Traducere din engleză de
Dana-Ligia Ilin
după versiunea semnată de
Nicholas de Lange

1

M-am născut și am crescut într-un apartament micuț, cu tavanul scund, aflat la parter. Părinții mei dormeau pe o canapea care, atunci când era desfăcută, seara, aproape că umplea încăperea de la un perete la celălalt. În fiecare dimineață trăgeau patul la loc, ascundeau așternuturile în lada de dedesubt, răsturnau salteaua, apăsau bine și ascundeau totul sub o cuvertură de un cenușiu șters, peste care împrăștiau apoi niște pernuțe orientale, brodate, așa încât orice urmă a somnului lor de peste noapte se făcea nevăzută. Astfel, dormitorul lor era deopotrivă birou, bibliotecă, sufragerie și salon.

În fața acestei camere se afla odăița mea verde, pe jumătate ocupată de un șifonier pântecos. Un coridor lung și strâmt, întunecat și puțin curbat, ca un tunel prin care evadezi din închisoare, lega de cele două odăițe bucătărioara și baia cu closetul. Un bec chior, închis într-o cușcă de fier, arunca asupra acestui coridor o penumbră lugubră chiar și în timpul zilei. În partea din față, amândouă camerele aveau câte o singură fereastră, străjuită de obloane de metal, care se străduia să arunce o ocheadă către priveliștea de la răsărit, dar nu descoperea decât un chiparos prăfuit și un zid scund, din pietre cioplite grosolan. Printr-o deschizătură cât palma în pereții lor din spate, aproape de tavan, bucătărioara și baia se uitau la o curte mică de închisoare, înconjurată de ziduri înalte și așternută cu ciment, unde o mușcată decolorată, plantată într-un bidon de măsline ruginit, se prăpădea încetișor tânjind după o rază de soare. Pe pervazurile acestor deschizături țineam întotdeauna borcane cu castraveți murați și mai era acolo un cactus încăpățânat, pus într-o vază crăpată ce slujea drept ghiveci.

De fapt, apartamentul era la subsol, întrucât parterul clădirii fusese săpat în coasta pietroasă a dealului. Dealul acesta era vecinul de alături, un vecin greoi, introvertit, tăcut, un deal bătrân și posac, cu manii de burlac, un deal somnoros, iernatic, care nu hârșâia mobila și nu primea pe nimeni în vizită, nu făcea nici un zgomot și nu ne deranja defel, însă prin pereții ce ne despărțeau se furișau tot timpul către noi, ca un iz de mucegai slab, dar persistent, friguroasa tăcere întunecată și umezeala posomorâtului nostru vecin.

Așadar, chiar și vara în casa noastră plutea un strop de iarnă.

Musafirii ziceau: întotdeauna e tare plăcut aici în toiul valului de căldură, atâta răcoare, chiar frig, dar cum vă descurcați iarna? Nu trece umezeala prin pereți? Nu vi se pare deprimant?

*

Casa era plină-ochi cu cărți. Tata putea citi în șaisprezece sau șaptesprezece limbi și vorbea unsprezece (toate cu accent rusesc). Mama vorbea patru sau cinci limbi și citea în șapte sau opt. Vorbeau între ei în rusă sau polonă când nu voiau să pricep eu. (Adică în cea mai mare parte a timpului. Când s-a întâmplat ca mama să vorbească în ebraică despre un armăsar, cu mine de față, tata a repezit-o, furios, în rusește: *Șto s toboi? Vidis malcik riadom s nami!* – Ce te-a apucat? Doar vezi că băiatul e aici!) Din considerente culturale, citeau mai ales în germană sau engleză și presupun că visau în idiș. Însă pe mine mă învățau o singură limbă, ebraica. Poate se temeau că, dacă știu mai multe limbi, o să fiu și eu vulnerabil la lingușirile Europei, continentul ăsta minunat și ucigaș.

Pe scala de valori a părinților mei, cu cât un lucru era mai occidental, cu atât era considerat mai cultural. Oricât de mult i-ar fi îndrăgit sufletele lor rusești pe Tolstoi și

Dostoievski, bănuiesc că Germania – în ciuda lui Hitler – le părea mai culturală decât Rusia sau Polonia, iar Franța și mai mult decât Germania. Anglia era și mai sus pe scala lor decât Franța. Cât despre America, nu erau prea lămuriți: la urma urmei, era o țară în care oamenii împușcau indieni, jefuiau trenurile poștale, goneau după aur și vânau fete.

Pentru ei, Europa era o țară a făgăduinței interzisă, un peisaj mult râvnit, cu foișoare și piațete pavate cu lespezi vechi, cu tramvaie, poduri și clopotnițe, sate pierdute pe coclauri, stațiuni balneare, păduri și pajiști înzăpezite.

Cuvinte precum „cabană“, „pajiște“ sau „gâscăriță“ m-au entuziasmat și m-au fermecat toată copilăria. Aveau aroma senzuală a unei lumi adevărate și tihnite, departe de acoperișurile de tinichea, prăfuite, de maidanele acoperite de fiare ruginite și ciulini, de coastele secetoase ale dealurilor din Ierusalimul nostru ce se sufoca sub povara verii încinse până la alb. Îmi era destul să murmur „pajiște“, și pe dată auzeam mugetele vacilor cu talăngi la gât și clipocitul pâraielor. Dacă închideam ochii puteam vedea gâscărița desculță, a cărei ispită îmi umplea ochii de lacrimi înainte să fi avut măcar habar de toate astea.

Cu trecerea anilor, mi-am dat seama că Ierusalimul, aflat sub guvernare britanică în anii ’20, ’30 și ’40, trebuia să fie un oraș cu o cultură fascinantă. Avea mari oameni de afaceri, muzicieni, învățați și scriitori: Martin Buber, Gershom Scholem, S.Y. Agnon și o pleiadă de alți savanți și artiști de frunte. Uneori, pe când treceam pe strada Ben Yehuda sau pe bulevardul Ben Maimon, tata îmi șoptea: „Uite, acela e un savant de renume mondial“. Nu pricepeam ce voia să zică. Mă gândeam că a avea renume mondial era cumva legat de niște picioare neputincioase, pentru că omul acela era adesea un bătrân sprijinit în baston care șontâcăia și purta un costum gros de lână chiar și vara.

Ierusalimul pe care îl admirau părinții mei se afla departe de zona în care trăiam: era în Rehavia cea plină de verdeață, cu grădinile și acordurile ei de pian, era în trei-patru cafenele cu policandre aurite de pe Calea Jaffa sau strada Ben Yehuda, în holurile din YMCA sau din hotelul Regele David, unde evreii și arabii setoși de cultură se amestecau cu englezi culți, cu maniere desăvârșite, unde doamne visătoare, cu gâtul lung, pluteau în rochii de seară, la brațul domnilor în costume închise la culoare, unde englezi cu mintea destupată cinau cu evrei culți sau cu arabi școliți, unde aveau loc recitaluri, baluri, serate literare, *thés dansants* și se purtau conversații rafinate, artistice. Sau poate că un astfel de Ierusalim, cu ale sale policandre și *thés dansants*, nu exista decât în visurile bibliotecarilor, profesorilor, funcționarilor și legătorilor de cărți care trăiau în Kerem Avraham. În orice caz, acolo unde eram noi nu exista. Kerem Avraham, zona în care trăiam, ținea de Cehov.

După mai mulți ani, când l-am citit pe Cehov (tradus în ebraică) am fost convins că este unul dintre noi: unchiul Vania trăia chiar la etajul de deasupra, doctorul Samoilenko se aplecase asupra mea și mă cercetase cu mâinile-i mari și puternice când am avut febră și, o dată, difterie, Laevski, cu veșnica lui migrenă, era vărul de-al doilea al mamei mele și ne duceam la sala de concerte Beit Haam să-l ascultăm pe Trigorin, la matineele de sâmbătă.

Eram înconjurați de tot felul de ruși. Erau mulți tolstoieni. Unii dintre ei chiar arătau ca Tolstoi. Când am dat peste o fotografie a lui Tolstoi, pe coperta din spate a unei cărți, am fost convins că-l zărisem adesea prin cartier, preumblându-se pe strada Malachi sau în jos, pe Obadiah, cu capul gol, cu barba lui albă zbârlită de vânt, la fel de măreț ca patriarhul Avraam, cu ochii aruncând fulgere, având în loc de baston o creangă, cu rubașca purtată peste pantalonii largi și încinsă cu o sfoară.

Tolstoienii din cartierul nostru (cărora părinții mei le ziceau *tolstoișciki*) erau, până la

unul, vegetarieni aprigi, reformatori ai lumii cărora le păsa foarte mult de natură, moralizatori iubitori ai omenirii, iubitori ai fiecărei fărpturi, tânjind veşnic după viaţa de la ţară, după muncile agricole simple, pe câmpuri şi prin livezi. Dar nu izbuteau nici măcar să-şi cultive plantele din ghivece: poate că le omorau udându-le prea mult sau poate că uitau să le ude, sau poate o fi fost vina nesuferitei administraţii britanice care ne punea clor în apă.

Unii dintre ei erau tolstoieni care păreau să iasă drept din paginile unui roman de Dostoievski: frământaţi, vorbăreţi, reprimându-şi dorinţele, arzând în flacăra ideilor. Dar în cartierul nostru, Kerem Avraham, cu toţii, şi tolstoieni, şi dostoievskieni, roboteau pentru Cehov.

Restul lumii era numit, în general, „lumeaceamare“, dar avea şi alte epitete: luminată, exterioară, liberă, ipocrită. O cunoşteam aproape numai din colecţia mea de timbre: Danzig, Boemia şi Moravia, Bosnia şi Herţegovina, Oubangui-Chari, Trinidad şi Tobago, Kenia, Uganda şi Tanganika. Lumeaceamare era departe de tot, atrăgătoare, minunată, dar pentru noi ea era şi periculoasă, şi ameninţătoare. Ei nu-i plăceau evreii, pentru că sunt deştepţi, le scapără mintea, au succes din plin, dar şi pentru că sunt zgomotoşi şi arivişti. Nu-i plăcea nici ce făceam aici, pe pământul Israelului, pentru că ne pizmuia până şi pentru fâşia asta îngustă de mlaştini, bolovăniş şi deşert. Acolo, în lume, toţi pereţii erau acoperiţi cu graffiti: „Jidanilor, duceţi-vă înapoi în Palestina“, aşa că am venit înapoi în Palestina, şi acum lumeaceamare zbiera către noi: „Jidanilor, cărăţi-vă din Palestina“.

Nu numai lumeaceamare era foarte departe: chiar şi ţara Israelului era destul de departe. Undeva, peste dealuri, hăt-departe, răsărea un nou neam de eroi evrei eroici, un neam de oameni arşi de soare, duri, tăcuţi, cu spirit practic, cu totul altfel decât evreii din diaspora, cu totul altfel decât locuitorii din Kerem Avraham. Pionieri cutezători şi hârşiţi, care au izbutit să-şi facă un prieten din întunericul nopţii şi au depăşit toate hotarele şi în privinţa relaţiilor dintre un băiat şi o fată, şi invers. Nu se ruşinau de nimic. Bunicul Aleksandr a spus odată: „Ei cred că în viitor o să fie foarte uşor, un băiat va putea să meargă la o fată şi să i-o ceară, pur şi simplu, sau poate că fetele nici n-o să mai aştepte să vină la ele, o să se ducă ele la băieţi să le-o ceară, cum ai cere un pahar de apă“. Miopul unchi Betsalel a zis, cu mânie politicoasă: „Asta nu-i bolşevism curat, să calci în picioare toate tainele, toate misterele?! Să pui cruce emoţiilor?! Să prefaci întreaga noastră viaţă într-un pahar cu apă călâie?!“ Unchiul Nehemia, din ungherul lui, a lăsat să-i scape câteva versuri dintr-un cântec care îmi părea mârâitul unei fiare încolţite: „Of, lungă mi-e calea şi drumul strâmbat / Pe munte, pe câmpul pustiu / Of, maică, prin arşiţi şi nea eu te cat / Mi-e dor, dar departe te ştiu!…“ Atunci mătuşa Zipporah a spus în rusește: „Da’ potoliţi-vă odată. Aţi luat-o razna cu toţii? Vă aude băiatul!“ Şi atunci au dat-o pe rusește.

*

Pionierii trăiau dincolo de orizontul nostru, în Galileea, Sharon şi în Văi. Tineri duri, inimoşi, chiar dacă sunt, firește, tăcuţi şi chibzuiţi, şi tinere solide, sincere şi reţinute, care păreau să ştie şi să înţeleagă totul; te înţelegeau şi îţi înţelegeau încurcătura sfioasă, şi totuşi se purtau cu tine cu tandreţe, cu seriozitate şi cu respect, ca şi cum nu ai fi fost un copil, ci un bărbat, chiar dacă unul mai mititel.

În mintea mea, aceşti pionieri erau oameni puternici, serioşi, independenţi, în stare să şadă roată intonând cântece de dor sfâşietor sau de batjocură, sau scandaloase cântece fără perdea; sau în stare să danseze atât de sălbatic, încât să pară că-şi ies din trup; dar, de asemenea, în stare să fie singuri şi să privească în sine, să trăiască sub cerul liber, să

doarmă în corturi, să muncească pe rupte, cântând *Suntem gata totdeauna*, *Fiii tăi ți-au adus pacea cu fierul plugului, azi aduc pacea cu pușca*, *Oriunde suntem trimiși, ne du-u-ucem*, oameni în stare să călărească pe cai sălbatici sau pe tractoarele cu roți ce lasă urme late, care vorbesc araba, care cunosc fiecare grotă și ued, care se pricep la pistoale și grenade, și totuși citesc poezie și filozofie: bărbați voinici cu mintea iscoditoare și sentimentele bine ascunse, care pot discuta aproape pe șoptite în corturile lor, la licărul lumânărilor, către orele mici ale dimineții, despre sensul vieților noastre și despre alegerile crude între iubire și datorie, între patriotism și dreptatea universală.

Uneori mă duceam cu prietenii la depozitul unde se livrau produsele de la Tnuva, ca să-i privim venind de peste dealuri, de hăt-departe, cu un camion învârfuit cu produse agricole, „în veșminte de lucru, cu bocanci încălțați“, și mă duceam aproape de ei, ca să trag pe nări mirosul de fân, aromele amețitoare ale locurilor îndepărtate; în locul de unde vin ei, îmi ziceam, se petrec cu adevărat lucruri mărețe. Acolo se construiește țara și se reface lumea, acolo se făurește o nouă societate. Ei își pun pecetea pe fața pământului și pe istorie, ară câmpuri și plantează vii, scriu un cântec nou, își înșfacă puștile, sar pe cai și le răspund la împușcături jefuitorilor arabi: ei iau jalnicul nostru lut omenesc și îi dau forma unei națiuni luptătoare.

Visam în taină că într-o zi o să mă ia cu ei. Şi o să mă prefacă și pe mine într-o națiune luptătoare. Că și viața mea va deveni un cântec nou, o viață la fel de curată, sinceră și simplă ca un pahar cu apă într-o zi cu zăduf.

*

Peste dealuri, hăt-departe, orașul Tel Aviv era și el un loc senzațional din care veneau ziare, zvonuri despre teatru, operă, balet și cabaret, precum și despre arta modernă, politica de partid, ecourile unor dezbateri furtunoase și frânturi de bârfă rătăcite. La Tel Aviv erau marii sportivi. Şi tot acolo era marea, plină de evrei bronzați care știau să înoate. Cine știe la Ierusalim să înoate? Cine a mai pomenit evrei care înoată? Astea erau alte gene. O mutație. „Ca minunata naștere a unui fluture dintr-un vierme.“

Era o vrajă anume în însuși numele Tel Aviv. De cum am auzit cuvântul „Telaviv“, am văzut cu ochii minții imaginea unui tip zdravăn, cu un maiou albastru-închis, bronzat și cu umerii lați, un poet-muncitor-revoluționar, un tip în a cărui plămadă n-a intrat și frica, genul numit *Hevreman*, cu șapca pusă pe o parte, neglijent și totuși provocator, peste părul cârlionțat, care fumează țigări Matusian, cineva care se simte în largul lui în lume: toată ziua muncește la câmp sau cu nisip și mortar, seara cântă la vioară, noaptea dansează cu fetele sau le fredonează cântece sentimentale printre dune, la lumina lunii pline, iar înainte de ivirea zorilor își ia din ascunzătoare pistolul sau mitraliera și se furișează prin întuneric ca să păzească locuințele și câmpurile.

Ce departe era Tel Avivul! În toată copilăria mea n-am fost acolo decât cel mult de cinci-șase ori: mergeam câteodată să petrecem sărbătorile cu mătușile, surorile mamei. Nu numai că lumina din Tel Aviv era și mai diferită de cea din Ierusalim decât acum, dar chiar și legile gravitației erau cu totul altele. Oamenii mergeau altfel la Tel Aviv: săltau și pluteau, ca Neil Armstrong pe lună.

La Ierusalim oamenii mergeau întotdeauna ca după un mort sau ca întârziații la un concert. Mai întâi puneau jos vârful pantofului și încercau pământul. Apoi, după ce așezau piciorul, nu se grăbeau deloc să-l miște: așteptaserăm două mii de ani ca să putem pune piciorul în Ierusalim, și nu voiam să renunțăm la asta. Dacă ridicam piciorul s-ar fi putut să vină cineva și să ne înșface fâșiuța de țară. Pe de altă parte, după ce ai ridicat piciorul,

nu te pripi să-l pui iar jos: cine știe în ce cuib de vipere poți călca. Sute de ani ne-am plătit cu sânge impetuozitatea, am căzut iar și iar în mâinile dușmanilor pentru că am pus picioarele pe pământ fără să ne uităm pe unde mergem. Cam așa păşeau oamenii în Ierusalim. Dar la Tel Aviv – măiculiță! Întreg orașul era o lăcustă uriașă. Oamenii săltau, ca și casele, străzile, piețele, briza mării, nisipul, bulevardele, și chiar norii de pe cer.

Odată ne-am dus la Tel Aviv de Paște și a doua zi m-am sculat dis-de-dimineață, când toată lumea dormea, m-am îmbrăcat, am ieşit și m-am jucat de unul singur într-un scuar unde erau vreo două bănci, un leagăn, o groapă cu nisip și trei-patru copaci tineri în care păsărelele ciripeau deja. Peste câteva luni, de Anul Nou, ne-am întors la Tel Aviv, și scuarul nu mai era acolo. Fusese mutat, cu tot cu copăcei, bănci, groapă cu nisip, păsărele și leagăn, la celălalt capăt al străzii. Am rămas uimit: nu pricepeam cum de Ben Gurion și autoritățile desemnate legal puteau îngădui așa ceva. Cum poate să ia cineva dintr-odată un scuar și să-l mute? Ce urmează acum – o să mute Muntele Măslinilor sau Turnul lui David? O să schimbe locul Zidului Plângerii?

Oamenii din Ierusalim vorbeau despre Tel Aviv cu invidie și mândrie, cu admirație, dar aproape confidențial: ca și cum orașul ar fi fost un soi de proiect secret crucial al poporului evreu, despre care era mai bine să nu vorbești prea mult – la urma urmei, zidurile au urechi, spionii și agenții inamicului pot pândi la orice colț.

Tel Aviv. Mare. Lumină. Nisip, schele, chioșcuri pe bulevarde, un oraș evreiesc alb, nou-nouț, cu linii simple, care crește printre crângurile de citrice și dune. Nu doar un loc pentru care cumperi un bilet și călătorești cu un autobuz Egged, ci cu totul alt continent.

*

Ani la rând am ținut regulat legătura prin telefon cu neamurile de la Tel Aviv. Îi sunam noi o dată la trei sau patru luni, cu toate că nu aveam telefon nici noi, nici ei. Mai întâi le scriam mătușicii Hayya și unchiului Tsvi, ca să-i anunțăm că, să zicem, aveam să-i sunăm pe 19 din acea lună, care era miercuri, iar miercurea unchiul Tsvi pleca de la serviciul lui de la clinică la trei, așa că la cinci telefonăm de la drogheria noastră la drogheria lor. Scrisoarea era trimisă cu mult înainte și apoi aşteptam răspunsul. În scrisoarea lor, mătușica Hayya și unchiul Tsvi ne asigurau că acea miercuri, 19, le convenea de minune, și vor fi la drogherie puțin înainte de cinci, și că să nu ne facem griji dacă nu reușim să telefonăm la cinci fix, că n-o să fugă nicăieri.

Nu-mi amintesc dacă ne puneam cele mai bune haine în expediția până la drogherie pentru telefonul la Tel Aviv, dar nu m-aș mira s-o fi făcut. Era o acțiune solemnă. Încă din duminica dinainte tata îi zicea mamei: „Fania, n-ai uitat că e săptămâna în care sunăm la Tel Aviv?“ Luni, mama zicea: „Arieh, nu cumva să ajungi târziu acasă poimâine, să nu iasă vreo încurcătură“. Iar marți amândoi îmi ziceau: „Amos, nu care cumva să ne faci vreo surpriză, auzi, nu cumva să te îmbolnăvești, auzi, să nu răcești ori să cazi până mâine după-amiază“. Şi în seara aceea îmi ziceau: „Du-te la culcare devreme, ca să fii în formă pentru telefon, nu vrem să-ți sune vocea de parcă nu te-am hrăni cum trebuie“.

Așa că emoția creștea. Locuiam pe strada Amos, iar drogheria era la cinci minute de mers pe jos, pe strada Zephaniah, însă pe la trei tata îi zicea mamei:

— Să nu te mai apuci acum de nimic, ca să nu trebuiască să te zorești.

— Eu n-am probleme, dar cum rămâne cu tine, cu nasul în cărți, ar putea să-ți iasă cu totul din minte.

— Eu? Să uit? Din cinci în cinci minute mă uit la ceas. Şi apoi, Amos o să-mi amintească.

Poftim, n-am decât cinci sau șase ani și deja trebuie să-mi asum o răspundere istorică.

N-aveam ceas – cum să fi avut? – așa că tot timpul fugeam la bucătărie să văd ce zice ceasul, și apoi anunțam, ca numărătoarea inversă la lansarea unei nave spațiale: încă douăzeci și cinci de minute, încă douăzeci de minute, încă cincisprezece minute, încă zece minute și jumătate – și în clipa aceea ne ridicăm, încuiem cu grijă ușa din față și purcedem, toți trei, o luăm la stânga până în dreptul băcăniei domnului Auster, apoi la dreapta pe strada Zechariah, la stânga pe Malachi, la dreapta pe Zephaniah și drept în drogherie, zicând:

— Bună ziua, domnule Heinemann, ce mai faceți? Am venit să telefonăm.

Omul știa perfect, desigur, că miercurea venim să ne sunăm neamurile din Tel Aviv și știa că Tsvi lucrează la clinică și că Hayya are o slujbă importantă la Liga Femeilor Muncitoare, că Yigal vrea să se facă sportiv când o să fie mare și că sunt buni prieteni cu Golda Meyerson (care a devenit apoi Golda Meir) și cu Mișa Kolodny, căruia pe aici i se zicea Moshe Kol, însă noi tot îi aminteam: „Am venit să ne sunăm neamurile de la Tel Aviv“. Iar domnul Heinemann zicea: „Da, firește, vă rog să luați loc“. Apoi ne spunea obișnuita lui glumă despre telefon. „Odată, la Congresul Sionist de la Zürich, s-au auzit niște zbierete cumplite dintr-o încăpere vecină. Berl Locker l-a întrebat pe Harzfeld ce se întâmplă, iar Harzfeld i-a explicat că tovarășul Rubashov vorbește cu Ben Gurion, care e la Ierusalim. «Vorbește la Ierusalim», a exclamat Berl Locker, «păi atunci de ce nu folosește telefonul?»“

Tata zicea: „Acuma formez numărul“. Şi mama zicea: „E prea curând, Arieh. Mai sunt câteva minute“. El răspundea: „Da, dar mai trebuie să ne dea legătura (pe atunci nu era telefon direct)“. Mama: „Da, dar dacă se nimerește să ne dea imediat legătura și încă n-au ajuns?“ Tata răspundea: „Atunci o să încercăm mai târziu“. Mama: „Nu, o să-și facă griji, o să creadă că au ratat convorbirea“.

Pe când se ciorovăiau așa, dintr-odată era aproape cinci. Tata lua receptorul, ridicându-se în picioare, și-i spunea operatoarei: „Bună ziua, doamnă. Vă rog să-mi dați Tel Aviv 648“. (Sau cam așa ceva: trăiam încă în lumea numerelor cu trei cifre.) Uneori operatoarea răspundea: „Vă rog să așteptați câteva minute, domnule, vorbește șeful poștei“. Sau domnul Sitton. Sau domnul Nashashibi. Şi eram destul de agitați: ce-o să-și închipuie despre noi?

Puteam vedea ca aievea această singură linie care lega Ierusalimul de Tel Aviv și, prin Tel Aviv, de restul lumii. Şi dacă această unică linie era ocupată, eram rupți de lume. Linia șerpuia prin deșerturi și stânci, peste dealuri și văi, și mă gândeam că asta e o mare minune. Tremuram: dacă vin noaptea fiarele și rup linia cu colții? Sau dacă o taie niște arabi răi? Sau dacă pătrunde în ea ploaia? Sau dacă e un incendiu? Nu se știe niciodată. Linia asta șerpuia, atât de vulnerabilă, nepăzită, se cocea la soare, nu se știe niciodată. Mă simțeam plin de recunoștință față de oamenii care au pus linia asta, așa de curajoși, așa de îndemânatici, doar nu-i lucru de șagă să întinzi o linie de la Ierusalim la Tel Aviv. Ştiam din experiență: o dată am întins o sârmă din odaia mea până în odaia lui Eliyahu Friedmann, aflată doar peste două case și o grădină, și câtă trudă, cu copacii din cale, vecinii, șopronul, zidul, treptele, tufele.

După ce așteptam un pic, tata își spunea că șeful poștei sau domnul Nashashibi trebuie să fi sfârșit de vorbit, așa că lua iar receptorul și-i spunea operatoarei: „Vă rog să mă scuzați, doamnă, vă cerusem să-mi faceți legătura cu Tel Aviv 648“. Ea zicea: „Am scris numărul, domnule. Vă rog să așteptați“ (sau „Vă rog să aveți răbdare“). Tata zicea: „Aștept, doamnă, firește că aștept, dar și acolo sunt oameni care așteaptă“. Acesta era felul lui de a-i sugera politicos că, deși suntem într-adevăr oameni culți, există o limită a răbdării noastre. Eram persoane bine-crescute, dar nu eram fraieri. Nu puteam fi mânați ca

oile la înjunghiat. Acea idee – că te poți purta cu evreii oricum poftești – era moartă, o dată pentru totdeauna.

Apoi, brusc, telefonul țârâia acolo, în drogherie, și întotdeauna era un sunet foarte emoționant, o clipă de vrajă, și conversația suna cam așa:

— Alo, Tsvi?

— La telefon.

— Aici e Arieh, din Ierusalim.

— Da, Arieh, bună, aici e Tsvi, ce mai faci?

— Toate bune pe aici. Vorbim de la drogherie.

— Şi noi. Ce noutăți ai?

— Nimic nou pe aici. Dar pe la voi, Tsvi? Spune-mi cum o duceți.

— Totul e bine. Nimic special. Suntem bine cu toții.

— Lipsa veștilor e o veste bună. Nici aici nu-s noutăți. Suntem bine cu toții. Şi voi?

— Şi noi suntem bine.

— Asta e bine. Vrea și Fania să vorbească.

Şi apoi totul de la capăt, la fel. Ce mai faceți? Ce mai e nou? Şi apoi: „Acum Amos vrea să zică și el ceva“.

Şi asta era toată discuția. Ce mai e nou? Bine. Păi, o să vorbim iar în curând. Ce bine că am aflat cum o mai duceți. Ce bine că am aflat cum o mai duceți și voi. O să scriem și stabilim următoarea convorbire. O să vorbim. Da. Sigur. Curând. Pe curând. Aveți grijă de voi. Toate cele bune. Şi vouă.

*

Dar nu era o glumă: viețile noastre atârnau de un fir. Acum îmi dau seama că nu erau deloc siguri că vor mai vorbi cu adevărat vreodată, aceasta ar putea fi ultima oară, cine știe ce se poate întâmpla, ar putea fi răzmeriță, un pogrom, o baie de sânge, arabii s-ar putea ridica să ne ucidă pe toți, ar putea fi război, un dezastru cumplit, la urma urmei, tancurile lui Hitler aproape că ne ajunseseră în prag din două direcții, nordul Africii și Caucazul, cine știe ce ne mai așteaptă? Aceste replici goale nu erau cu adevărat goale, erau doar stângace.

Ceea ce înțeleg acum din acele conversații telefonice este cât de greu le era – tuturor, nu doar părinților mei – să-și exprime sentimentele personale. Nu le era deloc greu să exprime sentimentele obștești – erau oameni inimoși și știau să vorbească. O, cum mai știau să vorbească! Erau în stare să converseze ore în șir, cu mare însuflețire, despre Nietzsche, Stalin, Freud, Jabotinski, punând tot sufletul, dându-le lacrimile de atâta patetism, dezbătând scandat colonialismul, antisemitismul, dreptatea, „chestiunea agrară“, „problema femeilor“, „arta în opoziție cu viața“, însă în clipa în care încercau să-și exprime un sentiment personal nu ieșea decât ceva oarecum crispat, sec, chiar speriat, rezultatul unui șir de generații care își reprimaseră sau își negaseră adevăratele sentimente. O dublă negație, de fapt, două rânduri de ghilimele, întrucât manierele burgheze europene întăreau constrângerile comunității evreilor religioși. Practic, totul era „interzis“ sau „nu se face“ sau „nu-i frumos“.

Pe lângă aceasta, era o mare lipsă de cuvinte: ebraica era o limbă încă insuficient de naturală, cu siguranță nu era o limbă intimă, și era greu de știut ce-o să iasă de fapt când o vorbești. Nu puteau fi siguri niciodată că nu vor rosti ceva ridicol, și ei trăiau cu spaima de ridicol. Se temeau de el ca de moarte. Chiar și cei ca părinții mei, care cunoșteau bine ebraica, nu o stăpâneau pe deplin. O vorbeau cu un soi de obsesie a preciziei. Se

răzgândeau adesea și spuneau cu alte cuvinte ceea ce tocmai rostiseră. Poate că așa se simte un șofer miop când încearcă să-și dibuiască drumul noaptea printr-un labirint de străduțe dosnice dintr-un oraș necunoscut, într-o mașină străină.

Într-o sâmbătă a venit la noi în vizită o prietenă de-a mamei, o profesoară pe nume Lilia Bar-Samkha. Ori de câte ori zicea, în conversație, că s-a speriat sau că cineva era speriat, eu izbucneam în râs. În argou, cuvântul folosit de ea pentru „spaimă“ însemna „pârț“. Nimănui dintre ceilalți nu i se părea amuzant sau poate doar se prefăceau. Tot așa, când tata vorbea despre „cursa înarmărilor“ sau tuna și fulgera împotriva deciziei țărilor NATO de a reînarma Germania, ca factor de descurajare împotriva lui Stalin. Habar n-avea că acel cuvânt de prin cărți pe care îl folosea pentru „înarmare“ însemna „f..“ în argou.

Pe de altă parte, tata se încrunta ori de câte ori foloseam cuvântul „impas“: o vorbă destul de nevinovată, nu pricepeam deloc de ce îl scotea din fire. Desigur, nu zicea de ce, și nici nu încăpea vorbă să-l întreb. După mulți ani am aflat că, înainte de a veni eu pe lume, prin anii ’30, dacă o femeie ajungea în impas însemna că e însărcinată. „În noaptea aia, în magazie, a adus-o în impas, iar a doua zi cutărică se făcea că n-o cunoaște.“ Așa că, atunci când ziceam „Sora lui Uri e într-un impas“ în nu știu ce problemă, tata își încrețea buzele și își prindea între degete rădăcina nasului. Firește, nu zicea de ce – cum să zică așa ceva?

În clipele lor de intimitate nu vorbeau niciodată între ei în ebraică. Poate că în clipele lor cele mai intime nu vorbeau deloc. Nu spuneau nimic. Totul era umbrit de teama de a părea ridicoli sau de a spune ceva ridicol.

2

Aparent, în acea vreme pe cea mai înaltă treaptă a scării prestigiului se aflau pionierii. Însă pionierii trăiau departe de Ierusalim, în Văi, în Galileea și în sălbăticia țărmului Mării Moarte. Le admiram siluetele masive și gânditoare, așezate între tractor și pământul arat, care apăreau pe afișele Fondului Național Evreiesc.

Pe locul de sub pionieri stătea „comunitatea afiliată“, cei care citeau ziarul socialist *Davar* în maiou, pe verandă, membri în Histadrut, Haganah și Fondul Sănătății, bărbați îmbrăcați în kaki și contribuabili ai fondului voluntar de solidaritate Cutia Comunitară, mâncători de salată cu omletă și iaurt, fanatici ai cumpătării, responsabilității, vieții sănătoase, lucrurilor făcute în casă, clasei muncitoare, disciplinei de partid și măslinelor necondimentate din cunoscutul borcan Tnuva, „Albastru jos și albastru sus / Construim țara cu drag nespus, nespus!“

Opuși acestei comunități consolidate erau „neafiliații“, adică teroriștii, precum și pioșii evrei din Meah Shearim și comuniștii ultraortodocși „care urăsc Sionul“, alături de o hoardă de intelectuali excentrici, carieriști și artiști egocentrici de tipul cosmopolitan-decadent, amestecați cu tot soiul de paria, individualiști și nihiliști dubioși, evrei germani care nu au reușit să scape de comportamentul nemțesc, snobi anglofili, bogătași levantini franțuziți care aveau, după părerea noastră, manierele exagerate ale unor majordomi înfumurați, și apoi yemeniți, georgieni, nord-africani, kurzi și locuitori ai Salonicului, cu toții, desigur, frații noștri, cu toții, fără îndoială, material uman promițător, dar ce să-i faci, ar fi fost nevoie de răbdare și trudă uriașă.

În afară de toți aceștia mai erau refugiații, supraviețuitorii, pe care îi tratam în general cu compătimire și un strop de silă: biete epave, dar era oare vina noastră că au preferat să stea și să-l aștepte pe Hitler în loc să vină aici cât mai era timp? De ce s-au lăsat mânați ca oile la înjunghiere în loc să se organizeze și să riposteze? Şi măcar de n-ar mai trăncăni mereu în idiș și nu ne-ar mai împuia urechile cu toate lucrurile pe care le-au îndurat acolo, că asta nu-i punea într-o lumină prea bună, și nici pe noi, de fapt. Oricum, fețele noastre, aici, sunt întoarse spre viitor, nu spre trecut, și dacă chiar trebuie să scormonim trecutul, ne ajunge și chiar ne prisosește istoria evreilor, din vremurile biblice și de la Hasmoneeni, nu-i nevoie să stricăm totul cu această poveste evreiască deprimantă care nu înseamnă altceva decât o droaie de necazuri (ei foloseau întotdeauna cuvântul din idiș, *tsores*, cu o mutră dezgustată, așa încât băiatul să-și dea seama că aceste *tsores* sunt un soi de boală de-a lor, nu de-a noastră). Supraviețuitori ca domnul Licht, căruia puștii din cartier îi zic „Milion de *Kinder*“. Închiriase o gheretă pentru bilete pe strada Malachi, în care dormea pe o saltea noaptea, iar ziua făcea salteaua sul și își desfășura mica afacere numită „Curățătorie chimică și călcat la aburi“. Colțurile gurii îi erau veșnic trase în jos, într-o expresie de dispreț sau dezgust. De obicei ședea în pragul prăvăliei, așteptându-și clienții, iar când trecea vreun copil din cartier întotdeauna scuipa într-o parte și șuiera printre buzele pungite: „Un milion de *Kinder* au omorât! Puștani ca tine! I-au măcelărit!“ Nu spunea asta cu tristețe, ci cu ură, cu scârbă, de parcă ne-ar fi blestemat.

*

Părinții mei nu aveau un loc clar pe scara asta, între pionieri și făcătorii de *tsores*. Stăteau cu un picior în comunitatea afiliată (erau înscriși la Fondul Sănătății și își plăteau

cotizația la Cutia Comunitară) și cu celălalt în aer. În inima lui, tata era apropiat de ideologia celor neafiliați, Noii Sioniști disidenți ai lui Jabotinski, cu toate că era foarte departe de bombele și puștile lor. Contribuția lui maximă era să-și pună cunoștințele de engleză în slujba conspiratorilor și să scrie din când în când un manifest ilegal și incendiar despre „perfidul Albion“. Părinții mei erau atrași de elita intelectuală din Rehavia, însă idealurile pacifiste din Brit Shalom-ul lui Martin Buber – înrudire sentimentală între evrei și arabi, abandonarea completă a visului la un stat evreiesc, așa încât arabii să se îndure de noi și să catadicsească să ne îngăduie să trăim aici, la picioarele lor –, idealurile astea le păreau părinților mei un împăciuitorism lipsit de coloană vertebrală, defetism plin de lașitate, de tipul celor care au caracterizat viața de secole întregi a diasporei evreiești.

*

Mama, care a studiat la Universitatea din Praga și a absolvit Universitatea din Ierusalim, dădea meditații studenților care se pregăteau pentru examene la istorie și, uneori, la literatură. Tata și-a luat licența în literatură la Universitatea din Vilna (acum Vilnius) și a doua licență la Universitatea de pe muntele Scopus, dar nu avea vreo șansă să ocupe o funcție didactică la Universitatea Ebraică într-o vreme în care numărul experților în literatură din Ierusalim îl depășea cu mult pe cel al studenților. Ceea ce înrăutățea și mai mult lucrurile era faptul că cei mai mulți dintre lectori aveau licențe adevărate, diplome strălucitoare de la universități germane celebre, nu ca jigărita calificare polono-ierusalimică a tatălui meu. Așadar, s-a mulțumit cu un post de bibliotecar la Biblioteca Națională de pe muntele Scopus și stătea până târziu nopțile să-și scrie cărțile despre romanul scurt ebraic sau scurta istorie a literaturii universale. Tata era un bibliotecar cult, politicos, sever și în același timp destul de sfios, cu cravată, ochelari rotunzi și o haină cam jerpelită, care se înclina în fața superiorilor, se grăbea să le deschidă ușa femeilor, își susținea neabătut cele câteva drepturi, recita cu pasiune versuri în zece limbi, se străduia întotdeauna să fie plăcut și amuzant, și repeta la nesfârșit același repertoriu de bancuri (pe care le numea „anecdote“ sau „vorbe de duh“). În general, aceste bancuri erau destul de căznite: nu erau atât specimene de umor viu, cât o declarație limpede de intenție în ceea ce privește obligația noastră de a fi amuzanți în vremuri grele.

Când se trezea față în față cu un pionier în kaki, un revoluționar, un intelectual devenit muncitor, tata era în mare încurcătură. În lumea mare, la Vilna sau la Varșovia, era foarte clar cum trebuie să te adresezi unui proletar. Fiecare își cunoștea lungul nasului, cu toate că puteai, dacă voiai, să-i arăți acestui muncitor că ești democrat și nu umbli cu nasul pe sus. Însă aici, la Ierusalim, totul era echivoc. Nu cu susul în jos, ca în Rusia comunistă, doar echivoc. Pe de o parte, tata era, fără îndoială, un vlăstar al clasei de mijloc, chiar dacă mai din josul clasei de mijloc, era un om instruit, autor de articole și de cărți, deținătorul unei poziții modeste la Biblioteca Națională, în vreme ce interlocutorul lui era un muncitor din construcții, plin de sudoare, în salopetă și bocanci. Pe de altă parte, se spunea că acel muncitor are un soi de diplomă de chimist și mai era și un pionier devotat, sarea pământului, erou al Revoluției Evreiești, care trudea cu mâinile, în vreme ce tata se considera – cel puțin în adâncul inimii – un fel de intelectual dezrădăcinat, miop și deloc îndemânatic. Într-un fel, dezertor de pe frontul pe care se clădea patria.

*

Mulți dintre vecinii noștri erau funcționari mărunți, mici comercianți cu amănuntul, casieri la bancă sau la cinematograf, profesori la școală, meditatori ori dentiști. Nu erau evrei religioși; mergeau la sinagogă doar de Yom Kippur și câteodată la procesiunea de

Simhat Torah, totuși aprindeau lumânări în noaptea de vineri, pentru a păstra un rest de iudaism și poate și din prudență, ca să fie în siguranță, că nu se știe ce-o mai fi. Aveau cu toții studii mai mult sau mai puțin înalte, dar lucrul acesta le dădea o oarecare crispare. Aveau cu toții păreri foarte limpezi despre Mandatul Britanic, despre viitorul sionismului, clasa muncitoare, viața culturală a țării, atacul lui Dühring împotriva lui Marx, romanele lui Knut Hamsun, chestiunea arabă sau drepturile femeilor. Erau gânditori și predicatori de tot soiul, care pledau, de pildă, pentru ridicarea interdicției puse de evreii ortodocși asupra lui Spinoza sau pentru o campanie în care să li se explice arabilor palestinieni că nu sunt în realitate arabi, ci descendenții vechilor evrei, sau făceau o dată pentru totdeauna sinteza ideilor lui Kant și Hegel, a învățăturilor lui Tolstoi și sionism, sinteză care ar da naștere aici, în Țara Israelului, unui mod de viață minunat de curat și sănătos, sau pentru promovarea laptelui de capră, sau pentru o alianță cu America și chiar cu Stalin în vederea alungării englezilor, sau pentru ca toată lumea să facă în fiecare dimineață niște exerciții fizice simple, care să alunge posomorala și să purifice sufletul.

Acești vecini, care se adunau în curticica noastră în după-amiezile de sâmbătă ca să soarbă ceai rusesc, erau aproape cu toții neîndemânatici. Ori de câte ori cineva avea nevoie să repare o siguranță, să schimbe o garnitură la robinet sau să dea o gaură în perete, îl chema pe Baruh, singurul bărbat din cartier în stare de o atare vrăjitorie, și de aceea poreclit „Baruh-Mâini-de-Aur“. Toți ceilalți știau să analizeze, cu o retorică aprigă, importanța pe care o are pentru poporul evreu întoarcerea la o viață bazată pe agricultură și munca manuală: avem aici mai mulți intelectuali decât ne trebuie, declarau ei, dar ne lipsesc cei care lucrează cu mâinile. Dar în cartierul nostru, în afara lui Baruh-Mâini-de-Aur, nu se mai vedea picior de muncitor. Nu aveam nici vreun intelectual de categorie grea. Toată lumea citea o grămadă de ziare și toată lumea adora să vorbească. Unii poate că erau pricepuți la tot soiul de lucruri, alții poate că aveau mintea ascuțită ca briciul, dar cei mai mulți dintre ei pur și simplu declamau cam ceea ce citiseră prin ziare sau în ploaia de pamflete și de manifeste ale partidului.

Copil fiind, nu puteam să simt decât vag prăpastia dintre dorința lor avântată de a reface lumea și felul în care își frământau borul pălăriei când li se oferea o cană de ceai ori cumplita stânjeneală care îi făcea să se îmbujoreze când mama se apleca (doar un pic) ca să le pună zahăr în ceai și frumosul ei decolteu dezgolea ceva mai multă piele: zăpăceala degetelor lor, care încercau să se chircească în ele și să nu mai fie degete.

Toate astea veneau direct din Cehov – și îmi dădeau, de asemenea, o senzație de provincialism: că sunt pe lume locuri în care mai există viață adevărată, hăt-departe de aici, într-o Europă dinaintea lui Hitler, în care se aprind în fiecare seară sute de lumini, doamne și domni se adună să bea cafea cu frișcă în încăperi cu lambriuri de stejar sau șed în tihnă în cafenele, sub candelabrele aurite, se îndreaptă braț la braț spre un spectacol de operă sau de balet, urmăresc îndeaproape viața marilor artiști, povești de dragoste înflăcărată, inimi sfărâmate, iubita pictorului se îndrăgostește de prietenul lui cel mai bun, compozitorul, și iese în toiul nopții cu capul gol în ploaie, și stă singură pe podul cel vechi a cărui imagine tremură în apa râului.

*

Nimic din toate astea nu se întâmpla în cartierul nostru. Astfel de lucruri se petrec doar dincolo de dealuri, hăt-departe, în locuri în care oamenii trăiesc nechibzuit. De exemplu, în America, unde oamenii sapă după aur, jefuiesc trenuri poștale, stârnesc goana dezlănțuită a cirezilor peste câmpii nesfârșite, iar cel care ucide mai mulți indieni capătă

fata. Asta era America pe care o vedeam la cinematograful Edison: fata cea frumoasă era premiul celui mai bun ochitor. Ce puteai face cu un astfel de premiu n-aveam nici cea mai mică idee. Dacă ne-ar fi arătat în acele filme o Americă unde bărbatul care împușcă cele mai multe fete este răsplătit cu un indian chipeș, aș fi crezut pur și simplu că așa stau lucrurile. Cel puțin în acele lumi îndepărtate. În America și în alte locuri minunate din albumul meu cu timbre, la Paris, Alexandria, Rotterdam, Lugano, Biarritz, St. Morritz, locuri în care bărbați asemenea zeilor se îndrăgosteau, se încăierau politicos, erau învinși, renunțau la luptă, plecau în pribegie, ședeau și beau singuri noaptea prin baruri slab luminate din hoteluri de pe bulevarde din orașe potopite de ploaie. Şi trăiau nechibzuit.

Chiar și în acele romane de Tolstoi și Dostoievski, pe tema cărora tot discutau, eroii trăiau nechibzuit și mureau pentru iubire. Sau pentru vreun ideal înalt. Sau de tuberculoză și inimă rea. Şi pionierii aceia arși de soare, de pe vreun deal din Galileea, trăiau nechibzuit. Nimeni din cartierul nostru n-a murit vreodată din pricina tuberculozei, a iubirii neîmpărtășite sau a idealismului. Erau tot ce vreți, în afară de nechibzuiți. Nu numai părinții mei. Cu toții.

*

Aveam o regulă de fier, că nu trebuie să cumpărăm nimic importat, nimic străin, dacă putem cumpăra un produs echivalent de-al nostru. Însă când mergeam la băcănia domnului Auster, la colțul dintre străzile Obadiah și Amos, trebuia să alegem între brânză de la kibbutz, făcută de cooperativa evreiască Tnuva, și brânză arăbească: brânza arăbească din satul apropiat, Lifta, era produs autohton sau de import? Grea întrebare. E adevărat, brânza arăbească era un pic mai ieftină. Dar dacă iei brânză arăbească nu cumva trădezi sionismul? Undeva, într-un kibbutz sau *moshav*, în valea Jezreel sau pe dealurile Galileii, o pioniereiță extenuată ședea, poate cu lacrimi în ochi, și împacheta această brânză evreiască pentru noi – cum am putea să-i întoarcem spatele și să cumpărăm brânză străină? Ne lasă inima să facem asta? Pe de altă parte, dacă boicotăm produsele vecinilor noștri arabi sporim și perpetuăm ura dintre popoarele noastre. Şi vom fi în parte răspunzători de sângele ce se va vărsa, Doamne ferește! Cu siguranță umilul *fellah* arab, truditor simplu și cinstit al pământului, al cărui suflet încă nu a fost pângărit de miasmele vieții la oraș, nu e nici mai mult, nici mai puțin decât fratele negricios al *mujik*-ului simplu, cu suflet nobil, din povestirile lui Tolstoi! Am putea fi oare așa de lipsiți de inimă încât să întoarcem spatele brânzei sale țărănești? Am putea fi oare atât de cruzi încât să-l pedepsim? De ce? Pentru că viclenii britanici și *efendi*-i corupți l-au asmuțit împotriva noastră? Nu. De data asta chiar că vom cumpăra brânza din satul arab, care, fie vorba între noi, e cu adevărat mai gustoasă decât cea de la Tnuva și, pe deasupra, e și un picuț mai ieftină. Dar iarăși, dacă ne gândim și mai bine, dacă brânza arăbească nu e prea curată? Cine știe cum arată fermele lor? Dacă se dovedește, prea târziu, că brânza lor e plină de germeni?

Germenii erau unul dintre cele mai cumplite coșmaruri. Erau ca antisemitismul: nu reușeai niciodată să dai cu ochii de un antisemit sau de un germen, dar știai foarte bine că te pândesc din toate părțile, ascunși vederii. De fapt, nu e adevărat că nimeni dintre noi nu a zărit vreodată un germene: eu da. Aveam obiceiul să mă uit foarte atent vreme îndelungată la o bucată de brânză veche, până ce deodată începeam să văd mii de chestii micuțe și zvârcolitoare. La fel cu forța de gravitație din Ierusalim, care era mult mai mare decât acum, și germenii erau mult mai mari și mai puternici. I-am văzut cu ochii mei.

Între clienții din băcănia domnului Auster se isca o mică dispută: să cumperi sau nu brânză arăbească? Pe de o parte, „mila începe de-acasă“, așa că era datoria noastră să

cumpărăm numai brânza Tnuva; pe de altă parte, „trebuie să fie o singură lege pentru voi și pentru străinii din sânul vostru“, așa că uneori ar trebui să cumpărăm brânza vecinilor noștri arabi, „pentru că străini erați în țara Eghipetului“. Şi, oricum, închipuiți-vă cu ce dispreț s-ar fi uitat Tolstoi la cineva care cumpără sau nu o brânză și nu alta doar din cauza diferenței de religie, de naționalitate sau de rasă! Cum rămâne cu valorile universale? Umanismul? Frăția dintre oameni? Şi totuși, cât de jalnic, cât de neconvingător, cât de meschin e să cumperi brânză arăbească doar pentru că te costă cu câteva parale mai puțin, în loc de brânza făcută de pionieri, care se spetesc pentru binele nostru!

Rușine! Rușine și iar rușine! Oricum ai da-o, rușine și iar rușine!

Viața era plină-ochi de astfel de rușine și iarăși rușine.

*

Iată altă dilemă tipică: trebuie sau nu să trimiți flori de ziua nașterii? Şi dacă da, ce flori? Gladiolele erau foarte scumpe, dar erau flori sensibile, aristocratice, culte, nu cine știe ce ierburi asiatice pe jumătate sălbatice. Puteam culege câte anemone și ciclame voiam, dar nu se considera că ar fi potrivit să le trimiți cuiva de ziua lui sau la lansarea unei cărți. Gladiolele aminteau de recitaluri, petreceri mărețe, teatru, balet, cultură, sentimente profunde și delicate.

Bun, trimitem gladiole. Şi la naiba cu zgârcenia. Dar apoi se punea întrebarea dacă șapte nu sunt prea multe? Iar cinci prea puține? Poate că șase, atunci? Sau trimitem șapte, la urma urmei. La naiba cu zgârcenia. Putem înconjura gladiolele cu o pădure de asparagus și scăpăm cu șase. Pe de altă parte, nu cumva chestia asta e demodată? Gladiole? Cine naiba mai trimite în zilele noastre gladiole? În Galileea, pionierii își trimit oare unul altuia gladiole? La Tel Aviv oamenii își mai pierd vremea cu gladiole? Şi, oricum, la ce sunt bune? Te costă ochii din cap și după patru-cinci zile ajung la gunoi. Așadar, ce să dăm în locul lor? Ce ziceți de o cutie cu bomboane de ciocolată? O cutie cu bomboane de ciocolată? Păi, e chiar mai ridicolă decât gladiolele. Poate că ideea cea mai bună ar fi să luăm, pur și simplu, niște șervete sau un set de suporturi pentru pahare, din alea rotunjite, făcute din metal argintiu, cu mânere drăgălașe, pentru ceaiul fierbinte, un dar ce nu sare în ochi și e atât frumos, cât și foarte util, și n-o să fie azvârlit, ci folosit mulți ani și, ori de câte ori îl vor folosi, o să se gândească, pentru o frântură de clipă, la noi.

3

Peste tot puteai desluși tot soiul de mici emisari ai Europei, tărâmul făgăduinței. De exemplu, *manikin*, omuleții care țineau obloanele deschise în timpul zilei, figurinele acelea de metal: când voiai să închizi obloanele îi răsuceai, așa că toată noaptea atârnau cu capul în jos. Așa au atârnat Mussolini și amanta lui, Clara Petacci, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Era cumplit, era înfiorător, nu faptul că i-au spânzurat, asta o meritau, ci faptul că i-au atârnat cu capul în jos. Aproape că îmi părea rău pentru ei, cu toate că n-ar fi trebuit: ți-ai ieșit cumva din minți? Să-ți pară rău pentru Mussolini? E ca și cum ți-ar părea rău pentru Hitler! Dar am făcut o experiență, m-am lăsat să atârn cu capul în jos, prins cu picioarele de o țeavă din perete, și după câteva minute tot sângele mi s-a năpustit în cap și am simțit că o să leșin. Iar Mussolini și amanta lui au atârnat așa nu numai câteva minute, ci trei zile și trei nopți, și asta după ce i-au ucis! Mă gândeam că e o pedepsă peste măsură de crudă. Chiar și pentru un ucigaș. Chiar și pentru o amantă.

Nu că aș fi avut habar ce e aceea amantă. În vremea aceea în tot Ierusalimul nu se afla picior de amantă. Erau „tovarășe de viață“, „partenere“, „prietene“, în ambele sensuri ale cuvântului, poate era chiar și treaba aceea. De exemplu, se vorbea, cu mare fereală, că era ceva între domnul Cernianski și iubita domnului Lupatin și am simțit, în vreme ce inima îmi bubuia, că „era ceva între“ e o expresie misterioasă, fatidică, ascunzând ceva dulce, cumplit și rușinos. Dar o amantă?! Asta era ceva de-a dreptul biblic. Ceva al naibii de impresionant. Era de neînchipuit. Poate că la Tel Aviv existau astfel de lucruri, îmi ziceam eu, acolo au tot soiul de lucruri care nu există sau nu sunt îngăduite aici.

*

Am început să citesc aproape singur, foarte devreme. Ce altceva să fi făcut? Serile erau pe atunci mult mai lungi, pentru că pământul se învârtea mai încet, pentru că galaxia era mult mai destinsă decât în zilele noastre. Lumina electrică era de un galben șters și era întreruptă de multe căderi de tensiune. Chiar și astăzi mirosul lumânărilor care fumegă sau al unei lămpi cu parafină care umple totul de funingine îmi stârnesc dorința să citesc o carte. Pe la șapte eram țintuiți în casele noastre din cauza restricției de circulație impuse în Ierusalim de către englezi. Şi chiar dacă n-ar fi fost restricția de circulație, cui îi ardea pe vremea aceea să stea pe afară noaptea în Ierusalim? Totul era închis și oblonit, străzile pietruite erau pustii, orice umbră care trecea pe străduțele acelea înguste era urmărită de alte trei-patru umbre.

Chiar și când nu era vreo cădere de tensiune trăiam într-o lumină slabă, pentru că era important să faci economie: părinții mei înlocuiau becurile de 40 de wați cu unele de 25, nu doar pentru a face economie, ci din principiu, pentru că lumina puternică e risipă, iar risipa e imorală. Apartamentul nostru micuț era întotdeauna ticsit cu suferințele întregii omeniri. Copiii care mureau de foame în India, de dragul cărora eram eu silit să mănânc tot ce mi se punea în farfurie. Supraviețuitorii din infernul lui Hitler, pe care englezii îi deportaseră în lagăre din Cipru. Orfanii zdrențăroși care încă mai băntuiau prin pădurile copleșite de zăpadă din Europa în ruine. Tata lucra la biroul lui până la două dimineața, la lumina unui bec anemic de 25 de wați, chinuindu-și ochii, pentru că nu i se părea corect să folosească o lumină mai puternică: pionierii din kibbutzurile Galileii ședeau în corturile lor noapte de noapte scriind cărți de poezii sau tratate filozofice la lumina unor lumânări ce picurau, și cum ai putea să uiți de ei și să ședzi aici ca Rothschild, la un bec orbitor de 40

de waţi? Şi ce-ar zice vecinii dacă ar vedea dintr-odată la noi lumină ca într-o sală de bal? Mai bine să-şi distrugă vederea decât să atragă privirile furişe ale celorlalţi.

Nu ne număram printre cei mai nevoiaşi. Slujba pe care o avea tata la Biblioteca Naţională îi aducea un salariu modest, dar regulat. Mama dădea meditaţii. Eu udam în fiecare vineri grădina domnului Cohen din Tel Arza, pentru un şiling, iar miercurea mai câştigam patru piaştri pentru că aşezam sticlele goale în lăzi, în dosul băcăniei domnului Auster, şi pe lângă astea îl învăţam pe fiul domnului Finster să citească o hartă, cu doi piaştri pe lecţie (dar asta era pe credit, şi nici până în ziua de azi nu m-au plătit Finsterii).

În ciuda tuturor acestor surse de venit, făceam tot timpul economii. Viaţa din apartamentul nostru micuţ semăna cu viaţa dintr-un submarin, aşa cum se arăta într-un film pe care l-am văzut cândva la cinematograful Edison, unde marinarii închideau după ei o trapă ori de câte ori treceau dintr-un compartiment în altul. În clipa în care aprindeam cu o mână lumina la baie stingeam cu cealaltă lumina de pe coridor, ca să nu irosesc curentul. Trăgeam lanţul uşurel, pentru că nu se cuvenea să goleşti toată Niagara din rezervor pentru un pipi. Erau alte funcţii (pe care nu le numeam niciodată) care puteau justifica, uneori, golirea completă a rezervorului. Dar pentru un pipi? Toată Niagara? În vreme ce pionierii din Negev păstrau apa cu care se spălaseră pe dinţi pentru udatul plantelor? În vreme ce în lagărele din Cipru o întreagă familie trebuia să se descurce cu o găleată de apă timp de trei zile? Când plecam de la toaletă stingeam lumina cu mâna stângă şi în aceeaşi clipă aprindeam lumina de pe coridor cu dreapta, pentru că Shoah a fost doar ieri, pentru că erau încă evrei fără adăpost care bântuiau prin Carpaţi şi Dolomiţi, lâncezeau prin lagărele de deportare şi pe corăbii greoaie, gata-gata să se scufunde, scheletici, acoperiţi de zdrenţe, şi pentru că şi prin alte părţi ale lumii erau greutăţi şi sărăcie: culii din China, culegătorii de bumbac de pe Mississippi, copiii din Africa, pescarii din Sicilia. Era de datoria noastră să nu fim risipitori.

Şi, în plus, cine ştie ce se poate întâmpla în orice zi? Necazurile noastre încă nu se isprăviseră, puteai băga mâna-n foc că lucrurile cele mai rele încă nu veniseră. Naziştii or fi fost ei învinşi, dar în Polonia încă mai erau pogromuri, vorbitorii de ebraică erau persecutaţi în Rusia, iar aici englezii încă nu-şi spuseseră ultimul cuvânt, Marele muftiu vorbea de măcelărirea evreilor şi cine ştie ce plănuiau pentru noi statele arabe, în vreme ce lumea cinică îi sprijinea pe arabi datorită petrolului, pieţelor şi altor interese. Situaţia nu avea să fie prea roz, până şi eu puteam vedea asta limpede.

*

Cea ce aveam din belşug erau cărţile. Se găseau peste tot: de la un perete ticsit până la celălalt, pe coridor şi în bucătărie şi în holul de la intrare şi pe toate pervazurile. Mii de cărţi, în toate ungherele apartamentului. Mi se părea că oamenii pot să vină şi să plece, să se nască şi să moară, dar cărţile erau veşnice. Când eram mic, dorinţa mea era să mă fac o carte. Nu un scriitor. Oamenii pot fi omorâţi ca furnicile. Nici scriitorii nu sunt greu de omorât. Dar cărţile nu: oricât te-ai trudi să le distrugi, întotdeauna e o şansă să supravieţuiască un exemplar şi să continue să se bucure de viaţa lui de pe raft, în cine ştie ce ungher al vreunei librării, la Reykjavik, Valladolid sau Vancouver.

Când s-a întâmplat o dată sau de două ori să nu fie destui bani pentru mâncarea de sabat, mama se uita la tata, iar el pricepea că venise vremea să facă un sacrificiu şi se ducea la rafturile cu cărţi. Era un om cu principii şi ştia că pâinea e mai presus de cărţi şi că binele copilului e mai presus de toate. Îmi amintesc de spatele lui încovoiat, pe când se îndrepta spre uşă, ca să meargă la anticariatul domnului Meyer cu două-trei volume dragi

sub braț, arătând de parcă i se rupea inima. Așa trebuie să fi fost încovoiat spatele lui Avraam când a purces dis-de-dimineață din cortul lui, cu Isaac pe umăr, spre Muntele Moriah.

Îmi pot închipui durerea lui. Tata avea o relație senzuală cu cărțile sale. Îi plăcea să le pipăie, să le mângâie, să le amușine. Îi stârneau o plăcere fizică: nu se putea stăpâni, trebuia să întindă mâna și să le atingă, chiar și cărțile altora. Iar cărțile de atunci erau cu adevărat mai pline de nuri decât cele de azi: erau plăcute la amușinat, atins și dezmierdat. Erau cărți cu litere de aur pe legăturile de piele înmiresmată, un pic zgrunțuroasă, de ți se făcea pielea de găină când puneai mâna pe ele, de parcă ai fi pipăit ceva intim și inaccesibil, ceva care părea să se zbârlească și să tremure la atingerea ta. Și erau alte cărți, legate în carton pânzat, lipite cu un clei ce avea un miros încântător de senzual. Fiecare carte își avea propriul miros intim, ațâțător. Uneori pânza se desprindea de carton, ca o fustiță cochetă, și era greu să reziști ispitei de a arunca o privire în despărțitura întunecoasă dintre trup și acoperământ și de a adulmeca acele mirosuri amețitoare.

De obicei tata se înapoia peste o oră sau două, fără cărți, încărcat cu pungi de hârtie cafenie cu pâine, ouă, brânză, uneori chiar și o conservă de vită. Dar uneori se întorcea de la sacrificiu cu fața plină de zâmbet, fără cărțile dragi, dar și fără nimic de mâncare: și-a vândut cărțile, într-adevăr, însă a cumpărat pe dată altele în locul lor, pentru că a găsit la anticariat niște comori uriașe, genul de ocazie care nu ți se arată decât o dată în viață, și nu s-a putut abține. Mama îl ierta și îl iertam și eu, pentru că rareori aveam poftă de altceva decât de porumb fiert și înghețată. Uram omletele și conservele de vită. Sincer să fiu, uneori chiar îi invidiam pe copiii ăia care mureau de foame în India, pentru că nimeni nu le spunea vreodată să termine tot din farfurie.

*

Când aveam vreo șase ani, a fost o zi mare în viața mea: tata mi-a eliberat o bucățică din rafturile lui cu cărți și m-a lăsat să-mi pun acolo cărțile mele. Mai exact, mi-a dat cam un sfert din lungimea ultimului raft de jos. Mi-am adunat cărțile, care până atunci zăcuseră pe un taburet alături de patul meu, le-am cărat în brațe până la raftul tatei și le-am așezat în picioare așa cum se cuvine, cu spatele către lumea de afară și fața spre perete.

Era un ritual inițiatic, trecerea la vârsta adultă: cel ale cărui cărți stau în picioare nu mai e copil, e bărbat. Acum eram ca tata. Cărțile mele stăteau smirnă.

Am făcut o greșeală îngrozitoare. Când tata a plecat la lucru, am fost liber să fac ce vreau cu colțul meu de bibliotecă, dar aveam o viziune complet copilărească a felului în care se fac lucrurile astea. Așa că mi-am aranjat cărțile după înălțime. Cele mai înalte erau cărțile care de acum nu mai erau de rangul meu, cărți pentru copii, în versuri, cu poze, pe care mi le citiseră când abia începeam să merg. Am făcut-o pentru că voiam să umplu întregul spațiu de pe raft care îmi fusese destinat. Voiam ca partea mea să fie plină, îndesată, să dea pe dinafară, ca rafturile tatei. Eram încă într-o stare euforică atunci când tata s-a întors de la lucru, și-a aruncat ochii scandalizat spre raftul meu cu cărți și apoi, în tăcere deplină, mi-a aruncat o privire lungă și aspră pe care n-am s-o uit cât trăiesc: era o privire de dispreț, de dezamăgire amară, mai mult decât se poate spune în cuvinte, aproape o privire de disperare pur genetică. În cele din urmă a șuierat către mine printre buzele strânse: „Ai înnebunit de-a binelea? Să le așezi după mărime? Ce-ți închipui că sunt cărțile, niște soldați? Un soi de gardă de onoare? Brigada de pompieri la paradă?“

Apoi n-a mai zis nimic. Și a venit dinspre el o tăcere lungă, înspăimântătoare, un fel de tăcere a lui Gregor Samsa, ca și când m-aș fi prefăcut sub ochii lui într-un gândac de

bucătărie. Şi eu am tăcut copleşit de vinovăție, ca și cum aș fi fost tot timpul cine știe ce gânganie scârboasă, și iată că taina mea ieșise la iveală și de acum totul era pierdut.

La capătul tăcerii tata a început să vorbească și, în douăzeci de minute, mi-a dezvăluit marile adevăruri ale vieții. N-a trecut nimic sub tăcere. M-a inițiat în cele mai adânci taine ale științei bibliotecarilor: a scos la lumină autostrada, precum și cărăruile de prin păduri, perspective ameţitoare ale variațiilor, nuanțelor, fanteziilor, bulevarde exotice, scheme îndrăznețe și chiar mofturi excentrice. Cărțile pot fi aranjate după subiect, în ordine alfabetică, în funcție de autori, pe serii sau pe edituri, în ordine cronologică, pe limbi, pe teme, pe domenii sau pe specialități, sau chiar după locul tipăririi. Există atât de multe feluri de a o face!

Şi așa am aflat secretul diversității. Viața este făcută din diferite bulevarde. Orice se poate petrece în unul dintre mai multe feluri, conform unor diferite partituri muzicale și logici paralele. Fiecare dintre aceste logici paralele este compatibilă și coerentă în propriii termeni, perfectă în sine, neinteresată de toate celelalte.

În zilele următoare am petrecut ore în șir aranjându-mi mica bibliotecă, douăzeci sau treizeci de volume pe care le mânuiam și le amestecam ca pe niște cărți de joc, așezându-le iar și iar, în fel și chip.

Așa că am învățat de la cărți arta compunerii, nu din ceea ce era în ele, ci din ele însele, din existența lor fizică. Ele m-au învățat despre acea ameţitoare zonă nedefinită sau crepusculară dintre cele îngăduite și cele neîngăduite, dintre legitim și excentric, dintre normativ și bizar. Această lecție n-am uitat-o niciodată. În momentul descoperirii iubirii nu eram un ageamiu. Ştiam că există diferite meniuri. Ştiam că există o autostradă și un drum pitoresc, precum și ramificații pe care rareori calcă piciorul omului. Există lucruri îngăduite care sunt aproape interzise și lucruri interzise care sunt aproape îngăduite. Există atât de multe feluri de-a o face!

Câteodată părinții mă lăsau să scot în curte cărți din rafturile tatei, ca să le scutur de praf. Nu mai mult de trei o dată, ca să nu le stric ordinea, ca fiecare să ajungă înapoi la locul ei. Era o răspundere mare, dar minunată, pentru că mirosul prafului de pe cărți îmi părea atât de îmbătător, încât uneori îmi uitam sarcina, datoria, răspunderile, și stăteam afară până ce mama se îngrijora și îl trimitea pe tata în misiune de salvare, să se asigure că nu am făcut insolație, că nu m-a mușcat vreun câine, și întotdeauna mă găsea ghemuit într-un colț al curții, cufundat în vreo carte, cu genunchii strânși sub mine, capul într-o parte, gura pe jumătate deschisă. Când tata mă întreba, pe jumătate mânios, pe jumătate duios, ce-i cu mine, reveneam cu greu pe lumea asta, ca o persoană care s-a înecat sau a leșinat și se întoarce încet, fără voia sa, din niște locuri neînchipuit de îndepărtate, în această vale a plângerii a treburilor casnice.

Toată copilăria mi-a plăcut să aşez în fel și chip lucrurile, de fiecare dată puțin altfel. Trei sau patru păhărele pentru ouă, goale, puteau deveni o linie de fortificații sau un grup de submarine, ori o întâlnire de la Yalta a conducătorilor marilor puteri. Câteodată făceam raiduri fulgerătoare în lumea dezordinii nestăvilite. Era în asta ceva tare îndrăzneț și captivant: îmi plăcea să golesc pe podea o cutie de chibrituri și să încerc toate combinațiile posibile.

În anii războiului mondial pe peretele coridorului atârna o hartă mare a focarelor de război din Europa, plină de ace cu gămălie și steguleţe colorate diferit. Zilnic sau la două zile o dată, tata le deplasa conform știrilor de la radio. Iar eu construiam o realitate personală, paralelă: îmi împrăștiam pe rogojina de trestie propria zonă de război, realitatea mea virtuală, și deplasam armatele, executam mișcări de clește și diversiuni, capturam capete de pod, învăluiam inamicul prin flanc, mă resemnam la retrageri tactice pe care le

transformam apoi în breșe strategice.

Eram un copil fascinat de istorie. Am încercat să corectez greșelile comandanților din trecut. Am reluat marea revoltă evreiască împotriva romanilor, am salvat Ierusalimul de la distrugere și din mâinile armatei lui Titus, am împins campania pe teritoriul inamicului, am adus trupele lui Bar Kochba sub zidurile Romei, am cucerit cu un asalt Coloseumul și am înfipt steagul evreu în vârful Capitoliului. În acest scop am transferat Brigada Evreiască din armata britanică în secolul întâi e.n. și în zilele celui de-al Doilea Templu și m-am delectat cu distrugerile pe care le puteau produce vreo două mitraliere splendidelor legiuni ale blestemaților de Hadrian și Titus. Un avion ușor, un singur Piper, a îngenuncheat mândrul Imperiu Roman. Am transformat lupta dusă de apărătorii Massadei, sortită eșecului, într-o victorie evreiască decisivă cu ajutorul unei singure mortiere și a câtorva grenade.

Şi, de fapt, acelaşi ciudat imbold pe care îl simțeam când eram mic – dorința de a mai da o șansă unui lucru care poate că nu avusese nici una – există și acum printre imboldurile care mă pun în mișcare ori de câte ori mă așez să scriu o poveste.

*

Multe lucruri s-au petrecut la Ierusalim. Orașul a fost distrus, construit la loc, distrus și construit iarăși. Au venit cuceritorii unul după altul, au domnit o vreme, au lăsat în urmă câteva ziduri și turnuri, câteva crăpături în piatră, o mână de cioburi și documente și au dispărut. Au pierit precum ceața dimineții pe coastele dealurilor. Ierusalimul este o bătrână nimfomană care stoarce amorez după amorez până îl omoară și apoi se scutură de el sau de ea căscând, o văduvă neagră care își devorează bărbătușii în vreme ce aceștia încă o mai pătrund.

Între timp, departe de tot, de cealaltă parte a lumii, erau descoperite noi continente și insule. Mama spunea adesea: „Ai întârziat, copile, las-o baltă, Magellan și Columb au descoperit deja până și cele mai îndepărtate insule“. Eu o contraziceam. Îi spuneam: „Cum poți fi așa de sigură? La urma urmei, înainte de Columb oamenii credeau că toată lumea e cunoscută și că n-a mai rămas nimic de descoperit“.

Între rogojina de trestie, picioarele mobilelor și spațiul de sub patul meu descopeream uneori nu numai insule necunoscute, dar și stele, sisteme solare și galaxii întregi necunoscute. Dacă o să ajung vreodată la închisoare, fără îndoială că-mi vor lipsi libertatea și încă unul sau două alte lucruri, însă n-o să sufăr niciodată de plictiseală câtă vreme mi se îngăduie să am o cutie cu piese de domino, un pachet de cărți de joc, câteva cutii de chibrituri sau o mână de nasturi. Mi-aș petrece zilele aranjându-le iar și iar, despărțindu-le și adunându-le, formând mici compoziții. Poate pentru că am fost singur la părinți: nu aveam frați sau surori și aveam foarte puțini prieteni, care se săturau repede de mine pentru că voiau mișcare și nu se puteau adapta la ritmul epic al jocurilor mele.

Uneori începeam un joc nou lunea, apoi petreceam toată dimineața de marți la școală gândindu-mă la mișcarea următoare, făceam una sau două mutări în acea după-amiază și lăsam restul pe miercuri sau joi. Prietenii nu puteau suferi asta, mergeau afară și alergau unii după alții prin curțile din spate, în vreme ce eu mergeam mai departe cu jocul meu despre istorie de pe podea, zi după zi, deplasări de trupe, asediul unui castel sau al unui oraș, retrageri în derută, cuceriri prin asalt, demararea unei mișcări de rezistență în munți, atacarea cetăților și fortificațiilor, eliberare și apoi recucerire, lărgirea sau strâmtarea granițelor marcate de chibrituri. Dacă un adult călca din nebăgare de seamă peste mica mea lume declaram greva foamei sau un moratoriu asupra spălatului pe dinți. Însă în cele

din urmă venea și ziua Judecății de Apoi, iar mama, nemaiputând să rabde prăfăraia, mătura totul, vapoare, oștiri, orașe, munți și țărmuri, continente întregi, ca într-un holocaust nuclear.

Odată, când aveam vreo nouă ani, un unchi mai în vârstă, pe nume Nehemiah, m-a învățat un proverb francez, „În dragoste e ca la război“. Pe atunci nu știam nimic despre dragoste, în afara obscurei legături pe care o făcusem la cinematograful Edison între dragoste și indienii morți. Însă din cele spuse de unchiul Nehemiah am dedus că cel mai bine e să nu te grăbești. Ulterior, mi-am dat seama că mă înșelasem cu totul, cel puțin în privința războiului: pe câmpul de bătălie viteza, se spune, este esențială. Poate că greșeala mea venea din faptul că unchiul Nehemiah însuși era un bărbat cu mișcări lente, care ura schimbarea. Când stătea în picioare era aproape imposibil să-l faci să șadă și, odată așezat, nu putea fi convins să se ridice. Scoală-te, Nehemiah, îi ziceau, pentru numele lui Dumnezeu, mișcă-te, ce-i cu tine, e foarte târziu, cât ai de gând să mai șezi acolo, până mâine-dimineață, până anul viitor, până la sfârșitul veacurilor?

Iar el răspundea:

— Cel puțin.

Apoi cugeta, se scărpina, zâmbea pentru sine, cu șiretenie, ca și cum ne-ar fi deslușit stratagema, și adăuga:

— Unde arde?

Trupul lui, ca toate trupurile, avea o înclinație firească să rămână acolo unde este.

Nu sunt ca el. Îmi plac nespus schimbarea, întâlnirile, călătoriile. Dar îmi plăcea și de unchiul Nehemiah. Nu demult l-am căutat, fără să-l găsesc, în cimitirul Givat Shaul. Cimitirul s-a mărit; în curând va ajunge la malul lacului Beit Neqfa, la periferia Motsei. Am stat pe o bancă vreo jumătate de oră; prin chiparoși bâzâia o viespe încăpățânată, iar o pasăre a repetat de cinci-șase ori o frază muzicală, însă nu vedeam decât pietre de mormânt, copaci, dealuri și nori.

O femeie subțirică, în negru, cu un voal negru pe cap a trecut pe lângă mine cu un copil de cinci sau șase ani agățat de ea. Degețelele copilului înșfăcaseră dintr-o parte poala rochiei ei și amândoi plângeau.

4

Singur acasă, într-o după-amiază de iarnă târzie. Era cinci sau cinci și jumătate, și afară era frig și întuneric, ploaia măturată de vânt șfichiuia obloanele de fier închise, părinții plecaseră la un ceai la Mala și Staszek Rudnicki, în strada Cancelarului, colț cu strada Profeților, și aveau să se întoarcă, după cum mi-au promis, puțin înainte de opt sau la și un sfert, sau cel mai târziu la opt și douăzeci. Şi chiar dacă ar fi întârziat, nu era nici un bai, că erau doar la familia Rudnicki, la mai puțin de un sfert de oră distanță de noi.

În loc de copii, Mala și Staszek Rudnicki aveau două pisici persane, Chopin și Schopenhauer. Mai era într-un ungher al salonului o colivie cu o pasăre bătrână și pe jumătate oarbă. Ca pasărea să nu se simtă singură, îi puseseră în colivie altă pasăre, făcută de Mala Rudnicki dintr-un con de pin vopsit, așezat pe picioare de lemn, cu aripi multicolore din hârtie împodobite cu câteva pene adevărate. Singurătatea, zicea mama, e ca o lovitură de ciocan care sparge sticla, dar întărește oțelul. Tata ne oferea un discurs savant despre etimologia cuvântului „ciocan“, cu toate ramificațiile din diferite limbi.

Tatălui meu îi plăcea să-mi explice tot felul de legături între cuvinte. Origini, relații, ca și cum cuvintele ar fi fost o altă familie complicată din Europa răsăriteană, cu o droaie de veri de-a treia, mătuși prin căsătorie, strănepoate de unchi, rude prin alianță, strănepoți și stră-strănepoți. Chiar și cuvinte ca „mătușă“ sau „văr“ îşi aveau povestea lor de familie, propria rețea de relații. Ştiam noi, de exemplu, că „mătușă“ vine din latinescul *amita*, care are sensul exact de sora tatălui, în vreme ce „unchi“ vine de la latinescul *avunculus*, care înseamnă fratele mamei? Iar cuvântul în ebraică pentru unchi, *dod*, înseamnă și iubit, cu toate că nu sunt convins că este la origine același cuvânt. Trebuie să-mi amintești cândva, zicea tata, să mă uit în dicționarul cel mare și să verific de unde vin cuvintele astea și cum s-a schimbat folosirea lor de-a lungul generațiilor. Sau, și mai bine, nu-mi mai aminti, du-te și adu chiar acum dicționarul și hai să ne instruim pe loc, tu și cu mine, și dacă tot mergi du-ți cana murdară la bucătărie.

*

În curți și pe străzi tăcerea e atât de întunecată și de întinsă, încât poți auzi sunetul norilor care plutesc jos peste acoperișuri, atingând vârfurile chiparoșilor. Sunetul apei care picură în chiuveta din baie și un fâșâit sau un zgrepțănat atât de slab, încât aproape că nu se aude, îl simți cu vârful perilor de pe ceafă, venit din spațiul dintre șifonier și perete.

Aprind lumina în odaia părinților și iau de pe biroul tatei opt sau nouă agrafe, o ascuțitoare, câteva carnețele, o călimară cu gât lung plină cu cerneală neagră, o gumă, o cutie cu piuneze, și mă folosesc de toate astea ca să construiesc un nou kibbutz de la graniță. Un zid și un turn în inima deșertului de pe rogojină; așez agrafele în semicerc, pun în picioare ascuțitoarea și guma de-o parte și de alta a călimării înalte, care e turnul de apă, și înconjur totul cu un gard făcut din creioane și tocuri și întărit cu piuneze.

Curând va avea loc un raid; o bandă de tâlhari setoși de sânge (vreo două duzini de nasturi) o să atace așezarea pe la est și sud, dar las’ că le jucăm noi o festă. O să deschidem poarta, îi lăsăm să înainteze în curtea fermei, unde va fi măcelul, poarta va fi închisă în urma lor, să nu poată scăpa, și apoi am să dau ordin să se tragă și, în clipa aceea, de pe fiecare acoperiș și din vârful călimării ce slujește drept turn de apă, pionierii reprezentați de piesele mele de șah albe vor deschide focul și, cu câteva salve mânioase,

vor mătura forța inamică prinsă în capcană, „imn de slavă înălțând / povestirea depănând / din măcelul sângerând / și-am să cânt, fălos / laudă, prinos“, iar rogojina o să fie înaintată la rangul de Mare Mediterană, cu biblioteca în chip de coastă a Europei, canapeaua va fi Africa, strâmtoarea Gibraltar o să treacă printre picioarele scaunului, cărțile de joc împrăștiate o să închipuie Ciprul, Sicilia și Malta, carnețelele pot fi avioane de transport, guma și ascuțitorile – contratorpiloare, piunezele – mine, iar agrafele vor fi submarine.

*

Era frig în casă. În loc să-mi mai iau un pulover, cum mi se spusese să fac, ca să economisesc curentul electric, am aprins radiatorul, pentru vreo zece minute numai. Radiatorul avea două rezistențe, dar exista un comutator pentru economie care stătea întotdeauna în poziția în care aprindea doar una dintre ele. Pe cea de jos. Mă uitam țintă la spira care începea să strălucească. S-a aprins treptat: mai întâi nu s-a văzut nimic, se auzea doar o serie de pocnituri, ca atunci când calci pe zahăr tos, iar apoi la amândouă capetele rezistenței s-a ivit o pâlpâire slabă, roșiatică, și un pic de roz a purces să se întindă spre centru ca o ușoară îmbujorare pe un obraz sfios, care a devenit îmbujorare deplină ce s-a dezlănțuit iute într-o etalare nerușinată de galben dezgolit și verde-gălbui lasciv, până ce strălucirea a ajuns la mijlocul spirei și nu s-a mai întrerupt, un foc roșu-aprins, ca un soare sălbatic în platoul de metal strălucitor al reflectorului, încât nu te puteai uita la el fără să-ți mijești ochii, și rezistența era acum incandescentă, orbitoare, incapabilă să se abțină, în orice clipă s-ar putea topi, curgând peste Mediterana mea ca un vulcan în erupție care revarsă cascade de lavă topită, distrugându-i flota de contratorpiloare și submarine.

În tot acest răstimp, partenera ei, rezistența de sus, dormea rece și nepăsătoare. Cu cât strălucea mai tare una, cu atât mai nepăsătoare părea cealaltă. Ridicând din umeri, privind totul de pe un scaun de la marginea ringului, dar deloc impresionată. M-am cutremurat deodată, ca și cum aș fi simțit pe pielea mea toată tensiunea acumulată între cele două spire, și mi-am dat seama că exista o cale simplă, rapidă, pentru ca și spira nepăsătoare să n-aibă încotro și să strălucească, așa încât și ea să palpite, gata să explodeze în revărsarea de foc – dar era strict interzis. Era complet interzis nu numai din cauza risipei flagrante, ci și din cauza riscului ca circuitul să se supraîncarce, să sară o siguranță și casa să se cufunde în întuneric, și cine se duce în toiul nopții să mi-l aducă pe Baruh-Mâini-de-Aur?

De cea de-a doua spiră putea fi vorba doar dacă mă lovea nebunia, nebunia deplină, și apoi ce-o fi o fi. Dar dacă părinții se întorc înainte să reușesc s-o sting? Sau reușesc s-o sting la timp, dar spira n-are vreme să se răcească și să facă pe mortu’n păpușoi, și atunci cum m-aș putea dezvinovăți? Așa că trebuie să mă împotrivesc ispitei. Să mă stăpânesc. Şi aș mai putea și să încep să curăț mizeria pe care am făcut-o și să le pun pe toate la locul lor.

5

Uneori faptele se opun adevărului. Am scris cândva despre adevăratul motiv al morții bunicii mele. Bunica Shlomit a venit la Ierusalim direct de la Vilna, într-o zi toridă din vara lui 1933, a privit cu groază piețele unde se îmbulzea lumea, tarabele viu colorate, furnicarul străduțelor pline de strigătele vânzătorilor ambulanți, răgetul măgarilor, behăitul caprelor, cârâiala puilor care atârnau de picioarele legate și sângele care picura din gâtul puilor uciși, a văzut umerii și brațele bărbaților din Orientul Mijlociu și culorile stridente ale fructelor și legumelor, a văzut dealurile de jur împrejur și coastele stâncoase, și pe dată a pronunțat verdictul definitiv: „Levantul e plin de germeni“.

Bunica a trăit la Ierusalim vreo 25 de ani, a avut momente grele și câteva fericite, dar până în ultima ei zi n-a găsit nici un motiv să-și schimbe verdictul. Se spune că încă din a doua zi după sosire i-a poruncit bunicului, așa cum a făcut în fiecare zi cât au trăit la Ierusalim, fie iarnă, fie vară, să se scoale la șase sau șase și jumătate dimineața și să dea cu Flit prin toate ungherele apartamentului ca să alunge germenii, să dea pe sub pat, pe după șifonier și chiar prin rafturi și între picioarele bufetului, și apoi să bată toate saltelele, așternuturile și plăpumile de puf. Din copilărie mi-l amintesc pe bunicul Aleksandr stând pe balcon dimineața, în flanela de corp și papuci, bătând la perne ca Don Quijote când atacă burdufurile de vin, altoindu-le iar și iar cu bătătorul de covoare, cu toată forța nefericirii sau disperării sale. Bunica Shlomit stătea la câțiva pași în spatele lui, mai înaltă decât el, într-un capot din mătase înflorată încheiat de sus până jos, cu părul prins într-o fundă verde ce arăta ca un fluture, țeapănă și dreaptă ca directoarea unui pension de fete, dând ordine pe câmpul de luptă până la victoria din acea zi.

În veșnicul ei război cu germenii, bunica fierbea toate fructele și legumele. Ştergea pâinea de două ori cu o cârpă înmuiată într-o soluție dezinfectantă rozalie numită Cali. După fiecare masă nu spăla vasele, ci proceda așa cum se face de obicei doar în ajunul Paștelui, fierbându-le multă vreme. Bunica Shlomit își fierbea și propria persoană, de trei ori pe zi: fie iarnă, fie vară, făcea trei băi în apă aproape clocotită, ca să stârpească germenii. A trăit până la o vârstă destul de înaintată, goangele și virușii fugeau pe partea cealaltă a străzii când o vedeau de departe, și când a trecut de optzeci de ani, după câteva crize de inimă, doctorul Kromholtz a avertizat-o: „Doamnă dragă, dacă nu termini cu aceste abluțiuni fervente, îmi declin răspunderea pentru posibilele consecințe nefericite și regretabile“.

Dar bunica n-a putut renunța la băile sale. Teama de germeni era mai tare decât ea. A murit în baie.

Atacul ei de cord este real.

Însă adevărul este că bunica a murit dintr-un exces de igienă, nu de inimă. Faptele tind să întunece adevărul. Curățenia e cea care a ucis-o. Cu toate că mottoul vieții ei la Ierusalim, „Levantul e plin de germeni“, poate fi mărturia unui adevăr anterior, mai profund decât demonul igienei, un adevăr ce a fost reprimat și ascuns vederii. La urma urmei, bunica Shlomit venea din Europa de nord-est, unde erau la fel de mulți germeni ca la Ierusalim, ca să nu mai vorbim de tot soiul de alte lucruri vătămătoare.

Aici este, așadar, o fisură care ne-ar putea ajuta să întrezărim efectul pe care înfățișarea Orientului, culorile și mirosurile lui l-au avut asupra bunicii mele, și poate și a altor emigranți și refugiați care, la fel ca ea, au venit din *ștetluri* mohorâte din Europa răsăriteană și au fost atât de tulburați de senzualitatea omniprezentă a Levantului, încât s-

au hotărât să se apere de amenințarea ei construindu-și propriul ghetou.

Amenințare? Sau poate adevărul este că nu amenințarea Levantului a fost cea care a făcut-o pe bunica mea să-și mortifice și să-și purifice trupul prin acele abluțiuni clocotite, dimineața, la prânz și seara, în fiecare zi trăită la Ierusalim, ci mai degrabă farmecele lui senzuale și însuși trupul ei și puternica atracție a acelor piețe supraaglomerate care o făceau să gâfâie și să simtă că i se înmoaie genunchii în fața acelei abundențe de legume și fructe necunoscute, brânzeturi condimentate, mirosuri de mirodenii și alimente ce glăsuiau gutural, care o torturau și o excitau, și acele mâini lascive ce pipăiau și scormoneau prin cele mai intime adâncituri ale fructelor și legumelor, ardeii iuți și măslinele condimentate, și goliciunea acelor cărnuri pline, roșii, din care picura sânge, atârnând neruşinat de despuiate în cârligele măcelarilor, și paleta amețitoare de mirodenii, ierburi și prafuri, toate momelile lubrice și multicolore ale acelei lumi picante, foarte condimentate, ca să nu mai vorbim de mirozna pătrunzătoare a cafelei proaspăt prăjite, aromată cu nucșoară, și recipientele de sticlă pline cu băuturi viu colorate, cu bucăți de gheață sau felii de lămâie plutind prin ele, și acei hamali din piață, vânjoși, arși de soare și împăroșați, dezgoliți până la brâu, cu mușchii de pe spate unduind sub pielea lor fierbinte, care străluceau sub pârâiașele de sudoare ce se scurgeau pe ea în bătaia soarelui. Poate că acel cult al bunicii pentru curățenie era, nici mai mult, nici mai puțin, un costum spațial ermetic? O centură de castitate aseptică pe care și-a pus-o de bunăvoie încă din prima zi aici și a ferecat-o cu șapte lacăte, distrugând toate cheile?

Sau poate că n-au ucis-o nici igiena, nici dorințele ei, nici teama de dorințe, ci veșnica ei furie tainică față de această teamă, o mânie reprimată, malignă, ca un furuncul care nu e spart, furia față de propriul trup, de propria tânjire, și încă o mânie, mai profundă, față de însăși sila pe care o stârnea această tânjire, o mânie mohorâtă, veninoasă, îndreptată atât împotriva prizonierei, cât și a gardianului ei, ani și ani de jelanie tainică pentru trecerea neîntreruptă a timpului și smochinirea trupului ei și dorințele acelui trup, dorințele, săpunite și clătite și răzuite și dezinfectate și fierte de o mie de ori, față de acel Levant, murdar, transpirat, bestial, excitant până la leșin, dar furnicar de germeni.

6

Au trecut de atunci aproape șaizeci de ani, și totuși îmi amintesc încă mirosul lui. Îl chem și se întoarce la mine, un miros un pic aspru, prăfos, însă puternic și plăcut, care mă duce cu gândul la pipăirea unei pânze de sac, învecinat în minte cu amintirea atingerii pielii lui, buclele lui mari, mustața groasă care se freca de obrazul meu și-mi dădea o senzație plăcută, ca într-o bucătărie veche, caldă și întunecoasă, într-o zi de iarnă. Poetul Saul Cernikovski a murit în toamna lui 1943, când aveam ceva mai mult de patru ani, așa că această amintire senzuală ar fi putut supraviețui doar trecând prin mai multe etape de transmitere și amplificare. Mama și tata îmi aminteau adeseori acele momente, pentru că le plăcea să se fălească pe la cunoscuți că țâncul a șezut în poala lui Cernikovski și s-a jucat cu mustața lui. De fiecare dată se întorceau spre mine ca să le confirm povestea: „Nu-i așa că îți mai amintești de acea după-amiază de sâmbătă în care nenea Saul te-a luat în poală și ți-a zis «drăcușor»? E adevărat, nu-i așa?“

Sarcina mea era să le recit refrenul: „Da, așa e. Îmi amintesc foarte bine“.

Nu le-am spus niciodată că tabloul pe care mi-l amintesc e un pic diferit de versiunea lor.

Nu voiam să li-l stric.

Obiceiul părinților mei de a repeta povestea asta și de a se întoarce spre mine ca să confirm mi-a întărit și păstrat, într-adevăr, amintirea acelor clipe, care în lipsa mândriei lor poate că s-ar fi șters și ar fi dispărut. Însă diferența dintre povestea lor și tabloul din amintirea mea, faptul că amintirea pe care am păstrat-o nu e o simplă reflectare a poveștii părinților, ci are o viață anterioară, că imaginea marelui poet și a țâncului, în scenariul părinților mei, era un pic diferită de a mea, este dovada că povestea mea nu este pur și simplu moștenită de la ei. În versiunea părinților mei, cortina se trage, dezvăluind un copil blond cu pantalonași scurți, ce șade în poala gigantului poeziei ebraice, mângâindu-i și smucindu-i mustața, în vreme ce poetul îi conferă puștiului învestitura de „drăcușor“, iar copilul – o, dulce inocență! – îi plătește cu aceeași monedă, zicând „Ba nu, tu ești drac!“, la care, în versiunea tatălui meu, cel care a scris *În fața statuii lui Apollo*, a replicat astfel: „Poate că amândoi avem dreptate“, și chiar m-a sărutat pe frunte, lucru pe care părinții mei l-au interpretat ca un semn al lucrurilor ce aveau să vină, un fel de ungere, ca și cum, să zicem, Pușkin s-ar fi aplecat să-l sărute pe cap pe micuțul Tolstoi.

Însă în tabloul din mintea mea, pe care repetatele raze ale proiectorului părinților mei se poate să mă fi ajutat să-l păstrez, dar în nici un caz nu mi l-au imprimat, în scenariul meu, care e mai puțin dulce ca al lor, n-am șezut în poala poetului, nici nu l-am smucit de faimoasa mustață, ci de fapt m-am împiedicat și am căzut, acasă la unchiul Joseph, iar în cădere mi-am mușcat limba care a sângerat un pic, și am plâns, și poetul, fiind și doctor pediatru, a ajuns la mine înaintea părinților mei, m-a ridicat cu mâinile lui mari, îmi amintesc și acum cum m-a săltat cu spatele la el și cu fața schimonosită de plâns spre încăpere, apoi m-a răsucit în brațele lui și a zis ceva, apoi altceva, cu siguranță nu despre trecerea coroanei lui Pușkin în mâinile lui Tolstoi, și în vreme ce încă mă zbăteam în brațele lui m-a silit să deschid gura și a cerut să i se aducă niște gheață, apoi mi-a cercetat rana și a declarat:

— Nu-i nimic, doar o zgârietură, și, așa cum plângem acum, curând o să râdem.

Fie pentru că vorbele poetului ne includeau pe amândoi, fie datorită atingerii aspre a obrazului lui de al meu, ca asprimea unui prosop gros și cald, sau într-adevăr datorită

mirosului lui puternic, simplu, pe care mi-l amintesc și azi (nu miros de aftershave sau de săpun, nu miros de tutun, ci un miros trupesc plin, dens, ca gustul supei de pui într-o zi de iarnă), curând m-am liniștit și s-a dovedit că, așa cum se întâmplă de multe ori, spaima fusese mai mare ca durerea. Iar nietzscheeana mustață stufoasă m-a zgâriat și m-a gâdilat un pic, și apoi, din câte îmi amintesc, doctorul Saul Cernikovski m-a culcat cu grijă, dar fără tevatură, pe canapeaua unchiului Joseph (adică profesorul Joseph Klausner), iar poetul-doctor sau mama mi-a pus pe limbă niște gheață pe care mătușica Zipporah o adusese în graba mare.

Din câte îmi amintesc, cu acea ocazie nu s-a lansat vreun aforism demn de imortalizare între gigantul poeților din formatoarea „Generație a Renașterii Naționale“ și micul reprezentant suspinător al ulterioarei așa-zise „generații a statului Israel“.

De-abia la doi-trei ani după acest incident am fost în stare să pronunț numele Cernikovski. N-am fost surprins când mi s-a spus că e poet: aproape oricine din Ierusalimul acelei vremi era poet, prozator, cercetător, gânditor, savant sau reformator al lumii. Nici n-am fost impresionat de titlul de doctor: acasă la unchiul Joseph și mătușica Zipporah toți musafirii bărbați erau numiți profesor sau doctor.

Dar el nu era doar un bătrân doctor sau poet. Era pediatru, un bărbat cu o chică zbârlită, nesupusă, cu ochi care râd, mâini mari și calde, un tufiș de mustață, obraz ca de pâslă și un miros aparte, puternic și blând.

Până în ziua de azi, când văd o fotografie sau un desen al poetului Saul, sau bustul lui de la intrarea în Casa Scriitorilor „Cernikovski“, sunt învăluit pe dată, ca și cum m-aș înfășura cu o pătură groasă, de mirosul lui liniștitor.

*

La fel cu atâția evrei sioniști din vremea noastră, tata era în taină un pic canaanit. Era jenat de *ștetl*, cu toate lucrurile din el, și de reprezentanții lui în literatura modernă, Bialik și Agnon. Voia să ne naștem cu toții din nou, ca europeni de neam evreiesc blonzi, musculoși, arși de soare, în loc de europeni de neam iudaic răsăritean. Detesta și dialectul idiș, pe care îl numea *jargon*. Îl considera pe Bialik poetul eternului statut de victimă, al „veșnicelor chinuri ale morții“, în vreme ce Cernikovski era vestitorul zorilor noi pe cale să se arate, zorii „Cuceritorilor Canaanului prin Asalt“. Putea să recite pe nerăsuflate *În fața statuii lui Apollo*, pe de rost, cu imensă încântare, fără măcar să observe că poetul, în vreme ce se înclină încă în fața lui Apollo, izbucnește inconștient într-un imn al lui Dionysos.

Ştia pe de rost mai multe poezii ale lui Cernikovski decât toți oamenii pe care i-am cunoscut și le recita cu patos și încântare, un poet atât de inspirat de muze, și prin urmare muzical, fără complexele și complicațiile atât de tipice *ștetl*-ului, scriind fără rușine despre iubire și chiar despre plăcerile senzuale. Tata zicea: Cernikovski nu se bălăcește prin tot soiul de *tsores* și *krechtzen*.

În astfel de momente, mama îi arunca o privire sceptică, de parcă ar fi fost surprinsă în sine de natura grosolană a plăcerilor lui, dar se abținea de la comentarii.

Tatăl meu avea un temperament incontestabil „lituanian“ și îi plăcea grozav să folosească cuvântul „incontestabil“ (Klausnerii veneau de la Odessa, dar înainte trăiseră în Lituania, iar înainte de asta se pare că la Mattersdorf, acum Mattersburg, din Austria răsăriteană, aproape de granița cu Ungaria). Era un om sentimental, plin de entuziasm, însă în cea mai mare parte a vieții lui a detestat toate formele de misticism și de magie. Considera că supranaturalul este apanajul șarlatanilor și escrocilor. Credea că poveștile

hasidice nu sunt altceva decât folclor, un cuvânt pe care îl pronunța întotdeauna cu aceeași strâmbătură de dezgust ce însoțea la el cuvintele *jargon*, „extaz“, „hașiș“ sau „intuiție“.

Mama îl asculta vorbind și, în loc să riposteze, ne oferea zâmbetul ei trist sau, uneori, îmi zicea: „Tatăl tău e un om înțelept și rațional; e rațional chiar și când doarme“.

Peste ani și ani, după moartea ei, când i se cam ofilise voioșia optimistă, împreună cu volubilitatea, i s-au schimbat și gusturile, și se poate să se fi apropiat de cele ale mamei mele. În subsolul Bibliotecii Naționale a descoperit un manuscris necunoscut al lui I.L. Peretz, un caiet din tinerețea autorului, care conținea, pe lângă tot felul de schițe, mâzgăleli și încercări poetice, o poveste necunoscută intitulată „Răzbunare“. Tata a stat câțiva ani la Londra, unde a scris o teză de doctorat despre această descoperire, și prin întâlnirea cu Peretz cel înclinat spre misticism s-a îndepărtat de înclinația lui precedentă către *Sturm und Drang* de la începuturile lui Cernikovski. A început să studieze miturile și legendele popoarelor îndepărtate, a aruncat o ocheadă literaturii idiș și treptat a cedat, așa cum cineva își descleștează în fine mâna de pe o balustradă, farmecului misterios al poveștilor lui Peretz în special, și al povestirilor hasidice în general.

*

Totuși, în anii în care obișnuiam să ne ducem sâmbăta după-amiază pe la unchiul lui Joseph, în Talpiot, tata încă mai încerca să ne deprindă pe toți să fim la fel de luminați ca el. Părinții mei se ciorovăiau adesea pe tema literaturii. Tata îi iubea pe Shakespeare, Balzac, Tolstoi, Ibsen și Cernikovski. Mama îi prefera pe Schiller, Turgheniev și Cehov, Strindberg, Gnessin, Bialik și, de asemenea, pe domnul Agnon, care locuia în Talpiot, peste drum de unchiul Joseph, deși am impresia că cei doi nu se prea înghițeau.

O răceală politicoasă, dar arctică, se lăsa pe moment peste străduță când se întâmpla să se întâlnească profesorul Joseph Klausner și domnul S.Y. Agnon; își săltau pălăriile cam de-un deget, făceau o ușoară plecăciune, și probabil că fiecare îi dorea celuilalt din adâncul inimii să ajungă pe veci în fundul iadului uitării.

Unchiul Joseph nu avea o părere bună despre Agnon, îi considera scrierile prolixe, provinciale și împodobite cu tot soiul de bibiluri de cântăreț bisericesc. Cât despre domnul Agnon, își clocea ranchiuna și până la urmă s-a răzbunat, când l-a străpuns pe unchiul Joseph cu una dintre lăncile lui de ironie, în figura grotescă a profesorului Bachlam din romanul *Shira*. Din fericire pentru unchiul Joseph, a murit înainte să apară *Shira*, fiind astfel cruțat de multă supărare. În ce-l privește, domnul Agnon a mai trăit mulți ani, a câștigat Premiul Nobel pentru literatură și o faimă mondială, cu toate că a fost condamnat la amarul chin de a vedea cum mica alee din Talpiot, pe care locuiseră amândoi, este rebotezată strada Klausner. Din acea zi și până la moarte a trebuit să rabde înjosirea de a fi celebrul scriitor S.Y. Agnon de pe strada Klausner.

Şi așa, până în zilele noastre, ironia sorții a făcut ca locuința lui Agnon să fie pe strada Klausner, în vreme ce o soartă nu mai puțin ironică a făcut ca locuința lui Klausner să fie demolată și înlocuită cu un foarte banal bloc pătrățos, cu foarte banale apartamente, ce privesc de sus hoardele de vizitatori din pragul casei lui Agnon.

7

În fiecare a doua sau a treia sâmbătă porneam în pelerinaj la Talpiot, la vila micuță în care locuiau unchiul Joseph și mătușica Zipporah. Casa noastră din Kerem Avraham era la vreo șase-șapte kilometri de Talpiot, o suburbie evreiască îndepărtată și oarecum periculoasă. La sud de Rehavia, de Kiriat Shmuel și de Moara de vânt a lui Montefiore, se afla o extindere a Ierusalimului străin: suburbiile Talbieh, Abu Tor și Katamon, Colonia Germană, Colonia Grecească și Bakaa. (Abu Tor, ne-a explicat odată profesorul nostru, domnul Avisar, și-a luat numele de la un vechi războinic, însemnând „tatăl taurului“, Talbieh a fost cândva moșia unui bărbat pe nume Taleb, Bakaa înseamnă câmpie sau vale, biblica Vale a Uriașilor, în vreme ce numele Katamon este forma coruptă în arabă a grecescului *kata monēs*, însemnând „alături de mânăstire“.) Mai departe, spre sud, dincolo de toate acele lumi străine, peste dealuri și hăt-departe, la capătul lumii, străluceau puncte evreiești izolate, Mekor Hayyim, Talpiot, Arnona și kibbutzul Ramat Rahel, care aproape că ajungea la marginile Bethlehemului. Din Ierusalimul nostru, Talpiotul se zărea doar ca o mică masă de copaci prăfuiți pe culmea unui deal aflat în depărtare. De pe acoperișul casei noastre, într-o noapte, vecinul nostru, domnul Friedmann, inginerul, a arătat odată spre un ciorchine de lumini palide și tremurătoare de la orizont, atârnate între cer și pământ, și a zis: „Acolo e Cazarma Allenby, și dincolo se văd luminile din Talpiot sau Arnona. Dacă o să sporească violența, a zis el, n-aș vrea să fiu în pielea lor. Ca să nu mai vorbim de războiul total“.

*

Porneam după prânz, când orașul se închidea în dosul obloanelor ferecate și se cufunda în somnul din după-amiaza de sabat. Tăcere deplină peste străzi și curți, printre casele construite din piatră, cu șoproanele lor de tablă ruginită. De parcă întregul Ierusalim ar fi fost închis într-o sferă de cristal limpede.

Traversam strada Geulah, intram pe străduțele ca un labirint din mizerul cartier ultraortodox, sus pe Ahva, treceam pe sub sârme cu rufe puse la uscat, pline de haine negre, galbene și albe, printre balustradele de fier ruginit ale unor verande și scări exterioare neîngrijite, urcam prin Zikhron Moshe, veșnic scăldat în mirosurile bucătăriei askenazilor săraci, *chollent*, borș, usturoi, ceapă și varză acră, și mergeam mai departe pe strada Profeților. Nu era nici suflare de om pe străzile Ierusalimului la ora două, în după-amiaza de sâmbătă. De pe strada Profeților coboram pe strada Strauss, veșnic scăldată în umbră de bătrânii pini ce perdeluiau două ziduri, de o parte zidul cenușiu, cu mușchi pe el, al spitalului protestant, condus de diaconese, iar de cealaltă, zidul sumbru al spitalului evreiesc, Bikkur Holim, cu simbolurile celor douăsprezece triburi ale lui Israel în relief pe splendida lui poartă de bronz. Mirosul de leacuri, de bătrânețe și cel usturător, al soluției Lysol, se revărsa dinspre cele două spitale. Apoi traversam Calea Jaffa pe la celebrul magazin de îmbrăcăminte Maayan Shtub și zăboveam o vreme în fața librăriei Frații Ahiasaf, ca să-i îngăduim tatei să-și sature ochii flămânzi cu bogăția de cărți ebraice noi din vitrină. De acolo străbăteam toată Calea Regele George V, pe lângă splendide magazine, cafenele cu candelabre înalte și prăvălii bogate, toate goale și ferecate de sabat, dar cu vitrine ce ne făceau semn prin grilajele de fier încuiate, atrăgându-ne cu farmecul irezistibil al altor lumi, arome ale bogăției de pe continente îndepărtate, parfumuri ale

orașelor pline de lumini și de zarvă ce viețuiesc în siguranță pe malurile unor râuri late, în care doamne elegante și domni prosperi, care nu își duc zilele între un atac sau un decret guvernamental și altul, nu cunosc greutățile, lipsiți de grija de a-și număra fiecare bănuț, liberi de regulile oprimante ale pionieratului și sacrificiului de sine, scutiți de povara contribuției la Cutia Comunitară sau la Fondul Sănătății și a cumpărăturilor raționalizate, instalați confortabil în case frumoase, cu hornurile șemineurilor cocoțate pe acoperișuri sau în apartamente spațioase din blocuri moderne, așternute cu covoare, cu portar în uniformă albastră care păzește intrarea și liftier în uniformă roșie care acționează liftul și servitori, bucătari, majordomi și agenți imobiliari care le stau la dispoziție. Doamne și domni care se bucură de o viață ușoară, nu ca a noastră.

Aici, pe Calea Regele George V, ca și în Rehavia evreilor germani și în bogatul Talbieh grecesc și arăbesc, domnea acum alt calm, deosebit de calmul cucernic al acelor străduțe est-europene sărmane și părăginite: un calm diferit, excitant, tainic, stăpânea Calea Regele George V, pustie acum, într-o după-amiază de sâmbătă la ora două și jumătate, un calm străin, de fapt specific britanic, de vreme ce Calea Regele George V (nu doar din cauza numelui ei) îmi păruse întotdeauna în copilărie că e o prelungire a acelei minunate Londre pe care o știam din filme: Calea Regele George V, cu șirurile ei de clădiri mărețe, cu aer oficial, întinzându-se pe ambele părți ale străzii ca o fațadă continuă, uniformă, fără acele goluri ale curților jalnice, părăginite, urâțite de gunoaie și de fiare ruginite, care despărțeau casele din zonele noastre. Aici, pe Calea Regele George V, nu erau verande dărăpănate, obloane stricate la ferestre care se cască precum o gură bătrână și știrbă, ferestre de nevoiași care le dezvăluie trecătorilor respingătoarele mărunțaie ale casei, perne pestrițe, carpete în culori țipătoare, înghesuială de mobile, tigăi înnegrite, oale mucegăite, cratițe strâmbe și o harababură de cutii de tinichea ruginite. Aici, de ambele părți ale străzii era o singură fațadă mândră, neîntreruptă, ale cărei uși și ferestre cu perdele de dantelă vorbeau cu discreție despre bogăție, respectabilitate, voci blânde, țesături scumpe, covoare moi, cristal șlefuit și bune maniere.

Aici ușile clădirilor erau împodobite cu plăcuțe din sticlă neagră cu nume de avocați, brokeri, doctori, notari și agenți acreditați ai unor bine-cunoscute firme străine.

În vreme ce treceam pe lângă blocurile Talitha Kumi tata ne explica originea numelui, de parcă n-ar mai fi făcut-o deja acum două săptămâni și acum o lună, iar mama se plângea că o să ne adoarmă pe toți cu explicațiile lui. Treceam de Groapa Schiber, fundația căscată a unei clădiri care nu s-a mai construit, și de blocul Frumin, unde Knessetul avea să-și afle mai târziu locașul temporar, și de fațada *bauhaus* semicirculară a lui Beit Hamaalot, care le promitea tuturor celor care intră desfătările sobre ale pedantei estetici germano-evreiești, și ne opream o clipă să privim peste zidurile Orașului Vechi spre cimitirul musulman Mamillah, îndemnându-ne unul pe altul să iuțim pasul (E deja trei fără un sfert, și mai e destul de mers!), trecând pe lângă sinagoga Yeshurun și semicercul masiv al clădirii Agenției Evreiești (tata spunea aproape în șoaptă, de parcă ar fi dezvăluit secrete de stat: „Aici își ține ședințele cabinetul nostru, prin doctorul Weizmann, Kaplan, Shertok, uneori însuși David Ben Gurion. Aici bate inima guvernului evreu. Ce păcat că nu e un cabinet național mai impunător!“ Şi continua, explicându-mi ce înseamnă un „cabinet-fantomă“ și ce se va întâmpla în țară când vor pleca în sfârșit englezii, pentru că într-un fel sau altul tot o să plece).

De acolo coboram dealul către Facultatea Terra Sancta (unde tata avea să lucreze timp de zece ani, după Războiul de Independență și asediul Ierusalimului, când clădirile universității de pe muntele Scopus au fost izolate, iar secția periodicelor din Biblioteca Națională, ca și altele, și-a aflat refugiul temporar aici, într-un colț de la etajul trei).

De la Terra Sancta o plimbare de douăzeci de minute ne aducea la blocul David, cel arcuit, unde se oprea brusc orașul și treceai peste niște câmpuri până să ajungi la gara din Emek Refaim. Pe stânga se vedeau aripile morii de vânt de la Yemin Moshe, iar sus, pe coasta din dreapta, ultimele case din Talbieh. Simțeam o tensiune tăcută în vreme ce părăseam hotarele orașului evreiesc, de parcă treceam o graniță invizibilă și pătrundeam într-o țară străină.

Puțin după ora trei străbăteam drumul care despărțea ruinele sălașului pelerinilor turci, peste care se înălțau biserica scoțiană și gara cea închisă. Era o lumină diferită pe aici, o lumină mai noroasă, cenușie, ca mușchiul vechi. Acest loc îi amintea mamei de o străduță musulmană din mahalalele orașului ei natal, din vestul Ucrainei. În acest punct nu se putea ca tata să nu înceapă să vorbească despre Ierusalimul de pe vremea turcilor, despre edictele lui Jemal Pașa, despre descăpățânări și biciuiri care se făceau în fața unei mulțimi adunate chiar aici, în piața pavată din fața acestei gări, care fusese construită, după cum știam, la sfârșitul secolului al XIX-lea de către un evreu din Ierusalim pe nume Joseph Bey Navon, care obținuse concesiunea de la turci.

*

Din piața aflată în fața gării coboram pe Calea Hebron, trecând prin fața instalațiilor militare britanice, fortificate, și a unui morman de bidoane mari de combustibil pe care era scris în trei limbi ULEI DE VIDANJ, înconjurate de un gard. Era ceva ciudat și comic în cuvântul ebraic, lipsit de toate vocalele. Tata râdea și zicea că asta e încă o dovadă că a venit vremea să se modernizeze scrisul ebraic, introducând litere separate pentru vocalele care, spunea el, sunt poliția rutieră a citirii.

La stânga noastră, câteva străzi duceau la cartierul arab Abu Tor, în vreme ce în dreapta erau minunatele alei ale Coloniei Germane, un sătuc bavarez liniștit, plin de păsări cântătoare, de câini care latră și de cocoși cârâitori, cu porumbare și acoperișuri roșii de țiglă presărate ici și colo, printre chiparoși și pini, și grădini micuțe cu ziduri de piatră, umbrite de copaci cu frunziș bogat. Toate casele de acolo aveau pivniță și pod, cuvinte al căror simplu sunet îi dădea furnicături unui copil ca mine, născut într-un loc unde nimeni nu avea un beci întunecat sub picioare sau un pod slab luminat deasupra capului, sau o cămară sau o comodă înaltă ori un bufet cu sertare, un orologiu sau o fântână cu roată în grădina lui.

Mergând mai departe pe Calea Hebron treceam pe lângă vilele din piatră trandafirie ale efendilor bogați, ale specialiștilor arabi creștini și ale slujbașilor de rang înalt ai administrației mandatare și ale membrilor Înaltului Comitet Arab, Mardam Bey al-Matnawi, Haj Rashed al-Afifi, doctorul Emile Adwan al-Boustani, avocatul Henry Tawil Tutakh și ceilalți rezidenți bogați ai suburbiei Bakaa. Toate magazinele de aici erau deschise și din cafenele răzbăteau râsete și muzică, de parcă am fi lăsat sabatul însuși în urma noastră, reținut de un zid imaginar care îi tăia calea undeva între Yemin Moshe și Azilul Scoțian.

Pe pavajul lat, la umbra aruncată de doi pini bătrâni din fața unei cafenele, trei sau patru domni în puterea vârstei ședeau pe scaune de răchită în jurul unei mese joase de lemn, toți în costume maro și fiecare etalând un lanț de aur care răsărea la butonieră, îi ocolea burta și dispărea într-un buzunar. Beau ceai din pahare sau sorbeau cafea din ceșcuțe împodobite și rostogoleau zarurile în cutiile cu table din fața lor. Tata îi saluta voios într-o arabă care în gura lui suna mai degrabă a rusă. Domnii amuțeau o clipă, se uitau la el oarecum surprinși, și unul dintre ei mormăia ceva nedeslușit, poate că un singur

cuvânt sau poate chiar ne răspundea la salut.

La trei și jumătate treceam de gardul din sârmă ghimpată al cazărmii Allenby, baza militară britanică din sudul Ierusalimului. Am năvălit adesea în tabăra asta, am cucerit-o, am supus-o, am curățat-o și am înălțat deasupra ei steagul evreu, în jocurile de pe rogojina de trestie. De aici continuam drumul către inima ocupantului străin, trimițând grupuri de comando spre zidurile reședinței Înaltului Comisar de pe Dealul Sfatului Nelegiuit, care era capturat iar și iar de trupele mele evreiești într-o spectaculoasă mișcare de clește, o coloană blindată forța reședința pe la vest, dinspre cazărmi, în vreme ce cealaltă falcă a cleștelui se închidea, printr-o surpriză deplină, de la est, dinspre coastele golașe care coboară spre Deșertul Iudaic.

Când aveam ceva mai mult de opt ani, în ultimul an al Mandatului Britanic, am construit în curtea din spatele casei noastre, împreună cu câțiva tovarăși de conspirație, o rachetă uimitoare. Plănuiam să țintim cu ea palatul Buckingham (descoperisem în colecția tatălui meu o hartă la scară mare a centrului Londrei).

Am bătut la mașina de scris a tatălui meu un ultimatum politicos adresat Maiestății Sale Regelui George VI al Angliei din Casa de Windsor (am scris în ebraică – trebuie să aibă acolo pe cineva care să-i poată traduce): „Dacă nu plecați din țara noastră în cel mult șase luni, Ziua Marii Iertări de la noi va fi Ziua Judecății de Apoi a Marii Britanii“. Însă proiectul nostru n-a dat roade, pentru că n-am reușit să facem dispozitivul complicat de ghidare (plănuiam să lovim palatul Buckingham, dar nu și trecătorii englezi nevinovați) și pentru că am avut oarece probleme cu inventarea combustibilului care să ne poarte racheta de la colțul străzilor Amos și Obadiah din Kerem Avraham până la o țintă aflată în centrul Londrei. Pe când noi eram încă prinși cu cercetarea și dezvoltarea tehnologică, englezii s-au răzgândit și au părăsit în grabă țara, și iată cum se face că Londra a supraviețuit zelului meu național și rachetei mele mortale, care era făcută din bucățile unui frigider stricat și rămășițele unei biciclete vechi.

*

Puțin înainte de ora patru făceam în sfârșit la stânga de pe Calea Hebron și intram în suburbia Talpiot, pe un bulevard mărginit de chiparoși întunecați în al căror frunziș un vânticel de la vest cânta o melodie ce trezea în mine în același timp uimire, umilință și respect. În acea vreme Talpiotul era o suburbie liniștită, cu multe grădini, aflată la marginea deșertului, foarte departe de centrul orașului și de forfota lui comercială. Era proiectat după modelul locuințelor foarte îngrijite din Europa Centrală, făcute pentru pacea și liniștea cărturarilor, doctorilor, scriitorilor și cugetătorilor. De-o parte și de alta a străzii erau căsuțe plăcute, fără etaj, înconjurate de grădini frumoase, și în fiecare dintre ele, ne închipuiam noi, sălășluia vreun cărturar de frunte sau profesor celebru ca unchiul nostru Joseph, care, cu toate că nu avea copii, era faimos în toată țara și chiar în țări depărtate, prin traducerile cărților lui.

Coteam la dreapta pe strada Kore Hadorot, până în dreptul păduricii de pini, apoi la stânga, și ajungeam în dreptul casei unchiului. Mama zicea: „E de-abia patru fără zece, poate că se odihnesc încă? Ce-ar fi să ședem liniștiți pe banca din grădină și să mai așteptăm câteva minute?“ Sau: „Azi am întârziat un pic, e patru și un sfert, samovarul trebuie să clocotească deja, iar mătușa Zipporah a pus deja pe tavă fructele“.

Doi palmieri stăteau ca niște santinele de o parte și de cealaltă a porții, și dincolo de ei era o cărare pietruită, mărginită pe ambele părți de un gard de tuia, ce ducea de la poartă la treptele late pe care ajungeam la veranda din față și la ușa deasupra căreia era gravat, pe o

placă fină de alamă, mottoul unchiului Joseph:

IUDAISM ŞI UMANISM

Pe uşă era o placă mai mică şi mai strălucitoare, din cupru, pe care era gravat cu litere ebraice şi latine:

PROFESOR DOCTOR JOSEPH KLAUSNER

Şi dedesubt, cu scrisul rotunjit al mătuşii Zipporah, pe un cartonaş prins cu o piuneză, stătea scris:

Vă rugăm să nu sunaţi între orele două şi patru.
Vă mulţumim.

8

Încă din hol eram cuprins de o teamă respectuoasă, ca și cum chiar și inimii mele i s-ar fi cerut să-și scoată încălțările și să pășească în șosete, pe vârfuri, respirând politicos cu gura închisă, așa cum se cuvine.

În acest hol, în afară de un cuier-pom din lemn cafeniu, cu ramuri răsucite, care stătea lângă ușa de la intrare, o mică oglindă de perete și un preș în culori întunecate, nu era centimetru neacoperit de șiruri de cărți: rafturi peste rafturi se înălțau din podea până la tavanul înalt, pline cu cărți în limbi cărora nu le puteam identifica nici măcar alfabetul, cărți în picioare și alte cărți culcate peste ele, cărți străine dolofane, strălucitoare, care se lăfăiau, și alte cărți sărmane, care se chiorau la tine dintr-o mare strâmtoare, zăcând ca imigranții ilegali înghesuiți în cușetele vaporului. Cărți grele, respectabile, în legături de piele aurită, și cărțulii legate în hârtie subțire, superbi domni corpolenți și cerșetori ponosiți, în zdrențe, și peste tot în jurul lor și printre ele și în spatele lor și pe o masă și mai ticsită de broșuri, prospecte, pamflete, articole tipărite separat, periodice – ziare și reviste, acea mulțime zgomotoasă care se adună întotdeauna în orice piață publică sau în piața de alimente.

Singura fereastră din acest hol privea, printre gratii de fier amintind de chilia unui pustnic, la frunzișul melancolic al grădinii. Mătușa Zipporah ne întâmpina în hol, așa cum își întâmpina toți musafirii. Era o bătrânică plăcută, cu fața strălucitoare și zâmbetul larg, într-o rochie cenușie și cu un șal negru pe umeri, în stil foarte rusesc, cu părul ei alb pieptănat peste cap și prins într-un mic coc elegant, cu obrajii întinși pe rând pentru pupat, cu fața ei rotundă și blândă zâmbindu-ți de bun venit, întotdeauna prima care să te întrebe ce mai faci și de obicei neașteptând să-i răspunzi, ci trecând direct la veștile despre dragul nostru Joseph, care n-a pus geană pe geană noaptea trecută sau al cărui stomac a revenit la normal după îndelungate probleme sau care tocmai a primit o scrisoare minunată de la un foarte celebru profesor din Pennsylvania sau pe care iar îl chinuie pietrele de la fiere sau care trebuie să termine până mâine un articol important și lung pentru *Metsuda* lui Ravidovitci sau care s-a hotărât iarăși să ignore altă insultă din partea lui Eisig Silberschlag sau care s-a hotărât în fine să dea un răspuns zdrobitor abuzului comis de unul dintre conducătorii bandei Brit Shalom.

După acest buletin de știri, mătușa Zipporah zâmbea dulce și ne ducea în fața unchiului însuși.

„Joseph vă așteaptă în sala lui de recepție“, anunța ea, izbucnind în râs, sau „Joseph este deja în salon, cu domnul Krupnik și familia Netanyahu și domnul Jonitchman și familia Schochtman și mai sunt pe drum câțiva musafiri distinși“. Iar uneori zicea: „E înfundat în biroul lui de la șase dimineața, a trebuit chiar să-i duc acolo mâncarea, dar nu-i nimic, nu-i nimic, veniți încoace, haideți, o să se bucure, e întotdeauna tare bucuros să vă vadă, și o să mă bucur și eu, e mai bine pentru el să se oprească un pic din lucru, să facă o pauză, că-și distruge sănătatea! Nu se cruță deloc!“

*

Din hol se deschideau două uși: una, cu sticlă, având tăbliile împodobite cu flori și ghirlande, ducea în salon, care slujea și de sufragerie; cealaltă, o ușă grea, întunecată, ducea în biroul profesorului, uneori cunoscut și ca „biblioteca“.

Biroul unchiului Joseph îmi părea, copil fiind, anticamera unui palat al înțelepciunii.

Sunt peste douăzeci și cinci de mii de volume, mi-a șoptit odată tata, în biblioteca particulară a unchiului tău, printre care tomuri vechi, neprețuite, manuscrisele celor mai mari dintre prozatorii și poeții noștri, prime ediții cu dedicații pentru el, volume scoase pe sub mână din Odessa sovietică prin tot soiul de subterfugii complicate, articole prețioase de colecție, lucrări sacre și laice, practic toată literatura ebraică, precum și o bună parte din cea mondială, cărți pe care unchiul le-a cumpărat la Odessa sau la Heidelberg, cărți pe care le-a descoperit la Lausanne sau le-a găsit la Berlin sau la Varșovia, cărți pe care le-a comandat în America și cărți cum nu mai există nicăieri în afară de Biblioteca Vaticanului, în ebraică, aramaică, siriacă, greacă veche și modernă, sanscrită, latină, arabă medievală, rusă, engleză, germană, spaniolă, polonă, franceză, italiană și limbi și dialecte de care nici n-am auzit, cum sunt ugaritica sau slovena, malteza sau slavona bisericească.

Era ceva sever și ascetic la acea bibliotecă, în liniile drepte și negre ale zecilor de rafturi care se întindeau de la podea până la tavanul înalt, până și deasupra ușilor și ferestrelor, un fel de măreție tăcută și aspră, care nu îngăduia nici un fel de frivolitate și ne silea pe toți, chiar și pe unchiul Joseph, să vorbim în șoaptă.

Mirosul enormei biblioteci a unchiului m-a însoțit în toate zilele vieții: aroma prăfoasă, ademenitoare, a celor șapte înțelepciuni tainice, mirosul unei vieți tăcute, retrase, dedicate muncii științifice, viața unui pustnic secretos, tăcerea severă a fantomelor care se ridică din cele mai adânci fântâni ale cunoașterii, șoapta înțelepților morți, revărsarea gândurilor tainice ale autorilor trecuți în neființă, dezmierdarea rece a dorințelor generațiilor trecute.

Şi din birou, prin trei ferestre înalte și înguste, se putea vedea grădina sumbră, destul de sălbăticită, dincolo de zidul căreia începeau pustietatea Deșertului Iudaic și coastele pietroase care coborau în cascadă către Marea Moartă. Grădina era tighelită cu chiparoși înalți și pini șoptitori, printre care se strecurau leandri, bălării, tufe de trandafiri necurățate, tuia prăfuite, cărări cu pietriș înnegrit, o masă de grădină din lemn care putrezise sub ploile multor ierni și un pom din specia *Melia azedarah*, bătrân, gârbovit și pe jumătate uscat. Chiar și în cele mai calde zile ale verii era ceva iernatic, rusesc și deprimant la grădina asta, pe ale cărei pisici unchiul Joseph și mătușa Zipporah, lipsiți de copii cum erau, le hrăneau cu resturi de la bucătărie, dar în care nu l-am văzut niciodată pe vreunul dintre ei preumblându-se sau șezând în vânticelul serii pe una dintre băncile decolorate.

Eu eram singurul care bântuia prin grădină, întotdeauna singur, în după-amiezile de sabat, fugind de conversația plicticoasă a cărturarilor din salonaș, vânând leoparzi prin tufărișuri, săpând pe sub pietre ca să găsesc un depozit secret de pergamente, visând la cucerirea dealurilor aride de dincolo de zid într-un iureș sălbatic al trupelor mele.

*

Toți patru pereții înalți și lați ai bibliotecii erau acoperiți de cărți înghesuite, dar bine rânduite, șiruri peste șiruri de volume prețioase, legate în albastru, verde sau negru, cu reliefuri aurite sau argintate. În unele locuri erau atât de ticsite, încât două rânduri de cărți erau silite să stea unul în spatele altuia pe același raft împovărat. Erau zone cu litere gotice înzorzonate, care mă duceau cu gândul la clopotnițe și foișoare, și zone cu cărțile sfinte ebraice, talmuduri și cărți de rugăciune și coduri de legi și compilații *midras*-ice, un raft cu lucrări ebraice din Spania și altul cu cărți din Italia; o secțiune cu scrierile Iluminismului Evreiesc, de la Berlin și din alte părți, precum și un spațiu substanțial rezervat pentru înțelepciunea și istoria evreiască, istoria Orientului Apropiat, istorie greacă și romană, istoria Bisericii, atât veche, cât și modernă, și pentru diferitele culturi păgâne,

gândirea islamică, religiile răsăritene, istoria medievală; erau acolo zone mari slave care mă dezorientau, teritorii grecești și zone cenușii-maronii de bibliorafturi și mape de carton înțesate cu articole tipărite separat și cu manuscrise. Chiar și podeaua era acoperită cu zeci de cărți puse una peste alta, unele dintre ele deschise, cu fața în jos, unele pline de semne mici, în vreme ce altele se înghesuiau ca oile speriate pe scaunele cu spătar înalt destinate vizitatorilor sau chiar pe pervazuri; o scară neagră care putea fi mișcată de jur împrejurul bibliotecii pe o șină metalică îți îngăduia să ajungi la rafturile de sus, care atingeau tavanul înalt. Uneori îmi dădeau voie să o mișc de la un corp de bibliotecă la altul, cu mare băgare de seamă, pe roțile ei de cauciuc. Nu existau tablouri, plante sau bibelouri. Doar cărți și iarăși cărți, liniștea care umplea încăperea și un miros minunat de bogat, de coperți legate în piele, hârtie care se îngălbenește, mucegai, o ciudată dâră de alge și lipici vechi, de înțelepciune, taine și praf.

În centrul bibliotecii, ca un contratorpilor uriaș și întunecat ce a ancorat în apele unui golf înconjurat de munți, stătea biroul profesorului Klausner, acoperit cu totul de teancuri peste teancuri de lucrări de referință, carnete, un asortiment de tocuri, albastre, negre, verzi sau roșii, creioane, gume, călimări, cutii pline de agrafe, elastice și capse, plicuri galben-maronii, plicuri albe și plicuri având pe ele ispititoare timbre colorate, coli, fițuici, note și fișe de cartotecă, volume străine deschise îngrămădite peste volume ebraice deschise, dintre paginile cărora apăreau foi smulse dintr-un carnet cu spirală, acoperite cu păienjenișul scrisului unchiului meu, pline de tăieturi și corecturi, ca trupurile unor muște puhave, ticsite cu fâșiuțe de hârtie, iar ochelarii cu ramă aurită ai unchiului Joseph zăceau în vârful teancului, de parcă ar fi plutit peste vid, în vreme ce a doua pereche, cu rame negre, zăcea pe alt teanc de cărți, de pe un cărucior aflat lângă scaunul lui, și a treia pereche se ițea dintre paginile unei broșuri deschise de pe un dulăpior așezat lângă canapeaua de culoare închisă.

Pe această canapea, ghemuit cu genunchii la piept, acoperit până la umeri cu o cuvertură în carouri verzi și roșii, asemănătoare kiltului unui soldat scoțian, cu o expresie vulnerabilă și copilăroasă pe fața fără ochelari, zăcea unchiul Joseph însuși, subțire și mic ca un copil, cu o privire fericită și un pic pierdută în ochii lui căprui migdalați. A fluturat slab spre noi mâna-i albă, străvezie, a surâs cu buzele trandafirii dintre mustața albă și țăcălie și a glăsuit cam așa:

— Intrați, dragilor, intrați, intrați (chiar dacă noi suntem deja în odaie, stând drept în fața lui, deși fără să ne fi îndepărtat de ușă, mama, tata și cu mine, ca o turmă micuță rătăcită pe o pășune ciudată), și iertați-mă că nu mă ridic să vă întâmpin, vă rog să nu mă judecați prea aspru, pentru că de două nopți și trei zile nu m-am urnit de la birou și n-am închis un ochi, întrebați-o pe doamna Klausner care mi-e martor: nu mănânc și nu dorm, nici măcar nu-mi arunc ochii pe ziar până ce nu isprăvesc acest articol care, când o să apară, o să facă mare senzație în țara asta a noastră, și nu doar aici; întreaga lume culturală urmărește această dezbatere cu sufletul la gură, și de data asta cred că am reușit să-i amuțesc o dată pentru totdeauna pe obscurantiști! De data asta vor fi siliți să fie de acord și să zică amin sau măcar să accepte că nu mai au nimic de zis, au pierdut partida, jocul s-a încheiat. Și ce se aude pe la voi, Fania dragă? Dragul meu Lonia? Și drăguțul Amos? Ce mai faceți? Ce mai e nou în lumea voastră? I-ați citit deja drăguțului de Amos câteva pagini din cartea mea *Când un popor luptă pentru libertatea sa*? Cred, dragii mei, că din tot ce am scris nimic nu e mai potrivit decât *Când un popor luptă pentru libertatea sa* ca să-i fie sprijin spiritual dragului de Amos în particular și întregului nostru tineret evreiesc minunat în general, în afară, poate, de descrierile eroismului și revoltei presărate în paginile cărții mele *Istoria celui de-al Doilea Templu*. Și ce se aude pe la voi, dragii mei?

Trebuie că ați venit pe jos până aici. Şi drumul e așa de lung. De acasă de la voi, din Kerem Avraham? Îmi amintesc cum, pe când eram încă tineri, acum treizeci de ani, pe când mai trăiam în pitorescul și atât de originalul cartier buharian, obișnuiam să ieșim sâmbăta și să mergem de la Ierusalim la Bethel sau la Anatot, și uneori chiar până la mormântul profetului Samuel. Draga de doamna Klausner o să vă dea acum ceva de mâncat și de băut, dacă o urmați în tărâmul ei, iar eu o să mă alătur vouă de îndată ce isprăvesc acest paragraf dificil. Aşteptăm azi familia Voislavski și pe poetul Uri Tsvi, și pe Even-Zahav. Şi dragul de Netanyahu cu încântătoarea lui soție ne vizitează aproape în fiece sâmbătă. Acum veniți mai aproape, dragilor, veniți mai aproape să vedeți cu ochii voștri, și tu, drăguțule de Amos, uitați-vă la ciorna de pe biroul meu: după moartea mea ar trebui să aducă aici grupuri de studenți, generație după generație, ca să poată vedea cu ochii lor chinurile pe care le îndură scriitorii în slujba artei lor, bătăliile pe care le-am dat și până unde am mers ca să mă asigur că stilul meu e simplu, fluent și limpede ca un cristal, vedeți câte cuvinte am tăiat pe fiecare rând, câte ciorne am rupt, uneori mai bine de o jumătate de duzină de ciorne diferite, înainte de a fi mulțumit de cele scrise. Succesul izvorăște din transpirație, iar inspirația din sârguință și efort. Cum zice cartea sfântă, binecuvântările raiului acolo sus și binecuvântările adâncului la fund. E doar mica mea glumă, firește, să mă ierte doamnele. Acum, dragii mei, țineți-vă după doamna Klausner și stingeți-vă setea, iar eu n-am să zăbovesc.

*

Din capătul cel mai îndepărtat al bibliotecii puteai ieși pe un coridor lung și îngust, care reprezenta măruntaiele casei, și pe acest coridor ajungeai pe dreapta la baie și la o debara, în vreme ce drept înainte erau bucătăria, cămara și camera servitoarei, care dădea în bucătărie (cu toate că n-au avut niciodată servitoare), puteai coti la stânga, ajungând drept în salon sau să o ții tot înainte către capătul coridorului, până la ușa dormitorului alb și înflorat al unchiului și mătușii, în care era o oglindă mare, în ramă de bronz, încadrată de sfeșnice bogat împodobite.

Așa că puteai ajunge în salon pe una din cele trei căi: făceai la stânga din hol, cum intrai în casă, sau mergeai drept înainte în birou, treceai din el în coridor, coteai pe dată la stânga, așa cum făcea unchiul Joseph când era sabat, și te trezeai direct la locul de onoare din capul mesei lungi și negre, care se întindea pe aproape toată lungimea salonului. Şi apoi mai era o arcadă joasă într-un colț al salonului, care dădea într-un salonaș rotunjit pe o parte, ca un foișor, cu ferestrele spre grădina din față, palmieri, străduța liniștită și casa domnului Agnon, aflată chiar peste drum.

Acest salonaș era cunoscut și sub numele de „odaia de fumat“. (Fumatul era interzis în casa profesorului Klausner în timpul sabatului, cu toate că sabatul nu-l împiedica întotdeauna pe unchiul Joseph să lucreze la articolele sale.) Erau acolo câteva fotolii masive, moi, canapele presărate cu pernițe brodate în stil oriental, un preș mare și moale și un tablou în ulei, mare (pictat de Maurycy Gottlieb?), care înfățișa un evreu bătrân, cu filactere și șal de rugăciune, ținând o carte de rugăciune, din care nu citește, pentru că are ochii închiși, gura îi este deschisă și fața lui exprimă smerenie dureroasă și exaltare spirituală. Întotdeauna aveam senzația că acest evreu pios îmi cunoaște toate tainele rușinoase, însă, în loc să mă dojenească, mă imploră în tăcere să mă îndrept.

În acele vremuri, când tot Ierusalimul era înghesuit în apartamente cu un dormitor și jumătate sau două dormitoare, împărțite între două familii rivale, vila profesorului Klausner mi se părea un model pentru palatul sultanului sau cel al împăraților romani, și

deseori, înainte de a adormi, stăteam în pat închipuindu-mi restaurarea Regatului Davidic, cu trupele evreiești străjuind palatul din Talpiot. În 1949, când Menachem Begin, liderul opoziției din Knesset, l-a propus pe unchiul Joseph candidat din partea mișcării Herut ca rival al lui Chaim Weizmann la președinția Israelului, mi-am imaginat reședința prezidențială a unchiului meu, din Talpiot, încercuită de trupe evreiești, cu două santinele strălucitoare de-o parte și de cealaltă a ușii, sub placa de alamă care le promite tuturor celor ce se apropie că valorile evreiești și umanitare vor fi unite, și niciodată în conflict între ele.

„Copilul ăsta zăpăcit iar aleargă prin casă“, ziceau, „ia uite-l cum fuge încolo și încoace, aproape fără suflare, roșu și transpirat, de parcă ar fi înghițit argint viu“. Și mă cicăleau: „Ce-i cu tine? Ai mâncat ardei iute? Sau te învârți în jurul cozii? Te crezi o sfârlează de Hanukkah? Sau o molie? Sau un ventilator? Ți-ai pierdut mireasa cea frumoasă? Ți s-au înecat corăbiile? Ne dai tuturor dureri de cap. Și îi stai în cale mătușii Zipporah. Ce-ar fi să ședzi un pic liniștit? Ce-ar fi să-ți iei o carte frumoasă și să citești? Sau să-ți căutăm niște creioane și hârtie ca să stai cuminte și să ne desenezi ceva frumos? Ce zici?“

Dar eu eram deja departe, galopând înfierbântat din hol pe coridor și în odaia servitoarei, afară, în grădină, și înapoi, cu capul plin de închipuiri, pipăind pereții și ciocănind în ei ca să descopăr încăperi ascunse, spații invizibile, treceri secrete, catacombe, tuneluri, vizuini, compartimente secrete sau uși camuflate. N-am renunțat nici în ziua de azi.

9

În bufetul întunecat din salon erau așezate un serviciu de masă cu flori, carafe de sticlă cu gâtul lung, bibelouri prețioase din porțelan și cristal, o colecție de lămpi de Hanukkah vechi și farfurii speciale pentru Paște. Deasupra unei vitrine erau două busturi de bronz: un Beethoven îmbufnat față în față cu un Vladimir Jabotinski calm, cu buzele strânse, care stătea acolo bine șlefuit, strălucind în uniformă, cu un chipiu ofițeresc cu vizieră și cu o impunătoare diagonală de piele peste piept.

Unchiul Joseph ședea în capul mesei, vorbind cu vocea lui stridentă, feminină, care pleda, dezmierda, uneori aproape că suspina. Vorbea despre starea națiunii, statutul scriitorilor și cărturarilor, responsabilitățile personajelor însemnate din cultură sau despre colegii săi și lipsa lor de respect față de cercetarea sa, descoperirile sale, poziția sa pe plan internațional, în vreme ce el nu era deloc impresionat de ei, de fapt le disprețuia meschinăria provincială și ideile mediocre, egoiste.

Uneori se întorcea către lumea mai largă a politicii internaționale, exprimându-și neliniștea față de subversivitatea agenților lui Stalin de pretutindeni, disprețul față de ipocrizia britanicului moralizator, teama de intrigile Vaticanului, care n-a acceptat și nu va accepta niciodată controlul evreiesc asupra Ierusalimului în particular și a Țării Israelului în general, optimismul prudent față de scrupulele democrațiilor luminate și admirația, nu fără rezerve, față de America, cea care în vremurile noastre stătea în fruntea tuturor democrațiilor, chiar dacă era infectată de vulgaritate și de materialism și lipsită de profunzime culturală și spirituală. În general, figurile eroice ale secolului al XIX-lea, bărbați precum Garibaldi, Abraham Lincoln, Gladstone erau mari eliberatori naționali și exponenți de vază ai valorilor civilizate și luminate, în vreme ce acest nou secol se afla sub cizma celor doi măcelari, fiul cizmarului georgian din Kremlin și acel coate-goale smintit care luase în stăpânire țara lui Goethe, Schiller și Kant…

Musafirii lui ascultau în tăcere respectuoasă sau își arătau aprobarea prin câteva vorbe discrete, ca să nu-i curme fluxul expunerii. Vorbele de la masă ale unchiului Joseph erau monologuri pline de emoție: de pe scaunul lui din capul mesei, profesorul Klausner cenzura și denunța, evoca sau își împărtășea părerile, ideile și sentimentele în legătură cu lucruri ca ticăloșia plebeiană a conducerii Agenției Evreiești, mereu gudurându-se pe lângă neevrei, statutul limbii ebraice, veșnic între Scylla și Charybda idișului, pe de o parte, și a limbilor europene, pe de alta, meschina invidie a unora dintre colegii săi de profesorat, lipsa de profunzime a prozatorilor și poeților mai tineri, în special a celor născuți în țară, care nu numai că nu stăpânesc nici o limbă din cultura europeană, dar se împleticesc chiar și în ebraică, sau evreii din Europa, care n-au fost în stare să priceapă avertismentele profetice ale lui Jabotinski, și evreii din America, care chiar și acum, după Hitler, încă se mai agață de prosperitatea lor materială în loc să se stabilească în Țara Mumă.

Uneori, vreunul dintre bărbații aflați în vizită se încumeta la o întrebare sau la un comentariu, ca și cum ar fi aruncat o crenguță pe rug, foarte rar cineva dintre ei îndrăznea să comenteze un detaliu sau altul din discursul gazdei, în cea mai mare parte a timpului ședeau respectuoși, scoțând exclamații politicoase de aprobare și mulțumire, sau râdeau când unchiul Joseph lua un ton sarcastic sau glumeț, în care caz explica, invariabil: „glumeam doar când am spus ce am spus adineaori“.

Cât despre doamne, rolul lor în conversație era limitat la cel de ascultător care dă din

cap, care trebuie să zâmbească la momentul potrivit și să transmită prin mimică încântarea față de perlele de înțelepciune pe care unchiul Joseph le răspândea în fața lor cu atâta generozitate. Nu-mi amintesc să o fi văzut vreodată pe mătușa Zipporah așezată la masă: era într-o veșnică alergătură între bucătărie sau cămară și salon, umplând din nou farfuria cu biscuiți sau bolul cu fructe, turnând în ceai apă clocotită din samovarul cel mare și argintat, întotdeauna grăbindu-se, cu un șorțuleț prins în talie, iar când nu avea de turnat ceai sau nu era nevoie să mai aducă prăjituri, biscuiți, fructe sau fiertura dulce căreia i se zicea *varinie*, stătea aproape de ușa dintre salon și coridor, în dreapta unchiului Joseph și la câțiva pași în spatele lui, cu mâinile încrucișate pe burtă, așteptând să vadă dacă e nevoie de ceva sau dacă vreunul dintre musafiri mai dorește ceva, de la un șervet umed până la o scobitoare, sau ca unchiul Joseph să-i ceară politicos să-i aducă de pe colțul cel mai depărtat, din dreapta, al biroului din biblioteca lui ultimul număr din periodicul *Leshonenu* sau noul volum de poezii al lui Itzhak Lamdan, din care vrea să citeze ceva în sprijinul celor afirmate.

Așa era invariabila ordine a lucrurilor în acea vreme: unchiul Joseph așezat în capul mesei, răspândind vorbe de înțelepciune, de polemică și de duh, și mătușa Zipporah în picioare, cu șorțul ei alb, servind sau așteptând până era nevoie de ea. Şi totuși unchiul și mătușa își erau cu totul devotați unul celuilalt și se copleșeau reciproc cu semne de afecțiune, un cuplu în vârstă, cu veșnice beteșuguri, fără copii: el își trata soția ca pe un prunc și se purta cu ea cu imensă blândețe și afecțiune, ea își trata soțul ca pe un copil singur la părinți, răsfățat, îl înfofolea în eșarfe și tot soiul de veșminte când răcea și îi dădea lapte cu ou și miere, ca să-și dreagă gâtul.

S-a întâmplat o dată să-i văd așezați alături pe marginea patului lor, el cu mâna-i străvezie între mâinile ei, ea tăindu-i cu grijă unghiile, șușotindu-i vorbe de alint în limba rusă.

*

Unchiului Joseph tare-i mai plăcea să scrie pe cărți lucruri pline de simțire: în fiecare an, de când am împlinit nouă sau zece ani, mi-a dăruit câte un volum din *Enciclopedia copiilor*, și pe unul dintre ele a scris, cu litere care o luau un pic pieziș spre spate, ca și cum s-ar fi tras înapoi:

Pentru inteligentul și sârguinciosul
Amos cel mic
cu speranța sinceră
că atunci când va fi mare va face cinste poporului său,
de la
unchiul Joseph
Ierusalim-Talpiot, Lag Ba-Omer, 5710

Acum, când mă uit la aceste cuvinte, după mai bine de cincizeci de ani, mă întreb ce știa cu adevărat despre mine unchiul meu Joseph, care obișnuia să-și așeze mâna mică și rece pe obrazul meu și să mă întrebe, cu un surâs blând sub mustața lui albă, ce am citit în ultima vreme și pe care dintre cărțile lui am citit-o, și ce li se preda la școală copiilor evrei din zilele noastre, ce poezii de Bialik și Cernikovski am învățat pe de rost, și care a fost eroul meu biblic preferat și fără să-mi asculte răspunsurile îmi spunea că ar trebui să mă familiarizez cu ceea ce a scris el despre Macabei în *Istoria celui de-al Doilea Templu*, în

vreme ce în legătură cu viitorul statului ar trebui să citesc articolul lui foarte solid din numărul de ieri al *Hamashkif* sau interviul pe care l-a dat la *Haboker* săptămâna aceea. În dedicație a avut grijă să adauge punctele vocalice acolo unde exista riscul de ambiguitate, iar ultima literă a numelui său fâlfâia ca un steag în vânt.

În altă dedicație, pe prima pagină a unui volum de traduceri ale lui David Frischmann, îmi ura, la persoana a treia:

Fie ca el să izbândească pe calea vieții
și să învețe din vorbele celor mari traduși în această carte
că trebuie să-ți urmezi conștiința
și nu turma omenească – mulțimea aflată acum la putere,
din partea iubitorului său
unchi Joseph
Ierusalim-Talpiot, Lag Ba-Omer, 5714

*

La una dintre acele întruniri de sabat unchiul Joseph a grăit cam așa:

— Sunt un bărbat fără copii, la urma urmei, doamnelor și domnilor, și cărțile îmi sunt copiii, am investit în ele sângele sufletului meu, și după moartea mea ele și numai ele îmi vor purta spiritul și visele către generațiile viitoare.

La care mătușa Zipporah a răspuns:

— *Nu*, Osia, termină cu asta. *Şa*. Osinka. Zău așa, termină cu asta. Ştii că doctorii ți-au spus să nu te agiți. Şi acum ți-ai lăsat ceaiul să se răcească. E rece ca gheața. Nu, nu, dragul meu, nu-l bea, mă duc să-ți aduc alt pahar.

Furia unchiului Joseph față de ipocrizia și josnicia rivalilor săi îl făcea uneori să ridice glasul, dar vocea lui nu era niciodată un răcnet, ci mai degrabă un behăit strident, aducând mai mult cu o femeie ce suspină decât cu un proroc batjocoritor. Uneori izbea în masă cu mâna lui fragilă, dar la el asta arăta mai puțin a lovitură și mai mult a mângâiere. Odată, în mijlocul unei tirade ce înfiera *Bolschewismus*-ul sau Bund-ul sau adepții jargonului iudeo-german (cum numea el idișul), a răsturnat o carafă cu limonadă de la gheață, care i-a curs în poală, și mătușa Zipporah, aflată lângă ușă, chiar în spatele lui, s-a repezit și i-a șters pantalonii cu șorțul, și-a cerut scuze față de ceilalți, l-a ajutat să se ridice de la masă și l-a condus în dormitor. După zece minute l-a adus înapoi, schimbat, uscat și strălucitor, la prietenii lui care așteptau politicos în jurul mesei, vorbind cu voce scăzută despre gazdele lor, care trăiau întocmai ca o pereche de porumbei: el o trata pe ea ca pe o fiică făcută la bătrânețe, iar ea îl trata pe el ca pe bebelușul ei scump, lumina ochilor săi. Uneori ea își împletea degetele plinuțe cu degetele lui străvezii și o clipă sau două se priveau în ochi, apoi își plecau privirea și își zâmbeau sfios.

Şi uneori ea îi desfăcea blând cravata, îl ajuta să-și scoată pantofii și îl punea să se întindă, ca să se odihnească un pic, cu capul lui trist rezemat de pieptul ei și silueta lui măruntă agățată de plinătatea trupului ei. Sau ea stătea în bucătărie, spălând și plângând pe tăcute, iar el venea până în spatele ei, îi punea mâinile rozalii pe umeri și scotea un șir de piuituri, cloncăneli și ciripituri, de parcă ar fi încercat să aline un prunc sau s-ar fi oferit să fie pruncul ei.

În copilărie, lucrul pentru care îl admiram cel mai mult pe unchiul Joseph era că, după cum mi se spusese, a inventat și ne-a dat câteva dintre cuvintele ebraice obișnuite, cuvinte care păreau să fi fost cunoscute și folosite dintotdeauna, printre care „creion“, „aisberg“, „cămașă“, „seră“, „pâine prăjită“, „încărcătură“, „monoton“, „multicolor“, „senzual“, „cocor“ și „rinocer“. (Acum, dacă stau să mă gândesc, ce aș fi îmbrăcat în fiecare dimineață dacă unchiul Joseph nu ne-ar fi dat cuvântul „cămașă“? Un „veșmânt în felurite culori“? Şi cu ce aș fi scris fără creionul lui? Cu un „toc de plumb“? Ca să nu mai vorbim de „senzual“, un dar destul de uimitor din partea acestui unchi atât de puritan.)

Joseph Klausner s-a născut în 1874 la Olkienki, în Lituania, și a murit la Ierusalim în 1958. Când avea zece ani, Klausnerii s-au mutat din Lituania la Odessa, unde el a trecut prin sistemul educațional evreiesc tradițional, de la *cheder* la *yeshiva*, stilul modern, iar apoi a intrat în mișcarea Hibbat Zion și în cercurile lui Ahad Haam. La nouăsprezece ani și-a publicat primul articol, intitulat „Cuvintele noi și literatura rafinată“, în care pleda pentru lărgirea granițelor limbii ebraice fie și prin încorporarea de cuvinte străine, astfel încât să poată funcționa ca limbă vie. Din cauză că în Rusia țaristă universitățile erau inaccesibile evreilor, în vara lui 1897 a plecat la studii la Heidelberg, în Germania. În cei cinci ani petrecuți acolo a studiat filozofia cu profesorul Kuno Fischer, s-a născut în el o atracție puternică față de istoria orientală *à la* Renan și a fost profund influențat de Carlyle. Studiile sale la Heidelberg au mers de la filozofie și istorie la literatură, limbi semitice și studii orientale (stăpânea vreo cincisprezece limbi, printre care greaca și latina, sanscrita și araba, aramaica, persana și amhara).

Cernikovski, prietenul lui din zilele când trăia la Odessa, studia medicina la Heidelberg în aceeași vreme, iar prietenia lor s-a întărit și s-a transformat într-o afinitate caldă, rodnică. „Un poet pasionat!“ zicea unchiul Joseph despre el, „un vultur de poet de limbă ebraică, care cu o aripă atinge Biblia și peisajul Canaanului, în vreme ce cealaltă este desfășurată peste întreaga Europă modernă!“ Iar alteori zicea despre Cernikovski: „Sufletul unui copil naiv și curat în trupul zdravăn al unui cazac!“

Studenții evrei l-au ales pe unchiul Joseph ca delegat al lor la primul Congres Sionist de la Basel, precum și la următorul, iar o dată a reușit chiar să schimbe câteva cuvinte cu părintele sionismului, însuși Theodor Herzl. („Era un bărbat chipeș! Ca un arhanghel! Pe chipul lui strălucea o lumină lăuntrică! Ni se părea că seamănă cu un rege asirian, cu barba lui neagră și expresia inspirată, visătoare! Şi ochii lui, o să-mi amintesc ochii lui până în cea de pe urmă zi, Herzl avea ochii unui tânăr poet îndrăgostit, arzători, melancolici, care vrăjeau pe oricine privea în adâncul lor. Şi fruntea lui înaltă îi adăuga o splendoare maiestuoasă!“)

Întors la Odessa, Klausner a scris, a predat și s-a angajat în activitatea sionistă până ce, când abia împlinise douăzeci și nouă de ani, a moștenit de la Ahad Haam răspunderea redacțională a principalei reviste lunare de cultură ebraică modernă *Hashiloah*. Ca să spunem exact, unchiul Joseph a moștenit de la Ahad Haam un „buletin periodic“ și l-a transformat imediat într-unul lunar, prin faptul că a inventat cuvântul ebraic pentru „lunar“.

Un bărbat în stare să inventeze un cuvânt și să-l injecteze în circuitul sangvin al limbii este în ochii mei doar cu puțin mai prejos decât Creatorul luminii și întunericului. Dacă scrii o carte, poți avea norocul să fie citită o vreme, până ce alte cărți, mai bune, apar și îi iau locul; dar a produce un cuvânt nou înseamnă să te apropii de nemurire. Până în ziua de

azi mi se întâmplă să închid uneori ochii și să-mi apară imaginea acestui bătrân fragil, cu țăcălia lui albă și ascuțită, mustața moale, mâinile delicate, ochelarii ruseşti, târşâindu-şi picioarele, cu gândul aiurea, pâş-pâş, ca un mic Gulliver într-un Brobdingnag populat de o mulțime multicoloră de aisberguri mărețe, cocori înalți și rinoceri masivi, care se înclină cu toții în fața lui, cu recunoștință.

*

El și soția lui, Fanni Wernick (care începând din ziua nunții a fost numită invariabil „draga mea Zipporah“ sau, în prezența musafirilor, „doamna Klausner“), și-au transformat casa de pe strada Rimislinaya din Odessa într-un soi de club și loc de întâlnire a unor personalități sioniste și literare.

Unchiul Joseph avea întotdeauna o voioșie aproape copilărească. Chiar și când vorbea despre tristețea sa, profunda sa însingurare, dușmanii săi, durerile și bolile sale, destinul tragic al nonconformistului, nedreptățile și umilințele pe care a trebuit să le suporte toata viața, întotdeauna o veselie reținută mijea în spatele ochelarilor lui rotunzi. Mișcările lui, ochii sclipitori, obrajii rozalii, ca de bebeluș, transmiteau o vioiciune optimistă, jovială și aproape hedonistă: „N-am pus geană pe geană noaptea trecută“, le spunea întotdeauna oaspeților, „neliniștile națiunii noastre, teama pentru viitorul nostru, viziunea îngustă a conducătorilor noștri, care nu se ridică decât până la genunchiul broaștei, m-au apăsat mai tare în întuneric decât propriile mele probleme deloc ușoare, ca să nu mai vorbesc de durerea mea, astmul meu, și cumplitele migrene de care sufăr zi și noapte.“ (Dacă era să-l crezi, n-a închis ochii vreo clipă cel puțin de la începutul anilor ’20 până la moarte, în 1958.)

Între 1917 și 1919 Klausner a fost lector, și până la urmă profesor, la Universitatea din Odessa, care trecea deja de la o tabără la alta, în lupta sângeroasă dintre Albi și Roșii, în războiul civil care a urmat Revoluției lui Lenin. În 1919 unchiul Joseph, mătușa Zipporah și bătrâna mamă a unchiului, străbunica mea Rasha-Keila, născută Braz, au plecat de la Odessa spre Jaffa cu nava *Ruslan*, care a fost *Mayflower*-ul sionist al celui de-al Treilea Alyiah, valul de imigrare de după război. Hanukkah din acel an i-a găsit instalați în cartierul buharian din Ierusalim.

Pe de altă parte, bunicul Aleksandr și bunica Shlomit, împreună cu tata și fratele lui mai mare, David, n-au mers în Palestina, cu toate că erau și ei sioniști înflăcărați: condițiile de viață din țară li se păreau prea asiatice, așa că s-au dus la Vilna, capitala Lituaniei, tata și părinții săi ajungând la Ierusalim de-abia în 1933, când antisemitismul din Vilna crescuse până la nivelul violențelor împotriva studenților evrei. Unchiul David a rămas acolo, ca european convins, într-o vreme în care se pare că nimeni altcineva din Europa nu mai era așa, în afară de membrii familiei mele și alți evrei ca ei. Se pare că toți ceilalți au fost pan-slavici, pan-germanici sau pur și simplu patrioți lituanieni, bulgari, irlandezi sau slovaci. Singurii europeni din întreaga Europă a anilor ’20 și ’30 erau evreii. Tata obișnuia să spună: „În Cehoslovacia există trei națiuni – cehii, slovacii și cehoslovacii, adică evreii; în Iugoslavia sunt sârbii, croații, slovenii și muntenegrenii, dar chiar și acolo trăiește un grup de iugoslavi inconfundabili; și chiar și în imperiul lui Stalin sunt rușii, ucrainenii, și sunt uzbekii și ciukcii și tătarii, iar printre ei sunt confrații noștri, singurii membri reali ai unei națiuni *sovietice*“.

Europa s-a schimbat acum cu totul și e plină de la un perete la altul de europeni. Printre altele, se schimbaseră și acele graffiti de pe pereții din Europa. Când tata era tânăr, la Vilna, pe fiecare perete din Europa scria: „Evrei, plecați acasă în Palestina“. După

cincizeci de ani, când s-a întors în Europa, în vizită, toți pereții țipau: „Evrei, cărați-vă din Palestina“.

*

Unchiul Joseph și-a petrecut mulți ani lucrând la al său *magnum opus* despre Isus din Nazaret, în care susținea – spre stupoarea comună a creștinilor și evreilor – că Isus s-a născut și a murit evreu și n-a intenționat niciodată să întemeieze o nouă religie. Ba mai mult, se considera „evreul moralist *par excellence*“. Ahad Haam l-a implorat pe Klausner să șteargă această propoziție, dar și altele, ca să nu se dezlănțuie un scandal colosal în lumea evreiască, cum s-a și întâmplat, de fapt, atât printre evrei, cât și printre creștini, când i-a fost publicată cartea la Ierusalim, în 1921: extremiștii îl acuzau că a „acceptat mită de la misionari ca să-i cânte osanale Acelui Om“, în vreme ce, pe de altă parte, misionarii anglicani de la Ierusalim i-au cerut arhiepiscopului să-l demită pe doctorul Danby, misionarul care a tradus în engleză *Isus din Nazaret*, întrucât cartea este „infectată cu erezie, prin faptul că îl descrie pe Mântuitorul nostru ca pe un soi de rabin reformat, ca pe un muritor și ca pe un evreu care nu are nimic de-a face cu Biserica“. Unchiul Joseph și-a dobândit reputația internațională mai ales pe baza acestei cărți și a urmării ei, apărute după câțiva ani, *De la Isus la Pavel*.

Unchiul Joseph mi-a spus: „Dragule, îmi închipui că la școală te învață să-l disprețuiești pe acel tragic și minunat evreu și trag nădejde că măcar nu te învață și să scuipi de câte ori treci prin fața icoanei lui sau a unui crucifix. Când o să mai crești, dragule, citește Noul Testament, lăsându-i la o parte pe profesori, și o să descoperi că acest om era carne din carnea noastră și os din osul nostru, era un fel de pietist evreu care făcea minuni și, chiar dacă a fost într-adevăr un visător, fără strop de gândire politică, își are totuși locul său în panteonul marilor evrei, alături de Baruh Spinoza, și el excomunicat. Află de la mine: cei care mă condamnă sunt evreii de ieri, niște viermi înguști la minte și incapabili. Iar tu, dragule, ca să nu ajungi ca ei, trebuie să citești cărți bune – să citești, să recitești și iar să citești! Şi acuma, vrei să fii drăguț să o întrebi pe doamna Klausner, draga mătușă Zipporah, unde e crema? Crema mea de față? Spune-i, te rog, crema cea veche, că aia nouă nu-i bună nici s-o dai la câini. Cunoști, dragule, diferența imensă între «mântuitorul» din limbile neevreilor și *messiah* al nostru? *Messiah* este pur și simplu cineva care a fost uns cu mir: orice preot sau rege din Biblie e un *messiah*, iar cuvântul ebraic «*messiah*» este cât se poate de prozaic și comun, strâns legat de cuvântul care desemnează crema de față – spre deosebire de limbile neevreilor, în care *messiah* este numit Mântuitor. Sau ești încă prea tânăr ca să înțelegi lecția asta? Dacă-i așa, fugi acum și întreab-o pe mătușa ce te-am rugat să o întrebi. Oare ce era? Am uitat. Îți amintești tu? Dacă-i așa, roag-o să fie bună și să-mi facă un ceai, pentru că, așa cum zice Rav Huna în tratatul *Pesahim* din Talmudul Babilonian, «Orice îți spune stăpânul casei să faci, fă, în afară de a pleca», pe care o interpretez ca referință la frunzele de ceai1. Nu e decât o glumă, desigur. Fugi acum, dragule, și nu-mi mai răpi timpul, așa cum face toată lumea, și nu se gândește că minutele și orele îmi sunt singura comoară, care mi se scurge printre degete.“

1. În original, joc de cuvinte intraductibil: *(to) leave* (a pleca) și *leaves* (frunze). (N. tr.)

*

Ajuns la Ierusalim, unchiul Joseph a devenit secretarul Comitetului pentru Limba Ebraică, după care a fost numit la Catedra de literatură ebraică de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, deschisă în 1925. Nădăjduise să i se dea în primire Facultatea de Istorie Evreiască sau măcar să predea perioada celui de-al Doilea Templu, însă „grangurii Universității se uitau în jos la mine de pe culmile măreţe ale germanismului lor“. La Facultatea de Literatură Ebraică unchiul Joseph se simţea, după propriile cuvinte, la fel ca Napoleon pe insula Elba: de vreme ce era împiedicat să împingă înainte întregul continent european, s-a apucat să impună o ordine progresistă şi bine organizată pe insulița unde era exilat. Doar după vreo douăzeci de ani s-a creat Catedra de istorie a epocii celui de-al Doilea Templu (536 î.e.n.-70 e.n.), iar unchiul Joseph a fost în sfârşit desemnat să se ocupe de acest subiect, fără să renunțe la poziția sa din fruntea Facultății de Literatură Ebraică. „Pentru a absorbi cultură străină şi a o preface într-a noastră naţională şi în carne şi sânge omenesc“, a scris el, „– iată idealul pentru care am luptat cea mai mare parte a vieții mele şi nu-l voi părăsi până în ziua cea de pe urmă“.

Şi în altă parte a scris, cu fervoare napoleonică: „Dacă aspirația noastră e să fim un popor care domnește asupra propriei țări, atunci copiii noştri trebuie să fie făcuți din *fier*!“ Obişnuia să arate spre cele două busturi din bronz de pe bufetul din salonul lui, furiosul, pasionatul Beethoven şi Jabotinski, cu uniforma lui splendidă şi buzele strânse cu hotărâre, şi să le spună musafirilor: „Spiritul individului este exact la fel cu cel al națiunii – ambele tind spre înălțimi şi ambele devin nedisciplinate în lipsa unei viziuni“. Îi plăceau expresiile în stil churchillian, cum ar fi „carnea şi sângele nostru“, „uman şi național“, „idealuri“, „m-am luptat cea mai bună parte a vieții mele“, „nu ne vom clinti“, „cei puțini împotriva celor mulți“, „străin pentru contemporanii săi“, „generațiile ce vor veni“ şi „până la ultima mea suflare“.

În 1929 a fost silit să fugă când Talpiotul a fost atacat de arabi. Casa lui, ca şi cea a lui Agnon, a fost jefuită şi arsă, iar biblioteca lui, din nou la fel ca cea a lui Agnon, a fost grav deteriorată. „Trebuie să reeducăm generația mai tânără“, a scris în cartea lui *Când un popor luptă pentru libertatea sa*, „trebuie să-i înveşmântăm pe tineri în spiritul eroismului, un spirit de opoziție neclintită… Cei mai mulți dintre profesorii noştri încă mai au de luptat cu spiritul docil şi defetist al diasporei, indiferent că este vorba de diaspora europeană sau de cea arabă, care mijeşte în ei.“

*

Sub influența unchiului Joseph, bunicul şi bunica au devenit şi ei jabotinskiți neosioniști, iar tata chiar s-a apropiat de ideile Irgunului – organizație paramilitară clandestină – şi de aripa sa politică, partidul Herut al lui Menachem Begin, cu toate că, de fapt, Begin le inspira acestor jabotinskiți odesiți laici, cu mintea deschisă, sentimente contradictorii, printre care se strecura şi un strop de condescendență reținută: faptul că provenea dintr-un *ştetl* polonez şi emotivitatea lui excesivă îl făceau probabil să pară oarecum plebeu şi provincial şi, chiar dacă era indiscutabil dedicat şi un naționalist viguros, poate că nu arăta destul a om de lume, nu suficient de *charmant*, prea lipsit de poezie, de capacitatea de a emana carismă, măreție de spirit, acea undă de însingurare tragică, lucruri care simțea că-i stau bine unui conducător dăruit cu calitățile unui leu sau ale unui vultur. Cum scria Jabotinski, în privința relației dintre Israel şi celelalte națiuni, după renaşterea națională: „Ca un leu care înfruntă alți lei“. Begin nu arăta a leu. Nici chiar tatăl meu, în ciuda numelui lui, nu era un leu. Era un cărturar neîndemânatic şi miop din Ierusalim. Nu era capabil să ajungă luptător clandestin, dar a contribuit la luptă

compunând din când în când pentru organizația clandestină manifeste în limba engleză, în care denunța ipocrizia „perfidului Albion“. Aceste manifeste erau tipărite pe o presă clandestină și tineri sprinteni mergeau prin cartier noaptea și le lipeau pe toți pereții și chiar pe stâlpii de telegraf.

Şi eu am fost un copil al clandestinității; nu doar o dată i-am alungat pe englezi, cu o manevră de atac pe flanc a trupelor mele, am scufundat flota Maiestății Sale după o ambuscadă îndrăzneață pe mare, i-am răpit și i-am trimis în fața curții marțiale pe Înaltul Comisar și chiar pe Regele Angliei în persoană, și cu mâinile mele am înălțat steagul evreiesc (ca soldații aceia care înalță drapelul american la Iwo Jima, pe un timbru american) pe catargul de la Casa Guvernului, pe Dealul Sfatului Nelegiuit. După ce i-am alungat, am semnat un acord cu perfidul britanic cucerit, să facem un front al așa-ziselor națiuni luminate, civilizate, împotriva valurilor de orientali sălbatici, cu încârligatul lor scris antic și iataganele lor, care amenințau să năvălească din deșert ca să ne ucidă, să ne prade și să ne ardă, cu țipetele lor guturale care fac să-nghețe sângele-n vine. Voiam ca atunci când voi fi mare să arăt ca statuia chipeșă, buclată și cu buzele pecetluite a lui David, sculptată de Bernini, reprodusă pe prima pagină a cărții unchiului Joseph, *Când un popor luptă pentru libertatea sa*. Voiam să fiu un bărbat puternic, tăcut, cu vocea tărăgănată și joasă. Nu ca vocea stridentă, un pic plângăreață, a unchiului Joseph. Nu voiam ca mâinile mele să fie ca mâinile lui moi, de femeie bătrână.

*

Unchiul Joseph, fratele bunicului meu, era un om grozav de sincer, plin de dragoste de sine și autocompătimire, vulnerabil și ahtiat după onoruri, debordând de o veselie copilăroasă, un om fericit care veșnic pretindea că e nenorocit. Adora să vorbească la nesfârșit, cu un soi de mulțumire voioasă, despre realizările sale, descoperirile sale, insomnia sa, detractorii săi, trăirile sale, cărțile, articolele și conferințele sale – care cu toate, fără excepție, au făcut „mare senzație în lume“ –, întâlnirile sale, planurile sale de lucru, măreția sa, importanța sa și mărinimia sa.

Era un om bun, dar în același timp un egoist și un răsfățat, având drăgălășenia unui bebeluș și aroganța unui *Wunderkind*.

Acolo, în Talpiot, care trebuia să fie replica din Ierusalim a unei suburbii berlineze pline de grădini, un deal pașnic acoperit de pădure, prin frunzișul căreia, la timpul cuvenit, aveau să strălucească acoperișuri de țiglă roșie și ale cărui vile aveau să ofere un cămin tihnit și confortabil unui scriitor celebru sau unui cărturar de renume, unchiul Joseph avea să se plimbe uneori, în adierea serii, pe străduța căreia i s-a dat apoi numele Klausner, cu brațul subțire prins de brațul dolofan al mătușii Zipporah, mama lui, soția lui, copilul bătrâneților lui și mâna lui dreaptă. Mergeau cu pași mici, delicați, până dincolo de casa arhitectului Kronberg, care accepta câteodată musafiri cu plată, din soiul celor politicoși și culți, la capătul fundăturii care era și capătul Talpiotului, capătul Ierusalimului și capătul pământului locuit: mai departe se întindeau dealurile sumbre, golașe, ale Deșertului Iudaic. Marea Moartă strălucea în depărtare ca un platou de oțel topit.

Îi văd încă stând acolo, la capătul lumii, la marginea sălbăticiei, amândoi foarte blajini, ca o pereche de ursuleți de pluș, braț la braț, cu adierea de seară a Ierusalimului suflând peste capetele lor, foșnetul pinilor și un miros amărui de mușcate plutind în aerul uscat și curat, unchiul Joseph cu un sacou (care, zicea el, ar trebui să fie numit în ebraică *jacobit*) și cravată, în papuci, cu părul alb descoperit în suflarea vântului, iar mătușica într-o rochie de mătase înflorată, închisă la culoare, cu o eșarfă de lână cenușie în jurul umerilor. Tot

orizontul e ocupat de proeminența albastră a dealurilor Moabului de dincolo de Marea Moartă, pe sub ele trece vechiul drum roman care se continuă până sub zidurile Orașului Vechi, în care, sub ochii lor, cupolele moscheilor se auresc, crucile de pe clopotnițele bisericilor și semilunile de pe minarete sclipesc în roșeața soarelui la asfințit. Zidurile însele devin cenușii și greoaie, și dincolo de Orașul Vechi ei zăresc muntele Scopus, încununat de clădirile universității atât de dragi unchiului Joseph, și Muntele Măslinilor, pe a cărui coastă avea să fie înmormântată mătușa Zipporah, cu toate că dorința unchiului de a fi înhumat el însuși acolo nu avea să fie îndeplinită, din cauză că atunci când a murit Ierusalimul de est era sub guvernare iordaniană.

Lumina serii întărește trandafiriul obrajilor lui de bebeluș și al frunții lui înalte. Pe buzele lui plutește un surâs distrat, puțin încurcat, ca și cum ar fi un bărbat ce bate la ușa unei case unde merge regulat în vizită și unde e obișnuit să fie primit cu multă căldură, dar când ușa se deschide, în pragul ei se ivește pe neașteptate un străin care se uită la el și se trage înapoi surprins, ca și cum ar întreba: Cine sunteți, domnule, și ce anume căutați aici?

*

Tata, mama și cu mine îi lăsam pe el și pe mătușa Zipporah să stea acolo mai departe; ne luam binișor rămas-bun și porneam către stația autobuzului 7, care avea să vină cu siguranță în câteva minute dinspre Ramat Rahel și Arnona, pentru că acum sabatul se încheiase. Numărul 7 ne ducea la Calea Jaffa, de unde îl luam pe 3B până pe strada Zephaniah, iar de acolo mai erau cinci minute de mers până acasă. Mama zicea:

— E neschimbat. Mereu aceleași predici, aceleași povești și anecdote. Se repetă la fiecare sabat, de când îl știu.

Tata răspundea:

— Uneori ești cam prea aspră. Nu mai e tânăr, și cu toții ne repetăm uneori. Până și tu.

Răutăcios, săream și eu cu parodia proprie a unui vers din *Imnul Beitar*:

— „Cu sânge și *jelezo* vom înălța o *gejo*.“ (Unchiul Joseph putea să vorbească la nesfârșit despre felul în care își alegea Jabotinski cuvintele. Se pare că Jabotinski n-a reușit să găsească o rimă potrivită în ebraică pentru cuvântul *geza*‘, „rasă“, așa încât a scris provizoriu cuvântul rusesc *jelezo*, „fier“. Și așa a ieșit: „Cu sânge și *jelezo* / Vom înălța o rasă / Mândră, darnică și aspră“, până ce prietenul său Baruch Krupnik a venit și a schimbat *jelezo* cu cuvântul ebraic *yeza*‘, „sudoare“: „Cu sânge și sudoare / Vom înălța o rasă / Mândră, darnică și aspră“.)

Tata îmi spunea:

— Zău așa! Sunt unele lucruri pe seama cărora n-ar trebui să glumim.

Şi mama zicea:

— De fapt, nu cred că sunt. N-ar trebui să fie.

La aceasta, tata intervenea:

— Ajunge pentru astăzi. Cât despre tine, Amos, nu uita că faci baie în seara asta. Şi să te speli pe cap. Nu, cu siguranță că nu te scutesc. De ce aș face-o? Poți să-mi dai un motiv rezonabil pentru amânarea spălării pe cap? Nu? În cazul acesta, n-ar trebui nici măcar să-ncerci vreodată să începi o dispută, dacă nu ai vreun firicel de motiv. Să-ți intre bine în cap de-acum: „vreau“ și „nu vreau“ nu sunt motive, nu sunt altceva decât capricii. Şi, întâmplător, cuvântul „a defini“ vine dintr-un cuvânt latin care înseamnă „sfârșit“ sau „limită“, și fiecare act de definire denotă trasarea unei limite sau a unui hotar, despărțind ceea ce este înăuntru de ceea ce se află afară, de fapt, s-ar putea să se lege de cuvântul „defensiv“, și aceeași imagine este oglindită în echivalentul ebraic pentru „definiție“,

derivat din echivalentul pentru „barieră“. Acum taie-ți unghiile, rogu-te, și aruncă toate hainele murdare în coșul cu rufe de spălat. Lenjeria de corp, cămașa, șosetele, totul. Apoi pijamaua, o ceașcă de cacao și culcarea. Şi ți-ajunge pe ziua de azi.

11

Şi uneori, după ce ne luam rămas-bun de la unchiul Joseph şi mătuşa Zipporah, dacă nu era prea târziu, mai zăboveam vreo douăzeci de minute sau o jumătate de oră ca să trecem şi pe la vecinii de peste drum. Ne furişam, ca să zic aşa, până la casa lui Agnon, fără să le spunem unchiului şi mătuşii unde mergem, ca să nu-i necăjim. Uneori, în vreme ce ne îndreptam spre staţia autobuzului 7, dădeam nas în nas cu domnul Agnon care venea de la sinagogă şi care îl trăgea de braţ pe tata şi-l avertiza că dacă el, adică tata, refuză să viziteze casa lui Agnon şi să-i dăruiască strălucirea chipului doamnei, ea, vreau să zic casa lui Agnon, va fi lipsită de strălucirea ei. Aşa reuşea Agnon să aducă un surâs pe buzele mamei, iar tata accepta invitaţia, zicând: „Prea bine, dar numai pentru câteva minute, dacă domnul Agnon ne iartă, nu vom sta prea mult, trebuie să ne întoarcem în Kerem Avraham, copilul e obosit şi trebuie să se scoale devreme ca să meargă la şcoală“.

— Copilul nu e obosit deloc, ziceam eu.

Şi domnul Agnon adăuga:

— Apleacă-ţi urechea, rogu-te, bunule doctor: prin gura pruncilor glăsuieşte tăria ta.

Casa familiei Agnon era aşezată într-o grădină înconjurată de chiparoşi, dar pentru mai multă siguranţă fusese construită cu spatele la stradă, ca şi cum şi-ar fi ascuns faţa în grădină. Tot ce puteai vedea dinspre drum erau patru sau cinci ferestre înguste. Intrai pe o poartă ascunsă printre chiparoşi, mergeai pe o cărare pavată din lateralul casei, urcai patru-cinci trepte, sunai la uşa albă şi aşteptai ca ea să se deschidă şi să fii poftit să o iei la dreapta şi să urci treptele aflate în penumbră ce duceau la biroul domnului Agnon, de unde ajungeai pe o terasă mare, pavată, aflată pe acoperiş, care dădea spre Deşertul Iudaic şi dealurile Moabului, sau să o iei la stânga, către salonul mic, destul de înghesuit, ale cărui ferestre dădeau spre grădina goală.

Nu era niciodată lumină de zi deplină în casa lui Agnon, mereu un fel de crepuscul, cu un vag miros de cafea şi prăjituri, poate pentru că mergeam în vizită chiar înainte de sfârşitul sabatului, către seară, şi nu aprindeau lumina electrică până ce nu se iveau în fereastră cel puţin trei stele. Sau poate că lumina electrică era aprinsă, dar era acea electricitate de la Ierusalim, galbenă şi destul de sărăcăcioasă, sau domnul Agnon încerca să facă economie, ori poate că era o cădere de reţea şi singura lumină venea de la o lampă cu parafină. Îmi amintesc şi acum de penumbră, de fapt aproape că încă o pot atinge; grilajele de la ferestre păreau că o ţin închisă şi o întăresc. Motivul ei este greu de deslușit acum, şi poate că era greu de deslușit chiar şi atunci. Oricare ar fi fost el, ori de câte ori domnul Agnon se ridica să ia o carte de pe rafturile care aduceau cu o adunare de credincioşi îmbrăcaţi în veşminte întunecate şi oarecum sărăcăcioase, forma corpului lui nu arunca o singură umbră, ci două, trei sau chiar mai multe. Aşa s-a întipărit imaginea lui în memoria copilăriei mele şi aşa mi-l amintesc şi astăzi: un bărbat care se clatină în semiîntuneric, cu trei sau patru umbre diferite legănându-se în jurul lui în vreme ce merge, în faţa lui, la dreapta, în spate, deasupra sau sub picioarele lui.

Câteodată doamna Agnon spunea ceva cu o voce ascuţită, poruncitoare, şi o dată domnul Agnon i-a spus, cu capul un pic înclinat într-o parte şi cu o umbră de zâmbet sarcastic: „Fă bine şi îngăduie-mi să fiu stăpân în casa mea câtă vreme oaspeţii mai sunt aici. După ce pleacă, tu vei fi stăpâna[2]“. Îmi amintesc limpede această frază, nu numai din cauza neaşteptatei maliţiozităţi pe care o conţinea (pe care în zilele noastre am numi-o subversivitate), dar în primul rând din cauza folosirii cuvântului „stăpână“, care este ceva

rar în ebraică. L-am întâlnit din nou după mulți ani, când am citit povestea lui *Stăpâna și negustorul ambulant*. În afară de domnul Agnon n-am mai întâlnit pe cineva care să folosească termenul „stăpână“ în sensul de stăpâna casei. Cu toate că atunci când zicea „stăpână“ poate că se gândea la ceva un pic diferit.

2. În original, *mistress*, care are mai multe sensuri: „suverană / stăpână (a casei)“, „doamnă (femeie măritată)“, „institutoare / învățătoare / profesoară“, „directoare“, „iubită / amantă“. (N. tr.)

E greu de spus: la urma urmei, era un bărbat cu trei sau mai multe umbre.

*

Mama se purta cu domnul Agnon, cum să spun, de parcă ar fi umblat tot timpul pe vârfuri. Chiar și când ședea acolo, părea că stă pe vârfuri. Domnul Agnon rareori i se adresa ei, vorbea aproape numai cu tata, dar în vreme ce vorbea cu tata privirea părea să i se oprească o clipă pe fața mamei. Ciudat, în rarele ocazii în care îi adresa o remarcă mamei, ochii lui păreau să o evite pe ea și se întorceau spre mine. Sau spre fereastră. Sau poate că nu așa se petreceau lucrurile, ci doar așa s-au gravat în imaginația mea: amintirea vie, asemenea încrețiturilor de pe apă sau cutremurului nervos al pielii unei gazele în clipa dinainte de a o lua la goană, sosește pe neașteptate și tremură într-o singură clipă în mai multe ritmuri sau diverse puncte de concentrare, după care îngheață și încremenește în amintirea unei amintiri.

În vara lui 1965, când a apărut prima mea carte, *Unde urlă șacalii*, i-am trimis cu oarece emoție un exemplar lui Agnon, cu o dedicație pe prima pagină. Mi-a răspuns cu o scrisoare frumoasă, în care spunea câteva lucruri despre cartea mea și pe care o încheia după cum urmează:

„Ce mi-ai scris despre cartea ta mi-a trezit imaginea răposatei tale mame. Îmi amintesc cum odată, acum vreo cincisprezece sau șaisprezece ani, mi-a adus o carte de la tatăl tău. Poate că erai cu ea. A stat în prag, iar vorbele ei au fost puține. Dar chipul ei a rămas cu mine, în toată grația și nevinovăția lui, multe zile. Al tău sincer, S.Y. Agnon“.

Tata, care a tradus pentru Agnon articolul „Buczacz“ dintr-o enciclopedie poloneză atunci când acesta scria la volumul *Un oraș și plinătatea lui*, strâmba din buze în vreme ce îl definea pe Agnon ca „scriitor din diaspora“: „povestirile lui nu au aripi“, spunea el, „nu au profunzime tragică, nu există în ele nici măcar un râs sănătos, doar bancuri și sarcasm. Şi dacă are într-adevăr unele descrieri frumoase pe ici, pe colo, nu are astâmpăr sau nu lasă tocul din mână până ce nu le îneacă în bălți de bufonerie guralivă și istețime galițiană“. Am impresia că tata vedea povestirile lui Agnon ca pe o prelungire a literaturii idiș, iar lui nu-i plăcea literatura idiș. În conformitate cu temperamentul lui de *Misnaged* lituanian raționalist, detesta magicul, supranaturalul și excesul de emotivitate, orice era învăluit în cețuri de romantism sau de mister, orice lucru proiectat pentru a năuci simțurile sau pentru a pune rațiunii ochelari de cal. Asta până în ultimii ani ai vieții, când gusturile i s-au schimbat. Trebuie să admitem că, așa cum pe certificatul de deces al bunicii Shlomit, cea care a murit din exces de curățenie, este înregistrat simplu că a murit de un atac de cord, tot așa curriculum vitae-ul tatălui meu afirmă doar că ultima lui cercetare a fost asupra unui manuscris necunoscut al lui Y.L. Peretz. Acestea sunt faptele. Care este adevărul, nu știu, pentru că n-am prea vorbit cu tata despre adevăr. Nu mi-a spus prea multe despre copilăria sa, iubirile sale, iubire, în general, părinți, moartea fratelui său, propria boală, suferința sa sau suferința în general. N-am vorbit niciodată despre moartea

mamei mele. Nici un cuvânt. Nici eu nu-i uşuram situaţia şi m-am ferit să pornesc vreodată o conversaţie care ar fi putut duce la cine ştie ce dezvăluiri. Dacă m-aş apuca să scriu aici toate lucrurile despre care n-am vorbit noi doi, tata şi cu mine, aş putea umple două cărţi. Tata mi-a lăsat multă treabă de făcut şi încă trudesc la ea.

*

Mama spunea despre Agnon:

— Omul acela vede şi înţelege o mulţime de lucruri.

Şi o dată a zis:

— Poate că nu e un om chiar aşa de bun, dar măcar ştie să deosebească răul de bine, şi mai ştie şi că nu prea avem de ales.

Citea şi recitea poveştile din culegerea *Pe gaura cheii?* aproape în fiecare iarnă. Poate că găsise acolo un ecou al propriei tristeţi şi însingurări. Şi eu recitesc uneori cuvintele lui Tirzah Mazal, născută Minz, de la începutul povestirii *În floarea vârstei*:

> Mama a murit în floarea vârstei. La abia treizeci şi unu de ani mama şi-a ajuns moartea. Puţine şi rele au fost zilele din anii vieţii ei. Toată ziua stătea acasă, şi nu ieşea niciodată din casă… Tăcută stătea casa noastră în mâhnirea sa; uşile ei nu se deschideau vreunui străin. Mama zăcea în pat, iar vorbele ei erau puţine.

Cuvintele sunt aproape aceleaşi pe care mi le-a scris Agnon despre mama mea: „A stat în prag, iar vorbele ei au fost puţine“.

Cât despre mine, când după mulţi ani am scris un eseu numit „Cine a venit?“ despre incipitul folosit de Agnon în *În floarea vârstei*, m-am ocupat de propoziţia aparent tautologică „Toată ziua stătea acasă, şi nu ieşea niciodată din casă…“

Mama nu stătea toată ziua acasă. Ieşea din casă destul de mult. Însă şi zilele din anii vieţii ei au fost puţine şi rele.

„Anii vieţii ei?“ Câteodată aud în aceste cuvinte dualitatea vieţii mamei mele şi cea a vieţii lui Lea, mama lui Tirzah, şi a lui Tirzah Mazal, născută Minz. Ca şi cum şi ele ar arunca pe perete mai mult de o umbră.

*

După câţiva ani, când Adunarea Generală a kibbutzului Hulda m-a trimis la universitate ca să studiez literatura, dat fiind că şcoala kibbutzului avea nevoie de un profesor de literatură, mi-am adunat tot curajul şi am sunat într-o zi la uşa domnului Agnon (sau, în limbajul lui Agnon: „Mi-am luat inima-n dinţi şi m-am dus la el“).

„Dar Agnon nu e acasă“, a spus doamna Agnon, politicos, însă cu mânie, în felul în care le răspundea cetelor de bandiţi şi tâlhari de drumul mare care veneau să-l jefuiască pe soţul ei de timpul lui preţios. Stăpâna casei Agnon nu mă mintea cu totul: într-adevăr, domnul Agnon nu era în casă, era afară, în spatele casei, în grădină, de unde s-a ivit pe neaşteptate, în papuci şi vestă tricotată, m-a salutat şi apoi a întrebat, bănuitor, „Dar cine sunteţi, domnule?“ I-am spus numele meu şi pe cele ale părinţilor mei, la care, aşa cum stăteam în pragul casei (doamna Agnon dispăruse înăuntru fără o vorbă), domnul Agnon şi-a amintit ceea ce limbile harnice tocaseră prin Ierusalim cu câţiva ani înainte şi, punându-mi mâna pe umăr, mi-a spus: „Nu eşti tu copilul care, după ce a fost lăsat orfan de către biata lui mamă şi s-a îndepărtat de tatăl lui, s-a dus să trăiască viaţa kibbutzului? Nu eşti cel care în tinereţe a fost certat de părinţii lui chiar în casa asta pentru că obişnuia

să scoată stafidele din chec?“ (Nu-mi aminteam de asta și nici nu-l credeam în privința scoaterii stafidelor, dar am preferat să nu-l contrazic.) Domnul Agnon m-a poftit înăuntru și m-a întrebat o vreme despre cum îmi mergea în kibbutz, despre studii (Şi care dintre cărțile mele se citește la universitate în această vreme? Şi pe care dintre cărțile mele o preferi?), și s-a mai interesat cu cine m-am însurat și de unde e familia soției mele, și când i-am spus că din partea tatălui se trage din talmudistul și cabalistul din secolul al XVII-lea Isaiah Horowitz, i s-au luminat ochii și mi-a spus două-trei povestiri, după care răbdarea lui a ajuns la sfârșit și era evident că e în căutarea unei modalități de a se descotorosi de mine, dar eu mi-am luat inima în dinți, chiar dacă stăteam acolo pe vârfuri, exact așa cum făcuse mama mai înainte, și i-am spus care era problema mea.

Venisem să-l văd pentru că profesorul Gershon Shaked dăduse studenților săi de anul întâi de la cursul de literatură ebraică sarcina de a compara povestirile din Jaffa, ale lui Brenner și Agnon, și am citit povestirile și de asemenea tot ce am putut găsi la bibliotecă despre prietenia lor din Jaffa în zilele celui de-al Doilea Aliyah, și eram uimit că doi oameni atât de deosebiți s-au putut împrieteni. Yosef Hayyim Brenner era un evreu rus irascibil, neglijent, îndesat, capricios și plin de amărăciune, un suflet dostoievskian oscilând permanent între entuziasm și deprimare, între milă și furie, un personaj care pe vremea aceea era deja instalat în centrul literaturii ebraice moderne și în inima mișcării de pionierat, în vreme ce Agnon era pe atunci (doar) un tânăr galițian sfios, cu mulți ani mai tânăr decât Brenner și încă virgin din punct de vedere literar, un pionier devenit funcționar, un rafinat și perspicace învățăcel talmudic, care se îmbrăca întotdeauna la patru ace, și un scriitor foarte grijuliu, exact, un tânăr subțirel, visător și totuși sarcastic: ce naiba a putut să-i apropie atât de mult la Jaffa în acele zile ale celui de-al Doilea Aliyah, înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, încât erau aproape ca o pereche de îndrăgostiți? Azi am impresia că pot ghici o parte din răspuns, dar în ziua aceea, în casa lui Agnon, nevinovat cum eram, i-am vorbit gazdei mele despre sarcina ce-mi fusese încredințată și l-am întrebat cu nevinovăție dacă ar vrea să-mi dezvăluie secretul apropierii sale de Brenner.

Domnul Agnon și-a mijit ochii și s-a uitat la mine sau mai curând m-a scrutat, o vreme, cu o privire piezișă, cu plăcere și cu un mic surâs, acel gen de surâs – am înțeles mai târziu – pe care l-ar avea un vânător de fluturi când zărește un fluturaș drăgălaș. După ce s-a uitat destul la mine a zis:

— Între Yosef Hayyim, fie ca Dumnezeu să-i răzbune moartea, și mine era în acele zile o apropiere bazată pe o iubire împărtășită.

Mi-am ciulit urechile, crezând că aveam să aud un secret care să pună capăt tuturor secretelor, că aveam să aflu vreo poveste suculentă despre o iubire ascunsă, despre care aș putea publica un articol senzațional și aș deveni peste noapte un nume cunoscut de toți cei din lumea cercetării literaturii ebraice.

— Şi care era acea iubire împărtășită? am întrebat, cu tinerească nevinovăție și cu inima bătându-mi nebunește.

— Ăsta e un mare secret, a zâmbit domnul Agnon, nu mie, ci sieși, și aproape că și-a făcut singur cu ochiul în vreme ce zâmbea, da, un mare secret, pe care ți-l voi dezvălui doar dacă îmi dai cuvântul că nu-l spui niciodată nimănui.

Eram atât de entuziasmat că mi-a pierit vocea, prostul de mine, și n-am putut decât să schițez din buze promisiunea.

— Bine, atunci, strict între noi doi, îți pot spune că, pe când trăiam la Jaffa, în acele zile, Yosef Hayyim și cu mine eram amândoi îndrăgostiți nebunește de Samuel Yosef Agnon.

*

Da, într-adevăr: ironie agnonică, ironia cuiva care își bătea joc de sine, care îl mușca pe autor și în același timp și pe musafirul lui cel naiv ce venise să tragă de mâneca gazdei. Şi totuși era și un grăunte de adevăr ascuns acolo, o aluzie vagă la secretul atracției resimțite de un bărbat foarte carnal, pasional, față de un tânăr suplu și răsfățat, și de asemenea a rafinatului galițian față de bărbatul aprig și venerat care ar fi putut să-l ia sub aripa sa părintească sau să-i ofere un umăr de frate mai mare.

Şi totuși nu o iubire împărtășită, ci mai degrabă o ură împărtășită lega poveștile lui Agnon de cele ale lui Brenner. Tot ce era fals, retoric sau umflat de propria importanță în lumea celui de-al Doilea Aliyah (valul de imigrare care s-a încheiat cu Primul Război Mondial), tot ce era mincinos sau se proslăvea singur din realitatea sionistă, toată autoîngăduința burgheză, fățarnică și comodă a vieții evreiești din acea vreme erau disprețuite în egală măsură de Agnon și de Brenner. Brenner, în scrierile lui, izbea cu barosul furiei, în vreme ce Agnon înțepa minciunile și pretențiile cu ironia-i ascuțită și făcea să iasă aerul fierbinte și puturos care le umfla.

Şi totuși, atât în Jaffa lui Brenner, cât și în cea a lui Agnon, prin gloata de pungași și palavragii străluceau stins, din loc în loc, figurile unor oameni simpli, adevărați.

Agnon însuși era un evreu religios, care ținea sabatul și purta calotă, fiind, în sensul literal, un om cu frica lui Dumnezeu: în ebraică, „frică“ și „credință“ sunt sinonime. Există unghere din povestirile lui Agnon în care, într-un mod indirect, camuflat cu istețime, frica de Dumnezeu este prezentată ca o groază cumplită de Dumnezeu: Agnon crede în Dumnezeu și se teme de El, dar nu-l iubește. „Sunt din soiul oamenilor comozi“, spune Daniel Bach în *Un oaspete peste noapte*, „și nu cred că Atotputernicul dorește binele făpturilor pe care le-a creat“. Aceasta este o poziție paradoxală, tragică și chiar disperată, pe care Agnon n-a exprimat-o niciodată în mod direct, s-a mulțumit să îngăduie să fie rostită de personaje secundare din scrierile sale și să fie sugerată de ceea ce se întâmplă cu eroii săi. Când am scris o carte despre Agnon, *Tăcerea Cerului: Frica de Dumnezeu a lui Agnon*, explorând această temă, zeci de evrei credincioși, cei mai mulți dintre ei din zona ultraortodoxă, printre care și tineri și femei, și chiar profesori și funcționari credincioși mi-au trimis scrisori. Unele dintre aceste scrisori erau adevărate confesiuni. Ei îmi spuneau, fiecare în felul lui, că și ei puteau vedea în sufletele lor ceea ce am văzut eu în Agnon. Dar ceea ce am văzut în scrierile lui Agnon am zărit, pentru o clipă sau două, în domnul Agnon însuși, în acel cinism sardonic al său care aproape friza un nihilism ironic, disperat. „Domnul se va milostivi de mine, fără îndoială“, a zis odată, referindu-se la una dintre veșnicele sale plângeri despre funcționarea autobuzelor, „și dacă Domnul nu se va milostivi de mine poate că o va face Consiliul cartierului, dar mă tem că mai tare ca amândoi este Cooperativa de Transporturi“.

*

Am făcut pelerinajul la Talpiot încă de două sau trei ori în timpul celor doi ani de studiu la Universitatea din Ierusalim. Primele mele povestiri erau publicate pe atunci în suplimentul săptămânal al cotidianului *Davar* și în trimestrialul *Keshet* și m-am gândit să i le las domnului Agnon ca să aud ce crede despre ele; dar domnul Agnon s-a scuzat și a spus „regret, dar nu am chef de citit zilele astea“ și mi-a cerut să i le aduc în altă zi. În altă zi, așadar, m-am întors cu mâinile goale, dar purtând la burtă, ca o sarcină stânjenitoare, ultimul număr din *Keshet* în care fusese publicată povestea mea. Până la urmă n-am avut curajul să nasc acolo, mă temeam să nu fiu o pacoste pe capul omului și am părăsit casa

lui așa cum venisem, cu burta mare. Sau cu un pulover umflat. De-abia după câțiva ani, când povestirile au fost adunate într-o carte (*Unde urlă șacalii*, în 1965), mi-am făcut curaj să i-o trimit. Trei zile și trei nopți am dansat prin kibbutz, beat de bucurie, cântând fără glas și urlând de-a binelea de fericire, urlând și plângând pe dinăuntru, după ce am primit frumoasa scrisoare a domnului Agnon, în care scria, *inter alia*, „… și când o să ne vedem am să-ți spun *viva voce* mai mult decât am scris aici. În timpul Paștilor voi citi restul povestirilor, cu voia lui Dumnezeu, pentru că îmi plac povestirile ca ale tale, în care eroii apar în deplina realitate a ființei lor“.

Odată, pe când eram la Universitate, a apărut într-un ziar străin un articol scris de una dintre luminile călăuzitoare ale literaturii comparate (poate că autorul era elveţianul Emil Steiger?), al cărui autor era de părere că cei mai importanți trei scriitori din Europa Centrală din prima jumătate a secolului douăzeci sunt Thomas Mann, Robert Musil și S.Y. Agnon. Articolul a fost scris cu câțiva ani înainte ca Agnon să câștige Premiul Nobel și am fost atât de entuziasmat, încât am șterpelit ziarul din camera de lectură (pe atunci nu existau fotocopiatoare la universitate) și m-am dus iute cu el în Talpiot, ca să-i ofer lui Agnon plăcerea de a-l citi. Şi a fost cu adevărat încântat, atât de mult, încât a devorat întregul articol acolo, în pragul casei sale, dintr-o suflare, înainte să mă poftească măcar înăuntru; după ce l-a recitit, re-recitit și poate chiar s-a lins pe buze, mi-a aruncat acea privire pe care mi-o arunca uneori și a întrebat cu nevinovăție: „Şi tu crezi că Thomas Mann este un autor atât de important?“

Într-o noapte, după câțiva ani, am pierdut ultimul autobuz din Rehovot către kibbutzul Hulda și a trebuit să iau un taxi. Toată ziua se vorbise la radio despre Premiul Nobel, care a fost împărțit între Agnon și poeta Nelly Sachs, și șoferul de taxi m-a întrebat dacă am auzit vreodată de un scriitor numit, cum îi zice, Egnon: „Ia gândiți-vă un pic“, a zis el, uimit, „nimeni n-a auzit de el până acum și dintr-odată ne duce în finalele mondiale. Problema e că ajunge să fie la egalitate cu o femeie“.

*

M-am străduit vreme de mulți ani să mă eliberez de umbra lui Agnon. M-am luptat să-mi îndepărtez scrisul de influența lui, de limbajul lui dens, împodobit, uneori filistin, de ritmurile lui măsurate, o anumită mulțumire de sine midrasică, o măsură din melodiile idiș, ondulațiile savuroase ale povestirilor hasidice. Trebuia să mă eliberez de influența sarcasmului și inteligenței lui, a simbolismului lui baroc, enigmaticelor lui jocuri labirintice, dublelor lui sensuri și trucurilor lui literare complicate și erudite.

În ciuda tuturor eforturilor de a mă elibera de el, ceea ce am învățat de la Agnon mai răsună încă, fără îndoială, în scrisul meu.

Ce am învățat, de fapt, de la el?

Poate că asta. Să arunci mai mult de o umbră. Să nu culegi stafidele din chec. Să ții în frâu și să șlefuiești durerea. Şi încă un lucru, pe care bunica obișnuia să-l spună într-un mod mai clar decât l-am găsit exprimat de Agnon: „Dacă nu mai ai lacrimi de plâns, atunci nu mai plânge. Râzi“.

12

Şi uneori eram lăsat peste noapte la bunici. Bunica obişnuia să-mi arate brusc o mobilă, o haină sau o persoană şi să-mi spună:

— E aşa de urât, că e aproape frumos.

Uneori zicea:

— S-a făcut atât de deştept, şmecherul ăsta, că nu mai pricepe nimic.

Sau:

— Doare atât de tare, încât aproape că mă face să râd.

Toată ziulica îngâna melodii pe care le-a adus din locurile unde se pare că a trăit fără teama de germeni şi fără grosolănia de care se plângea că infectează de asemenea totul aici.

„Ca animalele“, şuiera ea din senin, scârbită, fără motiv aparent, fără vreo provocare sau legătură, fără să-şi dea osteneala să ne explice pe cine compară cu animalele. Chiar şi când şedeam lângă ea pe o bancă, în parc, seara, şi nu era nimeni în parc, şi o adiere atingea vârfurile frunzelor sau poate că le făcea să tremure fără să le atingă de-a binelea cu degetele ei invizibile, bunica putea să izbucnească, scârbită, scuturându-se de şocul dezgustului:

— Zău aşa! Cum au îndrăznit! Mai rău ca animalele!

Şi după o clipă iar îngâna melodii blânde care îmi erau necunoscute.

Întotdeauna fredona câte ceva, în bucătărie, în faţa oglinzii, pe şezlongul de pe verandă, chiar şi noaptea.

Uneori, după ce făcusem baie, mă spălasem pe dinţi şi-mi curăţasem urechile cu un beţişor de portocal cu un capăt învelit în vată, mă culca lângă ea, în patul ei larg (pe care bunicul îl părăsise sau din care fusese alungat înainte ca eu să vin pe lume). Bunica îmi citea o poveste sau două, mă mângâia pe obraz, mă pupa pe frunte şi apoi ştergea imediat locul cu o batistuţă înmuiată în parfum pe care o ţinea veşnic în mâneca stângă şi cu care obişnuia să şteargă sau să strivească germenii, şi apoi stingea lumina. Chiar şi atunci continua să îngâne în întuneric, sau mai degrabă lăsa să iasă din piept o voce visătoare şi îndepărtată, o voce de culoare castanie, o voce plăcută, întunecată, care treptat se distila într-un ecou, o culoare, o aromă, o asprime blândă, o căldură maronie, un lichid amniotic călduţ. Toată noaptea.

Însă de cum venea dimineaţa te obliga să cureţi cu peria, cu înverşunare, toate aceste încântări nocturne, chiar înainte de cana de cacao fără pieliţă.

Mă trezeam în patul ei la zgomotul bătătorului bunicului, care era prins în obişnuita lui bătălie din zori cu aşternuturile. Dinainte chiar de a deschide ochii te aştepta o baie fierbinte, din care ieşeau aburi, care mirosea ca o clinică din cauza soluţiei antiseptice turnate în apă. Pe marginea băii era aşezată deja o periuţă de dinţi, cu un vierme alb şi încovoiat de pastă de dinţi *Fildeş* aşezat deja peste peri. Datoria ta era să te scufunzi, să te săpunești peste tot şi să te freci cu lufa, şi să te clătești, şi la sfârşit venea bunica, te ridica în genunchi în cadă, te ţinea strâns de braţ şi te freca peste tot, din cap până-n picioare şi înapoi, cu fioroasa ţesală ce amintea de pieptenii de fier cu care romanii cei răi le-au sfâşiat carnea lui Rabbi Akiva şi celorlalţi martiri ai revoltei lui Bar Kochba, până ce pielea ţi se înroşea precum carnea vie, şi apoi bunica îţi spunea să strângi ochii cât poţi de tare, în vreme ce îţi şampona şi îţi bumbăcea ţeasta şi-ţi zgrepţăna pielea capului cu unghiile ei ascuţite, ca Iov care se scărpina cu un ciob, şi în tot acest timp îţi povestea cu

vocea ei plăcută, castanie, despre gunoiul și mizeria pe care le secretă glandele trupului pe când dormi, cum sunt transpirația lipicioasă și tot felul de supurații unsuroase și cojițe de piele și fire de păr căzute și milioane de celule moarte și tot soiul de secreții vâscoase despre care mai bine nici să nu știi, și în vreme ce tu dormi buștean toate aceste rămășițe și scurgeri te mânjesc pe tot trupul și se amestecă și cheamă, da, pur și simplu cheamă bacteriile și bacilii și virușii să vină și ei să mișune peste tine, ca să nu mai pomenim toate lucrurile pe care știința încă nu le-a descoperit, lucruri care nu pot fi văzute nici cu cel mai puternic microscop, dar chiar dacă nu pot fi văzute se târăsc pe tot trupul tău noaptea, cu trilioane de piciorușe păroase oribile, ca ale unei libărci, dar așa de mici, că nu le poți vedea, nici chiar savanții nu le pot vedea încă, și cu acele picioare acoperite cu peri dezgustători ele se strecoară înapoi în trupurile noastre, pe nas și pe gură, și nu mai e nevoie să spun pe unde altundeva se târăsc înăuntru, mai ales atunci când lumea nu se spală niciodată în acele locuri, care nu sunt simpatice, ci doar le șterg, și ștersul nu e deloc curățenie, dimpotrivă, nu face decât să împrăștie secrețiile murdare în milioanele de găuri pe care le avem pe toată pielea, și ea devine din ce în ce mai murdară și mai scârboasă, mai ales când mizeria dinăuntru, pe care trupul o excretă permanent, zi și noapte, se amestecă cu murdăria din afară, care vine de la atingerea lucrurilor neigienice care au fost atinse de cine știe cine înaintea ta, cum sunt banii sau ziarele sau balustradele sau mânerele ușilor, sau chiar mâncarea pe care o cumperi, la urma urmei cine știe cine a strănutat peste ce ai cumpărat tu, sau chiar, scuză-mă, și-a șters nasul sau i-a picurat din nas tocmai peste acele ambalaje de dulciuri pe care le iei de pe stradă și le pui drept pe patul în care doarme apoi lumea, ca să nu mai vorbesc de dopurile alea de plută pe care le culegi de prin coșurile de gunoi și de știuleții ăia de porumb pe care maică-ta, Domnul să o aibă în paza lui, îi cumpără direct din mâna acelui bărbat care poate că nici nu s-a spălat și nu și-a șters mâinile după ce a fost la…, scuză-mă, și cum poți fi sigur că e sănătos? Că n-are TBC sau holeră sau tifos sau gălbinare sau dizenterie? Sau un abces sau enterită sau eczemă sau psoriazis sau impetigo sau un furuncul? Poate că nici nu e evreu. Ai idee câte boli sunt pe aici? Câte molime levantine? Şi nu vorbesc decât de bolile cunoscute, nu despre unele care nu sunt încă știute și pe care știința medicală încă nu le recunoaște, la urma urmei nu trece nici o zi aici, în Levant, fără ca oamenii să moară ca muștele de vreun parazit sau bacil sau microb sau de tot soiul de viermi microscopici pe care doctorii nici măcar nu-i pot identifica, mai ales aici, în țara asta în care e atât de cald și plin de muște, țânțari, molii, furnici, gândaci de bucătărie, musculițe și cine știe ce altceva, și oamenii aici transpiră toată ziua și tot timpul își ating și își freacă unul de altul inflamațiile și scurgerile și sudoarea și toate fluidele lor trupești, la vârsta ta e mai bine să nu știi de toate aceste fluide puturoase, și oricine poate foarte ușor să-l mânjească pe altul, și celălalt nici măcar nu simte ce s-a lipit de el în toată înghesuiala de aici, o strângere de mână e destul ca să transmită tot soiul de molime, și chiar fără vreo atingere, doar respirând aerul pe care altcineva l-a tras în plămânii lui înaintea ta, cu toți germenii și bacilii de herpes și trahom și schistozomiază. Iar sistemul sanitar de aici nu e deloc european, cât despre igienă, jumătate din lumea de aici nici măcar n-a auzit de așa ceva, și aerul e plin de tot soiul de insecte asiatice și scârboase reptile înaripate care vin aici drept din satele arăbești sau chiar din Africa, și cine știe ce boli, inflamații și secreții ciudate aduc cu ele tot timpul; Levantul ăsta e plin de germeni. Acuma usucă-te bine peste tot, ca un băiat mare, nu lăsa nici un locșor umed, și apoi pune-ți singur niște pudră de talc în știi-tu-ce, și în celălalt știi-tu-ce, și împrejurul lor, și vreau să te ungi cu cremă Velveta din tubul ăsta pe tot gâtul, și apoi să te îmbraci în hainele pe care le pun aici, care sunt hainele pregătite de maică-ta, Domnul să o aibă în paza lui, doar că le-am călcat cu fierul încins care dezinfectează și

ucide mai bine ca spălatul orice s-o fi fost prăsind pe acolo, și apoi vino la mine în bucătărie, cu părul pieptănat frumos, și o să capeți o cană de cacao, iar apoi o să-ți iei micul dejun.

Pe când ieșea din baie murmura pentru sine, nu furioasă, ci cu un soi de mâhnire adâncă:

— Ca animalele. Sau mai rău.

*

O ușă cu un panou din sticlă jivrată împodobită cu forme geometrice florale despărțea dormitorul bunicii de cămăruța cunoscută ca „biroul bunicului Aleksandr“. De aici bunicul își avea ieșirea separată pe verandă și de acolo în grădină și în fine afară, către oraș, către libertate.

Într-un ungher al acestei odăițe stătea canapeaua din Odessa, la fel de îngustă și de tare ca o scândură, pe care bunicul dormea noaptea. Sub canapea, ca recruții la paradă, șapte sau opt perechi de pantofi stăteau aliniate perfect, toate negre și strălucitoare; așa cum bunica Shlomit colecționa pălării, verzi și negre și maro, pe care le păstra ca pe niște trofee într-o cutie de pălării rotundă, tot așa bunicului Aleksandr îi plăcea să comande o întreagă flotă de pantofi, pe care îi lustruia până ce luceau precum cristalul, unii tari și cu talpa groasă, alții rotunjiți sau ascuțiți, unii cu găurele, unii încheiați cu șireturi, alții cu curelușe sau cu catarame.

În partea opusă canapelei se afla biroul lui mic, întotdeauna curat și ordonat, cu o călimară și un tampon din lemn de măslin cu sugativă pe el. Tamponul îmi părea întotdeauna un tanc sau un vapor cu coș gros care navighează spre un debarcader format dintr-un trio de cutii argintii sclipitoare, una plină cu agrafe, cea de alături plină cu piuneze, în vreme ce în a treia, ca un cuib de vipere, se încolăceau și se învălmășeau elasticele. Pe birou era un suport metalic dreptunghiular cu tăvițe, una pentru scrisorile primite, una pentru scrisorile trimise, a treia pentru tăieturi din ziare, alta pentru documente de la municipalitate și de la bancă și încă una pentru corespondența cu Mișcarea Herut, Filiala Ierusalim. Mai era și o cutie din lemn de măslin, plină cu timbre de diverse valori, cu compartimente diferite pentru etichete de expres, recomandate și par avion. Şi mai erau o cutie cu plicuri și alta cu ilustrate, iar în spatele lor un suport rotitor, de forma Turnului Eiffel, cu un asortiment de tocuri și creioane de diferite culori, printre care și un creion minunat cu câte un vârf la ambele capete, unul roșu și celălalt albastru.

Într-un colț al biroului bunicului, lângă dosare și hârtii, stătea întotdeauna o sticlă închisă la culoare și înaltă de lichior străin și trei sau patru pocale verzi, care arătau ca niște femei cu talia subțire. Bunicul iubea frumusețea și detesta tot ce era urât, și îi plăcea să-și întărească din când în când inima-i singuratică și pasionată cu câte un strop de vișinată, băut de unul singur. Lumea nu-l înțelegea. Nevasta nu-l înțelegea. Nimeni nu-l înțelegea cu adevărat. Inima lui tânjea mereu după lucrurile nobile, dar toți conspirau ca să-i reteze aripile: nevasta, prietenii, partenerii de afaceri, toți făceau parte dintr-un complot menit să-l silească să se scufunde în nu știu câte feluri de câștigare a pâinii de toate zilele, igienă, dereticat, tranzacții comerciale și o mie de plictiseli și obligații meschine. Era un bărbat cu o fire liniștită, irascibil, dar ușor de calmat. Când vedea o îndatorire neglijată, fie ea familială, obștească sau morală, întotdeauna se înhăma la ea. Dar apoi ofta și se plângea de greutatea sarcinii și de faptul că toată lumea, și mai ales bunica, profită de bunătatea lui și-l copleșesc cu o mie și una de sarcini care îi sting scânteia poetică, și îl folosesc pe post de comisionar.

În timpul zilei bunicul Aleksandr lucra ca reprezentant comercial şi vânzător de articole vestimentare, fiind agentul de la Ierusalim al fabricii de textile Lodzia şi a multe alte firme de mare prestigiu. În numeroase cutii puse una peste alta pe rafturi, care acopereau până sus peretele din biroul lui, avea o colecţie multicoloră de mostre de ţesături, cămăşi şi pantaloni din tricot şi din gabardină, şosete, precum şi tot soiul de prosoape, şervete şi perdele. Mi se îngăduia să folosesc aceste cutii cu mostre, cu condiţia să nu le deschid, ca să construiesc turnuri, forturi şi ziduri de apărare. Bunicul şedea pe scaunul lui, cu spatele la birou, cu picioarele întinse în faţă şi cu chipul lui trandafiriu, care de obicei strălucea de bunătate şi mulţumire, zâmbind fericit spre mine, de parcă turnul din cutii şi cutiuţe care creştea sub mâinile mele ar fi ajuns curând să umbrească piramidele, grădinile suspendate din Babilon şi Marele Zid Chinezesc. Bunicul Aleksandr a fost cel care mi-a vorbit despre Marele Zid Chinezesc, piramide, grădinile suspendate şi celelalte minuni ale spiritului omenesc, cum sunt Partenonul şi Colosseumul, Canalele Suez şi Panama, Empire State Building, bisericile de la Kremlin, canalele veneţiene, Arcul de Triumf şi Turnul Eiffel.

Noaptea, în singurătatea odăiţei sale, la biroul său, sorbind un pocal de vişinată, bunicul Aleksandr era un poet sentimental care arunca peste o lume străină poezii de dragoste, încântare, entuziasm şi dor, toate în limba rusă. Bunul lui prieten, Joseph Kohen-Tsedek, le-a tradus în ebraică. Iată un exemplu: „După mulţi ani de-adormire / Doamne, trupul îmi trezeşte; / Saltă-mi cu blândeţe pleoapa, / Trei zile-mi mai dăruieşte. / De la Dan pân’ la Beersheva / Patriei ocol să dau, / Deal şi vale să cutreier / Să le văd cum mândre stau: / Omu-n pace să trăiască / Sub smochin, în a sa vie, / Căci pământul înfloreşte, / Ţara mea e-n veselie…“

Scria ode, preamărind figuri ca Vladimir Jabotinski, Menachem Begin sau pe celebrul său frate, unchiul Joseph, precum şi poeme pline de mânie împotriva nemţilor, arabilor, englezilor şi tuturor celorlalţi care urăsc evreii. Şi printre acestea am găsit trei sau patru poezii de singurătate şi tristeţe, cu versuri cum sunt acestea: „Ce gânduri sumbre mă-nconjoară / Când viaţa mi se înserează: / Adio-ţi spun, vigoare-a tinereţii / Şi ţie, plină de nădejde rază –/ Acuma iarna aspră se aşază…“

Dar de obicei nu iarna aspră îl înconjura: era un naţionalist, un patriot, un iubitor al oştirilor, victoriilor şi cuceririlor, un şoim pasionat, cu mintea nevinovată, care credea că, dacă noi, evreii, ne-am înveşmânta în curaj, eroism, hotărâre de fier etc., dacă ne-am ridica în sfârşit şi nu ne-am mai face griji în privinţa neevreilor, am putea să ne învingem toţi duşmanii şi am stabili Regatul lui David de la Nil până la marele râu, Eufratul, şi întreaga lume neevreiască, rea şi crudă, ar veni şi s-ar înclina până la pământ în faţa noastră. Avea slăbiciune pentru tot ce este măreţ, puternic şi strălucitor – uniforme militare, goarne de alamă, flamuri şi lănci scânteind în soare, palate regale şi blazoane.

Mi-l amintesc îmbrăcat într-un costum de flanel bej-deschis sau într-un costum reiat cu pantalonii călcaţi la dungă, sub care afişa uneori o vestă din pichet cu un lanţ de argint fin ce-i îmbrăţişa talia şi ducea la un buzunar al sus-numitei veste. Pe cap purta vara pălărie de paie împletită larg, iar iarna un *borsalino* cu panglică de mătase închisă la culoare. Era îngrozitor de irascibil, gata să izbucnească dintr-odată în avalanşe de tunete, dar foarte repede se însenina, ierta, îşi cerea iertare, era plin de căinţă, de parcă mânia lui fusese doar un fel de criză rea de tuse. Puteai să-ţi dai seama întotdeauna de la distanţă în ce ape se scaldă, pentru că faţa lui îşi schimba culoarea ca un semafor: roz-alb-roşu şi înapoi la roz. În cea mai mare parte a timpului obrajii îi erau de un trandafiriu mulţumit, dar când era jignit se făceau albi, iar dacă era furios se înroşeau, însă în scurtă vreme îşi recăpătau nuanţa trandafirie care vestea întreaga lume că furtuna cu trăsnete a trecut, iarna s-a sfârşit

și e de-acum departe, florile au răsărit pe pământ, iar bunicul reîncepea să radieze de obișnuita-i voioșie, după o scurtă întrerupere; și într-o clipă uita cine sau ce îl înfuriase și ce a fost cu toată tevatura aceea, ca un copil care plânge o clipă și imediat se potolește, zâmbește și se întoarce fericit la joaca lui.

13

Rav Aleksandr Ziskind din Horodino (în acea vreme aflat în Rusia, apoi în Polonia şi acum în Belarus), care a murit în 1794, este cunoscut în tradiţia rabinică drept *YVShH*, după iniţialele lucrării sale cele mai cunoscute, *Yesod Ve-Shoresh Ha-Avodah* (*Temelia şi rădăcinile adoraţiei*). Era mistic, cabalist, ascet, autorul câtorva scrieri etice influente. Se spunea despre el că „şi-a petrecut viaţa închis într-o cămăruţă, studiind Tora; niciodată nu şi-a sărutat şi nu şi-a îmbrăţişat copiii şi niciodată nu a vorbit cu ei despre altceva decât lucrurile cereşti“. Soţia lui conducea gospodăria şi i-a crescut pe copii de una singură. Şi totuşi acest distins ascet propovăduia „adorarea Creatorului cu mare bucurie şi fervoare“. (Rabbi Nahman din Bratislava a spus despre el că era un Hasid *avant la lettre*.) Însă nici bucuria, nici fervoarea nu l-au împiedicat pe Rabbi Aleksandr Ziskind să lase în testamentul său instrucţiuni ca după moartea sa „Societatea de Îngropăciune să efectueze pe leşul meu cele patru pedepse de moarte încredinţate Sanhedrinilor“, până ce toate membrele aveau să-i fie strivite. De exemplu: „Să mă ridice până la tavan şi să mă azvârle cu putere de pământ, fără să pună dedesubt cearşafuri sau paie, şi să repete aceasta de şapte ori, şi avertizez Societatea de Îngropăciune, sub pedeapsa excomunicării, să mă chinuiască cu aceste şapte morţi şi să nu-mi cruţe umilinţa, căci umilinţa îmi este mândria, pentru a fi nevinovat la judecata cea mare“. Toate acestea ca ispăşire a păcatelor sau pentru purificare, „pentru spiritul sau sufletul lui Aleksandr Ziskind, care s-a născut din femeia Rebecca“. Şi se mai ştie despre el că a umblat prin oraşele germane strângând bani pentru a-i aşeza pe evrei în Ţara Sfântă şi a fost închis pentru asta. Descendenţii lui poartă numele de familie Braz, care este o abreviere a lui „născut din Rabbi Aleksandr Ziskind“.

Fiul lui, *Rav* Yossele Braz, unul dintre acei fraţi pe care tatăl lor nu i-a sărutat sau îmbrăţişat niciodată, a fost considerat cu adevărat unul dintre Cei Drepţi, care toată ziua studia Tora şi nu părăsea niciodată în timpul săptămânii casa de studiu, nici chiar pentru a dormi: îşi îngăduia să moţăie şezând, cu capul pe braţe şi braţele pe masa de lucru, timp de patru ore pe noapte, cu o lumânare aprinsă între degete, aşa încât când aceasta se termina să-l trezească flacăra. Chiar şi hrana frugală îi era adusă la casa de studiu, pe care nu o părăsea decât la începutul sabatului şi unde se întorcea de cum se încheia sabatul. Era un ascet, la fel ca tatăl său. Soţia lui ţinea un magazin de pânzeturi şi s-a îngrijit de el şi de odraslele lui până în ziua morţii lui şi mai departe, aşa cum făcuse şi mama lui, la vremea ei, pentru că umilinţa lui *Rav* Yossele nu-i îngăduia să-şi asume poziţia de rabin, ci preda Tora pe degeaba copiilor din sărăcime. Nici n-a lăsat vreo carte în urma lui, pentru că nu se considera demn să spună vreun lucru nou, pe care predecesorii săi să nu-l fi spus înaintea lui.

Fiul lui *Rav* Yossele, *Rav* Aleksandr Ziskind Braz (bunicul bunicului meu Aleksandr) a fost un prosper om de afaceri, care s-a ocupat de comerţul cu cereale, in şi chiar păr de porc; avea afaceri până la Königsberg şi Leipzig. Era un evreu foarte credincios, dar, după cât se ştie, s-a distanţat de habotnicia tatălui şi bunicului său: n-a întors spatele lumii, n-a trăit din sudoarea frunţii soţiei sale şi nu a urât *Zeitgeist*-ul şi Iluminismul. Le-a îngăduit copiilor săi să înveţe rusa şi germana şi un pic de „înţelepciune străină“ şi chiar a încurajat-o pe fiica sa, Rasha-Keila Braz, să studieze, să citească şi să devină o femeie învăţată. Cu siguranţă nu a pus Societatea de Îngropăciune, sub ameninţări cumplite, să-i strivească trupul după moarte.

*

Menahem Mendel Braz, fiul lui Aleksandr Ziskind, nepotul lui *Rav* Yossele, strănepotul lui Rabbi Aleksandr Ziskind, autorul lui *Yesod Ve-Shoresh Ha-Avodah*, s-a stabilit în anii 1880 la Odessa, unde, împreună cu soția lui, Perla, era proprietarul și directorul unei mici fabrici de sticlă. Înainte, în tinerețe, lucrase ca funcționar guvernamental la Königsberg. Menahem Braz era un *bon-viveur* chipeș și înstărit și un nonconformist hotărât, chiar și după standardele foarte tolerante ale Odessei evreiești de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ateu fără să se ascundă și faimos hedonist, disprețuia atât religia, cât și pe fanaticii religioși, cu aceeași devoțiune deplină cu care bunicul și străbunicul său ținuseră să respecte fiecare buche a Legii. Menahem Braz era un liber-cugetător până la exhibiționism: fuma în public de sabat, consuma cu dezinvoltură voioasă alimente interzise și își găsea plăcerea în afirmarea unei viziuni sumbre asupra scurtimii vieții omenești și în negarea pasionată a vieții de după moarte și a judecății divine. Acest admirator al lui Epicur și al lui Voltaire credea că un om trebuie să întindă mâna și să culeagă tot ce-i scoate în cale viața și trebuie să se dăruiască pe de-a-ntregul desfătării fără hotare cu toate cele dorite de inima lui, cu condiția ca prin aceasta să nu le provoace altora vătămări, nedreptăți sau suferințe. Pe de altă parte, sora lui, Rasha-Keila, acea fiică învățată a lui *Rav* Aleksandr Ziskind Braz, era logodită cu un evreu simplu acolo, în satul Olkieniki din Lituania (nu departe de Vilna), pe nume Yehuda Leib Klausner, fiul lui Ezekiel Klausner, care ținea în arendă o fermă3.

3. Numele se repetă în familii. Fiica mea cea mare se numește Fania, după mama mea, Fania. Fiul meu este Daniel Yehuda Arieh, după Daniel Klausner, vărul meu primar, care s-a născut cu un an înaintea mea și a fost asasinat de către nemți la Vilna când avea trei ani, împreună cu părinții lui, David și Malka, și după tatăl meu, Yehuda Arieh Klausner, care la rândul lui a primit numele bunicului său, Yehuda Leib Klausner, din satul Olkieniki din Lituania, fiul lui *Rav* Ezekiel, fiul lui *Rav* Kadish, fiul lui *Rav* Gedaliah Klausner – Olkieniki, un descendent al lui Rabbi Abraham Klausner, autorul cărții *Sefer Haminhagim* (*Cartea obiceiurilor*), care a trăit la Viena la sfârșitul secolului al XIV-lea. Fratele meu David a fost numit după unchiul David, fratele tatălui meu, cel asasinat de nemți la Vilna. Trei dintre nepoții mei poartă numele unuia dintre bunicii lor (Maccabi Salzberger, Lotte Salzberger, Riva Zuckerman). Şi așa mai departe. (N. a.)

Klausnerii din Olkieniki, spre deosebire de verii lor învățați din orașul învecinat Trakai, erau în general evrei simpli de la sat, căpoși și naivi. Ezekiel Klausner a crescut vaci și oi și a cultivat fructe și legume, mai întâi într-un sat numit Popishuk (sau Papishki), apoi în alt sat numit Rudnik și, în fine, chiar la Olkieniki. Toate trei satele erau în apropiere de Vilna. Yehuda Leib, așa cum făcuse și tatăl lui mai înainte, a învățat un pic din Tora și Talmud de la un învățător din sat și respecta poruncile, disprețuind însă subtilitățile exegetice. Îi plăcea viața în aer liber și ura să stea închis în casă.

După ce și-a încercat norocul cu produsele agricole și a eșuat, fiindcă alți negustori i-au descoperit curând naivitatea și au profitat de ea, eliminându-l de pe piață, Yehuda Leib a cumpărat cu banii rămași un cal și o căruță și s-a apucat cu voioșie să care pasageri și mărfuri dintr-un sat în altul. Era un căruțaș vesel, bun la suflet, mulțumit de soarta lui și îi plăcea să mănânce bine, să intoneze cântece de petrecere la sabat și de sărbători și să bea un strop de rachiu în serile de iarnă; niciodată nu-și bătea calul și nu dădea înapoi în fața primejdiei. Îi plăcea să călătorească singur, agale, cu căruța plină cu lemne sau saci de cereale, prin pădurile întunecate, peste câmpuri pustii, prin viscol și peste stratul subțire de gheață care acoperea iarna râul. Odată (așa îi plăcea bunicului Aleksandr să

povestească iar și iar în serile de iarnă) gheața s-a spart sub greutatea căruței, și Yehuda Leib a sărit în apa cea rece, a apucat hățurile calului cu mâinile sale puternice și a scos la mal calul și căruța.

Rasha-Keila Braz i-a născut soțului ei, căruțașul, trei fii și trei fiice. Însă în 1884 s-a îmbolnăvit grav și Klausnerii au hotărât să-și părăsească satul cel izolat din Lituania și să se mute la sute de mile depărtare, la Odessa, de unde venea Rasha-Keila și unde trăia influentul ei frate: cu siguranță că Menahem Mendel Braz avea să se ocupe de ei și va avea grijă ca sora lui bolnavă să fie tratată de cei mai buni medici.

În vremea în care Klausnerii s-au stabilit la Odessa, fiul lor cel mare, unchiul meu Joseph, era un copil-minune de unsprezece ani, de o sârguință obsesivă, iubitor al limbii ebraice și setos de cunoaștere. Părea să tragă în partea verilor săi, isteții Klausneri din Trakai, nu a strămoșilor fermieri și căruțași din Olkieniki. Unchiul lui, epicureicul și voltairianul Menahem Mendel Braz, a declarat că micul Joseph este sortit unor lucruri mari și i-a plătit studiile. Pe de altă parte, fratele lui, Aleksandr Ziskind, care nu avea decât vreo patru ani când s-au mutat la Odessa, era un copil cam turbulent și emotiv, care curând și-a manifestat afinitatea cu tatăl și bunicul său, Klausnerii rurali. Nu era atras de învățătură și încă de la o vârstă fragedă s-a arătat dornic să-și petreacă mult timp în aer liber, observând comportamentul oamenilor, amușinând și pipăind lumea, singur pe pășuni și prin păduri, visând cu ochii deschiși. Vioiciunea, generozitatea și bunătatea lui făceau să fie îndrăgit de toți cei cu care se întâlnea. Era cunoscut peste tot ca Zusia sau Zissel. Şi acesta era bunicul Aleksandr.

Mai era și fratele lor mezin, unchiul Betsalel, precum și trei surori, Sofia, Anna și Daria, dintre care nici una n-a ajuns în Israel. Pe cât am reușit să aflu, după Revoluția Rusă, Sofia a fost profesoară de literatură și apoi directoarea unei școli din Leningrad. Anna a murit înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, iar Daria, sau Dvora, cu soțul ei Mișa au încercat să fugă în Palestina după Revoluție, dar „au fost blocați“ la Kiev, pentru că Daria era însărcinată4.

4. Fiica Dariei, Yvetta Radovskaia, o femeie în vârstă de optzeci de ani, încă mai corespondează cu mine. Mătușa Yvetta, verișoara tatălui meu, a plecat din Sankt-Petersburg după prăbușirea Uniunii Sovietice și s-a stabilit la Cleveland, Ohio. Singurul ei copil, Marina, care era cam de vârsta mea, a murit la Sankt-Petersburg în floarea vârstei. Nikita, unicul fiu al Marinei, care face parte din generația copiilor mei, s-a dus în America împreună cu bunica lui, dar nu după multă vreme s-a răzgândit și s-a întors în Rusia sau în Ucraina, unde s-a însurat și acum lucrează ca medic veterinar într-un sat. Fiicele lui sunt din aceeași generație cu nepoții mei. (N. a.)

În ciuda ajutorului primit de la prosperul unchi Menahem și de la alte rude ale familiei din ramura Braz, Klausnerii au dat de greu la puțin timp după venirea în oraș. Căruțașul Yehuda Leib, un bărbat puternic, răbdător, căruia îi era dragă viața și îi plăcea să glumească, s-a ofilit după ce a cheltuit ce-i mai rămăsese din economii cumpărând o băcănie micuță și sufocantă, din care el și familia lui își câștigau cu greu pâinea. Tânjea după câmpiile largi, pădurile, întinderile înzăpezite, calul și căruța lui, hanurile și râul pe care le lăsase în urmă, în Lituania. După câțiva ani s-a îmbolnăvit și curând a murit, în meschina lui prăvălioară, pe când avea doar cincizeci și șapte de ani. Văduva lui, Rasha-Keila, de dragul căreia se mutaseră acolo, a mai trăit douăzeci și cinci de ani după moartea lui. În cele din urmă a murit în cartierul buharian din Ierusalim, în 1928.

*

În vreme ce unchiul Joseph își urma strălucitoarea carieră de student la Odessa și mai târziu la Heidelberg, bunicul Aleksandr a părăsit școala la cincisprezece ani și și-a încercat norocul cu o serie de mici afaceri, cumpărând ceva de aici și vânzând ceva dincolo, mâzgălind noaptea poezii înflăcărate în limba rusă, aruncând ocheade lacome vitrinelor și munților de cantalupi, struguri și pepeni verzi, ca și senzualelor femei din sud, fugind acasă ca să mai compună o poezie plină de simțire, apoi dând iar târcoale pe străzile Odessei, îmbrăcat cu mare atenție, după ultima modă, țipător, fumând țigări ca un adult, cu mustața lui bine ceruită; uneori cobora în port, ca să-și bucure ochii cu vapoarele, docherii și târfele ieftine, sau se uita entuziasmat la vreo trupă de soldați care mărșăluiau însoțiți de fanfară, și uneori petrecea o oră sau două la bibliotecă, citind avid orice îi cădea în mână, hotărând să nu încerce să se ia la întrecere cu studiosul lui frate mai mare, copilul-minune. Între timp învăța să danseze cu domnișoarele bine-crescute, să bea mai multe pahare de coniac fără să-și piardă mințile, să cultive cunoștințele din cafenele și să răsfețe cățelușul ca să câștige favorurile doamnei.

Pe când bătea străzile scăldate în soare ale Odessei, un oraș portuar cu o atmosferă amețitoare, colorată de prezența mai multor naționalități, și-a făcut tot felul de prieteni, a curtat fete, a cumpărat și a vândut și uneori a avut și profit, s-a așezat în câte un colț de cafenea sau pe o bancă din parc, și-a scos carnețelul, a scris o poezie (patru strofe, opt rime), apoi a pornit iar pe străzi, făcând ce i se cerea, în chip de comisionar neplătit al conducătorilor Societății Iubitorilor Sionului dintr-o Odessă ce nu cunoștea încă telefonul: ducând un bilet urgent de la Ahad Haam la Mendele Mokher Seforim sau de la Mendele Mokher Seforim la domnul Bialik, care era mare amator de glume piperate, sau la domnul Menahem Ussișkin, de la domnul Ussișkin la domnul Lilienblum, și în vreme ce aștepta în salon sau în hol răspunsul, în inima lui cântau poezii în limba rusă, în spiritul mișcării de Iubire a Sionului: Ierusalimul, ale cărui străzi sunt pavate cu onix și jasp, cu un înger stând la fiece colț, firmamentul de deasupra strălucind de lumina radioasă a celor Șapte Ceruri.

Scria chiar și poezii de iubire închinate limbii ebraice, slăvindu-i frumusețea și muzicalitatea, făgăduindu-i credință nemuritoare – toate în limba rusă. (Chiar și după ce a trăit la Ierusalim peste patruzeci de ani, bunicul nu a reușit să-și însușească pe deplin ebraica: până în ultima lui zi vorbea o ebraică personală care încălca toate regulile și făcea greșeli cumplite când scria. În ultima ilustrată pe care ne-a trimis-o la kibbutzul Hulda, cu puțin înainte de moarte, a scris cam așa: „Foarte dragii mei nepoții și strănepoții, mi-e durere de voi o mulțime. Vreau să vă vădesc pe toți o mulțime!“)

*

Când a ajuns în sfârșit la Ierusalim, în 1933, cu o bunică Shlomit înspăimântată, n-a mai scris poezii și s-a dedicat comerțului. Timp de câțiva ani a vândut cu succes rochii importate de la Viena, după moda din urmă cu doi ani, femeilor din Ierusalim care tânjeau după plăcerile Europei. Însă în cele din urmă a apărut alt evreu mai deștept ca bunicul și a început să importe rochii de la Paris, niște modele din anul anterior, iar bunicul cu rochiile sale vieneze a trebuit să-și recunoască înfrângerea: a fost silit să părăsească afacerea și dragostea lui față de rochii și s-a trezit furnizând Ierusalimului tricotaje produse de Lodzia, din Holon, și prosoape de la o mică firmă numită Szczupak și Fiii, din Ramat Gan.

Eșecul și nevoile au adus înapoi muza care îl abandonase în anii de succes comercial. Din nou s-a închis nopțile în „biroul“ lui și a așternut versuri pasionate în limba rusă

despre splendorile limbii ebraice, despre farmecele Ierusalimului, nu orașul de fanatici apăsat de sărăcie, prăfuit și sufocat de căldură, ci un Ierusalim ale cărui străzi sunt îmbălsămate cu mir și tămâie, în care un serafim plutește deasupra fiecărui scuar. În acest punct am intrat eu în tablou, în rolul viteazului băiețel din povestea cu hainele cele noi ale împăratului, și l-am atacat pe bunicul cu un realism exasperat de aceste poezii:

— Trăiești la Ierusalim de atâția ani și știi foarte bine cu ce sunt pavate străzile și ce plutește cu adevărat peste scuarul Sion, așa că de ce continui să scrii despre ceva ce pur și simplu nu există? De ce nu scrii despre adevăratul Ierusalim?

Bunicul Aleksandr, înfuriat de vorbele mele impertinente, a trecut pe loc de la plăcutul trandafiriu la un roșu-aprins, a dat cu pumnul în masă și a răcnit:

— Adevăratul Ierusalim? Ce naiba știe un pișăcios de-o șchioapă ca tine despre adevăratul Ierusalim? Adevăratul Ierusalim este cel din poeziile mele!!!

— Şi cât o să mai scrii rusește, bunicule?

— Ce vrei să zici, *ti durak*, nătărăule, pișăciosule? Fac o grămadă de lucruri rusește! Mă înjur singur rusește! Visez rusește! Ba chiar... (dar aici bunica Shlomit, care știa exact ce urmează, l-a întrerupt: *Şto s toboi? Ti ni normalni?! Vidiș malcik riadom s nami!!!* – Ce te-a apucat? Ai înnebunit? Doar vezi că-i aici băiatul!!!).

— Ai vrea să te întorci în Rusia, bunicule? În vizită?

— Nu mai există. *Propala!*

— Ce nu mai există?

— Ce nu mai există, ce nu mai există – Rusia nu mai există! Rusia e moartă. Există Stalin. Există Djerjinski. Există Yezhov. Există Beria. Există o mare închisoare. *Gulag*! *Yevsektsia*! *Apparatcici*! Criminali!

— Dar sigur nu mai iubești nici măcar un pic Odessa?

— *Nu*. Iubești, nu iubești – ce contează. *Cert ego znaiet*. Dracu' știe.

— Nu vrei s-o mai vezi?

— *Nu, șa*, pișăciosule, termină odată. *Şa. Ctob ti propal. Şa*.

Într-o zi, în biroul lui, la un pahar de ceai cu *kicielakh*, după descoperirea unuia dintre acele scandaluri de deturnare de fonduri și corupție care au zguduit țara, bunicul mi-a povestit cum, pe când avea cincisprezece ani, la Odessa, „pe bicicleta mea, ca vântul, am dus odată o depeșă, un mesaj, domnului Lilienblum, un membru al Comitetului Iubitorilor Sionului". (Pe lângă statutul de bine-cunoscut scriitor de limbă ebraică, Lilienblum avea și o funcție onorifică de trezorier al Iubitorilor Sionului de la Odessa.) „El, Lilienblum, a fost cu adevărat primul nostru ministru de finanțe", mi-a explicat bunicul.

Pe când aștepta ca Lilienblum să scrie răspunsul, omul de lume în vârstă de cincisprezece ani și-a scos țigările și a întins mâna după scrumiera și cutia cu chibrituri de pe masa din salon. Domnul Lilienblum i-a prins iute mâna bunicului, ca să-l oprească, apoi a ieșit din încăpere și s-a întors peste o clipă cu altă cutie de chibrituri, pe care o luase din bucătărie, explicând că chibriturile de pe masa din salon au fost cumpărate din bugetul Iubitorilor Sionului și se foloseau doar la ședințele Comitetului, și numai de către membrii Comitetului. „Așa că, vezi și tu. În acele zile proprietatea publică era proprietate publică, nu la dispoziția tuturor. Nu ca astăzi la noi, când, după două mii de ani, am fondat un stat ca să avem de unde fura. În acele zile orice copil știa ce e voie și ce nu, care era bunul tuturor și care nu, ce era al meu și ce nu."

Nu întotdeauna, totuși. Odată, poate că pe la sfârșitul anilor '50, a intrat în circulație o bancnotă frumoasă de 10 lire cu portretul poetului Bialik5. Când am pus mâna pe prima mea bancnotă cu Bialik, am dat fuga la bunicul ca să-i arăt cum l-a onorat statul pe bărbatul pe care l-a cunoscut în tinerețe. Bunicul a fost într-adevăr entuziasmat, obrajii i s-

au îmbujorat de plăcere, a răsucit bancnota pe toate părțile, a ridicat-o în lumina becului, a cercetat portretul lui Bialik (care mi s-a părut că brusc i-a făcut cu ochiul bunicului, maliţios, zicând parcă: „*Nu?!*“). O lacrimă mică a strălucit în ochiul bunicului, dar în vreme ce se scălda în mândrie, degetele lui au împăturit bancnota și au pus-o bine în buzunarul interior al sacoului.

5. Hayyim Nahman Bialik (1873-1934), poet evreu născut în Rusia, recunoscut ca poet național al Israelului, cu toate că a murit înainte de naşterea statului Israel. (N. a.)

Zece lire era o sumă frumuşică pe atunci, mai ales pentru un *kibbutznic* ca mine. Am fost uimit:

— Bunicule, ce faci? Ți-am adus-o doar ca să ți-o arăt și să te bucuri. Ai să faci și tu rost de una într-o zi-două, cu siguranță.

— *Nu*, a dat din umeri bunicul, Bialik îmi datora douăzeci și două de ruble.

14

La Odessa, pe când era flăcău mustăcios de șaptesprezece ani, bunicul s-a îndrăgostit de o tânără respectată, pe nume Shlomit Levin, căreia îi plăceau lucrurile frumoase și care era atrasă de înalta societate. Tânjea să se întrețină cu personaje celebre, să fie prietenă cu artiști și să „ducă o viață culturală“.

Era o iubire cât se poate de nepotrivită: ea era cu opt sau nouă ani mai mare decât acel Casanova de buzunar și în plus se întâmpla să-i fie verișoară primară.

La început, familia uluită nici n-a vrut să audă de căsătoria între junǎ și băiat. Ca și cum diferența de vârstă și legătura lor de sânge n-ar fi fost de ajuns, tânărul nu avea o educație care să se poată numi astfel, nici o slujbă stabilă și nici un venit regulat, în afară de ceea ce putea agonisi cumpărând și vânzând pe ici, pe colo. Peste toate aceste catastrofe, colac peste pupăză, Rusia țaristă interzicea căsătoria între verii primari.

Judecând după fotografii, Shlomit Levin – fiica unei surori a lui Rasha-Keila Klausner, născută Braz – era o tânără solidă, cu umeri lați, nu cine știe ce frumusețe, dar elegantă, trufașă, înveșmântată cu severitate și sobrietate. Poartă o pălărie moale de fetru care desenează o diagonală frumoasă peste sprânceana ei, borul coborându-i pe partea dreaptă a capului peste părul bine coafat și peste ureche și înălțându-se în partea stângă ca pupa unei corăbii, în vreme ce în față este fixat cu un ac de pălărie sclipitor un mănunchi de fructe, iar la stânga o pană flutură mândru peste fructe, peste pălărie, peste toate, ca o coadă sfidătoare de păun. Brațul stâng al doamnei, într-o elegantă mănușă de căprioară, ține o poșetă de piele dreptunghiulară, celălalt braț fiind răsucit cu hotărâre pe după cel al tânărului bunic Aleksandr, în vreme ce degetele ei, tot înmănușate, plutesc ușor peste mâneca paltonului lui negru, abia atingându-l.

El stă la dreapta ei, îmbrăcat cu grijă, țeapăn, elegant, înălțat de tălpile groase ale pantofilor, și totuși arată mai subțire și mai scund decât este, în ciuda pălăriei de fetru înalte, negre, de pe cap. Chipul lui tânăr e serios, hotărât, aproape sumbru. Mustața cea îngrijită cu dragoste încearcă în zadar să împrăștie prospețimea de copilandru care îi stăruie încă pe față. Ochii lui sunt alungiți și visători. Poartă un palton elegant, cu revere late, cu umeri vătuiți, o cămașă albă scrobită și o cravată îngustă de mătase, și pe brațul său drept atârnă, sau poate chiar se leagănă, un baston elegant cu mânerul sculptat și inel de metal sclipitor. În fotografia veche scânteiază ca lama unei săbii.

*

O Odessă șocată le-a întors spatele acestor Romeo și Julieta. Mamele lor, care erau surori, au pornit un război al lumilor care a început cu acuzația reciprocă de vinovăție și s-a încheiat cu o tăcere veșnică. Așa că bunicul și-a retras economiile subțirele, a vândut câte ceva pe ici, pe colo, a pus rublă pe rublă, poate că au contribuit cu ceva și ambele familii, măcar pentru a face scandalul să dispară din fața ochilor și din minte, și bunicii mei, verii cei loviți de iubire, au plecat cu vaporul la New York, așa cum făceau pe vremea aceea sute de mii de evrei din Rusia și din alte țări est-europene. Intenția lor era să se căsătorească la New York și să dobândească cetățenie americană, în care caz eu m-aș fi putut naște în Brooklyn sau la Newark, New Jersey, și aș fi scris romane istețe în engleză despre pasiunile și inhibițiile imigranților înjobenați și despre pătimirile nevrotice ale progeniturilor lor angoasate.

Numai că pe vas, undeva între Odessa și New York, pe Marea Neagră sau în dreptul coastelor Siciliei, sau pe când lunecau prin noapte către luminile licărinde ale Strâmtorii Gibraltar, ori poate pe când corabia iubirii pe care se aflau trecea pe deasupra continentului pierdut al Atlantidei, a izbucnit altă dramă, o cotitură neașteptată a intrigii; iubirea și-a înălțat încă o dată capul îngrozitor de dragon: când e primăvară, închipuirea unui tânăr cu ușurință se întoarce spre gândurile de dragoste.

Ca să n-o mai lungim, bunicul meu, viitorul mire care încă nu-și serbase cel de-al optsprezecelea an de viață, s-a îndrăgostit iar, cu patimă, sfâșietor, disperat, sus pe punte sau jos, în măruntaiele navei, de o altă femeie, una dintre pasagere, care era și ea, din câte știu, cu un deceniu întreg mai mare ca el, plus sau minus un an.

Însă bunicii Shlomit, așa zice tradiția familiei, nici o clipă nu i-a trecut prin cap să renunțe la el. Pe dată l-a înșfăcat de lobul urechii și l-a ținut bine; nu și-a desfăcut strânsoarea nici ziua, nici noaptea, până ce nu au ieșit din locașul rabinului din New York care i-a căsătorit după legile lui Moise și ale lui Israel. („De ureche“, zicea familia mea, șușotind amuzată, „l-a tras de ureche până acolo și nu i-a dat drumul până ce n-au fost legați unul de celălalt de-a binelea“. Şi uneori ziceau: „Până ce nu au fost legați? Nu-u-u. Nu i-a mai dat drumul niciodată. Până în ziua morții, și poate chiar și puțin după asta, ea l-a ținut strâns de ureche, iar câteodată smucea un pic“.)

Şi apoi a urmat o mare enigmă. După un an sau doi acest cuplu ciudat a plătit altă călătorie peste ocean – sau poate că rudele i-au ajutat din nou – și s-a îmbarcat pe alt vas cu aburi, și fără să privească măcar o dată înapoi, s-a întors la Odessa.

Pur și simplu nu se mai auzise așa ceva: vreo două milioane de evrei au migrat de la est la vest și s-au stabilit în America în mai puțin de patruzeci de ani, între 1880 și 1917, și pentru toți călătoria a fost într-o singură direcție, cu excepția bunicilor mei, care au făcut și drumul de întoarcere. Să presupunem că erau singurii pasageri, așa că n-a mai fost nimeni de care să se îndrăgostească pasionalul meu bunic, și urechea i-a fost în siguranță pe tot drumul de întoarcere la Odessa.

De ce s-au întors?

N-am izbutit niciodată să smulg de la ei un răspuns limpede.

— Bunico, care a fost problema cu America?

— N-a fost nici o problemă. Era prea mare îmbulzeală.

— Îmbulzeală? În America?

— Prea mulți oameni în așa țară mică.

— Cine a hotărât să vă întoarceți, bunicule? Tu sau bunica?

— *Nu, șto,* ce vrei să zici? Ce întrebare mai e și asta?

— Şi de ce ați hotărât să plecați? Ce nu v-a plăcut acolo?

— Ce nu ne-a plăcut? Ce nu ne-a plăcut? Nu ne-a plăcut nimic acolo. *Nu,* bine. Era plin de cai și de indieni roșii.

— Indieni roșii?

— Indieni roșii.

Mai mult de-atât n-am putut scoate de la el vreodată.

*

Iată traducerea unei poezii numite „Iarna“, pe care bunicul a scris-o în limba rusă, ca de obicei:

Primăvara a zburat, iarna grea s-a așezat,

Ceru-i de tuci și crivățul amar se zbate.
Bucuria se topește, inima mi se cernește,
Am vrut să plâng, dar lacrimile-s ferecate.

Mi-e sufletul dus și gândul răpus,
În inimă-i beznă, ca sus, în tării.
Junețea-i departe, n-o să mai am parte
De-al iubirii desfăt și-a lui mari bucurii.

În 1972, când am mers prima oară la New York, am căutat și am găsit o femeie care arăta ca o indiancă americană bătrînașă; stătea în picioare, din câte îmi amintesc, la colțul dintre Lexington și Strada 33, și înmâna fluturași trecătorilor. Nu era nici tânără, nici bătrână, avea pomeții lați și purta un palton bărbătesc vechi și un soi de șal care s-o apere de vântul înghețat al iernii. Mi-a întins un prospect și a zâmbit; l-am luat și am spus mulțumesc. „Iubirea te așteaptă“, promitea el, sub adresa unui bar pentru celibatari, „Nu pierde nici o clipă. Vino acum“.

*

Într-o fotografie făcută la Odessa în 1913 sau 1914 bunicul meu poartă papion, pălărie cenușie cu panglică de mătase strălucitoare și un costum din trei piese, a cărui haină descheiată dezvăluie, trecând peste vesta încheiată, un fir subțire de argint care părea să fie legat de un ceas de buzunar. Papionul de mătase închisă la culoare iese în evidență peste cămașa de un alb strălucitor, pantofii negri sclipesc, bastonul elegant atârnă, ca de obicei, de brațul lui, imediat de sub cot; ține de mâna dreaptă un băiat de șase ani și de stânga o fetiță frumoasă de patru ani. Băiatul are fața rotundă și un breton pieptănat cu grijă se ițește înduioșător de sub șapcă și îi desenează o linie dreaptă pe frunte. Poartă o haină splendidă, la două rânduri, ca o uniformă militară, cu două șiruri de nasturi albi uriași. Din partea de jos a hainei răsare o pereche de pantaloni scurți, de sub care se arată o fâșie de genunchi ca laptele, înghițită imediat de ciorapii trei sferturi albi, prinși probabil cu jartiere.

Fetița îi zâmbește fotografului. Arată ca și cum ar fi conștientă de farmecul ei, pe care îl proiectează anume asupra obiectivului aparatului de fotografiat. Părul ei moale și lung, care îi ajunge până la umeri și apoi i se odihnește pe haină, are o cărare bine făcută pe dreapta. Fața ei rotundă este durdulie și fericită, ochii îi sunt alungiți și oblici, aducând cu ai unei chinezoaice, și buzele ei pline zâmbesc pe jumătate. Poartă peste rochiță o haină la două rânduri, la fel cu a fratelui ei din toate punctele de vedere, doar că mai mică, și tare drăgălașă. Și ea poartă ciorăpei care îi ajung până la genunchi. În picioare are pantofi ale căror catarame sunt împodobite cu fundițe.

Băiatul din fotografie este unchiul meu David, căruia i s-a zis întotdeauna Ziuzia sau Ziuzinka. Iar fata, acea fetișcană fermecătoare, cochetă, fetița aceea e tatăl meu.

Din pruncie și până la șapte sau opt ani – cu toate că uneori el ne spunea că a ținut așa până a împlinit nouă ani –, bunica Shlomit obișnuia să-l îmbrace numai în rochițe cu guleraș sau în fustițe plisate și apretate pe care i le cosea ea însăși și să-l încalțe cu pantofi de fată, adesea roșii. Splendidul lui păr lung curgea în jos pe umeri și era legat cu o fundă roșie, galbenă, bleu sau roz. În fiecare seară mama lui îi spăla părul cu soluții aromate și uneori îl spăla din nou dimineața, pentru că se știe prea bine că grăsimea din timpul nopții vatămă părul, răpindu-i prospețimea și luciul și funcționează ca o seră pentru mătreață. Îi

punea inele frumoase pe degete și brățări pe brațele lui grăsuțe. Când mergeau să facă baie în mare, Ziuzinka – unchiul David – mergea la vestiarul bărbaților, cu bunicul Aleksandr, în vreme ce bunica Shlomit și micul Lionicika – tatăl meu – se îndreptau spre dușurile femeilor, unde se săpuneau amândoi cu mare grijă, da, acolo, și acolo, și mai ales acolo, rogu-te, și clătește de două ori acolo.

După ce l-a născut pe Ziuzinka, bunica Shlomit și-a pus în gând să aibă o fetiță. Când a născut ceva ce nu părea să fie o fiică, a hotărât pe loc că e dreptul ei firesc și indiscutabil să crească acest copil, carne din carnea ei și os din osul ei, așa cum îi poftește inima, după dorința și propriul ei gust, și nici o putere din lume n-are dreptul să se amestece și să impună educația, hainele, sexul sau manierele lui Lonia sau Lionicika al ei.

*

Se pare că bunicul Aleksandr n-a găsit vreun motiv de revoltă: în spatele ușii închise a bârlogului său micuț, în coaja lui de nucă, bunicul se bucura de o relativă autonomie, și chiar i se îngăduia să-și vadă de unele dintre propriile interese. La fel cu Monaco sau Liechtenstein, nu i-a trecut prin cap să se dea în stambă și să-și riște fragila suveranitate vârându-și nasul în treburile interne ale unei puteri învecinate mai mari, al cărei teritoriu încercuia cu totul ducatul lui liliputan.

Cât despre tatăl meu, n-a protestat niciodată. Rareori îi împărtășea cuiva amintirile despre dușul femeilor și celelalte experiențe feminine, cu excepția momentelor când își punea în cap să glumească cu noi.

Însă întotdeauna glumele lui aduceau mai degrabă a declarație de intenții: iată, priviți cum un bărbat serios ca mine poate să-și iasă din pielea lui pentru voi și se oferă să vă facă să râdeți.

Mama și cu mine obișnuiam să-i zâmbim, ca și cum i-am fi mulțumit pentru eforturi, dar el, entuziasmat, aproape înduioșător, ne interpreta zâmbetele ca o invitație de a continua să ne amuze și ne servea încă două-trei glume pe care le mai auzisem de la el de o mie de ori, despre evreul și neevreul din tren, sau despre Stalin care se întâlnește cu împărăteasa Ecaterina, și deja râsesem până la lacrimi când tata, plesnind de mândrie că a reușit să ne facă să râdem, trecea la povestea cu Stalin care ședea în autobuz în fața lui Ben Gurion și a lui Churchill, și despre Bialik care se întâlnește cu Shlonski în rai, și despre Shlonski care se întâlnește cu o fată. Până ce mama îl lua cu binișorul:

— Nu voiai să mai lucrezi un pic în seara asta?

Sau:

— Nu uita că ai promis să lipești niște timbre în album împreună cu copilul înainte să meargă la culcare.

Odată le-a spus musafirilor săi:

— Inima femeii! Degeaba au încercat marii poeți să-i dezvăluie misterele. Iată, Schiller scrie undeva că în întreaga creație nu există taină mai adâncă decât inima unei femei și că nici o femeie nu i-a dezvăluit și nu-i va dezvălui vreodată unui bărbat întregul cuprins al misticii feminine. Ar fi putut să mă întrebe pe mine: la urma urmei, am fost acolo.

Uneori glumea, în felul lui lipsit de umor: „Sigur că alerg uneori după fuste, ca majoritatea bărbaților, dacă nu chiar mai mult, pentru că obișnuiam să am o grămadă de fuste ale mele, și dintr-odată mi-au fost luate toate“.

Odată a zis cam așa: „Dacă aș fi avut o fiică, ar fi fost cu siguranță o frumusețe“. Şi a adăugat: „Pe viitor, în generațiile următoare, distanța dintre sexe s-ar putea să se

micșoreze. În general, această distanță este considerată o tragedie, dar într-o bună zi s-ar putea să se constate că nu e altceva decât o comedie a erorilor“.

15

Bunica Shlomit, doamna distinsă care iubea cărțile și îi înțelegea pe scriitori, a fost cea care a transformat casa lor din Odessa într-un salon literar – poate că primul salon literar evreiesc care a existat vreodată. Cu sensibilitatea ei, a sesizat acel amestec acru de singurătate și sete de recunoaștere, sfială și extravaganță, profundă nesiguranță și egomanie care îi mână pe poeți și prozatori afară din odăile lor ca să se caute între ei, să-și facă de lucru, să intimideze, să glumească, să catadicsească, să se tatoneze reciproc, să pună o mână pe un umăr sau un braț în jurul unui mijloc, să flecărească și să se contrazică, dându-și mici ghionturi, să spioneze un pic, să amușine ce fierbe în oalele celorlalți, să lingușească, să nege, să pactizeze, să aibă dreptate, să se ofuscheze, să-și ceară scuze, să se îndrepte, să se ocolească și iar să-și caute tovărășia unii altora.

Ea era o gazdă desăvârșită și își primea musafirii fără fasoane, dar cu amabilitate. Oferea tuturor o ureche atentă, un umăr de nădejde, ochi curioși, admirativi, o inimă plină de simpatie, delicatese din pește făcute în casă sau castroane cu tocană groasă, aburindă, în serile de iarnă, prăjituri cu mac care se topeau în gură și râuri de ceai clocotit, din samovar.

Treaba bunicului era să toarne cu îndemânare licorile și să alimenteze doamnele cu ciocolată și prăjituri, iar pe domni cu *papirosi*, acele țigări rusești cu miros usturător. Unchiul Joseph, care la frageda vârstă de douăzeci și nouă de ani moștenise de la Ahad Haam conducerea revistei *Hashiloach*, principalul periodic de cultură ebraică modernă (poetul Bialik însuși era redactorul literar), guverna de la Odessa literatura ebraică și cu un singur cuvânt promova scriitorii sau îi surghiunea. Mătușa Zipporah îl însoțea la *soirée*-urile fratelui și cumnatei lui, înfofolindu-l grijulie în eșarfe de lână, paltoane călduroase și apărătoare pentru urechi. Menahem Ussișkin, căpetenia precursorilor sionismului, Iubitorii Sionului, îmbrăcat șic, cu pieptul umflat ca al unui taur, cu vocea răgușită ca a unui guvernator rus, înfierbântat ca un samovar ce dă în clocot, aducea liniște în încăpere când își făcea apariția: toată lumea amuțea din respect, cineva sărea să-i ofere un loc, Ussișkin traversa cu pași mari odaia, cu un aer de general și se așeza în largul lui, cu picioarele larg desfăcute, iar apoi bătea de două ori în podea cu bastonul, ca să arate că e de acord să continue conversațiile din salon. Chiar și Rabbi Czernowitz (al cărui *nom-de-plume* era *Rav* Tsair) îi vizita în mod regulat. Mai era și un tânăr istoric durduliu, care cândva îi făcuse curte bunicii („însă era greu pentru o femeie cuviincioasă să stea aproape de el – era tare inteligent și interesant, dar avea întotdeauna tot soiul de pete dezgustătoare pe guler, și manșetele îi erau soioase, iar uneori puteai vedea bucățele de mâncare prinse în faldurile pantalonilor lui. Era cu totul *shlump, shmutsik, fui*!“).

În câte o seară se arăta Bialik, palid de mâhnire sau tremurând de frig și mânie – ori dimpotrivă: putea să fie și sufletul petrecerii. „Şi încă cum!“ zicea bunica mea. „Era un ștrengar! O adevărată secătură! Fără nici o reținere! Atât de *risqué*! Uneori glumea cu noi în idiș până ce făcea doamnele să roșească și Chone Rawnitski striga la el: «*Nu, șa*! Bialik! Ce te-a apucat? *Fui*! Potolește-te odată!»“ Lui Bialik îi plăceau mâncarea și băutura, îi plăcea să se distreze, se îndopa cu pâine și brânză, urmate de o mână de prăjituri, un pahar de ceai clocotit și un păhăruț de lichior, și apoi se lansa în serenade în idiș despre minunile limbii ebraice și iubirea lui profundă pentru ea.

Şi poetul Cernikovski putea să dea buzna în salon, strălucitor dar sfios, înflăcărat și totuși țepos, cucerind inimile, înduioșător în nevinovăția sa copilărească, fragil ca un

fluture, dar și vătămător, rănind în stânga și-n dreapta, fără să-și dea seama măcar. Adevărul? „Niciodată nu voia să jignească – era atât de nevinovat! Un suflet blând! Sufletul unui prunc care n-a cunoscut păcatul! Nu ca un prunc evreiesc trist, nu! Ca un prunc de *goy*! Plin de *joie de vivre*, neastâmpăr și energie! Uneori era ca un viței! Un viței atât de fericit! Țopăind! Făcând pe nebunul în fața tuturor! Dar numai câteodată. Alteori venea atât de mâhnit, că imediat făcea toate femeile să se agite în jurul lui! Pe toate! Tinere sau bătrâne, libere sau măritate, șterse sau frumoase, toate simțeau un soi de dorință ascunsă să se agite în jurul lui. Era un fel de putere pe care o avea. Nici măcar nu știa că o are – dacă ar fi știut, pur și simplu n-ar fi avut asupra noastră efectul pe care îl avea!“

Cernikovski își întărea spiritul cu un *glazele* sau două de vodcă și uneori se pornea să citească acele poezii ale sale din care se revărsa umorul sau tristețea și îi făcea pe toți din încăpere să se topească împreună cu el și după el: vederile lui largi, buclele unduioase, mustața anarhică, fetele pe care le aducea cu el, care nu erau întotdeauna prea istețe și nici măcar neapărat evreice, dar erau întotdeauna frumuseți ce bucurau toți ochii și dezlegau nu puține limbi și stârneau invidia scriitorilor… „Îți spun ca femeie“ (din nou bunica), „femeile nu se înșală niciodată în privința acestor lucruri, Bialik ședea și se uita la el, așa… și la fetele *goyish* pe care le aducea cu el… Bialik și-ar fi dat un an din viață ca să poată trăi o lună ca Cernikovski!“

Erau discuții aprige despre renașterea limbii și literaturii ebraice, limitele inovației, legătura dintre moștenirea culturală evreiască și cea a națiunilor, bundiști, idișiști (unchiul Joseph, când avea gust de polemică, numea idișul *jargon*, și când era calm îl numea „iudeo-germană“), noile colonii agricole din Iudeea și Galileea și vechile probleme ale fermierilor evrei din Kherson sau Harkov, Knut Hamsun și Maupassant, marile puteri și *Sozialismus*, problema femeilor și chestiunea agrară.

*

În 1921, la patru ani după Revoluția din Octombrie, după ce Odessa trecuse dintr-o mână în alta de mai multe ori în timpul luptelor sângeroase dintre albi și roșii, la doi-trei ani după ce tatăl meu s-a prefăcut în fine din fată în băiat, bunica, bunicul și cei doi fii ai lor au fugit la Vilna, care în acea vreme făcea parte din Polonia (cu mult înainte de a deveni Vilnius, în Lituania).

Bunicul detesta comuniștii. „Să nu-mi pomenești de bolșevici“, mârâia el. „*Nu*, ce, i-am cunoscut foarte bine, chiar înainte să ia puterea, înainte să se mute în casele pe care le-au furat de la alți oameni, înainte să fi visat măcar să devină *apparatcici*, *ievseci*, *politruci* și comisari. Mi-i amintesc de când erau încă huligani, *Unterwelt*-ul din cartierul portului din Odessa, scandalagii, bătăuși, hoți de buzunare, bețivani și codoși. *Nu*, ce, erau aproape toți evrei, un fel de evrei, ce să-i faci. Numai că erau din familiile cele mai simple – *nu*, ce, familii de pescari din piață, drept din drojdiile care se lipesc pe fundul oalei, așa spuneam noi. Lenin și Troțki – ce Troțki, care Troțki, Leibele Bronstein, fiul zurliu al unui *gonef* pe nume Dovidl din Janowka –, lepădăturile astea, se îmbrăcau ca revoluționarii, *nu*, ce, cu ghete de piele și revolvere la centură, ca niște scroafe mocirlite în rochii de mătase. Și așa umblau pe străzi, arestând lumea, confiscând bunurile, și pe oricine la al cărui apartament sau iubită râvneau, *pif-paf*, îl asasinau. *Nu*, ce, toată *khaliastra* [șleahta] asta jegoasă, Kameneff era de fapt Rosenfeld, Maxim Litvinoff era Meir Walich, Grigori Zinoviev era la origine Apfelbaum, Karkl Radek era Sobelsohn, Leiser Kaganovich era un cizmar, fiu de măcelar. *Nu*, ce, presupun că erau unul-doi *goyim* care au mers cu ei, tot de

la fundul oalei, din port, din drojdii, erau lepădături, *nu*, ce, lepădături cu șosetele-mpuțite.“

*

Nu-și schimbase această părere despre comunism și comuniști nici la cincizeci de ani după Revoluția Bolșevică. La câteva zile după ce armata israeliană a cucerit Orașul Vechi al Ierusalimului, în Războiul de Şase Zile, bunicul a zis că acum comunitatea internațională ar trebui să sprijine Israelul să trimită înapoi toți arabii din Levant, „foarte respectuos, fără să li se clintească un singur fir de păr, fără să li se fure nici măcar un pui de găină“, în patria lor istorică, pe care el o numea „Arabia Souadia“: „Exact așa cum noi, evreii, ne întoarcem în patrie, ar trebui să meargă și ei înapoi, onorabil, acasă la ei, în Arabia Souadia, de unde au venit aici“.

Ca să nu lungesc discuția, m-am interesat ce propunea să facem dacă ne atacă Rusia, dorind să-i scutească pe aliații ei arabi de greutățile călătoriei de întoarcere în Arabia.

Obrajii lui trandafirii s-au înroșit de mânie, și-a umflat pieptul și a răcnit:

— Rusia?! De ce Rusie vorbești?! Nu mai e nici o Rusie, pișăciosule! Rusia nu există! Vorbești poate despre bolșevici? *Nu*, ce. I-am cunoscut pe bolșevici de când codoșeau prin cartierul portului din Odessa. Nu sunt altceva decât o șleahtă de hoți și huligani! Lepădături de pe fundul oalei! Tot bolșevismul e o mare cacialma! Acum, că am văzut ce avioane evreiești minunate avem și puști, *nu*, ce, ar trebui să-i trimitem pe băieții ăștia și avioanele noastre până la Petersburg, două săptămâni acolo, două săptămâni înapoi, un bombardament cumsecade – pe care îl merită de la noi de multă vreme – un mare *phoosh* – și tot bolșevismul o să zboare drept în iad ca o cârpă murdară!

— Zici că Israelul ar trebui să bombardeze Leningradul, bunicule? Şi să izbucnească un război mondial? N-ai auzit de bombele atomice? De bombele cu hidrogen?

— Toate sunt în mâini evreiești, *nu*, ce, americanii, bolșevicii, toate bombele astea ale lor moderne de nu se mai poate, toate sunt în mâinile savanților evrei și cu siguranță că știu ei ce să facă și ce nu.

— Şi cum rămâne cu pacea? E vreo cale să facem pace?

— Da, este: să ne înfrângem toți dușmanii. Trebuie să-i batem, ca să vină să se roage de noi pentru pace – și atunci, *nu*, *ce*, sigur că o să le-o dăm. De ce să nu le-o dăm? La urma urmei, suntem un popor iubitor de pace. Chiar avem o astfel de poruncă, să căutăm pacea – *nu*, ce, așa că o s-o căutăm până la Bagdad dacă e nevoie, chiar și până la Cairo. N-ar trebui să facem asta? Da’ de ce?

*

Uluiți, sărăciți, cenzurați și îngroziți după Revoluția din Octombrie, războiul civil și victoria roșiilor, scriitorii evrei și activiștii sioniști din Odessa s-au împrăștiat în toate direcțiile. Unchiul Joseph și mătușa Zipporah, împreună cu mulți dintre prietenii lor, au plecat în Palestina la sfârșitul lui 1919, pe nava *Ruslan*, a cărei sosire în portul Jaffa a anunțat începutul celui de-al Treilea Aliyah. Alții au fugit din Odessa la Berlin, Lausanne și în America.

Bunicul Aleksandr și bunica Shlomit, împreună cu cei doi fii ai lor, nu au emigrat în Palestina – în ciuda pasiunii sioniste care pulsa în poeziile rusești ale bunicului, țara li se părea prea asiatică, prea primitivă și înapoiată, lipsită de standardele minime de igienă și de cultură elementară. Așa că s-au dus în Lituania, pe care Klausnerii, părinții bunicului, unchiului Joseph și unchiului Betsalel o părăsiseră cu mai bine de douăzeci și cinci de ani înainte. Vilna era încă sub guvernare polonă și antisemitismul violent care existase

întotdeauna acolo creştea de la an la an. Polonia şi Lituania erau în ghearele naţionalismului şi xenofobiei. În ochii lituanienilor cuceriţi şi supuşi, marea minoritate evreiască apărea ca agentul regimurilor despotice. Dincolo de graniţă, Germania era în ghearele noii varietăţi naziste, ucigaşe, cu sânge rece, a urii faţă de evrei.

Şi la Vilna bunicul a fost om de afaceri. Nu a ţintit prea sus, a cumpărat un pic de aici şi a vândut un pic dincolo, şi între timp a câştigat ceva bani şi şi-a trimis băieţii mai întâi la şcoala evreiască şi apoi la gimnaziul clasic. Fraţii David şi Arieh, cunoscuţi ca Ziuzia şi Lonia, au adus cu ei de la Odessa trei limbi: acasă vorbeau rusă şi idiş, pe stradă rusă şi la grădiniţa sionistă învăţaseră să vorbească ebraica. Aici, la gimnaziul clasic din Vilna, au adăugat greaca şi latina, polona, germana şi franceza. Mai târziu, la Facultatea de Literatură de la universitate, pe listă s-au adăugat engleza şi italiana, iar la Facultatea de Filologie Semitică tata a învăţat şi araba, aramaica şi scrierea cuneiformă. Unchiul David a obţinut repede o slujbă de profesor de literatură, iar tatăl meu, Yehuda Arieh, care şi-a luat licenţa la Universitatea din Vilna în 1932, spera să-i calce pe urme, însă antisemitismul devenise de acum insuportabil. Studenţii evrei erau siliţi să suporte umilinţe, lovituri, tot soiul de discriminări şi abuzuri sadice.

— Dar ce anume ţi-au făcut? l-am întrebat pe tata. Ce fel de abuz sadic? Te-au lovit? Ţi-au rupt caietele de teme? Şi de ce nu te-ai plâns de ei?

— Nu poţi nicicum să înţelegi asta, a spus tata. Şi e mai bine aşa. Sunt bucuros, chiar dacă nu poţi înţelege nici asta, adică de ce sunt bucuros că nu poţi înţelege cum a fost: în nici un caz nu vreau să înţelegi. Pentru că nu e nevoie. Pur şi simplu nu mai e nevoie. Pentru că s-a terminat. S-a terminat o dată pentru totdeauna. Adică, nu se va întâmpla şi aici. Acum hai să vorbim despre altceva: să vorbim despre albumul tău cu planete! Sigur că avem încă duşmani. Şi sunt războaie. E un asediu şi pierderile nu sunt mărunte. Desigur. Nu neg asta. Dar nu persecuţie. Asta – nu. Nici persecuţie, nici umilinţă, nici pogromuri. Nici sadismul pe care a trebuit să-l îndurăm acolo. Asta nu se va mai întoarce, garantat. Nu aici. Dacă ne atacă, o să le plătim cu aceeaşi monedă. Mi se pare că l-ai înghesuit pe Marte între Saturn şi Jupiter. E greşit. Nu, nu-ţi spun. Te poţi uita şi singur să vezi unde ai greşit şi poţi să-l pui corect şi singur.

*

Un album ponosit cu fotografii a supravieţuit din zilele de la Vilna. Iată-l pe tata cu fratele lui, David, amândoi încă la şcoală, amândoi arătând foarte serioşi, palizi, cu urechile lor mari iţindu-se de sub şepcile cu cozoroc, amândoi în costum, cu cravate, cămăşi cu gulere ţepene. Iată-l pe bunicul Aleksandr, care începuse să chelească, încă mustăcios, îmbrăcat elegant, aducând puţin cu un diplomat ţarist de rang secundar. Şi iată nişte fotografii de grup, poate de la absolvire. E clasa tatei sau a unchiului David? Greu de spus: feţele sunt destul de neclare. Băieţii poartă şepci iar fetele berete. Cele mai multe dintre fete au părul închis la culoare şi unele au acel zâmbet de Mona Lisa, care ştie ceva ce mori de curiozitate să afli, dar n-o să descoperi, pentru că nu e pentru tine.

Atunci pentru cine? E aproape sigur că practic toţi tinerii din aceste grupuri au fost dezbrăcaţi până la piele şi puşi să alerge, biciuiţi şi urmăriţi de câini, înfometaţi şi îngheţaţi, până la gropile mari din pădurea Ponar. Care dintre ei a supravieţuit, în afară de tatăl meu? Cercetez fotografia de grup sub o lumină puternică şi încerc să desluşesc ceva pe feţele lor: o urmă de iscusinţă sau hotărâre, de forţă interioară care să-l fi făcut pe acest băiat din rândul al doilea, din stânga, să ghicească ce i se pregăteşte, să nu se încreadă în toate vorbele liniştitoare, să se strecoare în conductele de scurgere de sub ghetou cât mai era vreme şi să se alăture partizanilor din păduri. Sau cum e cu fata aceea frumoasă din

mijloc, cu privirea isteață, zeflemitoare, nu, dragii mei, nu mă pot păcăli ei pe mine, oi fi eu încă tânără, dar știu tot, știu lucruri pe care nici nu visați că le știu. Poate că a supraviețuit? A fugit și s-a alăturat partizanilor din pădurea Rudnik? A izbutit să se ascundă într-un cartier din afara ghetoului, datorită aspectului ei „arian“? A fost adăpostită într-o mânăstire? Sau a fugit cât mai era timp, a reușit să-i evite pe nemți și pe acoliții lor lituanieni și s-a strecurat peste graniță, în Rusia? Sau a emigrat în țara Israelului cât mai era timp și trăiește viața unui pionier taciturn, inaugurând stupăritul sau ocupându-se de cotețele de găini într-un kibbutz din valea Jezreel?

Şi iată-l pe tânărul meu tată, semănând foarte mult cu fiul meu Daniel (care are și prenumele Yehuda Arieh, după el) – o asemănare care îți dă fiori pe șira spinării –, la șaptesprezece ani, lung și subțire ca un strujan de porumb, cu papion, cu ochii lui nevinovați privindu-mă prin ochelarii rotunzi, pe jumătate stingherit și pe jumătate mândru, tare vorbăreț și totuși, fără ca asta să fie o contradicție, cumplit de timid, cu părul lui întunecat la culoare pieptănat frumos pe spate și cu un optimism voios pe față: „Nu vă temeți, prieteni, totul o să fie bine, o să învingem, cumva o să lăsăm toate astea în urma noastră, ce se mai poate întâmpla, nu-i dracul chiar așa de negru, totul o să fie în ordine“.

Tata din poza asta e mai tânăr ca băiatul meu. De-ar fi cu putință, aș intra în fotografie și i-aș preveni pe el și pe fârtații lui voioși, aș încerca să le spun ce-i așteaptă. E aproape sigur că nu m-ar crede dacă le-aș spune: doar ar râde de mine.

Iată-l din nou pe tata, îmbrăcat pentru o petrecere, cu o *șapka*, o pălărie rusească, vâslind într-o barcă, cu două fete care îi zâmbesc cochet. Iată-l cu pantaloni până la genunchi, un pic ridicoli, cu șosetele la vedere, îmbrățișând de la spate o fată zâmbitoare cu o cărare dreaptă pe mijlocul capului. Fata e pe cale să pună o scrisoare într-o cutie marcată „Scrzynka Pocztowa“ (cuvintele se văd foarte bine în imagine). Pentru cine e scrisoarea? Ce s-a întâmplat cu destinatarul? Care a fost soarta celeilalte fete din fotografie, fata frumoasă în rochie cu dungi, cu o poșetuță neagră sub braț, cu ciorapii și pantofii ei albi? Câtă vreme după ce a fost făcută fotografia a mai zâmbit fata asta frumoasă?

Şi iată-l pe tatăl meu, zâmbind și el, amintind dintr-odată de copilița cea dulce în care l-a transformat mama lui când era mic, într-un grup de cinci fete și trei băieți. Sunt într-o pădure, dar sunt îmbrăcați în cele mai bune haine de oraș. Totuși, băieții și-au scos jachetele și stau în cămăși și cravate, într-o poziție îndrăzneață, băiețoasă, sfidând soarta – sau fetele. Şi iată-i construind o piramidă umană, doi dintre băieți poartă pe umeri o fată destul de durdulie, iar al treilea o ține de coapsă, cam îndrăzneț, iar alte două fete se uită și râd. Şi cerul senin arată vesel, și la fel arată balustrada podului de peste râu. Doar pădurea din jur pare stufoasă, serioasă, întunecată: se întinde dintr-o parte în alta a fotografiei și probabil că și mult mai departe. O pădure de lângă Vilna: pădurea Rudnik? Sau pădurea Ponar? Sau poate că e pădurea Popishok, sau Olkieniki, pe care bunicului tatălui meu, Yehuda Leib Klausner, îi plăcea să o traverseze cu căruța lui, lăsându-se în seama calului, brațelor sale puternice și norocului, în întunericul adânc, chiar și în nopțile de iarnă cu ploaie sau cu furtună?

*

Bunicul tânjea după țara Israelului care era reconstruită după două mii de ani de paragină; tânjea după Galileea și văi, Sharon, Gilead, Gilboa, dealurile Samariei și munții Edom, „Curgi, Iordane, curgi mai departe, cu talazurile tale muginde“; a contribuit la Fondul Național Evreiesc, a plătit *shekel*-ul sionist, a devorat fiece frântură de informație

despre țara Israelului, s-a îmbătat cu discursurile lui Jabotinski, care trecea câteodată prin Vilna evreiască și strângea după el un alai entuziast. Bunicul a susținut întotdeauna din toată inima politica naționalistă intransigentă și mândră a lui Jabotinski și se considera un militant sionist. Totuși, chiar și când pământul Vilnei ardea sub picioarele lui și ale familiei sale, încă mai înclina – sau poate că bunica Shlomit îl făcea să încline – spre căutarea unei noi patrii într-un loc mai puțin asiatic decât Palestina și puțin mai european decât Vilna, care se tot întuneca. Între 1930 și 1932 Klausnerii au încercat să obțină acte de imigrare în Franța, Elveția, America (în pofida indienilor roșii), o țară scandinavă și Anglia. Nici una dintre aceste țări nu i-a vrut: toate aveau deja destui evrei. („Nici unul e deja prea mult“, au spus în acea vreme miniștrii din Canada și Elveția, și alte țări au făcut la fel fără să o strige în gura mare.)

Cu vreo optsprezece luni înainte ca naziștii să ajungă la putere în Germania, bunicul meu sionist era așa de orbit de disperarea față de antisemitismul din Vilna, încât a depus chiar și un dosar pentru cetățenia germană. Din fericire pentru noi, a fost refuzat și de Germania. Şi iată unde ajunseseră acești eurofili superentuziaști, care vorbeau atâtea dintre limbile Europei, recitau poezia ei, care credeau în superioritatea ei morală, îi apreciau baletul și opera, cultivau moștenirea ei, visau la unitatea ei postnațională și adorau manierele, hainele și modele ei, care o iubiseră necondiționat și neinhibat zeci de ani, de la începutul Iluminismului Evreiesc, și făcuseră tot ce era omenește posibil ca să o mulțumească, să contribuie la ea în toate felurile și în toate domeniile, să devină o parte a ei, să răzbată prin ostilitatea ei rece curtând-o frenetic, să-și facă prieteni, să-i intre în grații, să fie acceptați, să aibă sentimentul că îi aparțin, să fie iubiți…

*

Şi astfel, în 1933, Shlomit și Aleksandr Klausner, dezamăgiții îndrăgostiți de Europa, împreună cu fiul lor cel mic, Yehuda Arieh, care tocmai își luase licența în literatura polonă și universală, au emigrat cu inima îndoită, aproape împotriva voinței lor, în Asia asiatică, în Ierusalimul după care tânjeau încă din tinerețe poeziile sentimentale ale bunicului.

Au navigat de la Trieste la Haifa pe nava *Italia*, iar pe drum s-au fotografiat cu căpitanul, al cărui nume, notat pe marginea fotografiei, era Beniamino Umberto Steindler. Nici mai mult, nici mai puțin.

Iar în portul Haifa, după cum spune povestea familiei, îi aștepta un doctor sau un asistent sanitar al Mandatului Britanic, într-o haină albă, ca să-i pulverizeze pe toți pasagerii cu dezinfectant. Când a venit rândul bunicului Aleksandr, așa zice povestea, a fost atât de furios, încât a smuls pulverizatorul din mâna doctorului și l-a împroșcat zdravăn: ca și cum ar fi spus „așa face-se-va celui ce cutează să ne trateze aici, în patria noastră, ca și cum am fi încă în diaspora; căci două mii de ani le-am răbdat pe toate în tăcere, dar aici, în țara noastră, nu vom mai îngădui un nou exil, onoarea noastră nu va fi călcată în picioare – ori dezinfectată“.

*

Fiul lor cel mare, David, devotat și conștiincios eurofil, a rămas la Vilna. Acolo, de foarte tânăr, și în ciuda faptului că era evreu, a fost angajat să predea literatură la universitate. Fără îndoială că idealul lui era cariera glorioasă a unchiului Joseph, așa cum a fost și cu tatăl meu, toată viața lui. Acolo, la Vilna, s-a însurat cu o tânără pe nume Malka, și tot acolo, în 1938, avea să se nască fiul lui, Daniel. Nu l-am văzut niciodată pe acest fiu născut cu un an și jumătate înaintea mea și n-am reușit să găsesc vreo fotografie

de-a lui. S-au păstrat doar niște ilustrate și câteva scrisori, scrise în polonă de mătușa Malka (Macia). „10 februarie 1939: În prima noapte Danuș a dormit de la nouă seara până la șase dimineața. Doarme foarte bine noaptea. Ziua stă cu ochii deschiși și își mișcă tot timpul brațele și picioarele. Uneori țipă…“

Micul Daniel Klausner avea să trăiască mai puțin de trei ani. Curând aveau să vină și să-l ucidă ca să apere Europa de el, să împiedice concretizarea viziunii lui Hitler, „coșmarul seducerii a sute și mii de fete de către bastarzi evrei scârboși, cu picioarele strâmbe… Cu o bucurie satanică pe față, tânărul evreu cu părul negru pândește, așteptând fata încrezătoare pe care să o pângărească cu sângele lui… Scopul evreiesc final este denaționalizarea… prin bastardizarea altor națiuni, scăzând nivelul rasial al celor mai înalte… cu tainicul… scop de a ruina… rasa albă… dacă 5 000 de evrei ar fi transportați în Suedia, în scurt timp ar ocupa toate pozițiile de conducere… otrăvitorul universal al tuturor raselor, evreimea internațională“6.

6. Hitler, citat în Joachim C. Fest, *Hitler*, traducere de Richard și Clara Winston (London, etc.: Penguin Books, 2000), pp. 40, 204, 533 și 746 (testamentul lui Hitler); vezi și Hermann Rauschning, *Hitler Speaks: A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on his Real Aims* (London: Thornton Butterworth Ltd., 1939). (N. a.)

Însă unchiul David gândea altfel: disprețuia și respingea viziunile pline de ură de acest soi, refuza să se gândească la solemnul antisemitism catolic ce răsună pe sub bolțile de piatră ale catedralelor înalte sau la antisemitismul protestant cu răceala lui letală, rasismul nemțesc, furia ucigașă austriacă, ura poloneză față de evrei, cruzimea lituaniană, ungară sau franceză, înclinația către pogromuri ucraineană, românească, rusească și croată, lipsa de încredere în evrei belgiană, olandeză, britanică, irlandeză și scandinavă. Toate acestea i se păreau o rămășiță obscură a unor epoci ignorante, sălbatice, resturi din leatul trecut, al căror timp a apus.

Fiind specialist în literatura comparată, pentru el literaturile Europei erau o patrie spirituală. Nu vedea de ce ar trebui să plece de unde se afla și să emigreze în Asia Occidentală, un loc ciudat și străin, doar pentru a face pe placul unor antisemiți ignoranți și unor tâlhari naționaliști înguști la minte. Așa că a rămas la postul lui, fluturând steagul progresului, culturii, artei și spiritului fără hotare, până ce naziștii au venit la Vilna: evreii iubitori de cultură, intelectuali și cosmopoliți, nu erau pe gustul lor, așa că i-au asasinat pe David, Malka și micuțul meu văr Daniel, care era alintat Danuș sau Danușek; în penultima scrisoare, datată 15 decembrie 1940, părinții lui scriau că „de curând a început să meargă… și are o memorie excelentă“.

Unchiul David se considera un vlăstar al vremii lui; un european luminat, fluent, poliglot, multicultural, distins, și fără îndoială un om modern. Disprețuia prejudecățile și urile etnice și era hotărât să nu cedeze niciodată în fața rasiștilor, șovinilor și demagogilor filistini, precum și a antisemiților opaci, plini de prejudecăți, ale căror voci răgușite promiteau „moarte evreilor“ și lătrau la el de pe pereți: „Jidanilor, plecați în Palestina!“

În Palestina? Cu siguranță nu: un om de soiul lui n-o să-și ia tânăra soție și pruncul, să dezerteze din linia întâi și să fugă să se pitească de violența unei gloate zgomotoase într-o provincie levantină pălită de secetă, în care câțiva evrei disperați încearcă să creeze un naționalism segregaționist înarmat pe care, culmea ironiei, par să-l fi învățat de la cei mai răi dintre dușmanii lor.

Nu, în mod cert va rămâne aici, la Vilna, la postul lui, într-unul dintre cele mai

importante avanposturi ale acelui Iluminism european tolerant și liberal, cu spiritul deschis, rațional, care se lupta acum pentru existența sa cu valurile de barbarism ce amenințau să-l înghită. Avea să stea aici, pentru că nu putea face altceva.

Până la sfârșit.

16

Bunica a aruncat în jurul ei o singură privire uluită și a pronunțat faimoasa propoziție ce avea să devină mottoul ei în cei douăzeci și cinci de ani pe care i-a trăit la Ierusalim: „Levantul e plin de germeni“.

Şi de atunci bunicul a trebuit să se scoale în fiecare dimineață la șase sau șase și jumătate, să ia cu asalt așternuturile și pernele cu un bătător de covoare, în numele bunicii, să pulverizeze prin întreaga casă DDT, să o ajute la nemiloasa fierbere a legumelor, fructelor, rufăriei, prosoapelor și ustensilelor din bucătărie. O dată la două-trei ore trebuia să dezinfecteze cu clor closetul și chiuvetele. Aceste chiuvete, ale căror orificii de scurgere erau de obicei astupate, aveau pe fund un pic de clor sau soluție Lysol, ca șanțul unui castel medieval, ca să blocheze orice invazie a libărcilor și a duhurilor rele care încercau mereu să pătrundă în apartament prin canalizare. Chiar și nările chiuvetelor, orificiile de preaplin, erau astupate cu dopuri improvizate din săpun strivit, în caz că dușmanul ar fi încercat să pătrundă pe acolo. Plasele de țânțari de la ferestre miroseau întotdeauna a DDT și un miros de dezinfectant domnea în tot apartamentul. Un nor gros de spirt, săpun, creme, lichide pulverizante, momeli, insecticide și pudră de talc dezinfectante plutea veșnic în aer, și o parte din el se poate să fi ieșit și prin porii bunicii.

Dar și aici erau invitați câteodată, la primele ore ale serii, câțiva scriitori minori, doi-trei oameni de afaceri cu înclinații intelectuale sau niște tineri cărturari promițători. E adevărat că nu mai erau Bialik sau Cernikovski, nu mai erau serate mari și voioase. Bugetul limitat, înghesuiala spațiului și greutățile de zi cu zi au silit-o pe bunica să-și îngusteze vederile: Hannah și Chaim Toren, Esther și Israel Zarchi, Zerta și Jacob-David Abramski și câteodată unul sau doi dintre prietenii lor de la Odessa sau Vilna, domnul Scheindelevici din strada Isaiah, domnul Katcialski, prăvăliașul din strada Davil Yellin, ai căror doi fii erau deja considerați savanți faimoși, cu oarece poziție enigmatică în Haganah, sau familia Bar-Yitzhar (Itzelevich) din Mekor Baruh: el – un marchitan sumbru, ea – confecționeră de peruci și corsete pentru femei, amândoi devotați revizioniști sioniști din aripa dreaptă, care disprețuiau cu toată ființa lor Partidul Laburist.

Bunica așeza mâncarea în bucătărie în stil militar, trimițându-l pe bunicul la luptă iar și iar, încărcat cu tăvi, ca să servească borș rece pe care plutea un aisberg zdravăn de smântână, clementine proaspete, descojite, fructe de sezon, nuci, diferite gemuri și conserve, prăjituri cu mac, pandișpan cu gem, ștrudel cu mere și o tartă delicioasă pe care o făcea din foietaj.

Şi aici discutau problemele zilei și viitorul poporului evreu și al lumii și ocărau coruptul Partid Laburist și pe conducătorii lui colaboraționiști, defetiști, care se sileau cu lingușeli să intre în grațiile asupritorului neevreu. Cât despre kibbutzuri, de aici acestea arătau ca niște celule bolșevice periculoase, care pe deasupra mai erau și anarho-nihiliste, tolerante, împrăștiind licențiozitate și degradând tot ce era sfânt pentru națiune, paraziți care se îngrășau pe cheltuiala publică și profitori care jefuiau pământul națiunii – nu puține dintre cele ce aveau să fie spuse ulterior împotriva kibbutzurilor de către dușmanii lor din rândul evreilor radicali din Orientul Mijlociu erau deja „lucruri sigure“, în acei ani, pentru musafirii care veneau în casa din Ierusalim a bunicilor mei. Se părea că discuțiile nu le produceau prea multă bucurie participanților, altfel de ce ar fi tăcut adesea în clipa în care mă vedeau, sau o dădeau pe rusește, sau închideau ușa dintre salon și biroul bunicului, unde îmi construiam castelul din cutii de mostre?

*

Iată cum arăta apartamentul lor micuț din aleea Praga. Avea un singur salon, foarte rusesc, înțesat cu mobilă grea și cu diferite lucruri și valize; mirosuri grele de pește și morcovi fierți și plăcinte se amestecau cu izurile de DDT și Lysol; în jurul pereților se înghesuiau cufere, taburete, un garderob pentru haine bărbătești închis la culoare, o masă cu picioare groase, un bufet acoperit de ornamente și suvenire. Întreaga încăpere era plină de velințe de șifon alb, perdele de dantelă, pernițe brodate, suvenire și pe toate suprafețele disponibile, chiar și pe pervaz, erau o droaie de fleacuri, cum ar fi un crocodil de argint care își deschidea fălcile ca să spargă o alună dacă îi ridicai coada, și pudelul în mărime naturală, o făptură blândă, tăcută, cu nas negru și ochi de sticlă rotunzi, care stătea întotdeauna la picioarele patului bunicii Shlomit și niciodată nu lătra și nu cerea să fie lăsat afară, în Levant, de unde ar fi putut aduce cine știe ce insecte, ploșnițe, purici, căpușe, viermi, păduchi, eczemă, bacili și alte molime fioroase.

Această făptură binevoitoare, pe nume Stakh sau Stașek sau Stașinka, era cel mai blând și mai ascultător câine din lume, pentru că era făcut din lână și umplut cu cârpe. Îi urmase cu credință pe Klausneri în toate migrărilor lor de la Odessa la Vilna și de la Vilna la Ierusalim. Pentru sănătatea lui, bietul câine era silit să înghită o dată la câteva săptămâni mai mulți bulgări de naftalină. În fiecare dimineață trebuia să rabde pulverizatorul bunicului. Din când în când, vara, era așezat în fața ferestrei deschise, ca să stea la aer și la soare.

Timp de câteva ore Stakh ședea nemișcat pe pervaz, scrutând strada de dedesubt cu un dor nesfârșit în melancolicii lui ochi negri, cu nasul negru ridicat în zadar ca să amușine cățelele de pe ulicioară, cu urechile de lână ciulite, încercând să prindă nenumăratele sunete din cartier, jelania unei mâțe lovite de amor, ciripitul vesel al păsărilor, zbierete în idiș, strigătul cumplit al telalului, lătratul câinilor liberi, a căror soartă era cu mult mai bună decât a lui. Capul îi era aplecat întotdeauna într-o parte, gânditor, coada scurtă îi era strânsă cu tristețe între picioarele din spate, ochii lui aveau o privire tragică. Nu lătra niciodată la trecători, nu-i chema în ajutor pe câinii de pe stradă, nu începea niciodată să urle, dar chipul lui, așa cum stătea acolo, exprima o disperare tăcută care mă săgeta drept în inimă, o resemnare mută care era mai pătrunzătoare decât cel mai cumplit urlet.

Într-o dimineață, bunica, fără să stea pe gânduri, l-a înfășurat pe Stașinka al ei într-un ziar și l-a aruncat la gunoi, pentru că dintr-odată o lovise bănuiala că ar avea praf sau mucegai. Fără îndoială că bunicul a fost necăjit, dar n-a cutezat să crâcnească. Iar eu n-am iertat-o niciodată.

*

Acest salon supraaglomerat, al cărui miros, ca și culoarea, era de un cafeniu-închis, slujea și ca dormitor al bunicii, și din el se deschidea biroul ca o chilie al bunicului, cu canapeaua tare, rafturile, teancurile de cutii cu mostre, biblioteca și biroul micuț, care era întotdeauna la fel de curat și de ordonat ca o strălucitoare trupă de husari aflați la parada de dimineață.

Şi aici, la Ierusalim, o duceau de azi pe mâine din slabele câștiguri ale bunicului. Din nou cumpăra aici și vindea dincolo, stocând vara ca să scoată la vânzare toamna, făcând turul magazinelor de haine din Calea Jaffa, Calea Regele George V, strada Agrippa, strada Luncz și strada Ben Yehuda, cu cutiile lui de mostre. O dată pe lună mergea la Holon, Ramat Gan, Netanya, Petah Tikva, uneori chiar până la Haifa, ca să vorbească cu fabricanții de prosoape sau să se tocmească cu producătorii de lenjerie de corp sau cu

furnizorii de haine de gata.

În fiecare dimineață, înainte de a porni în tururile sale, bunicul pregătea pachete cu veșminte sau țesături pe care să le trimită prin poștă. Uneori era răsplătit, pierdea sau își recâștiga poziția de reprezentant comercial local al vreunui angrosist sau al vreunei fabrici. Nu-i plăcea comerțul și nu avea succes, câștiga doar cât să nu moară de foame el și bunica, dar îi plăcea să meargă pe străzile Ierusalimului, întotdeauna elegant, cu costumul lui de diplomat țarist, cu un triunghi de batistă albă ițit din buzunarul de la piept, cu butoni de argint, și adora să petreacă ore întregi prin cafenele, aparent pentru afaceri, dar în realitate pentru conversații, dispute, ceai aburind și răsfoitul ziarelor și revistelor. Îi plăcea și să mănânce la restaurant. Întotdeauna se purta cu ospătarii ca un domn foarte aparte, însă generos.

„Scuzați-mă. Ceaiul acesta este rece. Vă rog să-mi aduceți imediat ceai fierbinte: ceai fierbinte, asta înseamnă că și esența trebuie să fie foarte, foarte fierbinte. Nu doar apa. Vă mulțumesc foarte mult.“

Ce-i plăcea cel mai mult bunicului erau călătoriile lungi, afară din oraș, și întâlnirile de afaceri în birourile firmelor din orașele de pe coastă. Avea o carte de vizită de afaceri impresionantă, cu muchiile aurite și o emblemă în forma unor romburi împletite, ca o grămăjoară de diamante. Pe cartonaș scria: „Aleksandr Z. Klausner, importator, reprezentant autorizat, agent general și angrosist acreditat, Ierusalim și împrejurimile“. Întindea cartea de vizită cu un chicotit copilăresc, de scuză:

„*Nu*, ce. Trebuie să trăiască și omul din ceva“.

Dar capul nu-i stătea la afacerile lui, ci mai degrabă la nevinovate povești de dragoste nepermise, jinduiri romantice, ca un licean de șaptezeci de ani, doruri și visuri neclare. Dacă i s-ar fi îngăduit să ia viața de la capăt, la alegerea lui și după adevărata înclinație a inimii, cu siguranță că ar fi ales să iubească femeile, să fie iubit, să le înțeleagă inimile, să se bucure de tovărășia lor în cuibușoare vărătice din sânul naturii, să le fie vâslaș pe lacuri umbrite de munți cu căciuli de zăpadă, să scrie poezii înflăcărate, să fie chipeș, cu părul buclat, și sentimental, dar și viril, să fie iubit de mulțime, să fie Cernikovski. Sau Byron. Sau, și mai bine, Vladimir Jabotinski, sublim poet și proeminent lider politic combinați într-o singură făptură minunată.

Toată viața a tânjit după lumi de iubire și bogăție emoțională. (Se pare că nu a făcut niciodată distincția între iubire și admirație, însetat cum era să le aibă pe amândouă din belșug.)

Uneori, disperat, își scutura lanțurile, își rodea zăbala, bea câteva pahare de coniac în singurătatea biroului lui sau, mai ales în nopțile fără somn, amare, bea un pahar de vodcă și fuma, întristat. Uneori ieșea singur după lăsarea nopții și bântuia pe străzile pustii. Nu îi era ușor să plece din casă. Bunica avea un ecran de radar foarte performant, hipersensibil, pe care ne urmărea pe toți: în orice moment putea face inventarul, să vadă exact unde suntem fiecare: Lonia la biroul lui de la Biblioteca Națională, la etajul patru al Blocului Terra Sancta, Zussia la cafeneaua Atara, Fania șade în Biblioteca Bnai Brith, Amos se joacă cu cel mai bun prieten al lui, Eliyahu, în vecini, la domnul Friedmann, inginerul, în prima clădire de pe dreapta. Doar la capătul ecranului ei, dincolo de galaxia stinsă, în colțul din care fiul ei Ziuzia, Ziuzinka, cu Malka și micul Daniel, pe care nu l-a văzut și nu l-a spălat niciodată, ar fi trebuit să clipească spre ea, tot ce putea vedea ziua sau noaptea era o înspăimântătoare gaură neagră.

Bunicul pășea în jos pe Strada Abisinienilor, cu pălăria pe cap, ascultând ecoul propriilor pași, respirând aerul uscat al nopții, plin de izul de pini și pietre. Întors acasă, se așeza la birou, bea un pic, fuma una-două țigări și scria o poezie rusească sentimentală. De

la acel pas greșit rușinos, când și-a pierdut capul după altcineva pe vasul care mergea la New York, și bunica a trebuit să-l ducă cu de-a sila la rabin, niciodată nu i-a mai trecut prin minte să se revolte: stătea în fața soției sale ca un rob în fața stăpânei și o slujea cu umilință, admirație, smerenie, devotament și răbdare fără margini.

În ceea ce o privește, îl numea Zussia, și în rare momente de profundă blândețe și compasiune îi zicea Zissel. Atunci chipul lui se lumina dintr-odată, de parcă cele șapte ceruri i s-ar fi deschis în față.

17

A mai trăit douăzeci de ani după ce bunica Shlomit a murit în baie.

Câteva săptămâni sau luni a continuat să se scoale când se crăpa de ziuă și să târască saltelele și așternuturile până pe balustrada balconului, unde le bătea fără milă, ca să strivească orice germene sau spiriduș care s-ar fi putut strecura în așternuturi peste noapte. Poate că i se părea greu să se dezbare de acest obicei; poate că era felul lui de a-și manifesta respectul față de cea plecată dintre noi; poate că își exprima dorul după regina lui; sau poate că se temea să nu-i stârnească duhul răzbunător dacă încetează.

N-a încetat imediat nici să dezinfecteze closetul și chiuvetele.

Dar treptat, cu timpul, obrajii zâmbitori ai bunicului au ajuns mai trandafirii ca oricând. Întotdeauna au arătat voioși. Cu toate că până în ultima lui zi a dat foarte mare importanță curățeniei și ordinii, fiind din fire un bărbat spilcuit, violența dispăruse din el: gata cu bătăile furibunde și pulverizările frenetice cu Lysol sau clor. La câteva luni după moartea bunicii, dragostea lui de viață a început să înflorească într-un mod furtunos și minunat. Cam în vremea aceea am avut impresia că bunicul meu de șaptezeci și șapte de ani a descoperit bucuria sexului.

Înainte să fi apucat să-și șteargă de pe pantofi praful de la îngropăciunea bunicii, casa bunicului era plină de femei care îi ofereau condoleanțe, încurajare, eliberare de singurătate. Nu-l lăsau niciodată singur, reținându-l cu mese calde, consolându-l cu prăjitură cu mere, și se părea că lui îi place să le rețină. Întotdeauna a fost atras de femei – de toate femeile, atât de cele frumoase, cât și de cele a căror frumusețe alți bărbați nu erau în stare s-o vadă. „Femeile“, a declarat odată bunicul meu, „sunt toate foarte frumoase. Toate, fără excepție. Doar că bărbații“, a zâmbit el, „sunt orbi! Orbi de-a binelea! *Nu*, ce. Nu se văd decât pe ei, și nici măcar pe ei. Orbi!“

*

După moartea bunicii, bunicul și-a petrecut mai puțin timp cu afacerile. Încă mai anunța uneori, cu fața radiind de mândrie și bucurie, „o călătorie de afaceri foarte importantă la Tel Aviv, în strada Grusenberg“ sau „o întâlnire extrem de importantă la Ramat Gan, cu toți șefii companiei“. Încă îi plăcea să ofere tuturor celor cu care se întâlnea una dintre numeroasele și impresionantele lui cărți de vizită, „Aleksandr Z. Klausner, țesături, îmbrăcăminte, confecții de gata, importator, reprezentant autorizat, agent general și angrosist acreditat“ etc. etc. Dar acum în cele mai multe zile era ocupat cu furtunoasele lui povești sentimentale: trimiterea sau primirea de invitații la ceai, cină la lumina lumânărilor în vreun restaurant select, dar nu prea scump („cu doamna Tsitrine, *ti durak*, nu doamna Şapoşnik!“).

Şedea ore întregi la masa lui de la discretul etaj al cafenelei Atara din strada Ben Yehuda, îmbrăcat într-un costum bleumarin, cu papion cu buline, arătând trandafiriu, surâzător, radios, îngrijit, mirosind a șampon, pudră de talc și aftershave. O privelişte frapantă, cu cămașa lui albă scrobită, batista sclipitor de albă din buzunarul de la piept, butonii de argint, înconjurat întotdeauna de un stol de femei bine conservate, de cincizeci sau șaizeci de ani: văduve strânse-n corsete, cu ciorapi de nailon cu dungă, divorțate frumos machiate, împodobite cu o grămadă de inele, cercei și brățări, cu manichiură, pedichiură și permanent, matroane care vorbeau o ebraică masacrată de accentul unguresc,

polonez, românesc sau bulgăresc. Bunicului îl plăcea compania lor, și pe ele le topea farmecul lui: era un vorbitor fascinant și amuzant, un gentleman după tiparul secolului al nouăsprezecelea, care săruta mâna doamnelor, se grăbea să le deschidă ușile, le oferea brațul la fiecare scară sau pantă, nu uita niciodată o zi de naștere, trimitea buchete de flori și cutii cu dulciuri, observa și făcea complimente subtile în privința croielii unei rochii, schimbării coafurii, pantofilor eleganți sau poșetei noi, glumea cu gust, cita o poezie la momentul oportun, flecărea cu căldură și umor. Odată am deschis o ușă și l-am zărit pe bunicul meu de nouăzeci de ani îngenuncheat în fața văduvei unui notar, o brunetă nostimă și bondoacă. Doamna mi-a făcut cu ochiul peste capul bunicului meu îndrăgostit și a zâmbit vesel, dezvăluind două șiruri de dinți prea frumoși ca să fie ai ei de la natură. Am plecat, închizând binișor ușa, înainte ca bunicul să-și dea seama de prezența mea.

Care era secretul farmecului bunicului? Am început să înțeleg de-abia după mulți ani. Avea o calitate ce nu se prea găsește la bărbați, o calitate minunată, care pentru multe femei este cea mai atrăgătoare.

Asculta.

Nu pretindea doar, politicos, că ascultă, în vreme ce aștepta cu nerăbdare ca ea să termine ce are de zis și să tacă.

Nu-și întrerupea partenera la mijlocul frazei ca s-o termine el.

Nu-i tăia vorba, ca să rezume ce spunea ea și să treacă la alt subiect.

Nu-și lăsa interlocutoarea să vorbească la pereți, în vreme ce el își pregătea în minte răspunsul pe care să i-l dea când o să termine, în sfârșit, de vorbit.

Nu pretindea că e interesat sau amuzat, chiar era. *Nu*, ce: avea o curiozitate veșnic vie.

Nu era nerăbdător. Nu încerca să abată conversația de la preocupările ei mărunte către propriile lui preocupări importante.

Dimpotrivă, îi plăceau preocupările ei. Îi plăcea întotdeauna să o aștepte, iar dacă ea avea nevoie să lungească povestea, lui îi plăceau toate acrobațiile ei.

Nu era grăbit și niciodată nu o zorea. Aștepta să termine, și chiar când termina el nu sărea și nu înșfăca, ci îi plăcea să aștepte, poate că mai era ceva, poate că ea o pornea pe alt val.

Îi plăcea să o lase să-l ia de mână și să-l conducă în locurile ei, în ritmul ei. Îi plăcea să fie acompaniatorul ei.

Îi plăcea să ajungă să o cunoască. Îi plăcea să o înțeleagă, să ajungă până în miezul ei. Şi mai departe.

Îi plăcea să se dăruiască. Îi plăcea să i se dăruiască ei mai mult decât îi plăcea când ea i se dăruia lui.

Nu, *ști*: ele îi vorbeau și-i tot vorbeau, după pofta inimii, chiar și despre lucrurile cele mai intime, tainice, vulnerabile, în vreme ce el ședea și asculta cu înțelepciune, cu blândețe, cu simpatie și cu răbdare.

Sau mai degrabă cu plăcere și cu emoție.

Sunt pe lume mulți bărbați care iubesc sexul, dar urăsc femeile.

Cred că bunicul meu le iubea pe amândouă.

Şi cu blândețe. Niciodată nu-și făcea socoteli, niciodată nu înșfăca. Niciodată nu se năpustea. Îi plăcea să ridice pânzele, dar nu se grăbea niciodată să arunce ancora.

*

A trăit multe povești de dragoste în cei douăzeci de ani de vară indiană de după moartea bunicii, de la șaptezeci și șapte de ani, până la sfârșitul vieții lui. Uneori pleca

pentru câteva zile împreună cu una sau alta dintre prietenele lui la un hotel din Tiberias, la o casă de oaspeți din Gedera sau într-o „stațiune de odihnă“ de pe litoral, la Netanya. (Expresia lui „stațiune de odihnă“, părea să fie traducerea unei expresii rusești, cu accentele cehoviene ce aminteau de unele vile de pe coasta Crimeii.) O dată sau de două ori l-am zărit mergând pe strada Bezalel sau Agrippas, braț la braț cu o femeie, și nu m-am apropiat de ei. Nu se străduia să-și ascundă de noi poveștile de dragoste, dar nici nu se lăuda cu ele. Niciodată nu-și aducea prietenele în casa noastră și nu ni le prezenta și rareori pomenea de ele. Dar uneori părea îmbătat de dragoste ca un adolescent, cu ochii încețoșați, fredonând, cu un zâmbet absent plutindu-i pe buze. Iar alteori fața i se lungea, trandafiriul de prunc îi părăsea obrajii, făcându-l să arate ca o zi înnorată de toamnă, și stătea în picioare în camera lui, călcând furios cămăși una după alta – își călca până și lenjeria de corp și o stropea cu parfum dintr-un flaconaș, și uneori își vorbea singur în limba rusă, cu asprime, dar cu vocea scăzută, sau îngâna vreo melodie ucraineană melancolică, de unde deduceam că i s-a închis în față vreo ușă sau, dimpotrivă, s-a încâlcit iarăși, așa ca în uimitoarea călătorie spre New York, când era logodit, în tortura a două iubiri simultane.

Odată, pe când avea deja optzeci și nouă de ani, ne-a anunțat că se gândește să facă „o călătorie importantă“ de două-trei zile și că nu trebuia în nici un caz să ne îngrijorăm. Dar, când am văzut că a trecut o săptămână și nu s-a întors, ne-au copleșit grijile. Unde era? De ce nu dădea un telefon? Dacă, Doamne ferește, a pățit ceva? La urma urmei, un bărbat de vârsta lui…

Eram înnebuniți: trebuia să apelăm la poliție? Dacă, Doamne ferește, zace bolnav în vreun spital sau a intrat în vreun bucluc, nu ne-am ierta niciodată că nu l-am căutat. Pe de altă parte, dacă sunam la poliție și el apărea viu și nevătămat, cum să-i înfruntăm furia dezlănțuită? Dacă bunicul nu apare până vineri la prânz, am hotărât noi după o zi și o noapte de bătut apa-n piuă, va trebui să anunțăm poliția. Nu aveam de ales.

A apărut vineri, cam cu o oră și jumătate înainte de termenul stabilit, îmbujorat de mulțumire, și nu-și mai încăpea în piele de voie bună, încântare și entuziasm, ca un copilaș.

— Unde ai dispărut, bunicule?

— *Nu*, ce. Am călătorit.

— Dar ziceai că o să lipsești doar două-trei zile.

— Și ce dacă am zis? *Nu*, am călătorit cu doamna Herșkovici, și ne-am simțit așa de bine, că n-am băgat de seamă cum trece timpul.

— Dar unde-ai fost?

— Ți-am spus, am plecat să ne distrăm un pic. Am descoperit o casă de oaspeți liniștită. O casă de oaspeți foarte culturală. O casă de oaspeți ca în Elveția.

— O casă de oaspeți? Unde?

— Pe un munte înalt, la Ramat Gan.

— Dar nu puteai măcar să ne telefonezi? Ca să nu ne facem griji pentru tine?

— Nu era telefon în cameră. *Nu*, ce. Era o casă de oaspeți minunat de culturală!

— Dar nu puteai să ne suni de la un telefon public? Ți-am dat chiar eu fise.

— Fise. Fise. *Nu*, *što takoie*, ce sunt alea fise?

— Fise pentru telefonul public.

— A, acele jetoane ale voastre. Uite-le. *Nu*, ia-le, pișăciosule, ia-ți fisele cu găurile din mijlocul lor cu tot, ia-le, dar ai grijă să le numeri. Să nu primești niciodată nimic de la nimeni până nu numeri bine.

— Dar de ce nu le-ai folosit?

— Jetoanele? *Nu*, ce, nu cred în jetoane.

*

Şi când avea nouăzeci şi trei de ani, la trei ani după ce a murit tata, bunicul a hotărât că a venit vremea şi sunt destul de mare pentru o discuţie ca de la bărbat la bărbat. M-a poftit în bârlogul lui, a închis ferestrele, a încuiat uşa, s-a aşezat cu un aer solemn şi oficial la birou şi mi-a făcut semn să mă aşez în faţa lui, de cealaltă parte a biroului. Nu mi-a zis „pişăcios“, şi-a pus picior peste picior, şi-a sprijinit bărbia în mâini, a cugetat o vreme şi a zis:

— A venit vremea să vorbim despre femei.

Şi imediat a explicat:

— *Nu*. Despre femeie în general.

(În acel moment aveam treizeci şi şase de ani, eram însurat de cincisprezece ani şi aveam două fete adolescente.)

Bunicul a oftat, a tuşit cu palma la gură, şi-a îndreptat cravata, şi-a dres de câteva ori glasul şi a zis:

— *Nu*, ce. Femeile m-au interesat întotdeauna. Cu adevărat întotdeauna. Acuma să nu te gândeşti la ceva ce nu se cade! Ce zic eu e cu totul altfel, *nu*, vreau să zic că *femeia* m-a interesat întotdeauna. Nu, nu „problema femeii“! Femeia ca persoană.

A chicotit şi s-a corectat:

— *Nu*, m-a interesat în toate felurile. Toată viaţa mea m-am uitat la femei, chiar şi când eram doar un mic *ciudak*, *nu*, nu, nu, niciodată nu m-am uitat la o femeie ca vreun *paskudniak*, nu, m-am uitat doar cu tot respectul. M-am uitat şi am învăţat. *Nu*, şi ce am învăţat, vreau să te învăţ acum şi pe tine. Ca să ştii. Aşa că acum ascultă cu atenţie, rogute: uite cum stau lucrurile.

S-a oprit şi a privit în jur, de parcă ar fi vrut să se asigure că suntem cu adevărat singuri, că nu-i nimeni care să ne audă.

— Femeia, a zis bunicul, *nu*, în unele feluri e întocmai ca noi. Exact la fel. Dar în alte feluri, a zis el, o femeie e cu totul altfel. Foarte, foarte altfel.

S-a oprit aici şi s-a socotit o vreme, poate că rechemând
în minte vreo amintire, surâsul lui de copil i-a luminat faţa, şi şi-a încheiat lecţia:

— Dar ştii ceva? În ce feluri o femeie e întocmai ca noi şi în ce feluri e foarte, foarte altfel – *nu*, la asta, a încheiat el, ridicându-se de pe scaun, încă mai lucrez.

Avea nouăzeci şi trei de ani şi poate că a continuat să „lucreze“ la această chestiune până la sfârşitul vieţii. Eu însumi încă mai lucrez la ea.

*

Avea stilul lui unic de a se exprima în ebraică, bunicul Aleksandr, şi refuza să fie corectat. Ţinea morţiş să-i zică bărbierului (*sapar*) marinar (*sapan*) şi frizeriei (*mispara*) şantier naval (*mispana*). O dată pe lună, neabătut, acest neînfricat cutreierător al mărilor se ducea la şantierul naval al Fraţilor Ben Yakar, se aşeza în scaunul căpitanului şi dădea un şir de porunci aspre, amănunţite, instrucţiuni pentru călătoria ce îl aştepta. Îmi spunea uneori: „*Nu*, e vremea să mergi la *marinar*, uite cum arăţi! Ca un pirat!“ Numea întotdeauna poliţele *ploiţe*, cu toate că se descurca perfect cu singularul, poliţă. Nu spunea niciodată oraşului Cairo pe numele evreiesc, *Kahir*, ci întotdeauna Cairo; mie îmi zicea, în rusă, fie *horoşi malcik* (băiat cuminte), fie *ti durak* (nătărău); Hamburg era Gamburg; un obicei era întotdeauna un obiect; somnul era *spat*, şi când era întrebat cum a dormit răspundea invariabil „excelent!“, şi pentru că nu avea încredere deplină în limba ebraică

adăuga voios în rusă: *Harașo! Ocen harașo!!* Numea o bibliotecă *biblioteka*, un ceainic *ceainik*, guvernul – *partats*, poporul – *oilem goilem*, iar Partidului Laburist, Mapai, aflat la putere, îi zicea uneori *geștankt* (împuțit) sau *iblaikt* (putreziciune).

Şi o dată, cu câțiva ani înainte de a pleca dintre noi, mi-a vorbit despre moartea lui: „Dacă, Doamne ferește, un soldat tânăr moare în luptă, un băiat de nouăsprezece, poate douăzeci de ani, *nu*, e un dezastru cumplit, dar nu o tragedie. Dar să mori la vârsta mea – asta da tragedie! Un bărbat ca mine, de nouăzeci și cinci de ani, aproape o sută, să te scoli atâția ani în fiecare dimineață la cinci, să faci un *douche* rece în fiecare dimineață, în fiecare dimineață, de aproape o sută de ani, chiar și în Rusia *douche* rece dimineața, chiar și la Vilna, de o sută de ani să mănânci în fiecare dimineață, în fiecare dimineață, felie de pâine cu hering sărat, să bei un pahar de *chai* și să ieși în fiecare dimineață, în fiecare dimineață, să te preumbli o jumătate de oră pe stradă, vară sau iarnă, preumblare de dimineață, asta e pentru *motion*, face tare bine la circulație! Şi după asta să te întorci acasă în fiecare zi, în fiecare zi, și să citești un pic de ziar și între timp să bei alt pahar de *chai*; *nu*, pe scurt, asta e, dragul meu, *bahurcik*-ul ăsta de nouăsprezece ani, dacă, Doamne ferește, e ucis, încă n-a avut timp să aibă tot felul de obiecte regulate. Când să le aibă? Dar la vârsta mea e tare greu să te oprești, tare, tare greu. Să mă preumblu pe stradă în fiecare dimineață – asta e pentru mine obiect vechi. Şi *douche* rece – tot obiect. Chiar să trăiesc – e un obiect pentru mine, *nu*, ce, după o sută de ani cine poate să schimbe dintr-odată toate obiectele lui? Să nu te mai scoli la cinci dimineața? Fără *douche*, fără hering sărat cu pâine? Fără ziar, fără preumblare, fără pahar de *chai* fierbinte? Păi, asta chiar că e tragedie!“

18

În anul 1845 noul consul britanic James Finn, împreună cu soția lui Elizabeth Anne au sosit în Ierusalimul guvernat de otomani. Amândoi cunoșteau limba ebraică și consulul chiar a scris cărți despre evrei, pe care îi simpatizase dintotdeauna. El făcea parte din Societatea Londoneză de Promovare a Creștinismului printre Evrei, cu toate că, după cât se știe, nu era implicat direct în activitatea de misionar la Ierusalim. Consulul Finn și soția sa credeau cu ardoare că revenirea poporului evreu în patrie va grăbi mântuirea lumii. Nu o dată i-a protejat pe evreii din Ierusalim de hărțuiala autorităților otomane. James Finn credea și în necesitatea de a-i face pe evrei să ducă o viață „productivă“ – chiar a ajutat unii evrei să se califice în munca de constructor și să învețe agricultura. În acest scop a cumpărat în 1853, cu 250 de lire sterline, un deal pietros, sterp, aflat la câteva mile de Ierusalimul *intra muros*, la nord-vest de Orașul Vechi, o bucată de pământ nelocuită și necultivată pe care arabii o numeau Karm al-Khalil, care înseamnă în traducere „Via lui Avraam“. Aici James Finn și-a construit casa și a creat o „Plantație Industrială“ care avea scopul de a le oferi evreilor sărmani un loc de muncă și de a-i pregăti pentru viața „utilă“. Ferma se întindea pe circa patruzeci de *dönüm* sau zece acri. James și Elizabeth Anne Finn și-au ridicat casa pe culmea dealului, și în jurul ei s-au extins colonia agricolă, clădirile fermei și atelierele. Pereții groși ai casei cu două etaje erau din piatră cioplită, iar tavanele erau construite în stil oriental, cu arcade încrucișate. În spatele casei, pe marginea grădinii împrejmuite cu zid, au fost săpate puțuri și s-au construit un țarc pentru oi, un hambar, magazii, o cramă cu beci și o presă pentru măsline.

Vreo două sute de evrei erau angajați pe Plantația Industrială din ferma lui Finn, la munci ca îndepărtarea pietrelor, construirea de ziduri și de garduri, plantarea unei livezi și cultivarea de fructe și legume, precum și exploatarea unei mici cariere de piatră și diferite activități de construcție. Apoi, după moartea consulului, văduva lui a deschis o fabrică de săpun în care folosea tot muncitori evrei. Nu departe de Via lui Avraam, aproape în același timp, misionarul protestant neamț Johann Ludwig Schneller a fondat un institut de învățământ pentru orfanii arabi creștini care au fugit de luptele dintre druzi și creștini din munții Libanului. Era o proprietate mare, înconjurată de un zid de piatră. Orfelinatul Sirian al lui Schneller, ca și Plantația Industrială, avea drept scop pregătirea internilor pentru o viață productivă în diferite meșteșuguri și în agricultură. Finn și Schneller, fiecare în felul lui, erau amândoi creștini evlavioși impresionați de sărăcia, suferințele și înapoierea evreilor și arabilor din Țara Sfântă. Amândoi credeau că pregătirea localnicilor pentru o viață productivă ca meșteșugari, constructori sau agricultori va smulge „Orientul“ din ghearele degenerării, deznădejdii, mizeriei și nepăsării. Poate că au crezut cu adevărat, în felurile lor diferite, că generozitatea lor va lumina calea evreilor și musulmanilor către sânul Bisericii[7].

7. Bazat pe cartea ebraică *Arhitectura la Ierusalim: construcțiile creștine europene în afara zidurilor*, 1855-1918, de David Kroyanker (Keter, Ierusalim, 1987), pp. 419-421. (N. a.)

În 1920, cartierul Kerem Avraham, „Via lui Avraam“, a fost fondat în josul fermei lui Finn: căsuțele lui înghesuite erau construite printre plantații și livezi, din care au tot înghițit câte o bucată. Însăși casa consulului a suferit diferite transformări după moartea

văduvei lui, Elizabeth Anne Finn: mai întâi a fost transformată într-o instituție britanică pentru tineri delincvenți, apoi a intrat în proprietatea administrației britanice, și în cele din urmă a devenit cartier general al armatei.

Spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, grădina casei lui Finn a fost înconjurată de un gard înalt din sârmă ghimpată, iar în casă și în grădină au fost închiși ofițeri italieni prizonieri. Ne făcuserăm obiceiul de a ne furișa la căderea nopții ca să-i sâcâim pe prizonierii de război. Italienii ne salutau cu strigătele *Bambino! Bambino! Buon giorno bambino!* și noi răspundeam țipând asurzitor *Bambino! Bambino! Il Duce morte! Finito il Duce!* Uneori strigam *Viva Pinocchio!*, și de dincolo de garduri și de barierele limbii, de război și de fascism, răspundea întotdeauna, ca a doua parte a unei vechi lozinci, strigătul: *Gepetto! Gepetto! Viva Gepetto!*

În schimbul dulciurilor, alunelor, portocalelor și biscuiților pe care li le aruncam peste gardul din sârmă ghimpată, de parcă ar fi fost maimuțe de la grădina zoologică, unii dintre ei ne dădeau timbre sau ne arătau de departe fotografii ale familiei lor, cu femei zâmbitoare și copilași încorsetați în costumașe, copii cu cravată, copii cu jachete, copii de vârsta noastră cu păr întunecat la culoare frumos pieptănat și cu cârlionțul de pe frunte sclipind de briantină.

Odată, unul dintre prizonierii de război mi-a arătat din spatele sârmei, ca răsplată pentru o gumă de mestecat Alma învelită în hârtie galbenă, fotografia unei femei durdulii care nu purta decât ciorapi și portjartier. M-am uitat țintă o clipă, cu ochii larg deschiși și amuțit de oroare, ca și cum cineva din mijlocul sinagogii, în Ziua Marii Iertări, s-ar fi ridicat deodată în picioare și ar fi strigat Numele Inefabil. Apoi m-am răsucit pe călcâie și am fugit, îngrozit, suspinând, de-abia văzând pe unde călcam. Aveam pe atunci șase sau șapte ani, și am alergat de parcă mă fugăreau lupii, am fugit și am fugit și am continuat să fug de poza aia până la vârsta de unsprezece ani și jumătate sau cam așa ceva.

După fondarea Statului Israel, în 1948, casa lui Finn a fost folosită pe rând de Voluntarii pentru Apărarea Teritoriului, Patrula de Frontieră, Apărarea Civilă și Mișcarea Paramilitară a Tineretului, după care a devenit o școală religioasă pentru fetele evreice, numită Beit Bracha. Mă plimb uneori prin Kerem Avraham, cotind de pe strada Geula, care a fost rebotezată Malkei Israel, pe strada Malachi, apoi la stânga pe strada Zechariah, străbat de câteva ori strada Amos, apoi o urc în sus până la capătul străzii Obadiah, unde mă opresc câteva minute la intrarea casei consulului Finn și o privesc îndelung. Casa veche s-a împuținat cu trecerea anilor, ca și cum capul i-ar fi fost împins în jos, între umeri, cu o lovitură de topor. A fost iudaizată. Copacii și arbuștii au fost scoși din pământ și toată zona grădinii a fost asfaltată. Pinocchio și Gepetto au dispărut. Şi Mișcarea Paramilitară a Tineretului a dispărut fără urmă. Cadrul vechi al unei *sukkah* stricate, rămășiță de la ultima sărbătoare de Sukkot, stă în curtea din față. Uneori, câteva femei cu părul prins în fileu și rochii închise la culoare stau la poartă; se opresc din vorbă când mă uit la ele. Nu se uită la mine. Încep să șușotească în vreme ce mă îndepărtez.

*

Când a ajuns la Ierusalim, în 1933, tatăl meu s-a înscris la un masterat la Universitatea Ebraică de pe muntele Scopus. La început a locuit cu părinții în micul apartament întunecat din Kerem Avraham, de pe strada Amos, cu vreo două sute de metri la est de casa consulului Finn. Apoi părinții lui s-au mutat în alt apartament. Un cuplu, familia Zarchi, s-a mutat în apartamentul de pe strada Amos, însă acel tânăr învățăcel în care părinții își puseseră atâtea nădejdi a plătit chirie ca să locuiască mai departe în odaia sa, care avea propria intrare din verandă.

Kerem Avraham era încă un cartier nou: cele mai multe străzi erau nepavate, iar resturile viei care i-a dat numele se mai vedeau prin grădinile caselor noi, sub forma vițelor și a tufelor de rodii, a smochinilor și duzilor, care șopoteau unii către ceilalți la orice adiere. La începutul verii, când ferestrele erau deschise, mirosul vegetației inunda odăile micuțe. De pe acoperișuri și de la capătul străzilor prăfoase puteai zări dealurile din jurul Ierusalimului.

Una după alta răsăreau case din piatră simple, pătrate, clădiri cu două sau trei etaje împărțite în multe apartamente înghesuite, fiecare cu câte două odăițe. Grădinile și verandele aveau balustrade care rugineau repede. În porțile din fier forjat era încorporată steaua în șase colțuri sau cuvântul SION. Treptat, chiparoșii întunecați și pinii au înlocuit rodiii și vița-de-vie. Ici și colo, rodiii creșteau în voie, dar copiii îi jefuiau înainte ca fructele să apuce să se coacă. Printre copacii neîngrijiți și aflorimentele strălucitoare de pietre din grădini, unii plantau leandri sau tufe de mușcate, dar straturile erau uitate curând, întrucât peste ele erau întinse sârme de rufe, și sfârșeau călcate în picioare sau se umpleau de scaieți și de cioburi. Dacă nu mureau de sete, leandrii și mușcatele se sălbăticeau, devenind tufărișuri. Tot soiul de magazii erau ridicate prin grădini, șoproane, barăci din fier ruginit, colibe improvizate din scândurile lăzilor în care locatarii își aduseseră aici lucrurile, ca și cum ar fi încercat să creeze o replică a unui *ștetl* din Polonia, Ucraina, Ungaria sau Lituania.

Unii fixau pe câte un stâlp o cutie de măsline goală, făceau din ea un porumbar și așteptau să vină porumbeii – până ce își pierdeau nădejdea. Pe ici, pe colo cineva încerca să țină câteva găini, altcineva îngrijea un petic de pământ cu legume, cu ridichi, cepe, conopidă, pătrunjel. Cei mai mulți visau să plece de aici și să se mute într-un loc cu pământ cultivabil, ca Rehavia, Kiriat Shmuel, Talpiot sau Beit Hakerem. Cu toții se sileau să creadă că zilele grele o să se termine curând, că statul evreiesc va fi fondat și că totul va fi cum nu se poate mai bine: cu siguranță că pocalul amărăciunii lor era plin până la refuz, nu-i așa? Shneour Zalman Rubashov, care mai târziu și-a schimbat numele în Zalman Shazar și a fost ales președinte al Israelului, a scris ceva în genul acesta într-un ziar de pe atunci: „Când în cele din urmă se va înălța statul evreu liber, nimic nu va mai fi cum a fost! Nici măcar dragostea nu va mai fi ca înainte!“

Între timp, primii prunci veneau pe lume în Kerem Avraham și era aproape imposibil să le explici de unde au venit părinții lor sau de ce au venit sau ce anume așteaptă cu toții. Cei care trăiau în Kerem Avraham erau mici funcționari ai Agenției Evreiești sau profesori, surori medicale, scriitori, șoferi, stenodactilografi, reformatori ai lumii, traducători, vânzători, teoreticieni, bibliotecari, casieri la bancă sau la cinematograf, ideologi, mici negustori, burlaci bătrâni și singuratici care trăiau din puținele lor economii. Pe la opt seara se închideau grilajele balcoanelor, se încuiau apartamentele, se ferecau obloanele și numai felinarul făcea o baltă de un galben mohorât la colțul străzii pustii. În întuneric puteai auzi țipetele stridente ale păsărilor de noapte, lătratul câinilor în depărtare, împușcături răzlețe, vântul în pomii din livadă: pentru că la căderea nopții Kerem Avraham se prefăcea la loc într-o vie. Smochini, duzi și măslini, meri, viță-de-vie și rodii își foșneau frunzișul în fiecare grădină. Pereții de piatră reflectau lumina lunii înapoi pe crengi într-un licăr slab, anemic.

*

Strada Amos, într-una sau două fotografii din albumul tatei, arată ca schița neterminată a unei străzi. Clădiri pătrate din piatră cu obloane metalice și verande închise cu grilaje de fier. Ici și colo, pe pervazuri, mușcate palide înfloresc în ghivece, printre borcanele închise

ermetic cu castraveți sau ardei puși la murat cu usturoi și mărar. În centru, între clădiri, nu este un drum, ci un șantier provizoriu, o cărare plină de praf presărată cu materiale de construcție, pietriș, grămezi de pietre pe jumătate cioplite, saci de ciment, bidoane de metal, plăci de gresie pentru pardoseli, munți de nisip, colaci de sârmă pentru garduri, o stivă de schele din lemn. Niște arbuști spinoși din specia *Prosopis* încă se mai ițesc prin haosul de materiale de construcție, acoperiți de un praf albicios. Niște pietrari șed pe jos în mijlocul cărării, desculți, goi până la brâu, cu o pânză răsucită în jurul capului, în pantaloni largi, și sunetul ciocanelor lor care izbesc în dălți și taie șanțuri în piatră umple aerul cu bătăile de tobă ale unei muzici atonale ciudate și stăruitoare. Strigăte răgușite se înalță din când în când de la capătul străzii, *Ba-rud! Ba-rud!* (explozie), urmate de grindina tunătoare a pietrelor sfărâmate.

În altă fotografie, oficială, care arată ca și cum ar fi fost făcută înaintea unei petreceri, drept în mijlocul străzii Amos, în mijlocul acestei harababuri, stă un automobil dreptunghiular și negru, ca un dric. Taxi sau mașină închiriată? Imposibil de spus din fotografie. E o mașină strălucitoare, lustruită, din anii ’20, cu acele cauciucuri înguste ca ale unei motociclete, spițe de metal și o fâșie de crom care bordează capota. Capota are fante pe laturi, ca să intre aerul, iar pe vârful nasului ei radiatorul cromat, strălucitor, se înalță ca o bubuliță. În față, două faruri atârnă de un soi de bară argintie, iar farurile sunt și ele argintii și sclipesc în soare.

Alături de acest automobil somptuos aparatul de fotografiat l-a surprins pe Aleksandr Klausner, agent general, strălucitor într-un costum tropical crem, cu cravată, cu o pălărie de pai pe cap, arătând ca Errol Flynn într-un film despre aristocrații europeni din Africa Ecuatorială sau din Burma. Alături de el, mai voinică, mai înaltă și mai lată decât el, se află figura impunătoare a elegantei sale soții, Shlomit, verișoara și stăpâna lui, o mare doamnă, maiestuoasă ca o navă de război, într-o rochie de vară cu mâneci scurte, cu un colier și o splendidă pălărie de pâslă cu voal de muselină, așezată într-o parte peste coafura ei perfectă și ținând strâns o umbrelă. Fiul lor, Lonia, Lionicika, stă alături de ei ca un mire agitat în ziua cununiei. Arată cam caraghios, cu gura întredeschisă, cu ochelarii rotunzi alunecându-i de pe nas, cu umerii căzuți, înghesuit și aproape mumificat într-un costum strâmt și cu o pălărie neagră țeapănă, care arată ca și cum i-ar fi fost îndesată pe cap: îi ajunge până la jumătatea frunții, ca un castron de budincă răsturnat, și dă impresia că doar urechile lui clăpăuge o împiedică să-i alunece în jos până la bărbie, înghițindu-i și restul capului.

Care a fost evenimentul solemn pentru care s-au pus toți trei la patru ace și au comandat o limuzină specială? Nu-i chip să afli. Data, judecând după alte fotografii de pe aceeași pagină a albumului, este 1934, anul de după cel în care ajunseseră aici, pe când încă mai locuiau cu toții în apartamentul familiei Zarchi din strada Amos. Deslușesc fără greutate numărul automobilului, M 1651. Tata avea douăzeci și patru de ani, dar în fotografie arată ca un puști de cincisprezece ani deghizat în domn respectabil de vârstă mijlocie.

*

Când au venit de la Vilna, toți trei Klausnerii au trăit aproximativ un an în apartamentul cu două camere și jumătate din strada Amos. Apoi bunica și bunicul au găsit de închiriat un locșor cu o cameră de zi mai mare, plus o odăiță care i-a slujit bunicului de „bârlog“, adăpostul lui sigur din calea acceselor de furie ale bunicii și a flagelului igienic al războiului ei cu germenii. Noul apartament era cel din aleea Praga, între strada Isaiah și

Cancelarului, rebotezată acum strada Strauss.

Camera din față a vechiului apartament din strada Amos a devenit garsoniera de student a tatei. Aici și-a așezat prima bibliotecă *bookcase*, cu cărțile pe care le-a adus din zilele studenției de la Vilna; aici era vechea masă de furnir, cu picioare lungi și subțiri, care îi slujea drept birou; aici își atârna hainele, în spatele unei draperii care ascundea lada de transport care îi era șifonierul. Aici își invita prietenii pentru conversații intelectuale despre sensul vieții, literatură, lume și politica locală.

Într-o fotografie, tata șade comod la biroul lui, slab, tânăr și sobru, cu părul pieptănat peste cap, cu acei ochelari serioși, cu rame negre, și cămașă albă cu mâneci lungi. Şade într-o poziție destinsă, oblic față de birou, picior peste picior. Stă cu spatele la o fereastră dublă, din care o jumătate e deschisă spre interior, dar obloanele sunt încă închise, așa încât doar degete subțiri de lumină pătrund printre șipci. În fotografie tata e adânc cufundat într-o carte mare pe care o ține în fața lui. Pe birou stă deschisă altă carte și încă ceva care aduce cu un ceas deșteptător, cu spatele către aparatul de fotografiat, un ceas rotund de tinichea cu picioruțe oblice. La stânga tatei se află o mică etajeră plină cu cărți, cu un raft încovoiat sub povara volumelor groase cu care e încărcat, aparent cărți străine, care au venit de la Vilna și e limpede că se simt aici destul de înghesuite, le e cald și nu sunt în largul lor.

Pe peretele de deasupra etajerei atârnă o fotografie înrămată a unchiului Joseph, care arată autoritar și măreț, aproape ca un profet, cu țăcălia lui albă și părul rărit, ca și cum s-ar uita de la mare înălțime la tata și l-ar aținti cu un ochi atent, ca să se asigure că nu-și neglijează studiile și nu se lasă furat de deliciile dubioase ale vieții de student sau că nu uită situația istorică a națiunii evreiești sau nădejdile generațiilor sau – Doamne ferește! – nu subestimează aceste mici detalii din care, la urma urmei, este alcătuit tabloul de ansamblu.

Sub unchiul Joseph atârnă de un cui cutia pentru colecta Fondului Național Evreiesc, pictată cu o stea a lui David alcătuită din linii groase. Tata arată destins și mulțumit de sine, dar la fel de serios și de hotărât ca un călugăr: ține povara cărții deschise în mâna stângă, în vreme ce mâna dreaptă i se odihnește pe paginile din dreapta, cele pe care le-a citit deja, din care putem deduce că e o carte în ebraică, citită de la dreapta la stânga. Acolo unde mâna îi iese din mâneca acelei cămăși albe îi zăresc părul negru și des care îi acoperea brațul de la umăr până la falange.

Tatăl meu arată ca un tânăr care își cunoaște datoria și are de gând să și-o îndeplinească fie ce-o fi. Este hotărât să calce pe urmele celebrului său unchi și ale fratelui său mai mare. Afară, dincolo de obloanele închise, muncitorii sapă un șanț pe sub drumul prăfos, pentru canalizare. Undeva, într-un beci al unei clădiri evreiești vechi aflată pe străduțele șerpuite din Shaarei Hesed sau Nahalat Shiva, tinerii din Haganahul Ierusalimului se antrenează în taină, dezmembrând și montând la loc un vechi pistol Parabellum ilicit. Pe drumurile de pe dealuri, care se răsucesc printre sate arabe amenințătoare, șoferii autobuzelor Egged și ai camioanelor Tnuva își conduc vehiculele, ținând volanul cu mâinile lor puternice și arse de soare. În uedurile care coboară în Deșertul Iudaic, tineri cercetași evrei în pantaloni scurți kaki și șosete kaki *khaki shorts and khaki socks*, cu centuri militare și *keffiye*-uri albe, învață să recunoască la pas cărările secrete ale patriei. În Galileea și în Câmpii, în Valea Beth Shean și Valea lui Jezreel, în Valea Sharon și Hefer, în Şesurile Iudaice, Negev și sălbăticia din jurul Mării Moarte, pionierii ară pământul, musculoși, tăcuți, viteji și bronzați. Şi între timp el, studentul cinstit din Vilna, trasează și el brazda lui aici.

Într-o bună zi va fi și el profesor pe muntele Scopus, va ajuta la lărgirea hotarelor

cunoașterii și va seca smârcurile exilului din inimile oamenilor. Așa cum pionierii din Galileea și din Văi au făcut să înflorească deșertul, și el va munci din toate puterile sale, cu entuziasm și dăruire, ca să traseze brazdele spiritului național și să facă să înflorească noua cultură evreiască. Toate astea se văd în fotografie.

19

În fiecare dimineață Yehuda Arieh Klausner lua autobuzul 9 din stația de pe strada Geula și trecea prin cartierul buharian, strada Profetul Samuel, strada Simeon cel Drept, Colonia Americană și cartierul Sheikh Jarrah, până la clădirile universității de pe muntele Scopus, unde își urma cu sârguință studiile de masterat. Mergea la cursul de istorie ținut de profesorul Richard Michael Kobner, care n-a izbutit niciodată să învețe ebraica, cursul de lingvistică semitică al profesorului Hans Jacob Polotski, cursul de studii biblice ținut de profesorul Umberto Moshe David Cassuto și cursul de literatură ebraică ținut de unchiul Joseph, alias profesorul doctor Joseph Klausner, autorul scrierii *Iudaism și umanism*.

Cu toate că, fără îndoială, unchiul Joseph îl încuraja pe tatăl meu – care era unul dintre studenții lui de frunte –, când a venit momentul potrivit nu pe el l-a ales ca asistent, ca să nu dea prilej de bârfă gurilor rele. Atât de important era pentru profesorul Klausner să evite împroșcarea cu noroi a numelui său, încât se pare că s-a purtat incorect cu fiul fratelui, sânge din sângele său.

Pe prima pagină a uneia dintre cărțile sale, unchiul cel fără de copii a scris următoarele cuvinte: „Dragului meu Yehuda Arieh, nepotul meu, care îmi este drag ca un fiu, din partea unchiului Joseph care îl iubește ca pe ochii din cap“. Tata a făcut o dată, cu amărăciune, o remarcă usturătoare: „Dacă n-am fi fost neamuri, dacă m-ar fi iubit oleacă mai puțin, cine știe, poate că până acum aș fi fost lector la Facultatea de Literatură, și nu bibliotecar“.

În toți acei ani a fost ca o rană deschisă în sufletul tatei, pentru că merita cu adevărat să fie profesor, ca unchiul și ca fratele său, David, cel care preda literatura la Vilna și care a murit din cauza asta. Tata era uimitor de învățat, un student excelent, cu memorie extraordinară, expert în literatura universală, ca și în cea ebraică, care era în largul lui în multe limbi, pe deplin familiarizat cu Tosefta, literatura midrasică, poezia religioasă a evreilor din Spania, precum și cu Homer, Ovidiu, poezia babiloniană, Shakespeare, Goethe și Adam Mickiewicz, harnic ca o albină, foarte cinstit, profesor dăruit cu har, care putea explica simplu și exact invaziile barbarilor, *Crimă și pedeapsă*, funcționarea unui submarin sau sistemul solar. Şi totuși, niciodată n-a avut șansa să stea în fața unei clase sau să aibă învățăceii săi, ci și-a sfârșit zilele ca bibliotecar și bibliograf care a scris trei sau patru cărți erudite și a contribuit cu câteva articole la *Enciclopedia ebraică*, în special despre literatura comparată și cea polonă.

În 1936 și-a găsit un post modest la Secția de periodice de la Biblioteca Națională, unde a lucrat vreo douăzeci de ani, pe muntele Scopus, și după 1948 în Blocul Terra Sancta, mai întâi ca simplu bibliotecar și apoi ca adjunct al șefului secției, doctorul Pfeffermann. În Ierusalimul plin de imigranți din Polonia și Rusia și de refugiați din calea lui Hitler, printre care distinse personalități ale unor universități celebre, erau mai mulți profesori și cercetători decât studenți.

Pe la sfârșitul anilor ’50, după ce și-a luat doctoratul la Universitatea din Londra, tata a încercat în zadar să-și asigure un loc la Facultatea de Literatură din Ierusalim, ca lector invitat. Profesorul Klausner, la vremea lui, s-a temut de ce-o să zică lumea dacă își angajează nepotul. Lui Klausner i-a urmat ca profesor poetul Shimon Halkin, care s-a străduit să pornească de la zero și a eliminat moștenirea, metodele și însuși mirosul lui Klausner, și cu siguranță nu dorea să-l ia asistent pe nepotul acestuia. La începutul anilor

’60 tata şi-a încercat norocul la Universitatea din Tel Aviv, proaspăt înfiinţată, dar nici acolo n-a fost bine-venit.

*

În ultimul an de viaţă a dus tratative pentru un post de profesor de literatură la institutul academic înfiinţat la Beer Sheva, care avea să devină în cele din urmă Universitatea Ben Gurion. La şaisprezece ani de la moartea tatei am devenit eu însumi profesor colaborator de literatură la Universitatea Ben Gurion; după un an sau doi am fost făcut profesor plin, şi în cele din urmă am fost numit la Catedra Agnon. Am primit şi invitaţii generoase de la ambele universităţi, din Ierusalim şi din Tel Aviv, să fiu profesor plin de literatură, eu, care nu sunt nici specialist, nici savant, nici dintre cei care mută munţii din loc, care n-am avut niciodată talent pentru cercetare şi a cărui minte se înceţoşează la vederea unei note de subsol8. Degetul mic al tatălui meu avea mai mult talent profesoral decât o duzină de profesori „paraşutaţi“, de felul meu.

8. Cărţile tatei sunt pline de note de subsol. În ce mă priveşte, le-am folosit din plin doar într-o carte, *Tăcerea Cerului: Frica de Dumnezeu a lui Agnon* (Ierusalim: Keter, 1993; Princeton University Press, 2000). L-am menţionat pe tata în nota 92 de pe pagina 192 a ediţiei în ebraică a acestei cărţi. Adică l-am trimis pe cititor la cartea lui, *Romanul scurt în literatura evreiască*. Scriind acea notă, după douăzeci de ani de la moartea lui, am sperat să-i fac o mică plăcere, şi în acelaşi timp m-am temut că, în loc să fie încântat, s-ar putea să-şi clatine mustrător degetul către mine. (N. a.)

*

Apartamentul familiei Zarchi avea două odăiţe şi jumătate şi se afla la parterul unui bloc cu trei etaje. Partea din spate a apartamentului era ocupată de Israel Zarchi, soţia lui, Esther, şi părinţii lui vârstnici. Camera din faţă, unde locuia tata, mai întâi cu părinţii săi, apoi singur, şi în cele din urmă împreună cu mama, avea propria ei uşă, care dădea pe verandă şi apoi, după câteva trepte, ajungeai în grădina îngustă din faţă şi afară, pe strada Amos, care era încă o simplă cărare plină de praf, fără carosabil sau pavaj, încă presărată cu grămezi de materiale de construcţie şi schelărie demontată, printre care bântuiau pisici lihnite de foame şi ciuguleau câteva turturele. De trei-patru ori pe zi trecea pe acolo o căruţă trasă de un măgar sau de un catâr, în care erau încărcate bare lungi de fier pentru construcţii, sau căruţa vânzătorului de parafină, cea a vânzătorului de gheaţă, a lăptarului, a telalului, al cărui strigăt răguşit *alte sachen* îmi îngheţa întotdeauna sângele în vine: toată copilăria mi-am închipuit că sunt pus în gardă împotriva bolii, bătrâneţii şi morţii, care, chiar dacă erau încă departe de mine, se apropiau treptat, inexorabil, târându-se furişat ca o viperă prin încâlceala vegetaţiei întunecate, gata să mă atace pe la spate. Strigătul în idiş *al-te sachen* îmi suna la fel cu cuvintele ebraice *al-tezaken*, „n-o să îmbătrâneşti“. Chiar şi acum strigătul îmi stârneşte un fior pe şira spinării.

Rândunelele îşi făceau cuibul în pomii fructiferi din grădini, în vreme ce guşteri, gecko şi scorpioni se târau prin crăpăturile pietrelor. Din când în când vedeam chiar şi câte o ţestoasă. Copiii scormoneau pe sub garduri, alcătuind o reţea de scurtături prin curţile din spate ale cartierului, sau se căţărau pe acoperişurile plate ca să-i urmărească pe soldaţii englezi din Cazarma Schneller sau să se uite la satele arăbeşti din depărtare, de pe coastele dealurilor din jur: Isawiya, Shuafat, Beit Iksa, Lifta, Nebi Samwil.

*

Astăzi numele lui Israel Zarchi este aproape uitat, însă în acele zile era un tânăr scriitor

prolific, ale cărui cărți se vindeau bine. Era cam de vârsta tatălui meu, însă prin 1937, pe la douăzeci și opt de ani, publicase deja nu mai puțin de trei cărți. Îl veneram pentru că mi se spusese că nu e ca alți scriitori: tot Ierusalimul scria cărți erudite, compuse din note, din alte cărți, din liste de cărți, dicționare, volume străine grele și fișe de cartotecă pătate de cerneală, însă domnul Zarchi scria cărți „din capul lui“. (Tata avea o vorbă: „Dacă furi dintr-o carte ești condamnat ca plagiator, dar dacă furi din zece cărți ești considerat savant, iar dacă furi din treizeci sau patruzeci de cărți, savant de frunte“.)

În serile de iarnă câțiva membri ai cercului părinților mei obișnuiau să se adune uneori la noi sau la familia Zarchi, în clădirea de peste drum: Hayim și Hannah Toren, Shmuel Werses, familia Breiman, stălucitorul domn Sharon-Shvadron, care era mare orator, domnul Haim Schwarzbaum, folcloristul cu părul roșu, Israel Hanani, care lucra la Agenția Evreiască, și soția lui, Esther. Veneau după cină, la șapte sau la șapte și jumătate, și plecau la nouă și jumătate, care era considerată o oră târzie. Între timp beau ceai fierbinte, ronțăiau prăjituri cu miere sau fructe proaspete, discutau cu o furie cuviincioasă tot felul de subiecte pe care nu le înțelegeam; dar știam că atunci când va veni vremea am să-i înțeleg, am să particip la discuții și am să aduc argumente decisive la care ei nu se gândiseră. Poate am să reușesc chiar să-i surprind, poate că am să ajung să scriu și eu cărți din capul meu, ca domnul Zarchi, sau culegeri de poezii ca Bialik și bunicul Aleksandr și Levin Kipnis și doctorul Saul Cernikovski, doctorul al cărui miros n-am să-l uit niciodată.

Soții Zarchi nu erau doar foștii proprietari ai locuinței tatălui meu, ci și niște prieteni dragi, în ciuda veșnicelor ciondăneli dintre tatăl meu cel revizionist și Zarchi cel „roșu“: tatei îi plăcea să vorbească și să explice, iar lui Zarchi îi plăcea să asculte. Mama intervenea cu una sau două propoziții calme, din când în când. În ce o privește pe Esther Zarchi, ea avea tendința să pună întrebări, iar tatei îi plăcea să-i dea răspunsuri foarte amănunțite. Israel Zarchi se întorcea uneori spre mama, cu ochii în pământ, și-i cerea părerea, ca și cum ar fi rugat-o într-un limbaj codificat să-i ia partea în dispută: mama știa cum să arunce o lumină nouă peste toate. Făcea asta doar cu câteva cuvinte, după care conversația lua uneori un ton plăcut, destins, în dispută apăreau un nou calm, o notă prudentă sau ezitantă, până ce după o vreme se înfierbântau iarăși și vocile se ridicau din nou cu o furie civilizată, care clocotea de semne de exclamare.

*

În 1947 editorul din Tel Aviv, Joshua Chachik, a scos prima carte a tatălui meu, *Romanul scurt în literatura ebraică, de la origini până la sfârșitul lui Haskalah*. Această carte se baza pe disertația de masterat a tatei. Pe prima pagină scria că lucrării îi fusese acordat Premiul Klausner al Municipalității din Tel Aviv și că fusese publicată cu sprijinul Municipalității și al Fondului Memorial Zipporah Klausner. Profesorul doctor Joseph Klausner însuși a scris o introducere:

> Este o dublă plăcere pentru mine să văd publicarea unei cărți ebraice despre romanul scurt, care mi-a fost prezentată în calitatea mea de profesor de literatură în unica noastră universitate ebraică, constituind disertația finală în domeniul literaturii ebraice moderne a vechiului meu discipol, nepotul meu Yehuda Arieh Klausner. Nu este o lucrare de rând… Este un studiu profund și atotcuprinzător… Chiar și stilul cărții este atât bogat, cât și limpede, și este adecvat subiectului important pe care îl tratează… Prin urmare, nu-mi pot înfrâna bucuria… Talmudul zice: „Discipolii sunt ca niște fii“…

și pe o pagină separată, care urmează celei cu titlul, tata a dedicat cartea memoriei fratelui său David:

Primului meu profesor de istorie a literaturii –
unicul meu frate
David
pe care l-am pierdut în întunericul exilului.
Unde sălășluiești?

Timp de zece zile sau două săptămâni, de cum venea acasă de la muncă, de pe muntele Scopus, tata dădea fuga la oficiul poștal local, la capătul de est al străzii Geula, față în față cu intrarea în Mea Shearim, așteptând cu nerăbdare exemplarele din prima sa carte, despre care fusese informat că a apărut și cutare sau cutărică a văzut-o într-o librărie din Tel Aviv. Așa că în fiecare zi se repezea la oficiul poștal și în fiecare zi se întorcea cu mâinile goale, și în fiecare zi jura că, dacă pachetul de la domnul Gruber, de la Tipografia Sinai, nu ajunge până a doua zi, o să meargă la drogherie și o să-i dea un telefon furios domnului Chachik, la Tel Aviv: Asta e pur și simplu inadmisibil! Dacă nu vine cartea până duminică, până la mijlocul săptămânii, cel mai târziu până vineri... dar pachetul a venit, nu prin poștă, ci livrat personal, adus la noi acasă de către o tânără yemenită zâmbitoare, nu de la Tel Aviv, ci direct de la Tipografia Sinai (Ierusalim, tel. 2892).

Pachetul conținea cinci exemplare din *Romanul scurt în literatura ebraică*, abia ieșite de sub tipar, feciorelnice, învelite în câteva straturi de hârtie albă de bună calitate (pe care erau tipărite probele unei cărți ilustrate) și legate cu sfoară. Tata i-a mulțumit fetei și, în ciuda emoției, n-a uitat să-i dea un șiling (o sumă frumușică pe vremea aceea, suficientă pentru o masă vegetariană la restaurantul Tnuva). Apoi ne-a rugat pe mine și pe mama să intrăm în biroul lui, ca să-i fim alături când desface pachetul.

Îmi amintesc cum și-a stăpânit tata entuziasmul ce-l făcea să tremure și n-a rupt sfoara care ținea strâns pachetul, nici măcar n-a tăiat-o cu foarfeca, ci – n-am să uit niciodată asta – a desfăcut nodurile strânse bine, unul după altul, cu nesfârșită răbdare, folosindu-se pe rând de unghiile sale puternice, de vârful cuțitului pentru hârtie și de o clamă dezdoită. Când a isprăvit, nu s-a repezit la cartea lui cea nouă, ci a făcut ghem sfoara, încetișor, a dat la o parte hârtia lucioasă în care erau împachetate volumele, a atins ușor coperta cărții de deasupra cu vârfurile degetelor, ca un îndrăgostit sfios, a ridicat-o binișor spre fața lui, a vânturat un pic paginile, a închis ochii și le-a mirosit, inspirând profund mirosul de tipăritură proaspătă, gustând plăcerea hârtiei noi, încântătorul, îmbătătorul iz de clei. Doar apoi a început să o răsfoiască, uitându-se întâi la index, cercetând lista de anexe și erata, citind iar și iar introducerea unchiului Joseph și propria prefață, zăbovind pe prima pagină, mângâind iar coperta, și apoi, îngrijorat că mama ar putea râde pe ascuns de el, a spus, ca să se scuze:

— O carte nouă, abia ieșită de sub tipar, prima carte, e ca și cum tocmai mi s-a mai născut un prunc.

— Când o să fie vremea să-i schimbi scutecele, a răspuns mama, presupun că o să mă chemi pe mine.

Zicând așa, s-a răsucit și a plecat din încăpere, dar s-a întors peste câteva clipe aducând o sticlă de Tokay pentru sabat, dulce, și trei păhăruțe de lichior, zicând că trebuie să bem în cinstea primei cărți a tatei. A turnat un pic de vin pentru ei doi și un strop pentru mine, poate chiar l-a sărutat pe frunte, în vreme ce el o mângâia pe păr.

În seara aceea mama a acoperit masa din bucătărie cu o pânză albă, de parcă ar fi fost

sabat sau o sărbătoare mare, și ne-a servit mâncarea preferată a tatei, ciorbă de sfeclă fierbinte cu un aisberg de smântână curată, albă, plutind în ea. Bunicul
și bunica ni s-au alăturat la modesta sărbătorire, și bunica i-a spus mamei că sfecla e cu adevărat foarte aspectuoasă și aproape gustoasă, dar că – Doamne ferește să dea ea sfaturi, dar se știe, orice copiliță știe, chiar și femeile neevreice care gătesc în case evreiești știu, că borșul trebuie să fie acru și un pic dulce, cu siguranță nu dulce și un pic acru, așa cum îl fac polonezii, pentru că ei îndulcesc orice, fără rost, și dacă n-ai grijă îneacă heringul sărat în zahăr sau pun gem pe *chrein* (sos de hrean).

La rândul ei, mama i-a mulțumit bunicii pentru că ne împărtășește din știința ei și i-a promis că pe viitor îi va oferi doar mâncăruri amare și acre, pentru că acestea cu siguranță vor fi pe gustul ei. Cât despre tata, era prea mulțumit ca să le bage în seamă înțepăturile. Le-a dăruit părinților un exemplar cu dedicație, altul l-a dat unchiului Joseph, pe al treilea dragilor lui prieteni Esther și Israel Zarchi, pe altul nu-mi mai amintesc cui, și pe ultimul l-a păstrat în biblioteca sa, pe un raft foarte vizibil, cuibărit lângă lucrările unchiului său Joseph.

Fericirea tatei a durat trei sau patru zile, iar apoi fața i s-a întunecat. Așa cum dădea fuga în fiecare zi la oficiul poștal înainte de sosirea pachetului, tot așa dădea acum fuga în fiecare zi la librăria lui Achiasaf de pe Calea Regele George V, unde trei exemplare din *Romanul scurt* erau puse în vânzare. A doua zi, aceleași trei exemplare erau acolo, nu fusese cumpărat nici unul. La fel în ziua următoare și în cea de după.

„Tu“, i-a spus tata cu un zâmbet trist prietenului său Israel Zarchi, „scoți câte un roman la fiecare șase luni, și pe loc toate fetele frumoase te smulg de pe rafturi și te duc drept în patul lor, în vreme ce noi, cărturarii, ne trudim ani întregi cercetând fiecare amănunt, verificând fiecare citat, lucrând câte o săptămână la o singură notă de subsol, și cine se ostenește să ne citească? Dacă suntem norocoși, doi sau trei colegi de închisoare din domeniul nostru ne citesc cărțile, după care ne fac de două parale. Uneori nici măcar atât. Suntem pur și simplu ignorați.“

A trecut o săptămână și nu s-a vândut nici unul dintre cele trei exemplare de la Achiasaf. Tata nu mai vorbea de necazul lui, dar acesta umplea apartamentul ca un miros. Nu mai fredona fals melodii populare în vreme ce se rădea sau spăla farfuriile. Nu-mi mai spunea pe de rost faptele lui Ghilgameș sau aventurile căpitanului Nemo sau ale inginerului Cyrus Smith din *Insula misterioasă*, ci se cufunda cu mânie în hârtiile și cărțile de referință împrăștiate pe biroul său, din care avea să se nască următoarea lui carte plină de erudiție.

Şi apoi, brusc, peste câteva zile, vineri seara, a venit acasă radiind de fericire și tremurând tot, ca un puști pe care tocmai l-a sărutat în fața tuturor cea mai frumoasă fată din clasă. „S-au vândut! S-au vândut toate! Toate într-o zi! Nu un exemplar vândut! Nu două exemplare vândute! Toate trei vândute! Tot stocul! Cartea mea s-a epuizat – Shakhna Achiasaf o să mai comande exemplare de la Chachik din Tel Aviv! Le-a comandat deja! În dimineața asta! Prin telefon! Nu trei exemplare, încă cinci! Şi crede că povestea nu se încheie aici!“

Mama a ieșit iarăși din încăpere și s-a întors cu Tokayul grețos de dulce și cele trei păhărețe de lichior. Însă de data asta nu s-a mai ostenit cu ciorba de sfeclă cu smântână sau cu fața de masă albă. În schimb a propus ca ei doi să meargă în seara următoare la cinematograful Edison, la premiera unui film cu Greta Garbo, pe care o admirau amândoi.

Am fost lăsat cu romancierul Zarchi și soția lui, să cinez acolo și să mă port frumos până ce aveau ei să se întoarcă, la nouă sau nouă și jumătate. Să fii cuminte, e clar?! Să nu auzim nici cea mai mică plângere despre tine! Când o să pună masa, nu uita să le oferi

ajutorul. După cină, dar numai după ce toată lumea s-a ridicat de la masă, strânge-ți farfuriile și pune-le cu grijă pe chiuvetă. Cu grijă, auzi?! Să nu cumva să spargi ceva pe acolo. Şi ia un șervet de bucătărie, ca acasă, și șterge frumos mușamaua după ce s-a strâns masa. Şi nu vorbi decât atunci când ți se vorbește. Dacă domnul Zarchi lucrează, găsește-ți o jucărie sau o carte și stai cuminte ca un șoricel! Şi dacă, Doamne ferește, doamna Zarchi se plânge iar că o doare capul, să n-o deranjezi cu nimic. Cu nimic, auzi?!

Şi au plecat. Doamna Zarchi s-a închis probabil în cealaltă odaie sau poate că s-a dus în vizită la un vecin, și domnul Zarchi mi-a propus să merg în biroul său, care, ca și în apartamentul nostru, era și dormitor, și salon, și toate. Aceea era camera care fusese a tatălui meu pe când era student, care a fost și a părinților mei și unde se pare că am fost conceput, de vreme ce au locuit acolo de la căsătoria lor până cu o lună înainte de venirea mea pe lume.

Domnul Zarchi m-a așezat pe canapea și mi-a vorbit un pic, nu-mi amintesc despre ce, dar n-am să uit niciodată cum am observat dintr-odată pe măsuța pentru cafea de lângă canapea nu mai puțin de patru exemplare identice din *Romanul scurt în literatura ebraică*, unul peste celălalt, ca într-un magazin, un exemplar despre care știam că tata i l-a dat cu dedicație domnului Zarchi și încă trei, lucru pe care nu-l înțelegeam, și mi-a stat pe limbă să-l întreb pe domnul Zarchi, dar în ultima clipă mi-am amintit de cele trei exemplare care fuseseră cumpărate cu o zi înainte, în sfârșit, din librăria Achiasaf, și am simțit în mine un val de recunoștință care aproape că mi-a umplut ochii de lacrimi. Domnul Zarchi a văzut că le-am observat și n-a zâmbit, dar mi-a aruncat o privire piezișă, cu ochii mijiți, ca și cum m-ar fi acceptat pe tăcute în ceata lui de conspiratori și, fără să zică nimic, s-a aplecat, a luat trei dintre cele patru exemplare de pe măsuța pentru cafea și le-a ascuns într-un sertar al biroului său. Iar eu mi-am ținut cumpătul și n-am spus nimic, nici lui, nici părinților mei. N-am spus nimănui până după moartea lui Zarchi, încă tânăr, și moartea tatălui meu; n-am spus nimănui, cu excepția fiicei lui, Nurit Zarchi, după mulți ani, și ea n-a părut prea impresionată de ce i-am spus.

Printre cei mai buni prieteni de-ai mei se numără doi-trei scriitori, prieteni care mi-au fost aproape și îi îndrăgesc de zeci de ani, și totuși nu sunt sigur că aș putea face pentru unul dintre ei ceea ce a făcut Israel Zarchi pentru tata. Cine știe dacă mi-ar fi dat vreodată prin cap un astfel de șiretlic generos. La urma urmei el, ca toată lumea în acele zile, trăia de azi pe mâine, și cele trei exemplare din *Romanul scurt în literatura ebraică* trebuie să-l fi costat cel puțin cât niște haine foarte trebuincioase.

Domnul Zarchi a ieșit din odaie și s-a întors cu o cană de cacao caldă, fără pieliță, pentru că și-a amintit din vizitele lui la noi că asta beau eu seara. I-am mulțumit așa cum mi se spusese să fac, cu politețe, și voiam cu adevărat să spun altceva, dar n-am putut, așa că am stat pur și simplu acolo, pe canapea, fără să scot un sunet, ca să nu-l deranjez de la lucru, deși, de fapt, n-a lucrat în seara aceea, ci doar a frunzărit ziarele de la cap la coadă și înapoi până ce s-au întors părinții mei de la cinematograf, le-au mulțumit soților Zarchi, au spus în grabă noapte bună și m-au dus acasă, pentru că era foarte târziu și trebuia să mă spăl pe dinți și să merg direct la culcare.

*

Trebuie să fi fost aceeași odaie în care, într-o seară, cu câțiva ani înainte, în 1936, tata a adus acasă pentru prima dată o anumită studentă foarte frumoasă, retrasă, cu piele măslinie și ochi negri, care vorbea puțin, dar a cărei prezență însăși îi făcea pe bărbați să vorbească fără să se mai oprească.

Ea părăsise cu câteva luni înainte Universitatea din Praga și venise la Ierusalim ca să studieze istoria și filozofia la Universitatea de pe muntele Scopus. Nu știu cum, când sau unde a întâlnit-o Arieh Klausner pe Fania Mussman, care era înregistrată aici pe numele ei evreiesc, Rivka, cu toate că în unele documente este numită Zipporah și într-un loc apare ca Feiga, dar familia ei și prietenele i-au spus întotdeauna Fania.

Lui îi plăcea să vorbească, să explice, să analizeze, iar ea știa să asculte și să audă chiar și ceea ce era doar subînțeles. El era foarte erudit, iar ea avea privirea ageră și ceva pe care numai cei care pot citi gândurile îl au. El era un perfecționist harnic, cuviincios și cinstit, în vreme ce ea înțelegea întotdeauna de ce anume cineva ține morțiș la o anumită idee, și de ce altcineva care i se împotrivește furibund simte nevoia să facă asta. Hainele o interesau doar ca o ferestruică spre sinele purtătorilor lor. Când ședea în casa unui prieten evalua întotdeauna cu privirea tapițeria, draperiile, canapelele, suvenirele de pe marginea ferestrei și bibelourile din bibliotecă, în vreme ce toți ceilalți erau prinși în discuție: ca și cum ar fi fost într-o misiune de spionaj. Secretele oamenilor o fascinau întotdeauna, dar când se bârfea, de obicei asculta, cu zâmbetul ei slab, acel zâmbet șovăielnic, care arăta de parcă era pe cale să se stingă, și nu zicea nimic. Era adesea tăcută. Dar ori de câte ori spărgea tăcerea și rostea câteva propoziții, cursul conversației se schimba imediat.

Când tata îi vorbea, era uneori în vocea lui ceva ce sugera un amestec de timiditate, distanță, tandrețe, respect și teamă. Ca și cum în casa lui ar fi locuit sub o identitate falsă o ghicitoare. Sau o vizionară.

20

În jurul mesei din bucătăria noastră, cu mușamaua ei înflorată, erau trei taburete din răchită. Bucătăria era micuță, cu tavanul scund, și întunecoasă; podeaua i se scufundase un pic, pereții îi erau plini de funingine de la mașina de gătit cu parafină și de la primus, iar fereastra ei mică dădea spre curtea interioară, înconjurată de pereți cenușii de ciment. Uneori, după ce tata pleca la lucru, mă așezam pe taburetul lui, ca să stau față în față cu mama, și ea îmi spunea povești în vreme ce curăța și tăia legume sau alegea linte, culegând boabele negre, pe care le punea într-o farfurioară. Mai târziu aveam să le dau păsărilor.

Poveștile mamei erau ciudate: nu semănau deloc cu poveștile care se spuneau pe atunci în alte case sau cu cele pe care le-am spus copiilor mei, ci erau învăluite într-un fel de ceață, ca și cum nu ar fi început de la început sau nu s-ar fi sfârșit la sfârșit, ci ieșeau din tufișuri, se arătau o vreme, stârnind sentimente de înstrăinare sau spasme de teamă, se mișcau prin fața mea câteva clipe, ca umbrele deformate de pe perete, mă uluiau, uneori îmi dădeau fiori pe spate, și se furișau înapoi în pădurea din care veniseră înainte să-mi dau seama ce se întâmplă. Îmi amintesc până în ziua de azi unele dintre poveștile mamei, aproape cuvânt cu cuvânt. De exemplu, iat-o pe cea despre omul foarte bătrân, Aleluiev:

> A fost odată ca niciodată, dincolo de munții cei înalți, dincolo de râurile adânci și stepele cele sterpe, a fost un sat mititel și uitat de lume, cu cocioabe pe jumătate dărâmate. La capătul acestui sat, într-o pădure de pini întunecoasă, trăia un om sărman, mut și orb. Trăia singur, fără familie sau prieteni, și numele îi era Aleluiev. Bătrânul Aleluiev era mai bătrân decât cel mai bătrân om din sat, mai bătrân decât cel mai bătrân om din vale sau din stepă. Nu era doar bătrân, era matusalemic. Așa de bătrân, că începuse să-i crească un covor de mușchi pe spate. În loc de păr, pe cap îi creșteau ciuperci negre, și în loc de obraji avea scobituri în care se lățeau lichenii. Rădăcini cafenii începuseră să-i răsară din tălpile picioarelor și licurici strălucitori își făcuseră cuib în orbitele lui adânci. Bătrânul ăsta, Aleluiev, era mai bătrân ca pădurea, mai bătrân ca zăpada, mai bătrân ca Timpul însuși. Într-o zi s-a răspândit zvonul că în fundul colibei lui, ale cărei obloane n-au fost deschise niciodată, sălășluia alt bătrân, Cerniciortin, care era mult, mult mai bătrân ca bătrânul Aleluiev, și chiar mai orb și mai sărman și mai tăcut, mai cocârjat, mai surd, mai încremenit, și era șlefuit de vremuri ca un ban tătăresc. Se povestea prin sat, în nopțile lungi de iarnă, că bătrânul Aleluiev se îngrijea de matusalemicul Cerniciortin, îi spăla rănile, îi așternea masa și îi făcea patul, îl hrănea cu fructe de prin pădure și-i da să bea apă din fântână sau zăpadă topită și, uneori, noaptea, îi cânta, cum îi cânți unui prunc: „Lula, lula, lula, nu-ți fie frică, odorul meu, lula, lula, lula, nu te-nfiora, dragul meu“. Şi așa dormeau amândoi, înghesuiți unul într-altul, cel bătrân și cel și mai bătrân, când afară nu erau decât vântul și nămeții. Dacă nu i-au mâncat lupii, încă mai trăiesc acolo, amândoi, până în ziua de azi, în coliba lor dărăpănată, pe când lupul urlă în pădure și vântul șuieră pe horn.

Singur în pat, până să adorm, tremurând de teamă și de emoție, șopteam iar și iar cuvintele „bătrân“, „matusalemic“, „mai bătrân ca Timpul însuși“. Închideam ochii și vedeam cu ochii minții, cu o groază încântătoare, mușchiul care se întinde cu încetul pe

spinarea bătrânului, ciupercile negre și lichenii, și acele rădăcini cafenii și lacome, ca niște viermi, care cresc în întuneric. Încercam să-mi reprezint în spatele ochilor închiși înțelesul lui „șlefuit de vremuri ca un ban tătăresc“. Și așa mă înfășuram în somn, în sunetul vântului care țipă pe horn, un vânt care nu s-ar putea apropia vreodată de casa noastră, sunete pe care nu le-am auzit nicicând, hornul pe care nu l-am văzut altundeva decât în pozele din cărțile pentru copii, în care toate casele aveau acoperiș din țigle și horn.

*

Nu aveam frați sau surori, părinții nu prea puteau să-mi cumpere jucării sau jocuri, iar televizorul și calculatoarele încă nu se născuseră. Mi-am petrecut toată copilăria în Kerem Avraham din Ierusalim, dar locul în care trăiam cu adevărat era la marginea pădurii, printre colibele, stepele, pajiștile, zăpada din poveștile mamei mele și din cărțile cu poze care se îngrămădeau pe măsuța joasă de la capul patului meu: eram în est, dar inima îmi era în vestul cel mai îndepărtat. Sau „miazănoaptea cea mai îndepărtată“, cum se spunea în acele cărți. Rătăceam amețit prin păduri virtuale, păduri de cuvinte, colibe de cuvinte, pajiști de cuvinte. Realitatea cuvintelor înlătura înăbușitoarele curți dosnice, fierul ruginit întins peste casele de piatră, balcoanele încărcate de ciubere și sârme de rufe. Ceea ce mă înconjura n-avea importanță. Tot ce avea importanță era făcut din cuvinte.

Aveam pe strada Amos vecini bătrâni, dar înfățișarea lor, când treceau cătinel, greoi, pe lângă casa noastră era doar o imitație ștearsă, jalnică, grosolană a realității înfiorătoare a bătrânului, matusalemicului Aleluiev. Așa cum pădurile de la Tel Arza erau o schiță ca vai de lume, făcută de un diletant, a pădurii virgine, de nepătruns. Lintea mamei mele era o amintire dezamăgitoare a ciupercilor și fructelor din pădure, mure și afine, din poveștile pe care mi le spunea. Întreaga realitate nu era decât o încercare zadarnică de a imita lumea cuvintelor. Iată povestea pe care mi-a spus-o mama despre acea femeie și fierari, fără să-și aleagă cuvintele, așternându-mi în față, fără să se gândească la vârsta mea fragedă, toată întinderea ținuturilor îndepărtate și multicolore ale limbajului, în goliciunea lor, pe unde puține picioare de copil mai călcaseră, adăpostul lingvisticelor păsări ale paradisului:

Demult, într-un orășel liniștit din Țara Enularia, în ținutul celor mai adânci văi, trăiau trei frați fierari, Mișa, Alioșa și Antoșa. Erau toți trei îndesați, păroși, ca niște urși. Toată iarna dormeau și numai când venea vara făureau pluguri, potcoveau caii, dădeau la tocilă cuțite, ascuțeau tăișuri și ciocăneau în uneltele de metal. Într-o bună zi Mișa, fratele cel mare, s-a dus în ținutul Troșiban. A lipsit multe zile, și când s-a întors nu era singur, ci a adus cu el o femeie surâzătoare, ca o fetișcană, pe nume Tatiana, Tania, Tanicica. Era tare frumoasă, nu găseai alta mai frumoasă de-a lungul și de-a latul Enulariei. Cei doi frați mai mici ai lui Mișa scrâșneau din dinți și tăceau toată ziulica. Dacă vreunul dintre ei se uita la ea, Tanicica asta râdea în hohote, până ce bărbatul era silit să-și coboare privirea. Sau dacă se uita ea la unul dintre ei, atunci acela dintre frați pe care îl ațintea se cutremura și își apleca privirea. În coliba fraților nu era decât o încăpere mare, și în această încăpere locuiau Mișa și Tanicica, cuptorul, foalele, nicovala, fratele sălbatic, Alioșa, și fratele tăcut, Antoșa, înconjurați de baroase, topoare, dălți, prăjini, lanțuri și colaci de sârmă. Și iată că s-a întâmplat ca într-o zi Mișa să fie împins în cuptor, și Alioșa a luat-o el pe Tanicica. Timp de șapte săptămâni frumoasa Tanicica a fost nevasta fratelui sălbatic, Alioșa, până ce barosul s-a prăvălit asupra lui și i-a strivit țeasta, iar Antoșa, fratele cel tăcut, și-a îngropat fratele și i-a luat locul. Când au trecut șapte săptămâni, pe când cei doi mâncau o plăcintă cu ciuperci,

Antoșa s-a albit deodată la față și apoi s-a albăstrit, s-a înecat și a murit. Și din acea zi până azi tineri fierari rătăcitori din cele patru zări ale Enulariei merg să locuiască în acea colibă, dar nici unul dintre ei n-a cutezat să rămână acolo șapte săptămâni întregi. Și Tanicica? Păi, fiecare fierar din cele patru zări ale Enulariei știe că Tanicicăi îi plac fierarii care vin pentru o săptămână, fierarii care vin pentru câteva zile, fierarii care stau o zi și o noapte, lucrează pentru ea pe jumătate dezbrăcați, dar n-a răbdat niciodată un fierar care uită să se scoale și să-și vadă de drum. O săptămână sau două hai, mai merge, dar șapte săptămâni? Cum să cuteze?

*

Hertz și Sarah Mussman, care trăiau la începutul secolului al XIX-lea în sătucul Trope sau Tripe, din apropierea orașului Rovno, în Ucraina, aveau un fiu frumos, pe nume Ephraim. Încă din copilărie, așa zice povestea familiei[9], acestui Ephraim îi plăcea să se joace cu roți și cu apă curgătoare. Când Ephraim Mussman avea treisprezece ani, la douăzeci de zile după *bar mitzvah*, a fost poftită mai multă lume la un ospăț, și de data aceasta Ephraim a fost cununat cu o copilă de doisprezece ani pe nume Haya-Duba: în acea vreme băieții erau căsătoriți pe hârtie, ca nu cumva să fie luați în oastea țarului și apoi să nu-i mai vadă ai lor niciodată.

9. Am auzit povestea aceasta și altele, pe care vi le voi spune în paginile următoare, când eram tânăr, de la mama și, în parte, de la bunicii mei și de la verii mamei, Shimshon și Michael Mussman. În 1979 am scris câteva dintre amintirile din copilărie ale mătușii mele Haya, iar între 1997 și 2001 am notat din când în când unele dintre multele lucruri pe care mi le-a spus mătușa Sonia. M-a ajutat și cartea vărului mamei, Shimshon Mussman, *Evadarea din oroare*, publicată în limba ebraică la Tel Aviv în 1996. (N. a.)

Mătușa mea, Haya Shapiro (care a primit numele bunicii ei, copila-nevastă), mi-a povestit acum mulți ani ce s-a întâmplat la această nuntă. După ceremonie și ospățul care a avut loc seara, peste drum de casa rabinului din satul Trope, părinții micuței mirese s-au ridicat să o ducă acasă, la culcare. Era deja târziu, și micuța, obosită după emoția căsătoriei și un pic ametită de la înghițiturile de vin care i se dăduseră, adormise cu capul în poala mamei. Mirele fugea de colo-colo printre invitați, roșu și transpirat, jucându-se de-a v-ați ascunselea cu micii lui colegi de școală. Așa că oaspeții s-au ridicat să plece, cele două familii au început să-și ia rămas bun și părinții mirelui i-au spus fiului lor să se suie iute în căruță ca să meargă acasă.

Numai că tânărul mire avea alte gânduri: copilul Ephraim s-a oprit în mijlocul curții, înfoiat dintr-odată ca un cocoșel, a bătut din picior și și-a cerut cu încăpățânare nevasta. Nu peste trei ani, nici măcar peste trei luni, ci chiar aici și acum. Chiar în seara asta.

Când oaspeții care mai rămăseseră au izbucnit în râs, le-a întors spatele mânios și s-a repezit peste drum, a bubuit la ușa rabinului, a stat în prag față în față cu rabinul zâmbitor și s-a apucat să citeze texte din Biblie, Mishnah, codurile de legi și comentatori. Era limpede că băiatul își pregătise muniția și își făcuse bine temele. I-a cerut rabinului să judece pe loc pricina lui cu restul lumii și să hotărască într-un fel sau altul. Ce scria în Tora? Ce spuneau Talmudul și juriștii? Era sau nu dreptul lui? Era ea sau nu nevasta lui? Se însurase sau nu cu ea după lege? Și atunci una din două: fie îl lasă să-și ia mireasa, fie trebuie să-i dea înapoi *ketubba*, contractul de căsătorie, și căsătoria să fie anulată.

Rabinul, după cum spune povestea, a mormăit, a șovăit și și-a dres glasul, și-a pipăit mustața și s-a scărpinat de câteva ori în cap, și-a smucit favoriții și s-a tras de barbă, și în

cele din urmă a oftat din rărunchi și a hotărât că nu e nimic de făcut, băiatul nu numai că era priceput la manevrarea textelor și argumentelor, dar mai avea și perfectă dreptate: tinerei mirese nu-i rămânea altceva de făcut decât să-l urmeze și nu exista nici o altă cale decât să i se supună lui.

Așa că au trezit-o pe micuța mireasă și, la miezul nopții, când toate deliberările s-au încheiat, au fost siliți să însoțească perechea de însurăței acasă la părinții lui. Mireasa a plâns tot drumul de frică. Mama ei o ținea strâns îmbrățișată și plângea împreună cu ea. Şi mirele a plâns tot drumul, din cauza zeflemelelor și rânjetelor invitaților. Cât despre mama lui și restul familiei, și ei au plâns pe tot drumul, de rușine.

Procesiunea nocturnă a durat o oră și jumătate. Era o combinație de alai funerar înlăcrimat și petrecere zgomotoasă, pentru că unii dintre participanți, încântați de scandal, țineau morțiș să zică, răcnind cât îi țineau bojocii, bine-cunoscuta glumă cu cocoșelul și puicuța sau pe cea despre cum se bagă ața în ac, desfătându-se cu rachiu, printre fornăieli nerușinate, nechezături și zbierete.

Între timp, pe tânărul mire l-a părăsit curajul și a început să-și regrete victoria. Şi așa, tânăra pereche zăpăcită, înlăcrimată și nedormită, a fost mânată ca oile la înjunghiere către camera nupțială improvizată în care, la orele mici ale dimineții, a trebuit să fie vârâtă aproape cu forța. Se zice că ușa a fost încuiată pe dinafară. Apoi nuntașii s-au retras în vârful picioarelor și au petrecut restul nopții șezând în altă încăpere, bând ceai și dând gata rămășițele ospățului, în vreme ce se străduiau să se consoleze unii pe ceilalți.

Dimineața, cine știe, poate că mamele s-au năpustit în odaie, înarmate cu prosoape și lighene, nerăbdătoare să afle cum au supraviețuit odraslele lor încăierării și ce vătămări și-au produs unul altuia.

Dar după câteva zile soțul și soția puteau fi văzuți alergând voioși prin curte și jucându-se, desculți și zgomotoși. Ba chiar soțul a construit într-un copac o căsuță pentru păpușile nevestei, iar el s-a întors la joaca lui cu roți și ape curgătoare, pe care le dirija prin curte, făcând pârâie, lacuri și cascade.

Părinții lui, Hertz și Sarah Mussman, au întreținut tânăra pereche până la vârsta de șaisprezece ani. *Kest-Kinder* era denumirea în idiș din acea vreme a tinerelor perechi care se bazează pe sprijinul părinților. Când s-a făcut mare, Ephraim Mussman a combinat pasiunea lui pentru roți cu cea pentru ape curgătoare și a făcut o moară în satul Trope. Roata morii era învârtită de forța apei curgătoare. Afacerea lui n-a fost niciodată prosperă: era visător și naiv ca un copil, leneș și mână-spartă, gâlcevitor și totuși niciodată ferm pe poziție. Avea tendința de a se prinde în flecăreli care durau de dimineața până seara. Haya-Duba și Ephraim trăiau în sărăcie. Micuța mireasă i-a născut lui Ephraim trei fii și două fiice. Ea a învățat meseria de moașă și infirmieră la domiciliu. Obișnuia să trateze fără bani pacienții săraci, pe ascuns. A murit în floarea vârstei, de ftizie. Străbunica mea avea douăzeci și șase de ani când a murit.

Chipeșul Ephraim s-a însurat la iuțeală cu o copilă de șaisprezece ani pe nume tot Haya, la fel ca precursoarea ei. Cât ai zice peşte, noua Haya Mussman i-a gonit din casa ei pe copiii vitregi. Soțul ei cel slab n-a încercat să o oprească: părea să-și fi consumat întreaga porție modestă de îndrăzneală și hotărâre într-o singură acțiune, în seara în care a bubuit eroic la ușa rabinului și a cerut, invocând Tora și toți juriștii, dreptul de a-și consuma căsătoria. Din acea noapte sângeroasă până la sfârșitul vieții s-a arătat nehotărât: era blând și moale, cedând întotdeauna vrerii nevestelor, fericit să se dea bătut în fața oricui i se împotrivea, și totuși cu străinii a început treptat să se poarte ca un om care ascunde în adâncul lui mister și sfințenie. Înfățișarea lui sugera o oarecare înfumurare învăluită în umilință, ca a unui țăran făcător de minuni sau a unui moșneag sfânt de-al

ortodocşilor ruşi.

*

Şi aşa se face că primul lui născut, bunicul meu, Naphtali Hertz, a devenit la vârsta de doisprezece ani ucenic pe moşia Vilkov, lângă Rudno, care aparţinea unei excentrice aristocrate necăsătorite, prinţesa Ravzova. În trei-patru ani prinţesa a descoperit că tânărul evreu pe care îl căpătase practic pe degeaba era sprinten, ager la minte, fermecător şi amuzant şi, pe lângă toate aceste calităţi, ştia şi câte ceva despre măcinarea făinii, dat fiind că a crescut la moara tatălui său. Probabil că mai avea el ceva care a stârnit sentimentele materne în prinţesa stafidită, fără copii.

Aşa că a hotărât să cumpere un teren la periferia oraşului Rovno, în dreptul cimitirului de la capătul străzii Dubinska, şi a construit o moară. A încredinţat conducerea morii unuia dintre nepoţii şi moştenitorii ei, inginerul Constantin Semionovici Steleţki, şi i l-a dat ca ajutor pe Hertz Mussman, care avea şaisprezece ani. Foarte repede bunicul meu şi-a arătat talentele de organizator, tactul şi empatia, datorită cărora era îndrăgit de toţi cei care îl întâlneau, şi acea sensibilitate faţă de ceilalţi, care îi îngăduia să ghicească ce gândesc sau ce-şi doresc.

La şaptesprezece ani bunicul ajunsese adevăratul administrator al morii. („Aşa de repede a crescut în ochii prinţesei! Ca în povestea aceea cu Iosif cel Drept din Egipt şi aia, cum îi zice? Madam Potifar, nu? Inginerul ăla, Steleţki, tot ce dregea sfărâma iarăşi când se îmbăta. Era un beţivan cumplit! Încă mi-l amintesc cum îşi bătea calul, furios, şi în acelaşi timp plângea de mila animalelor proaste, plângea cu lacrimi cât bobul de strugure, dar dădea mai departe în cal. Toată ziua născocea noi maşinării, sisteme, roţi dinţate, întocmai ca Stephenson. Avea un fel de scânteie de geniu. Dar de îndată ce născocea un lucru, se mânia, Steleţki ăsta, şi îl nimicea!“)

Şi aşa tânărul evreu a învăţat să întreţină şi să repare maşinăriile, să se târguiască cu ţăranii care aduceau acolo grâul şi orzul, să le plătească lucrătorilor salariile, să negocieze cu furnizorii şi cu clienţii. Aşa a devenit morar, ca tatăl său. Însă, spre deosebire de leneşul şi copilărosul său tată Ephraim, el era deştept, muncitor şi ambiţios. Şi avea succes.

Între timp, prinţesa Ravzova, în amurgul vieţii sale, a devenit din ce în ce mai evlavioasă: nu se îmbrăca decât în negru, îşi petrecea vremea cu rugăciuni şi posturi, jelea veşnic, tăifăsuia în şoaptă cu Isus, călătorea de la o mânăstire la alta în căutarea iluminării, îşi risipea averea pe danii către biserici şi locurile sfinte. („Iar într-o zi a luat un ciocan şi şi-a bătut un cui în mână, pentru că voia să simtă exact ce a simţit Isus. Şi atunci au venit şi au legat-o, i-au îngrijit mâna, au ras-o în cap şi au închis-o pentru restul vieţii într-o mânăstire de lângă Tula.“)

Inginerul cel netrebnic, Constantin Steleţki, nepotul prinţesei, s-a scufundat cu totul în beţie după ce a primit averea mătuşii. Soţia lui, Irina Matveievna, a fugit cu Anton, fiul vizitiului. („Şi ea era mare *pianiţa* – beţivancă. Dar el, Steleţki, a fost cel care a făcut-o *pianiţa*. Uneori o pierdea la cărţi. Adică o pierdea pentru o noapte, o căpăta înapoi dimineaţa, şi în seara următoare iar o pierdea.“)

Şi aşa inginerul Steleţki îşi îneca necazurile în vodcă şi în jocul de cărţi. („Dar scria şi poezii minunate, poezii atât de frumoase, pline de simţire, pline de căinţă şi de milă! A scris chiar şi un tratat filozofic, în latină. Cunoştea pe de rost toate lucrările marilor filozofi, Aristotel, Kant, Soloviev, şi obişnuia să umble de unul singur prin pădure. Ca să se înjosească, se îmbrăca uneori în zdrenţe şi rătăcea pe străzi în faptul dimineţii, scormonind prin gunoaie, ca un cerşetor lihnit.“)

Treptat, Steleţki l-a făcut pe Hertz Mussman mâna sa dreaptă la moară, apoi locţiitorul său, iar în cele din urmă partener. Când bunicul a împlinit douăzeci şi trei de ani, cu vreo zece ani după ce fusese „vândut ca rob“ prinţesei Ravzova, a cumpărat partea din moară a lui Steleţki.

Curând afacerea i s-a extins şi printre alte achiziţii a înghiţit şi micuţa moară a tatălui său.

Tânărul proprietar de moară nu era supărat că fusese alungat din casa părintească. Dimpotrivă: l-a iertat pe tatăl său, care între timp reuşise să ajungă iarăşi văduv, l-a instalat la birou, aşa-numitul *kontora*, şi chiar i-a plătit un salariu lunar frumuşel până la sfârşitul vieţii. Chipeşul Ephraim a şezut acolo mulţi ani, împodobit cu o impresionantă barbă albă, nefăcând nimic: zilele îi treceau încet, bând ceai şi stând la taifasuri plăcute şi îndelungate cu furnizorii şi agenţii care veneau la moară. Îi plăcea să le ţină lecţii, calm şi expansiv, despre secretul longevităţii, natura sufletului rus în comparaţie cu sufletul polon sau ucrainean, misterele ascunse ale iudaismului, crearea lumii sau propriile idei originale despre îmbunătăţirea pădurilor, despre cum să dormi mai bine, cum să păstrezi poveştile din popor sau să-ţi întăreşti vederea prin mijloace naturale.

*

Mama îşi amintea de bunicul ei Ephraim ca de o impunătoare figură patriarhală. Chipul lui îi părea sublim, datorită bărbii lungi, ca zăpada, care se revărsa maiestuos, ca a unui profet, şi sprâncenelor groase şi albe care îi dădeau o splendoare biblică. Ochii lui albaştri străluceau ca nişte iazuri în acest peisaj înzăpezit, cu un zâmbet fericit, copilăresc. „Bunicul Ephraim arăta întocmai ca Dumnezeu. Vreau să spun, în felul în care şi-l închipuie pe Dumnezeu toţi copiii. Treptat, toată lumea a ajuns să-l perceapă ca un sfânt slav, un ţăran făcător de minuni, ceva între imaginea bătrânului Tolstoi şi Moş Crăciun.“

Ephraim Mussman trecuse de cincizeci de ani când a devenit la fel de impresionant ca un bătrân înţelept oarecum neguros. Era din ce în ce mai puţin în stare să facă deosebirea între un om al lui Dumnezeu şi Dumnezeu însuşi. Începuse să citească gândurile, să ghicească viitorul, să peroreze despre morală, să interpreteze visele, să dea iertăciune, să facă acte de smerenie şi să jelească. De dimineaţa până seara şedea la masa de lucru din biroul de la moară, cu un pahar de ceai, şi pur şi simplu jelea. În afară de asta nu mai făcea nimic, cât era ziua de mare.

Întotdeauna răspândea o aromă sofisticată, iar mâinile îi erau moi şi calde. („Dar eu“, a spus mătuşa mea Sonia, la optzeci şi cinci de ani, cu satisfacţie nu prea bine ascunsă, „eram cea pe care o iubea cel mai mult dintre toţi nepoţii lui! Eram preferata lui! Asta pentru că eram o micuţă *krasaviţa*, plină de cochetărie, ca o micuţă franţuzoaică, şi ştiam cum să-l răsucesc după degetul meu mic, cu toate că, de fapt, orice fată putea răsuci după degetul ei mic capul lui frumos, era aşa de dulce şi cu capul în nori, aşa de copilăros şi aşa de emotiv: cel mai mărunt lucru îi umplea ochii de lacrimi. Şi când eram copiliţă şedeam ore în şir în poala lui, tot pieptănându-i barba minunată, şi întotdeauna aveam destulă răbdare să ascult toate nimicurile pe care obişnuia să mi le toarne. Şi, mai presus de toate, mi-au pus numele mamei lui. De aceea bunicul mă iubea cel mai mult pe mine, şi uneori îmi zicea «măicuţă»!“)

Era liniştit şi cu suflet bun. Un bărbat blând, amabil, mare flecar, dar oamenilor le plăcea să se uite la el mai ales datorită zâmbetului amuzat, copilăresc, fermecător ce plutea veşnic pe chipul lui zbârcit. („Bunicul Ephraim era aşa: în clipa în care te uitai la el începeai să zâmbeşti şi tu! Toată lumea începea să zâmbească, vrând-nevrând, în clipa în

care bunicul Ephraim intra în odaie. Chiar și portretele de pe pereți începeau să zâmbească în clipa în care bunicul Ephraim intra în cameră!“) Din fericire pentru el, fiul său, Naphtali Hertz, îl iubea din tot sufletul și întotdeauna îl ierta sau se prefăcea că n-a observat când el încurca socotelile sau deschidea fără permisiune cutia cu bani din birou și lua câteva bancnote pe care le înmâna, la fel ca Dumnezeul din povestirile populare hasidice, țăranilor recunoscători, după ce le ghicea viitorul și îi procopsea cu o predică moralizatoare.

Zile în șir bătrânul ședea în birou, privind pe fereastră, urmărind mulțumit cum lucrează moara fiului său. Poate că, dat fiind că arăta „întocmai ca Dumnezeu“, chiar se vedea pe sine în ultimii ani de viață ca un fel de Atotputernicul. Era umil, dar și arogant, poate că un pic slab la minte la bătrânețe (care a început pe la cincizeci de ani). Uneori îi oferea fiului său tot soiul de sfaturi și sugestii pentru îmbunătățirea și extinderea afacerii, dar de cele mai multe ori după o oră sau două uita ce a zis și oferea alte sfaturi. Bea pahar după pahar de ceai, se uita la socoteli cu gândurile aiurea, iar dacă străinii îl luau drept șeful cel mare nu-i corecta, ci stătea cu ei la taifasuri plăcute despre averea familiei Rothschild sau despre cumplitele greutăți ale vieții culilor din China (pe care o numea *Kitai*). De obicei stăteau așa la taclale câte șapte-opt ore.

Fiul lui îi făcea întotdeauna pe plac. Cu înțelepciune, prudență și răbdare, Naphtali Hertz a extins afacerea, deschizând filiale ici și colo, câștigând niște bani. Şi-a căsătorit o soră, Sarah, a luat-o la el pe cealaltă, Jenny, și până la urmă a izbutit să o mărite și pe ea („cu un tâmplar, Yasha! Un băiat drăguț, chiar dacă era foarte simplu! Dar ce altă alegere ar fi avut Jenny? La urma urmei, avea aproape patruzeci de ani!“). L-a angajat pe nepotul lui, Shimshon, cu un salariu cuviincios, ca și pe Yasha al lui Jenny, tâmplarul, și-a împrăștiat generozitatea asupra tuturor fraților, surorilor și altor neamuri; afacerea prospera, și clienții ucraineni și ruși se înclinau cu respect în fața lui, cu pălăria apăsată pe piept, și i se adresau cu Gertz Yefremovici (Hertz, fiul lui Ephraim). Avea chiar și un ajutor rus, un tânăr aristocrat scăpătat, care suferea de ulcer. Cu ajutorul lui, bunicul și-a extins afacerea și mai mult, și a deschis filiale chiar și la Kiev, Moscova și Petersburg.

*

În 1909 sau 1910, la douăzeci și unu de ani, Naphtali Hertz Mussman s-a însurat cu Itta Gedalievna Schuster, fiica năzuroasă a lui Gedaliah Schuster și a soției lui, Pearl (născută Gibor). Despre străbunica Pearl am aflat de la mătușa Haya că era o femeie dură, „vicleană ca șapte negustori la un loc“, cu un al șaselea simț pentru intrigile din sat, cu limba ascuțită, lacomă de bani și de putere și cumplit de meschină. („Se spune că strângea întotdeauna șuvițele de păr care cădeau la frizer, ca să umple pernițe cu ele. Tăia cu un cuțit fiecare bucățică de zahăr în patru cubulețe egale.“) Cât despre străbunicul Gedaliah, nepoata lui Sonia și-l amintea ca pe un bărbat morocănos și îndesat, debordând de pofte. Barba îi era neagră și neîngrijită, iar purtarea zgomotoasă și despotică. Se spunea că poate râgâi atât de tare, încât făcea să se zguduie geamurile, și că urletul lui era ca hodorogeala unor butoaie care se rostogolesc. (Dar animalele îl înspăimântau de moarte, și câinii, și pisicile, ba chiar și iezii și viței.)

Fiica lor, Itta, bunica mea, s-a purtat întotdeauna ca o femeie cu care viața nu a fost atât de bună cum ar fi meritat. A fost frumoasă în tinerețe și a avut mulți adoratori, și se pare că a fost corcolită. Domnea cu mână de fier asupra celor trei fiice ale ei, și totuși se purta ca și cum ar fi vrut ca ele să o trateze ca pe o soră mai mică sau ca pe o copiliță dulce. Chiar și la bătrânețe a continuat să-și răsfețe nepoții cu tot soiul de mici favoruri și

gesturi pline de cochetărie, ca și cum ne-ar fi implorat să ne agităm în jurul ei, să ne lăsăm captivați de farmecul ei, să-i facem curte. În același timp, putea să se poarte cu o cruzime politicoasă.

*

Căsătoria dintre Itta și Hertz Mussman a durat, cu scrâșnete din dinți, vreme de șaizeci și cinci de ani plini de insulte, nedreptăți, umilințe, armistiții, rușine, reținere și politețe reciprocă, strâmbând din buze. Bunicii mei din partea mamei erau disperat de deosebiți și departe unul de celălalt, și totuși disperarea asta era ținută întotdeauna sub lacăt. Nimeni din familia mea nu vorbea despre ea, și, dacă am reușit vreodată să o simt în copilărie, era ca izul slab de carne perpelită în camera alăturată.

Cele trei fiice ale lor, Haya, Fania și Sonia, au căutat mijloacele prin care să aline suferința din căsnicia părinților lor. Toate trei luau fără șovăială partea tatălui împotriva mamei. Toate trei își disprețuiau mama și se temeau de ea; le era rușine cu ea și o considerau o persoană care bagă zâzanie, deprimant de vulgară și de despotică. Când se luau la harță, se acuzau una pe cealaltă: „Uită-te la tine! Ai ajuns întocmai ca *maman*!“

Doar când părinții ei erau deja bătrâni și ea însăși îmbătrânise, mătușa Haya a izbutit în cele din urmă să-i despartă, ducându-și tatăl la o casă pentru bătrâni din Givatayim și mama într-o clinică din apropiere de Nes Tsiyona. A făcut asta în ciuda protestelor mătușii Sonia, care credea că o astfel de despărțire silită e complet greșită. Dar pe atunci dezbinarea dintre cele două mătuși ale mele ajunsese oricum la culme. Nu și-au spus nici un cuvințel timp de aproape treizeci de ani, de la sfârșitul anilor ’50 până la moartea mătușii Haya, în 1989. (Mătușa Sonia a mers la înmormântarea surorii ei, unde ne-a spus cu tristețe: „O iert pentru toate. Şi mă rog în inima mea să o ierte și Dumnezeu – și n-o să fie treabă ușoară pentru El, că are o grămadă de lucruri să-i ierte“. Cu un an înaintea morții, mătușa Haya îmi spusese exact același lucru despre sora ei Sonia.)

Adevărul este că toate trei surorile Mussman, fiecare în felul ei, erau îndrăgostite de tatăl lor. Bunicul meu, Naphtali Hertz (căruia cu toții, fiicele, ginerii și nepoții, îi ziceam Papa) era un bărbat fascinant, blând, patern, bun la inimă. Era oacheș, cu vocea caldă și moștenise ochii tatălui său, de un albastru-deschis, acei ochi ageri care ascundeau un surâs. Când vorbea cu tine aveai impresia că îți putea cerceta adâncurile sufletului, citind printre rânduri, pricepând pe dată ce ai spus și de ce ai spus-o, și totodată deslușind ce anume încercai zadarnic să-i ascunzi. Uneori îți arunca pe neașteptate un zâmbet malițios, parcă făcându-ți semn cu ochiul, ca și cum voia să te facă să te simți un pic stingherit, în vreme ce el însuși era stingherit din cauza ta, dar te ierta, pentru că, la urma urmei, un om nu e decât un om.

El credea că toți oamenii sunt copii nechibzuiți, care și-au provocat mare dezamăgire și suferință lor înșiși și unul altuia, fiind cu toții prinși într-o comedie grosolană și fără sfârșit, care în general se termină prost. Toate drumurile duc la suferință. Prin urmare, după părerea lui Papa, practic toți oamenii merită îndurare, și cele mai multe dintre faptele lor merită să fie iertate, inclusiv diverse uneltiri, farse, înșelătorii, prefăcătorii, manipulări false, revendicări și pretenții. Pentru toate acestea te ierta cu acea umbră de zâmbet malițios, de parcă ar fi zis (în idiș): *Nu*, ce dacă.

Singurele lucruri care puneau la grea încercare îngăduința amuzată a lui Papa erau actele de cruzime. De acestea avea oroare. Ochii lui albaștri și veseli se înnorau când auzea de fapte rele. „Un animal rău? Ce înseamnă expresia asta?“ cugeta el în idiș. „Nici un animal nu e rău. Nici un animal nu e în stare să facă rău. Animalele nu au inventat încă

răul. El e monopolul nostru, stăpânii creațiunii. Așa că, la urma urmei, poate că am mâncat alt măr din grădina raiului? Poate că între pomul vieții și cel al cunoașterii mai creștea unul în grădina raiului, un pom otrăvitor, despre care nu se vorbește în scriptură, pomul răului (pomul cu *rishes* îi zicea el în idiș), și din acesta am mâncat, din greșeală? Ticălosul ăla de șarpe a înșelat-o pe Eva, i-a jurat că era cu adevărat pomul cunoașterii, dar de fapt a dus-o la pomul cu *rishes*. Poate că, dacă ne-am fi mulțumit cu pomul vieții și cu cel al cunoașterii, nu am fi fost izgoniți din rai?“

Şi apoi, cu ochii care își recăpătaseră albastrul lor voios și sclipitor, continua să explice, cu vocea sa înceată, caldă, și în idișul lui pitoresc, sonor, ceea ce Jean-Paul Sartre avea să descopere după mulți ani: „Dar ce e iadul? Ce e raiul? Cu siguranţă că totul e înăuntru. În casele noastre. Poți găsi iad și rai în fiecare odaie. În spatele fiecărei uși. Sub fiecare pătură conjugală. Așa este. Un strop de răutate, și oamenii sunt unul pentru celălalt iadul. Un strop de îndurare, și oamenii găsesc unul în celălalt raiul.

Am zis un strop de îndurare și generozitate, n-am zis iubire: nu prea cred în iubirea universală. Iubirea tuturor pentru toți – poate că ar trebui să lăsăm asta în seama lui Isus. Iubirea e cu totul altceva. Nu are nimic de-a face cu generozitatea cu îndurarea. Dimpotrivă. Iubirea este un amestec ciudat de contrarii, o îmbinare de egoism extrem și dăruire deplină. Un paradox! În plus, iubirea, toată lumea vorbește întotdeauna de iubire, iubire, dar iubirea nu e ceva ce alegi, ci ceva de care te molipsești ca de o boală, care te asaltează ca o nenorocire. Așadar, ce anume alegem? Între ce și ce trebuie să aleagă oamenii în fiecare minut al zilei? Generozitate sau meschinărie. Orice copil o știe, și totuși răutatea nu se mai isprăvește. Cum se poate explica asta? Se pare că ni se trage de la mărul pe care l-am mâncat atunci: am mâncat un măr otrăvit“.

21

Orașul Rovno (în polonă Rovne, în germană Rowno), un important nod de cale ferată, a crescut în jurul palatelor și parcurilor înconjurate de șanțuri cu apă ale familiei princiare Lubomirski. Râul Uste tăia orașul de la sud la nord. Între râu și mlaștină se afla cetatea, și pe vremea rușilor încă mai era un lac frumos, cu lebede. Orizontul orașului Rovno era format de cetate, palatul Lubomirski și mai multe biserici catolice și ortodoxe, dintre care una avea două clopotnițe. Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial orașul se mândrea cu vreo șaizeci de mii de locuitori, dintre care majoritatea erau evrei, iar restul erau ucraineni, polonezi, ruși și o mână de cehi și nemți. Alte câteva mii de evrei locuiau în orașele și satele din preajmă. Satele erau înconjurate de livezi și grădini de zarzavat, pășuni și lanuri de grâu și de secară, care uneori tremurau și se unduiau în vânt. Tăcerea câmpurilor era sfâșiată din când în când de șuieratul vreunei locomotive. Uneori se auzeau cântând prin grădini tinerele țărănci ucrainene. De departe, cântecul lor suna ca o tânguire.

Câmpii netede și largi se întindeau cât vedeai cu ochii, ici și colo arcuind în sus câte o colină, brăzdate de râuri și bălți, împestrițate cu mlaștini și păduri. În oraș erau trei sau patru străzi „europene“, cu câteva clădiri oficiale în stil neoclasic și o fațadă aproape neîntreruptă de blocuri cu două etaje, cu balcoane din fier forjat, în care locuia clasa de mijloc. Un șir de prăvălioare ocupa parterul acestor case de negustori. Însă cele mai multe dintre străzile lăturalnice erau niște ulițe neîngrijite; erau noroioase iarna și prăfoase vara. Din loc în loc erau mărginite de pavaje din lemn, șubrede. De cum coteai pe una dintre aceste străzi lăturalnice erai înconjurat de case slave, joase și late, cu pereți groși și streșini ample, înconjurate de loturi mici de pământ și de nenumărate colibe de lemn dărăpănate, unele înfundate în pământ până la ferestre și cu iarbă crescută pe acoperiș.

În 1919 Tarbuth, o organizație educativă evreiască a deschis la Rovno un liceu, o școală primară și câteva grădinițe. Mama și surorile ei au fost educate în școlile Tarbuth. În anii ’20 și ’30 la Rovno se tipăreau ziare în ebraică și idiș, zece sau douăsprezece partide politice evreiești se luptau frenetic între ele și înfloreau cluburi de literatură ebraică, iudaism, știință și educație a adulților. Cu cât se amplifica antisemitismul în Polonia, în anii ’20 și ’30, cu atât se întăreau sionismul și educația evreiască, și, în același timp (fără să fie o contradicție), cu atât mai puternică devenea atracția laicismului și a culturii neevreiești[10].

10. Menahem Gelehrter, *Liceul evreiesc Tarbuth din Rovno* (în ebraică), Ierusalim, 1973. Școlile Tarbuth erau sioniste și laice. (N. a.)

În fiecare seară, la ora zece fix, expresul de noapte pleca din stația Rovno către Zdolbunowo, Lvov, Lublin și Varșovia. Duminica și de sărbătorile creștine băteau toate clopotele. Iernile erau întunecate și cu zăpadă din belșug, iar vara cădeau ploi calde. Proprietarul cinematografului din Rovno era un neamț pe nume Brandt. Unul dintre farmaciști era un ceh pe nume Mahacek. Chirurgul-șef al spitalului era un evreu, doctorul Segal, pe care rivalii îl porecliseră Segal Nebunul. Unul dintre colegii lui de la spital era chirurgul ortoped Joseph Kopejka, un înflăcărat sionist revizionist. Moshe Rotenberg și Simcha-Hertz Majafit erau rabinii orașului. Evreii se ocupau de afaceri cu lemn și cereale, cu făină, cu textile și bunuri casnice, aurărie și argintărie, pielărie, imprimerie,

îmbrăcăminte, băcănie, galanterie, comerț și bănci. Unii dintre tinerii evrei erau împinși de conștiința lor socială să se alăture proletariatului, ca lucrători în imprimerii, ucenici, muncitori cu ziua. Familia Pisiuk avea o fabrică de bere. Cei din familia Twischor erau artizani renumiți. Familia Strauch făcea săpun. Familia Gendelberg arenda păduri. Familia Steinberg avea o fabrică de chibrituri. În iunie 1941 nemții au cucerit Rovno-ul de la sovietici, care ocupaseră orașul cu doi ani înainte. În două zile, 7 și 8 noiembrie 1941, nemții și colaboratorii lor au ucis peste douăzeci și trei de mii dintre evreii din oraș. Cinci mii dintre supraviețuitori au fost uciși mai târziu, pe 13 iulie 1942.

Mama îmi vorbea uneori, nostalgic, cu vocea ei liniștită, care tărăgăna la sfârșitul cuvintelor, despre acel Rovno pe care îl lăsase în urmă. În șase-șapte propoziții îmi zugrăvea un tablou. Am amânat în repetate rânduri să merg la Rovno, ca tabloul pe care mi l-a zugrăvit mama să nu trebuiască să facă loc altora.

*

Excentricul primar al orașului Rovno din al doilea deceniu al secolului XX, Lebedevski, n-a avut copii; locuia într-o casă mare, înconjurată de mai mult de un acru de teren, cu o grădină de flori și una de zarzavat și livadă, pe strada Dubinska, la numărul 14. Trăia acolo cu o singură servitoare și fetița acesteia, despre care se zvonea că ar fi a lui. Mai era și o rudă îndepărtată de-a lui, Liubova Nikiticina, o rusoaică aristocrată fără un ban în pungă, care pretindea că ar fi înrudită întru câtva, de departe, cu familia imperială a Romanovilor. Trăia în casa lui Lebedevski împreună cu cele două fiice de la doi soți, Tasia, sau Anastasia Sergheievna, și Nina, sau Antonina Boleslavovna. Toate trei trăiau înghesuite într-o cămăruță aflată chiar la capătul unui coridor, în spatele unei draperii. Cele trei boieroaice împărțeau acest spațiu cu o splendidă piesă de mobilier din secolul al XVIII-lea, din mahon sculptat cu flori și alte ornamente. În ea, în spatele ușilor lustruite, erau înghesuite grămezi de obiecte vechi din argint, porțelan și cristal. Mai aveau un pat lat, împodobit cu pernițe colorate, brodate, în care se pare că dormeau toate trei.

Casa avea un singur etaj spațios, însă dedesubt era un beci uriaș, care slujea de atelier, cămară, magazie, cramă și depozit de mirosuri puternice: un amestec ciudat, un pic înspăimântător, dar și fascinant, de mirosuri de fructe uscate, unt, cârnați, bere, cereale, miere, mai multe feluri de dulceață, *varinnie*, *povidlo*, butoaie cu varză și castraveți murați și tot soiul de mirodenii, iar de-a curmezișul beciului spânzurau șiraguri de fructe deshidratate și fel de fel de semințe uscate, în saci și în ciubere, și mirosuri de gudron, parafină, smoală, cărbune și lemne de foc, precum și izuri de mucegai și putreziciune. O mică deschizătură din apropierea tavanului lăsa să pătrundă raze de soare piezișe, în care juca praful, ce păreau să adâncească întunericul în loc să-l alunge. Din povestirile mamei am ajuns să cunosc atât de bine beciul, încât și acum, când scriu acestea, dacă închid ochii cobor în el și trag în piept amestecul lui amețitor de mirosuri.

În 1920, la puțină vreme după ce trupele poloneze ale mareșalului Pilsudski au cucerit de la ruși Rovno-ul și tot vestul Ucrainei, primarul Lebedevski a căzut în dizgrație și a fost mazilit. Succesorul lui a fost un târâie-brâu grosolan și bețiv, pe nume Bojarski, care, colac peste pupăză, era un antisemit feroce. Casa lui Lebedevski din strada Dubinska a fost cumpărată la un preț bun de bunicul meu, proprietarul de moară Naphtali Hertz Mussman. S-a mutat acolo cu soția lui, Itta, și cele trei fiice, Haya, sau Nyusya, cea mai mare, născută în 1911, Rivka-Feiga, sau Fania, născută după doi ani, și ultima născută, Sarah, sau Sonia, care a venit pe lume în 1916. Casa, după cum mi s-a spus, încă mai există.

Pe o parte a străzii Dubinska, al cărei nume a fost schimbat de polonezi în strada Kazarmowa (Cazărmii), se aflau vilele celor mai bogați locuitori ai orașului, în vreme ce latura cealaltă era ocupată de localurile armatei (*kazarmy*). Primăvara, parfumul grădinilor și livezilor umplea strada, amestecat uneori cu mirosuri de spălat sau de copt, de pâine proaspătă, prăjituri, biscuiți și plăcinte și aromele de mâncăruri foarte condimentate care adiau dinspre bucătăriile caselor.

În casa aceea mare, cu numeroasele ei odăi, continuau să trăiască diferiți locatari pe care Mussmanii îi „moșteniseră“ de la Lebedevski. Pe Papa nu l-a lăsat inima să-i dea afară. Așa că bătrâna servitoare, Xenia Dimitrievna, Xenietcika, locuia în continuare în spatele bucătăriei, cu fata ei, Dora, care poate că era sau poate că nu era zămislită de Lebedevski însuși; toți îi spuneau simplu, Dora, fără patronimic. Iar la capătul coridorului, dincolo de draperia grea, aristocrata scăpătată Liuba, Liubova Nikiticina, pretinzând în continuare că se trage oarecum din familia imperială, a rămas netulburată în spațiul ei micuț, împreună cu fiicele ei Tasia și Nina; toate trei erau foarte slabe, drepte și mândre, și întotdeauna îmbrăcate foarte îngrijit, „ca un cârd de păuni“.

Într-o cameră luminoasă, mare, aflată în partea din față a casei, pentru care plătea lunar chirie și care era numită *Kabinett*, trăia un colonel (*polkovnik*) polonez pe nume Jan Zakrzewski. Era un bărbat lăudăros, leneș și sentimental, care trecuse de cincizeci de ani, voinic, viril, cu umeri lați și deloc urât. Fetele i se adresau cu *pane polkovnik*. În fiecare vineri Itta Mussman o trimitea pe una dintre fiicele ei la el cu o tavă de prăjituri cu mac frumos mirositoare, abia scoase din cuptor; ea trebuia să ciocănească politicos la ușa lui *pan polkovnik*, să facă o plecăciune și să-i ureze sabat fericit în numele întregii familii. Colonelul se apleca și o mângâia pe copilă pe păr, uneori pe spate sau pe umăr; le numea pe toate *țiganka* (țigăncușă) și îi jura fiecăreia că o să o aștepte credincios și n-o să se însoare cu nimeni altcineva decât cu ea, când o să fie destul de mare.

Bojarski, primarul antisemit care îl înlocuise pe Lebedevski, venea uneori să joace cărți cu colonelul în retragere Zakrzewski. Beau împreună și fumau „până ce aerul se înnegrea“. Şi, pe măsură ce treceau orele, vocile lor erau din ce în ce mai groase și mai răgușite, iar râsul lor răsunător se umplea de grohăieli și horcăieli. Când venea primarul, fetele erau trimise în spatele casei sau în grădină, ca nu cumva urechile lor să prindă vorbe care nu se cuvine să fie auzite de domnișoarele bine-crescute. Din când în când servitoarea le ducea bărbaților ceai fierbinte, cârnați, heringi sau o tavă cu compot, biscuiți și nuci. De fiecare dată le transmitea respectuos rugămintea stăpânei casei de a vorbi mai încet, pentru că are „o cumplită durere de cap“. Ce îi răspundeau domnii bătrânei servitoare nu vom ști niciodată, pentru că era „surdă ca zece pereți“ (alteori ziceau „surdă ca Dumnezeu Atotputernicul“). Ea își făcea cruce cu smerenie, se înclina și părăsea odaia târându-și picioarele obosite și îndurerate.

Şi, odată, într-o duminică devreme, înainte de revărsarea zorilor, când toți cei din casă erau încă în pat, dormind duși, colonelul Zakrzewski s-a hotărât să-și încerce pistolul. Mai întâi a tras în grădină, prin fereastra închisă. Din întâmplare, sau în vreun fel misterios, a reușit prin întuneric să lovească un porumbel, pe care l-au găsit dimineața rănit, dar încă viu. Apoi, din cine știe ce motiv, a tras în sticla de vin de pe masa lui, s-a împușcat în coapsă, a tras de două ori în candelabru, dar nu l-a nimerit, și cu ultimul glonț și-a sfărâmat fruntea și a murit. Era un bărbat gureș și sentimental, foarte sincer; adesea se pornea să cânte sau să plângă, întristat de tragedia istorică a poporului său, trist din cauza purcelușului celui drăgălaș pe care vecinul l-a bătut cu parul până l-a omorât, mâhnit de soarta amară a păsărilor cântătoare la sosirea iernii, de suferința lui Isus țintuit pe cruce, era foarte îndurerat chiar și din cauza evreilor, care erau persecutați de cincizeci de

generații și încă nu ajunseseră la lumină, era întristat de propria viață, care se scurgea fără vreun rost, și îngrozitor de trist din cauza unei fete, Vasilisa, pe care o lăsase cândva să plece de lângă el, acum mulți ani, lucru pentru care mereu își blestema prostia și viața goală, netrebnică: „Doamne, Dumnezeul meu“, declama în latina lui de polonez, „de ce Ți-ai întors chipul de la mine? Şi de ce Ți-ai întors chipul de la noi toți?“

În acea dimineață le-au scos pe cele trei fete din casă pe ușa din spate, prin livadă și apoi pe poarta grajdului, iar când s-au întors, odaia din față era goală, curățată și pusă în rânduială și aerisită, și toate lucrurile colonelului fuseseră îndesate în saci și duse de acolo. Doar un miros de vin, de la sticla care fusese sfărâmată, își amintea mătușa Haya, a mai stăruit câteva zile.

Şi, odată, fata care avea să fie mama mea a găsit acolo un bilet, pitit într-o crăpătură a șifonierului, scris într-o polonă destul de rudimentară de o mână de femeie, în care cineva îi scria preascumpului ei lupișor ca să-i spună că în toată viața ei nu a întâlnit un bărbat mai bun sau mai generos decât el și că ea nu e vrednică nici să-i sărute tălpile. Mica Fania a observat două greșeli de ortografie în polonă. Biletul era semnat cu litera N, sub care autoarea desenase două buze pline, întinse pentru o sărutare. „Nimeni“, a spus mama, „nu știe nimic despre altcineva. Nici măcar despre vecinul de alături. Nici măcar despre cel cu care ești căsătorit. Sau despre o rudă sau copilul său. Absolut nimic. Nici chiar despre noi înșine. Nu știm nimic. Şi dacă ne închipuim uneori, pentru o clipă, că totuși știm ceva, e și mai rău, pentru că e mai bine să trăiești fără să știi nimic, decât să trăiești în greșeală. Cu toate că, de fapt, cine știe? Poate că, dacă ne gândim mai bine, e mult mai ușor să trăiești în greșeală, decât în întuneric?“

*

Din apartamentul ei cu două camere, cu obloanele veșnic închise, cu prea multă mobilă, curat și ordonat, întunecat, înăbușitor, de pe strada Wessely din Tel Aviv (în vreme ce afară se înfiripă o zi de septembrie umedă și apăsătoare), mătușa Sonia mă duce să văd vila din cartierul Wolja de la nord-vestul orașului Rovno. Strada Kazarmowa, fostă Dubinska, se încrucișa cu strada principală din Rovno, căreia i se zicea Şossejna, însă după venirea polonezilor a fost rebotezată Czecziego Maja, strada Trei Mai, în cinstea zilei naționale a Poloniei.

Când te apropii de casă dinspre stradă, îmi povestește mătușa Sonia, precis și amănunțit, mai întâi traversezi grădinița din față, numită *palisadnik*, cu tufele ei de iasomie, îngrijite („și îmi amintesc încă o anumită tufă de pe stânga, care avea un miros foarte puternic și deosebit de picant, și de aceea îi ziceam «îndrăgostita»…“). Şi erau flori numite *margaritki*, cărora le ziceți acum margarete. Şi erau tufe de trandafiri, *rozociki*, făceam din petalele lor un fel de *konfitura*, o dulceață atât de dulce și de aromată, că îți închipuiai că probabil se linge singură când n-o vede nimeni. Trandafirii creșteau pe două straturi rotunde înconjurate de pietre mici sau cărămizi așezate oblic și date cu var, așa încât arătau ca un șir de lebede albe ca zăpada care se reazemă una de alta.

Dincolo de aceste tufe aveam o băncuță verde și lângă ea coteai la stânga către intrarea principală: erau patru sau cinci trepte late și o ușă mare, cafenie, cu tot soiul de podoabe și sculpturi, rămășiță a gustului baroc al primarului Lebedevski. Intrarea principală dădea într-un hol cu mobilier din mahon și o fereastră mare, cu perdele care ajungeau până la podea. Prima ușă pe dreapta ducea la *Kabinett*, unde trăia *polkovnik*-ul *pane* Jan Zakrzewski. Slujitorul lui, sau *denșcik*, un țărănuș cu față latră și roșie ca o sfeclă, acoperită de coșuri din cele cu care te trezești când ai gânduri pe care nu-i frumos să le ai,

dormea în fața ușii lui noaptea, pe o saltea care era strânsă în timpul zilei. Când acest *denșcik* se uita la noi, fetele, ochii îi ieșeau din cap, ca și cum dădea să moară de foame. Nu vorbesc de foamea de pâine, de fapt pâine îi aduceam tot timpul de la bucătărie, oricâtă voia. *Polkovnik*-ul îl bătea pe *denșcik* cu cruzime, iar apoi îi părea rău și îi dădea bani de buzunar.

Puteai intra în casă prin aripa din dreapta – era o cărare pavată cu pietre roșietice, foarte alunecoasă iarna. Șase copaci creșteau de-a lungul cărării, pe ruseşte li se spunea *siren*, nu știu cum le ziceți voi, poate că nici nu există aici. Acești copaci aveau uneori ciorchini mici de flori purpurii, cu o aromă atât de îmbătătoare, că ne opream anume acolo și o trăgeam adânc în piept până ce ne simțeam câteodată amețite și vedeam în fața ochilor tot felul de puncte strălucitoare, în tot felul de culori fără nume. În general, eu cred că există mult mai multe culori și mirosuri decât cuvinte. Cărarea de pe latura casei te ducea la șase trepte care dădeau într-o mică verandă deschisă unde era o bancă – banca iubirii îi ziceam cu toții, din cauza unui amănunt pe care nu voiau să ni-l spună, dar știam că are de-a face cu servitorii. Intrarea servitorilor se făcea prin această verandă; o numeam *ciorni hod*, care înseamnă ușa neagră.

Dacă nu intrai în casă pe ușa din față sau pe *ciorni hod*, puteai urma cărarea din lateralul casei și ajungeai în grădină, care era uriașă: cel puțin la fel de mare ca de aici, din strada Wessely, până în strada Dizengoff. Sau chiar până în strada Ben Yehuda. În mijlocul grădinii era o alee cu o mulțime de pomi fructiferi pe ambele părți, tot soiul de pruni și doi cireși ale căror flori arătau ca o rochie de mireasă, și ai noștri făceau din fructe *vișniak* și *piroșki*. Mere Reinette, *popirovki* și *gruși* – pere uriașe, zemoase, pere *pontovki*, cărora băieții le dădeau nume pe care nu-i frumos să le repet. Pe cealaltă parte erau alți pomi fructiferi, care făceau piersici zemoase, mere care semănau cu cele cărora le zicem Peerless și pere mici și verzi despre care băieții spuneau tot lucruri care ne făceau să ne acoperim bine urechile cu mâinile, ca să nu le auzim. Şi prune lungi pentru dulceață, și printre pomi erau tulpini de zmeură și tufe de mure și de coacăze negre. Şi aveam mere speciale pentru iarnă, pe care le puneam sub paie în *cerdak* – în pod –, să se coacă pe îndelete pentru iarnă. Puneau acolo și pere, învelite tot cu paie, să doarmă câteva săptămâni și să se trezească doar iarna, și așa aveam fructe bune pe timpul iernii, când alți oameni nu aveau de mâncare decât cartofi, și nici cartofi întotdeauna. Papa avea o vorbă, că bogăția este un păcat, iar sărăcia o pedeapsă, dar se pare că voia lui Dumnezeu e să nu fie legătură între păcat și pedeapsă. Un om păcătuiește și altul este pedepsit. Așa e făcută lumea.

Era aproape comunist Papa, bunicul tău. Întotdeauna îl lăsa pe tatăl lui, bunicul Ephraim, să mănânce cu cuțitul și furculița, pe un șervet alb, la masa din biroul de la moară, iar el se așeza la masă cu lucrătorii săi, lângă soba cu lemne, și mânca împreună cu ei, cu mâinile, pâine de secară și hering în saramură, o felie de ceapă cu sare și un cartof în coajă. Mâncau pe un ziar așezat pe podea și își clăteau gâtul cu o înghițitură mare de vodcă. La fiecare sărbătoare, în ajun, Papa le dădea fiecăruia câte un sac de făină, o sticlă de vin și câteva ruble. Obișnuia să arate către moară și să zică – *Nu*, toate astea nu-s ale mele, sunt ale noastre! Bunicul tău era ca Wilhelm Tell al lui Schiller, președintele socialist care bea vin din aceeași cupă cu soldații de rând.

Cu siguranță că acesta a fost motivul pentru care în 1919, când comuniștii au venit în oraș și pe dată i-au pus la zid pe toți capitaliștii și *Fabrikanten* – proprietarii de fabrici –, lucrătorii lui Papa au deschis capacul motorului celui mare, nu-mi amintesc cum îi zicea, motorul principal care alimenta *Walzen* – roțile – ca să macine porumbul, și l-au ascuns acolo și l-au încuiat înăuntru, și au trimis o *Delegation* la *povodir*-ul roșu și i-au spus:

„Ascultă-ne bine, rugămu-te, tovarăşe guvernator, Gert Yefremovici Mussman al nostru, să nu care cumva să te atingi de el, nici măcar de un fir de păr de-al lui, aşa! Hertz Mussman – *on naş batka“* (care înseamnă în ucraineană „e tatăl nostru“).

Şi autorităţile sovietice din Rovno chiar l-au făcut pe bunicul tău *uparvlaiuşi* – şef – al morii, nu s-au amestecat în treburile lui, dimpotrivă, au venit şi i-au zis cam aşa: „Dragă tovarăşe Mussman, ascultă, rogu-te, de acum încolo, dacă ai vreun necaz cu un lucrător leneş sau un *sabotajnik* – nu trebuie decât să ni-l arăţi nouă, şi-l punem la zid“. Desigur, bunicul tău a făcut taman pe dos: era foarte iscusit când venea vorba să-şi apere muncitorii de acest guvern al muncitorilor. Şi în acelaşi timp alimenta cu făină toată Armata Roşie din raionul nostru.

Odată s-a întâmplat ca guvernatorul sovietic să preia o încărcătură uriaşă de grâu mucegăit de-a binelea şi s-a îngrozit, căci pentru asta îl puteau pune pe *el* la zid pe loc, Ce-i asta, de ce l-ai primit fără să verifici? Aşadar, ce a făcut guvernatorul ca să-şi scape pielea? Noaptea târziu a poruncit ca întreaga încărcătură să fie descărcată la moara lui Papa şi i-a poruncit să o prefacă în făină până la cinci dimineaţa.

Pe întuneric, Papa şi lucrătorii nici măcar n-au observat că grâul era mucegăit, s-au pus pe treabă şi l-au măcinat pe tot, au trudit toată noaptea, şi dimineaţa s-au trezit cu o făină împuţită, plină de viermi. Papa a înţeles pe dată că de această făină răspundea acum el, şi că el trebuia să aleagă, fie să-şi asume răspunderea, fie să-l acuze fără dovezi pe guvernatorul sovietic care îi trimisese grâul mucegăit: în ambele cazuri ajungea la plutonul de execuţie.

Ce-i rămânea de făcut? Să dea toată vina pe lucrătorii săi? Aşa că pur şi simplu a aruncat făina mucedă, cu viermi cu tot, şi în locul ei a adus din depozitul lui o sută cincizeci de saci de făină de cea mai bună calitate, nu din cea pentru armată, ci din cea albă, pentru prăjituri şi *ciolla*, şi dimineaţa, fără să zică nimic, i-a trimis făina asta guvernatorului. Nici guvernatorul n-a zis nimic, chiar dacă în sufletul lui poate că s-a ruşinat un pic că a încercat să treacă vina în cârca bunicului tău. Dar ce mai putea face acum? La urma urmei, Lenin şi Stalin nu acceptau niciodată explicaţii sau scuze de la nimeni: pur şi simplu îi puneau la zid şi îi împuşcau.

Firește, guvernatorul a priceput că ceea ce îi dădea Papa nu era în nici un caz grâul lui împuţit, şi că, prin urmare, Papa le salvase amândurora pielea pe cheltuiala proprie. Şi a lucrătorilor lui.

Povestea asta are o urmare. Papa avea un frate, Mikhail, Michael, care avea norocul să fie surd ca Dumnezeu. Zic norocul, pentru că unchiul Michael avea o scorpie de nevastă, Rakhil, care era tare rea, striga la el şi-l înjura zi şi noapte cu vocea ei aspră, răguşită, dar el nu auzea nimic: trăia într-o pace tăcută, ca luna pe cer.

În toţi acei ani Mikhail s-a învârtit pe la moara lui Papa fără să facă nimic, bând ceai cu bunicul Ephraim în birou şi scărpinându-se, şi pentru asta Papa îi plătea un salariu lunar frumuşel. Într-o zi, la câteva săptămâni după povestea cu făina mucedă, sovieticii l-au luat dintr-odată pe Mikhail şi l-au înrolat în Armata Roşie. Dar în aceeaşi noapte lui Mikhail i-a apărut brusc în vis mama sa, Haya, şi i-a zis: „Grăbeşte-te, fiule, grăbeşte-te să fugi, că mâine şi-au pus în gând să te omoare“. Aşa că s-a sculat dis-de-dimineaţă şi a fugit din cazarmă de parcă ar fi luat foc: un dezertor, *rastralki*. Dar roşiii au pus pe dată laba pe el şi l-au trimis în faţa curţii marţiale şi au dat sentinţa să fie pus la zid. Întocmai aşa cum mama lui îl prevenise în vis! Numai că în vis ea uitase să spună că era pe dos, că nu trebuia în nici un caz să fugă, să dezerteze!

Papa s-a dus în piaţă să-şi ia rămas-bun de la fratele său, nu mai era nimic de făcut, când dintr-odată, în mijlocul pieţii, unde soldaţii îşi încărcaseră deja armele pentru

Mikhail – dintr-odată guvernatorul ăsta, cel cu făina mucedă, se răsucește către condamnat și strigă: „Spune-mi, rogu-te, *ti brat* al lui Gertz Yefremovici? Ești cumva fratele lui Hertz, fiul lui Ephraim?“ Și Mikhail îi răspunde: „Da, tovarășe general!“ Și guvernatorul se răsucește către Papa și-l întreabă: „E fratele tău?“ Iar Papa răspunde și el: „Da, da, tovarășe general! E fratele meu! Categoric, fratele meu!“ Și atunci generalul pur și simplu se răsucește și-i zice unchiului Mikhail: „*Nu, idi domoi! Poșol!* Du-te acasă! Șterge-o de aici!“ Și se apleacă spre Papa, ca să nu-l audă nimeni, și iată ce-i zice, în șoaptă: „*Nu*, ce, Gertz Yefremovici? Credeai oare că ești singurul care știe cum să prefacă rahatul în aur curat?“

*

Bunicul tău era comunist în inima lui, dar nu era bolșevic roșu. Întotdeauna l-a considerat pe Stalin un alt Ivan cel Groaznic. Era, cum să zic, un fel de comunist pacifist, un *narodnic*, un comunist *tolstoișcik*, care se opunea vărsării de sânge. Era foarte speriat de răul care mișește în sufletul oamenilor de toate condițiile: ne spunea întotdeauna că ar trebui să existe într-o zi un regim popular comun tuturor oamenilor cumsecade de pe lume. Dar că mai întâi de toate va trebui să fie eliminate treptat toate statele și armatele și polițiile secrete, și doar după aceea va fi cu putință să începi treptat să creezi egalitate între bogați și săraci. Să iei impozit de la unii și să le dai celorlalți, doar că nu dintr-odată, pentru că asta duce la vărsare de sânge, ci încetul cu încetul. Spunea: *Mit aroapfalendiker*. Mergând lin la vale. Chiar dacă e nevoie de șapte sau opt generații, așa încât bogații să nu bage de seamă că, pe zi ce trece, nu mai sunt așa de bogați. Lucrul principal, după părerea lui, era că trebuie să începem să convingem lumea în cele din urmă că nedreptatea și exploatarea sunt o boală a omenirii și că dreptatea este singurul leac: e adevărat, un leac amar, asta ne spunea întotdeauna, un leac periculos, un leac puternic pe care trebuie să-l iei cu picătura până ce trupul se învață cu el. Oricine încearcă să-l dea pe gât dintr-odată nu provoacă altceva decât dezastru, varsă râuri de sânge. Uitați-vă numai la ce-au făcut Lenin și Stalin din Rusia și din întreaga lume! E adevărat, Wall Street chiar e un vampir care suge sângele lumii, dar n-ai să scapi de vampir prin vărsare de sânge, dimpotrivă, nu faci decât să-l întărești, îi dai să bea din ce în ce mai mult sânge proaspăt!

Necazul cu Trotki, Lenin, Stalin și prietenii lor, după părerea bunicului tău, este că au încercat să orânduiască din nou întreaga viață, dintr-o lovitură, după cărți, cărțile lui Marx și Engels și ale altor mari gânditori ca ei; poate că or fi cunoscut foarte bine bibliotecile, dar n-aveau nici o idee despre viață, nici despre răutate sau gelozie, invidie, *rishes* sau cum e să te bucuri de necazurile altora. Nicicând, nicicând nu se va putea orândui viața după o carte! Nici după *Shulhan Arukh* a noastră, nici după vorbele lui Isus din Nazaret și nici după *Manifestul* lui Marx! Nicicând! În general, obișnuia Papa să ne spună, mai bine să orânduim și să reorânduim ceva mai puțin și să ne ajutăm între noi ceva mai mult, și poate și să iertăm. Bunicul tău credea în două lucruri: îndurare și dreptate, *derbaremen un gerecitigkeit*. Dar era de părere că trebuie să faci întotdeauna legătura între ele: dreptatea fără îndurare nu e dreptate, e un abator. Pe de altă parte, îndurarea fără dreptate o fi ea bună pentru Isus, dar nu și pentru muritorii de rând, care au mâncat din mărul răului. Asta era părerea lui: mai puțină orânduială, mai multă milă.

*

În fața „ușii negre“ – *ciorni hod* – creștea un minunat *kaștan*, un splendid castan bătrân, care semăna un pic cu regele Lear, și sub el Papa pusese să se așeze o bancă pentru

noi trei – o numeam „banca surorilor“. Când era frumos afară şedeam acolo şi visam cu voce tare la ce se va întâmpla cu noi când o să creştem. Care dintre noi va fi inginer, poet sau cercetător vestit ca Marie Curie? Ăsta era soiul de lucruri la care visam. Nu visam, aşa cum făceau cele mai multe fete de vârsta noastră, să ne măritǎm cu un bărbat bogat sau vestit, pentru că veneam dintr-o familie bogată şi nu ne ispitea deloc ideea de a ne mărita cu cineva şi mai bogat decât noi.

Dacă se întâmpla să vorbim despre iubire, nu era vorba de vreun boier sau actor vestit, ci numai de cineva cu sentimente nobile, de exemplu un mare artist, chiar dacă i-ar fi suflat vântul prin buzunare. N-avea importanţă. Ce ştiam noi pe-atunci? Cum am fi putut şti ce ticăloşi, ce bestii sunt marii artişti? (Nu toţi – fireşte că nu toţi!) Doar că astăzi nu mai cred că sentimentele nobile şi bazaconiile de felul ăsta sunt lucrul cel mai important în viaţă. Cu siguranţă că nu. Sentimentele sunt doar un foc pe o mirişte: arde o clipă, şi apoi nu rămâne altceva decât funingine şi cenuşă. Ştii care e lucrul cel mai important – lucrul pe care o femeie ar trebui să-l caute la bărbatul ei? Ar trebui să caute o calitate care nu e deloc excitantă, dar e mai rară decât aurul: buna-cuviinţă. Şi poate şi bunătatea. Astăzi, e bine să afli asta, eu pun buna-cuviinţă mai presus de bunătate. Buna-cuviinţă e pâinea, bunătatea e untul. Sau mierea.

În livadă, la jumătatea aleii, erau două bănci faţă în faţă, şi era locul potrivit unde să te duci când aveai chef să fii singur cu gândurile tale, în liniştea neîntreruptă decât de cântecul păsărilor şi şoapta vântului prin ramuri.

Dincolo de ele, la marginea câmpului, era o clădire mică, pe care o numeam *ofiţina*, în care, în încăperea din faţă, se afla un cazan negru pentru spălarea rufelor. Ne jucam de-a prizonierele vrăjitoarei rele Baba Iaga, care fierbe în cazan copiliţele. Şi mai era o odăiţă în spate, în care locuia *storoj*, grădinarul. După *ofiţina* erau grajdurile, unde stătea faetonul lui Papa, şi ţineam acolo şi un cal mare, murg. Lângă grajd era o sanie cu tălpici de fier cu care Filip, vizitiul, sau fiul lui, Anton, ne ducea la coafor în zilele cu gheaţă sau cu zăpadă. Uneori venea cu noi Hemi – fiul lui Rucha şi Arie Leib Pisiuk, care erau foarte bogaţi. Familia Pisiuk avea o fabrică de bere şi alimenta tot raionul cu bere şi drojdie. Fabrica de bere era enormă, fiind condusă de Hertz Meir Pisiuk, bunicul lui Hemi. Oamenii celebri care veneau la Rovno trăgeau întotdeauna la familia Pisiuk: Bialik, Jabotinski, Cernikovski. Cred că băiatul acela, Hemi Pisiuk, a fost prima iubire a mamei tale. Fania avea vreo treisprezece ani, sau cincisprezece, şi întotdeauna voia să meargă în trăsură sau în sanie cu Hemi, dar nu şi cu mine, iar eu întotdeauna mă vâram cu dinadinsul între ei. Aveam nouă sau zece ani, nu-i lăsam să fie singuri, eram o copiliţă proastă. Aşa mi se spunea pe atunci. Când voiam să o scot din fire pe Fania o numeam, în faţa tuturor, Hemucika, asta vine de la Hemi. Nehemiah. Hemi Pisiuk s-a dus să studieze la Paris şi acolo l-au omorât. Nemţii.

Papa, bunicul tău, ţinea la Filip, vizitiul, şi îi plăceau foarte mult caii, şi îi plăcea chiar şi fierarul care venea să ungă trăsura, dar lucrul pe care îl ura cu adevărat era să meargă în trăsură, purtând haină de blană cu guler de vulpe, ca un boier, în spatele vizitiului său ucrainean. Prefera să meargă pe jos. Cumva, nu-i plăcea să fie bogat. În trăsură sau în *fauteuil*, înconjurat de *buffets* şi candelabre de cristal, se simţea un pic ca un *komediant*.

După mulţi ani, când îşi pierduse toată averea şi a venit în Israel cu mâinile goale, de fapt nu i s-a părut că ar fi prea rău. Nu simţea deloc lipsa averii. Dimpotrivă, se simţea uşurat. Nu-l deranja să transpire în plin soare, îmbrăcat cu o vestă cenuşie, cărând în spate un sac de făină de 30 de kilograme. Doar mama suferea cumplit, blestema, striga la el şi îl insulta, că de ce a scăpătat? Unde sunt *fauteuils*-urile, cristalele şi candelabrele? Merita oare la vârsta ei să trăiască la fel ca un *mujik*, ca o *hoholka*, fără bucătăreasă, coafeză şi

croitoreasă? Când o să-şi revină în sfârşit şi o să construiască o nouă moară la Haifa, ca să-şi recapete poziţia pierdută? Ca nevasta pescarului din poveste, aşa era mama. Dar am iertat-o pentru toate. Fie ca şi Dumnezeu să o ierte. Şi o să aibă multe de iertat! Fie ca Dumnezeu să mă ierte şi pe mine că vorbesc aşa de ea, odihnească-se în pace. Odihnească-se în pace, aşa cum nu i-a dat lui Papa o clipă de pace toată viaţa lui. Timp de patruzeci de ani au trăit în această ţară şi în fiecare zi, de dimineaţă până seara, ea n-a făcut altceva decât să-i otrăvească lui viaţa. Şi-au găsit un soi de colibă dărăpănată într-un câmp de ciulini, dincolo de Kiriat Motskin, o colibă cu o singură încăpere, fără apă şi fără closet, acoperită cu carton gudronat – îţi aminteşti coliba lui Papa şi Mama? Da? Singurul robinet era afară, printre ciulini, apa era plină de rugină, iar closetul era o gaură în pământ într-un adăpost din spatele colibei, pe care Papa l-a înjghebat din bucăţi de lemn.

Poate că nu e în întregime vina mamei că i-a otrăvit aşa viaţa. La urma urmei, ea a fost foarte nefericită aici. Cumplit! A fost o femeie cu totul nefericită. S-a născut nefericită. Nici măcar candelabrele şi cristalurile n-au făcut-o fericită. Dar era soiul de persoană nefericită care trebuie neapărat să-i facă şi pe ceilalţi să se simtă rău, ăsta a fost ghinionul bunicului tău.

De cum a venit în Israel, Papa şi-a găsit de lucru la Haifa, la o brutărie. Făcea turul golfului Haifa cu un cal şi o căruţă: au văzut că se pricepe la grâu, făină şi pâine, aşa că în loc să-i dea o slujbă de morar sau de brutar, l-au pus să care saci de făină şi să livreze pâine cu calul şi căruţa lui. După aceea a lucrat mulţi ani la turnătoria Vulcan, transportând tot felul de bucăţi de fier rotunde şi lungi, pentru construcţii.

Uneori te lua cu el în căruţă în jurul golfului Haifa. Îţi mai aminteşti? Da? La bătrâneţe bunicul tău şi-a câştigat pâinea cărând scânduri late pentru schele sau nisip de pe ţărm pentru clădirile noi.

Îmi amintesc şi azi cum şedeai lângă el, un puşti slăbănog, încordat ca elasticul unei praştii; Papa îţi dădea ţie hăţurile. Am încă limpede tabloul în faţa ochilor: erai un copil alb, ca hârtia, şi bunicul tău era întotdeauna ars de soare, un bărbat puternic, chiar şi la şaptezeci de ani era încă puternic, cu pielea feţei închisă ca a unui indian, un fel de prinţ indian, un maharajah cu ochi albaştri ce scânteiau de râs. Şi şedeai pe scândura care slujea de capră într-o vestuţă albă, iar el şedea lângă tine într-o vestă de muncitor cenuşie şi plină de sudoare. Era cu adevărat fericit, mulţumit de soarta lui, iubea soarele şi munca fizică. Îi plăcea să fie căruţaş, a avut întotdeauna înclinaţii proletare, şi la Haifa se simţea bine ca proletar, iarăşi, ca la începutul călătoriei lui, când nu era decât un ucenic de pe moşia Vilkov. Poate că se bucura mai tare de viaţă în chip de căruţaş decât se bucurase ca bogat proprietar de moară şi de casă în Rovno. Şi tu erai un băieţaş tare serios, un băiat care nu putea suferi razele soarelui, prea serios, de şapte sau opt ani, ţeapăn pe capră, lângă el, neliniştit din pricina hăţurilor, chinuit de muşte şi de căldură, speriat că o să fie şfichiuit de coada calului. Dar te-ai purtat vitejeşte şi nu te-ai plâns. Îmi amintesc de parcă s-ar fi petrecut azi. Vesta cea mare şi cenuşie şi cea mică şi albă. M-am gândit atunci că vei fi cu siguranţă mai mult Klausner decât Mussman. Azi nu mai sunt atât de sigură…

22

Îmi amintesc că discutam de multe ori cu prietenele noastre, cu băieții, cu profesorii la școală, și acasă, între noi, despre lucruri ca dreptatea, ce e soarta, ce e frumusețea, ce e Dumnezeu? Desigur, discutam și despre Palestina, asimilare, partidele politice, literatură, socialism, sau nenorocirile poporului evreu. Haya, Fania și prietenii lor se dădeau în vânt după discuții. Eu discutam mai puțin, pentru că eram sora cea mică, și întotdeauna îmi spuneau: tu taci și ascultă. Haya era un personaj important în mișcarea sionistă. Mama ta era în Hashomer Hatsair, am intrat și eu în Hashomer Hatsair, după trei ani. În familia ta, a Klausnerilor, era mai bine să nu pomenești de Hashomer Hatsair. Erau mult prea de stânga pentru ei. Klausnerii nu voiau nici măcar să se pomenească numele de Hashomer Hatsair, pentru că îi speria de moarte gândul că te-ai putea mânji cu roșu doar dacă îl auzi.

Odată, se poate să fi fost iarna, de Hanuca, am avut o lungă discuție care a durat, cu întreruperi, săptămâni la rând, despre ereditate și liberul-arbitru. Îmi amintesc de parcă ar fi fost ieri cum mama ta a rostit această frază ciudată, că, dacă deschizi capul cuiva și-i scoți creierul, vezi imediat că creierul nostru nu e altceva decât conopidă. Chiar și în cazul Chopin sau al lui Shakespeare: creierul lor nu era altceva decât conopidă.

Nici măcar nu-mi amintesc cum a ajuns Fania să zică asta, dar îmi amintesc că nu ne mai opream din râs, am râs așa de mult că mi-au dat lacrimile, dar ea nici măcar nu zâmbea. Fania avea obiceiul ăsta, să spună, cu un aer foarte serios, lucruri care îi făceau pe toți să râdă, și știa că așa se va întâmpla, dar ea nu râdea. Fania râdea doar când avea ea chef, nu odată cu toată lumea; tocmai când nimănui nu i se părea că ar fi ceva amuzant în discuția noastră – atunci mama ta izbucnea dintr-odată în râs.

Nimic altceva decât conopidă, a zis ea, și ne-a arătat cu mâinile mărimea conopidei, și ce minune e, a zis ea – în conopida asta găsești cerul și pământul, soarele și toate stelele, ideile lui Platon, muzica lui Beethoven, Revoluția Franceză, romanele lui Tolstoi, *Infernul* lui Dante, toate deșerturile și oceanele, e loc acolo pentru dinozauri și balene, totul poate intra în conopida aceea, toate nădejdile, dorințele și greșelile și închipuirile omenirii, e loc acolo pentru orice, chiar și pentru negul ăla umflat cu firele negre de păr din el ce șade pe bărbia lui Başka Durașka. În clipa în care Fania a băgat negul scârbos al lui Başka drept între Platon și Beethoven am izbucnit cu toții în râs din nou, în afară de mama ta, care doar se uita țintă la noi, cu uimire, de parcă nu conopida ar fi fost atât de amuzantă, ci noi.

Mai târziu Fania mi-a scris o scrisoare filozofică de la Praga. Aveam vreo șaisprezece ani și ea era o studentă de nouăsprezece, scrisorile pe care mi le trimitea erau poate cam prea *de haut en bas*, pentru că eram privită întotdeauna ca o copilă prostuță, dar îmi amintesc că era o scrisoare lungă, amănunțită, despre ereditate în comparație cu mediul și liberul-arbitru.

Am să încerc să-ți spun ce zicea, dar va fi, desigur, cu cuvintele mele, nu ale Faniei: nu cunosc multe persoane în stare să exprime ceea ce putea exprima Fania. Așadar, iată cam ce mi-a scris: că ereditatea și mediul care ne educă, și clasa noastră socială – toate astea sunt precum cărțile împărțite la întâmplare înainte de începerea jocului. Nu există libertate în această privință: lumea dă, și tu iei doar ceea ce ți s-a dat, n-ai nici o șansă să alegi. Dar, mi-a scris ea de la Praga, problema e ce face fiecare cu cărțile care i s-au dat. Unii joacă strălucit cu cărți proaste, iar alții fac tocmai pe dos: irosesc și pierd totul, chiar și cu cărți excelente. Şi la asta se reduce libertatea noastră: cum jucăm cu cărțile care ni s-au dat. Dar chiar și libertatea de a juca bine sau rău, scria ea, depinde, în mod ironic, de norocul

fiecăruia, de răbdare, inteligență, intuiție sau cutezanță. Şi, în ultimă instanță, sigur că și acestea sunt simple cărți care ni s-au dat sau nu înainte să înceapă jocul. Şi dacă-i așa, ce mai rămâne din libertatea noastră de alegere?

Nu prea mult, scria mama ta, în ultimă instanță, poate că tot ce ne rămâne este libertatea de a râde de situația noastră sau de a ne plânge de ea, de a juca sau de a lăsa cărțile din mână, de a încerca mai mult sau mai puțin să înțelegem cum stau lucrurile, sau de a renunța și a nu încerca să înțelegem – pe scurt, alegerea este între a trece prin viață treaz sau într-un soi de letargie. Asta e, în mare, ceea ce a spus Fania, mama ta, dar cu cuvintele mele. Nu cu ale ei. Nu o pot spune cu cuvintele ei.

*

Acum, că vorbim de soartă în comparație cu libertatea de alegere, că vorbim de cărțile de joc, mai am o poveste pentru tine… Filip, vizitiul ucrainean al familiei Mussman, avea un fiu brunet, chipeș, pe nume Anton: ochi negri scânteietori ca diamantele, o gură cu colțurile un pic lăsate, semn de dispreț și putere, umeri largi, voce de bas, ca a unui taur: paharele din *kommoda* zăngăneau când striga Anton. De câte ori trecea pe stradă pe lângă o fată, Anton ăsta dinadins încetinea pasul, iar fata, fără să-și dea seama, păşea un pic mai iute și respirația i se iuțea și ea. Îmi amintesc că obișnuiam să râdem una de alta, noi, surorile, și prietenele noastre: care și-a aranjat bluza așa pentru Anton? Care și-a prins în păr o floare pentru Anton? Şi care a ieșit să se plimbe pe stradă pentru Anton, cu o fustă plisată, scrobită, și șosete albe ca zăpada?

Alături de noi, pe strada Dubinska, locuia inginerul Steleţki, nepotul prințesei Ravzova, cea la care bunicul tău fusese trimis să muncească pe când avea doisprezece ani. Era același inginer sărac care înființase moara, cel pentru care a lucrat la început Papa, cumpărând apoi și partea lui. Într-o zi soția lui, Ira, Irina Matveievna, i-a părăsit pe el și pe cei doi copii. Pur și simplu a fugit, ținând strâns în mână o valijoară albastră, drept la coliba mică de peste drum, pe care Anton, fiul vizitiului Filip, și-o ridicase dincolo de grădina noastră din față, la marginea zonei locuite. De fapt, era pe un câmp unde păștea vacile. E drept că avea motive să fugă de la soțul ei: o fi avut el o scânteie de geniu, dar era un geniu bețiv, și uneori o pierdea la cărți, adică o dădea pentru o noapte în loc de plată, înțelegi ce vreau să zic.

Îmi amintesc că am întrebat-o pe mama despre asta, și ea s-a albit la față și mi-a zis: „Soniecika! *Oi vei!* Ar trebui să-ți fie ruşine! Încetează, auzi? Încetează imediat să te gândești la lucruri urâte ca acesta și începe să te gândești la lucruri frumoase! Pentru că se știe prea bine, Soniecika, unei fete care se gândește la lucruri urâte, chiar și numai în adâncul sufletului, începe să-i crească păr în tot felul de părți ale trupului, și vocea îi devine urâtă și groasă, ca de bărbat, iar după aceea nimeni n-o să mai vrea s-o ia de nevastă!“

Așa eram crescute pe atunci. Şi care era adevărul? Eu însămi nu *voiam* deloc să am astfel de gânduri, despre o femeie care trebuia să meargă în chip de plată noaptea în cine știe ce colibă mizerabilă, cu vreun ticălos beat. Gânduri despre soarta multor femei ai căror bărbați le pierd. Pentru că sunt și alte feluri de a pierde o femeie. Nu numai la cărți! Însă gândurile nu sunt ca televizorul, când vezi lucruri neplăcute să apeși pur și simplu pe buton și să schimbi programul. Gândurile urâte sunt mai degrabă ca niște viermi în conopidă!

*

Mătușa Sonia își amintește că Ira Steleţki era o femeie fragilă, micuță, cu o față dulce și ușor mirată. „Arăta întotdeauna de parcă tocmai i s-ar fi spus că o așteaptă Lenin afară, în curte.“

A trăit în coliba lui Anton câteva luni, poate o jumătate de an, și soțul ei, inginerul, le-a interzis copiilor să meargă la ea și chiar să-i răspundă dacă le-ar fi vorbit, dar o puteau vedea zilnic de departe, și ea îi putea vedea. Soțul ei, Steleţki, putea și el să o vadă tot timpul, de la distanță, în coliba lui Anton. Lui Anton îi plăcea să o salte de la pământ: chiar și după ce născuse doi copii își păstrase trupul suplu, minunat, al unei fetișcane de șaisprezece ani, lui îi plăcea să o ridice cu mâinile, ca pe un cățel, să o învârtească, să o arunce în sus și să o prindă, hop, hop, hopa, iar ea țipa de frică și îl izbea cu pumnișorii pe care el trebuie să-i fi simțit ca o gâdilătură. Anton era puternic ca un bou: ar fi putut îndrepta cu mâinile goale osia trăsurii noastre, dacă s-ar fi îndoit. Era pur și simplu o tragedie fără cuvinte: în fiecare zi Ira Steleţki își vedea casa, copiii și soțul peste drum, și în fiecare zi ei o puteau vedea de departe.

Odată, femeia asta lipsită de noroc, care deja bea mai mult decât i-ar fi priit – și începea să bea încă de dimineață –, ei bine, odată s-a ascuns lângă poarta casei lor și a așteptat-o pe mezina lor, Kira, să se întoarcă de la școală.

S-a nimerit să trec pe acolo și am văzut de aproape cum Kiruchka nu voia s-o lase pe mama ei să o ia în brațe, pentru că tatăl le interzisese să aibă de-a face cu ea. Copilei îi era frică de tatăl ei, îi era frică până și să-i spună mamei câteva cuvinte, a împins-o, a dat cu picioarele în ea, a strigat după ajutor, până ce Kasimir, slujitorul inginerului Steleţki, i-a auzit țipetele și a ieșit pe trepte. Pe dată a început să-și fluture mâinile către ea, uite-așa, și să facă niște zgomote ca atunci când uși o găină. N-am să uit niciodată cum se îndepărta Ira Steleţki și plângea, nu liniștit, ca o doamnă, nu, plângea ca o slujnică, ca un *mujik* plângea, cu urlete îngrozitoare, neomenești, ca o cățea al cărei pui e luat și omorât sub ochii ei.

Este ceva asemănător la Tolstoi, cu siguranță că îți amintești, în *Anna Karenina*, când într-o zi Anna se furișează în casa ei, în vreme ce Karenin e la birou, reușește să se furișeze în casa care odată era a ei și izbutește chiar să-și vadă pentru o clipă fiul. Atâta doar că Tolstoi este mult mai puțin crud decât ceea ce am văzut: când Irina Matveievna a fugit de Kasimir, slujitorul, a trecut pe lângă mine, atât de aproape pe cât sunt de locul în care ședi tu – la urma urmei, eram vecini –, dar nu m-a salutat, și am auzit urletele ei sparte și i-am mirosit răsuflarea și am văzut pe chipul ei că nu mai era cu totul sănătoasă. După privirea ei, după felul în care plângea, după mers, am putut vedea limpede semnele morții ei.

Iar după câteva săptămâni sau luni Anton a dat-o afară, de fapt el a plecat undeva într-un sat, și Irina s-a dus acasă, a îngenuncheat în fața soțului ei, și se pare că inginerul Steleţki s-a îndurat de ea și a primit-o înapoi, dar nu pentru multă vreme: au tot dus-o la spital și până la urmă au venit niște infirmieri și au legat-o la ochi și la mâini și au dus-o cu forța la un azil de nebuni din Kovel. Îmi amintesc ochii ei, chiar și acum când îți povestesc îi văd ochii, și e așa de ciudat: au trecut optzeci de ani, și a fost Holocaustul, și au fost toate războaiele de aici, și tragedia noastră, și bolile, toți în afară de mine au murit, și totuși ochii ei încă îmi străpung inima ca două ace de tricotat tare ascuțite.

Ira s-a întors de câteva ori acasă la Steleţki, potolită; se îngrijea de copii, chiar a sădit niște tufe de trandafiri în grădină, hrănea păsările, hrănea pisicile, dar într-o zi a fugit iarăși, în pădure, și când au prins-o a luat un bidon de petrol și s-a dus la coliba cea mică pe care și-o clădise Anton pe pășune. Coliba era acoperită cu carton gudronat – Anton n-a locuit multă vreme acolo –, și ea a aprins un chibrit și a dat foc colibei, cu toate bulendrele

lui și cu ea înăuntru. Iarna, când totul era acoperit de zăpada albă, grinzile înnegrite ale colibei arse se înălțau din zăpadă, arătând către cer și către pădure ca niște degete pline de funingine.

După o vreme inginerul Steleţki a luat-o razna de-a binelea și s-a făcut de râsul lumii; s-a însurat din nou, și-a pierdut toți banii, și până la urmă i-a vândut lui Papa partea lui din moară. Bunicul tău reușise să cumpere încă dinainte de asta partea lui *Knijna* (prințesa) Ravzova. Şi când te gândești că a pornit-o ca ucenic la ea, un rob, un băiat sărman de doisprezece ani și jumătate care și-a pierdut mama și a fost alungat din casă de mama vitregă.

Uită-te și tu ce cercuri ciudate ne desenează soarta: doar și tu aveai exact doisprezece ani și jumătate când ți-ai pierdut mama. La fel cu bunicul tău. Cu toate că nu te-au trimis la ferma vreunui moșier pe jumătate nebun. În schimb, ai fost trimis la un kibbutz. Să nu-ți închipui că nu știu ce înseamnă să mergi într-un kibbutz ca un copil care nu s-a născut acolo: nu e raiul pe pământ. La cincisprezece ani bunicul tău practic conducea moara prințesei Ravzova, și la aceeași vârstă tu scriai poezii. După câțiva ani toată moara îi aparținea lui Papa, care în inima lui disprețuia avuția. Nu numai că o disprețuia, îl sufoca. Tatăl meu, bunicul tău, a avut stăruință și perspicacitate, generozitate și chiar o înțelepciune lumească aparte. Singurul lucru pe care nu l-a avut a fost norocul…

23

Grădina era împrejmuită cu un gard din lemn care primăvara era vopsit în alb. În fiecare an se văruiau și trunchiurile copacilor, ca să se îndepărteze insectele. Gardul avea o *kalitka*, o portiță, prin care ajungeai în *ploșciadka*, un fel de scuar sau de spațiu deschis. În fiecare luni veneau *țiganki*, țigăncile. Își așezau acolo căruța cu coviltir, pictată, cu roțile ei mari, și înălțau un cort mare din pânză unsă cu smoală într-o parte a scuarului. Țigănci frumoase umblau desculțe din ușă în ușă: veneau în bucătării să dea în cărți, să curețe closetele, să cânte pentru câteva copeici, și dacă nu erai cu băgare de seamă, să șterpelească. Pătrundeau în casa noastră prin intrarea servitorilor, *ciorni hod* despre care ți-am spus, care era pe o latură, într-o altă aripă a casei.

Această ușă din spate dădea direct în bucătăria noastră, care era enormă, mai mare decât tot apartamentul ăsta, avea în mijloc o masă cu scaune pentru șaisprezece oameni. Erau acolo o mașină de gătit cu douăsprezece plite de diferite mărimi, bufete cu uși galbene și o grămadă de porțelanuri și cristaluri. Îmi amintesc că aveam un platou lunguieț uriaș, pe care puteai servi un pește întreg, înfășurat în frunze și înconjurat de orez și morcovi. Ce s-a întâmplat cu acel platou? Cine știe? Poate că mai împodobește și acum bufetul vreunui hahol gras. Şi mai era un soi de postament, într-un colț, cu un balansoar tapițat și alături de el o măsuță pe care era întotdeauna un pahar cu ceai de fructe îndulcit. Acela era tronul pe care mama – bunica ta – ședea sau uneori stătea în picioare cu mâinile pe spătarul balansoarului, ca un căpitan pe punte, dând porunci bucătăresei și servitoarei și oricui intra în bucătărie. Şi nu numai în bucătărie: tronul ei era astfel așezat, încât vedea spre stânga, prin ușă, coridorul, așa că putea supraveghea ușile tuturor camerelor, iar la dreapta putea privi prin deschizătură spre aripa casei, sufrageria și camera servitoarei, unde locuia Xenia cu frumoasa ei fiică, Dora. Astfel, putea comanda pe toate câmpurile de bătălie
din poziția aceea avantajoasă, pe care o numeam Dealul lui Napoleon.

Uneori mama stătea acolo și spărgea ouă într-un castron și ne punea pe Haya, Fania și pe mine să înghițim gălbenușurile crude, atât de multe încât ne era silă de ele, pentru că exista o teorie pe acea vreme, că gălbenușurile te fac rezistent la toate bolile. Nimeni nu auzise de colesterol pe atunci. Fania, mama ta, era pusă să înghită cele mai multe gălbenușuri, pentru că întotdeauna a fost cea mai firavă și mai palidă dintre copii.

Dintre noi trei, mama ta era cea care suferea cel mai mult din cauza mamei, care era o femeie tăioasă, destul de milităroasă, ca un *Feldwebel*, un sergent. De dimineața până seara lua câte o gură din ceaiul ei de fructe și dădea instrucțiuni și porunci. Avea niște obiceiuri nesuferite care îl scoteau din sărite pe Papa, era de o meschinărie maniacă, dar de cele mai multe ori lui i se făcea lehamite de ea și o lăsa într-ale ei, și asta ne enerva: eram de partea lui, pentru că avea dreptatea de partea lui. Mama obișnuia să acopere *fauteuils*-urile și mobila cea frumoasă cu cearșafuri, așa încât salonul nostru arăta întotdeauna ca și cum ar fi fost plin de stafii. Mama era îngrozită de orice firișor de praf. Coșmarul ei era să intre copiii și să se cocoațe pe scaunele ei frumoase cu încălțările murdare.

Mama ascundea porțelanurile și cristalurile și nu le scotea decât când aveam musafiri de vază, sau de Anul Nou ori de Paște, și atunci scotea și cearșafurile care acopereau mobilele din salon. Uram asta. Mai ales mama ta nu putea suferi ipocrizia: că uneori eram *kosher* și alteori nu, uneori mergeam la sinagogă și alteori nu, uneori ne lăudam cu bogăția

noastră și alteori o țineam înghesuită pe sub giulgiuri albe. Fania îi lua partea lui Papa chiar mai mult decât noi și se împotrivea autorității mamei. Cred că și el, Papa, ținea deosebit de mult la Fania. N-o pot dovedi – n-a existat niciodată vreun favoritism –, însă el avea un foarte puternic simț al dreptății. N-am cunoscut nici un alt bărbat căruia să-i displacă atât de mult să rănească pe cineva ca bunicului tău. Chiar și pe ticăloși se străduia întotdeauna din răsputeri să nu-i rănească. În iudaism, să ofensezi pe cineva este considerat mai rău decât să-i verși sângele, și el era un om care n-ar fi rănit vreun suflet. Niciodată.

Mama se certa cu Papa în idiș. De cele mai multe ori vorbeau între ei într-un amestec de rusă și idiș, dar când se luau la harță o făceau doar în idiș. Cu noi, fetele, cu partenerii de afaceri, cu locatarii, servitoarea, bucătăreasa și vizitiul vorbeau doar rușește. Cu oficialitățile polone vorbeau în polonă. (După ce Rovno a fost anexat de Polonia noile autorități au ținut morțiș ca toată lumea să vorbească polona.)

La școala noastră Tarbuth toți elevii și profesorii vorbeau aproape numai în ebraică. Între noi, surorile, acasă, vorbeam ebraică și rusă. Mai ales ebraică, așa încât părinții să nu înțeleagă. Nu vorbeam niciodată între noi în idiș. Nu voiam să fim ca mama: asociam idișul cu jeluirile, despotismul și certurile ei. Îl storcea pe Papa de tot ce câștiga de la moară cu sudoarea frunții lui și cheltuia totul pe croitorii ei scumpi, care îi făceau rochii luxoase. Dar era prea zgârie-brânză ca să le poarte: le păstra în fundul șifonierului, și mai tot timpul umbla prin casă într-un capot vechi de culoare cenușie. Dar de câteva ori pe an se împopoțona precum cealeașca țarului ca să meargă la sinagogă sau la vreun bal de caritate, așa încât tot orașul să o vadă și să crape de invidie. Şi totuși, striga la noi că îl ruinăm pe Papa.

Fania, mama ta, voia să i se vorbească liniștit și rezonabil, nu să se țipe la ea. Îi plăcea să explice și voia să i se explice. Nu putea suferi poruncile. Chiar și în dormitor avea felul ei anume de a-și rândui lucrurile – era o fată foarte ordonată –, și dacă cineva tulbura acea ordine era foarte necăjită. Şi totuși, își păstra calmul. Prea mult chiar: nu-mi amintesc să fi ridicat vreodată vocea. Sau să pună pe cineva la punct. Răspunsul ei era tăcerea, chiar și când era vorba de lucruri pe care n-ar fi trebuit să le rabde.

*

Într-un colț al bucătăriei era un cuptor mare și uneori ne era îngăduit, ca o favoare, să luăm *lopata* și să băgăm în cuptor *ciollas* pentru sabat. Ne făceam că-i băgăm în foc pe reaua vrăjitoare Baba Iaga și pe dracul cel negru, *cerni cert*. Mai erau și sobe mai mici, cu patru plite și două *dukovki*, în care se coceau biscuiții și se prăjea carnea. Bucătăria avea trei ferestre uriașe care dădeau în grădină și în livadă, și erau aproape întotdeauna aburite. În baie ajungeai prin bucătărie. În acea vreme nimeni din Rovno nu avea baie în casă. Familiile bogate aveau un șopron în curte, în spatele casei, cu un cazan cu lemne care folosea pentru baie și pentru spălatul rufelor. Eram singurii care aveam o sală de baie adevărată și toate micile noastre prietene se înverzeau de ciudă. Îi spuneau „desfătarea sultanului“.

Când voiam să facem baie puneam câțiva bușteni și niște rumeguș în deschizătura de sub cazanul cel mare, apoi aprindeam focul și așteptam o oră sau o oră și jumătate până se încălzea apa. Era destulă apă fierbinte cât pentru șase sau șapte băi. De unde venea apa? În curtea vecinilor era un *kolodeț*, un puț, și când voiam să umplem cazanul opreau apa la ei, iar Filip, Anton sau Vasia trăgeau apă cu pompa de mână care scârțâia.

Îmi amintesc cum odată, în ajunul Zilei Ispășirii, după masă, cu două minute înainte să înceapă postul, Papa mi-a spus: *Sureleh, mein Tochterl*, te rog adu-mi un pahar cu apă

direct din puț. Când i-am adus apa, a lăsat să cadă în ea trei sau patru bucăți de zahăr și a amestecat cu degetul, și după ce a băut-o mi-a spus: „Acum, mulțumită ție, Sureleh, postul îmi va fi mai ușor“. (Mama îmi zicea Sonicika, profesorii îmi spuneau Sarah, dar pentru Papa eram întotdeauna Sureleh.)

Lui Papa îi plăcea să amestece cu degetul sau să mănânce cu mâinile. Eram pe atunci o copiliță de cinci sau șase ani. Şi nu-ți pot explica – nu-mi pot explica nici mie – câtă bucurie, câtă fericire mi-au adus vorbele lui, și gândul că mulțumită *mie* postul avea să-i fie mai ușor. Chiar și acum, după optzeci de ani, mă simt fericită, la fel ca atunci, ori de câte ori îmi amintesc.

Dar mai este și un soi de fericire răsturnată, o fericire neagră, care vine din răul făcut altora. Papa avea o vorbă, că am fost izgoniți din rai nu pentru că am mâncat din pomul cunoașterii, ci pentru că am mâncat din pomul răului. Altfel, cum să explici fericirea neagră? Fericirea pe care o simțim nu pentru ceea ce avem, ci pentru ceea ce avem noi și alții nu au? Pentru că ceilalți o să fie invidioși? Şi o să se simtă rău? Papa spunea că orice tragedie e într-un fel comedie și în fiecare nenorocire e un sâmbure de încântare pentru spectator. Spune-mi, e adevărat că nu există în engleză un cuvânt pentru *Schadenfreude*?

*

În fața băii, în partea cealaltă a bucătăriei, era ușa care dădea în odaia împărțită de Xenia cu fiica ei, Dora, al cărei tată se presupune că era fostul proprietar al casei, primarul Lebedevski. Dora era tare frumoasă, avea o față de madonă, un trup împlinit, dar cu talie subțire ca de viespe, ochi mari și căprui, de căprioară, însă era un pic slabă de minte. Când avea paisprezece sau șaisprezece ani s-a îndrăgostit dintr-odată de un neevreu mai în vârstă, pe nume Krynicki, despre care se zicea că e și iubitul mamei ei.

Xenia îi dădea Dorei să mănânce doar o dată pe zi, seara, și atunci îi spunea o poveste cu mai multe episoade, și toate trei dădeam fuga să ascultăm, căci Xenia avea darul de a spune povești atât de ciudate, care uneori îți făceau părul măciucă, n-am mai cunoscut pe nimeni care putea să povestească așa ca ea. Îmi amintesc o poveste pe care ne-a spus-o. A fost odată ca niciodată Ivanușca, Ivanușca Duracioc, prostul satului, pe care mama lui îl trimitea în fiecare zi dincolo de pod, cu merinde pentru frații lui mai mari care munceau la câmp. Ivanușca, prostuț și mocăit cum era, nu căpăta decât un coltuc de pâine pentru toată ziua. Într-o zi a apărut din senin o gaură în pod sau în stăvilar, prin care a pornit să curgă apa, și amenința să înece întreaga vale. Ivanușca a luat singurul lui coltuc de pâine pe care i-l dăduse mama lui și a astupat cu el gaura din stăvilar, ca să nu fie înecată valea. Bătrânul rege tocmai trecea pe acolo și s-a mirat foarte, și l-a întrebat pe Ivanușca de ce a făcut asta. Ivanușca a răspuns: Ce vrea să zică Maiestatea Voastră? Am făcut-o ca să nu fie potop, că altfel toți oamenii s-ar fi înecat, Doamne ferește! Şi a fost singurul tău coltuc de pâine? a întrebat bătrânul rege. Păi ce-o să mănânci toată ziua? *Nu*, și ce dacă nu mănânc azi, Maiestatea Voastră, ce dacă? O să mănânce alții, iară eu o să mănânc mâine! Bătrânul rege nu avea copii și a fost atât de impresionat de ce făcuse Ivanușca și de răspunsul lui, încât a hotărât pe loc să-l facă prinț moștenitor. A devenit regele Durac (care înseamnă regele Neghiob), și chiar și atunci când Ivanușca a ajuns rege toți supușii râdeau de el, chiar și el râdea de el însuși, ședea pe tron toată ziulica și se strâmba. Dar încetul cu încetul s-a văzut că sub domnia regelui Ivanușca Neghiobul nu erau deloc războaie, pentru că el nu știa ce înseamnă să fii ofensat sau să te răzbuni. Desigur, până la urmă generalii l-au ucis și au luat puterea, și desigur că pe dată au fost ofensați de mirosul țarcurilor cu vite pe care vântul îl aducea de peste hotar, din împărăția vecină, și au pornit războiul, și au

fost cu toții uciși, iar stăvilarul pe care regele Ivanușca Duracioc îl astupase cândva cu pâinea sa a fost sfărâmat și au pierit cu toții fericiți în potop, amândouă împărățiile au sfârșit acoperite de apă.

*

Date. Bunicul meu, Naphtali Hertz Mussman, s-a născut în 1889. Bunica mea Itta s-a născut în 1891. Mătușa Haya s-a născut în 1911. Fania, mama mea, s-a născut în 1913. Mătușa Sonia s-a născut în 1916. Cele trei fete Mussman au mers la școala Tarbuth din Rovno. Apoi Haya și Fania, pe rând, au fost trimise pentru un an la o școală particulară poloneză care dădea certificate de studii secundare. Așa au putut Haya și Fania să meargă la Universitatea din Praga, deoarece în Polonia antisemită din anii ’20 prea puțini evrei reușeau să fie admiși în universități. Mătușa mea Haya a venit în Palestina în 1933 și a obținut o poziție publică destul de înaltă în Partidul Muncitorilor Sioniști și în filiala de la Tel Aviv a Organizației Mamelor Muncitoare. Datorită acestei activități a cunoscut unele dintre cele mai importante personalități ale sionismului. A avut mai mulți adoratori înfocați, printre care și stele în plină ascensiune din Consiliul Muncitorilor, dar s-a măritat cu un muncitor din Polonia vesel și inimos, Tsvi Shapiro, care a devenit mai târziu administrator al Fondului Sănătății, și în cele din urmă a ajuns director executiv al spitalului Donnolo-Tsahalon din Jaffa. Una dintre cele două camere ale apartamentului de la parter al lui Haya și Tsvi Shapiro, la numărul 175 de pe strada Ben Yehuda din Tel Aviv, a fost subînchiriat unor comandanți superiori din Hagannah. În 1948, în timpul Războiului de Independență, a locuit acolo generalul-maior Yigael Yadin, șeful operațiunilor și adjunctul șefului de stat-major al nou-formatei armate israeliene. Se țineau acolo ședințe noaptea, cu Israel Galili, Itzhak Sadeh, Yaakov Dori, conducători ai organizației Hagannah, consilieri și ofițeri. După trei ani, în aceeași cameră, mama mea și-a pus capăt zilelor.

*

Chiar și după ce micuța Dora s-a îndrăgostit de iubitul mamei ei, pan Krynicki, Xenia nu a încetat să-i pregătească masa de seară și să-i spună povești, dar mâncarea pe care o făcea era înecată în lacrimi, și așa erau și poveștile. Amândouă ședeau acolo seara, una plângând și mâncând, cealaltă plângând fără să mănânce; nu se certau niciodată, dimpotrivă, se îmbrățișau și plângeau împreună, ca și cum s-ar fi îmbolnăvit amândouă de aceeași boală incurabilă. Sau ca și cum mama ar fi infectat-o fără să vrea pe fiică, și acum o îngrijea cu iubire, cu milă, cu un devotament fără margini. Noaptea auzeam scârțâitul portiței, acea *kalitka* din gardul grădinii, și știam că Dora s-a întors și că în curând mama ei se va furișa către aceeași casă. Papa spunea întotdeauna că orice tragedie are ceva dintr-o comedie.

Xenia își veghea cu mare atenție fiica, ca nu cumva să rămână însărcinată. Îi explica la nesfârșit, să faci asta, să nu faci asta, și dacă el zice așa, tu să zici așa, și dacă el insistă să facă asta, tu să faci asta. Așa auzeam și învățam și noi câte ceva, că nimeni nu ne-a explicat vreodată astfel de lucruri pe care nu e frumos să le faci. Însă totul a fost în zadar: micuța Dora a rămas însărcinată și se zice că Xenia s-a dus la pan Krynicki să-i ceară bani, iar el a refuzat să-i dea și a pretins că nu le cunoaște pe nici una din ele. Așa ne-a făcut Dumnezeu: averea e crimă și bogăția e pedeapsă, cu toate că pedeapsa nu este dată celui care a păcătuit, ci celui care n-are bani ca să scape de pedeapsă. Femeia, firește, nu poate tăgădui că e însărcinată. Bărbatul

tăgăduiește cât vrea, și ce poți să faci? Dumnezeu le-a dat bărbaților plăcerea și nouă pedeapsa. Bărbatului i-a zis, din sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea , ceea ce, oricum, e o răsplată, și nu o pedeapsă – ia-i bărbatului munca și își iese din minți –, iar nouă, femeile, El ne-a dat privilegiul de a mirosi îndeaproape sudoarea-feței-sale, cea ce nu e o plăcere chiar așa de mare, și a mai adăugat promisiunea că „în dureri vei naște copii“. Ştiu că lucrurile pot fi privite și puțin altfel.

*

Biata Dora, când a ajuns în luna a noua au dus-o într-un sat, la un văr de-al Xeniei. Cred că Papa le-a dat niște bani. Xenia s-a dus cu Dora în sat și peste câteva zile s-a întors bolnavă și palidă. Xenia, nu Dora. Dora s-a întors după o lună, nici bolnavă și nici palidă, ci rumenă la față și dolofană, ca un măr zemos; s-a întors fără prunc și nu părea câtuși de puțin tristă, doar că se arăta și mai copilăroasă decât înainte. Iar înainte fusese foarte copilăroasă. Dar după ce s-a întors din sat Dora nu ne mai vorbea decât așa cum vorbesc copiii și se juca cu păpușile, și când plângea era ca și cum ar fi plâns un țânc de trei anișori. A început și să doarmă cât dorm pruncii: fata asta dormea douăzeci de ore pe zi.

Şi ce s-a întâmplat cu pruncul? Cine să știe. Ni s-a spus să nu întrebăm, și eram fiice foarte ascultătoare: n-am întrebat și nimeni nu ne-a spus. Doar o dată, noaptea, Haya ne-a trezit pe mine și pe Fania zicând că aude foarte limpede din grădină, în întuneric – era o noapte cu ploaie și vânt – plânsul unui prunc. Până s-a dus Haya să-l trezească pe Papa, nu s-a mai auzit copilul, dar Papa a luat totuși un felinar mare și s-a dus în grădină și a cercetat prin toate ungherele, apoi s-a întors și a zis cu tristețe, Hayunia, trebuie să fi visat. Nu l-am contrazis pe Papa, la ce bun să-l contrazicem? Dar fiecare dintre noi știa prea bine că n-a visat, ci a fost cu adevărat un prunc care plângea în grădină: un plâns atât de ascuțit, atât de pătrunzător, atât de înspăimântător, nu ca un prunc căruia îi e foame și vrea să sugă sau un prunc căruia îi e frig, ci ca un prunc care simte o durere cumplită.

După care frumoasa Dora s-a îmbolnăvit de o maladie rară a sângelui, și Papa a plătit iarăși ca să fie examinată de un mare profesor din Varșovia, un profesor la fel de celebru ca Louis Pasteur, și nu s-a mai întors. Xenia Dimitrovna a continuat să ne spună seara povești, dar în cele din urmă poveștile ei au devenit sălbatice, adică nu prea cuviincioase, și uneori se strecurau în poveștile ei cuvinte pe care nu era frumos să le spui și pe care nu voiam să le auzim. Sau, dacă voiam, ne interziceam singure să o facem, pentru că eram domnișoare bine-crescute.

Şi micuța Dora? N-am mai vorbit niciodată despre ea. Nici chiar Xenia Dimitrovna nu i-a mai rostit numele, ca și cum ar fi iertat-o când i-a luat iubitul, dar nu și când a dispărut la Varșovia. În schimb, Xenia a ținut două păsărele drăgălașe într-o colivie pe verandă, și le-a mers de minune până în iarnă, când au murit înghețate. Amândouă.

24

Menahem Gelehrter, care a scris cartea despre şcoala Tarbuth din Rovno, a fost el însuşi profesor acolo. Preda Biblia, literatura şi istoria evreiască. Printre altele, în cartea lui am găsit câte ceva din ceea ce au studiat mama, surorile şi prietenele ei, ca parte a programei de studii ebraice din anii ’20. Includea poveşti despre rabini, o selecţie de poezii din Epoca de Aur evreiască din Spania, filozofie evreiască medievală, antologii ale lui Bialik şi Cernikovski şi selecţii din alţi scriitori evrei moderni, precum şi traduceri din literatura universală, din autori ca Tolstoi, Dostoievski, Puşkin, Turgheniev, Cehov, Mickiewicz, Schiller, Goethe, Heine, Shakespeare, Byron, Dickens, Oscar Wilde, Jack London, Tagore, Hamsun, epopeea lui Ghilgameş în traducerea lui Cernikovski şi aşa mai departe. Printre cărţile despre istoria evreilor era şi cartea lui Joseph Klausner, *Istoria celui de-al Doilea Templu*.

*

În fiecare zi (continuă mătuşa Sonia), dis-de-dimineaţă, la şase, sau chiar mai devreme, cobor încet pe scări să arunc sacul cu gunoi în tomberonul de afară. Înainte să urc înapoi trebuie să mă odihnesc acolo o vreme, trebuie să mă aşez pe zidul scund de lângă lăzile de gunoi, pentru că scările mă lasă fără suflare. Uneori dau peste o nouă emigrantă din Rusia, Varia, care mătură trotuarul pe strada Wessely în fiecare dimineaţă. Acolo, în Rusia, era mare şefă. Aici – mătură trotuarul. N-a învăţat aproape deloc ebraică. Uneori stăm amândouă acolo câteva minute, lângă lăzile de gunoi, şi tăifăsuim un pic în ruseşte.

De ce e măturătoare de străzi? Ca să-şi ţină la facultate două fiice talentate, una la chimie, alta la stomatologie. Soţ – nu are. Rude în Israel – nici aşa ceva nu are. Mâncarea – o drămuiesc. Îmbrăcămintea – şi pe aceasta o drămuiesc. Locuinţa – stau toate într-o odaie. Toate astea ca să nu se lipsească de studii şi de manuale. Întotdeauna a fost aşa în familiile evreieşti: credeau că educaţia este o investiţie pentru viitor, singurul lucru pe care nimeni nu-l poate lua copiilor tăi, nici chiar, Doamne fereşte, dacă vine alt război, altă revoluţie, altă migraţie, legi mai discriminatorii – diploma o poţi îndoi iute, o ascunzi în tivul hainelor şi fugi în orice loc li se îngăduie evreilor să trăiască.

Neevreii spuneau despre noi: diploma – asta e religia evreilor. Nu banii, nu aurul. Diploma. Dar în spatele acestei credinţe în diplomă mai era ceva, ceva mai complicat, mai tainic, şi anume faptul că fetelor din acea vreme, şi chiar fetelor moderne, ca noi, fete care au mers la şcoală şi apoi la facultate, li se spunea întotdeauna că femeile au dreptul la educaţie şi la un loc în afara casei – însă numai până se nasc copiii. Viaţa este numai a ta doar pentru scurtă vreme: de când părăseşti casa părintească până la prima sarcină. Din acel moment, de la prima sarcină, trebuia să începem să ne organizăm toată viaţa în jurul copiilor. La fel ca mamele noastre. Chiar să măturăm trotuarele pentru copiii noştri, căci copilul tău e puiul, iar tu eşti – ce anume? În fond, eşti chiar gălbenuşul oului, eşti ceea ce mănâncă puiul ca să crească mare şi voinic. Iar când copilul tău creşte – nici măcar atunci nu poţi să redevii tu însăţi, pur şi simplu treci de la a fi mamă la a fi bunică. A cărei sarcină este doar să-şi ajute copiii să-şi crească copiii.

E drept, chiar şi atunci au fost câteva femei care au făcut carieră şi au ieşit în lume. Dar toată lumea le vorbea pe la spate, uite la egoista aia, se ţine de şedinţe în vreme ce sărmanii ei copii cresc pe stradă şi suportă consecinţele.

Acum e o lume nouă. Acum, în sfârşit, femeilor li se dau mai multe şanse să-şi trăiască

propria viață. Sau e doar o iluzie? Poate că și la generațiile mai tinere femeile încă mai plâng noaptea cu fața în pernă, în vreme ce soții lor dorm, pentru că simt că trebuie să facă alegeri imposibile? Nu vreau să dau sentințe: asta nu mai e lumea mea. Ca să fac o comparație ar fi trebuit să umblu din ușă în ușă, verificând câte lacrimi de mamă se varsă în fiecare noapte în pernă în vreme ce soții dorm, și să compar lacrimile de atunci cu cele de acum.

Uneori văd la televizor, uneori văd până și de aici, din balconul meu, cum perechile tinere, după o zi de muncă, fac totul împreună: spală rufe, le întind, schimbă scutece, gătesc, odată chiar l-am auzit la băcănie pe un tânăr cum a zis că a doua zi el și soția lui se duc – așa a zis, mâine *ne* ducem – să facă o amniocenteză. Când l-am auzit zicând asta, mi s-a pus un nod în gât: poate că lumea se schimbă un pic, la urma urmei?

E sigur că răutatea, *rishes*, n-a pierdut teren în politică, între religii, națiuni sau clase, dar poate că dă un pic înapoi în cupluri? În familiile tinere? Sau poate că mă păcălesc singură. Poate că nu e decât teatru și de fapt lumea merge la fel ca înainte – mama-pisică își alăptează puii, în vreme ce domnul Motan Încălțat se spală cu de-amănuntul, dă din mustăți și pornește prin curte în căutarea plăcerilor?

Îți mai amintești ce scrie în Cartea Proverbelor? Un fiu înțelept îl face pe tată fericit, dar un fiu nesăbuit este povara mamei sale! Dacă fiul se dovedește înțelept, atunci tatăl se bucură, se laudă cu fiul său și primește nota maximă. Însă dacă, Doamne ferește, fiul se dovedește ratat, prost sau cu probleme, deformat sau criminal – *nu*, atunci trebuie să fie vina mamei, și toată grija și suferința cad pe umerii ei. Odată mama ta mi-a spus: Sonia, sunt doar două lucruri – ba nu, iar mi s-a pus un nod în gât. O să vorbim despre asta altă dată. Hai să vorbim despre altceva.

Uneori nu sunt sigură că-mi amintesc corect dacă prințesa, Liubova Nikiticina, care trăia în casa noastră dincolo de draperie cu fetele ei, Tasia și Nina, și dormea cu ele în același pat vechi, nu sunt sigură: era cu adevărat mama lor? Sau era doar *guvernantka*, guvernanta, celor două fete? Care se pare că au avut doi tați? Pentru că Tasia era Anastasia Sergeievna, în vreme ce Nina era Antonina Boleslavovna. Acolo era ceva cam neclar. Ceva despre care nu prea vorbeam, ca și cum ar fi fost un subiect jenant. Îmi amintesc că amândouă fetele îi spuneau prințesei „mama“ sau „*maman*“, dar poate că nu-și aminteau de mama lor adevărată. Nu-ți pot spune sigur că era așa sau altfel, pentru că exista deja masca. Erau multe măști în viață acum două sau trei generații. Astăzi poate că sunt mai puține. Sau poate doar s-au schimbat? Au fost inventate altele?

Dacă aceste măști sunt sau nu un lucru bun, zău că nu știu. Nu sunt în măsură să judec obiceiurile de azi, pentru că se prea poate să mi se fi spălat creierul, ca tuturor fetelor din generația mea. Şi totuși, uneori mă gândesc că poate „între el și ea“, cum se zice, totul a devenit mai simplu în vremea de acum. Când eram copilă, când eram ceea ce numeau ei o domnișoară de familie bună, în lume era plin de cuțite, venin, un întuneric îngrozitor. Ca și cum ai umbla în beznă desculț printr-un beci plin de scorpioni. Erai cu totul în beznă. Pur și simplu nu se vorbea despre asta.

Dar ei vorbeau tot timpul – sporovăială invidioasă și *rishes*, bârfă răutăcioasă –, vorbeau despre bani, despre boli, vorbeau despre succes, despre o familie bună în comparație cu cine știe ce soi de familie, era un subiect inepuizabil, și despre caracter vorbeau la nesfârșit, ăsta are un caracter așa și pe dincolo, și ăla are un caracter așa și pe dincolo. Şi ce mai vorbeau despre idei! E de neînchipuit în zilele noastre! Vorbeau despre iudaism, sionism, Bund, comunism, vorbeau despre anarhism și nihilism, vorbeau despre America, vorbeau despre Lenin, vorbeau chiar și despre „problema femeii“, emanciparea femeilor. Mătușa ta Haya era cea mai cutezătoare dintre noi trei în privința emancipării

femeilor – dar numai când era vorba despre discuții și dispute, firește –, Fania era și ea un pic sufragetă, dar avea unele îndoieli. Iar eu eram copila prostuță căreia i se spunea întotdeauna: Sonia, taci, Sonia, nu te băga în vorbă, așteaptă până crești și atunci o să pricepi. Așa că închideam gura și ascultam.

Toți tinerii de atunci fluturau ideea de libertate: felul ăsta de libertate, felul ăla de libertate, alt fel de libertate. Dar când se ajungea la „între el și ea“ nu era libertate: era doar mersul în beznă desculț printr-un beci plin de scorpioni. Nu trecea o săptămână fără să auzim zvonuri cumplite despre cutare fetișcană care a aflat pe pielea ei ce pățesc fetele când nu-s atente; sau despre o femeie respectabilă care s-a îndrăgostit și și-a ieșit din minți; sau despre o servitoare sedusă de cineva; sau despre o bucătăreasă care a fugit cu fiul stăpânilor și s-a întors singură, cu un prunc; sau despre o profesoară respectabilă care s-a îndrăgostit și s-a aruncat la picioarele cuiva, dar a fost respinsă și batjocorită. Voi ziceți „batjocorită“? Nu? În vremea când eram copile, castitatea era și cușcă, și singura balustradă între tine și prăpastie. Apăsa pe pieptul unei fete ca un bolovan de treizeci de kilograme. Chiar și în visele pe care le visa noaptea, castitatea rămânea trează și stătea lângă pat și o veghea, așa că fetei putea să-i fie foarte rușine când se trezea dimineața, chiar dacă nu știa nimeni.

Toată această chestie „între el și ea“ poate fi mai puțin în beznă în ziua de azi. Un pic mai simplă. În bezna care acoperea lucrurile pe atunci bărbaților le era mult mai ușor să abuzeze de femei. Pe de altă parte, faptul că e mult mai puțin misterioasă acum – să fie oare un lucru bun? Nu cumva se dovedește a fi prea urât?

Mă surprinde că vorbesc cu tine despre toate astea. Când eram copilă șușoteam uneori între noi. N-am vorbit în viața mea despre astfel de lucruri cu un băiat. Nici măcar cu Buma, și suntem căsătoriți de aproape șaizeci de ani. Cum de-am ajuns aici? Vorbeam despre Liubova Nikiticina cu fetele ei, Tasia și Nina. Dacă mergi într-o zi la Rovno ai putea face pe detectivul. Ai putea să verifici dacă mai au la primărie vreun document care să arunce lumină asupra acelei măști. Să descoperi dacă acea contesă sau prințesă era sau nu era mama celor două fiice ale ei. Şi dacă era cu adevărat prințesă sau contesă. Sau poate dacă Lebedevski, primarul, era și tatăl Tasiei și al Ninei, așa cum se zicea că e tatăl bietei Dora.

Dar, dacă mă gândesc mai bine, toate documentele de acolo trebuie să fi fost arse de vreo zece ori până acum, când am fost cuceriți de polonezi, de Armata Roșie și apoi de naziști, când pur și simplu ne-au luat pe toți și ne-au împușcat în șanțuri și ne-au acoperit cu pământ. Apoi a fost iar Stalin, cu NKVD-ul, Rovno a fost pasat dintr-o mână în alta, ca un cățel pe care îl necăjești, între Rusia-Polonia-Rusia-Germania-Rusia. Şi acum nu aparține Poloniei sau Rusiei, ci Ucrainei, sau o fi Belarus? Ori niște bande locale? Nici eu nu știu cui îi aparține acum. Şi nici măcar nu-mi pasă cu adevărat: ce era nu mai există, iar ce este acum în câțiva ani se va preface de asemenea în nimic.

Întreaga lume, dacă te uiți la ea de departe, n-o să mai continue cine știe cât. Se zice că într-o zi soarele o să se stingă și totul o să se întoarcă în întuneric. Şi atunci de ce se măcelăresc oamenii între ei prin toată istoria? De ce contează atât de mult cine guvernează Caşmirul sau Mormintele Patriarhilor din Hebron? În loc să mâncăm mărul din pomul vieții sau din pomul cunoașterii, se pare că am mâncat mărul din pomul cu *rishes*, și l-am mâncat cu plăcere. Așa s-a sfârșit cu raiul și a început acest iad.

*

Atâtea lucruri pot fi așa sau altfel: știi atât de puțin chiar și despre cei cu care locuiești sub același acoperiș. Crezi că știi o grămadă – și se dovedește că habar n-ai de nimic.

Mama ta, de exemplu – ba nu, îmi pare rău, pur și simplu nu pot să vorbesc despre ea direct. Doar pe ocolite. Altfel rana începe să doară. N-o să vorbesc despre Fania. Doar despre ce era în jurul ei. Şi ceea ce era în jurul Faniei poate că e un pic chiar Fania. Aveam un fel de proverb, că atunci când iubești cu adevărat pe cineva îi iubești chiar și batista. Se pierde din el în traducere. Dar cred că înțelegi ce vreau să zic.

Uită-te, te rog: am aici un lucru pe care ți-l pot arăta și pe care-l poți pipăi cu degetele tale, ca să știi că tot ce-ți spun nu sunt doar povești. Uită-te la asta, te rog – nu, nu-i o față de masă, e o față de pernă, brodată așa cum domnișoarele de familie bună învățau să brodeze pe vremuri. A fost brodată pentru mine, ca dar din partea prințesei – sau contesei? – Liubova Nikiticina. Capul brodat aici, mi-a spus ea însăși, este profilul capului cardinalului Richelieu. Cine era acest cardinal Richelieu nu-mi mai amintesc. Poate că n-am știut niciodată, nu-s deșteaptă ca Haya și Fania: ele au fost trimise să-și ia certificatul de studii secundare și apoi la Praga, să studieze la universitate. Eu eram mai grea de cap. Lumea spunea întotdeauna despre mine: Sonicika asta e tare drăguță, dar cam grea de cap. M-au trimis la Spitalul Militar Polonez ca să mă calific ca soră de caritate. Dar îmi amintesc încă foarte bine că, înainte de a pleca de acasă, prințesa mi-a spus că e capul cardinalului Richelieu.

Poate că tu știi cine a fost cardinalul Richelieu? Nu contează. Spune-mi altă dată sau nu te mai osteni. La vârsta mea, nu e așa de important dacă îmi sfârșesc viața fără onoarea de a fi știut cine a fost cardinalul Richelieu. Sunt o droaie de cardinali, și cei mai mulți dintre ei nu se prăpădesc de dragul poporului nostru.

În adâncul inimii mele sunt un pic anarhistă. Ca Papa. Mama ta era și ea anarhistă în adâncul inimii. Desigur, printre Klausneri n-a putut niciodată să o arate: ei o considerau destul de ciudată și așa, cu toate că s-au purtat întotdeauna politicos cu ea. Celălalt bunic al tău, bunicul Aleksandr, dacă nu-mi smulgeam mâna iute, mi-ar fi sărutat-o. Există un basm cu Motanul Încălțat. În familia Klausner, mama ta era ca o pasăre închisă într-o colivie care atârna în salonul Motanului Încălțat.

Sunt anarhistă din simplul motiv că niciodată vreun cardinal Richelieu n-a adus ceva bun. Numai Ivanușca Duracioc, îți amintești, prostul satului din povestea servitoarei noastre, Xeniucika, s-a milostivit de oamenii de rând și nu i-a părut rău după coltucul de pâine, singura lui hrană, ci l-a folosit ca să astupe gaura din pod, și datorită acestui lucru a fost făcut rege – doar cuiva ca el ar putea să-i fie milă și de noi, câteodată. Tuturor celorlalți, regi și conducători, nu le e milă de nimeni. De fapt, nici nouă, oamenilor de rând, nu ne e milă unii de alții: nu ne-a prea fost milă de micuța arăboaică, cea care a murit la bariera de pe drumul către spital, pentru că se pare că acolo a fost un cardinal Richelieu de militar fără inimă. Un militar evreu – și totuși un cardinal Richelieu! Nu voia decât să încuie și să plece acasă, așa că fetița a murit, și ochii ei ar trebui să ne străpungă sufletele, să nu mai poată dormi nimeni dintre noi noaptea, cu toate că nu i-am văzut niciodată ochii, pentru că în ziare ne arată doar victimele noastre, niciodată pe ale lor.

Crezi că oamenii de rând sunt așa de grozavi? Nici gând! Sunt exact la fel de proști și de cruzi ca și conducătorii lor. Aceasta este adevărata morală a poveștii lui Hans Christian Andersen despre hainele cele noi ale împăratului, că oamenii de rând sunt exact la fel de proști ca regele, curtenii și cardinalul Richelieu. Dar Ivanușca Duracioc nu s-a sinchisit că râd de el; tot ce voia era ca ei să rămână în viață. Îi era milă de oameni, care cu toții, fără excepție, au nevoie de un pic de milă. Chiar și cardinalul Richelieu. Chiar și Papa de la Roma, și trebuie să fi văzut și tu la televizor cât de bolnav și slab este, și aici noi am fost lipsiți de milă, l-am făcut să stea în capul oaselor ore întregi, în soare, pe picioarele lui bolnave. Nu ne-a fost milă de un om bătrân și foarte bolnav, care, după cum se putea

vedea și la televizor, putea sta în picioare doar cu mari chinuri, dar el a făcut un efort suprem și a stat în picioare în fața noastră, fără să spună nimic, la Yad Veshem [monumentul Holocaustului] o oră și jumătate, fără pauză, într-o căldură insuportabilă, ca să nu ne dezonoreze. Mi-a fost greu să-l privesc. Mi-a părut foarte rău pentru el.

*

Nina era foarte bună prietenă cu mama ta, Fania – erau exact de aceeași vârstă, iar eu m-am împrietenit cu sora cea mică, Tasia. Mulți ani au trăit în casa noastră împreună cu prințesa, îi spuneau *maman* – *maman* este cuvântul franțuzesc pentru mamă, dar cine știe dacă era cu adevărat mama lor? Sau numai doica? Erau foarte sărace, nu cred că ne plăteau vreo chirie. Li se îngăduia să intre în casă nu pe ușa servitorilor, *ciorni hod*, ci pe cea principală, căreia i se zicea *paradni hod*. Erau atât de sărace, încât prințesa, *maman*, stătea noaptea la lumina lămpii și cosea fustițe de hârtie pentru fetele bogate care luau lecții de balet. Era un soi de hârtie creponată, și ea lipea pe ea o puzderie de steluțe strălucitoare, din hârtie aurie.

Până într-o bună zi, când prințesa sau contesa Liubova Nikiticina și-a lăsat cele două fiice și a plecat pe nepusă masă la Tunis, tocmai acolo, ca să-și caute o rudă pierdută demult, pe nume Elizaveta Franzovna. Şi acuma ia uite cum îşi râde memoria mea de mine! Unde mi-am pus ceasul? Nici vorbă să-mi amintesc. Dar numele unei oarecare Elizaveta Franzovna pe care n-am văzut-o în viața mea, o Elizaveta Franzovna pe care acum vreo optzeci de ani prințesa noastră Liubova Nikiticina s-a dus să o caute la Tunis, tocmai acolo, pe ăsta mi-l amintesc limpede ca lumina zilei! Poate că mi-am rătăcit ceasul tot la Tunis?

În sufrageria noastră era un tablou în ramă aurită, de un *hudojnik* (pictor) foarte valoros: îmi amintesc că în tablou se vedea un băiat drăguț cu părul blond și ciufulit, arătând mai degrabă a fată răzgâiată decât a băiat, ceva între băiat și fată. Nu-mi amintesc chipul lui, dar îmi amintesc foarte bine că purta un soi de cămașă brodată, cu mânecile bufante, o pălărie mare și galbenă atârna de un șnur pe umărul ei – poate că era totuși o fetiță – și i se vedeau cele trei fuste, una peste alta, pentru că o parte era un pic ridicată și dantela se ițea de dedesubt, mai întâi o fustă galbenă, de un galben foarte puternic, ca la Van Gogh, apoi, sub ea, un jupon de dantelă albă, și dedesubt de tot picioarele îi erau acoperite de-o a treia fustă, azurie. Un astfel de tablou poate să pară modest, dar nu era deloc așa. Era o pictură în mărime naturală. Iar fata aceea care aducea atât de mult cu un băiat stătea acolo, în mijloc, înconjurată de păşune și de oi albe, pe cer erau câțiva nori luminoși și departe se vedea o fâșie de pădure.

Îmi amintesc cum odată Haya a zis că o frumoasă ca aceea n-ar trebui să iasă la păscut oile, ci să stea între zidurile unui palat, și eu am zis că fusta cea mai de dedesubt avea aceeași culoare cu cerul, de parcă ar fi fost tăiată direct din el. Şi dintr-odată Fania s-a repezit furioasă la noi două și a zis: „Tăceți, amândouă, de ce spuneți așa prostii? E o pictură mincinoasă care acoperă o mare decădere morală“. Cam astea au fost cuvintele ei, dar nu exact, nu pot reda felul de a vorbi al mamei tale, nimeni n-ar putea – îți mai amintești un pic cum vorbea Fania?

Nu pot să-i uit această izbucnire, nici chipul ei în acel moment. Poate că avea pe atunci șaisprezece sau cincisprezece ani. Îmi amintesc totul exact, pentru că așa ceva nu-i stătea în fire: Fania nu ridica niciodată vocea, niciodată, nici chiar când era rănită, se retrăgea doar în sine. Şi, oricum, cu ea trebuia întotdeauna să ghicești ce simțea, ce nu-i plăcea. Şi iată că deodată – îmi amintesc că era sâmbătă seara sau sfârșitul unei sărbători, poate Sukkot? sau Shavuot? –, izbucnește dintr-odată și strigă la noi. Nu-i vorba de mine, toată

viața am fost doar aia mică și prostuță, dar să strige la Haya! Sora noastră mai mare! Conducătoarea grupării de tineret! Cu carisma ei! Haya, pe care o admira întreaga școală!

Dar mama ta, de parcă s-ar fi răsculat dintr-odată, s-a apucat să împroaşte cu dispreț acel tablou atârnat de atâția ani în sufrageria noastră. L-a ridiculizat pentru îndulcirea realității! Pentru minciună! Că în viața adevărată păstorițele se îmbracă în zdrențe, nu în mătase, și au fețe brăzdate de frig și de foame, nu chipuri de înger, și păr murdar, plin de păduchi și de purici, nu bucle aurii ca acelea. Şi că ignorarea suferinței e aproape la fel de rea ca provocarea ei, și că tabloul prefăcea viața adevărată într-un soi de imagine de pe cutiile cu ciocolată elvețiană.

Poate că motivul pentru care mama ta era atât de pornită pe tabloul din sufragerie era că acel *hudojnik* care îl pictase părea să sugereze că pe lume nu mai existau nenorociri. Cred că asta o înfuria. În momentul acestei izbucniri trebuie să fi fost mai nefericită decât și-ar fi putut închipui cineva. Iartă-mă că plâng. Era sora mea și mă iubea mult de tot și a fost devorată de scorpioni. Ajunge: am terminat cu plânsul. Îmi pare rău. De câte ori îmi amintesc de pictura aia superficială, de câte ori văd o pictură cu trei jupoane și un cer cu panașe de nori, văd scorpioni devorându-mi sora și mă pun pe plâns.

25

Şi aşa, Fania cea de optsprezece ani, păşind pe urmele surorii ei Haya, a fost trimisă în 1931 să studieze la Universitatea din Praga, deoarece în Polonia universităţile erau practic închise pentru evrei. Mama a studiat istoria şi filozofia. Părinţii ei, Hertz şi Itta, la fel ca toţi evreii din Rovno, erau martorii şi victimele antisemitismului – ce se amplifica atât în rândurile vecinilor lor polonezi, cât şi în rândurile ucrainenilor şi nemţilor, creştinilor catolici şi ortodocşi –, actelor de violenţă ale huliganilor ucraineni, precum şi măsurilor din ce în ce mai discriminatorii luate de autorităţile poloneze. Şi, precum bubuitul tunetului îndepărtat, ajungeau la Rovno ecouri ale fatalei incitări la violenţă şi persecutare a evreilor din Germania lui Hitler.

Şi afacerile bunicului erau în criză: inflaţia de la începutul anilor ’30 i-a înghiţit toate economiile, practic peste noapte. Mătuşa Sonia mi-a vorbit despre „grămezi de bancnote poloneze, milioane şi miliarde pe care mi le-a dat Papa şi cu care mi-am tapetat odaia. Toată zestrea pe care o strângea de zece ani pentru noi s-a dus pe apa sâmbetei în două luni“. Curând Haya şi Fania au fost silite să abandoneze studiile de la Praga din cauză că banii, banii tatălui lor, aproape se isprăviseră.

Şi aşa, moara, casa şi livada din strada Dubinska, trăsura, caii şi sania, toate au fost vândute într-o tranzacţie pripită, în pierdere. Itta şi Hertz Mussman au ajuns în Palestina în 1933, aproape fără un ban. Au închiriat o colibă mizeră, acoperită cu carton gudronat. Papa, căruia i-a plăcut întotdeauna să fie aproape de făină, a reuşit să-şi găsească de lucru la brutăria Pat. Mai târziu, când avea vreo cincizeci de ani, după cum mi-a amintit mătuşa Sonia, a cumpărat un cal şi o căruţă şi a câştigat bani livrând pâine, iar apoi cărând materiale de construcţie de-a lungul golfului Haifa. Am în faţa ochilor imaginea lui limpede, un bărbat brun, ars de soare, gânditor, în hainele sale de lucru, cu vestă cenuşie plină de sudoare, cu zâmbet destul de sfios, însă ochii lui albaştri aruncă scântei de râs, cu hăţurile lăsate moale în mâini, ca şi cum de la locul lui, de pe scândura aşezată de-a curmezişul trăsurii, ar fi găsit ceva încântător şi amuzant în priveliştea golfului Haifa, a lanţului muntos Carmel, a rafinăriilor de petrol, a macaralelor din portul aflat în depărtare şi a coşurilor fabricilor.

Acum, că nu mai era un bogătaş şi se întorsese la proletariat, părea să fi întinerit. Un soi de veşnică bucurie reţinută părea să fi coborât peste el, o *joie de vivre* în care sclipea o scânteie anarhistă. La fel ca Yehuda Leib Klausner în Lituania, tatăl celuilalt bunic al meu, Aleksandr, bunicul meu Naphtali Hertz Mussman se bucura de viaţa de căruţaş, de ritmul singuratic, tihnit, al lungilor zile domoale, de atingerea calului şi de mirosurile lui iuţi, de grajd, paie, hamuri, hulube, de sacul cu ovăz, frâu şi zăbală.

Sonia, care era o fetişcană de şaisprezece ani când părinţii ei au emigrat, iar surorile erau la studii în Praga, a rămas la Rovno încă cinci ani, până ce şi-a luat diploma de soră de caritate la colegiul ataşat Spitalului Militar Polonez. Ea a ajuns în portul Tel Aviv, unde o aşteptau părinţii, surorile şi Tsvi Shapiro, „proaspătul“ soţ al Hayei, cu trei zile înainte de sfârşitul anului 1938. După câţiva ani s-a măritat la Tel Aviv cu cel care îi fusese conducător în mişcarea de tineret din Rovno, un bărbat sever, pedant, încăpăţânat, pe nume Avraham Gendelberg. Buma.

Iar în 1934, cam la un an după părinţii şi sora ei mai mare, Haya, şi cu patru ani înainte de sora ei mai mică, Sonia, Fania a ajuns şi ea în Ţara Israelului. Cei care au cunoscut-o spun că a avut la Praga o poveste de dragoste dureroasă; n-au putut să-mi dea amănunte.

Când am fost la Praga, în câteva seri la rând am păşit prin labirintul străzilor vechi, pietruite, din jurul universităţii, am evocat imagini şi mi s-au înfiripat în minte poveşti.

Cam la un an după ce a ajuns la Ierusalim, mama s-a înscris la Universitatea Ebraică de pe muntele Scopus, ca să-şi continue studiile de istorie şi filozofie. După patruzeci şi opt de ani, se pare că fără să aibă habar de ceea ce studiase bunica ei în tinereţe, fiica mea Fania s-a hotărât să studieze istoria şi filozofia la Universitatea din Tel Aviv.

Nu ştiu dacă mama şi-a întrerupt studiile la Universitatea Carol doar din cauză că părinţii ei nu mai aveau bani. Cât de mult a fost împinsă să emigreze în Palestina de ura violentă faţă de evrei care umplea străzile Europei la mijlocul anilor ’30 şi se răspândea către universităţi, sau în ce măsură a venit aici ca rezultat al educării ei într-o şcoală Tarbuth şi al faptului că era membră a unei mişcări de tineret sioniste? Ce nădăjduia să afle aici, ce a aflat, ce n-a aflat? Cum arătau Tel Avivul şi Ierusalimul pentru cineva crescut într-o vilă din Rovno, care venea direct din frumuseţea gotică a Pragăi? Cum suna ebraica de aici în urechile sensibile ale unei domnişoare care venea cu ebraica ei rafinată, învăţată din cărţi, de la şcoala Tarbuth, şi care era înzestrată cu o mare sensibilitate lingvistică? Cum a reacţionat mama la dunele de nisip, pompele cu motor din crângurile de citrice, coastele pietroase ale dealurilor, excursiile dedicate studiilor arheologice, ruinele biblice şi rămăşiţele perioadei celui de-al Doilea Templu, titlurile din ziare şi produsele lactate ale cooperativelor, uedurile, khamsinurile, cupolele mânăstirilor înconjurate de ziduri, apa rece ca gheaţa din *jarra*, seratele culturale cu muzică de acordeon şi de muzicuţă, şoferii cooperativei de autobuze, în şorturile lor kaki, sunetele limbii engleze, limba celor care guvernau ţara, livezile întunecate, minaretele, şirurile de cămile cărând nisip pentru construcţii, paznicii evrei, pionierii arşi de soare din kibbutzuri, lucrătorii din construcţii, cu şepcile lor ponosite? Cât de mult a fost dezgustată sau atrasă de nopţile furtunoase cu dispute, conflicte ideologice şi curtea care i se făcea, plimbările de sâmbătă după-masa, înflăcăra-
rea politicii de partid, intrigile tainice ale diferitelor grupări ilegale şi ale simpatizanţilor acestora, adunarea prin apeluri
în presă de voluntari pentru muncile agricole, nopţile de un albastru-închis, punctate de urletele şacalilor şi de ecourile împuşcăturilor îndepărtate?

Când am ajuns la vârsta la care mama mi-ar fi putut povesti despre copilăria sa şi despre primele ei zile în ţară, mintea ei era altundeva şi fixată pe alte lucruri. Poveştile de la culcare pe care mi le spunea erau pline de uriaşi, zâne, vrăjitoare, soţia fermierului şi fata morarului, colibe pitite în adâncul pădurii. Dacă vorbea vreodată despre trecutul ei, despre casa părintească, moară sau cătţeaua Prima, în vocea ei se furişa ceva amar şi disperat, ceva ambiguu sau cumva sarcastic, un soi de batjocură înăbuşită, ceva prea complicat sau ascuns ca să-l pot percepe, ceva provocator şi derutant.

Poate de aceea nu-mi plăcea să vorbească despre aceste lucruri şi o rugam să-mi spună mai bine poveşti simple, pe care să le pot înţelege, ca aceea a lui Matvei Aparul, cu cele şase neveste vrăjite ale sale, sau cea a călăreţului mort care a continuat să cutreiere continentele şi oraşele sub forma unui schelet cu armură şi pinteni scânteietori.

Nu ştiu mai nimic despre sosirea mamei la Haifa, despre primele ei zile la Tel Aviv sau despre primii ei ani la Ierusalim. În schimb, pot să vă încredinţez din nou mătuşii Sonia, să ne spună cum şi de ce a ajuns ea aici, ce nădăjduia să afle şi ce a aflat în realitate.

*

La şcoala Tarbuth nu am învăţat doar să citim, să scriem şi să vorbim o ebraică foarte corectă, pe care apoi viaţa mi-a stricat-o. Am învăţat Biblia, Mishnah şi poezia ebraică

medievală, dar și biologie, literatura și istoria polonă, arta Renașterii și istoria europeană. Şi, mai presus de toate, învățam că dincolo de zare, peste râuri și păduri, e o țară în care va trebui curând să mergem cu toții, pentru că zilele evreilor în Europa, cel puțin ale celor care trăiau în Europa de Est, sunt numărate.

Generația părinților noștri era mult mai conștientă decât noi că intră zilele-n sac. Chiar și cei care făcuseră avere, ca tatăl nostru, sau cei care construiseră fabrici moderne în Rovno sau se orientaseră către medicină, drept sau inginerie, cei care aveau relații sociale bune cu autoritățile locale și intelectualitatea simțeau că trăim pe un vulcan. Eram chiar pe granița dintre Stalin, Grajewski și Piłsudski. Aflasem deja că Stalin voia să pună capăt cu forța existenței evreilor, voia ca toți evreii să devină buni comsomoliști, care să dea informații unul despre celălalt. Pe de altă parte, atitudinea poloneză față de evrei era de dezgust, ca atunci când ai mușcat dintr-un pește stricat și nu poți nici să înghiți, nici să scuipi. N-aveau chef să ne scuipe afară în prezența națiunilor de la Versailles, când se vehicula noțiunea de drepturi ale minorităților, în fața lui Woodrow Wilson, a Ligii Națiunilor: în anii ’20 polonezii încă mai aveau un strop de rușine, țineau să nu-și păteze obrazul. Ca un om beat care încearcă să meargă drept, ca să nu vadă nimeni că se bălăbăne. Încă mai sperau să arate pe dinafară mai mult sau mai puțin ca alte țări. Dar pe ascuns ne asupreau și ne umileau, așa încât să plecăm pe rând în Palestina și să nu le mai stăm în ochi. Iată de ce tindeau chiar să încurajeze educația sionistă și școlile evreiești: trebuia să devenim o națiune cu orice preț, de ce nu, principalul era să o ștergem în Palestina, călătorie sprâncenată.

Teama din fiecare casă evreiască, teama despre care nu vorbeam niciodată, dar care ni se injecta fără voie, ca o otravă, picătură cu picătură, era teama ce ne dădea fiori, că poate într-adevăr nu suntem destul de curați, că suntem cu adevărat prea zgomotoși și arivişti, prea isteți și apucători. Poate că nu suntem bine-crescuți. Era teroarea că am putea, Doamne ferește, să facem o impresie proastă neevreilor, și atunci o să se mânie și o să ne facă niște lucruri la care e cumplit și să te gândești.

Fiecărui copil evreu i se repeta de o mie de ori că trebuie să ne purtăm frumos și politicos cu ei, chiar și atunci când sunt grosolani sau beți, că în nici un caz nu trebuie să-i provocăm pe neevrei, să îi contrazicem sau să ne târguim cu ei, nu trebuie să-i enervăm sau să ținem capul sus, și trebuie să vorbim cu ei doar blând, zâmbind, ca să nu poată spune că suntem zgomotoși, și întotdeauna trebuie să vorbim cu ei într-o polonă corectă, ca să nu poată spune că le pângărim limba, însă nu trebuie să vorbim o polonă prea elevată, ca să nu poată spune că avem ambiții mai presus de rangul nostru, nu trebuie să le dăm nici o scuză ca să ne acuze că suntem prea lacomi și, Doamne ferește, să spună că avem pete pe fuste. Pe scurt, trebuia să încercăm din răsputeri să facem impresie bună, o impresie pe care nici un copil nu trebuia să o strice, pentru că un singur copil cu părul murdar, care împrăștie păduchi, poate strica reputația întregului popor evreu. Nu ne puteau suferi nici așa, ferească-ne Dumnezeu să le dăm mai multe motive să nu ne sufere.

Tu, care te-ai născut aici, în Israel, n-ai să poți înțelege niciodată cum această picătură care cade fără încetare îți strâmbă toate sentimentele, cum îți corodează demnitatea de om, ca rugina. Treptat, te face la fel de linguşitor și de necinstit și de plin de șiretlicuri ca o mâță. Nu pot suferi mâțele. Nu-mi plac prea mult nici câinii, dar dacă ar trebui să aleg, prefer un câine. Un câine e ca un neevreu, îți dai seama pe dată ce gândește sau ce simte. Evreii din diaspora au devenit mâțe, în sensul rău, înțelegi ce vreau să zic.

Dar cel mai mult se temeau de gloate. Erau îngroziți de ceea ce s-ar putea întâmpla în perioadele dintre guverne; de exemplu, dacă polonezii erau alungați și veneau în loc comuniștii, se temeau că în acest interval bande de ucraineni sau de bieloruși ori masele

poloneze înfierbântate sau, mai la nord, lituanienii își vor ridica din nou capul. Era un vulcan din care se scurgea tot timpul lavă și mirosea a fum. „Își ascut cuțitele pentru noi în întuneric“, ziceau oamenii și nu spuneau niciodată cine anume, pentru că puteau fi oricare dintre ei. Gloatele. Chiar și aici, în Israel, după cum se arată, gloatele evreiești pot fi monstruoase.

Singurul popor de care nu ne temeam prea tare erau nemții. Îmi amintesc că în ’34 sau ’35 rămăsesem la Rovno ca să-mi termin pregătirea ca soră de caritate, în vreme ce restul familiei plecase, și erau câțiva evrei care spuneau că măcar de-ar veni Hitler, cel puțin în Germania e lege și ordine și fiecare își știe locul, nu contează prea mult ce zice Hitler, contează că acolo, în Germania, impune ordinea nemțească și gloata este îngrozită de el. Ce contează este că în Germania lui Hitler nu sunt revolte pe străzi și nu există anarhie – încă mai credeam că anarhia este cea mai rea situație. Coșmarul nostru era că într-o zi preoții o să înceapă să predice că sângele lui Isus curge iarăși, din cauza evreilor, și o să pornească să tragă clopotele alea înspăimântătoare ale lor, iar țăranii o să audă, o să-și umple burțile cu țuică și o să-și ia topoarele și furcile: așa începea întotdeauna. Nimeni nu-și închipuia ce ne aștepta cu adevărat, dar deja în anii ’20 știau cu toții în adâncul sufletului că nu exista un viitor pentru evrei nici cu Stalin, nici în Polonia sau oriunde în Europa de Est, așa că atracția Palestinei a devenit din ce în ce mai puternică. Nu pentru toată lumea, firește. Evreii credincioși erau împotrivă și la fel erau și bundiștii, idișiștii, comuniștii, precum și evreii asimilați, care credeau că erau deja mai polonezi ca Paderewski sau Wojciehowski. Dar în anii ’20 mulți evrei de rând din Rovno țineau ca odraslele lor să învețe ebraica și să meargă la Tarbuth. Cei care aveau destui bani își trimiteau copiii la studii în Haifa, la Technion, sau la *Gymnasium*-ul din Tel Aviv ori la colegiile de agricultură din Palestina, iar ecourile care ne veneau din țară erau pur și simplu minunate – tinerii vă așteaptă, când o să vă vină rândul? Între timp, toți citeau ziare în ebraică, discutau, fredonau cântece din Țara Israelului, recitau din Bialik și Cernikovski, se despărțeau în facțiuni și partide rivale, confecționau la iuțeală uniforme și flamuri, era un soi de entuziasm imens în privința a tot ce era național. Era foarte asemănător cu ce vezi astăzi la palestinieni, doar că fără înclinația lor pentru vărsarea de sânge. Printre noi, evreii, nu se mai prea vede în zilele noastre un astfel de naționalism.

Firește, știam cât de greu e în țară; știam că e foarte cald, sălbăticie, smârcuri, șomaj și știam că erau arabi sărmani prin sate, dar puteam vedea pe harta cea mare de pe peretele clasei noastre că nu erau mulți arabi, să fi fost cu totul o jumătate de milion, cu siguranță mai puțin de un milion, și era absolut sigur că va fi loc destul pentru alte câteva milioane de evrei, și că poate arabii erau doar întârâțați să ne urască, la fel ca oamenii de rând din Polonia, dar cu siguranță vom fi în stare să le explicăm și să-i convingem că întoarcerea noastră în țară înseamnă pentru ei o binecuvântare, din punct de vedere economic, medical, cultural, în orice fel. Ne gândeam că, în scurt timp, în câțiva ani, evreii vor fi aici majoritari, și de îndată ce se va întâmpla asta vom arăta lumii întregi cum se tratează o minoritate – propria noastră minoritate, arabii. Noi, care am fost întotdeauna o minoritate asuprită, vom trata minoritatea noastră arabă drept, nepărtinitor, generos, ne vom împărți patria cu ei, vom împărți totul cu ei, nu-i vom preface niciodată în mâțe. Era un vis frumos.

*

În fiecare clasă din grădinița Tarbuth, școala primară Tarbuth și liceul Tarbuth atârna un tablou mare al lui Theodore Herzl, o hartă mare a țării, de la Dan la Beer Sheba, cu satele pioniere subliniate anume, o cutie de colectă a Fondului Național Evreiesc,

fotografii cu pionierii lucrând, și tot felul de lozinci cu frânturi de versuri. Bialik a fost la Rovno de două ori, iar Cernikovski a venit și el de două ori, mi se pare că și Asher Barash, sau poate a fost alt scriitor. Au venit și sioniști de frunte din Palestina, aproape în fiecare lună, Zalman Rubașov, Tabenkin, Yaakov Zerubavel, Vladimir Jabotinski.

Organizam procesiuni grandioase în cinstea lor, cu tobe și flamuri, decorațiuni, felinare de hârtie, valuri de entuziasm, lozinci, brasarde și cântece. Însuși primarul polonez ieșea să-i întâmpine în piață și în felul acesta puteam uneori să simțim că suntem și noi o națiune, nu doar un soi de pleavă. Poate că e un pic cam greu să înțelegi, dar în vremea aceea toți polonezii erau îmbătați de polonitate, ucrainenii erau îmbătați de ucrainitate, ca să nu mai vorbesc de nemți, cehi, cu toții, chiar și slovacii, lituanienii și letonii, și nu era loc și pentru noi în carnaval, nu le aparțineam și nu eram doriți. Nu-i de mirare că voiam și noi să fim o națiune, ca toți ceilalți. Ce altă alegere ne lăsaseră?

Însă educația noastră nu era șovină. De fapt, educația de la Tarbuth era umanistă, avansată, democratică, și de asemenea artistică și științifică. Încercau să le dea băieților și fetelor drepturi egale. Ne învățau să respectăm întotdeauna celelalte popoare: orice om este făcut după chipul lui Dumnezeu, chiar dacă înclină să uite asta.

De la o vârstă foarte fragedă gândurile noastre erau la Țara Israelului. Știam pe de rost situația din fiecare sat nou, ce se cultiva în Beer Tuvia și câți locuitori sunt în Zichron Yaakov, cine a construit drumul cu pietriș de la Tiberias la Tsemach și când s-au cățărat pionierii pe Muntele Gilboa. Știam chiar și ce mănâncă și cu ce se îmbracă oamenii de acolo.

Mai exact, credeam că știm. De fapt, profesorii noștri nu cunoșteau tot adevărul, așa că și dacă ar fi vrut să ne spună despre lucrurile rele, n-ar fi putut. Habar n-aveau. Toți cei care veneau din țară, trimișii, conducătorii tineretului, politicienii și cei care mergeau până acolo și se întorceau, zugrăveau un tablou în nuanțe trandafirii. Iar dacă cineva se întorcea și ne spunea lucruri mai puțin plăcute, nu voiam să auzim. Pur și simplu le închideam gura. Îi tratam cu dispreț.

Directorul nostru era un bărbat încântător. *Charmant*. Un profesor excelent, cu minte ascuțită și inimă de poet. Numele lui era Reiss, doctorul Issachar Reiss. Era din Galiția și curând a devenit idolul tinerilor. Fetele îl adorau în taină, inclusiv sora mea, Haya, care era implicată în activități obștești și era un lider înnăscut, și Fania, mama ta, asupra căreia doctorul Reiss avea o influență misterioasă, îndrumând-o cu blândețe către literatură și artă. Era tare chipeș și viril, cam ca Rudolph Valentino sau Ramon Navarro, plin de căldură și de empatie sinceră, rareori își pierdea cumpătul, și când se întâmpla asta nu șovăia niciodată să trimită apoi după acel elev și să-și ceară scuze.

Întregul oraș era vrăjit de el. Cred că mamele visau la el noaptea, iar fiicele leșinau la vederea lui ziua. Iar băieții, nu mai puțin decât fetele, încercau să-l imite, să vorbească la fel ca el, să tușească la fel ca el, să se oprească în mijlocul unei fraze, ca el, și să meargă la fereastră unde să stea câteva minute, cufundați în gânduri, cum făcea el. Ar fi fost un seducător de succes. Dar nu, din câte știu era însurat – nu prea fericit, cu o femeie care de-abia îi ajungea până la glezne – și se purta ca un familist exemplar. Ar fi putut fi și un mare conducător: avea darul de a-i face pe oameni să-și dorească să-l urmeze prin foc și prin apă, să înfăptuiască orice lucru care ar fi putut să-l facă să zâmbească admirativ și să-i laude. Gândurile lui erau gândurile noastre. Umorul lui a devenit umorul nostru. Şi el credea că Țara Israelului era singurul loc în care evreii ar putea să se vindece de suferințele lor spirituale și să-și dovedească lor înșiși și lumii că au și calități.

Am avut și alți profesori minunați: era Menahem Gelehrter, care ne învăța Biblia ca și cum s-ar fi aflat el însuși în Valea lui Elah sau Anathoth sau în templul filistin din Gaza.

În fiecare săptămână, Menahem Gelehrter ne lua într-o excursie „în țară“, într-o zi în Galileea, în alta în noile sate din Iudeea, în altă zi în câmpia Ierihonului, apoi pe străzile din Tel Aviv. Aducea hărți și fotografii, tăieturi din ziare și fragmente de poezii și proză, exemple din Biblie, geografie, istorie și arheologie, până ce ajungeai să simți o oboseală plăcută, ca și cum ai fi fost cu adevărat acolo, nu doar în gândurile tale, ci ca și cum ai fi mers de-a binelea prin soare și praf, printre pomii cu citrice și coliba din vie și gardurile din cactuși și corturile pionierilor din văi. Şi așa se face că am venit în țară mult înainte de a ajunge cu adevărat aici.

26

La Rovno, mama ta, Fania, avea un prieten, un elev profund și sensibil, care se numea Tarla sau Tarlo. Aveau un fel de mică uniune a elevilor sioniști în care erau mama ta, Tarlo, sora mea Haya, Esterka Ben Meir, Fania Weissmann, poate că și Fania Sonder, Lilia Kalisch, care mai târziu avea să se numească Lea Bar-Samkha, și alții. Haya a fost, firește, conducătoarea lor până a plecat la Praga. Şedeau și cloceau tot soiul de planuri, cum o să trăiască ei în Țara Israelului, cum o să muncească acolo la înviorarea vieții artistice și culturale, cum o să păstreze vie legătura cu Rovno. După ce celelalte fete au plecat din Rovno, fie la studii, la Praga, fie au emigrat în țară, Tarlo a început să-mi facă mie curte. Mă aștepta în fiecare seară la intrarea Spitalului Militar Polonez. Ieșeam, în rochia mea verde și cu bentiță albă pe cap, și ne plimbam împreună pe Czecziego Maja și pe strada Topoliova, care fusese rebotezată strada Piłsudski, în Grădinile Palatului, în parcul Gravni, uneori mergeam până la râul Ostia și în cartierul vechi, Cartierul Cetății, unde erau marea sinagogă și catedrala catolică. Între noi n-a fost niciodată nimic mai mult decât vorbe. Poate că ne-am ținut de mână de două sau cel mult trei ori. De ce? E greu să-ți explic, pentru că generația ta n-are cum să înțeleagă. Chiar ai putea să râzi de noi. Eram cumplit de modești. Eram îngropați sub un munte de rușine și teamă.

Tarlo acela era un mare revoluționar din convingere, dar roșea din orice fleac: dacă se întâmpla să rostească un cuvânt ca „femei“, „alăptare“, „fustă“ sau chiar „picioare“, roșeața i se întindea până în vârful urechilor, ca o hemoragie, și începea să se scuze și să se bâlbâie. Îmi vorbea la nesfârșit doar despre știință și tehnologie, dacă sunt binecuvântare sau blestem pentru omenire. Sau amândouă. Vorbea cu entuziasm despre un viitor în care curând nu vor mai fi sărăcie, delicte, boală sau chiar moarte. Era un pic comunist, dar asta nu i-a fost de vreun folos: când a venit Stalin, în ’41, pur și simplu a fost luat, și dus a fost.

Dintre tot Rovno-ul evreiesc de-abia dacă au mai rămas câțiva – doar cei care au venit în țară cât mai era timp, puținii care au fugit în America și cei care au izbutit cumva să scape de cuțitele regimului bolșevic. Toți ceilalți au fost măcelăriți de nemți, în afara celor măcelăriți de Stalin. Nu, n-am nici un chef să mă întorc să-l vizitez: la ce bun? Ca să încep iar să tânjesc de acolo după o țară a Israelului care nu mai există și poate că n-a existat niciodată în afara visurilor noastre de tinerețe? Ca să jelesc? Dacă îmi arde de jelit, nu-i nevoie să plec din strada Wessely și nici măcar să pun piciorul afară din apartamentul meu. Şed aici, în fotoliul meu, și jelesc câteva ore pe zi. Sau mă uit pe fereastră și jelesc. Nu pentru ce a fost și nu mai este, ci pentru ce n-a fost niciodată. N-am nici un motiv să jelesc pentru Tarlo, a fost acum aproape șaptezeci de ani, oricum n-ar mai fi viu: dacă nu l-ar fi ucis Stalin, ar fi murit din cauza acestui loc, a unui război sau a unei bombe a teroriștilor, de cancer sau de diabet. Jelesc doar pentru ce n-a fost niciodată. Doar pentru acele închipuiri frumoase pe care ni le-am făcut și care acum au pălit.

*

M-am îmbarcat la Trieste pe un vas românesc, se numea *Constanța*, și îmi amintesc că, deși nu eram adepta vreunei religii, n-am vrut să mănânc carne de porc – nu din cauza lui Dumnezeu, la urma urmei, Dumnezeu a creat porcii, nu simte pentru ei dezgust, și când e ucis un purcel, și el țipă și imploră cu vocea unui copil chinuit, Dumnezeu vede și aude fiece geamăt și îi este la fel de milă de purcelul chinuit ca și de oameni. N-are mai multă

sau mai puțină milă pentru purcel decât pentru toți rabinii și *hasidim* care respectă toate poruncile și îl preamăresc toată viața lor.

Așa că nu era din cauza lui Dumnezeu, ci doar pentru că nu părea potrivit ca pe drumul spre Țara Israelului să mă îndop pe vasul acela cu carne de porc afumată și carne de porc sărată și cârnați de porc. Așa că am mâncat în schimb pâine albă, minunată, pâine atât de gustoasă și de consistentă. Noaptea dormeam sub punte, la clasa a treia, într-un dormitor, alături de o tânără grecoaică, mama unui prunc de vreo trei săptămâni, nu mai mult. În fiecare seară legănam împreună fetița într-un cearșaf, ca să nu mai plângă și să adoarmă. Nu vorbeam între noi, pentru că nu aveam o limbă comună, și poate că acesta este motivul pentru care ne-am despărțit cu multă căldură.

Îmi amintesc chiar că la un moment dat am avut un gând fugar, da' de ce-o trebui să merg eu în țara Israelului? Doar ca să fiu printre evrei? Şi totuși, grecoaica asta, care probabil că nici nu știe ce e aia evreu, e mai aproape de mine decât întregul popor evreu. Întregul popor evreu îmi părea în acel moment o mulțime uriașă și transpirată în al cărei pântec eram ademenită să intru, ca să mă poată mistui în întregime cu sucurile ei digestive, și mi-am zis, Sonia, asta vrei cu adevărat? E ciudat că în Rovno n-am simțit niciodată această teamă, că o să fiu mistuită de sucurile digestive ale poporului evreu. Nici nu s-a mai arătat după ce am ajuns aici. A fost doar atunci, pe moment, pe acel vas, pe drum, când pruncul grec a adormit în poala mea și îl puteam simți prin rochie, ca și cum în acel moment era cu adevărat carne din carnea mea, chiar dacă nu era evreu, și în ciuda ticălosului de Antiochus Epiphanes, care îi ura pe evrei.

*

Într-o dimineață devreme, îți pot spune cu precizie chiar și data și momentul – era exact cu trei zile înainte de sfârșitul anului 1938, miercuri, 28 decembrie 1938, după Hanuca –, s-a nimerit o zi foarte limpede, cu foarte puțini nori, la șase dimineața, îmi pusesem deja haine călduroase, un pulover și un mantou ușor, și m-am urcat pe punte și m-am uitat la linia cenușie de nori din față. M-am uitat cam o oră și n-am văzut decât câțiva pescăruși. Şi dintr-odată, aproape într-o clipă, deasupra liniei norilor a apărut soarele de iarnă, iar dedesubt era orașul Tel Aviv, șir după șir de căsuțe pătrate, văruite în alb, cu totul altfel decât casele dintr-un oraș sau un sat din Polonia sau Ucraina, cu totul altfel decât Rovno sau Varșovia sau Trieste, dar foarte asemănător cu tablourile de pe pereții fiecărei clase de la Tarbuth și cu desenele și fotografiile pe care ni le arăta profesorul nostru Menahem Gelehrter. Așa că am fost și n-am fost surprinsă.

Nu pot spune cum, pe loc, bucuria mi-a urcat în gât, dintr-odată tot ce voiam era să strig și să cânt: E al meu! Al meu cu totul! E al meu cu adevărat! Ce lucru ciudat, nu mai avusesem niciodată până atunci un astfel de sentiment, de apartenență, de proprietate, mă înțelegi? nici în casa, nici în livada noastră, la moară, niciodată. Niciodată în viața mea, înaintea acelei dimineți sau după ea, n-am cunoscut acel fel de bucurie: în sfârșit, aceasta va fi casa mea, în sfârșit aici am să pot să trag draperiile și să uit de vecini și să fac exact ce am eu chef. Aici nu trebuia să mă port tot timpul cât de bine puteam, nu trebuia să mă sfiesc din cauza nimănui, nu trebuia să-mi fac griji pentru ce ar gândi despre noi țăranii sau ce ar zice preoții sau ce-ar crede intelectualii, nu trebuia să fac o impesie bună neevreilor. Chiar și când ne-am cumpărat primul apartament, în Holon, sau pe acesta din strada Wessely, n-am simțit cu atâta intensitate ce bine e să ai casa ta. Şi acesta a fost sentimentul care mă umplea pe la șapte dimineața, privind la un oraș în care nu mai fusesem și la o țară în care nu mai pusesem piciorul, și la căsuțele ciudate, cum nu mai văzusem niciodată până atunci! Presupun că nu poți înțelege asta. Probabil că-ți pare

destul de caraghios, nu-i așa? Sau prostesc?

La unsprezece dimineața am coborât cu bagajele noastre într-o bărcuță cu motor, iar marinarul care era acolo, o namilă de ucrainean păros, plin de sudoare și cam înspăimântător, în clipa în care i-am mulțumit frumos în ucraineană și am vrut să-i dau un ban, a râs și deodată a grăit într-o ebraică curată: „Scumpo, ce te-a apucat, nu-i nevoie de așa ceva, de ce nu-mi dai mai bine un pupic?“

Era o zi plăcută, un pic rece, și cel mai bine îmi amintesc de un miros puternic, amețitor, de smoală clocotită, și din fumul gros care se ridica din butoaiele cu smoală – probabil că tocmai asfaltaseră vreun scuar sau vreun trotuar – a izbucnit chipul mamei mele, râzând, și apoi al lui Papa, înlăcrimat, și sora mea Haya cu soțul ei, Tsvi, pe care încă nu-l cunoscusem, dar de la prima privire m-a fulgerat un gând, cam așa: ce mai băiat și-a găsit aici! E tare chipeș, cu inima bună și mai e și vesel! Şi doar după ce i-am sărutat și i-am îmbrățișat pe toți am văzut că era acolo și sora mea Fania, mama ta. Stătea puțin într-o parte, departe de butoaiele fumegânde, într-o fustă lungă și un pulover albastru tricotat de mână, stătea liniștită, așteptând să mă îmbrățișeze și să mă sărute după ce o făceau toți ceilalți.

Așa cum am văzut imediat că sora mea Haya înflorea aici – era plină de viață, cu obrajii trandafirii, încrezătoare, plină de siguranță –, am văzut și că Fania nu se simțea prea bine: părea foarte palidă și era și mai tăcută decât de obicei. Venise anume de la Ierusalim ca să mă întâmpine, și-a cerut scuze pentru Arieh, tatăl tău, dar nu putuse să obțină o zi liberă, și m-a invitat să merg la Ierusalim.

De-abia după vreun sfert de oră am văzut că nu-i prieșe să stea atâta în picioare. Înainte ca alt membru al familiei să-mi spună, mi-am dat brusc seama că își ducea greu sarcina – adică pe tine. Trebuie să fi fost de-abia în luna a treia, dar obrajii ei păreau un pic scobiți, buzele nu aveau culoare, iar fruntea îi părea, cumva, înnorată. Frumusețea nu-i pierise, dimpotrivă, doar că părea să fi fost acoperită cu un văl cenușiu, pe care nu și l-a mai scos niciodată, până la sfârșit.

Haya fusese întotdeauna cea mai fascinantă și impresionantă dintre noi trei: era interesantă, sclipitoare, o femeie fatală, însă pentru oricine avea ochi buni și se uita atent, era limpede că cea mai frumoasă dintre noi era Fania. Eu? Nu contam deloc: eram doar sora cea mică și prostuță. Cred că mama o admira cel mai mult pe Haya și era mândră de ea, în vreme ce Papa aproape că reușea să ascundă adevărul, că o iubește cel mai mult pe Fania. Eu nu eram lumina ochilor nici pentru tata, nici pentru mama, poate doar pentru bunicul Ephraim, și totuși îi iubeam pe toți: nu eram invidioasă și nu eram supărată. Poate că tocmai oamenii cel mai puțin iubiți, cu condiția să nu fie invidioși sau plini de amărăciune, găsesc în ei cea mai multă iubire de dăruit celorlalți. Nu crezi? Nu sunt prea sigură de ceea ce am zis adineaori. Poate că e doar una dintre poveștile pe care mi le spun înainte de culcare. Poate că toată lumea își spune povești înainte de culcare, ca să fie mai puțin înspăimântător. Mama ta m-a îmbrățișat și mi-a zis, Sonia, e așa de bine că ești aici, așa de bine că suntem iar împreună cu toții, o să trebuiască să ne ajutăm mult între noi, mai ales o să trebuiască să-i ajutăm pe părinți.

Apartamentul în care locuiau Haya și Tsvi era la vreun sfert de oră de mers pe jos din port, iar Tsvi a fost un erou și mi-a cărat singur cea mai mare parte din bagaje. Pe drum am văzut niște muncitori construind o clădire mare, era colegiul pedagogic care încă se mai află pe strada Ben Yehuda, puțin înainte de colțul cu bulevardul Nordau. La prima vedere i-am luat pe muncitori drept țigani sau turci, dar Haya a zis că sunt doar evrei arși de soare. Nu mai văzusem până atunci astfel de evrei, doar în poze. Apoi am început să plâng – nu numai pentru că acei constructori erau așa de puternici și de fericiți, dar și

pentru că printre ei erau niște copii, cel mult de doisprezece ani, și fiecare căra în spate un soi de scară de lemn încărcată cu blocuri mari de beton. Am plâns un pic văzând asta, de bucurie, dar și de tristețe. Mi-e cam greu să explic.

În apartamentul mic al lui Haya și Tsvi aștepta Yigal, cu o vecină care a avut grijă de el până am ajuns noi. Trebuie să fi avut șase luni, un băiețel vioi, zâmbitor, leit tatăl lui, și m-am spălat pe mâini, l-am luat pe Yigal și l-am strâns în brațe, cu mare blândețe, și de data asta n-am mai simțit nevoia să plâng și n-am mai simțit o bucurie sălbatică, la fel cu cea de pe vas, n-am simțit decât un fel de liniștire, dinăuntru, din adâncul adâncului ființei mele, ca din fundul unui puț, că e foarte bine că suntem aici și nu în casa de pe strada Dubinska. Și am mai simțit dintr-odată că e mare păcat, la urma urmei, că marinarul acela obraznic și plin de sudoare n-a căpătat de la mine pupicul pe care îl ceruse. Care era legătura? N-am aflat nici până azi. Dar așa am simțit acolo, în acel moment.

În seara aceea Tsvi și Fania m-au dus să văd Tel Avivul. Am mers pe jos până pe strada Allenby și bulevardul Rothschild, pentru că strada Ben Yehuda nu era considerată pe atunci cu adevărat parte din Tel Aviv. Îmi amintesc ce curat și frumos părea totul la prima vedere, seara, cu băncile și felinarele și toate indicatoarele în ebraică, ca și cum întreg Tel Avivul n-ar fi fost decât un aranjament foarte frumos pe terenul de joacă de la școala Tarbuth.

Era sfârșitul lui decembrie 1938 și de atunci n-am mai călcat niciodată peste hotare, decât poate în gândurile mele. Şi nici n-o să mai calc. Nu pentru că țara Israelului este atât de frumoasă, ci pentru că acum cred că toate călătoriile sunt ridicole: singura călătorie din care nu te întorci întotdeauna cu mâinile goale este cea din tine. În mine nu există granițe sau vămi și pot călători până la cele mai îndepărtate stele. Sau să mă plimb prin locuri care nu mai sunt, să vizitez oameni care nu mai sunt. Pot să merg până și în locuri care n-au existat niciodată, care n-ar fi putut exista, dar în care îmi place să fiu. Sau, cel puțin, nu îmi displace. Acum pot să-ți fac un ochi la capac înainte de a pleca, cu niște roșii și brânză și o felie de pâine? Sau niște avocado? Nu? Iar ești pe fugă? Nu mai vrei măcar un pahar de ceai?

*

La Universitatea Ebraică de pe muntele Scopus sau poate într-una dintre acele odăi înghesuite din Kerem Avraham, Geula sau Ahva, în care în acea vreme studenții săraci locuiau înghesuiți câte doi sau trei, Fania Mussman l-a întâlnit pe Yehuda Arieh Klausner. Era în 1935 sau 1936. Ştiu că mama locuia atunci într-o cameră de pe strada Zephaniah, la numărul 42, pe care o împărțea cu două prietene de la Rovno, și ele studente, Esterka Weiner și Fania Weissmann. Ştiu că era foarte curtată. Dar, așa am auzit de la Esterka Weiner, avusese și una sau două legături trecătoare.

Cât despre tata, mi s-a spus că era foarte atras de compania femeilor, vorbea mult, cu strălucire, cu umor, atrăgea atenția și poate că și un strop de batjocură. „Un dicționar ambulant“, îl numeau ceilalți studenți. Dacă cineva voia să știe, sau chiar dacă nu voia, lui îi plăcea să le arate tuturor că el cunoaște numele președintelui Finlandei, echivalentul sanscrit al cuvântului „turn“ sau unde anume este menționat petrolul în Mishnah.

Dacă îi cădea cu tronc vreo studentă, găsea o plăcere aferată în a o ajuta la teme, o lua seara la plimbare în Mea Sharim sau pe aleile din Sanhedriya, îi cumpăra o băutură gazoasă, se alătura excursiilor la locurile sfinte sau la șantierele arheologice, îi plăcea să participe la discuții intelectuale și citea cu glas tare, cu patos, din poeziile lui Mickiewicz sau Cernikovski. Dar se pare că majoritatea relațiilor lui cu fetele nu mergeau dincolo de discuțiile serioase și plimbările pe înserat: se părea că fetele erau atrase doar de creierul

lui. Poate că nici el nu avea mai mult noroc decât cei mai mulți băieți din vremea aceea.

Nu știu cum sau când au devenit mai apropiați părinții mei și n-am habar dacă mai rămăsese iubire între ei înainte să apar eu. S-au căsătorit la începutul lui 1938, pe acoperișul clădirii rabinatului din Calea Jaffa, el într-un costum negru cu dungi albe și cu cravată, cu un triunghi de batistă albă ițindu-se din buzunarul de la piept, ea într-o rochie lungă, albă, care îi sporea paloarea pielii și frumusețea părului negru. Fania s-a mutat cu puținele ei lucruri din camera comună de pe strada Zephaniah în camera lui Arieh din apartamentul familiei Zarchi de pe strada Amos.

După câteva luni, când mama era deja însărcinată, s-au mutat într-o clădire de peste drum, în apartamentul cu două odăi de la demisol. Aici s-a născut singurul lor copil. Uneori tata glumea, în felul lui destul de stângaci, că în vremea aceea lumea nu era cu siguranță cel mai potrivit loc pentru a naște copii (îi plăcea mult expresia „cu siguranță“, ca și „cu toate acestea“, „într-adevăr“, „într-un anume sens“, „negreșit“, „cu promptitudine“, „pe de altă parte“ și „absolută rușine“). Spunând că lumea nu era cel mai potrivit loc pentru a naște copii poate că dădea glas unui reproș implicit făcut mie, pentru că m-am născut în mod atât de nechibzuit și de iresponsabil, împotriva planurilor și așteptărilor sale, cu siguranță înainte de a fi dobândit ceea ce nădăjduise să dobândească în viață, și dând de înțeles că din cauza nașterii mele a pierdut el trenul. Sau poate că nu dădea nimic de înțeles, doar făcea pe istețul, în felul lui obișnuit: adesea tata făcea o glumă sau alta doar ca să spargă tăcerea. Întotdeauna își închipuia că tăcerea e cumva îndreptată împotriva lui. Sau că e din vina lui.

27

Ce mâncau askenazii săraci din Ierusalim în anii ’40? Mâncam pâine neagră cu felii de ceapă și măsline tăiate pe jumătate și uneori cu pastă de anșoa; mâncam pește afumat și pește sărat, care veneau din adâncurile butoaielor înmiresmate din colțul băcăniei domnului Auster; cu anumite ocazii mâncam sardele, care erau considerate o delicatesă.

Mâncam dovlecei, dovleci și vinete, fierte sau prăjite sau sub formă de salată cu ulei, garnisită cu feliuțe de usturoi și ceapă tocată.

Dimineața aveam pâine neagră cu gem sau uneori cu brânză. (Prima dată când am mers la Paris, direct din kibbutzul Hulda, în 1969, gazdele mele au descoperit amuzate că în Israel erau doar două feluri de brânză: albă și galbenă.) Dimineața mi se dădea ovăz Quaker, care avea gust de lipici, și când făceam grevă îl înlocuiau cu griș pudrat cu scorțișoară. Mama bea dimineața ceai de lămâie și uneori înmuia în el un biscuit închis la culoare. Micul dejun al tatei era o felie de pâine neagră cu gem galben și gros, o jumătate de ou fiert și măsline, felii de roșie, ardei gras și castravete și un pic de smântână Tnuva acrită, care se vindea într-un borcan gros.

Tata se scula întotdeauna devreme, cu o oră sau o oră și jumătate înaintea mamei și a mea. Pe la cinci și jumătate stătea deja în fața oglinzii din baie, transformând cu pămătuful zăpada de pe obraji în spumă groasă, și în vreme ce se rădea cânta încetișor un cântec popular, atât de fals că ți se făcea părul măciucă. După aceea bea un pahar de ceai singur în bucătărie, în vreme ce citea ziarul. În sezonul citricelor storcea câteva portocale cu un mic storcător manual și ne aducea mamei și mie la pat câte un pahar cu suc de portocale. Şi pentru că sezonul citricelor era iarna, și în acea vreme lumea credea că poți răci dacă bei băuturi reci într-o zi friguroasă, grijuliul meu tată aprindea primusul înainte de a stoarce portocalele și punea pe el o oală cu apă, iar când apa aproape că dădea în clocot scufunda cu atenție cele două pahare cu suc în oală și amesteca bine cu o lingură, așa încât sucul aflat mai aproape de margine să nu fie mai cald decât cel din mijlocul paharului. Apoi, ras, îmbrăcat și cu șorțul în carouri al mamei legat în jurul taliei, peste costumul ieftin, o trezea pe mama (în odaia cu cărți), pe urmă mă trezea pe mine (în odăița de la capătul coridorului) și ne înmâna fiecăruia câte un pahar cu suc de portocale încălzit. Beam sucul ăsta călâi de parcă ar fi fost otravă, în vreme ce tata stătea lângă mine, cu șorțul lui în carouri și cravata șifonată și costumul jerpelit, așteptând să-i dau înapoi paharul gol. În vreme ce beam sucul tata căuta ceva de spus; întotdeauna se simțea vinovat când se lăsa tăcerea. Făcea poezii în felul lui, care nu era amuzant:

„Bea sucul, băiete, acu’ / Nu vreau să te sâcâi, nu, nu“.

Sau:

„Dacă-ți bei sucul în fiece zi / Până la urmă voios tu vei fi“.

Sau chiar:

„Orice strop, se povestește / Trup și minte întărește“.

Sau, uneori, în diminețile în care se simțea mai mult orator decât poet:

„Citricele sunt mândria țării noastre! Portocalele de Jaffa sunt prețuite în toată lumea. Apropo, se pare că numele Jaffa, ca și numele biblic Japheth, derivă din cuvântul pentru frumusețe, *yoft*, un cuvânt foarte vechi, care e posibil să fi venit din akkadianul *faya*, iar în arabă are forma *wafi*, în vreme ce în amhară este, cred, *tawafa*. Şi acum, tânăra mea *frumusețe*“ – de acum zâmbea cu modestie, resimțind o satisfacție calmă pentru jocul lui de cuvinte – „termină-ți *frumosul* suc de Jaffa și îngăduie-mi să duc paharul înapoi la

bucătărie în chip de *pradă*11 a mea“.

11. În original, joc de cuvinte intraductibil: *beauty – boo-tiful – booty.* (N. tr.)

Astfel de jocuri de cuvinte și vorbe de duh, pe care le numea *calembours* sau paronomasii, stârneau întotdeauna în tata un soi de bună dispoziție bine intenționată. Simțea că ele au forța să împrăștie mâhnirea sau neliniștea și să creeze o atmosferă plăcută. Dacă mama spunea, de exemplu, că vecinul nostru, domnul Lemberg, s-a întors de la spital arătând și mai vlăguit decât când a plecat și că se zice că e într-o situație dezastruoasă, tata se lansa într-o mică prelegere despre originea cuvintelor „situație“ și „dezastruos“, înțesată cu citate biblice. Mama se arăta uimită că orice, chiar și boala gravă a domnului Lemberg, îi declanșează glumele copilărești. Chiar își închipuie că viața e doar un fel de picnic de elevi sau de petrecere între burlaci, cu glume și observații istețe? Tata cântărea reproșul ei, își cerea scuze, dar avusese intenții bune, și la ce i-ar folosi domnului Lemberg dacă ne-am apuca să-l bocim cât e încă în viață? Mama zicea: „Chiar și când ai intenții bune izbutești cumva să o faci cu prost gust: ești fie condescendent, fie lingușitor, și în ambele cazuri trebuie să trântești poante“. După care o dădeau pe rusă și vorbeau pe tonuri înăbușite, *ciornicevoiene*.

*

Când mă întorceam la prânz de la grădinița doamnei Pnina, mama se lupta cu mine, recurgând la mită, implorări și povești despre prințese și fantome, ca să-mi distragă atenția până ce înghițeam niște dovleac bălos și dovlecel mucos (căruia îi ziceam pe numele arăbesc, *kusa*), și chiftele făcute din pâine amestecată cu un pic de carne tocată (încercau să ascundă faptul că era prea multă pâine punând bucățele de usturoi).

Uneori eram silit să înghit, cu lacrimi, dezgust și furie, tot felul de chiftele din spanac, mâncare de spanac, sfeclă, ciorbă de sfeclă, varză acră sau morcovi, cruzi sau gătiți. Alteori eram condamnat să traversez pârloage de crupe de ovăz și tărâțe, să răzbat mestecând prin munți de conopidă fiartă, fără nici un gust, și de tot soiul de boabe deprimante, ca fasolea uscată, mazărea și lintea. Vara, tata făcea o salată gustoasă din roșii, castraveți, ardei gras, ceapă verde și pătrunjel, mărunțite și stălucind în uleiul de măsline.

Din când în când aveam drept musafir câte o bucată de pui, scufundată în orez sau eșuată pe un banc de piure de cartofi, cu catargul și pânzele împodobite cu pătrunjel, păzită strașnic de morcovii fierți și dovleceii loviți de rahitism care stăteau în jurul punții lui. O pereche de castraveți murați slujeau de flancuri acestui contratorpilor, și dacă îl dădeai gata cu totul erai răsplătit cu o budincă roz făcută din lapte și praf, sau un jeleu galben făcut din praf, căruia îi ziceam pe numele franțuzesc, *gelée*. Acesta era doar la un pas de Jules Verne și de misteriosul submarin *Nautilus*, sub comanda căpitanului Nemo, care se lehămetise de toată omenirea și se refugiase pe tărâmul lui misterios de sub oceane unde, așa hotărâsem eu, aveam să mă alătur lui în curând.

În cinstea sabaturilor și sărbătorilor mama aducea un crap, pe care îl cumpăra din vreme, pe la mijlocul săptămânii. Toată ziua peștele înota fără astâmpăr încolo și încoace prin cadă, dintr-o parte în alta, căutând neobosit vreun pasaj submarin secret din cadă spre marea largă. Îl hrăneam cu firimituri de pâine. Tata mi-a spus că în limbajul nostru secret un pește se numea Prânz. M-am împrietenit rapid cu Prânzișor: îmi recunoștea pașii de

departe și venea repede la marginea căzii să mă întâmpine, scoțând din apă o gură care mă ducea cu gândul la lucruri la care e mai bine să nu te gândești.

O dată sau de două ori m-am sculat și m-am furișat prin întuneric ca să văd dacă prietenul meu chiar dormea toată noaptea în apa rece, lucru care îmi părea ciudat și chiar împotriva legilor firii, sau poate că, după ce se stingeau luminile, ziua de muncă a lui Prânzișor se încheia, iar el se strecura afară și se târa încet pe burtă până în coșul cu rufe murdare, și se făcea colac și dormea în îmbrățișarea caldă a prosoapelor și a rufăriei de corp, iar dimineața aluneca în taină înapoi în cadă ca să-și facă datoria în serviciul marinei.

Odată, când am fost lăsat de capul meu acasă, m-am hotărât să îmbogățesc viața bietului crap plictisit cu niște insule, strâmtori, promontorii și bancuri de nisip făcute din diferite ustensile de bucătărie pe care le-am băgat în cadă. Răbdător și stăruitor precum căpitanul Ahab, mi-am vânat îndelung Moby Dick-ul cu un polonic, dar mereu se strecura și scăpa din vizuinele submarine pe care le presărasem eu însumi pe fundul mării. La un moment dat i-am atins brusc solzii reci și tăioși și m-am cutremurat de silă și teamă la această descoperire care îmi îngheța sângele în vine: până în acea dimineață orice ființă, fie ea găină, copil sau pisică, era întotdeauna moale și caldă; doar ce era mort devenea rece și rigid. Şi acum crapul ăsta paradoxal, rece și rigid, însă viu, ud tot, alunecos și uleios, solzos, cu branhii, care se răsucea și se lupta cu putere, devenind țeapăn și înghețat între degetele mele, m-a înjunghiat brusc cu atâta spaimă, că i-am dat drumul iute și mi-am scuturat degetele, apoi le-am udat, le-am săpunit și le-am frecat de trei ori. Așa am renunțat la vânătoare. În loc să-l vânez pe Prânzișor, am petrecut mult timp încercând să mă uit la lume prin ochii rotunzi și nemișcați ai unui pește, fără pleoape, fără gene, fără mișcare.

Şi așa au dat peste mine tata, mama și pedeapsa, pentru că s-au întors acasă și s-au furișat în baie fără să-i aud, și m-au prins șezând nemișcat ca Buddha pe capacul closetului, cu gura puțin deschisă, fața încremenită, ochii împăienjeniți privind fără nici o clipire, ca două mărgele de sticlă. Pe dată au ieșit la iveală ustensilele de bucătărie pe care copilul ăsta aiurit le-a pus pe fundul apei crapului, în chip de arhipelag sau de apărarea submarină de la Pearl Harbour. „Înălțimea Sa“, a spus tata cu mâhnire, „va fi din nou silit să sufere consecințele faptelor sale. Îmi pare rău.“

Vineri seara au venit bunicul și bunica, a mai venit și prietena mamei, Lilenka, împreună cu umflatul ei soț, domnul Bar-Samkha, a cărui față era acoperită cu o barbă deasă și cârlionțată ca vata minerală. Urechile îi erau de mărimi diferite, părea un câine-lup care își ține o ureche ciulită și pe cealaltă pleoștită.

După supa de pui cu *kneidlach*, mama a pus deodată pe masă cadavrul lui Prânzișor al meu, întreg, cu cap și coadă, dar cu câteva tăieturi de cuțit pe lateral, splendid ca trupul unui rege dus pe un afet către Panteon. Cadavrul regal era așezat într-un sos consistent de culoarea smântânii, peste un strat de orez strălucitor, ornat cu prune din compot și felii de morcov, presărat cu fulgi verzi decorativi. Dar privirea vie și acuzatoare a lui Prânzișor era ațintită neînduplecat asupra tuturor ucigașilor lui, cu un reproș încremenit, cu suferință tăcută.

Când ochii mei i-au întâlnit privirea îngrozitoare, ochii lui străpungători au strigat trădătorule și ucigașule nazist, și am început să plâng în tăcere, cu capul în piept, încercând să nu bage de seamă ceilalți. Însă Lilenka, cea mai bună prietenă și confidentă a mamei, un suflet de educatoare într-un trup de păpușă de porțelan, s-a alarmat și s-a repezit să mă consoleze. Mai întâi mi-a pus mâna pe frunte și a declarat: Nu, n-are temperatură. Apoi mi-a tot mângâiat brațul și a zis: Însă da, tremură un pic. Apoi s-a

aplecat spre mine, până ce răsuflarea ei aproape că mi-a tăiat răsuflarea, și a zis: Se pare că e ceva psihologic, nu fizic. Apoi s-a întors spre părinții mei și a tras concluzia, cu o plăcere plină de sine, afirmând că le spusese deja de multă vreme că acest copil, ca toți viitorii artiști sensibili, complicați, vulnerabili, se pare că intră foarte devreme în faza de pubertate, și cel mai bine e să lași lucrurile în voia lor.

Tata a cugetat la cele spuse, le-a cântărit și a pronunțat sentința:

— Foarte bine. Dar mai întâi de toate îți vei mânca, rogu-te, peștele, ca toți ceilalți.

— Nu.

— Nu? Şi de ce nu? Înălțimii Sale îi trece cumva prin cap gândul de a-și concedia echipa de bucătari?

— Nu pot.

În acest moment, domnul Bar-Samkha, dând pe dinafară de dulceață și de imboldul de a face pe mijlocitorul, a început să mă îmbie, împăciuitor, cu vocea lui stridentă:

— Păi, ce-ar fi să iei doar o bucățică? O bucată simbolică, ce zici? De dragul părinților tăi și al zilei de sabat?

Însă Lilka, soția lui, o persoană emotivă și sentimentală, a intervenit în favoarea mea:

— N-are rost să siliți copilul! Are un blocaj psihologic!

*

Lea Bar-Samkha, cunoscută și ca Lilenka, inițial Lilia Kalisch12, era un oaspete obișnuit în apartamentul nostru în cea mai mare parte a copilăriei mele petrecute la Ierusalim. Era o femeie mică, tristă, palidă, fragilă, cu umerii căzuți. Lucrase mulți ani ca învățătoare și chiar a scris două cărți despre mentalitatea copilului. Din spate arăta ca o copilă subțirică de doisprezece ani. Ea și mama stăteau ore întregi șopăcăind, așezate pe taburetele din răchită din bucătărie sau pe scaune pe care le scoteau în grădină, tăifăsuind sau cufundate într-o carte sau într-un album de artă, cu capetele alăturate și mână în mână.

12. Am schimbat câteva dintre nume, din diferite motive. (N. a.)

De cele mai multe ori Lilka venea când tata era la lucru. Am senzația că între ea și tata era acea aversiune reciprocă și politicoasă care există în general între soți și cele mai bune prietene ale soțiilor lor. Dacă mă apropiam de mama când tăifăsuia cu Lilenka, tăceau imediat amândouă și nu-și reluau discuția decât când ajungeam destul de departe ca să nu aud. Lilia Bar-Samkha mă privea cu zâmbetul ei trist, înțeleg-și-iert-orice-pe-motiv-emoțional, însă mama îmi cerea să mă grăbesc să spun ce vreau și să le las în pace. Își împărtășeau o mulțime de secrete.

Odată Lilenka a venit când ai mei nu erau acasă. S-a uitat o vreme la mine cu înțelegere și mâhnire, a dat din cap ca și cum ar fi fost cu siguranță de acord cu ea însăși și a început o conversație. Ținea cu adevărat, dar cu adevărat, la mine de când eram mic, și era foarte interesată de mine. Interesată nu ca adulții ăia plicticoși care întreabă întotdeauna dacă învăț bine, dacă îmi place fotbalul sau dacă mai colecționez încă timbre, și ce vreau să mă fac când o să fiu mare și prostii de-astea. Nu! Pe ea o interesau gândurile mele! Visurile mele! Viața mea spirituală! Mă considera un copil atât de deosebit, atât de original! Sufletul unui artist în devenire! I-ar plăcea să încerce într-o zi – nu neapărat pe loc – să intre în legătură cu partea mai intimă, mai vulnerabilă a tinerei mele personalități (aveam vreo zece ani pe atunci). De exemplu, la ce mă gândesc când sunt absolut singur?

Ce se întâmplă în viața tainică a imaginației mele? Ce mă face cu adevărat fericit sau trist? Ce mă entuziasmează? Ce mă sperie? Ce îmi provoacă dezgust? Ce fel de peisaj mă atrage? Am auzit vreodată de Janusz Korczak? Am citit vreodată cartea lui, *Yotam Magicianul*? Am deja gânduri secrete despre sexul frumos? I-ar plăcea să-mi fie, cum să-i zicem, urechea care mă ascultă. Confidenta mea. În ciuda diferenței de vârstă etc.

Eram un copil de o politețe obsesivă. Prin urmare, la prima ei întrebare, la ce mă gândesc, am răspuns politicos: La tot soiul de lucruri. La rafala de întrebări Ce-mă-entuziasmează – Ce-mă-sperie am răspuns: Nimic anume. Iar la oferta ei de prietenie am răspuns cu tact: „Mulțumesc, tanti Lilia, ești foarte amabilă“.

— Dacă simți vreodată nevoia să vorbești despre ceva ce nu-ți e ușor să le spui alor tăi, n-o să șovăi? O să vii la mine? Şi o să-mi spui? Şi sigur că eu o să păstrez secretul. Poți să vorbești cu mine.

— Îți mulțumesc.

— Lucrurile despre care n-ai cu cine vorbi? Gândurile care te fac să te simți un pic singur?

— Îți mulțumesc. Îți mulțumesc din suflet. Vrei să-ți aduc un pahar cu apă? Mama se întoarce repede. E doar după colț, la Heinemann, la farmacie. Ori vrei să citești ziarul cât o aștepți, tanti Lilia? Vrei să dau drumul la ventilator?

28

După douăzeci de ani, pe 28 iulie 1971, la câteva săptămâni după ce a apărut cartea mea *Spre moarte*, am primit o scrisoare de la această prietenă a mamei mele, care trecuse de șaizeci de ani: „Simt că nu m-am purtat cum trebuie cu tine de la moartea tatălui tău. Am fost foarte deprimată și nu sunt în stare să fac nimic. M-am închis în casă (apartamentul nostru e înspăimântător… dar nu am puterea să schimb nimic) și mi-e frică să ies – acesta este adevărul adevărat. În bărbatul din povestea ta «Iubire târzie» am recunoscut câteva trăsături comune – părea atât de familiar și de apropiat. Dramatizarea «Cruciadei» am auzit-o odată la radio, și tu ai citit câteva fragmente într-un interviu televizat. A fost minunat să te văd așa la televizor, pe nepusă masă, în colțul odăii mele. Sunt curioasă care sunt izvoarele poveștii – este excepțională. Mi-e greu să-mi închipui ce se petrecea în tine când așterneai acele descrieri ale ororii și morții. Îți îngheață sângele în vine. Descrierile evreilor – figuri puternice, cu siguranță nu victime… m-au impresionat. Ca și imaginea apei care roade încetul cu încetul fierul… și imaginea unui Ierusalim care nu e o realitate și nu e nici capătul călătoriei, e doar tânjirea și însetoșarea după ceva ce nu e un loc de pe lume. Moartea îmi apare din paginile cărții tale ca un lucru pe care nu mi l-am închipuit niciodată – și totuși am râvnit la ea nu demult… Îmi amintesc acum mai mult ca oricând de vorbele mamei tale – ea mi-a prevăzut eșecul din viață. Şi mă mândream că slăbiciunea nu mi-e decât la suprafață, că sunt flexibilă. Acum simt descompunerea – ciudat, atâția ani am visat să mă întorc în țară, iar acum, că a devenit realitate – trăiesc aici ca într-un coșmar. Nu lua în seamă ce zic. Mi-a scăpat. Nu-mi răspunde. Ultima dată când te-am văzut, în discuția înfierbântată cu tatăl tău, n-am perceput în tine bărbatul posomorât… Toată familia mea trimite salutări alor tăi. O să fiu curând bunică! Cu prietenie și drag, Lilia (Lea)“.

Iar în altă scrisoare, din 5 august 1979, Lilia mi-a scris:

„…dar destul cu asta pentru moment, poate că într-o zi o să ne întâlnim totuși, și atunci o să tăifăsuim despre mulțimea de întrebări pe care le-au stârnit în mine cuvintele tale. La ce faci aluzie acum, în «O notă autobiografică» din cartea ta… când vorbești de faptul că mama ta a murit «din dezamăgire sau tânjire. Ceva n-a mers cum trebuie?»? Te rog să mă ierți, ating o rană. Rana răposatului tău tată, mai ales rana ta, și chiar – a mea. N-ai cum să știi cât de mult îmi lipsește Fania, mai ales în ultima vreme. Am rămas atât de singură în lumea mea îngustă! Mi-e dor de ea. Şi de altă prietenă a noastră, o chema Stefa, care a plecat de pe lumea asta din mâhnire și suferință, în 1963… Era pediatru și viața ei a fost un șir de dezamăgiri, poate pentru că avea încredere în bărbați. Stefa pur și simplu refuza să priceapă de ce sunt în stare unii bărbați. Noi trei eram foarte apropiate în anii ’30. Sunt una dintre ultimii mohicani – dintre prietenii care nu mai există. De două ori am încercat, în 1971 și 1973, să-mi iau viața, și n-am reușit. N-o să mai încerc… Încă n-a venit vremea să vorbesc cu tine despre lucruri legate de părinții tăi… Au trecut de atunci atâția ani… Nu, încă nu sunt gata să exprim în scris tot ce aș vrea să spun. Când te gândești că odată mă puteam exprima doar în scris! Poate că ne vom mai întâlni – și multe s-ar putea schimba până atunci… Şi, apropo, ar trebui să știi că mama ta și cu mine și alte câteva membre ale grupului nostru din Hashomer Hatsair din Rovno consideram mica burghezie lucrul cel mai rău dintre toate. Toate aveam aceeași origine. Mama ta n-a fost niciodată «adeptă a dreptei»… Cu toate că atunci când a ajuns prin măritiș în familia Klausner se poate să fi pretins că e ca ei“.

Şi iarăşi, dintr-o scrisoare datată 28 septembrie 1980:

„…Mama ta venea dintr-o familie nefericită şi a făcut rău familiei tale. Dar nu i se poate reproşa nimic… Îmi amintesc că odată, în 1963, stăteai în apartamentul nostru… şi ţi-am promis că o să-ţi scriu cândva despre mama ta… Dar mi-e tare greu să mă ţin de cuvânt. Mi-e greu chiar şi să scriu o scrisoare. Dacă ai şti cât de mult dorea mama ta să ajungă artistă, să fie o creatoare – încă din copilărie! Dacă te-ar putea vedea acum! Şi de ce n-a reuşit? Poate că într-o discuţie faţă în faţă aş fi mai îndrăzneaţă şi ţi-aş spune lucruri pe care nu cutez să le aştern pe hârtie. Cu drag, Lilia“.

*

Tata, înainte de a muri (în 1970), a putut citi primele mele trei cărţi, care nu i-au plăcut pe de-a-ntregul. Mama n-a reuşit să vadă decât câteva povestiri pe care le-am scris la şcoală şi nişte versuri copilăreşti, pe care le-am aşternut în nădejdea că o să înduioşez muzele despre a căror existenţă îi plăcea să-mi vorbească. (Tata nu credea în muze, aşa cum a disprețuit întotdeauna zânele, vrăjitoarele, rabinii făcători de minuni, spiriduşii, orice fel de sfinţi, intuiţia, miracolele şi stafiile. Se considera un om cu o viziune laică asupra lumii, credea în gândirea raţională şi în munca intelectuală susţinută.)

Dacă mama ar fi citit cele două povestiri din *Spre moarte*, ar fi reacţionat şi ea cu cuvinte asemănătoare celor rostite de prietena ei, Lilenka Kalisch, „tânjirea şi însetoşarea după ceva ce nu e un loc de pe lume“? Greu de spus. Un văl ceţos de tristeţe visătoare, emoţii nerostite şi suferinţă romantică le înconjura pe acele domnişoare înstărite din Rovno, ca şi cum vieţile le-ar fi fost zugrăvite pe veci pe pereţii liceului lor cu o paletă ce avea doar două culori: fie melancolică, fie festivă. Cu toate că mama se răscula uneori împotriva acestei educaţii.

Ceva din programul de studii al acelei şcoli din anii ’20 sau poate un mucegai romantic profund care s-a infiltrat în inima mamei mele şi a prietenelor sale în tinereţe, o emotivitate densă polono-rusă, ceva între Chopin şi Mickiewicz, între *Suferinţele tânărului Werther* şi Lordul Byron, ceva din zona crepusculară dintre sublim, chinuit, visător şi singuratic, tot felul de iluzii de „tânjire şi însetoşare“, a amăgit-o pe mama mea în cea mai mare parte a vieţii şi a sedus-o până ce a cedat şi s-a sinucis, în 1952. Avea treizeci şi opt de ani când a murit. Eu aveam doisprezece şi jumătate.

*

În săptămânile şi lunile care au urmat morţii mamei nu m-am gândit nici o clipă la suferinţa ei. Mi-am astupat urechile la strigătul neauzit de ajutor care a rămas în urma ei şi care poate că plutise întotdeauna în aerul din apartamentul nostru. Nu era în mine nici un strop de milă. Nici nu i-am simţit lipsa. N-am jelit moartea mamei mele: eram prea rănit şi furios ca să mai fie loc pentru altă emoţie. Când, de exemplu, i-am observat şorţul în carouri care mai era încă atârnat de cârligul de pe uşa bucătăriei, la câteva săptămâni după moartea ei, am fost atât de mânios, de parcă mi s-ar fi presărat sare pe răni. Lucrurile ei de toaletă, cutia de pudră, peria de păr de pe raftul ei verde din baie mă răneau de parcă ar fi rămas acolo anume ca să-şi bată joc de mine. Cărţile ei. Pantofii ei goi. Ecoul mirosului ei ori de câte ori deschideam „partea mamei“ din şifonier. Totul mă arunca într-o furie neputincioasă. Ca şi cum puloverul ei, care se furişase nu se ştie cum în teancul meu de pulovere, se holba la mine triumfător, cu un rânjet dezgustător.

Eram furios pe ea pentru că a plecat fără să-şi ia rămas-bun, fără o îmbrăţişare, fără nici o explicaţie: la urma urmei, mama nu era în stare să se despartă nici măcar de cineva

cu totul străin, un comisionar sau un negustor ambulant de la uşă, fără să le ofere un pahar cu apă, fără un zâmbet, fără o mică scuză şi o vorbă bună. De când mă ştiam nu m-a lăsat o dată singur la băcănie, într-o curte străină sau într-un parc. Cum a fost în stare să facă aşa ceva? Eram mânios pe ea şi în numele tatei, a cărui soţie l-a făcut astfel de ruşine, l-a arătat cu degetul, a dispărut brusc, ca o femeie care fuge cu un străin într-un film comic. De când mă ştiu, dacă dispăream vreodată, fie şi numai pentru o oră sau două, strigau la mine şi mă pedepseau: era o regulă stabilită, ca oricine pleacă să spună întotdeauna unde merge, pentru câtă vreme şi la ce oră se întoarce. Sau cel puţin să lase un bilet în locul obişnuit, sub vază.

Noi toţi.

Aşa se pleacă, cu grosolănie, în mijlocul unei fraze? Şi totuşi, ea însăşi punea întotdeauna accentul pe tact, politeţe, comportare curtenitoare, permanenta grijă să nu-i răneşti pe ceilalţi, atenţie, sensibilitate! Cum a fost în stare?

O uram.

*

După câteva săptămâni furia a dispărut. Şi odată cu mânia mi se părea că am pierdut un soi de strat protector, un soi de căptuşeală de plumb care mă apărase în primele zile de şoc şi de durere. De acum eram expus.

Când am încetat să o urăsc pe mama am început să fiu dezgustat de mine.

Încă nu aveam nici un ungher liber în inimă pentru durerea mamei, singurătatea ei, sufocarea care se strânsese în jurul ei, cumplita disperare a ultimelor nopţi din viaţa ei. Îmi trăiam încă propria criză, nu pe-a ei. Da, nu mai eram furios pe ea, ci dimpotrivă, mă acuzam pe mine: dacă aş fi fost un fiu mai bun, mai devotat, dacă nu mi-aş fi împrăştiat hainele pe toată podeaua, dacă n-aş fi supărat-o şi n-aş fi bătut-o la cap, dacă mi-aş fi făcut temele la timp, dacă aş fi dus gunoiul în fiecare seară de bunăvoie, fără să se strige la mine să o fac, dacă n-aş fi fost aşa o pacoste, făcând zgomot, uitând să sting lumina, venind acasă cu cămaşa ruptă, lăsând urme de noroi prin toată bucătăria. Dacă aş fi fost mai atent cu migrenele ei. Sau cel puţin dacă aş fi încercat să fac ce dorea ea şi să fi fost mai puţin slăbuţ şi palid, să fi mâncat tot ce-mi gătea şi-mi punea în farfurie şi n-aş fi fost aşa de mofturos, dacă de dragul ei aş fi fost un copil mai sociabil şi mai puţin singuratic, mai puţin piele şi os şi mai ars de soare şi atletic, aşa cum voia ea să fiu!

Sau poate că dimpotrivă? Dacă aş fi fost mult mai slăbănog, veşnic bolnav, înţepenit într-un scaun rulant, tuberculos sau chiar orb din naştere? Cu siguranţă bunătatea şi firea ei generoasă nu i-ar fi îngăduit să părăsească un copil atât de dezavantajat, să-l lase în suferinţa lui şi să dispară? Dacă aş fi fost un copil handicapat, fără picioare, dacă atunci când mai era timp aş fi sărit în faţa unei maşini aflate în mers şi m-ar fi călcat şi mi-ar fi fost amputate amândouă picioarele, poate că mama ar fi fost plină de milă? Nu m-ar fi părăsit? Ar fi rămas, ca să continue să mă îngrijească?

Dacă mama m-a părăsit aşa, fără să arunce măcar o privire înapoi, cu siguranţă era un semn că nu m-a iubit deloc niciodată: dacă iubeşti pe cineva, asta m-a învăţat ea, îi ierţi orice, în afară de trădare. Îl ierţi chiar şi când te bate la cap, când îşi pierde şapca, când lasă dovlecelul în farfurie.

A părăsi înseamnă a trăda. Şi asta ne-a făcut ea – amândurora, tatei şi mie. Eu n-aş fi plecat niciodată de lângă ea aşa, în ciuda migrenelor ei, chiar dacă acum ştiu că nu ne-a iubit niciodată, n-aş fi plecat niciodată de lângă ea, în ciuda lungilor ei tăceri, a faptului că se închidea într-o odaie întunecoasă şi a tuturor toanelor ei. Mi-aş fi ieşit din fire uneori, poate chiar n-aş fi vorbit cu ea o zi-două, dar n-aş fi părăsit-o pe veci. Niciodată.

Toate mamele își iubesc copiii: asta e o lege a naturii. Chiar și o pisică sau o capră. Chiar și mamele delincvenților și ale ucigașilor. Chiar și mamele naziștilor. Sau ale arieraților băloși. Chiar și mamele monștrilor. Faptul că numai eu n-am putut fi iubit, că mama a fugit de mine, dovedea doar că în mine nu e nimic de iubit, că nu merit iubire. E ceva greșit în mine, ceva foarte rău, ceva dezgustător și cu adevărat îngrozitor, mai nesuferit decât un defect fizic sau mental, sau chiar decât nebunia. E în mine ceva atât de iremediabil detestabil, ceva atât de cumplit, încât nici chiar o femeie sensibilă ca mama, care își putea revărsa iubirea asupra unei păsări sau a unui cerșetor sau a unui cățel vagabond, n-a mai putut să mă rabde și a trebuit să fugă de mine cât de departe a putut. Este o zicală arabă, *Kullu qirdin bi-ayni ummihi ghazalun* – „orice maimuță e pentru mama ei o gazelă“. În afară de mine.

De-aș fi fost și dulce, doar un pic, așa cum toți copiii din lume sunt cu mamele lor, chiar și cei mai urâți și mai răi copii, chiar și acei copii violenți, cu tulburări de comportament, care sunt întotdeauna dați afară de prin școli, chiar și Bianca Schor care și-a înjunghiat bunicul cu un cuțit de bucătărie, chiar și Yanni perversul, care are elefantiazis și își desface fermoarul pe stradă și își scoate socoteala și o arată fetelor – de-aș fi fost bun, de m-aș fi purtat așa cum mi-a cerut de o mie de ori, și ca un idiot n-am ascultat-o – dacă n-aș fi spart după noaptea de Seder castronul ei albastru pe care îl avea de la străbunica ei – dacă m-aș fi spălat pe dinți cum se cuvine în fiecare dimineață, sus și jos și de jur împrejur și la colțuri, fără să trișez – dacă n-aș fi șterpelit bancnota de o jumătate de liră din poșeta ei și n-aș fi mințit apoi, tăgăduind că am luat-o – dacă nu m-aș mai fi gândit la acele lucruri rele și nu mi-aș fi lăsat niciodată mâna să rătăcească în pantalonii de pijama noaptea – de-aș fi fost ca toată lumea, meritând să am și eu o mamă…

*

După un an sau doi, după ce plecasem de acasă ca să locuiesc în kibbutzul Hulda, am început treptat să mă gândesc și la ea. La sfârșitul zilei, după școală, muncă și un duș, când toți ceilalți copii din kibbutz făcuseră duș și se îmbrăcaseră de seară și plecaseră să stea un pic cu părinții lor, lăsându-mă de unul singur, fără rost, printre casele goale ale copiilor, mă duceam să șed singur pe banca de lemn din sala de lectură.

Şedeam acolo, pe întuneric, o jumătate de oră sau o oră, evocând, imagine cu imagine, sfârșitul vieții ei. În acele zile încercam deja să-mi închipui un pic din lucrurile despre care nu s-a vorbit niciodată, nici între mama și mine sau între mine și tata, sau, se pare, nici între ei doi.

Mama avea treizeci și opt de ani când a murit: mai mică decât fiica mea cea mare și puțin mai mare decât fiica mea cea mică în ziua în care am scris aceste rânduri. După zece sau douăzeci de ani de când terminaseră liceul Tarbuth, când mama, Lilenka Kalisch și câteva dintre prietenele lor au încasat ghiontul realității dintr-un Ierusalim cu valuri de căldură, sărăcie și bârfe răutăcioase, când acele școlărițe emotive din Rovno s-au trezit dintr-odată pe terenul accidentat al vieții de toate zilele, scutece, soți, migrene, cozi, mirosul de naftalină și cel al chiuvetei din bucătărie, a ieșit la iveală, s-ar părea, faptul că programul de studiu al școlii din Rovno din anii ’20 nu le-a fost de ajutor. N-a făcut decât să înrăutățească lucrurile.

Sau poate că a fost altceva, ceva nici byronian, nici chopinian, ci mai apropiat de acel abur de singurătate melancolică de care sunt înconjurate domnișoarele de familie bună, introvertite, din piesele lui Cehov și din povestirile lui Gnessin, un fel de făgăduială din copilărie care este frustrată în mod inevitabil, călcată în picioare și chiar ridiculizată de

monotonia vieții înseși. Mama a crescut înconjurată de o viziune culturală angelică de o frumusețe începătoșată, ale cărei aripi s-au zdrobit în cele din urmă de caldarâmul prăfos și fierbinte din piatră de Ierusalim. A crescut ca fiica frumoasă și rafinată a morarului, a devenit adultă în vila de pe strada Dubinska, cu livadă, bucătăreasă și servitoare, unde probabil că a fost crescută ca păstorița din tabloul pe care îl ura, păstorița cea împodobită, cu obrajii trandafirii și trei jupoane.

Izbucnirea de care și-a amintit mătușa Sonia după șaptezeci de ani, când Fania cea de șaisprezece ani, într-o criză de furie neașteptată din partea ei, a acoperit dintr-odată cu dispreț și aproape că a scuipat pe tabloul cu drăgălașa păstoriță cu aer visător și o mulțime de jupoane de mătase, poate că a fost scânteia forței vitale a mamei mele, care încerca în zadar să se elibereze de întunericul ce începea deja să o învăluie.

În spatele ferestrelor cu draperii care apărau atât de bine copilăria Faniei Mussman, într-o noapte, *pane* Zakrzewski și-a tras un glonț în coapsă și altul în cap. Prințesa Ravzova și-a bătut un cui ruginit în mână, ca să primească un strop din durerea Mântuitorului și să o sufere în numele Lui. Dora, fiica menajerei, a rămas însărcinată cu iubitul mamei ei, bețivul Steleţki și-a pierdut nevasta la cărți, iar ea, Ira, nevasta lui, în cele din urmă a murit arsă când a pus foc colibei pustii a chipeșului Anton. Însă toate aceste lucruri s-au petrecut de cealaltă parte a geamurilor duble, în afara cercului luminat, plăcut, al școlii Tarbuth. Nici una dintre ele nu a putut răzbi înăuntru ca să vatăme grav farmecul copilăriei mamei mele, care se pare că a fost nuanțată cu un pic de melancolie ce n-a tulburat-o, ci doar a colorat-o și a îndulcit-o.

După câțiva ani, în Kerem Avraham, pe strada Amos, în apartamentul înghesuit și umed de la subsol, dedesubtul familiei Rosendorff și alături de ușa Lembergilor, înconjurată de lighene de tablă și de castraveți murați și de mușcata care se prăpădea într-un bidon de măsline ruginit, asaltată cât e ziua de lungă de mirosuri de varză, rufe spălate, pește fiert și urină uscată, mama a început să se ofilească. Poate că ar fi putut îndura, strângând din dinți, greutățile și pierderile, sărăcia sau cruzimea vieții casnice. Dar ceea ce n-a putut îndura, așa mi se pare, a fost sordidul.

*

Prin 1943 sau 1944, dacă nu și mai devreme, ea a aflat că toți fuseseră asasinați acolo, chiar la marginea orașului Rovno. Cineva trebuie să fi venit și să fi povestit cum nemții, lituanienii și ucrainenii, înarmați cu puști-mitraliere, au mânat tot orașul, cu mic, cu mare, către pădurea Sosenki, unde le plăcea tuturor să meargă la plimbare în zilele frumoase, ca să se joace de-a cercetașii, să cânte în jurul focului de tabără, să doarmă în saci de dormit pe malul unui pârâu, sub cerul înstelat. Acolo, printre tufe, păsări, ciuperci, coacăze și mure, nemții au deschis focul și au măcelărit pe malul șanțurilor, în două zile, vreo douăzeci și cinci de mii de suflete13. Au pierit aproape toți colegii de clasă ai mamei. Împreună cu părinții lor și cu toți vecinii, cunoscuții, concurenții în afaceri și dușmanii; înstăriți și proletari, evlavioși, asimilați și botezați, conducători comunali, funcționari la sinagogă, negustori ambulanți și apari, comuniști și sioniști, intelectuali, artiști și proștii satului și în jur de patru mii de prunci. Și profesorii mamei au murit acolo, directorul, Issachar Reiss, cu prezența lui carismatică și ochii hipnotici, a căror privire a pătruns în visele multor școlărițe adolescente, Isaac Berkovski cel distrat și somnoros, Eliezer Buslik cel iute la mânie, care preda cultura ebraică, Fanka Zeidmann care preda geografia și biologia și, de asemenea, educația fizică, și fratele ei, Shmuel pictorul, și doctorul Moshe Bergmann cel pedant și înăcrit, care preda cu dinții aproape încleștați istoria universală și poloneză. Cu toții.

13. Aproximativ populația orașului Arad, în care trăiesc acum, și mai mult decât numărul total al evreilor uciși în o sută de ani de război cu arabii. (N. a.)

Nu mult după aceea, în 1948, când Legiunea Arabă bombarda Ierusalimul, a fost ucisă o altă prietenă a mamei, Piroşka, Piri Yannai, cu o lovitură directă de obuz. Ieșise doar să aducă o găleată și o cârpă de șters pe jos.

*

Poate că ceva din făgăduiala copilăriei fusese deja infectat de un fel de crustă romantică, otrăvitoare, care asocia muzele cu moartea? Ceva din suprarafinatul program de studiu de la școala Tarbuth? Sau poate că a fost o trăsătură burgheză slavă, melancolică, pe care am aflat-o la câțiva ani după moartea mamei mele în paginile lui Cehov, Turgheniev, Gnessin și chiar în unele dintre poeziile lui Rachel. Ceva care a făcut-o pe mama, atunci când viața nu i-a îndeplinit nici una dintre făgăduielile tinereții, să privească moartea ca pe un iubit excitant, dar și liniștitor, protector, un ultim iubit, artistic, care să vindece în sfârșit rănile inimii ei singuratice.

Sunt deja de mulți ani pe urmele acestui vechi ucigaș, acestui seducător bătrân și dibaci, acestui dezgustător moșneag destrăbălat, slut de vârstă, dar deghizându-se iar și iar într-un tânăr făt-frumos. Vânătorul ăsta iscusit al celor cu inima sfărâmată, amorezul ăsta vampir, cu vocea la fel de dulce și amară ca a unui violoncel într-o noapte singuratică, șarlatan catifelat, subtil, maestru al stratagemelor, cântăreț din flautul fermecat care îi atrage pe cei disperați și singuri în faldurile mantiei lui de mătase. Vechiul ucigaș în serie al sufletelor dezamăgite.

29

Cu ce încep amintirile mele? Cea dintâi și dintâi dintre amintiri este un pantof, un pantofior nou, înmiresmat și cafeniu, cu o limbă moale și caldă. Trebuie să fi făcut parte dintr-o pereche, dar memoria nu l-a păstrat decât pe unul. Un pantof nou, încă puțin țeapăn. Am fost atât de vrăjit de mirosul lui încântător de piele nouă, strălucitoare, aproape vie, și de clei picant și amețitor, încât se pare că am încercat mai întâi să-mi pun pantoful cel nou pe față, pe nas, ca un fel de rât. Ca să mă pot îmbăta de miros.

Mama a intrat în cameră, urmată de tata și de diferiți unchi și mătuși, sau poate simple cunoștințe. Trebuie să fi arătat drăgălaș, dar ciudat, cu fețișoara băgată în pantof, pentru că au izbucnit cu toții în râs arătând spre mine, și cineva a râs în hohote și și-a plesnit genunchii cu amândouă mâinile, iar altcineva a mormăit și a zis răgușit, Iute, iute, aduceți un aparat de fotografiat!

Nu exista aparat de fotografiat în apartamentul nostru, dar aproape că îl pot vedea încă pe acel țânc: de vreo doi ani sau doi ani și un sfert, cu părul bălai și ochii mari, rotunzi și mirați. Dar chiar sub ochi, în loc de nas, răsărea călcâiul unui pantof, și o talpă nouă, sclipitoare, feciorelnică, pe care nu călcase nimeni. De la ochi în sus era un prunc alb la față, iar de la obraji în jos ceva ce aducea cu un pește-ciocan sau cu un soi de pasăre primitivă, cu gușă mare.

Ce simțea țâncul? Pot să răspund la această întrebare destul de exact, deoarece am moștenit de la acel țânc ceea ce a simțit atunci: o bucurie străpungătoare, o sălbatică, amețitoare bucuriiiie, răsărită din faptul că toată mulțimea aceea era atentă doar la el, surprinsă de el, bucurându-se de el, arătând spre el. În același timp, fără nici o contradicție, pruncul mai era speriat și îngrijorat de prisosul atenției lor, pe care era prea mic ca să o cuprindă, pentru că părinții lui și străinii și toți zbierau-râdeau-arătau spre el și spre râtul lui și iar râdeau, în vreme ce strigau unul la altul, un aparat de fotografiat, iute, aduceți un aparat de fotografiat.

Şi, de asemenea, dezamăgit, pentru că se iviseră chiar în toiul plăcerii senzuale îmbătătoare a inhalării mirosului proaspăt de piele și aromei amețitoare a cleiului, care îi făceau măruntaiele să tremure.

*

În următoarea imagine nu există public. Doar mama, punându-mi o șosetă moale și caldă (pentru că era rece în cameră) și apoi încurajându-mă, împinge, împinge tare, mai tare, ca și când ar fi fost o moașă ajutând fătul picioruşului meu să călătorească în jos pe canalul de naștere feciorelnic al plăcut-mirositorului meu pantof nou.

Până în ziua de azi, ori de câte ori mă străduiesc să-mi vâr piciorul într-o gheată sau într-un pantof, chiar și acum, când șed și scriu asta, pielea mea retrăiește plăcerea piciorului care încerca să se strecoare între pereții interiori ai acelui prim pantof, tremurul cărnii care intra pentru prima oară în viața ei în această peșteră a comorilor, ai cărei pereți țepeni, și totuși moi, o învăluiau mângâietor pe când pătrundea tot mai adânc, iar vocea mamei mele, blândă și răbdătoare, mă încuraja, împinge, împinge încă un pic.

O mână împingea lin piciorul meu mai adânc, în vreme ce cealaltă, care ținea de talpă, împingea ușor spre mine, aparent împotrivindu-se mișcării mele, dar de fapt ajutându-mă să intru, până în acel moment încântător în care, ca și cum ar fi înfrânt un obstacol final, călcâiul meu a făcut un ultim efort și a alunecat înăuntru, așa încât piciorul a umplul cu

totul spațiul, și de acum erai cu totul acolo, înăuntru, învăluit, ținut strâns, în siguranță, și mama trăgea deja de șireturi, legându-le, și în cele din urmă, ca o ultimă lingere încântătoare, limba caldă s-a întins sub șireturi și sub nod, acea întindere care îmi dă întotdeauna o senzație de gâdilătură de-a lungul labei piciorului. Şi iată-mă. Înăuntru. Îmbrățișat, prins în strânsoarea plăcută și fermă a primului meu pantof.

În noaptea aceea m-am rugat să fiu lăsat să dorm încălțat: nu voiam să se termine. Sau măcar să mi se dea voie să țin pantofii cei noi lângă cap, pe pernă, ca să pot adormi cu acea aromă de piele și clei. Doar după târguieli îndelungate și pline de lacrimi au acceptat în sfârșit să pună pantofii pe un scaun aflat la căpătâiul patului meu, cu condiția ca nici măcar să nu-i atingi până dimineața, pentru că te-ai spălat pe mâini, te poți uita doar, poți arunca în fiecare minut o privire între fălcile lor întunecate care îți zâmbesc și poți trage în piept mirosul lor până te prăbușești cu fața spre ele, zâmbindu-ți în somn cu o plăcere senzuală, de parcă ai fi dezmierdat.

*

În cea de-a doua amintire sunt încuiat, singur, într-o cușcă întunecată.

Când aveam trei ani și jumătate, aproape patru ani, eram încredințat de câteva ori pe săptămână, timp de câteva ore, unei vecine văduve de vârstă mijlocie care nu avea copii, o femeie care mirosea a lână umedă și, mai puțin intens, a săpun de rufe și a prăjeală. Se numea doamna Gat, dar toți îi ziceam tanti Greta, în afară de tatăl meu, care din când în când o prindea pe după umeri și îi zicea Gretschen sau Gret, și făcea versuri glumețe, după cum îi era năravul, în stilul unui școlar din lumea veche: „Nu uita / Dumneata / Gret a mea / I-o acadea!“ (Se pare că ăsta era felul lui de-a face curte femeilor.) Tanti Greta se înroșea și, pentru că îi era rușine că se înroșește, devenea pe dată și mai roșie, purpurie, aproape vânătă.

Părul blond al lui tanti Greta era împletit într-o coadă groasă pe care și-o răsucea ca pe o frânghie în jurul capului ei rotund. Părul de la tâmple îi încărunțea, ca niște ciulini cenușii crescând la marginea unui câmp galben. Brațele ei dolofane, moi erau presărate cu o puzderie de pistrui de un cafeniu șters. Pe sub rochiile țărănești de bumbac pe care îi plăcea să le poarte avea coapse greoaie, foarte mari, care te făceau să te gândești la un cal înhămat la căruță. Un zâmbet stingherit, de scuză, plutea uneori pe buzele ei, ca și cum ar fi fost prinsă făcând ceva foarte urât sau spunând o minciună, și era sincer mirată de sine însăși. Avea întotdeauna două degete bandajate sau cel puțin unul, și uneori trei, pentru că se rănise pe când tăia legumele ori își prinsese mâna în vreun sertar din bucătărie sau lăsase să-i cadă peste degete capacul pianului: în ciuda degetelor veșnic accidentate, dădea lecții particulare de pian. Era, de asemenea, și bonă ocazională.

După micul dejun mama mă așeza, în picioare, pe un taburet de lemn, în fața chiuvetei din baie, îmi ștergea urmele de fiertură de ovăz de pe obraji și de pe bărbie cu un prosop umed, îmi umezea părul și mi-l pieptăna grijuliu cu cărare dreaptă într-o parte, apoi îmi înmâna o pungă de hârtie cafenie în care erau o banană, un măr, o bucată de brânză și câțiva biscuiți. Şi așa, frecat, pieptănat și nefericit, eram dus către curtea din spate a celei de-a patra case de la dreapta casei noastre. Pe drum trebuia să promit că o să fiu cuminte, că o să fac tot ce-mi zice tanti Greta, că n-o să fiu o pacoste și, mai presus de toate, pentru nimic în lume n-o să zgreapțăn coaja cafenie care crescuse pe rana de la genunchi, pentru că acea coajă, căreia i se spune crustă, face parte din procesul de vindecare și va cădea curând de la sine, dar dacă o atingi, Doamne ferește, s-ar putea infecta și atunci nu mai e scăpare, o să trebuiască să-ți facă altă injecție.

La ușă mama ne ura mie și lui tanti Greta distracție plăcută și pleca. Pe dată tanti Greta îmi scotea pantofii și mă așeza, în șosete, să mă joc frumos și în liniște pe o rogojină dintr-un colț, pe care mă așteptau în fiecare dimineață cărămizi, linguriță, pernițe, șervete, un tigru ager din pâslă și câteva piese de domino, precum și o prințesă-păpușă jerpelită, care mirosea un pic a mucegai.

Acest inventar îmi era de ajuns pentru câteva ore de bătălii și de fapte eroice. Prințesa fusese luată în captivitate de un vrăjitor rău (tigrul), care a închis-o într-o peșteră (sub pian). Linguriței erau o escadrilă de avioane care zburau toate în căutarea prințesei, peste mare (rogojina) și dincolo de munți (pernițele). Piesele de domino erau fioroșii lupi cu care înconjurase vrăjitorul peștera unde era închisă prințesa.

Sau altfel: piesele de domino erau tancuri, șervetele erau corturi arăbești, păpușa cea moale era transformată în Înaltul Comisar Englez, pernițele erau zidurile Ierusalimului, în vreme ce promovam linguriței, sub comanda tigrului, în rolul de luptători hasmoneeni sau trupele de gherilă ale lui Bar Kochba.

Pe la jumătatea dimineții tanti Greta îmi aducea niște suc de zmeură, gros și lipicios, într-o cană grea care nu semăna cu nici una de la noi de-acasă. Uneori își ridica grijulie tivul rochiei și se așeza lângă mine pe rogojină. Mă copleșea cu tot soiul de ciripituri și alte semne de tandrețe, care sfârșeau întotdeauna cu pupături lipicioase, pline de gem. Uneori mă lăsa să clămpănesc – ușurel! – la pian. Dacă îmi terminam mâncarea pe care mi-o pusese mama în punga de hârtie, tanti Greta îmi oferea două pătrățele de ciocolată sau bucăți de marțipan. Obloanele apartamentului ei erau întotdeauna trase, din cauza soarelui. Ferestrele erau închise din cauza muștelor. Cât despre perdelele înflorate, erau întotdeauna bine împreunate, ca o pereche de genunchi casti, pentru o mai mare intimitate.

Uneori tanti Greta mă încălța, îmi punea pe cap o șapcă kaki cu cozoroc țeapăn, ca a unui polițist englez sau a unui șofer de pe autobuzele Hamekasher. Apoi se uita la mine cu o privire cercetătoare, îmi încheia la loc cămașa, își lingea degetul și râcâia resturile întărite de ciocolată sau de marțipan din jurul gurii mele, își punea pălăria de pai rotundă, care îi ascundea jumătate de față, dar îi făcea trupul și mai rotund. Când toate aceste pregătiri luau sfârșit, ieșeam amândoi câteva ore, „să vedem ce se petrece în lumea largă“.

30

Din cartierul nostru, Kerem Avraham, puteai ajunge în lumea largă fie luând autobuzul 3A, care oprea în strada Zephaniah, lângă grădinița doamnei Hasia, fie luând autobuzul 3B, care oprea la celălalt capăt al străzii Amos, la colțul dintre străzile Geulah și Malachi. Lumea largă însăși se întindea între Calea Jaffa, în jos pe Calea Regele George V, către mânăstirea Ratisbonne și clădirile Agenției Evreiești, pe strada Ben Yehuda și în jurul ei, pe strada Hillel și strada Shammai, în jurul cinematografelor Studio și Rex, care erau în josul Căii Prințesei Mary, precum și în sus pe Calea Julian, care ducea la hotelul Regele David.

La intersecția dintre Calea Julian, strada Mamilla și Calea Prințesei Mary era întotdeauna un polițist energic în pantaloni scurți și cu brasarde albe. Domnea cu mână de fier peste o insuliță de ciment adăpostită sub o umbrelă de tablă. Din vârful insulei sale, polițistul dirija traficul, zeu atotputernic înarmat cu un fluier strident; mâna lui stângă oprea traficul, iar dreapta îl elibera. De la această intersecție lumea largă se întindea și continua spre centrul comercial evreiesc de sub zidurile Orașului Vechi, și uneori prelungirile ei ajungeau până la părțile arabe din jurul Porții Damascului, pe Calea Sultanul Suleiman, și chiar în bazarul dinăuntrul zidurilor.

În fiecare dintre aceste expediții tanti Greta mă târa prin două-trei magazine de îmbrăcăminte, și în fiecare îi plăcea să pună pe ea, să scoată și să pună iar pe ea, în intimitatea unei cabine de probă, o mulțime de rochii frumoase și o serie de fuste, bluze și cămăși de noapte minunate, și un vraf de capoate viu colorate pe care le numea *negligées*. Odată a încercat chiar și o blană: privirea din ochii chinuiți ai vulpii ucise m-a îngrozit. Chipul vulpii mi-a tulburat sufletul, pentru că arăta viclean și în același timp sfâșietor de nefericit.

Încă o dată și încă o dată se scufunda tanti Greta în cabina mică, de unde răsărea după ce păreau să fi trecut ani întregi. Încă o dată și încă o dată această Afrodită cu zâmbetul până la urechi se năștea din spumă, năpustindu-se de după draperie într-o și mai fascinantă reîncarnare. De dragul meu, al vânzătorilor și al celorlalți cumpărători, se rotea pe călcâie de câteva ori în fața oglinzii. În ciuda coapselor ei masive, îi plăcea să facă o piruetă cochetă și ne întreba pe fiecare, pe rând, oare e potrivită pentru ea, oare o avantajează, nu cumva nu merge cu culoarea ochilor ei, oare cade bine, nu o face să arate grasă, nu cumva e cam banală, un pic cam îndrăzneață? În vremea asta fața i se înroșea și, pentru că îi era rușine că se înroșește, devenea pe dată și mai roșie, de acel roșu purpuriu, aproape vânăt. În cele din urmă îi promitea cu mâna pe inimă vânzătorului sau vânzătoarei că aproape sigur se întoarce în aceeași zi, de fapt foarte repede, după prânz, pe la sfârșitul după-amiezii, după ce se mai uită și prin alte magazine, cel mai târziu mâine.

Din câte îmi amintesc, niciodată nu se întorcea. Dimpotrivă, avea întotdeauna mare grijă să nu mai calce a doua oară prin același magazin înainte de a fi trecut câteva luni.

Şi nu cumpăra niciodată nimic. În orice caz, din toate excursiile în care am însoțit-o pe post de escortă, *arbiter elegantiarum* și confident, se întorcea cu mâinile goale. Poate că nu avea destui bani. Poate că acele cabine de probă cu draperii din toate magazinele cu îmbrăcăminte de damă ale Ierusalimului erau pentru tanti Greta ceea ce era pentru jerpelita prințesă-păpușă castelul vrăjitorului, pe care îl construiam pentru ea din cărămizi, la marginea rogojinii.

*

Până ce într-o zi, o zi de iarnă cu vânt puternic, cu mormane de frunze foşnitoare care se învârtejeau în lumina cenuşie, tanti Greta şi cu mine, mână-n mână, am ajuns la un magazin de îmbrăcăminte splendid şi mare, poate că pe una dintre străzile arabilor creştini. Ca de obicei, tanti Greta, încărcată cu un morman de capoate, cămăşi de noapte şi rochii viu colorate, a dispărut în cabina de probă, asta însă după ce mi-a dat un pupic lipicios şi m-a pus să o aştept pe un taburet de răchită din faţa singuraticei ei celule de detenţie, care era apărată de o draperie groasă. Acum promite-mi că nu pleci nicăieri, în nici un caz, Doamne fereşte, doar şezi aici şi mă aştepţi, şi mai ales nu vorbi cu vreun străin până ce iese iar tanti Greta, mai frumoasă ca oricând, şi dacă eşti cuminte o să capeţi o surpriză de la tanti Greta, ia ghici ce!

Pe când şedeam şi o aşteptam, plin de tristeţe, însă ascultător, pe neaşteptate a trecut pe acolo o fetiţă cu paşi mărunţei, îmbrăcată ca de carnaval sau poate că doar împopoţonată. Era foarte mică, dar mai mare ca mine (aveam pe atunci trei ani şi jumătate ori poate aproape patru). O clipă mi s-a părut că îşi dăduse cu ruj, dar cum era cu putinţă? Şi îi făcuseră un
fel de piept ca al femeilor, cu şanţ pe mijloc. Linia taliei şi a şoldurilor ei nu era de copil, ci ca o vioară. Am reuşit să văd pe picioruşele ei ciorapi de nailon cu dungă, care se terminau într-o pereche de pantofi roşii ascuţiţi şi cu tocul înalt. Nu mai văzusem niciodată o astfel de femeie-copil: prea mică pentru o femeie şi prea gătită pentru o copilă. Aşa că m-am ridicat, fascinat şi uluit, şi m-am luat după ea ca să mai văd o dată ce văzusem, sau mai degrabă ce nu văzusem, pentru că fata ţâşnise dinspre bara de care erau agăţate fuste din spatele meu şi trecuse pe lângă mine foarte repede. Voiam să o văd de aproape. Voiam ca ea să mă vadă pe mine. Voiam să fac sau să zic ceva care să o facă să mă bage în seamă: aveam deja un mic repertoriu care putea smulge strigăte de admiraţie de la adulţi şi vreo două care funcţionau de minune şi la copii, mai ales la fetiţe.

Fetiţa cea gătită a plutit lin printre şirurile de rafturi încărcate cu baloturi de ţesături şi a dispărut într-un pasaj ca un tunel, străjuit pe ambele părţi de trunchiuri înalte de copaci cu ghirlande de rochii, cu crengile aproape rupte de povara frunzişului lor de ţesături viu colorate. În ciuda greutăţii lor, aceste trunchiuri puteau fi rotite cu o împingere uşoară.

Era o lume a femeilor, un labirint întunecat şi înmiresmat de cărări calde, un labirint profund şi seducător, mătăsos şi catifelat, care se ramifica în şi mai multe căi străjuite de rochii. Mirosurile de lână, naftalină şi flanel se amestecau cu o urmă de arome nedefinite care pluteau printr-un desiş de rochii, pulovere, bluze şi fuste, eşarfe, şaluri, lenjerie, capoate şi tot soiul de corsete şi portjartiere, jupoane şi cămăşi de noapte, jachete cu bluze asortate, mantouri şi blănuri, în vreme ce mătasea foşnitoare se unduia ca o briză blândă.

Ici şi colo, cabine mici şi întunecate învăluite în draperii închise la culoare se căscau în calea mea. Ici şi colo, la capătul unui tunel şerpuit clipea un bec chior. Ici şi colo se deschideau tainice alei dosnice, alcovuri, cărări înguste şi întortocheate din junglă, mici nişe, camere de probă închise şi tot soiul de dulapuri, rafturi şi tejghele. Şi erau multe colţuri ascunse după paravane sau draperii groase.

Paşii copilei cu tocuri înalte erau foarte iuţi şi siguri, ti-ta-tac, ti-ta-tac (în înfierbântarea mea auzeam „la taifas, la taifas“, sau, batjocoritor, „ţânc pitic, ţânc pitic“), deloc ai unei fetiţe, şi totuşi vedeam bine că e mai scundă decât mine. Am îndrăgit-o pe loc. Râvneam din toată fiinţa mea, cu orice preţ, să-i fac ochii să se deschidă larg de admiraţie.

Am iuţit pasul. Aproape că alergam după ea. Cu sufletul plin de basme cu prinţese pe

care cavalerii ca mine galopează să le salveze din colții balaurilor sau de farmecele vrăjitorilor răi, trebuia să o depășesc, să mă uit bine la chipul acestei hamadriade, poate că să o salvez un pic, să răpun pentru ea un balaur sau doi, să-i dobândesc recunoștința veșnică. Mi-era teamă că o s-o pierd pe vecie în întunericul labirintului.

Dar n-aveam cum să știu dacă fata care își vedea cu atâta sprinteneală de calea ei șerpuită prin pădurea de haine observase sau nu că un cavaler temerar se ațînea pe urmele ei, lungindu-și pașii cei mititei ca să nu rămână în urmă. Dacă da, de ce n-a dat nici un semn: nici măcar o dată nu s-a întâmplat să întoarcă spre mine capul sau să se uite în jur.

Brusc, micuța zână s-a aplecat sub un pom rămuros cu haine de ploaie, l-a agitat încolo și încoace și pe dată a dispărut din fața mea, înghițită de frunzișul lui des.

Inundat de o bravură ce nu mă caracteriza, electrizat de cutezanță cavalerească, m-am aruncat fără teamă după ea în desișul de țesături și, înotând împotriva curentului, mi-am croit drum prin grămada de veșminte foșnitoare. Şi așa, în cele din urmă, gâfâind de emoție, am ieșit – aproape poticnindu-mă – într-un fel de luminiș de pădure slab luminat. Aici am hotărât s-o aștept oricât va fi nevoie pe mica hamadriadă, ale cărei zgomote și, într-adevăr, al cărei parfum îmi închipuiam că le pot percepe printre ramurile cele mai apropiate. Aveam să-mi risc viața luptând cu mâinile goale cu vrăjitorul care a închis-o în beciul lui. Aveam să învinș monstrul, să sfărâm lanțurile de fier de la mâinile și picioarele ei, să o eliberez, și apoi să stau deoparte, cu capul plecat, cu modestie tăcută, și să-mi aștept răsplata care nu avea să întârzie și lacrimile ei de recunoștință, după care nu știam ce o să vină, dar știam că va veni negreșit și mă va copleși.

*

Era micuță, ca un pui de găină, cu trupul fragil ca un băț de chibrit, aproape un prunc; și avea o cascadă de bucle castanii. Şi pantofi roșii cu tocuri înalte. Şi o rochie de femeie, cu decolteu adânc, care dezvăluia un piept de femeie, cu șanțul dintre sânii unei femei adevărate. Şi avea buze late, vopsite într-un roșu țipător.

Când mi-am adunat în sfârșit curajul să mă uit la fața ei, o despicătură răutăcioasă, batjocoritoare, s-a ivit brusc între buzele ei, un fel de zâmbet schimonosit și veninos, care dezvelea dințișori ascuțiți, printre care a sclipit deodată un incisiv din aur. Un strat gros de pudră împestrițat cu insule de roșu îi acoperea fruntea și îi albea obrajii groaznici, care erau un pic trași, scobiți ca aceia ai unei vrăjitoare rele, ca și cum și-ar fi luat brusc chipul vulpii ucise, acel chip care păruse în același timp răutăcios și sfâșietor de trist.

Acea copilă stranie, zâna cea iute de picior, nimfa fermecată pe care o urmărisem ca vrăjit de-a lungul și de-a latul pădurii, nu era deloc copil. Nu era nici zână și nici hamadriadă, ci o femeie aproape bătrână cu un aer sardonic. O pitică. O micuță cocoșată. De aproape, fața ei avea ceva dintr-o cioară cu ciocul încovoiat și ochii ca mărgelele. Mie mi se părea înspăimântătoare, chircită, zbârcită, cu un gât bătrân plin de riduri și mâini pe care le-a desfăcut deodată larg și le-a întins spre mine, cu un hohot de râs gros, groaznic, ca o vrăjitoare care probabil încerca să mă atingă ca să mă prindă în capcană, cu degetele osoase, zbârcite, ca ghearele unei păsări de pradă.

Pe loc m-am întors și am zbughit-o, cu răsuflarea tăiată, îngrozit, suspinând, am fugit, prea încremenit ca să strig, am fugit, țipând înăuntrul meu, un țipăt înăbușit, ajutor, ajutați-mă, am fugit nebunește prin tunelele foșnitoare în întuneric, rătăcindu-mă, pierzându-mă din ce în ce mai mult în labirint. Niciodată până atunci sau de atunci încoace n-am mai simțit așa groază. Descoperisem secretul cumplit că nu e copil, că e o vrăjitoare travestită în copil, și acum n-o să mă mai lase să scap cu viață din pădurea ei întunecată.

Tot fugind am nimerit deodată la o intrare mică, cu o ușă de lemn care nu era nici

deschisă, nici închisă, de fapt nu era o ușă de înălțime normală, ci o deschizătură joasă, ca a unei cuști pentru câini. M-am târât înăuntru cu ultima răsuflare și m-am ascuns acolo de vrăjitoare, blestemându-mă singur, de ce n-am închis după mine ușa ascunzișului? Dar eram paralizat de oroare, prea speriat ca să ies fie și pentru o clipă din adăpostul meu, prea încremenit ca măcar să întind mâna și să închid ușa din spatele meu.

Așa că m-am ghemuit într-un colț al acestei cuști, care probabil că era doar un loc de depozitare, un fel de spațiu triunghiular închis de sub o scară. Acolo, printre niște nedeslușite tuburi de metal răsucite, lăzi care se sfărâmau și teancuri de țesături mucegăite, strâns în mine și încovrigat ca un fetus, cu mâinile acoperindu-mi capul, cu capul înghesuit între genunchi, încercând să-mi șterg propria existență, să mă retrag în propriul pântec, am zăcut tremurând, transpirând, necutezând să respir, grijuliu să nu-mi scape nici măcar un chițcăit, înghețat de spaimă din cauza respirației mele ca niște foale, care avea să mă trădeze în curând, de vreme ce cu siguranță se auzea de afară.

Mi s-a părut că aud în mai multe rânduri cum se apropie țăcănitul tocurilor ei, „iudă mori, iudă mori, iudă mori“, mă urmărea cu chipul ei de vulpe ucisă, iat-o acum, chiar deasupra mea, în orice clipă poate să mă prindă, să mă tragă afară, să mă atingă cu degete care la pipăit sunt ca de broască, să orbecăie după mine, să mă rănească, și dintr-odată o să se ghemuiască deasupra mea, râzând cu dinții ei ascuțiți, și o să-mi injecteze în sânge cine știe ce vrajă îngrozitoare, ca să mă prefacă pe loc într-o vulpe ucisă. Sau în piatră.

După șapte ani a trecut pe acolo cineva. Cineva care lucra în magazin? Mi-am ținut respirația și mi-am încleștat pumnii. Dar omul nu mi-a auzit inima bubuind. A trecut repede pe lângă cușca mea și, din mers închizând ușa și fără să vrea, m-a închis înăuntru. Acum eram încuiat aici. Pe vecie. Într-un întuneric deplin. Pe fundul unui ocean pașnic, tăcut.

Nu mai fusesem în așa întuneric până atunci, și nici de atunci încolo. Nu era bezna nopții, care de obicei este un întuneric albastru-închis, în care poți deslușI diferite licăriri, stele și licurici, felinarele drumeților din depărtare, fereastra unei case, ici și colo, și orice punctează întunericul nopții, în care poți întotdeauna să călătorești de la un bloc de întuneric la altul cu ajutorul diferitelor licăriri, pâlpâiri și sclipiri, și întotdeauna poți să încerci să bâjbâi prin întuneric după niște umbre care sunt un pic mai întunecate decât noaptea însăși.

Nu și aici: eram pe fundul unei mări de cerneală.

Nici tăcerea nu era a nopții, în care întotdeauna se aude în depărtare ritmul unei pompe, și poți auzi greierii și un cor de broaște, câini lătrând, motoare huruind slab, țiuitul unui țânțar, și din când în când te străpunge urletul unui șacal.

Dar aici nu eram într-o noapte vie, palpitândă, de un purpuriu-întunecat, eram încuiat în cel mai întunecat întuneric. Și tăcerea tăcerilor mă învăluia aici, tăcerea pe care o găsești doar pe fundul unei mări de cerneală.

*

Cât am stat acolo?

N-a mai rămas nimeni care să știe. Greta Gat a fost ucisă în asediul Ierusalimului evreiesc din 1948. Un țintaș de elită din Legiunea Arabă, cu diagonală din piele neagră și *keffieh* roșie, a tras cu precizie în ea dinspre Academia de Poliție, care era pe linia de încetare a focului. Glonțul, după cum spun cei de la fața locului, a intrat prin urechea stângă a lui tanti Greta și i-a ieșit prin ochi. Până în ziua de azi, de câte ori încerc să-mi închipui cum arăta fața ei, am coșmaruri cu un ochi scurs.

Nici nu am vreo posibilitate să stabilesc unde anume în Ierusalim era magazinul de

îmbrăcăminte, cu mulțimea lui de labirinturi, peșteri și cărări prin pădure, acum vreo șaizeci de ani. Era un magazin arăbesc? Unul armenesc? Şi ce se află acum pe locul acela? Ce s-a întâmplat cu acele păduri și tunelurile șerpuite? Şi cu alcovurile din spatele draperiilor, tejghelele și toate cabinele de probă? Şi cușca în care am fost îngropat de viu? Sau vrăjitoarea travestită în hamadriadă, pe care am urmărit-o și de care am fugit apoi îngrozit? Ce s-a întâmplat cu prima dintre cele care m-au ispitit, care m-a atras în ascunzișul ei din pădure până ce m-am trezit în bârlogul ei tainic, în care a binevoit deodată să-mi arate chipul său, pe care cu o singură privire am reușit să-l prefac într-o oroare, chipul unei vulpi ucise, în același timp răutăcios și de o tristețe disperată.

*

Poate că tanti Greta, când *ea* a catadicsit în sfârșit să iasă iar, strălucitoare, din acel limb, înveșmântată într-o rochie sclipitoare, s-a neliniștit că nu mă găsește așteptând-o în locul pe care mi-l stabilise, pe taburetul de răchită din fața cabinei de probă. Fără îndoială că s-a speriat și fața i s-a înroșit atât de tare, că a devenit aproape vânătă. Ce s-a întâmplat cu copilul? Aproape întotdeauna e un copil atât de demn de încredere și de ascultător, un copil foarte prudent, deloc întreprinzător, nici măcar foarte curajos.

Trebuie să ne închipuim că la început tanti Greta a încercat să mă găsească singură: poate că își închipuia că băiatul a așteptat și a tot așteptat până ce s-a plictisit, și acum se pare că se joacă de-a v-ați ascunselea cu ea, ca să o pedepsească pentru că a lipsit atât de mult. Poate că secătura asta mică se ascunde aici, în spatele rafturilor? Nu? Sau aici, printre mantouri? Poate că stă și se uită la manechinele de ceară ale unor fete pe jumătate dezbrăcate? Poate că se uită la lumea de afară prin vitrina magazinului? Sau pur și simplu a găsit singur closetul? Sau un robinet, ca să bea un pic de apă? Un băiat isteț, pe care te poți baza, fără îndoială, numai că un pic cu capul în nori, zăpăcit, pierdut în tot soiul de visuri cu ochii deschiși, veșnic rătăcindu-se în tot felul de povești pe care i le spun eu sau pe care și le spune singur. Poate că a ieșit totuși pe stradă? Speriat că poate am uitat de el, încercând să găsească singur drumul spre casă? Şi dacă a apărut un necunoscut și a întins mâna spre el și i-a promis tot felul de lucruri minunate? Şi dacă băiatul s-a lăsat ademenit? Şi a plecat? Cu un străin?

Pe măsură ce îi creștea neliniștea, tanti Greta n-a mai roșit, ci s-a albit toată și a început să tremure, ca și cum ar fi fost răcită. În cele din urmă cu siguranță că a ridicat vocea, a izbucnit în plâns, și toată lumea din magazin, vânzători și clienți, de-a valma, i-au sărit în ajutor și au pornit să mă caute. Probabil că m-au strigat pe nume, au cercetat aleile labirintice ale magazinului, au căutat degeaba pe toate cărările pădurii. Şi pentru că se pare că era un magazin arăbesc, ne putem închipui că pâlcuri de copii doar un pic mai mari ca mine au fost chemate și trimise ici și colo să mă caute prin cartier, pe străduțele înguste, în puțuri, în crângul de măslini din apropiere, în curtea moscheii, pe pajiștea caprelor de pe coasta dealului, în pasajele care duceau în bazar.

Era acolo vreun telefon? Oare tanti Greta a sunat la farmacia domnului Heinemann de la colțul străzii Zephaniah? A reușit sau nu să le dea părinților mei vestea cea cumplită? Se pare că nu, altfel părinții mi-ar fi amintit-o mereu, ani la rând, la orice semn de neascultare ar fi pus pe tapet încă o reprezentație cu acea experiență groaznică a pierderii și jelirii, oricât de scurtă o fi fost ea, prin care copilul cel aiurit i-a făcut să treacă, și cum într-o oră sau două aproape că au albit.

Îmi amintesc că nu am strigat acolo, în întunericul deplin. N-am scos nici un sunet. N-am încercat să zgâlțâi ușa încuiată sau să bubui în ea cu pumnișorii mei, poate din cauză că încă mai tremuram de teama că vrăjitoarea cu chipul vulpii ucise încă mai amușina pe

acolo după mine. Îmi amintesc că teama a fost înlocuită acolo, pe fundul tăcutei mări de cerneală, de o blândețe ciudată: a fi acolo era un pic ca și cum m-aș fi cuibărit la căldură lângă mama sub o pătură de iarnă, în vreme ce rafale de vânt rece izbesc geamurile pe dinafară. Şi un pic ca și cum m-aș fi prefăcut că sunt un copil surd și orb. Şi un pic ca și cum m-aș fi eliberat de ei toți. Pe deplin.

Speram să mă găsească în curând și să mă scoată de acolo. Dar numai în curând. Nu imediat.

Aveam acolo chiar și un obiect mic, solid, un fel de melc rotund de metal, neted și plăcut la pipăit. Îmi încăpea perfect în palmă, și degetele mele vibrau când se închideau în jurul lui, îl pipăiau, îl dezmierdau, se strângeau un pic și se desfăceau un pic, iar uneori trăgeau și scoteau – doar un pic – capătul locatarului subțire și mlădios dinăuntru precum capul unui melc care se iețește o clipă, curios, se arcuiește într-o parte și în alta și pe dată se retrage în căsuța lui.

Era o ruletă, o bandă subțire și mlădioasă de oțel încovrigată într-o cutie metalică. M-am distrat cu acest melc multă vreme în întuneric, îl scoteam din teacă, trăgeam de el, îl întindeam, îi dădeam brusc drumul și făceam șarpele de oțel să se năpustească înapoi în siguranța bârlogului lui cu viteza fulgerului, până ce cutia îl trăgea cu totul înapoi în pântecele ei, primea toată lungimea lui și răspundea cu o ușoară cutremurare finală, un clic înfiorat care îi era foarte plăcut mâinii mele ce o învăluia.

Şi iarăși îl scoteam din teacă și trăgeam, și de data asta întindeam la maximum șarpele de oțel, trimițându-l departe în adâncimea spațiului întunecat, pipăind cu el ca să aflu capătul întunericului, ascultând pocniturile articulațiilor lui delicate în vreme ce se întindea, iar capul i se îndepărta tot mai mult de cochilie. În cele din urmă îi îngăduiam să se întoarcă acasă treptat, eliberându-l doar un piculeț și stop, alt piculeț și stop, încercând să ghicesc – pentru că nu vedeam nimic, literalmente nimic – cât de multe pulsații *pac-pac* vor mai fi până să aud acel *tlac* hotărât al blocării finale, care însemna că șarpele a dispărut de la coadă la cap înapoi în pântecul din care îi îngăduisem să iasă.

Cum a ajuns brusc în posesia mea melcul cel bun? Nu-mi amintesc dacă l-am înșfăcat trecând pe lângă el, în călătoria mea de cavaler rătăcitor, într-unul dintre meandrele labirintului, sau dacă degetele mele au dat peste el în cușca aceea, după ce bolovanul fusese rostogolit înapoi ca să astupe gura mormântului meu.

*

Ne putem închipui fără să greșim că, după ce s-a gândit bine, tanti Greta a hotărât că ar fi mai bine din toate punctele de vedere să nu le spună nimic părinților mei. Cu siguranță că nu găsea nici un motiv ca să-i îngrijoreze după aceea, când totul s-a terminat cu bine. Poate că s-a temut că o vor considera o bonă pe care nu te poți baza pe de-a-ntregul, și astfel își va pierde o sursă de venit modestă, dar regulată.

Între mine și tanti Greta, povestea morții și învierii mele din magazinul de îmbrăcăminte arăbesc nu a fost pomenită niciodată, n-a existat nici măcar vreo aluzie. Nici măcar o ocheadă complice. Poate a nădăjduit ca amintirea să se șteargă cu timpul și să ajungem amândoi să credem că n-a fost decât un vis urât. Poate că a fost chiar un pic rușinată de excursiile ei extravagante prin magazinele de îmbrăcăminte: după acea dimineață de iarnă nu m-a mai făcut niciodată complice la delict. Poate că a reușit chiar, mulțumită mie, să se vindece întru câtva de dependența de rochii. După câteva săptămâni sau luni am fost luat de la tanti Greta și trimis la grădinița doamnei Pnina, pe strada Zephaniah. Dar încă vreo câțiva ani am auzit slab, de departe, sunetul pianului lui tanti

Greta, în amurg, un sunet stăruitor, singuratic, dincolo de zgomotele străzii.

Nu a fost vis. Visele se topesc cu timpul și lasă locul altor vise, în vreme ce acea vrăjitoare pitică, acel copil bătrân, întruchipare a vulpii ucise, încă mai rânjește la mine cu dinții ei ascuțiți, printre care se vede un incisiv de aur.

Şi nu e doar vrăjitoarea: mai e și melcul de metal pe care l-am adus din pădure, melcul pe care l-am ascuns de mama și de tata și pe care uneori, când eram singur, îndrăzneam să-l iau și să mă joc cu el sub pătură, provocându-i erecții lungi și retrageri fulgerătoare în adâncimea bârlogului lui.

Un bărbat cu pielea de culoarea cafelei, cu pungi mari sub ochii blânzi, nici tânăr, nici bătrân, având în jurul gâtului un metru de croitorie verde cu alb, cu capetele spânzurându-i pe piept. Se mișca parcă obosit. Fața lui cafenie era lată și somnoroasă, și un zâmbet sfios a pâlpâit o clipă și s-a stins sub mustața lui cenușie și moale. Bărbatul s-a aplecat deasupra mea și mi-a spus ceva în arabă, ceva ce n-am înțeles, însă am tradus totuși în cuvinte în inima mea: Nu-ți fie teamă, copile, nu-ți mai fie teamă.

Îmi amintesc că salvatorul meu avea ochelari de citit pătrați, cu rame cafenii, care nu se potriveau unui vânzător dintr-un magazin de îmbrăcăminte, ci mai degrabă, poate, unui tâmplar îndesat, în vârstă, care fredonează în vreme ce merge cu pași târșâiți, cu un muc stins de țigară între buze și o ruletă veche ițindu-i-se din buzunarul de la piept.

Bărbatul s-a uitat o vreme la mine, nu prin lentilele ochelarilor, care îi alunecaseră pe nas, ci pe deasupra lor, și după ce m-a cercetat atent și și-a ascuns alt zâmbet sau umbra unui zâmbet sub mustața îngrijită a dat din cap ca pentru sine de două-trei ori, și apoi s-a întins și mi-a luat mâna, care îmi înghețase de teamă, între mâinile lui calde, ca și cum ar fi încălzit un pui înghețat, și m-a scos din ungherul întunecat, m-a ridicat sus în aer și m-a strâns destul de tare la piept, și atunci am început să plâng.

Când bărbatul mi-a văzut lacrimile, mi-a apăsat obrazul de obrazul lui moale și a zis, cu vocea lui joasă, prăfuită, amintind plăcut de un drum de țară umbrit, în amurg, în ebraica arabilor, întrebare, răspuns și rezumat:

— Totul în ordine? Totul în ordine. Foarte bine.

Şi m-a dus în brațe până la biroul care se afla în măruntaiele magazinului, și acolo aerul era plin de mirosuri de cafea și țigări și stofă de lână și aftershave-ul bărbatului care mă găsise, diferit de al tatălui meu, mult mai picant și mai bogat, un miros pe care voiam să-l aibă și tata. Iar bărbatul care m-a găsit a spus câteva cuvinte în arabă celor adunați acolo, pentru că era lume în birou, în picioare sau șezând, între mine și tanti Greta, care plângea într-un colț, și el a rostit o frază și către tanti Greta, care a roșit foarte tare, și apoi, cu o mișcare largă, lentă, competentă, ca un doctor care palpează ca să afle exact unde doare, bărbatul m-a trecut în brațele lui tanti Greta.

Cu toate că nu eram prea dornic să fiu în brațele ei. Încă nu. Voiam să mai stau un pic lipit de pieptul bărbatului care mă salvase.

După aceea au vorbit o vreme, ceilalți, nu omul meu, omul meu n-a vorbit, doar m-a mângâiat pe obraz și m-a bătut ușurel pe umăr de două ori și a plecat. Cine știe cum îl chema? Sau dacă mai trăiește? Oare trăiește în casa lui? Sau în murdărie și sărăcie, în vreo tabără de refugiați?

*

Apoi ne-am dus acasă cu autobuzul 3A. Tanti Greta s-a spălat pe față și m-a spălat și pe mine, ca să nu se vadă că am plâns. Mi-a dat niște pâine cu miere, un castronel de orez fiert și un pahar de lapte călduț, iar ca desert două bucăți de marțipan. Apoi m-a dezbrăcat

și m-a culcat în patul ei și a revărsat peste mine o ploaie de giugiuleli și de sunete miorlăite, care s-au sfârșit cu pupături lipicioase, și pe când mă învelea a zis „Dormi, dormi, dragul meu“. Poate că trăgea nădejde să șteargă mărturia. Poate că trăgea nădejde că atunci când mă voi trezi din somnul de după-masă o să cred că totul s-a întâmplat într-un vis și n-o să le spun părinților, sau, dacă le-aș spune, ea ar putea să zâmbească și să spună că întotdeauna visam astfel de povești în timpul somnului de după-masă, cineva chiar că ar trebui să le scrie și să le publice într-o carte, cu poze frumos colorate, ca să se poată bucura de ele și ceilalți copii.

Dar n-am adormit. Am stat cuminte sub pătură, jucându-mă cu melcul meu de metal.

Nu le-am spus niciodată părinților mei despre vrăjitoare, despre fundul mării de cerneală sau despre bărbatul care m-a salvat: nu voiam să-mi confişte melcul. Şi nu știam cum le-aș fi putut explica unde l-am găsit. Nu prea puteam zice că l-am adus ca amintire din vis. Şi dacă le spuneam adevărul s-ar fi înfuriat pe tanti Greta și pe mine. Cum?! Înălțimea Sa?! Hoț?! Înălțimea Sa și-a pierdut cumva mințile?!

Şi m-ar fi dus drept acolo și m-ar fi silit să dau înapoi melcul meu și să îmi cer iertare.

Şi apoi pedeapsa.

*

Mai târziu în acea după-amiază a venit tata să mă ia de la tanti Greta. Ca de obicei, a zis: „Înălțimea Sa e cam palid azi. A avut o zi grea? I s-au scufundat cumva, Doamne ferește, corăbiile? Sau castelele i-au fost cucerite de dușmani?“

N-am răspuns, cu toate că aș fi putut cu siguranță să-l amărăsc. De exemplu, aș fi putut să-i spun că din acea dimineață mai am un tată în afară de el. Un tată arab.

În vreme ce mă încălța glumea cu tanti Greta. Întotdeauna curta femeile cu vorbe de duh. Şi întotdeauna flecărea la nesfârșit, ca să nu lase loc nici unei clipe de tăcere. Tatei i-a fost frică toată viața de tăcere. Întotdeauna se simțea răspunzător de viața unei conversații și considera că e un semn de eșec și de vinovăție din partea lui dacă aceasta lâncezea un moment. Așa că a făcut o poezie în cinstea lui tanti Greta, cam așa:

„Nu-i delict deloc / Bag mâna în foc / Un flirt și un joc / Cu Greta pe loc“.

Poate că a mers și mai departe și a zis:

„Greta dragă-ți faci păcat / Drept aici m-ai săgetat“, arătându-și inima.

Tanti Greta a roșit pe dată și, pentru că îi era rușine că se înroșește, a roșit și mai tare, iar gâtul și pieptul ei au luat culoarea unei vinete, însă tot a reușit să bolborosească:

— *Nu*, zău așa, domnule doctor Klausner, însă coapsele ei au tremurat ușor înspre el, ca și cum tânjeau să facă pentru el o mică piruetă.

În seara aceea tata m-a dus într-o călătorie lungă și amănunțită printre vestigiile civilizației inca: setoși de cunoaștere, am trecut împreună peste oceane și munți, râuri și câmpii din marele atlas german. Cu ochii noștri am văzut orașele misterioase și ruinele palatelor și templelor din enciclopedie și din filele unei cărți ilustrate poloneze. Toată seara mama a stat într-un fotoliu, citind, cu picioarele strânse sub ea. Încălzitorul cu parafină ardea cu o flacără liniștită, de un albastru-închis.

Şi o dată la câteva minute tăcerea din odaie era subliniată de trei-patru bolboroseli ale bulelor de aer din venele încălzitorului.

31

Grădina nu era o grădină adevărată, doar un dreptunghi îngust de pământ bătucit, tare ca betonul, pe care chiar și ciulinii creșteau cu greu. Era întotdeauna în umbra zidului de ciment, ca o curte de închisoare. Şi în umbra chiparoșilor înalți de pe cealaltă parte a zidului, ce străjuiau grădina Lembergilor de alături. Într-un colț, un arbust sfrijit de piper se chinuia să supraviețuiască, scrâșnind din dinți; îmi plăcea să-i frec frunzele între degete și să trag în piept mirosul lor excitant. În partea opusă, aproape de celălalt zid, era un copac sau un tufiș singuratic de rodii, un supraviețuitor dezamăgit al vremii în care Kerem Avraham era încă livadă, și care înflorea cu încăpățânare în fiecare an. Noi, copiii, nu așteptam fructele, ci tăiam fără milă bobocii necopți, în formă de vază, în care băgam un băț lung cam de un deget prefăcându-i astfel în pipe, ca acelea pe care le fumau englezii și câțiva oameni mai înstăriți din cartier care voiau să-i imite pe englezi. O dată pe an deschideam o prăvălie de pipe într-un colț al curții. Datorită culorii bobocilor, uneori părea că la capătul fiecărei pipe e un licăr roșiatic.

Niște musafiri cu înclinații agricole, Mala și Staszek Rudnicki din Strada Cancelarului, mi-au adus odată în dar trei pungute de hârtie cu semințe de ridichi, roșii și castraveți. Așa că tata a propus să facem o parcelă cu legume. „O să fim amândoi fermieri“, a zis el cu entuziasm. „O să facem un mic kibbutz în spațiul de lângă rodiu și o să scoatem pâinea din pământ prin propria trudă.“

Nici o familie de pe strada noastră nu avea hârleț, furcă sau sapă. Astfel de lucruri țineau de noii evrei, arși de soare, care trăiau peste dealuri, hăt-departe – în satele și kibbutzurile din Galileea, din Sharon și din văi. Așa că tata și cu mine am purces să cucerim sălbăticia și să facem o grădină de legume aproape cu mâinile goale.

Sâmbătă dimineața, devreme, pe când mama încă dormea, la fel ca întregul cartier, noi doi ne-am furișat afară, cu veste albe, pantaloni scurți și pălării kaki, slăbănogi, cu pieptul îngust, orășeni până în vârful degetelor noastre subțiri, palizi ca două coli de hârtie, dar bine apărați de un strat gros de cremă pe care ni l-am întins unul altuia pe umeri. (Crema, numită Velveta, avea rostul să dejoace toate tertipurile soarelui de primăvară.)

Tata deschidea parada, încălțat cu ghete și înarmat cu un ciocan, o șurubelniță, o furculiță, un ghem de sfoară, un sac gol și cuțitul pentru hârtie de pe biroul său. Eu mărșăluiam pe urmele lui, nerăbdător, plin de bucuriile agriculturii, cărând o sticlă cu apă, două pahare și o cutiuță cu un plasture, o sticluță cu iod, un bețișor cu care să aplici iodul, o fâșie de tifon și un bandaj, primul ajutor în caz de accidente.

Mai întâi tata a ridicat ceremonios cuțitul pentru hârtie, s-a aplecat și a trasat pe pământ patru linii. Astfel a marcat pe dată și pentru totdeauna hotarele parcelei noastre, care avea cam doi metri pătrați, adică un pic mai mult decât harta lumii care atârna pe peretele coridorului nostru, între ușile celor două camere. Apoi mi-a spus să mă așez în genunchi și să țin bine, cu amândouă mâinile, un băț ascuțit la un capăt, pe care îl numea țăruș. Planul lui era să bată cu ciocanul câte un țăruș în colțurile parcelei și să înconjoare totul cu sfoară bine întinsă. Însă pământul bătucit era tare ca betonul și a rezistat tuturor eforturilor tatei de a înfige țărușii. Așa că a lăsat jos ciocanul, și-a scos ochelarii cu un aer de martir, i-a așezat cu grijă pe pervazul ferestrei de la bucătărie, s-a întors pe câmpul de luptă și s-a străduit și mai tare. Transpira din belșug în vreme ce se lupta și, fără ochelari, o dată sau de două ori aproape că m-a lovit peste degetele care țineau țărușul. Între timp, vârful țărușului s-a turtit rapid.

Prin trudă aprigă am reușit în cele din urmă să străpungem crusta de la suprafață și să facem o mică depresiune. Țărușii au fost înfipți până la o adâncime de jumătate de deget și în ruptul capului n-au vrut să pătrundă mai adânc. Am fost siliți să-l sprijinim pe fiecare cu două sau trei pietre mari și să nu întindem chiar așa de bine sfoara, pentru că de câte ori o strângeam, țărușii amenințau să iasă din pământ. Așa că parcela a fost marcată de patru porțiuni de sfoară legată lejer. În ciuda tuturor acestora, reușisem să facem ceva din nimic: de aici până aici era înăuntru, de fapt, grădina noastră de legume, și totul din jur era afară, cu alte cuvinte, restul lumii.

— Asta e, a zis tata cu modestie, și a clătinat de câteva ori din cap, ca și cum ar fi fost de acord cu el însuși și ar fi confirmat validitatea celor săvârșite.

Iar eu am repetat după el, imitându-i inconștient clătinarea din cap:

— Asta e.

În felul acesta a dat tata semnalul unei scurte pauze. Mi-a spus să-mi șterg transpirația, să beau niște apă, să șed pe treaptă și să mă odihnesc un pic. El nu s-a așezat lângă mine, ci și-a pus la loc ochelarii, a stat lângă pătratul nostru de sfoară, a inspectat progresul de până acum al proiectului nostru, a chibzuit la el, s-a gândit la următoarea fază a campaniei, a analizat greșelile făcute, a tras concluziile și mi-a spus să scot deocamdată țărușii și sfoara și să-i așez în ordine lângă perete: de fapt, ar fi mai bine să săpăm mai întâi parcela și abia apoi să o marcăm, altfel sfoara ne-ar sta în cale. De asemenea, s-a hotărât să turnăm pe pământ patru-cinci găleți de apă și să așteptăm vreo douăzeci de minute, până pătrunde bine și înmoaie învelișul ca fierul, și abia apoi să ne reluăm atacul crâncen.

Tata s-a luptat până la prânz, eroic și aproape cu mâinile goale, cu fortificațiile pământului întărit. Încovoiat, cu spatele îndurerat, lac de apă, gâfâind de parcă s-ar fi înecat, cu ochii arătând goi și neajutorați fără ochelari, izbea iar și iar cu ciocanul în pământul încăpățânat. Dar ciocanul era prea ușor: era un ciocan pentru treburi casnice, nu făcut să ia cu asalt fortificații, ci să spargă nuci sau să bată un cui în ușa de la bucătărie. Iar și iar ridica tata ciocanul lui jalnic, ca David cu praștia împotriva armurii masive a lui Goliat sau ca și cum ar fi atacat crenelurile Troiei cu o tigaie. Partea bifurcată a ciocanului, făcută pentru a scoate cuiele, slujea drept hârleț, furcă și sapă, toate deodată.

Curând pe pernuțele moi ale mâinilor i-au apărut bășici mari, dar tata a scrâșnit din dinți și nu le-a băgat în seamă, nici chiar când s-au spart și a curs lichidul din ele și s-au prefăcut în răni deschise. N-a dat atenție nici bășicilor de pe laturile degetelor sale de cărturar. Iar și iar ridica ciocanul în înalturi, îl lăsa în jos, izbea și bubuia și îl ridica iar în înalturi, și în vreme ce se lupta cu elementele naturii și cu sălbăticia virgină buzele sale bolboroseau imprecații înfierbântate la adresa solului neînduplecat, în greacă și în latină și, după cât mă taie capul, în amhară, slavonă sau sanscrită.

La un moment dat a repezit ciocanul cu toată puterea drept în bombeul pantofului și a gemut de durere; și-a mușcat buza, s-a odihnit un pic, a folosit cuvintele „evident“ sau „categoric“ pentru a-și reproșa lipsa de grijă, și-a șters fruntea, a sorbit un pic de apă, a șters cu batista gura sticlei și a insistat să beau și eu un pic, apoi s-a întors pe câmpul de luptă șchiopătând, dar plin de hotărâre, și și-a reluat eroic eforturile tenace.

Până ce, în cele din urmă, pământului întărit i s-a făcut milă de el, sau poate că a fost doar uimit de devotamentul lui, și a început să crape. Pe dată tata a vârât vârful șurubelniței în crăpături, ca și cum s-ar fi temut că solul s-ar putea răzgândi, prefăcându-se iar în beton. A trudit la crăpături, le-a adâncit și le-a lărgit, și, cu degetele goale, albite de efort, a desprins bulgări mari pe care i-a îngrămădit unul peste altul la picioarele sale, cu burta în sus, ca pe niște balauri uciși. Rădăcini rupte se iteau din acești bulgări de pământ,

răsucindu-se și încovrigându-se ca tendoanele smulse din carne vie.

Sarcina mea era să avansez în urma eșalonului de asalt, să desfac bulgării cu cuțitul de hârtie, să desprind rădăcinile și să le pun în sac, să îndepărtez pietrele mari și mici, să sparg și să fărâmițez fiecare bulgăre și, în cele din urmă, folosind furculița ca pe o greblă sau o grapă, să pieptăn părul solului afânat.

Acum a venit vremea fertilizării. Nu aveam gunoi de la vite sau păsări, iar excrementele porumbeilor de pe acoperiș ieșeau din discuție din cauza riscului de infecție, așa că tata pregătise dinainte o cratiță cu resturi de mâncare. Erau niște lături groase din apă în care a fiert mâncarea, coji de fructe și legume, dovleci putrezi, zaț de cafea mâlos pe care pluteau frunze de ceai, resturi de fiertură de ovăz și de borș cu legume fierte, resturi de pește și ulei de prăjit înnegrit, lapte acrit și tot soiul de alte lichide vâscoase și scursuri groase pline de bucăți și particule suspecte, ca un fel de supă groasă care s-a stricat.

„Asta o să îmbogățească solul nostru sărac“, mi-a explicat tata pe când ne odihneam alături pe treaptă, cu vestele leoarcă de sudoare, simțindu-ne ca doi adevărați muncitori și făcându-ne vânt cu pălăriile kaki. „Trebuie neapărat să hrănim solul cu orice ar putea să se transforme din deșeu într-un humus bogat în substanțe organice, ca să le dea plantelor noastre hrana fără de care vor crește chircite și bolnăvicioase.“

Probabil că a ghicit corect ideea oribilă care îmi venise în minte, pentru că s-a grăbit să adauge, liniștitor: „Şi să nu faci greșeala să te sperii că am putea ajunge să mâncăm, prin legumele pe care le creștem, ceea ce acum poate părea gunoi dezgustător. Nu și nu! În nici un caz! Gunoiul nu e mizerie, e o comoară ascunsă – generații la rând de țărani și de fermieri au perceput instinctiv acest adevăr. Tolstoi însuși vorbește undeva despre mistica alchimie care se desfășoară în pântecul pământului, acea metamorfoză minunată care transformă putreziciunea și descompunerea în compost, compostul în sol bogat și astfel în cereale, legume, fructe și toate roadele bogate ale câmpului, grădinii și livezii“.

În vreme ce fixam la loc țărușii în cele patru colțuri ale parcelei noastre și întindeam cu băgare de seamă sfoara între ei, tata mi-a explicat simplu, exact și în ordine cuvintele: putreziciune și descompunere, compost, organic, alchimie, metamorfoză, roade, Tolstoi, mister.

*

Când mama a venit să ne spună că prânzul va fi gata într-o jumătate de oră, proiectul de cucerire a sălbăticiei fusese dus la bun sfârșit. Noua noastră grădină se întindea de la un țăruș la altul și de la o sfoară la alta, înconjurată din toate părțile de pământul gol al curții din spate, însă deosebită de acesta prin culoarea ei cafeniu-închis și prin solul sfărâmicios, lucrat. Parcela noastră de zarzavat era frumos săpată și greblată, gunoită și însămânțată, împărțită în trei valuri sau dâmburi alungite și egale, unul pentru roșii, unul pentru castraveți și altul pentru ridichi. Şi în loc de plăcuțe temporare, ca acelea care se pun la căpătâiul mormintelor ce nu au fost încă acoperite cu o piatră, am pus în capătul fiecărui strat câte un băț, și pe fiecare băț o punguță în care se aflaseră semințele. Așa se face că aveam, pe moment, cel puțin până ce creșteau legumele însele, o grădină viu colorată de poze: o imagine plină de viață a unei tomate de un roșu-înflăcărat, cu două-trei picături transparente de rouă care i se prelingeau pe obraji, o poză cu niște castraveți într-o nuanță atrăgătoare de verde și o ilustrație apetisantă a unei legături de ridichi, spălate și plesnind de sănătate, strălucind în roșu, alb și verde.

După ce am împrăștiat îngrășământul și am pus în pământ semințele, am udat

dâmburile gestante o dată și încă o dată cu o stropitoare improvizată dintr-o sticlă cu apă și o mică strecurătoare din bucătărie, care în viața civilă atârna de ceainic și ținea frunzele când făceam ceaiul.

Tata a zis:

— Așadar, de acum, în fiecare dimineață și seară o să udăm straturile de legume, nu trebuie să le udăm nici prea mult, nici prea puțin, și fără îndoială că în fiecare dimineață, de cum faci ochi, o să alergi să cauți primele semne de încolțire, pentru că în câteva zile lăstarii firavi o să înceapă să-și ridice capetele și o să dea deoparte firișoarele de pământ, așa cum un băiat neascultător își scutură capul ca să-și dea jos șapca. Fiecare plantă, spun rabinii, are propriul ei înger care stă deasupra ei, o atinge pe cap și zice „Creşti!“

Tata a mai zis:

— Acum Înălțimea Voastră cea transpirată și murdară să facă bine să ia rufărie, cămașă și pantaloni curați și să sară în cadă. Înălțimea Voastră să-și amintească să folosească mult săpun, mai ales știi-tu-unde. Şi să nu adoarmă în cadă ca de obicei, pentru că umilul Vostru servitor își așteaptă cu răbdare rândul.

În baie am scos totul de pe mine, până la chiloți, și apoi m-am cățărat pe capacul de la closet și m-am uitat pe ferestruică. Se vedea deja ceva? Un prim lăstar? O mlădiță verde? Chiar și una cât o gămălie?

Pe când mă uitam afară l-am văzut pe tata zăbovind câteva minute alături de noua lui grădină, modest și smerit, fericit ca un artist care pozează alături de ultima lui creație, obosit, încă șchiopătând de când își dăduse peste deget cu ciocanul, dar fericit ca un erou învingător.

Tata era un vorbitor neobosit, întotdeauna dând pe dinafară de citate și proverbe, întotdeauna bucuros să explice și să citeze, dornic să-ți pună pe loc la dispoziție vastele lui cunoștințe. Te-ai gândit vreodată la modul în care limba ebraică leagă la un loc anumite rădăcini după sunetele lor, de exemplu, a dezrădăcina și a rupe, a lapida și a alunga, a ara și a lipsi, a planta și a scoate din pământ, sau legătura etimologică între pământ-roșu-om-sânge-tăcere? Un torent constant de aluzii, asocieri, conotații și jocuri de cuvinte se scurgea din el, păduri întregi de fapte și analogii, mormane peste mormane de explicații, respingeri și argumente, străduindu-se cu disperare să-i distreze pe cei de față, să răspândească fericire, chiar să facă pe prostul, călcându-și pe demnitate, doar ca să nu se instaleze tăcerea, fie doar și pentru o clipă.

O siluetă uscățivă, încordată, într-o flanelă leoarcă de sudoare și pantaloni scurți kaki, care-i erau prea largi și-i ajungeau până la genunchii noduroși. Brațele și picioarele subțiri erau foarte albe și acoperite cu păr des și negru. Arăta ca un învățăcel talmudic buimac, ce fusese târât brusc afară din întunericul lăcașului de studiu, îmbrăcat în veșmintele kaki de pionier și condus cu brutalitate în albastrul orbitor al amiezii. Zâmbetul lui șovăielnic te fixa o clipă, ca și cum s-ar fi rugat, ca și cum te-ar fi tras de mânecă și te-ar fi implorat să binevoiești să-i arăți un strop de iubire. Ochii lui căprui te priveau absenți sau chiar panicați, prin ochelarii cu rame rotunde, ca și cum și-ar fi amintit deodată că a uitat ceva, cine mai știe ce, dar care era cel mai urgent și mai important lucru de pe lume, ceva ce nu trebuia cu nici un preț să uite. Dar ce anume uitase, nu-și amintea în ruptul capului. Scuză-mă, știi tu cumva ce am uitat? Ceva important. Ceva ce nu poate fi amânat. N-ai vrea să fii atât de drăguț și să-mi amintești ce anume era? Dacă mi-e îngăduită îndrăzneala.

*

În zilele următoare am alergat în grădina noastră de legume la fiecare două-trei ore, nerăbdător să descopăr vreun semn de încolțire, fie și numai vreo umbră de mișcare a

pământului afânat. Udam iar și iar parcela, până ce pământul se prefăcea în noroi. În fiecare dimineață săream din pat și dădeam fuga desculț, în pijama, să văd dacă peste noapte se produsese minunea mult așteptată. Şi după câteva zile, într-o dimineață devreme, am văzut că ridichile au preluat conducerea și și-au înălțat periscoapele plăpânde, înfășurate strâns.

Am fost atât de fericit, încât le-am udat din nou și din nou.

Şi am înălțat o sperietoare îmbrăcată într-un combinezon vechi de-al mamei, cu o cutie goală de conserve în loc de cap, pe care am desenat o gură și o mustață și o frunte peste care cădea păr negru, ca al lui Hitler, și doi ochi, dintre care unul a ieșit un pic strâmb, ca și cum ar fi clipit șmechereşte sau în bătaie de joc.

După câteva zile au ieșit și castraveții. Dar indiferent ce au văzut ridichile și castraveții, trebuie să-i fi mâhnit sau îngrozit, pentru că s-au răzgândit, au pălit, trupurile li s-au încovoiat peste noapte, ca și cum ar fi fost tare descurajate, capetele lor micuțe au atins pământul iar ele au devenit veștede, subțiri, cenușii, până ce n-au mai fost decât niște paie jalnice. Cât despre roșii, nici măcar n-au răsărit: au examinat condițiile predominante, au discutat ce să facă și au hotărât să ne lase baltă. Poate curtea noastră nu era în stare să rodească nimic, fiind atât de joasă, înconjurată de ziduri înalte și umbrită de chiparoși înalți, încât nu ajungea la ea nici o rază de soare. Sau poate că sărisem peste cal cu udatul. Sau cu îngrășământul. Poate că sperietoarea mea Hitler, de care nu s-au sinchisit deloc păsările, îngrozise de moarte lăstarii firavi. Așa că acesta a fost sfârșitul încercării noastre de a crea un fel de mic kibbutz în Ierusalim și de a mânca într-o bună zi rodul muncii noastre.

— De aici, a spus tata cu tristețe, decurge concluzia gravă, dar inevitabilă, că am greșit cu siguranță pe undeva. Așa că acum categoric suntem obligați să muncim fără istov și cu înverșunare ca să găsim rădăcina și cauza eșecului nostru. Am pus prea mult îngrășământ? Am udat prea mult? Sau, dimpotrivă, am sărit peste o fază esențială? La urma urmei, nu suntem țărani sau fii de țărani, ci simpli amatori, adoratori ageamii care curtează pământul, dar nu sunt încă obișnuiți cu calea de mijloc.

În acea zi, când s-a întors de la munca lui desfășurată la Biblioteca Națională de pe muntele Scopus, a adus două volume groase, pe care le împrumutase, despre grădinărit și despre cultivarea legumelor (cel de-al doilea era în germană), și le-a studiat cu grijă. Atenția lui s-a îndreptat în curând către alte probleme și către cu totul alte cărți, declinul unor limbi ale minorităților din Balcani, influența poeziei curtenești medievale asupra originilor romanului scurt, cuvintele grecești din Mishnah, interpretarea textelor ugaritice.

Însă într-o dimineață, pe când pleca la lucru cu servieta lui cam hărtănită, tata m-a văzut aplecat peste lăstarii muribunzi, înlăcrimat, cufundat într-un ultim efort disperat de a-i salva cu ajutorul unor picături pentru nas sau pentru urechi, pe care le luasem fără să cer voie din dulăpiorul cu medicamente din baie și acum le administram lăstarilor ofiliți, câte o picătură fiecăruia. În acel moment tatei i s-a făcut milă de mine. M-a ridicat și m-a strâns la piept, dar m-a pus iute jos. Era perplex, stingherit, aproape că se pierduse cu firea. Înainte să plece, ca și cum ar fi fugit de pe câmpul de luptă, a dat de trei-patru ori din cap și a îngăimat gânditor, mai degrabă pentru sine decât către mine, cuvintele: „O să vedem ce se mai poate face“.

*

Pe strada Ibn Gabirol din Rehavia era pe atunci o clădire numită Casa Femeilor Pioniere sau poate că Ferma Femeilor Muncitoare sau cam așa ceva. În spatele ei era o

mică rezervație agricolă, un soi de comună, o fermă a femeilor, doar vreun sfert de acru de pomi fructiferi, legume, cotețe de păsări și stupi. Pe acest loc, la începutul anilor ’50, avea să se înalțe celebra reședință din prefabricate a președintelui Ben Tsvi.

Tata s-a dus după orele de muncă la această fermă experimentală. Probabil că i-a spus lui Rachel Yannait sau uneia dintre asistentele acesteia toată povestea înfrângerii noastre agricole, a cerut sfaturi și îndrumare și, în cele din urmă, a venit acasă cu autobuzul, cărând o lădiță de lemn cu pământ în care erau vreo douăzeci sau treizeci de răsaduri sănătoase. A adus pe furiș prada în casă și a ascuns-o de mine în spatele coșului cu rufe murdare sau sub bufetul din bucătărie, a așteptat până ce am adormit, apoi s-a furișat afară, înarmat cu lanterna, șurubelnița, ciocanul lui neînfricat și cuțitul pentru hârtie.

Dimineața, când m-am trezit, tata mi s-a adresat pe un ton obișnuit, ca și cum mi-ar fi spus să-mi leg șireturile sau să-mi închei cămașa. Fără să-și ridice ochii din ziar, a zis:

— Da. Mi se pare că medicamentul tău de ieri le-a făcut bine plantelor noastre suferinde. Ce-ar fi să mergeți să aruncați Dumneavoastră însevă o privire, Înălțimea Voastră, dacă e vreun semn de vindecare. Sau poate că mi s-a părut. Mergeți să vedeți, rogu-vă, și veniți să-mi spuneți ce credeți și vom vedea dacă amândoi suntem mai mult sau mai puțin de aceeași părere, bine?

Lăstarii mei sfrijiți, care fuseseră atât de ofiliți și gălbejiți, încât ieri nu mai erau decât niște paie jalnice, se transformaseră peste noapte, ca prin farmec, în plante viguroase, plesnind de sănătate, pline de sevă și de un verde-intens. Am rămas acolo, uluit, copleșit de puterea magică a zece sau douăzeci de picături pentru nas sau urechi.

Tot holbându-mă așa, mi-am dat seama că minunea era chiar mai mare decât păruse la prima vedere. Răsadurile de ridichi săriseră noaptea în stratul castraveților. Iar în stratul ridichilor se așezaseră niște plante pe care nu le recunoșteam deloc, poate vinete, sau morcovi. Şi lucrul cel mai de mirare: pe stratul din stânga, unde pusesem semințele de roșii care nu încolțiseră, stratul pentru care nu avusesem vreun motiv să-mi folosesc picăturile magice, erau acum trei sau patru plante tinere și stufoase, cu muguri galbeni printre ramificațiile din vârf.

*

După o săptămână boala ne-a lovit iar grădina, agonia a început iar, răsadurile și-au plecat capetele și au început să arate din nou la fel de bolnăvicioase și de slăbite ca evreii persecutați din diaspora, cu frunzele pleoștite, cu lăstarii ofiliți, și de data asta nici picăturile pentru nas și nici siropul de tuse n-au avut nici un efect: parcela noastră de zarzavat se usca și murea. Timp de două sau trei săptămâni cei patru țăruși au continuat să se înalțe acolo, uniți de sforile murdare, apoi au murit și ei. Doar sperietoarea mea Hitler a rezistat ceva mai mult. Tata și-a căutat consolarea în explorarea surselor romanului cavaleresc lituanian sau în nașterea romanului din poezia trubadurilor. În ce mă privește, am presărat curtea cu galaxii ticsite cu stele, luni, sori, comete și planete ciudate și am purces într-o călătorie primejdioasă de la stea la stea, în căutarea altor semne de viață.

32

Târziu, într-o după-amiază de vară. Este sfârșitul clasei întâi ori începutul clasei a doua, sau vara dintre ele. Sunt singur în curte. Ceilalți au plecat fără mine, Danush, Alik, Uri, Lulik, Eitan și Ammi s-au dus să caute lucrurile acelea printre copacii de pe panta cu păduri de la Tel Arza, dar nu m-au primit în banda Mâinii Negre pentru că n-am vrut să suflu. Danush a găsit unul printre copaci, plin de o chestie urât mirositoare și lipicioasă care se uscase, și l-a spălat la robinet, și cine n-a avut curajul să-l umfle nu merită să facă parte din banda Mâinii Negre, iar cine n-a avut curajul să și-l pună și să facă un pic de pipi în el, ca un soldat englez, nici vorbă să poată fi primit în banda Mâinii Negre. Danush a explicat cum merge treaba. În fiecare noapte soldații englezi duc fete în pădurile de la Tel Arza și acolo, în întuneric, iată ce se întâmplă. Mai întâi se sărută multă vreme, pe gură. Apoi el atinge trupul ei în tot felul de locuri, chiar și sub haine. Apoi el dă jos pantalonii de pe amândoi și își pune unul dintre acele lucruri și se culcă pe ea și tot așa, și la sfârșit el se udă. Şi lucrul acesta a fost inventat pentru ca ea să nu fie udată deloc de el. Şi așa se petrec lucrurile în fiecare noapte în pădurile de la Tel Arza, și așa se petrec lucrurile în fiecare noapte cu toată lumea. Chiar și doamnei Sussmann, învățătoarea, soțul ei i-o face noaptea. Chiar și părinții tăi. Da, și ai tăi. Şi ai tăi. Cu toții. Şi îți dă tot soiul de senzații plăcute în corp și îți întărește mușchii și e bun și pentru curățarea sângelui.

S-au dus cu toții, fără mine, și nici părinții mei nu sunt acasă. Zac pe spate pe cimentul din fundul curții, dincolo de sârmele de rufe, și mă uit la ce a mai rămas din zi. Cimentul e rece și tare sub trupul tău îmbrăcat cu vestă. Gândind, dar nu chiar până la capăt, că tot ce e tare și tot ce e rece va rămâne tare și rece pe vecie, iar tot ce e moale și tot ce e cald e moale și cald doar pe moment. Până la urmă totul va trebui să treacă de partea rece și tare. Acolo nu te miști nu gândești nu simți nu încălzești nimic. Pe vecie.

Zaci pe spate și degetele găsesc o pietricică și o vâră în gura ta care simte gustul de praf și ipsos și ceva ce parcă ar fi sărat, dar nu sărat de-a binelea. Limba cercetează tot soiul de mici ridicături și scobituri, ca și cum piatra ar fi o lume ca a noastră și ar avea munți și văi. Şi dacă se dovedește că pământul nostru sau chiar întregul nostru univers nu e decât o pietricică pe cimentul din curtea unor uriași? Ce se va întâmpla dacă în clipa următoare vreun copil imens, imposibil de imaginat cât de mare este, și prietenii lui au râs de el și au plecat fără el, și acel copil culege pur și simplu întregul nostru univers cu două degete și îl bagă cu totul în gură și începe și el să-l cerceteze cu limba? Şi se gândește și el că poate această piatră din gura lui e în realitate un întreg univers, cu căi lactee și sori și comete și copii și pisici și rufe atârnând pe o sârmă? Şi, cine știe, poate că universul acelui băiat uriaș, băiatul în a cărui gură nu suntem decât o pietricică, nu e în realitate decât o pietricică din curtea unui băiat și mai mare, iar el și universul lui, și tot așa, ca păpușile matrioșca, un univers întreg într-o pietricică într-un univers într-o pietricică, și e întocmai același lucru, și când e mai mic, și când e mai mare? Orice univers e o piatră și orice piatră e un univers. Până ce prinde să ți se învârtă capul, și între timp limba ta cercetează piatra ca și cum ar fi o bomboană, și acum limba ta însăși are gust de cretă. Danuș, Alik, Uri, Lulik, Eitan și Ammi și ceilalți din banda Mâinii Negre peste șaizeci de ani vor fi morți, și apoi cei care și-i amintesc vor muri, și apoi cei care își amintesc de cei care își amintesc de cei care își amintesc de ei. Oasele lor se vor preface în piatră ca aceasta din gura mea. Poate că piatra din gura mea a fost niște copii care au murit acum miliarde de ani? Poate că și ei s-au dus să caute acele lucruri în păduri și era cineva de care au râs

pentru că nu a avut curajul să-l umfle și să și-l pună? Şi l-au lăsat și pe el singur în curtea lui, și a stat și el culcat pe spate și și-a băgat în gură o piatră și piatra a fost și ea cândva un băiat și băiatul a fost cândva o piatră. Năucit. Şi între timp piatra asta a căpătat un pic de viață și nu mai e chiar așa de rece și de tare, a devenit umedă și caldă, chiar începe să se miște în gura ta și îți întoarce blând gâdilăturile pe care le primește de la vârful limbii tale.

*

În spatele chiparoșilor, dincolo de gardul Lembergilor, cineva a aprins lumina electrică, dar culcat cum ești nu poți vedea cine anume, doamna Lemberg sau Shula sau Eva, a aprins lumina, dar vezi electricitatea galbenă curgând ca un clei atât de gros că e greu de vărsat, de-abia se mișcă, așa de gros e, își croiește cu trudă drumul cel lent, în felul în care o fac lichidele vâscoase: mohorât și galben și încet, înaintează ca uleiul de motor dens peste seara care acum e un pic albastră-cenușie, iar boarea se stârnește și o linge o clipă. Şi după cincizeci și cinci de ani, pe când șed și scriu într-un caiet școlăresc la masa din grădina din Arad, se stârnește exact aceeași boare a serii, iar din fereastra vecinilor și în seara aceasta curge o lumină electrică groasă înceată, galbenă, ca uleiul de motor dens – ne cunoaștem, și încă de multă vreme, e ca și cum n-ar mai fi surprize. Dar sunt. Acea seară cu piatra din gură în curtea de la Ierusalim n-a venit aici, la Arad, să-ți amintească de cele uitate sau să atâțe doruri vechi, dimpotrivă: a venit să atace seara aceasta. E ca o femeie pe care o cunoști de multă vreme, n-o mai găsești atrăgătoare sau neatrăgătoare, de câte ori dați nas în nas ea zice cam aceleași câteva vorbe banale, întotdeauna îți zâmbește, întotdeauna te bate ușor pe piept într-un fel familiar, numai că de data asta nu o face, dintr-odată întinde mâna și te înșfacă de cămașă, nu ușurel, ci cu toate ghearele, lubric, disperat, cu ochii strâns închiși, cu fața schimonosită parcă de durere, hotărâtă să-și impună voința, hotărâtă să nu-ți dea drumul, nu-i mai pasă de tine, ce simți tu, dacă vrei sau nu, ce-i pasă, acum trebuie să o facă, nu se poate abține, întinde mâna acum și te lovește ca un harpon și începe să te tragă și să te sfâșie, dar de fapt nu ea e cea care trage, ea doar își înfige ghearele și tu ești cel care smucește și scrie, smucește și se zvârcolește, ca un delfin cu harponul prins în carne și care smucește cât de tare poate, smucește harponul și funia legată de el și tunul legat de funie și barca vânătorului pe care e fixat tunul, smucește și se luptă, smucește ca să scape, smucește și se răsucește iar și iar în mare, smucește și se scufundă în adâncurile întunecoase, smucește și scrie și smucește și mai tare; dacă mai smucește o dată cu toată forța lui disperată poate că se va elibera de lucrul înfipt în carnea sa, lucrul care mușcă și sapă în tine și nu-ți dă drumul, smucești și smucești și el doar mușcă din carnea ta, cu cât smucești mai tare cu atât sapă mai adânc în tine și nu poți niciodată să-i pricinuiești durere pentru această pierdere care sapă din ce în ce mai adânc, rănindu-te din ce în ce mai mult, pentru că e prinzătorul și tu ești prada, e vânătorul și tu ești delfinul străpuns de harpon, el dă și tu ai primit, e acea seară de la Ierusalim și tu ești în această seară de aici, din Arad, sunt părinții tăi morți și tu doar smucești și scrii mai departe.

*

Ceilalți se duseseră cu toții în pădurile de la Tel Arza fără mine, și din cauză că nu am avut curajul să suflu zac aici pe spate pe cimentul din fundul curții, dincolo de sârmele de rufe. Privind cum lumina zilei se predă treptat. Curând va fi noapte.

Odată am văzut din peștera lui Ali Baba, pe care o aveam în spațiul dintre șifonier și perete, cum bunica, mama mamei mele, care venise la Ierusalim din coliba din carton

gudronat de la marginea Kiriat Motskinului, și-a ieșit din fire din cauza mamei mele și gesticula către ea cu fierul de călcat, cu ochii aruncând fulgere, și scuipa către ea vorbe îngrozitoare în rusă sau polonă amestecate cu idiș. Nici una dintre ele nu-și închipuia că eram ghemuit în acel loc, ținându-mi respirația, uitându-mă afară, văzând și auzind totul. Mama n-a răspuns la blestemele tunătoare ale mamei ei, ședea doar pe scaunul tare care își pierduse spătarul, așezat în colț, ședea dreaptă cu genunchii strânși, cu mâinile neclintite pe genunchi și cu ochii ațintiți și ei asupra genunchilor, de parcă totul ar fi depins de genunchii ei. Mama ședea acolo ca un copil certat, și în vreme ce mama ei o bombarda cu întrebări veninoase, toate sfârâind, îmbibate de sunete șuierătoare, ea nu răspundea nimic, dar ochii îi aținteau și mai intens genunchii. Tăcerea ei continuă nu făcea decât să sporească furia bunicii, părea că și-a pierdut de-a binelea mințile: ochii îi fulgerau, turbarea îi făcuse fața ca de lup, clăbuci îi albeau colțurile buzelor deschise și i se vedeau dinții ascuțiți, a azvârlit fierul fierbinte pe care îl ținea, de parcă ar fi vrut să-l zdrobească de perete, a răsturnat cu piciorul scândura de călcat și a ieșit ca o furtună din încăpere, trântind ușa atât de tare, încât au zăngănit toate geamurile, vaza și ceștile.

Mama, fără să-și dea seama că mă uitam, s-a ridicat dintr-odată și a început să se pedepsească singură, s-a plesnit peste obraji și și-a smuls părul, a înhățat un umeraș și s-a lovit cu el peste cap și peste spate până ce a izbucnit în plâns, și am început și eu, în locșorul meu dintre șifonier și perete, să plâng și să-mi muște amândouă mâinile atât de tare, încât mi-au apărut urme ca un cadran de ceas, dureroase. În seara aceea am mâncat cu toții pește umplut îndulcit, pe care l-a adus bunica din coliba de carton gudronat de la marginea Kiriat Motskinului, într-un sos dulce cu morcovi fierți dulci, și vorbeau cu toții între ei despre speculanți și bursa neagră, despre întreprinderea de stat pentru construcții și economia de piață și fabrica de textile Ata de lângă Haifa, și masa s-a încheiat cu o salată de fructe fierte, numită compot, pe care o făcuse tot mama mamei mele și care ieșise tot dulce și lipicioasă ca un sirop. Cealaltă bunică a mea, cea de la Odessa, bunica Shlomit, și-a terminat politicos compotul, și-a șters buzele cu un șervețel alb de hârtie, a scos din geanta ei de piele un ruj și o oglinjoară de buzunar și și-a desenat la loc conturul buzelor, și apoi, în vreme ce vâra la loc cu grijă în tubul lui rujul ăla ca erecția roșie a unui câine, a remarcat:

— Ce pot să zic? N-am gustat în viața mea o mâncare mai dulce. Atotputernicul trebuie că iubește tare mult Volhynia, de a îmbibat-o așa cu miere. Chiar și zahărul vostru e mult mai dulce ca al nostru, și sarea voastră e dulce, și piperul vostru, și chiar muștarul din Volhynia are gust de dulceață, și hreanul vostru, oțetul vostru, usturoiul vostru, toate sunt atât de dulci, că l-ați putea îndulci cu ele până și pe Îngerul Morții însuși.

De îndată ce a rostit aceste vorbe a amuțit brusc, ca și cum s-ar fi temut de mânia îngerului căruia cu atâta ușurință cutezase să-i pomenească numele.

La care cealaltă bunică, mama mamei mele, a arborat un zâmbet plăcut, deloc răzbunător sau răutăcios, ci un zâmbet bine intenționat, curat și nevinovat precum cântecul heruvimilor, și la acuzația că gătea atât de dulce că ar fi îndulcit oțetul sau hreanul și chiar pe îngerul morții, bunica Itta i-a răspuns bunicii Shlomit:

— Dar nu și pe tine, dragă soacră a fiicei mele!

*

Ceilalți încă nu s-au întors din pădurile de la Tel Arza și stau încă pe spate pe cimentul care pare să fi devenit un pic mai puțin rece și tare. Lumina serii se face mai rece și mai cenușie peste vârfurile chiparoșilor. Ca și cum cineva s-ar preda acolo, pe grozavele

înălțimi de deasupra copacilor, acoperișurilor și a tuturor celor ce se mișcă aici, pe stradă, în curtea din spate și în bucătărie, mult deasupra mirosurilor de praf, varză și gunoi, mult deasupra ciripitului păsărilor, la fel de sus pe cât este cerul față de pământ, deasupra sunetelor de jelanie ale rugăciunilor care vin în rafale zdrențuite din sinagoga din josul străzii.

Înalt, limpede și nepăsător, se desfășoară acum peste încălzitoarele de apă și rufele spălate atârnate pe fiecare acoperiș de aici și peste gunoaiele abandonate și pisicile vagaboande și peste tot felul de doruri și peste toate șoproanele din fier ruginit de prin curți și peste urzeli, omlete, minciuni, ciubere, lozincile celor din ilegalitate, borș, paragina grădinilor distruse și rămășițele pomilor fructiferi din vremea în care aici era o livadă, și acum, chiar acum, se răspândește și creează tihna unei seri limpezi și line, făcând pace în cerurile înalte, deasupra lăzilor de gunoi și deasupra sunetelor de pian șovăielnice și sfâșietoare pe care le tot încearcă o fată ștearsă, Menuchele Stich, pe care am poreclit-o Nemucheleh, Pitica, încercând iar și iar să cânte o gamă ascendentă simplă, poticnindu-se iar și iar, întotdeauna în același loc, și de fiecare dată luând-o de la capăt. În vreme ce o pasăre îi răspunde, iar și iar, cu primele cinci note din *Für Elise* a lui Beethoven. Un cer larg și gol, din zare în zare, la capătul unei zile fierbinți de vară. Sunt trei nori cirus și două păsări întunecate. Soarele a apus dincolo de zidurile cazărmii Schneller, cu toate că firmamentul nu i-a dat drumul soarelui, ci l-a înhățat cu ghearele și a izbutit să-i sfâșie poalele pelerinei multicolore, iar acum își probează prada, folosind norii cirus drept manechine, înfășurându-se în lumină ca într-o mantie, scoțând-o, cercetând cât de bine se potrivesc colanele de strălucire verzuie sau mantia cu multe culori cu sclipirea ei aurie și aureola de purpură albăstrie, sau cum se încolăcesc pe lungimea lor niște fâșii fine de argint, tremurând ca liniile frânte schițate sub apă de un banc de pești care înoată iute. Şi sunt niște sclipiri de trandafiriu cu o nuanță de purpuriu și verde ca lămâia, iar acum se dezgolește rapid și se îmbracă într-o mantie roșiatică din care curg râuri de lumină stacojie ștearsă, iar după o clipă sau două își pune altă haină, de culoarea cărnii dezgolite, înjunghiată dintr-odată și pătată de valuri de sânge, în vreme ce trena ei întunecată începe să fie adunată sub falduri de catifea neagră, și deodată nu mai e înălțime peste înălțime, ci adâncime peste adâncime peste adâncime, ca și cum valea morții s-ar deschide și s-ar întinde pe firmament, ca și cum nu ar fi deasupra și cel care zace pe spate dedesubt, ci invers, tot firmamentul e un abis, iar cel care zace pe spate nu mai zace ci plutește, fiind supt, plonjând rapid, căzând ca o piatră spre adâncimea catifelată. N-o să uiți niciodată seara asta: nu ai decât șase ani sau cel mult șase și jumătate, dar pentru prima oară în scurta ta viață ceva enorm și absolut cumplit s-a deschis pentru tine, ceva important și grav, ceva care se întinde de la infinit la infinit, și te ia, și ca un uriaș mut intră în tine și te deschide, așa încât și tu pari pentru o clipă mai larg și mai adânc decât tine însuți, și cu o voce care nu e vocea ta, ci poate că va fi vocea ta peste treizeci sau patruzeci de ani, cu o voce care nu îngăduie râsul sau ușurința, îți poruncește să nu uiți nici un amănunt din această seară: să-ți amintești și să păstrezi mirosurile ei, să-ți amintești trupul și lumina ei, să-ți amintești păsările ei, sunetele pianului, strigătele ciorilor și toate ciudățeniile cerului dezlănțuit din zare în zare sub ochii tăi, și toate astea sunt pentru tine, toate strict în atenția observatorului, și doar a lui. N-o să-i uiți niciodată pe Danush, Ammi și Lulik sau fetele cu soldații în păduri sau ce i-a spus bunica celeilalte bunici sau peștele dulce plutind, mort și asezonat, într-un sos de morcovi. N-o să uiți niciodată asprimea pietrei ude care a fost în gura ta cu mai bine de o jumătate de secol înainte, dar un ecou al gustului ei cenușiu de cretă, ipsos și sare îți mai încântă încă vârful limbii. Şi toate gândurile pe care ți le-a evocat piatra aceea nu le vei uita niciodată, un

univers într-un univers într-un univers. Îți vei aminti senzația amețitoare a timpului din vreme în vreme, și toate puterile cerești probând, amestecând și rănind nenumăratele nuanțe de lumină imediat după ce a apus soarele, purpuriu liliachiu verde portocaliu auriu mov cârmâziu stacojiu albastru și roșu-șters cu sânge șiroind, și încet coboară peste toate o culoare cenușiu-albăstruie profundă și opacă, cum e culoarea tăcerii, cu miros ca al notelor repetate la pian, urcând și poticnindu-se iar și iar pe o gamă ruptă, în vreme ce o singură pasăre răspunde cu cele cinci note de început din *Für Elise*: Ti-da-di-da-di.

33

Tata avea o slăbiciune pentru lucrurile importante, în vreme ce mama era fascinată de ideea de a tânji și a capitula. Tata era un admirator entuziast al lui Abraham Lincoln, Louis Pasteur și al discursurilor lui Churchill, „sânge, sudoare și lacrimi“, „niciodată atât de mulți nu au datorat atât de mult“, „vom lupta cu ei pe plaje“. Mama, cu un zâmbet blând, se identifica cu poezia lui Rahel: „Nu ți-am cântat, patria mea, și nu ți-am slăvit numele cu fapte de vitejie, doar pe o cale au păşit picioarele mele…“ Tata, la chiuveta din bucătărie, izbucnea din senin, fără să ne prevină, într-un recital avântat din Cernikovski: „…iar în această Țară va crește un neam / Care își rupe lanțurile de fier / Privind lumina drept în ochi!“ Sau uneori din Jabotinski: „… Jotapata, Massada / Şi Beitarul capturat / S-or ridica iarăși în putere și splendoare! / O, evreule – chiar sărman / Sclav sau rătăcitor / Te-ai născut prinț / Încoronat cu a lui David cunună regală“. Când era în vervă, tata zbiera atât de fals, că s-ar fi răsucit și morții în mormânt: „Patria mea, o, țara mea, ținut muntos acoperit cu piatră goală!“ a lui Cernikovski. Până ce mama trebuia să-i aducă aminte că Lembergii de alături, și probabil că și alți vecini, familia Buchovski și familia Rosendorff, îi ascultă probabil recitalul și râd, la care tata se oprea sfios, cu un zâmbet stingherit, de parcă ar fi fost prins furând dulciuri.

Cât despre mama, îi plăcea să-și petreacă seara șezând pe patul deghizat în canapea, cu picioarele desculțe adunate sub ea, aplecată peste o carte aflată pe genunchi, rătăcind ore în șir pe aleile din grădinile învăluite în atmosfera de toamnă din povestirile lui Turgheniev, Cehov, Iwaskewicz, André Maurois și U.N. Gnessin.

Amândoi părinții mei au venit la Ierusalim direct din secolul al XIX-lea. Tata a crescut cu un regim concentrat de romantism de operetă, naționalist, setos de luptă (Primăvara Națiunilor, *Sturm und Drang*), ale cărui culmi de marțipan erau stropite, ca de niște picături de șampanie, cu frenezia virilă a lui Nietzsche. Mama, pe de altă parte, trăia după cealaltă regulă romantică, meniul introspectiv, melancolic, în cheie minoră, îmbibat de suferința proscrișilor sentimentali cu inimile zdrobite, în care se insuflaseră arome autumnale vagi de decadență *fin de siècle*.

Kerem Avraham, suburbia noastră, cu vânzătorii ei ambulanți, prăvăliașii și misiții, cu vânzătorii de articole de modă și idișiștii, pietiștii cu cântecele lor tânguitoare, mica burghezie strămutată și excentricii reformatori ai lumii, nu li se potrivea nici unuia. Întotdeauna a plutit prin casa noastră un vis șovăielnic legat de mutarea într-un cartier mai cult, ca Beit Hakerem sau Kiriat Shemuel, dacă nu chiar Talpiot sau Rehavia, nu pe loc, dar într-o bună zi, în viitor, când s-ar fi ivit o posibilitate, când o să punem ceva deoparte, când copilul o să fie un pic mai mare, când tata o să reușească să pună piciorul pe scara academică, când mama o să aibă un post în învățământ, când situația se va îmbunătăți, când țara va fi mai dezvoltată, când o să plece englezii, când statul evreu va fi creat, când va fi mai limpede ce se va întâmpla aici, când ne va fi în sfârșit un pic mai ușor.

*

„Aici, în Țara pe care au iubit-o străbunii noștri“, cântau părinții mei când erau tineri, ea la Rovno iar el la Odessa și Vilna, la fel ca mii de alți tineri sioniști din estul Europei în primele decenii ale secolului XX, „toate speranțele ni se vor împlini. Acolo să trăim în libertate, acolo să înflorim, curați și neîncătușați“.

Dar care erau toate speranțele astea? Ce fel de viață „curată și neîncătușată“ se

așteptau părinții mei să găsească acolo?

Poate că se gândeau, nedeslușit, că vor găsi în țara reînnoită a Israelului ceva mai puțin mic-burghez și evreiesc și mai mult european și modern; ceva mai puțin brutal materialist și mai idealist; ceva mai puțin febril și volubil și mai așezat și reținut.

Poate că mama a visat să ducă viața unei profesoare studioase și creative de la o școală de sat din Țara Israelului, scriind în timpul liber poezii sentimentale sau poate povestiri evocatoare, pline de sensibilitate. Cred că spera să-și creeze relații plăcute cu artiști subtili, relații marcate de deschiderea inimii și de dezvăluirea sentimentelor adevărate, și astfel să se elibereze de dominația zgomotoasă a mamei ei și să scape de puritanismul sufocant, de prostul gust și de odiosul materialism care se pare că făceau ravagii în locul de unde venea ea.

Pe de altă parte, tata își imagina că e hărăzit să devină un cărturar plin de originalitate din Ierusalim, un pionier cutezător al reînnoirii spiritului evreiesc, un demn urmaș al profesorului Joseph Klausner, un ofițer curtenitor din oștirea cultă a Fiilor Luminii care se luptă cu forțele întunericului, un succesor potrivit dintr-o lungă și glorioasă dinastie de cărturari care începuse cu unchiul Joseph cel fără copii și avea să continue cu nepotul lui devotat, pe care îl îndrăgea ca pe un fiu. La fel cu celebrul lui unchi, și fără îndoială că inspirat de acesta, tata putea citi lucrări științifice în șaisprezece sau șaptesprezece limbi. Studiase la universitățile din Vilna și Ierusalim (și chiar a scris o teză de doctorat, mai târziu, la Londra. De ani de zile vecinii și străinii i se adresau cu *Herr Doktor*, și apoi, la cincizeci de ani, a avut în cele din urmă un doctorat adevărat, și pe deasupra unul londonez). Mai studiase, în mare parte de unul singur, istoria antică și modernă, istoria literaturii, lingvistica și filologia generală ebraică, studiile biblice, gândirea evreiască, arheologia, literatura medievală, puțină filozofie, studii slavone, istoria Renașterii și studii romanice: era echipat și pregătit să devină lector și să înainteze în ierarhie până la conferențiar și în cele din urmă profesor, să fie un cărturar deschizător de drumuri și, bineînțeles, să ajungă să șadă în capul mesei în fiecare sâmbătă după-amiază și să ofere un monolog după altul publicului copleșit de uimire, alcătuit din admiratori și devotați, întocmai ca unchiul său.

Dar nimeni nu l-a vrut, și nici de realizările sale n-au avut nevoie. Așa încât acest Treplev a fost silit să o ducă de azi pe mâine ca bibliotecar la Secția de periodice a Bibliotecii Naționale, scriindu-și noaptea cărțile despre istoria romanului scurt și despre alte subiecte din istoria literaturii, cu puterile care îi mai rămâneau, în vreme ce Pescărușul lui își petrecea zilele într-un apartament de la subsol, gătind, spălând rufe, dereticând, cocând, îngrijind un copil bolnăvicios, și, când nu citea romane, stând cu ochii ațintiți pe fereastră până ce paharul cu ceai i se răcea în mână. Ori de câte ori putea, dădea meditații.

*

Am fost singur la părinți și amândoi au pus întreaga povară a dezamăgirilor lor pe umerii mei mici. Mai întâi a trebuit să mănânc bine, să dorm mult și să mă spăl cum trebuie, ca să-mi sporesc șansele de a crește mare ca să împlinesc o parte din făgăduințele tinereții lor. Se așteptau să învăț să citesc și să scriu chiar înainte de a ajunge la vârsta școlară. Se luau la întrecere să-mi ofere lingușeli și mită ca să mă facă să învăț literele (și nu era nicidecum nevoie, pentru că ele oricum mă fascinau și au venit la mine de bunăvoie). Şi după ce am învățat să citesc, la vârsta de cinci ani, amândoi țineau cu tot dinadinsul să-mi asigure un regim de lectură gustos, dar și hrănitor, bogat în vitamine culturale.

Discutau adesea cu mine subiecte care în alte case cu siguranță nu erau considerate potrivite pentru copii. Mamei îi plăcea să-mi spună povești cu vrăjitori, spiriduși, vârcolaci, colibe fermecate din adâncul pădurii, dar vorbea cu mine serios și despre delicte, diferite emoții, viețile și suferințele unor artiști străluciți, boli mintale și viața interioară a animalelor. („Dacă te uiți atent, o să vezi că fiecare persoană are o caracteristică dominantă care o face să semene cu un anumit animal, pisică, urs, vulpe sau porc. Trăsăturile fizice ale unei persoane trimit și ele la animalul cu care se aseamănă cel mai bine.“) Tata, între timp, mă iniția în domenii ca misterele sistemului solar, circulația sângelui, Carta Albă britanică, evoluția, Theodor Herzl și uimitoarea poveste a vieții lui, aventurile lui don Quijote, istoria scrisului și tiparului și principiile sionismului. („În diaspora viața evreilor era foarte grea; aici, în Țara Israelului, încă nu ne e ușor, dar curând va fi creat statul evreu și atunci lucrurile vor fi îndreptate și înnoite. Întreaga lume o să vină să se minuneze de ceea ce va crea aici poporul evreu.“)

Părinții și bunicii, prietenii sentimentali ai familiei, vecinii bine intenționați, tot soiul de mătuși împopoțonate, cu îmbrățișările lor urseși și pupicii unsuroși, erau în permanență uimiți de fiece cuvânt care îmi ieșea pe gură: copilul e așa de *minunat* de inteligent, așa de original, așa de sensibil, așa de aparte, așa de precoce, e așa de meditativ, pricepe tot, are imaginația unui artist.

În ce mă privește, eram atât de uimit de uimirea lor, încât inevitabil ajungeam să mă uimesc singur. La urma urmei, erau cu toții adulți, cu alte cuvinte, făpturi care știau tot și aveau întotdeauna dreptate, și dacă ei ziceau întotdeauna că sunt atât de deștept, păi, cu siguranță așa și era. Dacă le păream interesant, nu era nefirească tendința mea de a fi de acord cu ei. Şi dacă ei credeau că sunt un copil sensibil, creativ și destul de cumva și întru totul altcumva (ambele într-o limbă străină), și apoi așa de original, așa de dezvoltat, așa de inteligent, așa de rațional, așa de drăguț etc., ei bine…

Fiind atât de conformist și plin de respect față de lumea adulților și de valorile predominante și neavând frați sau surori sau prieteni care să contrabalanseze cultul personalității care mă înconjura, n-aveam de ales, trebuia să fiu de acord, cu modestie, însă pe deplin, cu părerea pe care o aveau adulții despre mine.

Şi așa, în mod inconștient, pe la patru sau cinci ani am devenit un mic îngâmfat în care părinții și restul lumii adulților investiseră o avere considerabilă și ofereau un credit generos înfumurării mele.

*

Uneori, în serile de iarnă, noi trei ședeam la taifas în jurul mesei din bucătărie, după cină. Vorbeam încetișor, pentru că bucătăria era tare mică și strâmtă, și niciodată nu ne întrerupeam unul pe celălalt. (Tata considera aceasta o condiție preliminară a oricărei conversații.) Vorbeam, de exemplu, despre ce ar înțelege din lumea noastră un orb sau o creatură de pe altă planetă. Poate că, în esență, suntem cu toții mai degrabă ca un extraterestru orb? Vorbeam despre copiii din China și din India, copiii beduinilor și ai țăranilor arabi, copiii din ghetouri, copiii imigranților ilegali și copiii din kibbutzuri, care nu aparțineau părinților lor, ci, la vârsta mea, trăiau deja o viață obștească independentă pentru care erau răspunzători ei înșiși, își curățau camerele prin rotație și hotărau prin vot la ce oră să stingă lumina și să se culce.

Lumina electrică galbenă, slabă, lumina chiar și ziua bucătărioara sărăcăcioasă. Afară, pe strada care era deja pustie la opt seara, fie din cauza restricției de circulație impuse de către englezi, fie pur și simplu din obișnuință, un vânt flămând șuiera în nopțile de iarnă. Zăngănea capacele lăzilor de gunoi din preajma caselor, îngrozea chiparoșii și câinii

vagabonzi şi cu degetele lui negre pipăia ciuberele atârnate de balustradele balcoanelor. Uneori ajungea până la noi din inima întunericului ecoul îndepărtat al unei împuşcături sau o explozie înăbuşită.

După cină, stăteam toţi trei la rând, ca la paradă, întâi tata, apoi mama şi la urmă eu, cu faţa la peretele pe care primusul şi maşina de gătit cu parafină îl mânjiseră cu negru, şi cu spatele către încăpere. Tata se apleca peste chiuvetă, spăla şi clătea pe rând fiecare farfurie şi pahar, punându-le apoi pe planşeta pentru uscare, de unde mama le lua, le ştergea şi le punea deoparte. Eu răspundeam de ştersul furculiţelor şi al lingurilor şi mai trebuia să le sortez şi să le pun în sertar. De la şase ani mi s-a îngăduit să şterg cuţitele de masă, dar îmi era interzis cu desăvârşire să mânuiesc cuţitul de pâine şi celelalte cuţite.

*

Pentru ei nu era destul să fiu inteligent, raţional, cuminte, sensibil, creativ şi meditativ, cu imaginaţia visătoare a unui artist. Mai trebuia să fiu şi vizionar şi ghicitor, un soi de oracol al familiei. La urma urmei, se ştie, copiii sunt mai aproape de natură, de sânul magic al creaţiunii, încă nu au fost corupţi de minciuni sau otrăviţi de socoteli egoiste.

Aşa că trebuia să joc rolul oracolului delfic sau al nebunului sfânt. Pe când mă căţăram în rodiul ofticos din curte sau alergam de la un zid la altul fără să calc pe crăpăturile dintre pietrele pavajului, mă chemau să le dau lor şi musafirilor lor oarece semn spontan al cerului, ca să îi ajut să încheie o dispută, să meargă sau nu în vizită la prietenii lor din kibbutzul Kiriat Anavim, să cumpere sau nu (în rate) o masă rotundă maro cu patru scaune, să primejduiască sau nu vieţile supravieţuitorilor furişându-i în ţară în bărci prăpădite sau să invite sau nu familia Rudnicki la cină vineri seara.

Sarcina mea era să rostesc o idee vagă, ambiguă, mai presus de vârsta mea, o frază obscură bazată pe fragmente de idei pe care le-am auzit de la adulţi şi le-am scuturat şi amestecat bine, ceva ce poate fi interpretat în ambele sensuri, ceva deschis oricărei interpretări. Dacă se poate, ar trebui să cuprindă vreo comparaţie sau să apară în ea expresia „în viaţă“. De exemplu: „Orice călătorie e ca un sertar“. „În viaţă există dimineaţă şi seară, vară şi iarnă.“ „A face mici concesii e ca şi cum ai evita să calci pe făpturi mititele.“

Astfel de fraze enigmatice, „din gura pruncilor şi a sugarilor“, îi făceau pe părinţii mei să se simtă copleşiţi de emoţie, ochii le străluceau, îmi răsuceau cuvintele pe o parte şi pe alta, descoperind în ele exprimarea profetică a înţelepciunii pure, inconştiente, a naturii înseşi.

Mama mă strângea cu căldură la piept la auzul unor zicale atât de frumoase, pe care trebuia întotdeauna să le repet sau să le reproduc în prezenţa rudelor sau a prietenilor încremeniţi. Curând am învăţat să produc în serie astfel de cugetări, la comandă, la cererea publicului meu entuziasmat. Am reuşit să extrag nu una, ci trei plăceri separate din fiecare profeţie. Mai întâi, privelişte publicului meu, care îşi aţintea ochii flămânzi asupra buzelor mele, aşteptând cu nerăbdare ceea ce avea să se ivească, şi apoi cufundându-se într-o mulţime de interpretări contradictorii. În al doilea rând, experienţa ameţitoare a faptului că judecam precum Solomon între aceşti adulţi („N-ai auzit ce a zis despre micile concesii? Şi atunci de ce mai insişti că n-ar trebui să mergem mâine la Kiriat Anavim?“). Cea de-a treia plăcere era cea mai tainică şi minunată dintre toate: generozitatea mea. Nimic pe lume nu mă bucura mai mult decât încântarea de a da. Erau însetaţi, aveau nevoie de mine şi le dădeam ce voiau. Ce norocoşi erau să mă aibă! Ce s-ar fi făcut fără mine?

34

De fapt, eram un copil foarte liniștit, ascultător, sârguincios, susținând fără să știu ordinea socială stabilită (mama și cu mine eram supuși tatei, care era la picioarele unchiului Jospeh, care, la rândul său – în ciuda opoziției sale critice – se supunea lui Ben Gurion și „instituțiilor autorizate“). În afară de asta, eram neobosit în căutarea cuvintelor de laudă din partea adulților, părinții mei și musafirii lor, mătuși, vecini și cunoștințe.

Totuși, una dintre cele mai populare reprezentații din repertoriul familiei, o comedie favorită cu intrigă prestabilită, evolua în jurul unei încălcări a legii, urmată de o ședință de introspecție și apoi de pedeapsa potrivită. După pedeapsă veneau remușcarea, căința, iertarea, renunțarea la o parte din pedeapsă sau la cea mai mare parte a ei și, în final, o scenă de iertare și împăcare plină de lacrimi, însoțită de îmbrățișări și de tandrețuri reciproce.

De exemplu, într-o zi, îmboldit de dragostea pentru știință, presar piper negru în cafeaua mamei.

Mama ia o înghițitură, se înecă și scuipă cafeaua în șervetul ei. Ochii i se umplu de lacrimi. Deja plin de remușcare, nu zic nimic, știu prea bine că scena următoare e a tatei.

Tata, în rolul lui de investigator imparțial, gustă cu băgare de seamă cafeaua mamei. Poate că doar își înmoaie buzele în ea. Pe dată pune diagnosticul:

— Cineva a hotărât să-ți asezoneze cafeaua. Am bănuiala că este mâna unui personaj de rang înalt.

Tăcere. Ca un copil cum nu se poate mai cuminte, car lingură după lingură de fiertură de ovăz din farfurie la gură, îmi șterg buzele cu șervetul, mă opresc un pic și apoi iar mănânc două trei linguri cu vârf. Calm. Şezând drept. Ca și cum aș exemplifica o carte a bunelor maniere. Azi o să-mi mănânc toată fiertura. Ca un copil model. Până ce farfuria va sclipi de curățenie.

Tata continuă, ca și cum ar fi adâncit în gânduri, ca și cum ne-ar împărtăși liniile generale ale misterelor chimiei, fără să se uite la mine, vorbind doar cu mama sau cu el însuși:

— Şi totuși ar fi putut fi o catastrofă. După cum se știe prea bine, există o serie de amestecuri făcute din substanțe care în sine sunt complet nevătămătoare și pot fi consumate de oameni, însă când se combină pot pune în primejdie viața oricui le gustă. Oricine e cel care a pus orice o fi lucrul acela în cafeaua ta ar fi putut să amestece alt ingredient. Şi atunci? Otrăvire. Spital. Chiar primejduirea vieții.

O tăcere de moarte umple bucătăria. De parcă ce e mai rău s-a întâmplat deja.

Mama, inconștient, împinge potirul otrăvit departe de ea, cu dosul mâinii.

— Şi atunci ce s-ar fi întâmplat? continuă tata, gânditor, dând din cap de câteva ori, de parcă ar ști foarte bine ceea ce aproape că s-a întâmplat, dar are prea mult tact ca să pomenească oroarea.

Tăcere.

— Prin urmare, sugerez ca oricine o fi făcut farsa asta – fără îndoială că fără să vrea, ca o glumă deplasată – ar trebui să aibă curajul să se ridice pe dată în picioare. Ca să știm cu toții că, dacă există printre noi o astfel de secătură ușuratică, măcar nu adăpostim un laș. O persoană lipsită de orice cinste și respect de sine.

Tăcere.

E rândul meu.

Mă ridic în picioare și spun cu un ton de adult, întocmai ca al tatei:

— Eu am făcut-o. Îmi pare rău. A fost un lucru cu adevărat prostesc. N-o să se mai întâmple niciodată.

— Ești sigur?

— Categoric.

— Pe cuvântul tău de onoare de om care se respectă?

— Pe cuvântul meu de onoare de om care se respectă.

— Mărturisire, căință și promisiune, toate indică o reducere a pedepsei. Ne vom mulțumi de data aceasta să binevoiești să o bei. Da, acum. Poftește.

— Cum, cafeaua asta? Cu piperul negru în ea?

— Da, chiar așa.

— Cum, eu să beau asta?

— Da, poftește.

Însă după o primă înghițitură șovăielnică intervine mama. Sugerează că e destul. Nu-i nevoie să exagerăm. Copilul are un stomac atât de sensibil. Şi cu siguranță că de-acum și-a învățat lecția.

Tata nu aude pledoaria pentru compromis. Sau se preface că n-o aude. Întreabă:

— Şi cum îi pare Înălțimii Voastre băutura sa? Are gust de mană cerească?

Îmi strâmb fața cu un dezgust absolut. Exprimând suferință, remușcare și tristețe sfâșietoare. Așa că tata declară:

— Prea bine, atunci. E destul. O să ne mulțumim cu atât de data aceasta. Înălțimea Voastră și-a manifestat pocăința. Așa că o să tragem o linie sub cele întâmplate. Şi hai să o subliniem cu ajutorul unei bucăți de ciocolată, ca să șteargă gustul rău. Apoi, dacă vrei, ne putem așeza la biroul meu ca să mai sortăm niște timbre. Bine?

*

Fiecare dintre noi se bucura de rolul lui în această comedie. Tatei îi plăcea să se poarte ca un zeu răzbunător, văzând și pedepsind toate faptele rele, un fel de Iehova domestic care împrăștie scântei de mânie și tunete cumplite, însă și sensibil și îndurător, îndelung răbdător și mult iubitor.

Însă câteodată era copleșit de un val orb de mânie adevărată, nu doar teatrală, mai ales dacă făcusem ceva ce ar fi putut fi periculos pentru mine, și atunci, sărind peste prolog, mă plesnea de două-trei ori peste față.

Uneori, după ce mă jucasem cu electricitatea sau mă cățărasem pe o creangă înaltă, chiar îmi poruncea să-mi trag în jos pantalonii și să-mi pregătesc fundul (el nu spunea decât „Şezutul, rogu-te!“), apoi mă lovea nemilos de șase sau șapte ori cu cureaua.

Dar, în general, mânia tatei nu se manifesta prin pogromuri, ci prin politețe și sarcasm înghețat:

— Înălțimea Voastră a catadicsit să umple iar cu noroiul din stradă holul: se pare că e mai prejos de demnitatea Înălțimii Voastre să-și șteargă picioarele pe preșul de la ușă așa cum ne ostenim să o facem noi, muritorii de rând, în zilele ploioase. De data aceasta mă tem că Excelența Voastră va trebui să consimtă să-și șteargă regalele urme ale pașilor cu propriile-i mâini gingașe. Iar apoi Înălțimea Voastră Supremă va binevoi să se supună încuierii în baie pentru o oră, pe întuneric, ca să aibă ocazia să reflecteze la comportarea sa greșită și să se hotărască să o îmbunătățească pe viitor.

Mama protesta pe dată împotriva severității sentinței:

— O jumătate de oră e destul. Şi nu pe întuneric. Ce te-a apucat? Data viitoare o să-i interzici să respire.

— Ce noroc pe Excelența Voastră să aibă întotdeauna un sfetnic atât de entuziast care să-i sară în apărare.

Mama zicea:

— Bine ar fi să existe o pedeapsă și pentru cei care au un simț al umorului morbid…

Dar nu-și sfârșea niciodată vorba.

După un sfert de oră era vremea scenei finale. Tata însuși venea să mă scoată din baie. Întinzând mâinile pentru o îmbrățișare scurtă și stingheritâ, bălmăjea un soi de scuze:

— Sigur că îmi dau seama că nu ai lăsat dinadins noroiul, ești doar cu capul în nori. Dar sigur că și tu îți dai seama că noi te-am pedepsit doar pentru binele tău, ca să nu ajungi și tu alt profesor cu capul în nori.

Mă uitam drept în ochii lui căprui, nevinovați și sfioși, și îi promiteam că de acum încolo voi avea întotdeauna grijă să-mi șterg încălțările când intru în casă. Mai mult, rolul meu stabilit din dramă era să spun în acest moment, cu o expresie inteligentă, de adult, și cu vorbe împrumutate din arsenalul tatei, că înțeleg perfect, firește, că sunt întotdeauna pedepsit pentru binele meu. Rolul meu includea chiar și o replică pentru mama, în care o rugam să nu mai sară așa să mă ierte, pentru că accept consecințele acțiunilor mele și sunt pe deplin capabil să suport pedeapsa pe care o merit. Chiar și două ore în baie. Chiar și pe întuneric. Mi-e totuna.

*

Şi cu adevărat nu-mi păsa, pentru că nu prea era mare diferență între a fi închis în baie și singurătatea mea obișnuită, în odaia mea sau în curte sau la grădiniță: cea mai mare parte a copilăriei mele am fost un copil singuratic, fără frați sau surori și aproape fără prieteni.

O mână de scobitori, câteva bucăți de săpun, trei periuțe de dinți și un tub pe jumătate stors de pastă de dinți Fildeș, plus o perie de păr, cinci dintre acele de păr ale mamei, trusa de toaletă a tatei, taburetul din baie, o cutie de aspirine, câțiva plasturi lipicioși și un sul de hârtie igienică îmi erau suficiente pentru o zi întreagă de războaie, călătorii, proiecte imense de construcție și aventuri mărețe, în cursul cărora eram pe rând Înălțimea Sa, sclavul Înălțimii Sale, un vânător, vânatul, acuzatul, un ghicitor, un judecător, un marinar și un inginer care săpa canalele Suez și Panama pe un teren accidentat, deluros, ca să unească toate mările și lacurile în micuța sală de baie și să trimită în cursă dintr-un capăt al lumii în celălalt nave comerciale, submarine, nave de război, vase de piraţi, baleniere și bărci pline de exploratori care vor descoperi continente și insule pe care încă n-a călcat picior de om.

Chiar dacă eram condamnat la carceră în întuneric, nu mă îngrijoram. Lăsam capacul closetului, mă așezam pe el și desfășuram toate războaiele și călătoriile cu mâinile goale. Fără săpun sau piepteni sau ace de păr, fără să mă clintesc din locul meu. Şedeam acolo cu ochii închiși și aprindeam în capul meu oricâtă lumină voiam, lăsând tot întunericul afară.

S-ar putea spune chiar că iubeam pedeapsa cu carcera. „Oricine nu are nevoie de alte ființe umane“, îl cita tata pe Aristotel, „trebuie că este fie un zeu, fie un animal“. Ore în șir mă bucuram să fiu amândoi. Mi-era totuna.

Când tata îmi zicea ironic Înălțimea Voastră sau Excelența Voastră nu mă simțeam jignit. Dimpotrivă: în sinea mea eram de acord cu el. Am adoptat aceste titluri și mi le-am însușit. Dar nu spuneam nimic, nu-i dădeam nici un indiciu despre desfătarea mea. Ca un rege exilat care a reușit să se furișeze înapoi peste hotar și se plimbă prin orașul său îmbrăcat ca un om de rând. Din când în când unul dintre supușii lui uluiți îl recunoaște, face o plecăciune și îi spune Maiestatea Voastră, la coada de la autobuz sau în mulțimea

din piața principală, dar eu pur și simplu ignor plecăciunea și titlul. Nu dau nici un semn. Poate că motivul pentru care m-am hotărât să mă port în acest fel este ceea ce m-a învățat mama, că poți recunoaște regii și nobilii adevărați după faptul că își disprețuiesc titlurile și știu foarte bine că noblețea adevărată constă în a avea față de oamenii de rând o purtare modestă, ca a unui om obișnuit.

Şi nu doar ca orice om obișnuit, ci ca un conducător blajin, binevoitor, care încearcă întotdeauna să facă ceea ce doresc supușii săi. Se pare că le place să mă îmbrace și să-mi pună în picioare pantofii: să-i lăsăm, deci. Îmi întind bucuros toate patru membrele. După o vreme ei se răzgândesc brusc și preferă să mă îmbrac singur și să-mi pun singur pantofii: îmi face o plăcere deosebită să mă strecor singur în hainele mele, delectându-mă cu priveliștea încântării lor radioase, câteodată încurcând nasturii sau rugându-i dulce să mă ajute să-mi leg șireturile.

Aproape că se prăbușesc unul peste celălalt în vreme ce revendică privilegiul de a îngenunchea în fața micului prinț și de a-i lega șireturile, având el obiceiul de a-și răsplăti supușii cu o îmbrățișare. Nici un alt copil nu e mai priceput la a le mulțumi regește și politicos pentru serviciile lor. Odată chiar le promite părinților săi (care se uită unul la altul cu ochi înceţoşaţi de mândrie și de bucurie, mângâindu-l, în vreme ce pe dinăuntru se topesc de încântare) că atunci când vor fi foarte bătrâni, ca domnul Lemberg de alături, el o să le încheie nasturii și o să le lege șireturile. Pentru toată bunătatea lor față de el.

Îi încântă să-mi pieptene părul? Să-mi explice cum se mișcă luna? Să mă învețe să număr până la o sută? Să-mi pună încă un pulover peste celălalt? Chiar și să mă facă zilnic să înghit o linguriță din uleiul ăla scârbos din ficat de cod. Sunt fericit să-i las să-mi facă tot ce vor, mă încântă plăcerea constantă pe care le-o oferă existența mea micuță. Așadar, chiar dacă uleiul din ficat de cod îmi întoarce stomacul pe dos, îmi înfrâng bucuros dezgustul și înghit toată linguriţa dintr-odată, și chiar le mulțumesc pentru că mă fac să cresc sănătos și voinic. În același timp, mă încântă și uimirea lor: e limpede că nu-i un copil obișnuit – copilul ăsta e atât de aparte!

Şi astfel pentru mine expresia „copil obișnuit“ a devenit un termen de dispreț absolut. Era mai bine să ajung câine vagabond, mai bine să fiu schilod sau arierat, mai bine să fiu chiar și fată, numai să nu devin un „copil obișnuit“ ca toți ceilalți, numai să pot fi în continuare „atât de aparte!“ sau „cu adevărat neobișnuit!“

*

Așadar, iată-mă, de la vârsta de trei sau patru ani, dacă nu și mai devreme, deja un spectacol individual. Un program non-stop. O vedetă singuratică a scenei, silită permanent să improvizeze și să fascineze, să entuziasmeze, să uimească și să distreze publicul. Trebuia să fiu unica vedetă de dimineața până seara. De exemplu, într-o sâmbătă dimineața ne ducem în vizită acasă la Mala și Staszek Rudnicki, pe Strada Cancelarului, colț cu Strada Profeților. Pe drum ei îmi tot spun că nu trebuie cu nici un chip să uit că unchiul Staszek și tanti Mala nu au copii, așa că nici prin gând să nu-mi treacă să-i întreb, de exemplu, când o să aibă un bebeluș. Şi, în general, trebuie să mă port mai bine ca oricând. Unchiul și tanti au deja o părere foarte bună despre mine, așa că nu trebuie să fac nimica-nimicuța care să le poată strica părerea cea bună.

Tanti Mala și unchiul Staszek n-or avea ei copii, dar au, desigur, o pereche de pisici persane cu ochi albaștri, dolofane și leneșe, Chopin și Schopenhauer (în vreme ce înaintăm pe Strada Cancelarului am parte de două schițe de portret, a lui Chopin de la mama și a lui Schopenhauer de la tata). În cea mai mare parte a timpului pisicile picotesc încovrigate una lângă alta pe canapea sau pe un taburet capitonat, ca o pereche de urși

polari în hibernare. Iar în colț, deasupra pianului negru, stătea suspendată colivia cu pasărea cea bătrână și năpârlită, nu prea sănătoasă și chioară. Ciocul îi atârnă întotdeauna pe jumătate căscat, ca și cum i-ar fi sete. Uneori Mala și Staszek îi zic Alma, iar alteori îi zic Mirabelle. În colivia ei se află și cealaltă pasăre, pe care tanti Mala a pus-o acolo ca să-i ușureze singurătatea, făcută dintr-un con de pin vopsit, cu bețe de chibrit în chip de picioare și o țandără de lemn de un roșu închis în chip de cioc. Această nouă pasăre are aripi făcute din pene adevărate, care au căzut sau au fost smulse din aripile lui Alma-Mirabelle. Penele sunt colorate în turcoaz și mov.

*

Unchiul Staszek șade și fumează. Una dintre sprâncenele lui, cea din stânga, e întotdeauna ridicată, de parcă ar exprima o îndoială: chiar așa să fie, nu exagerezi un pic? Şi unul dintre incisivi îi lipsește, dându-i aerul unui golănaș de pe stradă. Mama de-abia dacă scoate vreo vorbă. Tanti Mala, o femeie blondă cu părul împletit în două cosițe care uneori îi cad cu eleganță pe umeri și alteori îi sunt înfășurate pe cap, ca o cunună, le oferă părinților mei câte un pahar de ceai și niște prăjitură cu mere. Ştie să curețe merele într-o singură spirală care se răsucește precum firul telefonului. Şi Staszek, și Mala visau cândva să devină fermieri. Au trăit câțiva ani într-un kibbutz, și apoi au încercat să trăiască alți câțiva ani la ferma unei cooperative, până ce a devenit limpede că tanti Mala era alergică la majoritatea plantelor sălbatice, în vreme ce unchiul Staszek era alergic la soare (sau, după cum zicea el, soarele însuși era alergic la el). Așa că acum unchiul Staszek e funcționar la Biroul Central al Poștei, în vreme ce tanti Mala lucrează duminica, marțea și joia ca asistentă a unui dentist faimos. Când ne aduce prăjitura cu mere, tata nu se poate abține să nu o complimenteze în obișnuitul său stil glumeț:

— Dragă Mala, coptu-ne-ai / Prăjitura cea din rai / Şi mereu am adorat / Ceaiul tău cel minunat.

Mama zice:

— Termină, Arieh.

Iar pentru mine, cu condiția să mănânc o felie groasă de prăjitură, ca un băiat mare, tanti Mala are o tratație specială: cireșată făcută în casă. Cireșata ei făcută în casă compensează puținătatea bulelor (e limpede că sticla cu apă gazoasă a suportat consecințele șederii prea îndelungate fără pălărie) prin cantitatea atât de generoasă de sirop roșu, încât e aproape insuportabil de dulce.

Așa că îmi mănânc politicos toată prăjitura (nu-i rea deloc), atent să nu mănânc cu gura deschisă, să mănânc corect cu furculița și să nu-mi mânjesc degetele, pe deplin conștient de diferitele pericole ale petelor, firimiturilor și gurii umplute prea tare, străpungând fiecare bucată de prăjitură cu furculița și mișcând-o prin aer extrem de grijuliu, ca și când aș lua în calcul posibilitatea ca aviația inamică să-mi intercepteze zborul cu încărcătura pe drumul de la farfurie la gură. Mestec frumos, cu gura închisă, și înghit discret, fără să mă ling pe buze. Pe parcurs culeg ocheadele admirative ale soților Rudnicki și mândria părinților mei și mi le prind pe uniforma de aviator. De asemenea, în cele din urmă câștig premiul promis: un pahar de cireșată făcută în casă, cu puține bule, dar foarte bogată în sirop.

Atât de bogată în sirop, într-adevăr, încât este complet, absolut și cu totul de nebăut. Nu pot lua nici o înghițitură. Nici măcar un strop. Are un gust mai rău decât cafeaua cu aromă de piper a mamei. E dezgustător de groasă și de lipicioasă, ca siropul de tuse.

Duc cupa tristeții la buze, făcându-mă că beau, și când tanti Mala se uită la mine – împreună cu restul publicului meu, nerăbdător să audă ce am să zic – jur în grabă (cu

cuvintele tatei și cu tonul tatei) că amândouă creațiile ei, prăjitura cu mere și băutura siropoasă, sunt „cu adevărat absolut excelente“.

Chipul lui tanti Mala se luminează.

— Mai este! Mai este multă! Hai să-ți mai torn un pahar! Am făcut o carafă întreagă!

Cât despre părinții mei, se uită la mine cu adorație mută. Cu urechile minții le aud aplauzele, și din talia minții mă înclin în fața audienței entuziaste.

Dar ce să fac acum? În primul rând, ca să câștig timp, trebuie să le abat atenția. Trebuie să rostesc o cugetare, ceva mult dincolo de vârsta mea, ceva care o să le placă:

— În viață un lucru atât de gustos ca acesta trebuie să fie băut cu înghițituri mici.

Folosirea expresiei „în viață“ mă ajută în mod special: Pitia a grăit din nou. Vocea pură, limpede a naturii înseși a răsunat prin gura mea. Gustă-ți viața cu înghițituri mici. Cu încetul, gânditor.

Astfel, cu o singură propoziție ditirambică am reușit să le abat atenția. Așa că n-o să bage de seamă că încă n-am băut deloc din cleiul lor pentru lemn. Între timp, pe când ei sunt încă în transă, cupa ororilor stă pe podea, alături de mine, pentru că viața trebuie băută cu înghițituri mici.

Cât despre mine, sunt cufundat în cugetare, cu coatele pe genunchi și mâinile sub bărbie, într-o poziție care reprezintă exact statuia fiului cel mic al Gânditorului. Mi-a fost arătată odată o poză a originalului, în enciclopedie. După o clipă-două atenția lor mă părăsește, fie pentru că nu se cuvine să se holbeze la mine când sufletul îmi plutește spre sfere mai înalte, fie pentru că au sosit alți musafiri și se încinge o discuție despre navele cu refugiați, politica de cumpătare și Înaltul Comisar.

Înșfac cu amândouă mâinile ocazia, mă strecor în hol cu potirul meu otrăvit și îl ridic la nasul uneia dintre pisicile persane, compozitorul sau filozoful, nu sunt sigur care. Ursulețul ăsta polar dolofan amușină o dată, se trage înapoi, scoate un miorlăit ofuscat, mișcă din mustăți, Nu, foarte mulțumesc, și se retrage cu un aer plictisit în bucătărie. Cât despre partenerul lui, trupeșa creatură nici măcar nu se ostenește să-și deschidă ochii când îi întind paharul, doar își încrețește nasul, ca și cum ar zice: Nu, zău așa, și mișcă spre mine o ureche rozalie. Ca și cum ar vrea să alunge o muscă.

Aș putea oare să golesc licoarea mortală în cănuța cu apă din colivie, pe care chioara și năpârlita Alma-Mirabelle o împarte cu conul ei de pin înaripat? Cântăresc argumentele pro și contra: conul de pin ar putea să mă pârască, în vreme ce filodendronul nu m-ar da de gol nici dacă ar fi interogat sub tortură. Prin urmare, aleg planta și nu perechea de păsări (care, la fel ca tanti Mala și unchiul Staszek, n-au copii, și pe care, așadar, nu trebuie să le întrebi când socotesc să facă un ou).

După o vreme tanti Mala observă paharul meu gol. Se dovedește pe dată că am făcut-o cu adevărat fericită savurându-i băutura. Îi zâmbesc și zic, întocmai ca un adult!, „Îți mulțumesc, tanti Mala, a fost tare bună“. Fără să întrebe sau să aștepte vreo confirmare, îmi umple la loc paharul și îmi amintește să nu pierd din vedere faptul că asta nu e tot, a făcut o carafă întreagă. Poate că cireșata ei n-o fi cea mai gazoasă posibil, dar e dulce ca ciocolata, nu-i așa?

Mă declar de acord, îi mulțumesc încă o dată și mă hotărăsc să aștept altă ocazie, apoi mă strecor din nou neobservat, ca un luptător din ilegalitate către instalațiile fortificate ale radarului britanic, și îi otrăvesc cealaltă plantă, un cactus.

Însă în acel moment simt o nevoie imperioasă, ca un strănut pe care nu-l poți reține, ca un râs irezistibil în clasă, să mărturisesc, să mă ridic în picioare și să anunț în public că băutura lor e atât de scârboasă, că până și pisicilor și păsărilor lor li se pare dezgustătoare, că am vărsat-o pe toată în ghivecele lor cu flori, și acum plantele lor o să moară.

Şi să fiu pedepsit şi să-mi suport pedeapsa ca un bărbat. Fără regrete.

Sigur că n-am s-o fac: dorința mea de a-i fermeca e mult mai puternică decât nevoia de a-i şoca. Sunt un rabin sfânt, nu un Genghis-Han.

*

Pe drum spre casă, mama se uită drept în ochii mei şi zice, cu un zâmbet conspirativ:

— Să nu crezi că n-am văzut. Am văzut tot.

Deplin nevinovat şi pur, cu inima-mi cea păcătoasă zvâcnind în piept ca un iepure speriat, zic:

— Ce ai văzut?

— Am văzut că erai cumplit de plictisit. Dar ai reuşit să n-o arăți, şi asta mi-a făcut plăcere.

Tata zice:

— Băiatul chiar că s-a purtat bine azi, dar la urma urmei şi-a primit răsplata, a căpătat o bucată de prăjitură şi două pahare de cireşată, din care nu-i cumpărăm niciodată, cu toate că ne cere întotdeauna, pentru că cine ştie dacă paharele de la chioşc sunt cu adevărat curate?

Mama:

— Nu sunt sigură că ți-a plăcut într-adevăr acea băutură, dar am observat că ai băut-o pe toată, ca să nu o jignești pe tanti Mala, şi sunt cu adevărat mândră de tine pentru asta.

— Mama ta, spune tata, poate vedea ce e în inima ta. Cu alte cuvinte, ea ştie pe dată nu numai ce ai spus şi ai făcut, dar şi lucrurile pe care crezi că nu le ştie nimeni altcineva. Nu e neapărat uşor să trăieşti cu cineva care poate vedea ce e în inima ta.

— Şi când tanti Mala ți-a oferit al doilea pahar, continuă mama, am observat că i-ai mulţumit şi l-ai băut pe tot, doar ca să-i faci plăcere. Vreau să ştii că nu sunt mulți copii de vârsta ta, de fapt nu sunt prea mulți oameni în stare de atâta considerație.

În acel moment aproape că am recunoscut că plantele familiei Rudnicki, nu eu, merită complimentul, de vreme ce ele au băut beleaua aia siropoasă.

Dar cum să smulg medaliile pe care tocmai mi le prinsese pe piept şi să le arunc la picioarele ei? Cum să le produc părinților mei o suferință absolut nemeritată? Tocmai învățasem de la mama că, dacă trebuie să alegi între a spune o minciună sau a jigni pe cineva, trebuie să-i preferi adevărului sensibilitatea. Confruntat cu o alegere între a face plăcere cuiva şi a spune adevărul, între a nu produce durere şi a nu minți, trebuie întotdeauna să-i preferi sinceității generozitatea. Făcând aceasta, te înalți deasupra turmei celor de rând şi câştigi din partea tuturor onoarea supremă: un copil foarte aparte.

Apoi tata ne-a explicat cu răbdare că în ebraică acel cuvânt care înseamnă „fără copii“ este înrudit cu cuvântul care înseamnă „întuneric“, pentru că amândouă implică o lipsă, o lipsă de copii sau o lipsă de lumină. Mai este un cuvânt înrudit, care înseamnă a cruța sau a economisi. „«Cel care cruță nuiaua îşi urăşte copilul» se spune în Cartea Proverbelor, şi sunt întru totul de acord cu această afirmație.“ Printr-o digresiune în limba arabă, el continuă, sugerând că vorba care înseamnă „întuneric“ este legată de cea care înseamnă „a uita“. „Cât despre conul de brad, numele lui ebraic, *istrubal*, derivă dintr-un cuvânt grecesc, *strobilos*, care desemnează orice se răsucește sau se învârtește, de la *strobos*, actul rotirii. Iar acest cuvânt are aceeaşi rădăcină cu cuvintele «strofă» şi «catastrofă». Acum câteva zile am văzut un camion care se răsturnase pe drumul spre muntele Scopus: oamenii din el au fost răniți, iar roțile încă se mai învârteau – aşa că era *strobos*, şi era şi catastrofă. De îndată ce ajungem acasă să binevoiască Preacinstitul Domn să-şi strângă toate jucăriile pe care le-a lăsat împrăştiate pe podea şi să le pună acolo unde le e locul.“

35

Părinții mi-au pus pe umeri tot ce nu au reușit să înfăptuiască ei înșiși. În 1950, în seara zilei în care s-au întâlnit pentru prima oară, întâmplător, pe scările Facultății Terra Sancta, Hannah și Michael (din romanul *Soțul meu, Michael*) se întâlnesc din nou în cafeneaua Atara de pe strada Ben Yehuda din Ierusalim. Hannah îl îndeamnă pe Michael să vorbească despre sine, dar în loc de asta el îi povestește despre tatăl lui văduv:

> Tatăl lui își pusese în el mari speranțe. Refuza să recunoască faptul că fiul lui era un tânăr obișnuit… Cea mai mare dorință a tatălui era ca Michael să ajungă profesor la Ierusalim, pentru că bunicul lui din partea tatălui predase științele naturale la seminarul pedagogic evreiesc din Grodno… Ar fi frumos, credea tatăl lui Michael, ca lanțul să se continue de la o generație la alta.
> — O familie nu e o probă de ștafetă, cu o profesie în chip de torță, a zis [Hannah].

Mulți ani tata nu și-a pierdut nădejdea că în cele din urmă mantia unchiului Joseph va poposi la el și că mi-ar putea-o trece mie la timpul potrivit, dacă urmez tradiția familiei și devin cărturar. Iar dacă, din cauza muncii lui plictisitoare care nu-i lăsa decât orele nopții pentru cercetare, mantia nu poposea la el, poate că avea să o moștenească unicul lui fiu.

Simt că mama voia ca atunci când o să fiu mare să exprim lucrurile pe care ea nu a fost în stare să le exprime.

*

În anii următori îmi tot aminteau, cu un chicotit amestecat cu mândrie, în prezența tuturor musafirilor lor îmi aminteau, în fața familiilor Zarchi și Rudnicki și Hanani și Bar-Yitzhar și Abramski îmi aminteau întotdeauna cum, pe când aveam doar cinci ani, la câteva săptămâni după ce învățasem literele din alfabet, am scris cu litere mari pe spatele uneia dintre cărțile de vizită ale tatei AMOS KLAUSNER SCRIITOR și am țintuit-o pe ușa odăiței mele.

Ştiam cum sunt făcute cărțile chiar înainte de a ști să citesc. Mă strecuram în încăpere și mă ridicam pe vârfuri în spatele tatălui meu, cum stătea aplecat peste birou, cu capul obosit plutind într-o baltă de lumină de la lampa lui de birou, în vreme ce își croia drum încet, cu trudă, prin valea șerpuitoare din- tre două teancuri de cărți de pe birou, culegând tot soiul de amănunte de prin volumele care zăceau deschise în fața lui, smulgându-le, ținându-le la lumină, cercetându-le, sortându-le, copiindu-le pe niște fișe mici, și apoi potrivindu-l pe fiecare la locul lui din puzzle, așa cum înșiri un colier.

De fapt, și eu lucrez cam ca el. Lucrez ca un ceasornicar sau ca un argintar de modă veche: cu un ochi mijit, cu o lupă sub celălalt, cu o pensetă fină între degete, cu bucăți de hârtie, nu fișe, așezate pe birou în fața mea, pe care am scris diferite cuvinte, verbe, adjective și adverbe, și bucăți de fraze dezmembrate, fragmente de expresii și descrieri și tot felul de încercări de combinații. Din când în când culeg cu grijă, cu penseta, câte una dintre aceste particule, aceste molecule de text, o ridic în lumină și o cercetez atent, o răsucesc în diferite direcții, mă întind în față și o frec sau o șlefuiesc, o ridic iar în lumină, iar o frec ușor, apoi mă aplec în față și o potrivesc în textura pânzei pe care o țes. Apoi mă uit intens la ea din diferite unghiuri, încă nu pe deplin satisfăcut, și iar o scot și o

înlocuiesc cu alt cuvânt sau încerc să o potrivesc în alt locaș din aceeași frază, apoi o scot, o șlefuiesc încă un picuț și iar încerc să o potrivesc, poate că într-un unghi puțin diferit. Poate că mai departe în frază. Sau la începutul celei următoare. Sau poate că ar trebui să o tai și să fac o propoziție de un cuvânt, de sine stătătoare?

Mă ridic. Mă plimb prin cameră. Mă întorc la birou. Mă uit la ea câteva clipe sau mai mult, tai toată fraza sau rup toată pagina. Renunț, disperat. Mă blestem cu voce tare și blestem scrisul în general și limba cu totul și totuși mă așez și încep să pun totul la un loc, iarăși.

A scrie un roman, am spus cândva, e ca și cum ai încerca să faci munții Edom din Lego. Sau ca și cum ai construi întregul Paris, cu clădiri, piețe și bulevarde, până la ultima bancă de pe stradă, din bețe de chibrit.

Dacă scrii un roman de optzeci de mii de cuvinte trebuie să iei cam un sfert de milion de hotărâri, nu doar în privința liniilor mari ale intrigii, cine trăiește sau moare, cine se îndrăgostește sau este necredincios, cine se îmbogățește sau se face de râsul lumii, numele și chipurile personajelor, obiceiurile și ocupațiile lor, împărțirea pe capitole, titlul cărții (acestea sunt cele mai simple, cele mai generale hotărâri); nu doar ce să povestești și ce să ascunzi sub aparențe înșelătoare, ce vine întâi și ce vine la urmă, ce să spui deschis și la ce să faci aluzie, indirect (și acestea sunt hotărâri destul de generale); dar trebuie să iei și mii de hotărâri mai delicate, cum ar fi dacă să scrii, în cea de-a treia propoziție de la sfârșitul paragrafului, „albastru“ sau „albăstrui“. Sau ar trebui să fie „albastru-pal“? Sau „azuriu“? Sau „albastru-regal“? Sau ar trebui cu adevărat să fie „cenușiu-albăstrui“? Şi acest „albastru-cenușiu“ trebuie să stea la începutul propoziției sau trebuie să strălucească doar către sfârșit? Ori la mijloc? Sau ar trebui pur și simplu să fie prins în curgerea unei fraze complicate, plină de propoziții subordonate? Sau cel mai bine ar fi să scriu cele două cuvinte, „lumina serii“, fără să încerc să o colorez în „albastru-cenușiu“ sau „albastru prăfuit“ sau cum o mai fi?

*

Din fragedă pruncie am fost victima unei spălări a creierului meticuloase și prelungite: templul cărților unchiului Joseph, în Talpiot, cămașa de forță, făcută din cărți, a tatălui meu, din apartamentul nostru din Kerem Avraham, refugiul în cărți al mamei mele, poeziile bunicului Aleksandr, romanele vecinului nostru, domnul Zarchi, fișele de cartotecă și jocurile de cuvinte ale tatălui meu și chiar îmbrățișarea cu aromă picantă a lui Saul Cernikovski, și domnul Agnon, cel care avea multe umbre, cu coacăzele lui.

Însă adevărul e că în taină am întors spatele cărții de vizită pe care o țintuisem pe ușa odăii mele. Mulți ani am visat doar să cresc și să scap din aceste labirinturi de cărți și să mă fac pompier. Focul și apa, uniforma, eroismul, casca de argint sclipitor, vaierul sirenei, privirile fetelor și luminile fulgerând, panica de pe stradă, năvala tunătoare a mașinii roșii lăsând în urma ei o dâră de spaimă.

Şi apoi scările, furtunurile care se descolăcesc la nesfârșit, strălucirea flăcărilor care se reflectă ca niște picături de sânge în roșul mașinii și, în cele din urmă, punctul culminant, fata sau femeia inconștientă cărată pe umărul curtenitorului ei salvator, devotamentul față de datorie dus până la sacrificiul de sine, pielea, genele și părul pârjolite, fumul infernal care te înăbușă. Şi imediat după aceea – lauda, râurile de iubire înlăcrimată din partea femeilor amețite care îți cad leșinate la piept, cu admirație și recunoștință, și mai presus de toate cea mai frumoasă dintre ele, cea pe care ai salvat-o vitejește din flăcări cu forța plină de gingășie a brațelor tale.

*

Dar cine era cea pe care în cea mai mare parte a copilăriei mele am tot salvat-o, în fanteziile mele, din cuptorul mistuitor și a cărei iubire am câștigat-o în schimb? Poate că nu așa trebuie pusă întrebarea, ci, mai degrabă: ce cumplită, incredibilă presimțire a pătruns în inima îngâmfată a acelui copil nesăbuit și visător și i-a sugerat, fără să-i dezvăluie deznodământul, i-a semnalat, fără să-i dea vreo șansă să interpreteze, cât ar mai fi fost timp, aluzia voalată la ceea ce avea să i se întâmple mamei lui într-o seară de iarnă?

Pentru că la cinci ani mă imaginam deja, iar și iar, un pompier îndrăzneț și calm, strălucitor în uniforma și casca lui, năpustindu-se vitejește de unul singur în flăcările turbate, riscându-și viața și salvând-o, inconștientă, din foc (în vreme ce tatăl lui cel neputincios și palavragiu nu făcea altceva decât să stea acolo uluit, privind neajutorat incendiul).

Şi astfel, întrupând în ochii proprii eroismul călit în foc al evreului de tip nou (întocmai așa cum îi recomandase tatăl lui), se aruncă în foc și o salvează și, făcând aceasta, o smulge pe veci pe mama lui din încleștarea tatălui și o ia sub aripa sa.

Dar cu ce fire negre să fi țesut eu această oedipiană fantezie care nu m-a părăsit mulți ani? Să fie cu putință ca, în vreun fel, asemenea mirosului unui fum îndepărtat, acea femeie, Irina, Ira, să se fi strecurat în fantezia mea cu pompierul și femeia salvată? Ira Steletskaya, soția inginerului din Rovno, al cărei soț obișnuia să o piardă la cărți în fiecare noapte. Biata Ira Steletskaya, care s-a îndrăgostit de Anton, fiul vizitiului, și și-a pierdut copiii, până ce într-o zi a golit un bidon de parafină și a murit arzând în coliba lui din carton gudronat. Dar toate astea s-au întâmplat cu cincizeci de ani înainte de a veni eu pe lume, într-o țară pe care n-am văzut-o niciodată. Şi cu siguranță mama n-ar fi putut fi atât de nebună, încât să-i spună o poveste îngrozitoare ca aceea unui copil de patru-cinci ani?

*

Când tata nu era acasă și ședeam la masa din bucătărie alegând linte, în vreme ce mama stătea cu spatele la mine curățând legume, storcând portocale sau făcând perișoare pe planșetă, îmi spunea tot felul de povești ciudate și, da, înfricoșătoare. Micul Peer, fiul orfan al lui Jon, nepotul lui Rasmus Gynt, trebuie să fi fost chiar ca mine atunci când el și sărmana lui mamă văduvă, Åse, stăteau singuri în coliba lor de pe munte în acele nopți lungi, cu vânt și zăpadă, iar el absorbea și păstra în inimă povestirile ei mistice, pe jumătate nebunești, despre castelul Soria-Moria de dincolo de fiord, despre răpirea miresei, trolii din castelul regelui muntelui și vârcolacii verzi, despre topitorul de nasturi, drăcușori și ondine, precum și despre cumplitul Boyg.

Bucătăria însăși, cu pereții ei înnegriți de fum și podeaua strâmbă, era la fel de îngustă și de joasă ca o carceră. Lângă sobă aveam două cutii de chibrituri, una cu chibriturile noi și cealaltă cu chibriturile arse pe care, pentru a face economie, le foloseam ca să aprindem un arzător sau primusul de la un arzător deja aprins.

Or fi fost poveștile mamei ciudate, înfricoșătoare, dar erau captivante, pline de peșteri și turnuri, sate părăsite și poduri stricate atârnând deasupra abisului. Poveștile ei nu începeau cu începutul și nu se sfârșeau fericit, ci licăreau în penumbră, se răsuceau în jurul lor însele, răsăreau o clipă din ceață, te uimeau, îți dădeau fiori pe șira spinării, apoi dispăreau înapoi în întuneric înainte să fi avut timp să vezi ceea ce era în fața ochilor tăi. Așa era povestea ei despre bătrânul Aleluiev și cea despre Tanicica și cei trei bărbați ai ei, frații fierari care s-au omorât unul pe altul, cea despre ursul care a adoptat un copil mort, stafia din peșteră care s-a îndrăgostit de nevasta pădurarului sau stafia lui Nikita căruțașul

care s-a întors din moarte ca să o farmece și să o seducă pe fiica ucigașului.

Poveștile ei erau pline de mure, afine, fragi, trufe și ciuperci. Fără să se sinchisească de vârsta mea fragedă, mama mă ducea în locuri prin care puțini copii călcaseră, și astfel desfăcea în fața mea un evantai captivant de cuvinte, ca și cum m-ar fi luat în brațe și m-ar fi ridicat din ce în ce mai sus, dezvăluindu-mi înălțimi amețitoare ale limbii: câmpurile ei erau împestrițate cu soare sau scăldate în rouă, pădurile ei erau dese sau de nepătruns, copacii se înălțau semeți, pajiștile erau înverzite, muntele, un munte necălcat de picior de om, se înălța amenințător, castelele dominau, turlele erau semețe, câmpiile dormeau liniștite și se tolăneau, iar prin văi, cărora le zicea vâlcele, șipote, pâraie și râulețe țâșneau, susurau și șopoteau.

*

Mama ducea o viață singuratică, închisă în casă în cea mai mare parte a timpului. În afară de prietenele ei Lilenka, Esterka și Fania Weissmann, care fuseseră și ele la școala Tarbuth din Rovno, mama nu găsea nimic interesant la Ierusalim; nu-i plăceau locurile sfinte și numeroasele situri antice faimoase. Sinagogile și academiile rabinice, bisericile, mânăstirile și moscheile îi păreau toate o apă și un pământ, plicticoase și pline de duhoarea bărbaților evlavioși care nu se spălau suficient de des. Nările ei sensibile se trăgeau înapoi în fața mirosului de carne nespălată, chiar și sub un nor cenușiu de tămâie.

Nici tata nu-și pierdea vremea cu religia. Considera că preoții, indiferent de credință, erau bărbați destul de dubioși, ignoranți, care nutreau uri antice, aţâțau spaimele, scorneau doctrine mincinoase, vărsau lacrimi de crocodil și negustoreau obiecte sfinte contrafăcute, relicve false și tot soiul de credințe și prejudecăți găunoase. Suspecta pe oricine trăia de pe urma religiei de un fel de șarlatanism îndulcit. Îi plăcea să citeze remarca lui Heine, că și preotul, și rabinul duhnesc (sau, în versiunea atenuată a tatei: „Nici unul dintre ei nu miroase a trandafiri! Şi nici Muslim Mufti, Haj Amin cel iubitor de naziști!“). Pe de altă parte, el credea uneori într-o providență vagă, un „spirit al poporului, care prezidează“ sau „Stânca lui Israel“, ori în minunile „geniului creator evreiesc“, și își punea nădejdea, de asemenea, în puterile mântuitoare sau renăscătoare ale artei: „Preoții frumuseții și pensula artiștilor“, recita el cu patos din ciclul de sonete al lui Cernikovski, „și cei ce stăpânesc farmecul mistic al versului / Mântuiesc lumea prin melodie și cântec“. Credea că artiștii sunt superiori altor oameni, mai pătrunzători, mai cinstiți, neîntinați de urâciune. Gândul că unii artiști, în ciuda tuturor acestor lucruri, au putut să-l urmeze pe Stalin sau chiar pe Hitler, îl tulbura și îl mâhnea. Adesea se certa cu sine pe acest subiect: artiștii care erau captivați de farmecul tiranilor și se puneau în slujba represiunii și răutății nu meritau titlul de „preoți ai frumuseții“. Uneori încerca să-și explice lui însuși că își vânduseră sufletul diavolului, ca Faust al lui Goethe.

Dacă pe tata îl îmbăta într-o anumită măsură fervoarea sionistă a celor care construiau noi suburbii, cumpărau și cultivau pământ nelucrat și pavau drumuri, pe mama n-o atingea deloc. De obicei lăsa ziarul jos după ce arunca o privire asupra titlurilor. Considera politica o catastrofă. Flecăreala și bârfa o plictiseau. Când aveam musafiri sau când mergeam în vizită la unchiul Joseph și mătușa Zipporah, în Talpiot, sau la familiile Zarchi, Abramski, Rudnicki, la domnul Agnon, la familia Hanani sau la Hannah și Hayim Toren, mama rareori se alătura conversației. Şi totuși, uneori prin simpla ei prezență îi făcea pe bărbați să vorbească și iar să vorbească, din răsputeri, în vreme ce ea ședea și nu zicea nimic, zâmbind ușor, ca și cum ar fi încercat să descifreze din disputa lor motivul pentru care domnul Zarchi susținea o părere, iar domnul Hanani pe cea opusă: oare disputa ar fi

fost diferită dacă dintr-odată ar fi făcut schimb și fiecare ar fi apărat poziția celuilalt, în vreme ce o ataca pe cea pentru care pledase înainte?

Hainele, obiectele, coafurile și mobila o interesau pe mama doar ca ferestruici prin care putea privi pe furiș în viețile interioare ale oamenilor. Ori de câte ori mergeam acasă la cineva sau chiar și într-o sală de așteptare, mama ședea dreaptă într-un colț, cu mâinile încrucișate la piept, ca o elevă model dintr-un pension de domnișoare, și se uita cu atenție, fără grabă, la perdele, tapițerie, tablourile de pe pereți, cărți, porțelanuri, obiectele de pe rafturi, ca un detectiv care adună din ce în ce mai multe detalii, dintre care unele ar putea în cele din urmă să se combine și să ofere un indiciu.

Secretele celorlalți o fascinau, nu la nivel de bârfă – cui îi place de cine, cine umblă cu cine, cine a cumpărat oarece –, ci ca pe o persoană care studiază așezarea pietrelor într-un mozaic sau a fragmentelor dintr-un puzzle uriaș. Asculta conversația cu atenție și cu acel zâmbet slab plutindu-i neintenționat pe buze; îl observa amănunțit pe vorbitor, urmărindu-i buzele, ridurile feței, ce face cu mâinile, ce spune trupul lui și ce încearcă să ascundă, încotro îi sunt îndreptați ochii, orice schimbare a poziției și dacă picioarele îi sunt fără astâmpăr sau liniștite în pantofi. Rareori participa la conversație, dar dacă ieșea din tăcerea ei și rostea o frază sau două, de obicei conversația nu revenea la ceea ce fusese înainte de intervenția ei.

Sau poate că era doar faptul că în acea vreme femeilor li se atribuia rolul de public în conversații. Dacă o femeie deschidea brusc gura și rostea o frază sau două provoca o oarecare surprindere.

Din când în când mama dădea meditații. Uneori mergea la câte o conferință sau la o întrunire literară. Însă în cea mai mare parte a timpului stătea acasă. Nu lenevea, muncea din greu. Muncea în tăcere și cu spor. N-am auzit-o niciodată fredonând sau mormăind în vreme ce se ocupa de gospodărie. Gătea, cocea, spăla, punea la locul lor cumpărăturile, călca, curăța, deretica, spăla vase, tăia legume, frământa aluat. Dar când apartamentul era în deplină rânduială, când terminase cu spălatul și rufele erau împăturite și puse frumos la locul lor, mama se încolăcea în colțul ei și citea. Împăcată cu trupul ei, respirând lent și ușor, ședea pe canapea și citea. Cu picioarele desculțe trase sub ea, citea. Aplecată peste cartea rezemată pe genunchi, citea. Cu spatele arcuit, cu gâtul aplecat în față, cu umerii lăsați, cu tot trupul în formă de semilună, citea. Cu fața pe jumătate ascunsă de părul ei întunecat, aplecată peste pagină, citea.

Citea în fiecare seară, în vreme ce eu mă jucam afară, în curte, iar tata ședea la biroul lui notându-și observațiile pe fișe de cartotecă îmbâcsite, și citea și după ce spălam vasele de la cină, citea în vreme ce tata și cu mine ședeam împreună la biroul lui, eu cu capul înclinat, rezemat ușor de umărul lui, triind timbre, verificându-le în catalog și lipindu-le în album, citea după ce mă duceam la culcare și tata se întorcea la fișele lui micuțe, citea după ce erau închise obloanele, iar canapeaua era desfăcută, dezvăluind patul dublu ascuns în ea, și continua să citească chiar și după ce se stingea lumina din tavan și tata își scotea ochelarii, se întorcea cu spatele la ea și se prăbușea în somnul oamenilor bine intenționați, care cred cu tărie că totul va fi bine, și continua să citească: suferea de insomnie, care s-a agravat cu timpul, până ce în ultimul an al vieții ei diverși doctori au considerat potrivit să-i prescrie pastile puternice și tot soiul de poțiuni și soluții de dormit și i-au recomandat două săptămâni de odihnă adevărată la un hotel familial din Safed sau la sanatoriul Fondului Sănătății din Arza.

Prin urmare, tata a împrumutat câteva lire de la părinții săi și s-a oferit să aibă grijă de copil și de casă, iar mama chiar a plecat singură la sanatoriul de la Arza. Însă nici măcar acolo nu s-a oprit din citit; dimpotrivă, a citit aproape zi și noapte. De dimineața până

seara stătea pe un șezlong în păduricea de pini de pe coasta dealului și citea, iar seara citea pe veranda luminată, în vreme ce ceilalți internați dansau, jucau cărți sau participau la alte activități. Iar noaptea cobora în micul salon de lângă biroul recepției și își petrecea cea mai mare parte a nopții citind, ca să nu o deranjeze pe femeia cu care împărțea camera. Citea din Maupassant, Cehov, Tolstoi, Gnessin, Balzac, Flaubert, Dickens, Chamisso, Thomas Mann, Iwaskiewicz, Knut Hamsun, Kleist, Moravia, Hermann Hesse, Mauriac, Agnon, Turgheniev, precum și din Somerset Maugham, Stefan Zweig și André Maurois – rar și-a ridicat ochii din carte pe toată perioada acelei pauze. Când s-a întors acasă, la Ierusalim, arăta obosită și palidă, cu umbre negre sub ochi, ca și cum ar fi petrecut în fiecare noapte. Când tata și cu mine am întrebat-o cum s-a bucurat de vacanță, a zâmbit și a zis: „Nu m-am gândit la asta“.

*

Odată, când aveam șapte sau opt ani, mama mi-a spus, pe când ședeam pe penultimele locuri din autobuz, în drum spre clinică sau spre magazinul de încălțăminte, că, deși e adevărat că și cărțile se pot schimba cu trecerea anilor la fel de mult ca oamenii, diferența este că, în vreme ce oamenii întotdeauna te lasă baltă când vine vremea să nu mai poată obține de la tine nici un avantaj, plăcere, interes sau cel puțin o senzație plăcută, o carte nu te părăsește niciodată. Firește, uneori tu le lași baltă, poate ani în șir sau chiar pe vecie. Dar ele, chiar dacă le-ai trădat, nu-ți vor întoarce nicicând spatele: te vor aștepta tăcute și modeste pe raftul lor. Te vor aștepta zece ani. Nu se vor plânge. Până într-o noapte în care ai brusc nevoie de o carte; chiar și la trei dimineața, chiar dacă e o carte pe care ai părăsit-o și ai șters-o din inimă de ani și ani, nu te va dezamăgi niciodată, va coborî din raft și îți va ține tovărășie la nevoie. Nu va încerca să-și ia revanșa sau să se scuze sau să se întrebe dacă merită să o facă, dacă tu o meriți sau dacă vă mai potriviți, va veni pe loc, de îndată ce i-o ceri. O carte nu te va dezamăgi niciodată.

*

Care a fost numele primei povești pe care am citit-o singur? De fapt, tata mi-a citit în pat cartea atât de des, încât trebuie să fi ajuns să o învăț pe de rost, cuvânt cu cuvânt, iar odată, când tata n-a putut să mi-o citească, am luat cartea cu mine în pat și am recitat-o toată pentru mine, de la început până la sfârșit, făcându-mă că citesc, făcându-mă că sunt tata, întorcând foaia exact la acea pauză dintre două cuvinte la care tata obișnuia să o întoarcă în fiecare seară.

A doua zi i-am cerut tatei să urmărească rândurile cu degetul când citește și i-am urmărit degetul, iar după ce a făcut asta a cincea sau a șasea oară puteam identifica fiecare cuvânt după formă și după locul lui pe rând.

Apoi a venit momentul să-i surprind pe amândoi. Într-o sâmbătă dimineață am apărut în bucătărie, încă în pijama, și fără să zic nimic am deschis cartea pe masă, între ei, degetul meu arăta pe rând fiecare cuvânt, iar eu rosteam cu voce tare cuvântul în vreme ce degetul meu îl atingea. Părinții mei, amețiți de mândrie, au căzut în capcană, incapabili să-și închipuie enormitatea înșelăciunii, convinși amândoi că acest copil neobișnuit a învățat singur să citească.

Dar până la urmă chiar am învățat singur. Am descoperit că fiecare cuvânt are forma lui specială. Așa cum se poate spune, de exemplu, despre „câine“14 că arată ca o față rotundă, cu profilul unui nas desenat într-o parte și o pereche de ochelari în cealaltă parte; iar „ochi“15 arată într-adevăr ca o pereche de ochi cu puntea unui nas între ei. Astfel am reușit să citesc rânduri și chiar pagini întregi.

14. Este vorba despre cuvântul din limba engleză, *dog*. (N. tr.)

15. Idem, *eye*. (N. tr.)

După ce au mai trecut vreo două săptămâni am început să mă împrietenesc cu literele însele. F-ul din „flamură“ arată ca o flamură fluturând la începutul flamurii. Ş-ul din „șarpe“ arată chiar ca un șarpe. Tăticul și mămica16 sunt la fel la sfârșit, însă restul e foarte diferit: tăticul are la mijloc o pereche de ghete din care ies picioarele, în vreme ce mămica are un șir de dinți care arată ca și cum ar zâmbi.

16. Idem, *Daddy* și *Mummy*. (N. tr.)

*

Prima carte pe care mi-o amintesc e o carte cu poze despre un urs mare și gras care era foarte mândru de el, un urs leneș și somnoros care semăna un pic cu domnul Abramski al nostru, și ursului îi plăcea să lingă miere chiar și când n-ar fi trebuit. Nu doar lingea miere, se îndopa cu ea. Cartea avea un sfârșit nefericit urmat de un sfârșit și mai nefericit, și doar după aceea venea sfârșitul fericit. Ursul cel leneș a fost înțepat crunt de un roi de albine și, de parcă asta n-ar fi fost destul, pentru că a fost așa de lacom a fost pedepsit cu o durere de dinți și era o imagine cu el cu fața umflată și cu o cârpă albă legată în jurul capului, cu o fundă mare în creștet, drept între urechi. Iar morala era scrisă cu litere mari și roșii:

NU E BINE SĂ MĂNÂNCI PREA MULTĂ MIERE!

În lumea tatălui meu nu exista suferință care să nu ducă la mântuire. Sufereau evreii în diaspora? Ei bine, în curând o să se creeze Statul Israel și atunci totul o să fie mai bine. S-a pierdut ascuțitoarea? Ei bine, mâine o să cumpărăm una nouă, mai bună. Azi ne doare un pic burtica? Îți trece până te însori. Şi sărmanul urs înțepat, ai cărui ochi erau atât de jalnici că mi se umpleau mie ochii de lacrimi când mă uitam la el? Ei bine, iată-l pe pagina de alături, sănătos și voios, și nu mai era leneș, pentru că învățase lecția: a încheiat un tratat de pace cu albinele, în folosul ambelor părți, și era chiar și o clauză în el care îi asigura o livrare regulată de miere, o cantitate rezonabilă, moderată, ce e drept, însă pe vecie.

Şi așa, pe ultima pagină ursul arăta vesel și zâmbitor și își construia o casă, ca și cum după toate aventurile captivante hotărâse să intre în rândurile clasei de mijloc. Aducea un pic cu tatăl meu când era binedispus: arăta ca și cum era pe cale să facă o poezie sau un joc de cuvinte, sau să-mi zică Înălțimea Voastră Preacinstită („doar în glumă!“).

Toate astea, mai mult sau mai puțin, erau scrise acolo, într-un singur rând de pe ultima pagină, și acesta s-ar putea să fie cu adevărat primul rând din viața mea pe care l-am citit nu după formele cuvintelor, ci literă cu literă, așa cum se cuvine, și de acum fiecare literă avea să fie nu un desen, ci un sunet diferit:

MOŞ MARTIN E TARE FERICIT! MOŞ MARTIN E PLIN DE BUCURIE!

Numai că, într-o săptămână sau două, foamea mea avea să devină frenezie a hrănirii. Părinții nu mă mai puteau despărți de cărți, de dimineața până seara și chiar mai târziu.

Ei erau cei care mă împinseseră să citesc, și acum erau ca ucenicul vrăjitor: eu eram

apa care nu mai putea fi oprită. Hai numai să vezi, fiul tău șade pe jumătate dezbrăcat pe podea, în mijlocul coridorului, nu-ți fie cu supărare, citind. Copilul se ascunde sub masă, citind. Copilul ăla aiurit iar s-a încuiat în baie și șade pe closet citind, de n-o fi căzut înăuntru, cu carte cu tot, și s-a înecat. Copilul doar s-a prefăcut că adoarme, de fapt aștepta să plec, și după ce am ieșit din odaie a mai stat un pic, apoi a aprins lumina, fără să i se dea voie, și acum se pare că șade cu spatele proptit în ușă, ca tu și cu mine să nu putem intra, și ghici ce face? Copilul poate citi fluent fără vocale. Chiar vrei să știi ce face? Păi, copilul zice acum că așteaptă să termin o parte din ziar. De acum încolo mai avem în casă un dependent de ziare. Copilul ăla nu s-a mișcat din pat tot weekendul, doar cât să meargă la closet. Şi chiar și acolo și-a luat cartea cu el. Citește toată ziulica, de-a valma, povestiri de Asher Barash sau Shoffmann, unul dintre romanele chinezești ale lui Pearl Buck, *Cartea tradițiilor evreiești*, *Călătoriile lui Marco Polo*, *Aventurile lui Magellan și Vasco da Gama*, *Sfaturi pentru persoanele în vârstă în caz de gripă*, *Buletinul Consiliului Districtului Beit Hakerem*, *Regii Israelului și Iuda*, *Evenimente importante din 1929*, pamflete despre coloniile agricole, numere vechi din *Săptămânalul Femeilor Muncitoare*, dacă o ține tot așa, în curând o să mănânce coperte și o să bea cerneală de tipar. Trebuie să punem piciorul în prag și să facem ceva. Trebuie să punem capăt situației: începe deja să fie ciudat și, de fapt, destul de îngrijorător.

36

Clădirea din josul străzii Zecharias avea patru apartamente. Apartamentul familiei Nahlieli era la primul etaj, în spatele clădirii. Ferestrele dădeau spre curtea din spate, părăginită, în parte pavată și în parte acoperită de buruieni iarna și de ciulini vara. Curtea mai adăpostea sârme de rufe, lăzi de gunoi, urmele unui foc de tabără, o ladă de ambalaj veche, un șopron din tablă ruginită și rămășițele de lemn ale unei *sukkah*. Pasiflore azurii înfloreau pe zid.

Apartamentul avea o bucătărie, o sală de baie, un hol la intrare, două încăperi și opt sau nouă pisici. După prânz doamna învățătoare Isabella și soțul ei Nahlieli, casierul, foloseau prima încăpere drept salon, iar noaptea dormeau, împreună cu oștirea lor de pisici, în cea de-a doua încăpere, mai micuță. Se trezeau devreme în fiecare dimineață și împingeau toată mobila afară, în hol, și puneau în fiecare cameră trei sau patru pupitre, cu trei sau patru bănci, pe care încăpeau câte doi copii.

Astfel, între opt dimineața și prânz, casa lor devenea Şcoala elementară particulară „Tărâmul Copiilor“.

La „Tărâmul Copiilor“ erau două clase și două învățătoare, și asta era tot ce putea cuprinde micul apartament, cu opt elevi în clasa întâi și alți șase în clasa a doua. Isabella Nahlieli era proprietăreasa școlii și avea rolul de directoare, magazineră, casieră, organizatoare a programului de cursuri, femeie de serviciu, învățătoare la clasa întâi, și răspundea de toate activitățile practice. Îi spuneam întotdeauna doamna învățătoare Isabella.

Era o femeie gălăgioasă, voioasă, zdravănă, de vreo patruzeci de ani, și avea deasupra buzei de sus o aluniță păroasă, care arăta ca o libarcă rătăcită pe acolo. Era irascibilă, imprevizibilă, severă și totuși bună ca pâinea caldă. În rochiile ei simple și largi din bumbac imprimat, cu multele lor buzunare, arăta ca o peștoare îndesată, cu ochi vulturești din *ștetl*, care te putea prețălui pe dinăuntru și pe dinafară cu o singură privire a ochiului ei experimentat și cu vreo două întrebări bine țintite. Într-o clipă afla exact cine ești, cu toate secretele tale. În vreme ce te interoga, mâinile ei aspre și roșii își făceau neîncetat de lucru prin nenumăratele ei buzunare, ca și cum ar fi fost gata să scoată soția perfectă pentru tine, o perie de păr, niște picături de nas sau cel puțin o batistă curată ca să șteargă mucul acela verde, jenant, din vârful nasului tău.

Doamna învățătoare Isabella era și o păstoriță de pisici. Oriunde mergea era înconjurată de o turmă de pisici topite de admirație care îi nimereau în picioare, i se agățau de tivul rochiei, o împiedicau să înainteze și aproape că o făceau să se poticnească, atât îi erau de devotate. Erau de toate culorile posibile, se cățărau cu ghearele pe rochia ei și i se așezau pe umerii lați, se încovrigau în coșul cu cărți, se instalau ca niște cloști pe pantofii ei și se încăierau între ele, cu vaiere disperate, pentru privilegiul de a i se cuibări la piept. La lecțiile ei erau mai multe pisici decât elevi, care stăteau foarte liniștite, ca să nu deranjeze ora; dresate ca niște câini, bine-crescute ca niște domnișoare de familie bună, stăteau pe pupitrul ei, în poala ei, pe genunchii noștri mici, pe ghiozdanele noastre, pe pervaz și pe cutia cu echipamentul pentru educație fizică și lucru manual.

Uneori doamna învățătoare Isabella le certa sau le dădea porunci. Clătina mustrător degetul către una sau alta dintre ele și o amenința că o trage de urechi sau îi smulge coada dacă nu își îmbunătățește pe loc purtarea. În ce le privește, pisicile i se supuneau întotdeauna pe loc, necondiționat și fără să crâcnească. „Zerubbabel, să-ți fie rușine!“

striga ea brusc. Imediat un biet păcătos se desprindea din ghemul de pe preșul din fața pupitrului ei și se furișa plin de rușine, cu burta aproape târându-se pe podea, cu coada între picioare și urechile lăsate pe spate, către colțul încăperii. Toți ochii – ai copiilor și ai pisicilor deopotrivă – erau ațintiți asupra lui, martori ai dizgrației. Așa că acuzatul se târa în colț, jalnic, umilit, rușinat, căindu-se pentru păcatele săvârșite, și poate că sperând umil până în ultima clipă la vreo grațiere miraculoasă.

Din colț, nefericitul ne arunca o privire sfâșietoare, plină de vinovăție și de implorare.

— Odraslă a gunoaielor ce ești! se stropșea la el doamna învățătoare Isabella, dar apoi îl ierta, cu o fluturare a mâinii.

— Bine. Ajunge. Acum poți veni înapoi. Dar nu uita că, dacă te mai prind o dată…

Nu era nevoie să-și sfârșească vorba, pentru că delincventul iertat dansa deja către ea, ca un adorator, hotărât să-i sucească mințile cu farmecele sale, de-abia stăpânindu-și bucuria, cu coada băț, cu urechile ridicate și îndreptate în față, cu arcuri în pernuțele labelor delicate, conștient de puterea tainică a farmecului său și folosind-o pentru a zdrobi inimile, cu mustățile scânteind, cu blana lucioasă și un pic înfoiată și cu un licăr de viclenie felină fățarnică în ochii strălucitori, ca și cum ne-ar fi făcut cu ochiul, în vreme ce jura că de acum încolo nu va fi pe lume pisică mai evlavioasă sau mai cinstită ca el.

Pisicile doamnei învățătoare Isabella erau deprinse să ducă o viață productivă și erau pisici cu adevărat folositoare. Ea le învățase să-i aducă un creion, o bucată de cretă sau o pereche de șosete din șifonier sau să recupereze o linguriță rătăcită pe sub vreo mobilă; să stea la fereastră și să miaune a recunoaștere dacă se apropia vreo cunoștință, dar să scoată un miorlăit de alarmă dacă se apropia un străin. (Cele mai multe dintre aceste minuni nu le văzusem cu ochii noștri, dar o credeam. Am fi crezut-o și dacă ne-ar fi spus că pisicile ei pot dezlega careuri de cuvinte încrucișate.)

Cât despre domnul Nahlieli, pipernicitul soț al doamnei învățătoare Isabella, pe el nu-l vedeam aproape deloc. De obicei pleca la muncă înainte de venirea noastră și, dacă din cine știe ce motiv era acasă, trebuia să stea la bucătărie și să-și îndeplinească îndatoririle acolo, în liniște, în timpul lecțiilor. Dacă nu am fi avut voie din când în când și el, și noi să mergem la closet, n-am fi descoperit niciodată că de fapt domnul Nahlieli nu era altul decât Getzel, băiatul cel palid care încasa banii la prăvălia cooperativei. Era cu aproape douăzeci de ani mai tânăr ca soția lui și, dacă ar fi vrut, puteau trece drept mamă și fiu.

Uneori, când trebuia (sau îndrăznea) să o strige în timpul unei lecții, pentru că arsese pateurile cu carne de vită sau se opărise, nu o striga Isabella, ci Mami, și probabil că așa îi zicea și turma ei de pisici. În ce o privește, își striga soțul cel tinerel cu un nume luat din lumea păsărilor: Vrabie, Cintezoi, Sturz sau Pitulice. Orice în afară de Coțofană, care e sensul literal al numelui Nahlieli.

*

Existau două școli primare, la o distanță de casa noastră pe care un copil o putea parcurge pe jos într-o jumătate de oră. Una era prea socialistă, iar cealaltă prea religioasă. Casa de Educație pentru Copiii Muncitorilor „Berl Katznelson“, la capătul nordic al străzii Haturim, arbora pe acoperiș steagul roșu al clasei muncitoare, alături de drapelul național. Acolo se sărbătorea cu procesiuni și ceremonii ziua de 1 Mai. Directorului îi spuneau „tovarășe“ atât profesorii, cât și elevii. Vara profesorii purtau pantaloni scurți kaki și sandale biblice. În grădina de legume din curte elevii erau pregătiți pentru viața de fermier și pionieratul personal în noile sate. În ateliere învățau tehnici de producție, cum ar fi tâmplăria, metalurgia, construcțiile, repararea de motoare și de încuietori și ceva vag, dar fascinant, numit mecanică fină.

În clasă copiii şedeau unde voiau; băieţii şi fetele puteau chiar să şadă împreună. Cei mai mulţi dintre ei purtau cămăşi albastre încheiate la piept cu şnururile albe sau roşii ale celor două mişcări de tineret. Băieţii purtau pantaloni scurţi cu cracii suflecaţi până la prohab, în vreme ce pantalonii scurţi ai fetelor erau prinşi pe coapse cu elastic. Elevii li se adresau întotdeauna profesorilor doar pe numele de botez. Li se predau aritmetica, studii despre patrie, limba ebraică şi istorie, dar şi subiecte ca istoria aşezării evreilor în Ţară, istoria mişcării muncitoreşti, principiile satelor colective sau etapele-cheie din evoluţia luptei de clasă. Şi cântau tot felul de imnuri ale clasei muncitoare, începând cu „Internaţionala“ şi sfârşind cu „Suntem cu toţii pionieri“ şi „Cămaşa albastră e cea mai de preţ nestemată“.

Biblia era predată la Casa de Educaţie pentru Copiii Muncitorilor ca o culegere de pamflete despre problemele curente. Profeţii au luptat pentru progres, dreptate socială şi bunăstarea sărăcimii, în vreme ce regii şi preoţimea reprezentau toate nedreptăţile ordinii sociale din acea vreme. Tânărul David, păstorul, era un îndrăzneţ luptător de gherilă din rândurile unei mişcări naţionale de eliberare a israeliţilor de sub jugul filistin, dar la bătrâneţe a devenit un rege colonialist-imperialist care a cucerit alte ţări, a supus popoare, i-a furat săracului mieluşeaua şi a exploatat crâncen sudoarea poporului muncitor.

La vreo patru sute de metri de această Casă de Educaţie roşie, chiar pe strada paralelă, era şcoala naţional-tradiţională Tachkemoni, fondată de mişcarea sionistă religioasă Mizrahi, unde elevii erau cu toţii băieţi care stăteau cu capetele acoperite în timpul lecţiilor. Cei mai mulţi dintre elevi proveneau din familii sărace, în afara câtorva care proveneau din vechea aristocraţie sefardă ce fusese dată deoparte de nou-veniţii askenazi, mai siguri pe ei. Elevii de aici erau strigaţi doar pe numele de familie, în vreme ce profesorilor li se spunea domnul Neimann, domnul Alkalai etc. Directorului i se spunea „Domnul Director“. În fiecare zi prima lecţie începea cu rugăciunile de dimineaţă, urmate de studierea Torei cu comentariile lui Rashi şi ore în care elevii cu calote citeau *Etica Părinţilor* şi alte lucrări ale înţelepciunii rabinice, Talmudul, istoria rugăciunilor şi imnurilor, tot felul de comandamente şi fapte bune, extrase din codul de legi evreiesc, *Shulhan Arukh*, ciclul zilelor însemnate şi sărbătorilor evreieşti, istoria comunităţilor evreieşti din lume, vieţile marilor învăţători evrei de-a lungul veacurilor, câteva legende şi noţiuni de etică, câteva aspecte juridice, un pic de poezie de Judah Hallevi şi Bialik, şi printre toate astea se predau şi ceva gramatică ebraică, matematică, limba engleză, muzică, istorie şi geografie elementară. Profesorii purtau haină chiar şi vara, iar directorul, domnul Ilan, se îmbrăca întotdeauna în costum cu vestă.

*

Mama voia să merg din clasa întâi la Casa de Educaţie pentru Copiii Muncitorilor, fie pentru că nu era de acord cu riguroasa separare religioasă a fetelor de băieţi, fie din cauză că şcoala Tachkemoni, cu clădirile ei vechi din piatră construite sub domnia turcească, părea demodată şi posomorâtă în comparaţie cu Casa de Educaţie pentru Copiii Muncitorilor, care avea ferestre mari, lumină, clase aerisite, straturi frumoase de legume şi un soi de veselie tinerească molipsitoare. Poate că îi amintea într-un fel de şcoala Tarbuth din Rovno.

Cât despre tata, îi era greu să se hotărască. Ar fi preferat să merg la şcoală cu copiii de profesori din Rehavia sau măcar cu copiii medicilor, profesorilor şi funcţionarilor civili care
locuiau în Beit Hakerem, dar trăiam vremuri cu răzmeriţe şi împuşcături, iar Rehavia şi Beit Hakerem erau la distanţă de două staţii de autobuz de casa noastră din Kerem

Avraham. Şcoala Tachkemoni era străină viziunii laice a tatălui meu şi minţii lui sceptice, luminate. Pe de altă parte, considera Casa de Educaţie un izvor tulbure de îndoctrinare stângistă şi spălare a creierului proletară. N-avea de ales, trebuia să cântărească primejdia neagră şi pe cea roşie şi să aleagă răul cel mai mic.

După o perioadă grea în care a tot cumpănit lucrurile, tata a hotărât, împotriva opţiunii mamei, să mă trimită la Tachkemoni. El credea că nu trebuie să ne temem că mă vor transforma într-un copil evlavios, pentru că în orice caz sfârşitul religiei era apropiat, progresul o înlătura cu iuţeală, şi, chiar dacă ar fi izbutit cei de acolo să mă transforme într-un mic cleric, curând aveam să ies în lumea cea largă şi să mă scutur de acel colb arhaic, aveam să renunţ la ţinerea riturilor, aşa cum evreii evlavioşi înşişi o să piară de pe faţa pământului în câţiva ani, fără să lase în urmă nimic altceva decât o vagă amintire.

În schimb, Casa de Educaţie reprezenta în viziunea tatei un pericol serios. Valul roşu era în creştere în ţara noastră, mătura întreaga lume, şi îndoctrinarea socialistă era un drum fără întoarcere către dezastru. Dacă trimitem copilul acolo, o să-i spele pe dată creierul, o să-i umple capul cu tot soiul de paie marxiste şi o să-l transforme într-un bolşevic, unul dintre soldăţeii lui Stalin, o să-l expedieze la unul dintre kibbutzurile lor, de unde n-o să se mai întoarcă niciodată. („Nimeni care merge acolo nu se întoarce iar“, cum zicea tata.)

Atâta doar că drumul către Tachkemoni, care era şi drumul către Casa de Educaţie pentru Copiii Muncitorilor, trecea pe lângă Cazarma Schneller. De pe poziţiile lor din vârful zidurilor, apărate de saci de nisip, soldaţi englezi iritaţi, care îi urau pe evrei sau erau pur şi simplu beţi, trăgeau uneori în cei ce treceau pe strada de dedesubt. Odată au deschis focul cu o mitralieră şi au ucis măgarul lăptarului, pentru că se temeau că bidoanele de lapte erau pline de explozibil, aşa cum se întâmplase când au fost puse bombe la hotelul Regele David. O dată sau de două ori şoferi englezi au trecut cu jeepurile lor peste pietoni, pentru că aceştia nu s-au ferit din cale destul de repede.

Acestea erau vremurile de după cel de-al Doilea Război Mondial, vremurile cu ilegalişti şi terorism, cu aruncarea în aer a cartierelor generale britanice, cu maşini infernale plasate de Irgun în subsolul hotelului Regele David şi cu atacuri asupra cartierului general al CID din strada Mamilla şi asupra instalaţiilor armatei şi poliţiei.

Prin urmare, părinţii mei au hotărât să amâne încă doi ani alegerea frustrantă între întunericul Evului Mediu şi capcana stalinistă şi să mă trimită deocamdată la „Tărâmul Copiilor“ al doamnei Isabella Nahlieli. Marele avantaj al şcolii ei bântuite de pisici era că se afla literalmente la o aruncătură de băţ de casa noastră. Ieşi din curte şi o iei la stânga, treci de intrarea Lembergilor şi de băcănia domnului Auster, traversezi cu băgare de seamă strada Amos în faţa balconului Zahavilor, mergi în jos pe strada Zechariah vreo treizeci de metri, o traversezi atent şi ai ajuns: un perete acoperit de pasiflore şi o pisică alb cu gri, pisica de serviciu, anunţându-ţi de la fereastră sosirea. În sus pe douăzeci şi două de trepte şi îţi atârni sticla cu apă de cârligul de la intrarea în cea mai mică şcoală din Ierusalim: două clase, două învăţătoare, o duzină de elevi şi nouă pisici.

37

Când am terminat clasa întâi am trecut de pe tărâmul vulcanic al doamnei învățătoare Isabella, păstorița de pisici, în mâinile liniștite ale domnișoarei învățătoare Zelda de la clasa a doua. Ea nu avea pisici, însă o înconjura un fel de nimb cenușiu-albăstrui, care pe dată m-a ademenit și m-a fascinat.

Domnișoara învățătoare Zelda vorbea atât de încet, încât dacă voiam să auzim ce zice nu numai că trebuia să nu mai vorbim, dar mai trebuia și să ne aplecăm în față peste pupitre. Prin urmare, ne petreceam toată dimineața aplecați în față, pentru că nu voiam să pierdem nici un cuvânt. Tot ce spunea domnișoara învățătoare Zelda era încântător și neașteptat. Era ca și cum am fi învățat de la ea altă limbă, nu foarte diferită de ebraică și totuși distinctă și înduioșătoare. Ea numea stelele „stelele cerului“, abisul era „puternicul abis“ și vorbea despre „râuri tulburi“ și „deșerturi nocturne“. Dacă spuneai la oră ceva ce îi plăcea, domnișoara învățătoare Zelda arăta spre tine și zicea încet: „Priviți cu toții, acesta este un copil inundat de lumină“. Dacă una dintre fete visa cu ochii deschiși, domnișoara învățătoare Zelda ne spunea că așa cum nimeni nu poate fi învinovățit dacă nu poate dormi, tot așa nu o poți considera pe Nora răspunzătoare pentru că uneori nu e în stare să rămână trează.

Domnișoara învățătoare Zelda numea orice fel de batjocură „otravă“. Minciunii îi zicea „o cădere“. Lenevia era „plumburie“, iar bârfa, „ochii cărnii“. Numea îngâmfarea „pârjolirea aripilor“, iar renunțării la ceva, chiar și la lucrurile mici, cum ar fi o gumă sau rândul tău la distribuirea hârtiei de desen, îi zicea „a face scântei“. Cu vreo două săptămâni înainte de sărbătoarea Purim, care era preferata noastră din tot anul, a anunțat dintr-odată: Poate că anul acesta n-o să fie Purim. Poate că o să fie stins înainte să ajungă aici.

Stinsă? O sărbătoare? Ne-am speriat cu toții: nu ne temeam doar că o să pierdem Purimul, ci simțeam o groază întunecată față de aceste forțe puternice și ascunse despre a căror existență nu ni se mai pomenise până atunci, care erau în stare, dacă așa voiau, să aprindă sau să stingă sărbătorile ca și cum ar fi fost bețe de chibrit.

Domnișoara învățătoare Zelda nu s-a ostenit să ne dea amănunte, doar ne-a sugerat că hotărârea de a stinge sau nu sărbătoarea depindea în primul rând de ea: ea însăși era legată cumva de forțele invizibile care făceau diferența între sărbătoare și ne-sărbătoare, între sacru și profan. Așa că, dacă vrem ca sărbătoarea să nu fie stinsă, ne spuneam unul altuia, cel mai bine ar fi să ne străduim anume ca să facem măcar puținul ce ne stă în puteri pentru a ne asigura că îi intrăm în grațiile domnișoarei învățătoare Zelda. Puținul nu e puțin, spunea domnișoara învățătoare Zelda, pentru cel care nu are nimic.

Îmi amintesc ochii ei: vioi și căprui, tainici, dar nu fericiți. Ochi evreiești care aveau în ei ceva tătăresc.

Uneori încheia rapid lecția și ne trimitea în curte la joacă, dar ne reținea pe vreo doi dintre noi, care considera că meritățm să continuăm. Exilații din curte erau mai puțin bucuroși de timpul liber și mai mult invidioși pe cei aleși.

Şi uneori, când se terminau lecțiile, când elevii doamnei învățătoare Isabella fuseseră trimiși de mult pe la casele lor, pisicile, eliberate, se răspândeau prin tot apartamentul, pe scări și prin curte, și numai noi păream uitați sub aripile poveștilor domnișoarei învățătoare Zelda, aplecați în față peste pupitrele noastre ca să nu scăpăm un cuvințel, până ce o mamă neliniștită, purtând încă șorțul de bucătărie, venea și stătea în ușă, cu

mâinile în șolduri, și aștepta, la început nerăbdătoare, apoi cu surprindere care se prefăcea în curiozitate, ca și cum și ea ar fi devenit o fetiță plină de uimire, întinzându-se în față, ca noi, ceilalți, ca să audă și să nu scape ceea ce avea să se întâmple la sfârșitul poveștii cu norul rătăcit, norul pe care nu-l iubea nimeni, a cărui mantie se agățase de razele stelei aurii.

Dacă ziceai că ai ceva de spus tuturor, chiar dacă era în mijlocul lecției, domnișoara învățătoare Zelda te așeza pe dată la pupitrul ei, iar ea ședea pe băncuța ta. Astfel te promova printr-un simplu salt minunat în rolul de învățător, cu condiția ca povestea ta să aibă sens sau să prezinți o idee interesantă. Câtă vreme reușeai să reții interesul ei sau pe cel al clasei, puteai continua să ții frâiele. În schimb, dacă spuneai o prostie sau încercai doar să atragi atenția, dacă nu aveai cu adevărat ceva de spus, domnișoara învățătoare Zelda te întrerupea cu cea mai rece și mai calmă voce a ei, o voce care nu îngăduia neseriozitatea:

— Dar asta e o mare prostie.

Sau:

— Nu te mai prosti.

Sau chiar:

— Isprăvește: nu faci decât să te cobori singur în ochii noștri.

Așa că te întorceai la locul tău copleșit de rușine și tulburare.

Am învățat iute să fim cu băgare de seamă. Tăcerea e de aur. Cel mai bine e să nu faci pe vedeta dacă nu ai ceva rezonabil de spus. Nu-i vorbă, era plăcut să fii ridicat deasupra celorlalți și să șezi la pupitrul învățătoarei, putea chiar să ți se urce la cap, însă căderea putea fi rapidă și dureroasă. Prostul gust sau încercarea de a face pe deșteptul te puteau duce la umilire. Era important să te pregătești înainte de orice cuvântare în fața publicului. Trebuia întotdeauna să chibzuiești și să te întrebi dacă nu ar fi mai bine să-ți ții gura.

*

Ea a fost prima mea iubire. O femeie necăsătorită, de vreo treizeci de ani, domnișoara învățătoare Zelda; domnișoara Schneersohn. Nu împlinisem încă opt ani și m-a prins într-un vârtej, mi-a pus în mișcare un fel de metronom interior care nu bătuse înainte și care nu s-a mai oprit de atunci.

Dimineața, când mă trezeam, îi invocam imaginea încă dinainte de a deschide ochii. Mă îmbrăcam și înghițeam micul dejun dintr-o suflare, nerăbdător să termin, să trag fermoarul, să închid, să iau, să alerg direct la ea. Creierul îmi fierbea de strădania de a pregăti în fiecare zi ceva nou și interesant pentru ea, așa încât să primesc lumina privirii ei și să arate spre mine zicând: „Priviți, în această dimineață e printre noi un băiat inundat de lumină“.

În fiecare dimineață ședeam la orele ei amețit de iubire. Sau plin de funinginea geloziei. Încercam tot timpul să descopăr care dintre farmecele mele i-ar putea câștiga favorurile. Plănuiam mereu cum să zădărnicesc farmecele celorlalți și să mă pun între ei și ea.

La prânz veneam acasă de la școală, mă întindeam pe pat și îmi închipuiam cum ea și cu mine…

Iubeam culoarea vocii ei, mirosul zâmbetului ei și foșnetul rochiilor ei (cu mâneci lungi și de obicei cafenii, bleumarin sau cenușii, cu un simplu șirag de mărgele de culoarea fildeșului sau câteodată o eșarfă de mătase în culori delicate). La sfârșitul zilei închideam ochii, îmi trăgeam pătura până peste cap și o luam cu mine. În vise o strângeam

în brațe și ea aproape că mă săruta pe frunte. Un nimb de lumină o înconjura și mă învăluia și pe mine, ca să mă facă un băiat inundat de lumină.

Firește, știam deja ce e iubirea. Devorasem atâtea cărți, cărți pentru copii, cărți pentru adolescenți și chiar cărți care erau considerate nepotrivite pentru mine. Așa cum orice copil își iubește mama și tatăl, tot așa fiecare se îndrăgostește, când crește un pic, de cineva din afara familiei. Cineva care înainte era străin, dar dintr-odată, ca și cum ai găsi o comoară într-o peșteră din pădurile de la Tel Arza, viața îndrăgostitului este alta. Și știam din cărți că atunci când iubești, ca și atunci când ești bolnav, nu mănânci și nu dormi. Şi nu prea mâncam, într-adevăr, însă dormeam foarte bine noaptea, iar în timpul zilei aşteptam să se întunece ca să mă pot culca. Somnul ăsta nu se potrivea cu simptomele iubirii descrise în cărți, și nu știam prea bine dacă sunt îndrăgostit în felul adulților, în care caz ar fi trebuit să sufăr de insomnie, sau dacă iubirea mea era încă una copilărească.

Şi mai știam din cărți și din filmele pe care le văzusem la cinematograful Edison și așa, pur și simplu, că dincolo de îndrăgostire, ca dincolo de Munții Moabului, pe care îi puteam vedea de pe muntele Scopus, se află alt peisaj, cam înfricoșător, care nu e vizibil de aici și probabil că e foarte bine că nu se vede. E ceva ce stă la pândă acolo, ceva îmblănit, rușinos, ceva ce ține de întuneric. Ceva ce ține de acea poză pe care mă străduisem atât de tare să o uit (și totuși, în același timp, să-mi amintesc vreun detaliu al ei, la care nu reușisem să mă uit bine), fotografia pe care mi-o arătase atunci prizonierul acela italian, prin sârma ghimpată, și eu fugisem aproape înainte de a o vedea. Şi mai ține de acele articole de îmbrăcăminte ale femeilor pe care noi, băieții, nu le avem și încă nu le au nici fetele din clasa noastră. În întuneric e altceva care trăiește și se mișcă, se agită, și e umed și plin de păr, un ceva despre care, pe de o parte, e mult mai bine pentru mine să nu știu nimic, dar, pe de alta, dacă nu știu nimic despre el, reiese că iubirea mea nu e decât cea a unui copil.

Iubirea unui copil e ceva diferit, nu doare și nu e jenantă, ca Yoavi cu Noa sau Ben-Ammi cu Noa sau chiar ca Noa cu fratele lui Avner. Însă în cazul meu nu era o fată din clasa mea sau cineva din vecinătate, o fată de vârsta mea sau un pic mai mare, ca sora mai mare a lui Yoezer: mă îndrăgostisem de o femeie. Şi era mult mai rău, pentru că era învățătoare. Învățătoarea mea. Şi nu era nimeni pe lume la care să mă duc și să-l întreb despre asta fără să-și bată joc de mine. Ea numea batjocura „otravă“. Minciuna o considera „cădere“. Numea dezamăgirea „mâhnire“ sau „mâhnirea visătorului“. Iar înfumurarea era cu siguranță „pârjolirea aripilor“. Şi în limbajul ei „a-ți fi rușine“ era „imaginea lui Dumnezeu“.

Şi cum rămânea cu mine, către care arăta uneori, la lecție, și mă numea un băiat inundat de lumină, și care acum, din cauza ei, eram inundat de întuneric?

*

Şi dintr-odată n-am mai vrut să merg la școala „Tărâmul Copiilor“. Voiam să merg la o școală adevărată, cu săli de clasă, clopoțel și teren de joacă, nu în apartamentul familiei Nahlieli, cu mișuneala peste tot, chiar și la closet, a pisicilor care ți se agățau de trup prin haine, fără veșnicul miros de pipi de pisică vechi care s-a uscat pe sub vreo mobilă. O școală adevărată, în care directorul nu vine brusc să-ți scoată un muc din nas și nu e căsătorit cu un casier de la prăvălia cooperativei și unde nu s-ar spune despre mine că sunt inundat de lumină. O școală fără îndrăgostire și chestii de-astea.

Şi, într-adevăr, după o ceartă între părinții mei, o ceartă pe șoptite în limba rusă, o ceartă de genul *tihtichciavoinii*, din care se pare că a ieșit învingător tata, s-a hotărât ca la

sfârșitul clasei a doua, când termin cursurile la „Tărâmul Copiilor“, după vacanța de vară, să intru în clasa a treia la Tachkemoni, și nu la Casa de Educație pentru Copiii Muncitorilor: din două rele, cel roșu era mai rău decât cel negru.

Dar între mine și Tachkemoni se întindea încă o vară întreagă de iubire.

— Ce cauți iar acasă la domnișoara învățătoare Zelda? La șapte și jumătate dimineața? N-ai prieteni de vârsta ta?

— Dar ea m-a invitat. A zis că pot merge când vreau. Chiar și în fiecare dimineață.

— Foarte frumos. Dar spune-mi, rogu-te, nu ți se pare că e un pic nefiresc ca un copil de opt ani să se țină de fusta învățătoarei? De fapt, a fostei lui învățătoare? În fiecare zi? La șapte dimineața? În vacanța de vară? Nu crezi că sari un pic peste cal? Nu e cam nepoliticos? Gândește-te la asta, te rog. În mod rațional!

Mă mutam de pe un picior pe celălalt, nerăbdător, așteptând să se termine predica, și am rostit iute: „Bine, bine! O să mă gândesc! În mod rațional!“

Fugeam deja în timp ce vorbeam, purtat pe aripi de vultur, către apartamentul ei de la parter, pe strada Zephaniah, peste drum de stația autobuzului 3, în fața grădiniței doamnei Hassia, în spatele lăptarului, domnul Langermann, cu bidoanele lui mari de lapte, care venea pe străduțele noastre mohorâte direct din ținutul muntos al Galileei, „din câmpiile scăldate în soare, cu roua sub noi și luna deasupra“. Dar luna era aici: domnișoara învățătoare Zelda era luna. Acolo sus, în Văi, în Sharon și în Galileea, se întindeau ținuturile soarelui, tărâmul acelor pionieri aspri și bronzați. Nu aici. Aici, pe strada Zephaniah, chiar și într-o dimineață de vară era încă umbra unei nopți cu lună.

În fiecare dimineață, înainte de ora opt, eram în fața ferestrei ei, cu părul lipit de cap cu apă și cu cămașa curată vârâtă frumos în pantalonii scurți. Mă oferisem s-o ajut la treburile de dimineață. Alergam pe la prăvălii pentru ea, măturam curtea, îi udam mușcatele, atârnam pe sârma de afară cele câteva rufe spălate și le duceam înăuntru pe cele uscate, pescuiam pentru ea o scrisoare din cutia de scrisori al cărei lacăt ruginise. Îmi oferea un pahar cu apă, pe care nu o numea simplu „apă“, ci „apă limpede“. Vânticelului de vest îi zicea „apuseanul“, și când acesta agita acele pinilor se „bălăcea“ printre ele.

Când isprăveam cele câteva treburi casnice, scoteam două taburete de papură în curtea din spate și ne așezam sub fereastra domnișoarei învățătoare Zelda, cu fața spre nord, către Şcoala de Poliție și satul arab Shuafat. Călătoream fără să ne mișcăm. Fiind un copil al hărților, știam că dincolo de moscheea din Nebi Samwil, de pe culmea celor mai depărtate și mai înalte dealuri de la orizont, se află valea Beit Horon și știam că dincolo de ea sunt ținuturile Benjamin și Ephraim, Samaria și apoi Muntele Gilboa, și după ele Văile, Muntele Tabor și Galileea. Nu fusesem niciodată prin acele locuri: o dată sau de două ori pe an mergeam la Tel Aviv la câte o sărbătoare; de două ori am fost la coliba din carton gudronat a bunicii și bunicului, de lângă Kiriat Motskin, dincolo de Haifa, o dată am fost la Bat Yam, și în afară de acestea nu văzusem nimic. Cu siguranță nu locurile minunate pe care domnișoara învățătoare Zelda mi le de-scria în cuvinte, torentul Harodului, munții Safedului, țărmurile Kinneretului.

În vara de după vara noastră, Ierusalimul avea să fie bombardat de pe culmile dealurilor în fața cărora ședeam toată dimineața. Lângă satul Beit Iksa și lângă dealul Nebi Samwil aveau să fie instalate tunurile bateriei din artileria britanică aflată în serviciul Legiunii Arabe Transiordaniene și aveau să toarne mii de bombe asupra orașului asediat și înfometat. Și după mulți ani culmile dealurilor pe care le vedeam aveau să fie acoperite cu case înghesuite între ele, Ramot Eshkol, Ramot Alon, Maalot Dafna, Dealul Muniției, Givat Hamivtar, Dealul Francez, „și dealurile toate se vor topi“. Însă în vara lui 1947 toate erau încă dealuri părăginite și pietroase, coaste împestrițate cu petice de roci luminoase și

tufe întunecate. Ici și colo tânjea câte un pin bătrân, singuratic și încăpățânat, încovoiat de vânturile aprige care îi îndoiseră pe veci spatele.

*

Îmi citea ceea ce poate că voia oricum să citească în dimineața aceea: povestiri hasidice, legende rabinice, povești destul de obscure despre cabaliști sfinți care au reușit să combine literele alfabetului și să facă minuni. Uneori, când nu fuseseră destul de grijulii, pe când acești mistici se străduiau să-și mântuiască propriile suflete sau pe cele ale sărmanilor și asupriților, ori chiar pe cele ale întregului popor evreu, provocau dezastre cumplite, care întotdeauna erau rezultatul unei greșeli de combinație sau al unui simplu grăunte de necurățenie care intrase în formulele sacre ale îndrumării spirituale.

La întrebările mele dădea răspunsuri ciudate, neașteptate. Uneori păreau destul de departe de subiect, amenințând să submineze într-un mod înspăimântător regulile stricte de logică ale tatălui meu.

Însă alteori mă surprindea cu un răspuns previzibil, simplu și totuși hrănitor ca pâinea neagră. Chiar și cele mai previzibile lucruri ieșeau din gura ei într-un fel totuși neașteptat. Şi o iubeam și eram fascinat de ea pentru că, practic, în tot ce spunea și făcea era ceva ciudat și tulburător, aproape înspăimântător. La fel cu „săracii cu duhul“, despre care spunea că țin de Isus din Nazaret, dar că este multă sărăcie a duhului și printre noi, evreii din Ierusalim, și nu neapărat în sensul la care se gândea „Omul Acela“. Sau cu cei „săraci cu duhul“ care apar în poezia lui Bialik „Soarta noastră fie aceeași“, care în realitate sunt cei treizeci și șase de drepți ce păstrează viu universul. Altă dată mi-a citit poezia lui Bialik despre tatăl său cel cu sufletul curat, a cărui viață s-a împotmolit în mizeria cârciumilor, însă el însuși a rămas neatins de mizerie și necurățenie. Doar fiul lui, poetul, a fost atins de ele, și încă cum!, așa cum scrie Bialik însuși în primele două versuri din *Tatăl meu*, în care nu vorbește decât despre el însuși și necurățenia sa, chiar înainte de a începe să ne spună despre tatăl său. Ei i se părea ciudat că învățații n-au observat că poezia despre viața curată a tatălui începe de fapt cu o mărturisire atât de amară a necurățeniei vieții fiului.

Sau poate că ea n-a spus toate acestea; la urma urmei, nu ședeam acolo cu un creion și un carnet, scriind tot ce-mi spunea. Şi au trecut de atunci mai bine de cincizeci de ani. Multe dintre cele auzite de la Zelda în acea vară îmi depășeau înțelegerea. Însă zi de zi ea ridica mai sus ștacheta înțelegerii mele. De exemplu, îmi amintesc că mi-a spus despre Bialik, despre copilăria lui, dezamăgirile și dorurile lui neîmplinite. Chiar și lucruri care îmi depășeau vârsta. Printre alte poezii, cu siguranță mi-a citit *Tatăl meu* și mi-a vorbit despre ciclurile curățeniei și necurățeniei.

*

Dar ce anume a spus?

Acum, în biroul meu din Arad, într-o zi de vară de la sfârșitul lui iunie 2001, încerc să reconstruiesc sau mai degrabă să ghicesc, să evoc, aproape să recreez din nimic: la fel cu acei paleontologi de la muzeul de istorie naturală care pot reconstrui un dinozaur întreg după două sau trei oase.

Îmi plăcea felul în care domnișoara învățătoare Zelda așeza un cuvânt lângă altul. Uneori punea un cuvânt obișnuit, de fiecare zi, alături de alt cuvânt care era și el destul de obișnuit, și, dintr-odată, pur și simplu pentru că se aflau alături două cuvinte obișnuite care în mod normal nu stăteau alături, un fel de scânteie electrică țâșnea dintre ele și mă lăsa fără suflare.

Pentru prima oară mă gândesc
la o noapte în care constelațiile sunt doar un zvon…

În vara aceea Zelda era încă nemăritată, însă uneori apărea în curte un bărbat; nu mi se părea tânăr, și după înfățișare era un evreu evlavios. Pe când trecea printre noi sfâșia fără să-și dea seama mulțimea de invizibile pânze de păianjen ale dimineții, care se țesuseră între noi doi. Uneori îmi arunca o rămășiță de zâmbet și, stând cu spatele la mine, purta cu domnișoara învățătoare Zelda o discuție care dura șapte ani, dacă nu șaptezeci și șapte. Şi în idiș, ca să nu înțeleg o boabă. O dată sau de două ori a reușit chiar să-i smulgă un hohot de râs copilăresc, cum eu n-am reușit niciodată să scot de la ea. Nici măcar în vise. Disperat, îmi imaginam în amănunt betoniera zgomotoasă care s-a agitat la capătul străzii Malachi timp de câteva zile: azvârleam trupul bufonului ăstuia în pântecele betonierei, în zori, după ce îl omorâsem la miezul nopții.

Eram un copil al cuvintelor. Un vorbitor fără răgaz, neobosit. Chiar înainte de a face ochi, dimineața, începusem o cuvântare care continua aproape fără întrerupere până ce se stingea lumina seara și, mai departe, în somn.

Dar nu aveam pe nimeni care să mă asculte. Pentru ceilalți copii de vârsta mea, tot ce ziceam suna a swahili sau a păsărească, iar în ce privește adulții, cu toții țineau și ei cuvântări, la fel ca mine, de dimineața până seara, și nici unul nu-i asculta pe ceilalți. Nimeni nu asculta pe nimeni la Ierusalim în vremea aceea. Şi poate că nici măcar ei nu se ascultau cu adevărat pe sine (în afară de bunul meu bunic Aleksandr, care putea să asculte cu atenție, și chiar îi făcea multă plăcere ceea ce auzea, dar nu asculta decât doamnele, nu pe mine).

Prin urmare, nu exista în toată lumea nici măcar o ureche deschisă spre mine, cu foarte rare excepții. Şi chiar dacă cineva catadicsea să mă asculte, se plictisea de mine după două-trei minute, cu toate că pretindea, politicos, că ascultă în continuare, și chiar se prefăcea că se delectează.

Doar Zelda, învățătoarea mea, mă asculta. Nu ca o mătușă amabilă care oferă de milă, cu un aer obosit, o ureche cunoscătoare unui tânăr turbat care își iese brusc din fire în fața ei. Nu, mă asculta lent și serios, ca și cum ar fi învățat de la mine lucruri care o încântau sau îi trezeau curiozitatea.

Mai mult, Zelda, învățătoarea mea, îmi făcea onoarea de a-mi ațâța cu blândețe flăcările atunci când voia să vorbesc, punând crenguțe pe rugul meu, dar când se sătura nu șovăia să zică:

— E destul. Te rog să nu mai vorbești.

Alți oameni încetau să asculte după trei minute, dar mă lăsau să trăncănesc în voie timp de o oră sau mai mult, pretinzând în tot acest timp că ascultă, în vreme ce se gândeau la ale lor.

Toate acestea se petreceau după sfârșitul clasei a doua, după ce terminasem cu școala „Tărâmul Copiilor“ și înainte să încep cursurile la Tachkemoni. Nu aveam decât opt ani, dar mă obișnuisem deja să citesc ziare, buletine și tot felul de reviste, peste cele o sută sau două de cărți pe care le devorasem până atunci (aproape orice îmi cădea în mâini, de-a valma: scormoneam prin biblioteca tatei și ori de câte ori dădeam peste o carte scrisă în ebraica modernă îmi înfigeam colții în ea și o luam să o mursec în ungherul meu).

De asemenea, scriam poezii: despre batalioane evreiești, despre luptătorii ilegaliști, despre Iosua cuceritorul, chiar și despre un gândac strivit sau tristețea toamnei. Dimineața îi arătam poeziile acestea Zeldei, învățătoarea mea, iar ea le mânuia cu grijă, ca și cum ar fi fost conștientă de răspunderea ei. Nu-mi mai amintesc ce spunea despre fiecare. De

fapt, am uitat și poeziile.

Dar îmi amintesc ce mi-a spus despre poezii și sunete: nu despre sunetul vocilor de sus care glăsuiesc în sufletul poetului, ci despre diferitele sunete pe care le scot unele cuvinte: de exemplu, „foșnind“ e un cuvânt care șoptește, „strident“ e un cuvânt care țipă, cuvântul „mârâit“ are un sunet adânc, gros, în vreme ce „ton“ are un sunet delicat, iar cuvântul „zgomot“ este el însuși zgomotos. Şi așa mai departe. Avea un întreg repertoriu de cuvinte cu sunetele lor și îi cer acum memoriei mele mai mult decât e în stare să ofere.

Poate că am auzit și asta de la Zelda, învățătoarea mea, în acea vară în care eram apropiați: dacă vrei să desenezi un copac, desenează doar câteva frunze. Nu-i nevoie să le desenezi pe toate. Dacă desenezi un om nu trebuie să desenezi fiecare fir de păr. Însă în această privință nu era consecventă: zicea că într-un loc sau altul am scris un pic prea mult, în vreme ce altă dată zicea că de fapt ar fi trebuit să scriu un pic mai mult. Dar cum să-ți dai seama? Răspunsul îl caut și în ziua de azi.

*

Domnișoara învățătoare Zelda mi-a dezvăluit, de asemenea, o ebraică pe care n-o mai întâlnisem niciodată nicăieri, în casa profesorului Klausner, la noi acasă, pe stradă sau în vreuna dintre cărțile pe care le citisem până atunci, o ebraică stranie, anarhică, ebraica din poveștile cu sfinți, din povestirile hasidice, din proverbe, ebraica plămădită cu idiș, încălcând toate regulile, încurcând masculinul cu femininul, trecutul cu prezentul, pronumele cu adjectivele, o ebraică neglijentă, chiar dezarticulată. Dar câtă viață era în acele povestiri! Într-o poveste despre zăpadă, scrisul însuși părea format din cuvinte înghețate. Într-o poveste despre focuri, cuvintele însele scăpărau. Şi ce dulceață ciudată, hipnotică, era în povestirile ei despre tot felul de fapte miraculoase! De parcă autorul și-ar fi înmuiat pana în vin: cuvintele se clătinau și ți se împleticeau în gură.

Domnișoara învățătoare Zelda mi-a mai deschis în acea vară niște cărți de poezie care nu erau deloc, dar deloc potrivite pentru cineva de vârsta mea: poezii de Leah Goldberg, Uri Tsvi Greenberg, Yocheved Bat-Miriam, Esther Raab și Y.Z. Rimon.

De la ea am învățat că există unele cuvinte care trebuie să fie înconjurate de tăcere deplină, ca să aibă suficient spațiu, ca atunci când pui pe perete tablouri, și sunt unele care nu suportă să aibă vecini.

Am învățat foarte multe de la ea, în clasă și de asemenea în curtea ei. Se pare că nu avea nimic împotrivă să-și împartă cu mine unele secrete.

Însă numai unele. De exemplu, nu am avut habar și nu mi-a dat niciodată de înțeles că pe lângă învățătoarea mea mai era și poeta Zelda, unele dintre poeziile căreia fuseseră publicate în suplimente literare și în una sau două reviste puțin cunoscute. Nu știam că, la fel ca mine, era singură la părinți. Nici că era înrudită cu o celebră dinastie de rabini hasidici, că era verișoară primară cu Lubavitcher Rebbe, Mehachem Mendel Schneersohn (tații lor erau frați). Şi nu știam că făcuse și cursuri de desen sau că făcea parte dintr-un grup de teatru și nici măcar că se bucura de o oarece faimă în micile cercuri de iubitori ai poeziei. Nu-mi închipuiam că rivalul meu, celălalt adorator al ei, era rabinul Chaim Mișkovski sau că după doi ani de la vara noastră, a ei și a mea, avea să se însoare cu ea. Nu știam aproape nimic despre ea.

La începutul toamnei lui 1947 am intrat în clasa a treia la Şcoala băieților evlavioși Tachkemoni. Viața mi s-a umplut de noi emoții puternice. Şi, oricum, nu se cuvenea să mă mai țin ca un bebeluș de fusta unei învățătoare din clasele primare: vecinii ridicau din sprâncene, copiii lor începuseră să râdă de mine, și chiar și eu râdeam de mine. Ce nu-i în

ordine cu tine de tot fugi la ea în fiecare dimineață? Cum o să-ți șadă când tot cartierul o să înceapă să vorbească despre băiatul cel aiurit care îi strânge rufele de pe sârmă și îi mătură curtea și probabil chiar visează să se însoare cu ea în toiul nopții, când strălucesc stelele?

*

La câteva săptămâni după asta au izbucnit la Ierusalim ciocniri violente, apoi au venit războiul, bombardamentul, asediul și foametea. M-am îndepărtat de domnișoara învățătoare Zelda. Nu mai fugeam la ea în fiecare dimineață la șapte, bine spălat și cu părul lipit de cap, ca să ședem împreună în curtea ei. Nu-i mai duceam poeziile pe care le scrisesem în noaptea dinainte. Dacă ne întâlneam pe stradă mormăiam în grabă „Bună dimineața, ce mai faceți, domnișoară învățătoare Zelda“, fără semnul întrebării, și fugeam fără să aștept răspunsul. Îmi era rușine de tot ce se petrecuse. Şi îmi mai era rușine și de felul în care am părăsit-o dintr-odată, fără să mă ostenesc măcar să-i spun că am părăsit-o și fără să-i dau măcar o explicație. Şi îmi era rușine de gândurile ei, pentru că ea știa cu siguranță că în gândurile mele încă nu am părăsit-o.

După care ne-am eliberat în sfârșit de Kerem Avraham. Ne-am mutat în Rehavia, zona la care visa tata. Apoi mama a murit, iar eu m-am dus să trăiesc și să muncesc în kibbutz. Voiam să las Ierusalimul în urma mea o dată pentru totdeauna. Toate legăturile erau tăiate. Din când în când dădeam peste o poezie a Zeldei într-o revistă și așa știam că mai trăiește și că mai este încă o persoană cu sentimente. Însă de la moartea mamei dădeam înapoi în fața tuturor sentimentelor și mai ales voiam să mă țin departe de femeile cu sentimente. În general.

În anul în care mi-a apărut cea de-a treia carte, *Soțul meu, Michael*, a cărei acțiune se desfășoară mai mult sau mai puțin în cartierul nostru, a apărut și primul volum de poezii al Zeldei, *Tihnă*. M-am gândit să-i scriu câteva cuvinte de felicitare, dar n-am făcut-o. M-am gândit să-i trimit cartea mea, dar n-am făcut-o. De unde să știu dacă mai locuiește pe strada Zephaniah sau s-a mutat altundeva? În orice caz, am scris *Soțul meu, Michael* ca pentru a trage o linie între mine și Ierusalim, nu ca pentru a intra din nou în legătură cu ea. Printre poeziile din *Tihnă* am descoperit familia domnișoarei învățătoare Zelda și i-am întâlnit și pe unii dintre vecinii noștri. Apoi i-au apărut alte două cărți de poezie, *Carmelul invizibil* și *Nici munte, nici foc*, care au stârnit iubirea a mii de cititori și i-au adus premii literare de prestigiu și salve de aplauze de care domnișoara învățătoare Zelda, o femeie singuratică, pare să se fi ferit și la care părea indiferentă.

*

Tot Ierusalimul din copilăria mea, în ultimii ani ai guvernării britanice, stătea acasă și scria. În acea vreme puțină lume avea radio și nu existau televizoare, videocasetofoane, CD-playere, internet sau e-mail. Dar toată lumea avea un creion și un carnet de notițe.

Întregul oraș era încuiat în casă la opt seara, din cauza restricțiilor britanice de circulație, iar în serile în care nu erau restricții de circulație Ierusalimul se încuia de bunăvoie, iar pe afară nu se mișcau decât vântul, pisicile vagaboande și bălțile de lumină ale felinarelor. Şi chiar și acestea se ascundeau în umbră când trecea pe lângă ele vreun jeep englezesc care patrula pe străzi cu proiectorul și pușca lui. Serile erau mai lungi, pentru că soarele și luna se mișcau mai încet, și lumina electrică era chioară, pentru că toată lumea era săracă: făcea economie la becuri și la iluminare. Şi uneori curentul era tăiat câteva ore sau câteva zile, iar viața continua la lumina lămpilor cu parafină pline de

funingine și a lumânărilor. Ploile de iarnă erau și ele mult mai puternice ca acum, și împreună cu ele băteau în obloanele ferecate pumnii vântului și ecourile tunetului.

Aveam un ritual de seară al încuierii în casă. Tata ieșea să închidă obloanele (nu puteau fi închise decât din exterior); intra cu vitejie între fălcile ploii, întunericului și primejdiilor neștiute ale nopții, ca acei bărbați hirsuți din epoca de piatră care ieșeau cu îndrăzneală din peșterile lor calde ca să caute hrană sau să-și apere femeile și copiii sau ca pescarul din *Bătrânul și marea*; așa mergea tata singur să înfrunte elementele feroce, acoperindu-și capul cu un sac gol în vreme ce se confrunta cu necunoscutul.

În fiecare seară, când se întorcea din Operaţiunea Obloane, încuia pe dinăuntru ușa de la intrare și punea bara la locul ei: pe tocul ușii, de o parte și de alta, erau fixate scoabe, și în ele tata așeza bara de fier plată care păzea ușa de jefuitori sau de invadatori. Zidurile groase de piatră ne apărau de rău, împreună cu obloanele de fier și cu muntele întunecat care stătea greoi de cealaltă parte a zidului din spate, păzindu-ne ca un luptător gigantic și taciturn. Întreaga lume din jur era încuiată afară, și în cabina noastră blindată nu eram decât noi trei, soba și pereții acoperiți de cărți din podea până-n tavan. Așa era etanșat întregul apartament în fiecare seară și se scufunda încet, ca un submarin, sub suprafața iernii. Pentru că imediat lângă noi lumea se sfârșea brusc: ieșeai din curtea din față și o luai la stânga, la vreo două sute de metri mai departe, în capătul străzii Amos, coteai iar la stânga, mai mergeai trei sute de metri, până în dreptul ultimei case de pe strada Zephaniah, și acela era și capătul străzii și capătul orașului și capătul lumii. Mai departe nu erau decât coaste sterpe, bolovănoase, în întunericul gros, râpe, peșteri, munții goi, văi, sate din piatră, întunecate, biciuite de ploaie: Lifta, Shuafat, Beit Iksa, Beit Hanina, Nebi Samwil.

Şi așa, în fiecare seară, toți locuitorii Ierusalimului se încuiau în casele lor, la fel ca noi, și scriau. Profesorii și cărturarii din Rehavia, Talpiot, Beit Hakerem și Kiriat Shemuel, poeții și prozatorii, ideologii, rabinii, revoluționarii, apocalipsiștii și intelectualii. Dacă nu scriau cărți, scriau articole. Dacă nu scriau articole, scriau versuri sau compuneau tot felul de pamflete și manifeste. Dacă nu scriau afișe ilegale împotriva englezilor, scriau scrisori către ziare. Sau își trimiteau scrisori unul altuia. Tot Ierusalimul stătea seara aplecat peste o coală de hârtie, corectând, ștergând, scriind și cizelând. Unchiul Joseph și domnul Agnon, de o parte și de alta a străduței lor din Talpiot. Bunicul Aleksandr și domnișoara învățătoare Zelda. Domnul Zarchi, domnul Abramski, profesorul Buber, profesorul Scholem, profesorul Bergman, domnul Toren, domnul Netanyahu, domnul Wislawski și poate chiar și mama mea. Tata făcea cercetare și scotea la lumină motivele sanscrite care se strecuraseră în epica națională lituaniană sau influențele homerice asupra poeziei rușilor albi. Ca și cum ar fi înălțat în noapte periscopul micului nostru submarin și ar fi privit spre Danzig sau Slovacia. Vecinul nostru din dreapta, domnul Lemberg, ședea și își scria amintirile în idiș, în vreme ce vecinii noștri din stânga, familia Bukovski, probabil că scriau și ei în fiecare seară, ca și Rosendorffii de deasupra și familia Stich de peste drum. Numai muntele, vecinul de dincolo de zidul din spate, tăcea întotdeauna și nu scria nici măcar un rând.

Cărțile erau firavul cablu de siguranță care lega submarinul nostru de lumea de afară. Eram înconjurați din toate părțile de munți, peșteri și deșerturi, englezi, arabi și luptători din ilegalitate, rafale de mitralieră în noapte, explozii, ambuscade, arestări, razii, groaza înăbușită de ceea ce ne mai aștepta în zilele următoare. Printre toate acestea firavul cablu de siguranță încă se mai încolăcea către lumea adevărată. În lumea adevărată erau lacul și pădurea, cabana, câmpul și pajiștea, precum și palatul cu turlele, cornișele și frontoanele lui. Acolo căminul, împodobit cu aur, catifea și cristal, era luminat de candelabre cu o

mulțime de lumini, la fel cu cele șapte ceruri.

*

În acei ani, cum am spus, speram că atunci când o să fiu mare o să fiu o carte.

Nu un scriitor, ci o carte. Şi asta de frică.

Întrucât cei ale căror rubedenii nu ajunseseră în Israel începeau să priceapă că nemții i-au omorât pe toți. Teama bântuia prin Ierusalim, dar oamenii se străduiau din răsputeri să o îngroape adânc în piepturile lor. Tancurile lui Rommel au ajuns aproape la porțile Țării Israelului. Avioanele italiene au bombardat Tel Avivul și Haifa în timpul războiului. Şi cine știe ce ne-ar putea face englezii înainte de a pleca. Iar după ce pleacă, hoarde de arabi setoși de sânge, milioane de musulmani fanatici cu siguranță o să ne măcelărească pe toți în câteva zile. N-o să lase viu nici măcar un prunc.

Firește, adulții aveau mare grijă să nu vorbească despre ororile astea în fața copiilor. În orice caz, nu în ebraică. Dar uneori se strecura câte un cuvânt sau cineva țipa în somn. Toate apartamentele noastre erau micuțe și înghesuite ca niște colivii. Seara, după ce se stingea lumina, îi puteam auzi șoptind în bucătărie, în vreme ce beau ceai cu biscuiți, și am prins din zbor Chelmno, naziști, Vilna, partizani, *Aktionen*, lagăre de exterminare, trenuri ale morții, unchiul David, mătușa Malka și verișorul Daniel, care era de o vârstă cu mine.

Cumva, teama a pătruns în mine. Copiii de vârsta ta nu apucă întotdeauna să crească. Uneori oameni răi vin și îi ucid în leagăn sau la grădiniță. Pe strada Nehemiah era cândva un legător de cărți care avusese o depresie și ieșea pe balcon și țipa, evrei, ajutor, iute, în curând o să ne ardă pe toți. Aerul era greu de atâta groază. Şi poate că bănuiam deja cât de ușor e să ucizi oameni.

Nici cărțile nu sunt greu de ars, e adevărat, dar dacă atunci când mă fac mare o să fiu o carte erau multe șanse ca măcar un exemplar să reușească să supraviețuiască, dacă nu aici, atunci în vreo altă țară, în vreun oraș, în vreo bibliotecă dosnică, într-un colț al unei etajere uitate de oameni și de Dumnezeu. La urma urmei, am văzut cu ochii mei cum cărțile reușesc să se pitească în întunericul prăfos dintre rafturile ticsite, sub mormane de articole tipărite separat și jurnale, sau își găsesc o ascunzătoare în spatele altor cărți…

38

După vreo treizeci de ani, în 1976, am fost invitat să petrec câteva luni la Ierusalim și să țin câteva cursuri ca invitat al Universității Ebraice. Mi s-a oferit o garsonieră în campusul de pe muntele Scopus și în fiecare dimineață lucram la povestirea „Domnul Levi“ din *Dealul Sfatului Nelegiuit*. Povestea se petrece pe strada Zephaniah, la sfârșitul mandatului britanic, așa că m-am dus să mă plimb pe strada Zephaniah și pe străzile învecinate, ca să văd ce s-a schimbat de atunci. Şcoala particulară „Tărâmul Copiilor“ fusese închisă de mult. Curțile erau pline de gunoaie. Pomii fructiferi muriseră. Învățătorii, funcționarii, traducătorii și casierii, legătorii de cărți, intelectualii casnici și scriitorii de scrisori la ziar dispăruseră în cea mai mare parte, și cartierul se umpluse de-a lungul anilor cu evrei ultraortodocși săraci. Aproape toate numele vecinilor noștri dispăruseră de pe cutiile de scrisori. Singura persoană cunoscută pe care am văzut-o a fost doamna Stich, mama invalidă a lui Menuchele Stich, fata cu gheb căreia îi ziceam Nemucheleh, „Pitica“; am zărit-o de departe, picotind pe un taburet într-o curte dosnică, în apropierea lăzilor de gunoi. Toate zidurile erau împodobite cu ghirlande de manifeste care fluturau prin aer pumni anemici și îi amenințau pe păcătoși cu diferite forme de moarte nefirească: „Hotarele decenței au fost încălcate“, „Am suferit o mare pierdere“, „Nu vă atingeți de cei sfințiți“, „Pietrele din zid strigă împotriva decretului nelegiuit“, „Cerul vede cumplita ticăloșie cum n-a mai fost vreodată în Israel“ și tot așa.

Timp de treizeci de ani n-o mai văzusem pe învățătoarea mea din clasa a doua de la școala particulară „Tărâmul Copiilor“ și iată-mă acum deodată în pragul ei. În locul lăptăriei care îi aparținea domnului Langermann, care ne vindea lapte din bidoane de metal rotunde și grele, partea din față a clădirii era ocupată acum de o prăvălie ultraortodoxă care vindea tot soiul de mărunțișuri, țesături, nasturi, copci, fermoare și cârlige pentru perdele. Cu siguranță că domnișoara învățătoare Zelda nu mai locuia aici?

Dar iată-i cutia de scrisori, cea din care când eram mic îi pescuiam corespondența, pentru că lacătul ruginise și nu mai putea fi deschis. Acum ușița era deschisă: cineva, cu siguranță un bărbat, trebuie să fi fost mai nerăbdător decât domnișoara învățătoare Zelda și decât mine și a smuls de-a binelea lacătul. Se schimbase și numele: în loc de „Zelda Schneersohn“ era acum „Schneersohn Mișkovski“. Nici Zelda, dar nici cratimă sau „și“. Şi ce mă fac dacă soțul ei e cel care îmi deschide ușa? Ce aș putea să-i spun lui? Sau ei?

Aproape că am dat bir cu fugiții, ca un adorator speriat dintr-un film comic. (Nu știusem că a fost măritată sau că a rămas văduvă, nu mă gândisem că aveam opt ani când am părăsit apartamentul ei și acum am treizeci și șapte, mai mult decât avea ea când am părăsit-o.)

*

Şi de data aceasta, ca și atunci, era dimineață, destul de devreme.

Chiar că ar fi trebuit să o sun înainte de a veni să o văd. Sau să-i fi scris un bilet. Poate că e supărată pe mine? Poate că nu m-a iertat pentru că am lăsat-o baltă? Pentru această tăcere îndelungată? Pentru că nu am felicitat-o nici pentru publicarea cărților sale, nici pentru premiile literare pe care le-a câștigat? Poate că, la fel ca alți câțiva locuitori din Ierusalim, îmi poartă pică pentru că în *Soțul meu, Michael* am scuipat în fântâna din care băusem. Poate că s-a schimbat atât de mult încât e de nerecunoscut? Şi dacă e cu totul altă femeie acum, după douăzeci și nouă de ani?

Am stat în fața ușii vreo zece minute, m-am dus în curte, am fumat o țigară sau două, am atins sârma de rufe de pe care strângeam cândva fustele ei modeste, cafenii sau cenușii. Am recunoscut bucata de pavaj pe care am crăpat-o eu însumi, când am încercat să sparg migdale cu o piatră. Şi m-am uitat peste acoperișurile roșii ale cartierului buharian către dealurile pustii care fuseseră la nord. Însă acum dealurile nu mai erau pustii, ci acoperite de case: Ramot Eshkol, Maalot Dafna, Givat Hamivtar, Dealul Francez și Dealul Muniției.

Dar ce ar trebui să-i spun? Bună ziua, dragă domnișoară învățătoare Zelda? Sper că nu vă deranjez. Numele meu este, hm, cutare și cutare? Bună dimineața, doamnă Schneersohn-Mișkovski? V-am fost cândva elev, nu știu dacă vă amintiți? Vă rog să mă iertați, aș putea să vă răpesc doar câteva minute? Îmi place poezia dumneavoastră? Încă arătați minunat? Nu, n-am venit să vă iau un interviu?

*

Probabil că uitasem cât de întunecoase erau la Ierusalim apartamentele micuțe de la parter, chiar și într-o dimineață de vară. Întunecimea mi-a deschis ușa: întunecimea plină de mirosuri cafenii. Şi din întunecime vocea proaspătă pe care mi-o aminteam, vocea unei fete pline de încredere care iubea cuvintele, mi-a spus:

— Intră, Amos.

Şi imediat după aceea:

— Probabil că vrei să ședem afară, în curte?

Şi apoi:

— Îți place limonada nu prea concentrată.

Şi apoi:

— Trebuie să mă corectez: îți plăcea limonada nu prea concentrată. Poate că de atunci s-a schimbat ceva.

Firește, reconstruiesc din memorie acea dimineață și conversația noastră – ca și cum aș încerca să restaurez o clădire veche, ruinată, pe baza a șapte sau opt pietre care mai sunt în picioare. Însă printre cele câteva pietre rămase exact așa cum erau, nici reconstruite, nici inventate, sunt aceste cuvinte: „Trebuie să mă corectez… Poate că de atunci s-a schimbat ceva“. Este exact ceea ce mi-a spus Zelda în acea dimineață de vară de la sfârșitul lui iunie 1976. La douăzeci și nouă de ani după vara noastră de miere. Şi cu douăzeci și cinci de ani înainte de dimineața de vară în care scriu această pagină (în biroul meu din Arad, pe un caiet plin de ștersături, pe 30 iulie 2001: prin urmare, aceasta este o amintire a unei vizite care avea și ea rostul, în acel moment, să evoce o amintire sau să zgândăre răni vechi. În toate aceste amintiri, sarcina mea este cam ca a celui care încearcă să construiască ceva din pietre vechi pe care le scoate din ruinele a ceva ce fusese la vremea lui construit cu pietrele dintr-o ruină).

— Trebuie să mă corectez, a spus domnișoara învățătoare Zelda. Poate că de atunci s-a schimbat ceva.

Ar fi putut să o spună în atât de multe feluri. De exemplu, ar fi putut spune: Poate că nu-ți mai place limonada? Sau: Poate că acum îți place foarte concentrată? Sau ar fi putut să întrebe, simplu: Ce ai vrea să bei?

Era o persoană care iubea precizia. Intenția ei a fost să facă aluzie pe loc, cu bucurie, fără urmă de amărăciune, la trecutul nostru particular, al ei și al meu (limonadă nu prea concentrată), dar să o facă fără să subordoneze prezentul trecutului („Poate că de atunci s-a schimbat ceva?“ – cu semnul întrebării – oferindu-mi astfel posibilitatea alegerii și de

asemenea împărțind cu mine răspunderea pentru ceea ce avea să urmeze, pentru restul vizitei. Pentru care eu făcusem primul pas).

Am spus (firește, nu fără un zâmbet):

— Vă mulțumesc. Mi-ar plăcea niște limonadă ca înainte.

Ea a spus:

— Așa îmi ziceam și eu, dar am simțit că trebuie să întreb.

Apoi am băut amândoi limonadă de la gheață (în locul răcitorului era acum un frigider mic, un model învechit care își arăta vârsta). Ne-am lăsat pradă amintirilor. Într-adevăr, îmi citise cărțile, și eu pe ale ei, dar am trecut peste asta în cinci-șase fraze, ca și cum ne-am fi grăbit să trecem de o porțiune de drum nesigură.

Am vorbit despre ce s-a întâmplat cu soții Nahlieli, Isabella și Getzel. Despre alte cunoștințe comune. Despre schimbările care au avut loc în Kerem Avraham. Părinții mei și răposatul ei soț, care murise cu cinci ani înainte de vizita mea, au fost și ei pomeniți în fugă, apoi ne-am întors la ritmul de plimbare ca să vorbim despre Agnon și poate și despre Thomas Wolfe (*Privește, îngere, către casă* a fost tradusă cam pe atunci în ebraică, deși se poate să o fi citit amândoi în engleză). Când ochii mi s-au obișnuit cu întunericul am fost uimit să văd cât de puțin se schimbase apartamentul. Oribila servantă cafenie, cu lacul ei gros, încă mai stătea ghemuită în colțul ei, ca un câine bătrân. Serviciul de ceai din porțelan încă dormita în spatele ușilor ei cu geamuri. Pe servantă erau fotografii cu părinții Zeldei, care arătau mai tineri decât ea, și portretul unui bărbat despre care mi-am închipuit că trebuie să fie soțul ei, dar tot am întrebat cine este. Ochii ei s-au luminat brusc și au scânteiat ștrengar; mi-a zâmbit, ca și cum tocmai am fi făcut împreună o poznă, apoi și-a revenit și a spus, simplu:

— E Chaim.

Masa cafenie rotundă părea că s-a împutinat odată cu trecerea anilor. În bibliotecă erau cărți de rugăciune vechi, cu coperte întunecate și roase, și câteva cărți de religie noi, în splendide legături din piele cu incrustații aurite, precum și istoria poeziei ebraice din Spania, de Schirmann, o mulțime de cărți de poezie și romane moderne în ebraică și un rând de cărți broșate. Când eram copil biblioteca asta mi se părea foarte, foarte mare; acum îmi ajungea doar până la umăr. Pe servantă și pe rafturi erau sfeșnice de argint pentru sabat, câteva lămpi de Hanuca, mici ornamente din lemn de măslin sau aramă, o plantă tristă într-un ghiveci pe comodă și încă vreo două pe pervaz. Întreaga scenă era dominată de o lumină slabă saturată cu mirosuri cafenii: era, neîndoios, odaia unei femei credincioase. Nu un loc ascetic, ci unul retras și reținut și cumva deprimant. Fusese, într-adevăr, după cum spusese ea, o schimbare. Nu pentru că îmbătrânise sau pentru că devenise iubită și celebră, ci poate pentru că devenise sinceră.

Şi totuși, ea a fost întotdeauna o persoană care iubea precizia, sinceritatea și seriozitatea interioară. E greu de explicat.

*

N-am mai văzut-o niciodată după acea dimineață. Am auzit că s-a mutat în sfârșit într-o zonă nouă. Am auzit că în decursul vremii a avut multe prietene apropiate care erau mai tinere decât ea și mai tinere decât mine. Am auzit că a avut cancer și că într-o noapte de vineri din 1984 a murit în dureri cumplite. Dar nu m-am mai dus niciodată să o văd, nu i-am scris, nu i-am trimis nici o carte de-a mea și n-am mai dat ochii cu ea, doar de vreo două ori în suplimente literare și încă o dată, în ziua morții ei, pentru mai puțin de o jumătate de minut, spre sfârșitul știrilor de la televizor (și am scris despre ea, și odaia ei,

în *Aceeași mare*).

Când m-am ridicat să plec, s-a dovedit că tavanul coborâse odată cu trecerea anilor. Aproape că îmi atingea capul.

Anii nu au schimbat-o prea mult. Nu devenise urâtă, sau grasă, sau stafidită, lumina din ochii ei încă mai scânteia câte-odată, pe când vorbeam, ca un fascicul de raze trimis să-mi scotocească toate ungherele ascunse. Şi totuşi, ceva se schimbase. Ca şi cum în deceniile în care n-am văzut-o domnişoara învăţătoare Zelda ajunsese să semene cu apartamentul ei de modă veche.

Era ca un sfeşnic de argint, ca un sfeşnic licărind stins într-un vid întunecat. Şi aş vrea să mă exprim aici cât mai exact posibil: la acea ultimă întâlnire Zelda mi se părea la fel ca lumânarea, sfeşnicul şi ca vidul întunecat.

39

În fiecare dimineață, puțin înainte sau după răsărit, obișnuiesc să ies ca să descopăr ce e nou în deșert. Deșertul începe aici, la Arad, la capătul străzii noastre. Un vânticel de dimineață de la est vine dinspre Munții Edom, stârnind ici și colo mici vârtejuri de nisip, care încearcă în van să se ridice de la pământ. Fiecare dintre ele luptă, își pierde forma de trombă și în cele din urmă moare. Dealurile însele sunt încă ascunse de ceața care urcă dinspre Marea Moartă și acoperă soarele ce răsare și ținuturile muntoase cu un văl cenușiu, ca și cum ar fi deja toamnă în loc de vară. Dar e o toamnă falsă: în vreo două ore aici o să fie iar uscat și fierbinte. La fel ca ieri. La fel ca alaltăieri, ca acum o săptămână, ca acum o lună.

Până atunci răcoarea nopții rămâne la putere. E un miros plăcut de praf care s-a înmuiat în multă rouă, amestecat cu un iz de sulf, de excremente de capră, ciulini și focuri de tabără stinse. Acesta este mirosul Țării Israelului din vremuri imemoriale. Cobor în ued și înaintez pe o cărare șerpuită către culmea dealului de pe care văd Marea Moartă, la aproape o mie de metri mai jos, la o distanță de douăzeci și cinci de kilometri. Umbra dealurilor de la est cade peste apă și îi dă o culoare de aramă veche. Ici și colo o rază ascuțită reușește să străpungă o clipă norul și să atingă marea. Ea răspunde cu o lucire orbitoare, ca și cum în adâncuri s-ar fi dezlănțuit o furtună electrică.

De aici până acolo se întind coaste goale de calcar presărate cu stânci negre. Printre aceste stânci, exact pe linia orizontului de pe creasta dealului din fața mea, se zăresc dintr-odată trei capre negre, iar printre ele stă în picioare o siluetă omenească nemișcată, înveșmântată în negru din cap până în picioare. O femeie beduină? Şi acela de lângă ea e un câine? Şi dintr-odată au dispărut cu toții dincolo de linia dealurilor, femeia, caprele și câinele. Lumina cenușie te face să te îndoiești de orice mișcare. Între timp alți câini dau glas în depărtare. Puțin mai departe, printre stâncile de pe marginea cărării, zace un tub de obuz ruginit. Cum a ajuns aici? Poate că într-o noapte o caravană de cămile a contrabandiștilor a trecut pe aici, pe drumul dintre Sinai și partea sudică a Muntelui Hebron, și unul dintre contrabandiști a pierdut tubul sau l-a aruncat după ce s-a întrebat ce-ar putea face cu el.

Acum poți auzi profunzimea tăcerii deșertului. Nu este calmul dinainte de furtună, nici tăcerea de la sfârșitul lumii, ci o tăcere care doar acoperă altă tăcere, și mai profundă. Stau acolo trei-patru minute, trăgând în piept tăcerea ca pe un miros. Apoi mă întorc. Merg înapoi în sus din ued până la capătul străzii mele, certându-mă cu un cor de câini mânioși care încep să mă latre din fiecare grădină. Poate că își închipuie că amenințsă ajut deșertul să cotropească orașul.

În ramurile primului copac din grădina primei case un întreg parlament de vrăbii e prins într-o dezbatere zgomotoasă, fiecare întrerupându-le pe celelalte cu țipete asurzitoare: mai degrabă urlă decât ciripesc. Ca și cum faptul că noaptea pleacă și faptul că se crapă de ziuă ar fi evenimente fără precedent care justifică o întrunire urgentă.

Pe stradă o mașină veche pornește cu un acces de tuse răgușită, ca de fumător înrăit. Băiatul cu ziarele încearcă zadarnic să se împrietenească cu un câine neînduplecat. Un vecin îndesat, ars de soare, cu o tufă de păr cenușiu pe pieptul gol, un colonel în retragere, al cărui trup pătrățos îmi amintește de un cufăr de tablă, stă pe jumătate dezbrăcat, în pantaloni de trening albaștri, udând stratul de trandafiri din fața casei sale.

— Trandafirii dumneavoastră arată minunat. Bună dimineața, domnule Shmuelevici.

— De ce-ar fi așa bună? mă atacă el. A renunțat în sfârșit Shimon Perez să-i vândă lui Arafat toată țara?

Şi când remarc că unii văd lucrurile altfel, adaugă cu amărăciune:

— Se pare că un holocaust n-a fost de ajuns ca să învățăm lecția. Chiar numiți dezastrul ăsta pace? Ați auzit vreodată de Sudetenland? Sau de München? Sau de Chamberlain? Ei bine?

Am într-adevăr un răspuns amănunțit și rațional la asta, dar mulțumită rezervelor de calm pe care mi le-am făcut mai devreme, în ued, schimb vorba:

— Cineva cânta *Sonata Lunii* în casa dumneavoastră aseară, pe la opt. Treceam pe aici și chiar m-am oprit să ascult câteva minute. Era fiica dumneavoastră? Cânta minunat. Vă rog să-i transmiteți.

Îndreaptă furtunul spre stratul următor și îmi zâmbește ca un școlar sfios care a fost ales brusc monitorul clasei, prin vot secret. „Nu era fiica mea“, zice, „e plecată la Praga. Era fiica *ei*. Nepoata mea, Daniella. A ieșit a treia din întreaga Regiune Sudică la Concursul Tinerelor Talente. Deși toată lumea, fără excepție, zice că ar fi trebuit să fie a doua. Scrie și poezii frumoase. Atât de sensibile. Ați avea vreme să vă uitați la ele? Poate ați putea să o încurajați un pic. Sau chiar să le trimiteți la un ziar, să le publice. Ar trebui să le publice dacă le trimiteți dumneavoastră.“

Îi promit domnului Shmuelevici că o să citesc poemele Daniellei când o să am timp. Bucuros. Cu siguranță. De ce nu. N-aveți pentru ce.

În adâncul meu, înregistrez această promisiune ca pe o contribuție la progresul păcii. Înapoi în biroul meu, cu o cană de cafea în mână și ziarul de dimineață desfăcut pe canapea, stau la fereastră încă zece minute. Aud la știri despre o arăboaică de șaptesprezece ani care a fost rănită grav de o rafală de gloanțe, după ce a încercat să înjunghie un soldat israelian la un baraj de lângă Bethlehem. Lumina din zori, care fusese amestecată cu o ceață cenușie, a început să strălucească și a devenit de un albastru dur, neînduplecat.

*

Sub fereastra mea e o grădină mică, cu câteva tufe, o plantă cățărătoare și un lămâi bolnăvicios: încă nu știu dacă o să trăiască sau o să moară, are frunzișul gălbejit și trunchiul îndoit, ca un braț pe care cineva îl împinge spre spate. Cuvântul ebraic pentru „îndoit“, care se întâmplă să înceapă cu literele AK, îmi amintește de ce spunea tata, că toate cuvintele care încep cu AK înseamnă ceva rău. „Şi probabil ați observat singur, Înălțimea Voastră, că propriile voastre inițiale, întâmplător sau nu, sunt tot AK.“

Poate că ar trebui să scriu azi un articol pentru *Yediot Aharonot*, ca să încerc să-i explic domnului Shmuelevici că părăsirea teritoriilor cucerite nu va slăbi Israelul, ci în realitate ne va întări. Şi că e o greșeală să vezi peste tot holocaustul și pe Hitler și Münchenul.

Domnul Shmuelevici mi-a povestit odată, într-una dintre acele seri lungi de vară, când ți se pare că lumina serii nu se va stinge niciodată, când ședeam amândoi în vestă și sandale pe gardul grădinii lui, cum a fost dus în lagărul de exterminare Maidanek pe când avea vreo doisprezece ani, împreună cu părinții, trei surori și bunica lor, și el a fost singurul care a supraviețuit. N-a vrut să-mi spună cum a supraviețuit. A promis că o să-mi spună altă dată. Dar de fiecare altă dată prefera să-mi deschidă ochii, ca să nu cred în pace, să nu mai fiu naiv, să-mi intre bine în cap că singurul lor scop era să ne măcelărească pe toți și că toate vorbele lor despre pace sunt o capcană sau o licoare adormitoare pe care întreaga lume îi ajută să o fiarbă și să ne-o dea ca să ne adoarmă. La fel ca atunci.

M-am hotărât să amân scrierea articolului. Un capitol neterminat al acestei cărți mă așteaptă pe birou, într-un morman de schițe mâzgălite, note îmbâcsite și jumătăți de pagină pline de tăieturi. Este capitolul despre doamna învățătoare Isabella Nahlieli de la școala elementară particulară „Tărâmul Copiilor“ și oștirea ei de pisici. Va trebui să fac niște concesii acolo și să șterg unele incidente cu pisici și cu Getzel Nahlieli, casierul. Au fost incidente tare amuzante, însă nu contribuie cu nimic la progresul povestirii. Contribuie? Progres? Nu știu ce poate contribui la progresul povestirii, pentru că încă nu am habar încotro se îndreaptă povestirea și, de fapt, de ce ar avea nevoie de contribuții. Sau de progres.

Între timp, știrile de la ora zece s-au terminat, am băut a doua cană de cafea și încă mă uit pe fereastră. O păsăruică frumoasă, turcoaz, se uită la mine o clipă-două din lămâi: se mișcă încolo și încoace, sare de pe o ramură pe o rămurică și face paradă cu penajul ei scânteietor în lumina bălțată cu umbre. Capul îi este aproape violet, gâtul e de un albastru închis, metalic, și poartă o gingașă vestă galbenă. Bun venit înapoi. Ce ai venit să-mi amintești în dimineața asta? Pe soții Nahlieli? Poezia lui Bialik *O rămurică a căzut pe un zid și a ațipit*? Pe mama, care stătea ore întregi la fereastră, cu un pahar cu ceai răcindu-i-se în mână, cu fața către tufișul de rodii și spatele către odaie? Gata. Trebuie să mă apuc de lucru. Acum trebuie să folosesc restul de calm pe care l-am adunat în ued în dimineața asta, înainte de răsăritul soarelui.

La unsprezece merg cu mașina în oraș să rezolv una sau două treburi la poștă, la bancă, la clinică și la papetărie. Un soare tropical pârjolește străzile cu copacii lor prăfuiți, care arată firavi. Lumina deșertului s-a încins acum atât de tare că e aproape albă și atât de crudă cu ochii tăi, că ei se transformă de bunăvoie în două crăpături înguste.

E o coadă mică la bancomat și alta la standul de ziare al lui Ouaknine. La Tel Aviv, în vacanța de vară a lui 1950 sau 1951, nu departe de apartamentul în care locuiau mătușica Haya și unchiul Tsvi, vărul meu Yigal mi-a arătat un chioșc de ziare pe care îl ținea fratele lui David Ben Gurion și mi-a spus că oricine vrea poate merge pur și simplu acolo să vorbească cu el, cu acest frate al lui Ben Gurion, care chiar seamănă mult cu el. Poți chiar să-i pui întrebări. Cum ar fi, ce mai faceți, domnule Gruen? Cât costă o napolitană cu ciocolată, domnule Gruen? O să fie curând alt război, domnule Gruen? Singurul lucru pe care nu trebuie să-l faci e să-l întrebi de fratele lui. Asta e. Pur și simplu nu-i place să fie întrebat de fratele lui.

Am fost foarte invidios pe oamenii din Tel Aviv. În Kerem Avraham nu aveam nici o celebritate sau măcar frați ai celebrităților. Nu-i aveam decât pe Profeții Mici în numele străzilor noastre: strada Amos, strada Obadiah, strada Zephaniah, Haggai, Zechariah, Nahum, Malachi, Joel, Habakkuk, Hosea, Micah și Jonah. Toată trupa.

Un emigrant rus stă în picioare la colțul pieței din centrul Aradului. Cutia viorii e deschisă în fața lui, pe caldarâm, pentru bani. Melodia e liniștită, sfâșietoare, amintind de pădurile de brazi cu cabane, pâraie și pajiști, care îmi aduc în minte poveștile mamei, pe când ea și cu mine ședeam împreună alegând linte sau curățând mazăre în bucătărioara noastră mânjită cu funingine.

Însă aici, în piața din centrul Aradului, lumina deșertului alungă stafiile și împrăștie orice amintire a pădurilor de brazi și a toamnelor cețoase. Muzicianul, cu chica lui cenușie și mustața groasă și albă, îmi amintește un pic de Albert Einstein și un pic și de profesorul Samuel Hugo Bergman, care i-a predat mamei mele filozofia pe muntele Scopus; de fapt am asistat eu însumi la niște cursuri ale sale de neuitat, în 1961, în campusul Givat Ram, despre istoria filozofiei dialogice de la Kierkegaard la Martin Buber.

Iată două tinere, care poate că se trag din nordul Africii, una dintre ele foarte slabă, cu

bluză aproape transparentă și fustă roșie, cealaltă într-un costum cu pantalon plin de cordoane și catarame. Se opresc în fața muzicianului și îl ascultă un minut sau două cum cântă. El cântă cu ochii închiși și nu-i deschide. Femeile șoptesc între ele, își deschid poșetele și fiecare pune în cutie câte un shekel.

Femeia cea slabă, a cărei buză de sus e un pic ridicată spre nas, zice:

— Dar de unde știm dacă sunt chiar evrei? Am auzit că jumătate dintre rușii care vin aici sunt pur și simplu *goyim* care doar profită de noi ca să scape naibii din Rusia și vin aici să primească pomană.

Prietena ei zice:

— Ce ne pasă nouă, lasă-i să vină, lasă-l să cânte pe stradă, evreu, rus, druz, georgian, ce-ți pasă ție? Copiii lor o să fie israelieni, o să intre în armată, o să mănânce perișoare în *pitta*, cu murături, o să facă o ipotecă și o să se vaite cât e ziua de lungă.

Fusta roșie observă:

— Ce-i în capul tău, Sarit, păi dacă primesc pe oricine vrea să vină pe gratis, inclusiv muncitori străini și arabi din Gaza și din teritorii, cine o să…

Dar restul discuției se îndepărtează de mine către parcarea mallului. Îmi atrag singur atenția că nu am înaintat deloc azi, și dimineața e pe sfârșite. Înapoi în biroul meu. Căldura începe să fie insuportabilă și un vânt cu praf aduce deșertul înăuntru. Închid ferestrele și obloanele și trag draperiile, astup toate crăpăturile, așa cum Greta Gat, în grija căreia eram lăsat, care era și profesoară de pian, își etanșa întotdeauna apartamentul, prefăcându-l într-un submarin.

Acest birou a fost construit de muncitori arabi cu puțini ani înainte. Au pus podeaua și au verificat-o cu o nivelă cu bulă de aer. Au înălțat ușa și ramele ferestrelor. Au ascuns țevăria și cablurile electrice în pereți și au pus o priză pentru telefon. Un tâmplar masiv, amator de operă, a făcut dulapurile și a așezat biblioteca. Un antreprenor care imigrase din România la sfârșitul anilor ’50 a trimis undeva după un camion de pământ arabil bogat pentru grădină și l-a pus peste calcarul, creta, cremenea și sarea care se întindeau dintotdeauna pe aceste dealuri, ca și cum ar fi pus un plasture peste o rană. În pământul cel bun locatarul dinainte a plantat tufe și copaci și o pajiște, pe care mă străduiesc cât pot eu mai bine să le îngrijesc, dar fără să sar peste cal cu iubirea, ca grădina asta să nu aibă aceeași soartă ca aceea pe care tata și cu mine am făcut-o cu intenții atât de bune.

Câteva duzini de pionieri, printre care lupi singuratici care iubeau deșertul sau căutau singurătatea, precum și câteva cupluri tinere, s-au stabilit aici la începutul anilor ’60: mineri, muncitori la carieră, ofițeri activi și muncitori din industrie. Lova Eliav, cu o mână de alți proiectanți de orașe cuprinși de entuziasmul sionist, a proiectat, a schițat și a construit imediat acest oraș, cu străzile, piețele, bulevardele și grădinile lui, nu departe de Marea Moartă, într-un loc retras care în acea vreme, la începutul anilor ’60, nu avea nici un drum principal, conductă de apă sau curent electric, în care nu erau copaci, cărări, clădiri, corturi, semne de viață. Chiar și cele mai multe dintre așezările beduine de aici au apărut după ce s-a construit orașul. Pionierii care au pus temeliile orașului erau pasionați, nerăbdători, vorbăreți și activi. Fără să stea pe gânduri, au jurat „să cucerească sălbăticia și să îmblânzească deșertul“.

*

Cineva trece acum pe lângă casă într-o dubiță roșie; se oprește la cutia de scrisori din colț și scoate scrisorile pe care le-am pus ieri. Altcineva a venit să înlocuiască dala spartă a pavajului de peste drum. Trebuie să găsesc o cale să le mulțumesc tuturor, așa cum un băiat la *bar mitzvah* le mulțumește în public tuturor celor care l-au ajutat să ajungă acolo:

mătușii Sonia, bunicului Aleksandr, Gretei Gat, domnișoarei învățătoare Zelda, arabului cu pungi sub ochi care m-a salvat din celula întunecată în care am fost prins în capcană în magazinul acela de îmbrăcăminte, părinților mei, domnului Zarchi, Lembergilor de alături, prizonierilor de război italieni, bunicii Shlomit, cu războiul ei împotriva germenilor, doamnei învățătoare Isabella și pisicilor ei, domnului Agnon, Rudnickilor, bunicului Papa, căruțașul din Kiriat Motskin, lui Saul Cernikovski, lui tanti Lilenka Bar-Samkha, soției mele, copiilor mei, nepoților mei, constructorilor și electricienilor care au făcut această casă, tâmplarului, băiatului cu ziarele, bărbatului din dubița roșie, muzicianului care cânta la vioară în colțul pieței, care mi-a amintit de Einstein și de Bergman, femeii beduine și celor trei capre pe care le-am văzut azi-dimineață înainte de răsărit sau doar mi le-am închipuit, unchiului Joseph, care a scris *Iudaism și umanitate*, vecinului meu Shmuelevici, care se teme de un alt holocaust, nepoatei sale Daniella, care a cântat ieri *Sonata Lunii*, ministrului Shimon Perez, care ieri s-a dus din nou să vorbească cu Arafat, în nădejdea că vor găsi totuși o formă de compromis, și păsării turcoaz care îmi vizitează uneori lămâiul. Şi lămâiului însuși. Şi mai ales tăcerii deșertului chiar înainte de răsăritul soarelui, care are mai multe și mai multe tăceri înfășurate înăuntrul ei. Asta a fost a treia cafea a dimineții. Gata. Pun cana goală pe marginea mesei, având mare grijă să nu fac nici cel mai mic zgomot capabil să vatăme tăcerea care încă n-a dispărut. Acum o să mă așez și o să scriu.

Până în acea dimineață nu mai văzusem o astfel de casă.

Era înconjurată de un zid gros de piatră care ascundea o livadă umbroasă cu viță-de-vie și pomi fructiferi. Ochii mei uluiți au căutat instinctiv pomul vieții și pomul cunoașterii. În fața casei era o fântână, așezată pe o terasă largă, pavată cu blocuri de piatră netedă, trandafirie cu vinișoare albăstrii. O boltă de verdeață din viță groasă umbrea un colț al acestei terase. Câteva scaune din piatră și o masă lată și joasă te îmbiau să zăbovești sub boltă, să te tolănești, să te odihnești la umbra viței și să asculți bâzâitul albinelor de vară, cântecul păsărilor în livadă și susurul fântânii – pentru că la unul din capetele boltei de verdeață era un mic bazin în formă de stea în cinci colțuri, făcut din piatră și căptușit cu plăci de faianță albastră împodobite cu cuvinte arăbești. În mijlocul bazinului o fântână gâlgâia încetișor. Grupuri de peștișori aurii înotau agale încolo și încoace printre mănunchiuri de nuferi.

De pe terasă noi trei, tulburați, politicoși și modești, am urcat treptele de piatră către o verandă largă cu vedere către zidurile din nordul Orașului Vechi, cu minaretele și cupolele de dedesubt. Pe verandă erau scaune de lemn cu perne și taburete pentru rezemat picioarele și câteva mese acoperite cu mozaic. Și aici, ca și sub bolta de verdeață, simțeai nevoia să te tolănești cu fața către zidurile orașului, să ațipești la umbra frunzișului sau să sorbi în tihnă tăcerea dealurilor și a pietrei.

Însă n-am zăbovit în livadă, sub boltă sau pe verandă, ci am tras mânerul clopoțelului de lângă ușile duble de fier, care erau vopsite în culoarea mahonului și erau modelate iscusit în relief cu tot felul de rodii, struguri, cârcei șerpuitori și flori simetrice. Pe când așteptam să se deschidă ușa, unchiul Staszek și-a întors iar capul spre noi și a dus încă o dată degetul la buze, ca și cum ne-ar fi dat un ultim avertisment lui tanti Mala și mie: Bună-cuviință! Stăpânire de sine! Diplomație!

*

De-a lungul celor patru pereți ai salonului spațios erau canapele moi, cu spătarele din lemn sculptat alăturate, atingându-se. Mobila era sculptată cu frunze, muguri și flori, ca pentru a reprezenta înăuntrul casei grădina și livada care o înconjurau. Canapelele erau tapițate cu diferite țesături în dungi, în nuanțe de roșu și azuriu. Pe fiecare canapea erau o mulțime de perniță brodate în culori vii. Pe podea erau covoare groase, unul dintre ele țesut cu păsări ale paradisului. În fața fiecărei canapele era câte o masă joasă având drept tăblie o tavă rotundă de metal, mare, și fiecare tavă era gravată cu o mulțime de desene abstracte cu forme întrețesute care aminteau de scrierea arabă, și de fapt se prea poate să fi fost inscripții arabe stilizate.

Pe fiecare latură a încăperii se deschideau șase sau opt uși. Pereții erau acoperiți cu carpete, iar printre carpete se vedea tencuiala, care avea și ea un model floral în culorile roz, lila și verde-pal. Ici și colo, sub tavanul înalt, erau atârnate arme vechi în chip de ornamente: săbii de Damasc, un iatagan, junghere și sulițe, pistoale, muschete cu țeava lungă și puști cu două țevi ghintuite. Cu fața către intrare și având de o parte o canapea cu tapițerie bordo, iar de cealaltă o canapea cu tapițerie galbenă ca lămâia, stătea un bufet imens, bogat împodobit, în stil baroc, arătând ca un mic palat, cu multe compartimente cu geam în care se aflau cești de porțelan, pocale de cristal, pocale de argint și de alamă și

numeroase podoabe din sticlă de Hebron sau Sidon.

Într-o nișă adâncă din perete, între două ferestre, era cuibărită o vază verde cu intarsii de sidef din care se înălțau câteva pene de păun. Alte nișe adăposteau ulcioare mari din alamă și cupe de sticlă sau de ceramică. Patru ventilatoare atârnau din tavan, scoțând tot timpul un bâzâit ca de viespe și mișcând aerul încărcat de fum. Între ventilatoare răsărea din tavan un imens candelabru de alamă, splendid, cu o bogăție de ramuri, crengi, crenguțe și lăstare, toate înflorite cu stalactite strălucitoare de cristal, și o mulțime de becuri în formă de pară care erau toate aprinse, în ciuda luminii dimineții de vară ce intra în valuri prin ferestrele deschise. Arcurile ferestrelor erau împodobite cu vitralii reprezentând cununi de trifoi și fiecare dădea luminii zilei altă culoare: roșu, verde, auriu și violet.

Două colivii atârnau de cârlige pe pereți opuși și în ele erau o pereche de papagali solemni ale căror pene erau o dezlănțuire de portocaliu, turcoaz, galben, verde și albastru. Din când în când unul dintre ei exclama, cu vocea răgușită a unui fumător înrăit: „*Tfaddal! S'il vous plaît!* Bucură-te!“ Şi din cealaltă colivie, la celălalt capăt al încăperii, o voce ademenitoare de soprană răspundea pe dată în engleză: „Oh, ce drăguț, tare drăguț! Ce minunat!“

Deasupra tocurilor ușilor și ferestrelor și pe tencuiala înflorată erau scrise versete coranice sau versuri, în scrierea arabă încârligată, iar între carpetele de pe pereți erau tablouri de familie. În unele erau niște *effendi* impunători, cu fața durdulie și complet rasă, purtând fesuri roșii cu ciucuri negri și îndesați în costume albastre groase, cu lanțuri de aur atârnate peste burți și dispărând în buzunarul vestei. Predecesorii lor erau bărbați mustăcioși cu aer autoritar și înfățișare ursuză, învăluiți într-un aer de responsabilitate, inspirând o teamă respectuoasă, cu o prezență impozantă, purtând robe brodate și *keffiyeh*-uri strălucitor de albe prinse cu cercuri negre. Erau și două sau trei personaje călare, bărbați bărboși cu aer fioros călare pe cai magnifici, galopând atât de iute, încât *keffiyeh*-urile le fâlfâiau în spate iar coamele cailor se vălureau; aveau înfipte la cingătoare junghere lungi și iatagane prinse la șold sau ridicate deasupra capului.

Ferestrele adânci ale acestui salon dădeau spre nord și est, spre muntele Scopus și Muntele Măslinilor, o pădurice de pini, coaste stâncoase, Ophel și ospiciul Augusta Victoria, cu turnul lui încoronat, ca o cască imperială, de un acoperiș prusac cenușiu și înclinat. Puțin la stânga ospiciului Augusta Victoria se afla o clădire fortificată cu deschizături înguste și acoperită cu o cupolă: era Biblioteca Națională, unde lucra tata, iar în jurul ei erau așezate celelalte clădiri ale Universității Ebraice și ale Spitalului Hadassah. Sub linia orizontului se deslușeau niște căsuțe din piatră împrăștiate pe coastele dealurilor, mici turme printre bolovani și mărăcinișuri și din loc în loc câte un măslin care părea că a părăsit de mult lumea celor vii și a ajuns pe tărâmul celor neînsuflețite.

*

În vara lui 1947 părinții mei s-au dus la niște cunoștințe din Netanya și m-au lăsat în timpul weekendului cu unchiul Staszek și tanti Mala, Chopin și Schopenhauer Rudnicki. („Să te porți cum se cuvine acolo! Fără cusur, auzi? Şi să o ajuți pe tanti Mala la bucătărie și să nu-l deranjezi pe unchiul Staszek, să-ți găsești ceva de făcut, citește o carte și nu le sta în cale, și lasă-i să doarmă mai mult sâmbătă dimineața! Să fii cuminte ca un îngeraș! Poți, când vrei cu adevărat!“)

Scriitorul Hayyim Hazaz a decretat odată că unchiul Staszek trebuie să se descotorosească de numele lui polonez, „care miroase a pogromuri“, și l-a convins să-și ia prenumele Stav, care înseamnă în ebraică „toamnă“, pentru că sună un pic ca Staszek, dar

are un iz de Cântare a Cântărilor. Şi de aceea a apărut pe uşa apartamentului lor o carte de vizită scrisă de mâna lui tanti Mala:

Malka şi Stav Rudnicki
Vă rugăm să nu bateţi la uşă
în timpul orelor obişnuite de odihnă.

Unchiul Staszek era un bărbat îndesat, masiv, cu umeri puternici, cu nări păroase şi întunecate ca nişte grote şi sprâncene stufoase, una dintre ele fiind întotdeauna ridicată întrebător. Îşi pierduse unul dintre incisivi, ceea ce îi dădea uneori un aer de răufăcător, mai ales când zâmbea. Îşi câştiga pâinea la departamentul de recomandate al oficiului poştal central din Ierusalim, şi în timpul liber culegea material pe mici fişe pentru o lucrare de cercetare originală despre poetul evreu medieval Immanuel de la Roma.

*Ustaz*17 Najib Mamduh al-Silwani, care locuia în Sheikh Jarrah, în nord-vestul oraşului, era un bogat om de afaceri şi agentul local al multor firme franceze mari, ale căror afaceri se extindeau până în Alexandria şi Beirut, şi de acolo se ramificau la Haifa, Nablus şi Ierusalim. S-a întâmplat ca la începutul verii să dispară un cec cu o sumă considerabilă sau o poliţă, sau poate că un certificat de acţiuni. Bănuiala a căzut asupra lui Edward al-Silwani, fiul cel mare al lui *Ustaz* Najib şi partenerul său la firma Silwani şi Fiii. Tânărul a fost interogat, aşa ni s-a spus, de însuşi directorul adjunct al CID-ului, şi după aceea a fost dus la centrul pentru cercetări din Haifa pentru o interogare şi mai amănunţită. *Ustaz* Najib, după ce a încercat în diferite feluri să-şi salveze fiul, în cele din urmă, disperat, s-a adresat domnului Kenneth Orwell Knox-Guildford, directorul general al Poştei, rugându-l să caute un plic pierdut pe care, jura, îl trimisese personal în iarna dinainte, recomandat.

17. În arabă, „dascăl de religie“. (N. tr.)

Din nefericire, rătăcise recipisa. A dispărut ca şi cum diavolul însuşi ar fi înghiţit-o.

În ce-l priveşte, domnul Kenneth Orwell Knox-Guildford, după ce l-a asigurat pe *Ustaz* Najib de simpatia sa, informându-l însă cu sinceritate şi tristeţe că nu prea sunt speranţe ca o astfel de cercetare să aibă vreun rezultat pozitiv, l-a însărcinat totuşi pe Staszek Rudnicki să cerceteze problema şi să descopere tot ce se poate descoperi despre soarta unei scrisori recomandate trimise cu câteva luni înainte, o scrisoare care poate că a existat sau poate că nu, care poate că s-a rătăcit sau poate că nu, o scrisoare despre care nu există vreo urmă nici la trimiţător, nici în registrul poştei.

Unchiul Staszek s-a apucat pe loc să cerceteze şi a descoperit nu numai că nu există vreo înregistrare a respectivei scrisori, dar că întreaga pagină fusese ruptă cu grijă din registru. Nu era nici urmă de ea. Pe dată Staszek a intrat la bănuieli. A făcut cercetări, a aflat care funcţionar fusese de serviciu la ghişeul de recomandate în acea vreme şi i-a întrebat şi pe ceilalţi funcţionari, până ce a descoperit când fusese văzută pentru ultima oară foaia în registru. După ce a făcut asta, n-a mai durat mult până l-a identificat pe vinovat (tânărul care a ridicat plicul în lumină şi a văzut cecul, iar tentaţia a fost prea mare).

Aşa că bunul pierdut a fost restituit posesorului, tânărul Edward al-Silwani a fost eliberat din arest preventiv, onoarea respectabilei firme Silwani şi Fiii a strălucit din nou

nepătată pe antetul firmei, în vreme ce dragul domn Stav a fost invitat, cu soția, la o cafea la vila Silwani din Sheikh Jarrah, sâmbătă dimineața. Cât despre dragul copil, fiul prietenilor lor care stătea la ei, pe care nu aveau cu cine să-l lase sâmbătă dimineața, firește, ce întrebare, trebuie să vină cu ei, întreaga familie Silwani arde de nerăbdare să-și exprime recunoștința față de domnul Stav pentru eficiența și integritatea sa.

*

Așadar sâmbătă, după micul dejun, chiar înainte de a porni, mi-am pus cele mai bune haine, pe care părinții mi le lăsaseră la tanti Mala anume pentru vizită („Arabii dau mare importanță aspectului exterior!“ a stăruit tata): o cămașă strălucitor de albă, proaspăt călcată, cu mânecile răsucite în sus cu splendidă precizie; pantaloni bleumarin cu manșete și dungă bine călcată și o curea sobră de piele neagră cu o cataramă de metal strălucitoare care, cine știe de ce, avea imaginea vulturului bicefal imperial rus. În picioare aveam sandale, pe care unchiul Staszek mi le-a lustruit cu aceeași perie și aceeași cremă neagră pe care le folosise la cei mai buni pantofi ai săi și ai lui tanti Mala.

În ciuda căldurii de august, unchiul Staszek a ținut să îmbrace costumul negru de lână (era singurul lui costum), cămașa de mătase albă ca zăpada care călătorise cu el acum cincisprezece ani din casa părinților lui, din Lodz, și cravata discretă de mătase albastră pe care o purtase în ziua nunții. Cât despre tanti Mala, s-a chinuit trei sferturi de oră în fața oglinzii, și-a pus rochia de seară, s-a răzgândit, și-a pus o fustă plisată neagră cu o bluză ușoară de bumbac, iar s-a răzgândit, și s-a uitat cum îi stă în rochia tinerească de vară pe care o cumpărase de curând, cu o broșă și o eșarfă de mătase, sau cu un colier și fără broșă și eșarfă, sau cu colierul și altă broșă, dar fără eșarfă, cu sau fără cercei?

Brusc a hotărât că rochia ușoară de vară, cu broderia din jurul gâtului, era prea frivolă, prea populară pentru acea ocazie, și s-a întors la rochia de seară cu care începuse. În disperare, tanti Mala a apelat la unchiul Staszek și chiar la mine și ne-a făcut să jurăm că spunem adevărul și numai adevărul, oricât ar fi el de dureros: nu cumva veșmântul ăsta era prea elegant, prea teatral pentru o vizită neoficială într-o zi călduroasă? Nu era nepotrivit cu coafura ei? Şi dacă tot ne uităm la părul ei, ce credem, cu mâna pe inimă, ar trebui să-și prindă cosițele pe cap sau să le despletească și să-și lase părul să atârne liber pe un umăr, și dacă da, pe care din ei?

În cele din urmă, călcându-și pe inimă, a ales o fustă cafenie simplă, o bluză cu mâneci lungi pusă în valoare de o broșă frumoasă cu turcoaze și cercei de care atârnau două pietre prețioase bleu, ce se potriveau cu ochii ei frumoși. Iar părul și l-a despletit și l-a lăsat să cadă liber peste amândoi umerii.

Pe drum, unchiul Stav, cu trupul lui îndesat prins ca în chingi în costumul gros, mi-a explicat unele dintre realitățile vieții care rezultă din diferențele istorice dintre culturi. Familia Silwani, a zis el, este o familie europenizată foarte respectată, ai cărei membri au fost educați în școli excelente din Beirut și Liverpool și care vorbeau cu toții bine limbi occidentale. Cât despre noi, eram fără îndoială europeni, chiar dacă poate că într-un alt sens al cuvântului. Noi, de exemplu, nu puneam mare preț pe aspectul exterior, ci doar pe valorile interioare, morale și culturale. Chiar și un geniu universal ca Tolstoi nu șovăise să umble îmbrăcat ca un țăran, iar un mare revoluționar ca Lenin disprețuia profund îmbrăcămintea burgheză și prefera să poarte o scurtă de piele și o șapcă de muncitor.

Vizita noastră la familia Silwani nu era ca atunci când Lenin vizita muncitorii sau când Tolstoi se amesteca printre oamenii de rând: era o situație specială. În ochii vecinilor noștri arabi mai respectabili și mai luminați, care adoptau de cele mai multe ori o cultură

europeană mai occidentală, a explicat unchiul Staszek, noi, evreii moderni, apăream în mod eronat ca un fel de gloată gălăgioasă de sărăntoci necioplиți, prost-crescuți și încă nemeritând să stăm nici pe cea mai de jos treaptă a rafinamentului cultural. Chiar și unii dintre conducătorii noștri se pare că apăreau într-o lumină negativă în ochii vecinilor noștri arabi, pentru că se îmbrăcau foarte simplu și purtarea lor era grosolană și familiară. De mai multe ori în timpul lucrului la poștă, atât la ghișeele publice, cât și în culise, avusese ocazia să observe că noul stil evreiesc, sandale și haine kaki, mâneci suflecate și guler descheiat, pe care noi îl considerăm pionieresc, democratic și egalitarist, era privit de englezi și în special de arabi ca grosolan sau ca un fel de paradă vulgară, dovedind lipsă de respect față de ceilalți și dispreț față de serviciile publice. Desigur, această impresie e fundamental greșită și nu e nevoie să repetăm că noi credem în viața simplă, în frugalitate și în renunțarea la tot spectacolul exterior. Însă în împrejurările de față, o vizită la vila unei familii bine-cunoscute și foarte respectate, ca și în alte ocazii asemănătoare, se cuvenea să ne purtăm ca și cum am fi fost investiți cu o misiune diplomatică. În consecință, trebuia să fim foarte atenți la înfățișarea noastră, la purtarea noastră și la felul nostru de a vorbi.

De exemplu, a stăruit unchiul Staszek, la astfel de întruniri copiii și chiar adolescenții nu trebuie în nici un caz să se amestece în discuția celor mari. Dacă li se vorbește, și numai în acest caz, trebuie să răspundă politicos și cât mai scurt. Dacă se servesc răcoritoare, copilul trebuie să aleagă doar lucruri care nu se varsă și nu fac firimituri. Dacă i se oferă a doua porție trebuie să refuze foarte politicos, chiar dacă moare de dorința de a se servi. Şi pe tot parcursul vizitei copilul trebuie să binevoiască să șadă drept și să nu se holbeze și, mai presus de toate, nu trebuie în nici un caz să se strâmbe. O comportare nepotrivită, mai ales în societatea arabă, despre care se știe foarte bine, ne-a asigurat el, că e foarte sensibilă, foarte susceptibilă și înclinată să se simtă ofensată (și chiar, tindea el să creadă, să se răzbune), ar fi nu numai nepoliticoasă și un abuz de încredere, ci ar putea și să deterioreze viitoarea înțelegere reciprocă dintre două popoare învecinate, exacerbând astfel – se încinsese pe tema asta – ostilitatea într-o perioadă de neliniște legată de primejdia unui conflict sângeros între cele două națiuni.

Pe scurt, a spus unchiul Staszek, foarte mult, poate că mult mai mult decât poate duce pe umeri un copil de opt ani, depinde de tine în această dimineață, de inteligența și de purtarea ta bună. Apropo, și tu, Malenka dragă, ai face mai bine să nu zici nimic acolo, nimic în afară de politețurile necesare: după cum se știe, în tradițiile vecinilor noștri arabi, așa cum era și la strămoșii noștri, nu se consideră acceptabil ca o femeie să deschidă brusc gura în compania bărbaților. Prin urmare, ai face bine cu această ocazie, draga mea, să-ți lași buna-creștere înnăscută și farmecul feminin să vorbească în locul tău.

Şi astfel mica noastră solie diplomatică a purces la ora zece dimineața, strălucitoare și instruită așa cum se cuvine, din apartamentul de o cameră și jumătate al Rudnickilor, de la colțul străzii Profeților cu strada Cancelarului, chiar deasupra florăriei „Belșugul Florilor“, lăsându-i în urmă pe Chopin și Schopenhauer, pasărea schiloadă Alma-Mirabelle și conul de pin pictat, și am purces spre est, către vila Silwani din partea nordică a cartierului Sheikh Jarrah, în susul drumului către muntele Scopus.

Primul lucru pe lângă care am trecut a fost zidul casei numite Thabor, în care a locuit cândva un arhitect neamț excentric pe nume Conrad Schick, un creștin evlavios îndrăgostit de Ierusalim. Deasupra porții sale Conrad Schick a construit un foișor în jurul căruia țeseam eu tot felul de povești pline de cavaleri și prințese. De acolo am mers în jos pe strada Profeților către Spitalul Italian, care, judecând după turnul crenelat și cupolele acoperite cu țiglă, era inspirat după un palat florentin.

În dreptul Spitalului Italian, fără o vorbă, am luat-o spre nord, către strada St. George, ocolind cartierul evreiesc ultraortodox Mea Shearim, intrând în lumea chiparoșilor, grilajelor, cornișelor și zidurilor de piatră. Acesta era celălalt Ierusalim, Ierusalimul pe care nu-l cunoșteam aproape deloc, Ierusalimul abisinian, arab, pelerin, otoman, misionar, german, grec, adâncit în gânduri, armean, american, monahal, italian, rus, plin de pini, amenințător și totuși fascinant, cu clopotele și farmecele lui înaripate care îți erau interzise pentru că erau străine și dușmănoase, un oraș aflat sub văl, care ascunde taine primejdioase, ticsit cu cruci, foișoare, moschei și mistere, un oraș demn și tăcut, pe străzile căruia oficianți ai unor culte străine învăluiți în mantii negre sau veșminte preoțești se mișcau fără zgomot ca niște umbre întunecate, călugări și călugărițe, *kadi*-i și muezini, oficialități, adoratori, pelerini, femei cu văl și popi în sutane.

Era o dimineață din vara lui 1947, cu câteva luni înainte de încăierările sângeroase care au izbucnit la Ierusalim, cu mai puțin de un an înainte de plecarea englezilor, înainte de asediu, de bombardament, de tăierea apei și de împărțirea orașului. În sâmbăta în care am mers către casa familiei Silwani din Sheikh Jarrah, asupra acestor cartiere de la nord-est domnea încă o liniște grea. Însă în această liniște puteai percepe deja o undă de nerăbdare, o răbufnire insesizabilă de ostilitate înăbușită. Ce caută aici trei evrei, un bărbat, o femeie și un copil, de unde au răsărit deodată? Și acum, că sunteți aici, în partea asta a orașului, ați face bine să nu zăboviți mai mult decât e nevoie. Strecurați-vă iute pe străzile astea. Cât mai e…

*

Când am ajuns noi, în încăpere erau deja vreo cincisprezece sau douăzeci de oaspeți și membri ai familiei, care parcă pluteau pe un nor de fum de țigară, cei mai mulți dintre ei așezați pe canapelele înșirate de-a lungul celor patru pereți, câțiva stând în picioare în grupulețe, prin colțuri. Printre ei erau domnul Cardigan, precum și domnul Kenneth Orwell Knox-Guildford, directorul general al Poștei și șeful unchiului Staszek, care stătea în picioare împreună cu alți domni și l-a salutat pe unchiul Staszek ridicând un pic paharul. Cele mai multe dintre ușile care dădeau în odăile celelalte erau închise, dar printr-una care era dată de perete am zărit trei fete de vârsta mea, îmbrăcate în rochii lungi, înghesuite pe o băncuță, uitându-se la oaspeți și șușotind între ele.

Ustaz Najib Mamduh al-Silwani, gazda noastră, ne-a prezentat câțiva membri ai familiei și pe câțiva dintre ceilalți oaspeți, bărbați și femei, printre care două doamne englezoaice de vârstă mijlocie în costume cenușii, un cărturar francez mai în vârstă și un preot grec în sutană, cu o barbă pătrată și cârlionțată. Gazda noastră le-a lăudat tuturor oaspetele, în engleză și uneori în franceză, și a explicat în vreo două fraze cum dragul domn Stav a alungat marele necaz care atârnase deasupra capului familiei Silwani timp de câteva săptămâni întunecate.

La rândul nostru, am strâns mâini, am flecărit, am zâmbit, am făcut mici plecăciuni și am murmurat „Ce frumos!“, „*Enchanté* “ și „Îmi face plăcere să vă cunosc“. I-am oferit familiei Silwani chiar și un modest dar simbolic: o carte cu fotografii ale vieții din kibbutz, cu poze ale scenelor din viața de toate zilele din sala de mese comună, pionieri pe câmp și la lăptărie, copii goi bălăcindu-se voioși sub stropitori și un țăran arab bătrân, ținând strâns frâul măgarului său în vreme ce se uită la un tractor gigantic pe șenile, care trece într-un nor de praf. Fiecare fotografie era însoțită de câteva explicații în ebraică și engleză.

Ustaz al-Silwani a răsfoit cartea cu fotografii, zâmbind amabil și dând de câteva ori

din cap, ca și cum ar fi înțeles în sfârșit ceea ce voiau fotografii să spună în imagini. I-a mulțumit oaspetelui pentru dar și l-a pus într-una dintre nișe sau poate că pe un pervaz. Papagalul a intonat brusc în engleză, cu vocea lui ascuțită, din colivia sa : „Cine o să fie ursitul meu? Cine o să fie prințul meu?“, și din celălalt capăt al încăperii papagalul răgușit a răspuns: „*Kalamat, ya sheikh! Kalamat, ya sheikh! Kalamat!*“

Două săbii încrucișate atârnau pe perete deasupra capetelor noastre, în colțul în care ne-am așezat. Am încercat în zadar să ghicesc care sunt oaspeții și care sunt membrii familiei. Cei mai mulți dintre bărbați aveau cincizeci sau șaizeci de ani, și unul era un bărbat foarte bătrân, într-un costum cafeniu ros care era cam destrămat pe la mâneci. Era un bătrân zbârcit, obrajii îi erau scofâlciți, mustața argintie îi era îngălbenită de tutun, așa cum erau și mâinile lui muncite, de zidar. Semăna bine cu unul dintre portretele atârnate pe perete, în ramele lor aurite. Să fi fost bunicul? Sau chiar străbunicul? Pentru că la stânga lui *Ustaz* al-Silwani era alt bărbat bătrân, vânos, înalt și gârbov, arătând ca un trunchi de copac rupt, cu capul arămiu acoperit de peri țepoși. Era îmbrăcat neglijent, cu o cămașă în dungi încheiată doar la jumătate din nasturi și cu pantaloni care păreau prea mari pentru el. Mi-am amintit de bătrânul Aleluiev din povestea mamei, care se îngrijea în coliba lui de un bărbat și mai bătrân.

Erau câțiva tineri în haine albe de tenis și doi bărbați burtoși, de patruzeci și ceva de ani, care păreau gemeni; ședeau unul lângă altul, somnoroși, și unul își făcea de lucru cu un șirag de mătănii de chihlimbar, în vreme ce fratele lui fuma țigară de la țigară, aducându-și contribuția la vălul cenușiu care plutea în aer. În afară de cele două doamne englezoaice mai erau câteva femei așezate pe canapele sau plimbându-se prin încăpere, având grijă să nu se ciocnească de servitorii cu papion care duceau tăvi încărcate cu băuturi reci, dulciuri, pahare de ceai și ceșcuțe de cafea. Care dintre femei era stăpâna casei era greu de spus: câteva dintre ele păreau să fie acasă la ele. O femeie voinică într-o rochie de mătase înflorată de aceeași culoare cu vaza în care se aflau penele de păun, ale cărei brațe cărnoase erau împodobite cu atâtea brățări și cercuri de argint, încât clincheteau la orice mișcare, stătea în picioare și vorbea înflăcărat cu niște tineri în pantaloni scurți de tenis. Altă doamnă, într-o rochie de bumbac imprimat cu o droaie de fructe care păreau să-i accentueze rotunjimea pieptului și a coapselor, i-a întins mâna gazdei ca să i-o sărute și l-a răsplătit îndată cu trei pupături pe obraji, dreapta, stânga și iar dreapta. Era și o matroană mai bătrână, cu mustață cenușie și nările păroase umflate, precum și câteva tinere fermecătoare, cu șolduri înguste, cu unghii roșii, șușotind-șopăcăind fără încetare, cu coafuri elegante și fuste de sport. Staszek Rudnicki, în costumul său negru, ca de popă, cu care emigrase din Lodz cu vreo cincisprezece ani înainte, și soția lui, Mala, cu fusta ei cafenie, bluza cu mâneci lungi și cerceii de care atârnau pietre prețioase, păreau să fie persoanele cu îmbrăcămintea cea mai protocolară din încăpere (cu excepția chelnerilor). Chiar și directorul general al Poștei, domnul Knox-Guildford, purta o cămașă albastră simplă, fără haină sau cravată. Deodată, papagalul care vorbea ca un fumător pătimaș a glăsuit din colivia sa de la un capăt al încăperii: „*Mais oui, mais oui, chère mademoiselle, mais oui, absolument, naturellement*.“ Din capătul celălalt soprana răzgâiată i-a răspuns pe loc: „*Bas! Bas, ya eini! Bas min fadlak! Usqut! Bas wahalas!*“

Din când în când servitorii în negru, alb și roșu se materializau din norul de fum și încercau să ne ispitească cu bol după bol de migdale, nuci, arahide, semințe de dovleac și de pepene, și tăvi încărcate de plăcinte calde, fructe, felii de pepene verde, alte ceșcuțe de cafea, pahare de ceai și pahare înalte, cu buza înghețată, cu sucuri de fructe și suc de rodii cu bucăți de gheață, și castronele cu gelatină de migdale mirosind delicios a scorțișoară și

împodobită cu migdale tocate. Dar m-am mulțumit cu doi biscuiți și un singur pahar de suc de fructe și am refuzat politicos, dar hotărât, toate bunătățurile următoare, conștient de obligațiile care decurgeau din statutul meu de tânăr diplomat care acceptă ospitalitatea unei mari puteri ce îmi scruta cu suspiciune comportamentul.

Domnul al-Silwani s-a oprit lângă noi și a flecărit câteva minute în engleză cu tanti Mala și unchiul Staszek, glumind, zâmbind, poate complimentând-o pentru cercei. Apoi, pe când se scuza și era gata să se întoarcă la ceilalți oaspeți, a șovăit, s-a întors deodată spre mine și a spus cu un zâmbet amabil, în ebraica lui împiedicată:

— Poate că tânărului domn i-ar plăcea să iasă în grădină. Sunt nişte copii în grădină.

În afară de tata, căruia îi plăcea să-mi zică Înălțimea Voastră, nimeni nu-mi mai spusese până atunci domn. Timp de o clipă glorioasă chiar m-am văzut ca un tânăr domn evreu al cărui statut nu e cu nimic mai prejos decât cel al tinerilor domni străini care erau afară, în grădină. Când avea să se pună în sfârşit temelia statului evreiesc liber, obişnuia tata să citeze cu entuziasm din Vladimir Jabotinski, națiunea noastră va putea să se alăture comitetului națiunilor „ca un leu care înfruntă alți lei“.

Aşadar, ca un leu care înfruntă alți lei am părăsit încăperea plină de fum. De pe veranda largă am cuprins cu ochii priveliștea zidurilor Orașului Vechi, turnurile și cupolele. Apoi, cu încetineală, autoritar, cu sentimentul puternic al conștiinței naționale, am coborât treptele de piatră și am mers spre bolta de verdeață și dincolo de ea, în livadă.

41

Sub bolta de verdeață erau vreo cinci-șase fete, în plină adolescență. Le-am ocolit de departe. Apoi niște puști gălăgioși au trecut agale pe lângă mine. O fată și un băiat se plimbau pe sub copaci, adânciți într-o conversație șoptită, dar fără să se atingă. La celălalt capăt al livezii, aproape de colțul zidului, în jurul trunchiului aspru al unui dud stufos, cineva înjghebase o bancă fără picioare, și acolo ședea cu genunchii lipiți o fată cu chipul palid. Avea părul și genele negre, gâtul subțire, umerii firavi, și părul ei tuns scurt cădea peste o frunte care îmi părea luminată pe dinăuntru de strălucirea curiozității și bucuriei. Purta o bluză crem pe sub o rochie lungă bleumarin cu dungi late. Pe bluză avea o broșă de fildeș care îmi amintea de una pe care o purta bunica mea Shlomit.

La prima vedere fata aceasta părea de vârsta mea, dar după mica arcuire a bluzei și licărul deloc copilăresc de curiozitate și, de asemenea, de avertizare din ochii ei când i-au întâlnit pe ai mei (pentru o clipă, înainte ca ochii mei să se ferească) trebuie să fi avut cu doi-trei ani mai mult, poate unsprezece sau doisprezece. Am reușit totuși să văd că sprâncenele îi erau destul de groase și îmbinate, în contrast cu delicatețea celorlalte trăsături. La picioarele ei era un copil, un băiețel de vreo trei ani, cu părul cârlionțat, care poate că îi era frate; stătea în genunchi pe pământ și culegea, preocupat, frunzele căzute pe care le așeza în cerc.

Cu îndrăzneală, dintr-o suflare, i-am oferit fetei un sfert din întreg vocabularul meu de cuvinte străine, poate că mai puțin ca un leu care înfruntă alți lei și mai mult ca papagalii din încăperea aflată în susul treptelor. Fără să-mi dau seama, am făcut chiar o mică plecăciune, dornic să creez contactul și astfel să împrăștii orice prejudecăți și să grăbesc împăcarea dintre popoarele noastre.

— *Sabah al-heir*, domnișoară. *Ana ismi* Amos. *Wa-inti, ya bint? Votre nom s'il vous plaît, Mademoiselle?* Vă rog numele, dacă sunteți bună?

S-a uitat la mine fără să zâmbească. Sprâncenele îmbinate îi dădeau un aer sever, care îi depășea vârsta. A dat din cap de câteva ori, ca și cum ar fi luat o hotărâre și era de acord cu ea însăși, punând capăt deliberării și confirmând constatările. Rochia ei bleumarin îi ajungea până sub genunchi, dar în spațiul dintre rochie și pantofii cu catarame în formă de fluture am zărit pielea pulpelor ei, cafenie și netedă, feminină, deja matură; m-am îmbujorat și ochii mi-au fugit iar în altă parte, spre frățiorul ei, care m-a privit și el liniștit, fără neîncredere, dar și fără zâmbet. Dintr-odată semăna foarte mult cu ea, cu chipul lui negricios și liniștit.

*

Tot ce auzisem de la părinți, de la vecini, de la unchiul Joseph, de la învățătorii mei, de la unchi și mătuși și din zvonuri mi-a venit în minte în acel moment. Tot ce spuseseră la un pahar de ceai în curtea noastră din spate, sâmbăta sau în vreo seară de vară, despre tensiunea care creștea între arabi și evrei, despre neîncredere și ostilitate, rodul cel putred al intrigilor britanice și al incitării fanaticilor musulmani, care ne arătau într-o lumină înspăimântătoare ca să-i atâțe pe arabi să ne urască. Sarcina noastră, a spus odată domnul Rosendorff, era să înlăturăm bănuielile și să le explicăm că suntem de fapt un popor pozitiv și chiar blând. Pe scurt, un simț al misiunii mi-a dat curajul să mă adresez acestei fete ciudate și să încerc să stau de vorbă cu ea: aveam de gând să-i explic în câteva cuvinte

convingătoare cât de curate sunt intențiile noastre, cât de dezgustătoare e uneltirea menită să stârnească un conflict între popoarele noastre și cât de bine va fi pentru publicul arab – în forma acestei fete cu buze arcuite grațios – să petreacă un pic de timp în compania poporului evreu politicos și plăcut, în persoana mea, solul cel meșter la vorbă, în vârstă de opt ani și jumătate. Aproape.

Dar nu mă gândisem dinainte ce o să fac după ce voi fi folosit cea mai mare parte din stocul meu de cuvinte străine în prima frază. Cum o voi lumina pe această fată neștiutoare și o voi face să priceapă o dată pentru totdeauna dreptul evreilor de a se întoarce în Sion? Prin pantomimă? Prin mișcări de dans? Şi cum o fac să recunoască dreptul nostru la Țară fără să folosesc cuvinte? Cum aș putea să-i traduc fără nici un cuvânt „O, țara mea, patria mea“ a lui Cernikovski? Sau „Acolo arabi, nazarineni și noi / În bucurie-om bea pe săturate / Când malurile râului Iordan / Prin steagul nostru pur vor fi spălate“ a lui Jabotinski? Într-un cuvânt, eram ca un nătărău care a învățat să mute cu două pătrate pionul din fața regelui și a făcut asta fără șovăială, dar după aceea nu mai știe nimic despre șah, nici măcar numele pieselor, sau cum se mișcă, sau încotro, sau de ce.

Dezorientat.

Dar fata mi-a răspuns, și încă în ebraică, fără să se uite la mine, cu mâinile odihnindu-i-se deschise pe bancă, de-o parte și de cealaltă a rochiei, cu ochii ațintiți asupra fratelui ei, care punea câte o pietricică în mijlocul fiecărei frunze din cercurile lui:

— Mă cheamă Aisha. Micuțul e fratele meu. Awwad.

A mai spus:

— Ești fiul oaspeților de la poștă?

Așa că i-am explicat că nu eram deloc fiul oaspeților de la poștă, ci al prietenilor lor. Şi că tata era un cărturar destul de însemnat, un *ustaz*, și că unchiul tatălui meu era un cărturar și mai însemnat, care era chiar o celebritate mondială, și că onorabilul ei tată, domnul al-Silwani, a fost cel care a sugerat personal să vin în grădină și să vorbesc cu copiii din casă.

Aisha m-a corectat și a spus că *ustaz* Najib nu e tatăl ei, ci unchiul mamei ei: ea și familia ei nu locuiesc aici, în Sheikh Jarrah, ci în Talbieh, și ea a luat în ultimii trei ani lecții de pian de la o profesoară din Rehavia și a învățat un pic de ebraică de la profesoară și de la ceilalți elevi. E o limbă frumoasă, ebraica, și Rehavia e o zonă frumoasă. Bine îngrijită. Liniștită.

Talbieh e și ea bine îngrijită și liniștită, m-am grăbit să răspund, răspunzând la compliment cu alt compliment. Ar vrea să stăm un pic de vorbă?

Nu vorbim deja? (Un mic zâmbet a pâlpâit o clipă pe buzele ei. Şi-a îndreptat cu amândouă mâinile tivul rochiei, și-a descrucișat și încrucișat iar picioarele. Şi, pentru o clipă, genunchii, genunchii unei femei mature deja, apoi rochia s-a așezat la loc. Acum privea puțin în stânga mea, acolo unde zidul grădinii se ițea spre noi dintre copaci.)

Prin urmare am adoptat o expresie reprezentativă și mi-am exprimat părerea că e destul loc în această țară pentru amândouă popoarele, nu trebuie decât să aibă bunul-simț să trăiască în pace și respect reciproc. Cumva, din stingherealã sau îngâmfare, vorbeam cu ea nu în ebraica mea obișnuită, ci în cea a tatei și a musafirilor săi: protocolară, îngrijită. Ca un măgar îmbrăcat în rochie de bal și cu pantofi cu toc înalt: convins, cine știe de ce, că acesta era singurul fel potrivit de a vorbi cu arabii și cu fetele. (Nu prea avusesem ocazia să vorbesc cu o fată sau cu un arab, dar îmi închipuiam că în amândouă cazurile se cere o delicatețe specială: trebuie să vorbești în vârful picioarelor, cum s-ar zice.)

S-a dovedit că nu avea cunoștințe prea mari de ebraică sau poate că părerea ei era diferită de a mea. În loc să-mi răspundă la provocare, a preferat să treacă pe lângă ea:

fratele ei mai mare, mi-a spus ea, e la Londra, unde învață ca să fie „jurisconsult și avocat“.

Umflându-mă în pene de atâta reprezentativitate, am întrebat-o ce vrea să studieze când o să fie mai mare.

S-a uitat drept în ochii mei și, în acel moment, în loc să roșesc m-am albit. Pe dată mi-am ferit privirea și m-am uitat în jos spre frățiorul ei cel serios, Awwad, care deja făcuse la poalele dudului patru cercuri perfecte din frunze.

— Dar tu?

— Păi, să vezi, am zis eu, stând încă în picioare în fața ei și ștergându-mi pe pantalonii scurți palmele transpirate, păi, să vezi, uite care e treaba…

— O să fii și tu avocat. După felul în care vorbești.

— Ce anume te face să crezi asta?

În loc să-mi răspundă, a zis:

— O să scriu o carte.

— Tu? Ce fel de carte o să scrii?

— Poezie.

— Poezie?

— În franceză și engleză.

— Scrii poezii?

Scria poezii și în arabă, dar nu le-a arătat nimănui. Ebraica e și ea o limbă frumoasă. A scris cineva vreodată poezii în ebraică?

Şocat de întrebarea ei, înfoiat de indignare și cu simțul misiunii, i-am dat pe loc un recital pasionat de frânturi de poezie. Cernikovski. Levin Kipnes. Rahel. Vladimir Jabotinski. Şi o poezie de-a mea. Tot ce-mi venea în minte. Turbat, rotindu-mi brațele prin aer, ridicând vocea, cu simțire, gesturi și expresii ale feței și câteodată chiar închizând ochii. Până și frățiorul ei, Awwad, și-a ridicat capul cârlionțat și m-a ațintit cu ochi căprui și nevinovați, ca de miel, plini de curiozitate și cu un strop de teamă, și deodată a declarat într-o ebraică limpede: „’mai o clipă! Stai o clipă!“ Între timp, Aisha nu zicea nimic. Brusc m-a întrebat dacă știu să mă cațăr în copaci.

Emoționat cum eram, poate că un pic îndrăgostit de ea, și totuși cutremurat de fiorul reprezentativității naționale, setos să fac tot ce voia ea, m-am transformat pe loc din Jabotinski în Tarzan. Lepădându-mi sandalele pe care unchiul Staszek le lustruise în dimineața aceea până ce pielea a ajuns de un negru strălucitor, uitând de hainele mele bine călcate, am făcut un salt și m-am agățat de o creangă joasă, am pipăit cu picioarele goale trunchiul zgrunțuros și fără să șovăi o clipă m-am aburcat în copac, de la o cracă la alta și în sus, către ramurile din vârf, fără să mă sinchisesc de zgârieturi, neluând în seamă vânătăile, juliturile și petele de dude, în sus, dincolo de vârful zidului, dincolo de vârful celorlalți copaci, afară din umbră, în sus până în creștetul copacului, până ce burta mi s-a lipit de o creangă înclinată care s-a lăsat sub greutatea mea ca un arc și am bâjbâit cu mâinile și am dat deodată peste un lanț ruginit cu o bilă grea de fier, și ea ruginită, prinsă la capătul lui, dracu’ știe la ce slujea și cum ajunsese în creștetul dudului. Micul Awwad s-a uitat la mine gânditor, șovăielnic, și a zis iar: ’mai o clipă! Stai o clipă!

Se pare că erau singurele cuvinte ebraice pe care le știa.

M-am ținut cu o mână de creanga mea care gemea, iar cu cealaltă, scoțând sălbatice strigăte de război, am scuturat lanțul și am rotit bila de fier în cercuri repezi, ca și cum aș fi ridicat în aer vreun fruct rar pentru tânăra de dedesubt. De șaizeci de generații încoace, după cum ni se spusese, ei ne-au considerat o națiune jalnică de învățăcei înghesuiți în *yeshiva*, molii fragile care sar în sus de frică la orice umbră, *awlad al-mawt*, copii ai

morții, și acum în sfârșit urca pe scenă iudaismul musculos, strălucitorul tânăr evreu în deplinătatea forței lui, făcându-i pe toți cei ce-l văd să tremure la răgetul lui: un leu printre lei.

Însă acest teribil leu de copac al cărui rol îl jucam triumfător în fața Aishei și a fratelui ei nu-și dădea seama că i se apropie osânda. Era un leu orb, surd, nătărău. Avea ochi, dar nu vedea, urechi, și nu auzea. Nu făcea decât să învârtă lanțul, călărind pe creanga lui legănătoare, străpungând aerul cu rotiri din ce în ce mai puternice ale mărului lui de fier, ca acei cowboy viteji pe care îi văzuse la cinematograf descriind prin aer cercuri cu lasourile lor, din goana calului.

N-a văzut și n-a auzit, nu și-a închipuit și nu s-a păzit, acest zelos păzitor al fraților, acest leu zburător, cu toate că Nemesis era deja pe drum și totul era pregătit pentru oroarea ce avea să vină. Bila de fier ruginit din capătul lanțului se învârtejea prin aer, amenințând să-i smulgă brațul din umăr. Îngâmfarea lui. Nesăbuința lui. Otrava pubertății. Beția șovinismului trufaș. Ramura pe care era culcat ca să-și facă numărul gemea deja sub greutatea lui. Iar fata delicată, gânditoare, cu sprâncenele negre și groase, poeta, se uita în sus la el cu un zâmbet compătimitor, nu un zâmbet de admirație sau de venerație față de noul evreu, ci o expresie ușor disprețuitoare, un zâmbet amuzat, îngăduitor, ca și cum ar fi spus, asta nu e nimic, toate eforturile astea ale tale nu înseamnă nimic, am văzut noi mult mai mult decât asta, nu ne poți impresiona cu asta, dacă chiar vrei să mă uimești într-o bună zi va trebui să te străduiești de șapte ori mai mult.

(Și din adâncurile unui puț întunecat se poate să-i fi fluturat prin față, o frântură de clipă, amintirea unei păduri dese dintr-un magazin de îmbrăcăminte pentru femei, o junglă virgină prin care urmărise cândva o fetiță, și când a ajuns-o, în sfârșit, s-a dovedit a fi o oroare.)

Iar fratele ei era încă acolo, la poalele dudului, își desăvârșise misterioasele cercuri perfecte din frunze căzute și acum, ciufulit, serios, cu un aer competent și adorabil, umbla șovăielnic după un fluture alb, în pantalonașii lui scurți și cu pantofiori roșii, când deodată, din vârful dudului, cineva i-a rostit numele cu un răcnet îngrozit, Awwad, Awwad, fugi, și poate că n-a avut timp decât să se uite în sus în copac cu ochii lui rotunzi, poate că n-a avut timp decât să vadă mărul de fier ruginit care se desprinsese din capătul lanțului și se năpustea spre el ca un obuz, drept spre el din ce în ce mai întunecat și mai mare și zburând drept către ochii copilului, și cu siguranță i-ar fi strivit țeasta dacă nu ar fi trecut la un fir de păr de capul lui și nu i-ar fi vâjâit drept pe lângă nas, aterizând cu o bufnitură grea și surdă și strivindu-i piciorușul prin pantoful mic și roșu, pantoful ca de păpușă care s-a umplut deodată de sânge și a început să reverse sânge prin găurile șireturilor și să picure pe la cusături și peste partea de sus. Atunci un singur țipăt de durere lung, străpungător, sfâșietor s-a înălțat peste vârfurile copacilor, și apoi întreg trupul și-a fost prins de tremurături ca niște ace înghețate și totul a tăcut în jurul tău într-o clipă, de parcă ai fi fost închis într-un aisberg.

*

Nu-mi amintesc chipul copilului leșinat când sora lui l-a dus de acolo în brațe și nu-mi amintesc dacă a țipat și ea, dacă a strigat după ajutor, dacă mi-a vorbit, și nu-mi amintesc când sau cum am coborât din copac sau dacă am căzut cu creanga care s-a prăbușit sub mine, nu-mi amintesc cine mi-a îngrijit tăietura de pe bărbie din care picura sânge pe cea mai bună cămașă a mea (am până în ziua de azi semnul pe bărbie), și nu-mi amintesc aproape nimic din cele petrecute între singurul țipăt al băiatului rănit și cearșafurile albe

din seara aceea, încă mai tremuram din cap până-n picioare, ghemuit cu genunchii la gură, cu câteva cusături în bărbie, în patul dublu al unchiului Staszek și al lui tanti Mala.

Dar îmi amintesc până în ziua de azi ochii ei ca doi cărbuni aprinși, sub bordura de doliu a sprâncenelor negre îmbinate la mijloc: scârbă, disperare, groază și fulgere de ură veneau din ochii ei, și dincolo de scârbă și de ură mai era un soi de clătinare mohorâtă a capului, ca și cum ar fi fost de acord cu ea însăși, ca și cum ar fi spus aș fi putut ghici pe loc, chiar înainte să deschizi gura ar fi trebuit să bag de seamă, ar fi trebuit să fiu atentă, asta se simțea de departe. Ca o duhoare.

Şi îmi amintesc, vag, cum cineva, un bărbat scund și păros, cu o mustață stufoasă, cu un ceas de aur pe o brățară foarte lată, poate că era unul dintre oaspeți sau unul dintre fiii gazdei, mă târa brutal de acolo, ținându-mă de cămașa ruptă, aproape de-a fuga. Şi din mers am văzut un bărbat furios care stătea lângă fântâna din mijlocul terasei pavate lovind-o pe Aisha, nu izbind-o cu pumnii, nu plesnind-o peste obraji, ci lovind-o tare, iar și iar, cu palma deschisă, lent, meticulos, peste cap, peste spate, peste umăr, peste față, nu așa cum pedepsești un copil, ci așa cum îți verși furia pe un cal. Sau pe o cămilă încăpățânată.

*

Desigur, părinții mei au vrut, ca și Staszek și Mala, să-i contacteze și să întrebe ce face micul Awwad și cât de grave erau rănile lui. Desigur, voiau să găsească o modalitate de a-și exprima regretul și rușinea. Poate că s-au gândit să ofere o compensație potrivită. Poate că era important pentru ei să le facă pe gazde să vadă cu ochii lor că nici partea noastră nu a scăpat nevătămată, ci și-a tăiat bărbia și a fost nevoie de două sau trei cusături. Poate că părinții mei și soții Rudnicki plănuiseră chiar o vizită la vila Silwani, în care să ducă daruri pentru tânărul rănit, în vreme ce sarcina mea ar fi fost să-mi exprim umilele remușcări prosternându-mă în prag sau acoperindu-mă cu pânză de sac și cenușă, ca să dovedim familiei al-Silwani în particular și poporului arab în general cât de mâhniți, de rușinați și de stingheriți suntem, dar în același timp prea nobili ca să căutăm scuze sau circumstanțe atenuante și destul de responsabili ca să purtăm pe umeri întreaga povară a stinghereli, remușcării și vinii.

Însă pe când se tot sfătuiau, contrazicându-se în privința momentului și a modalității, poate că sugerând ca unchiul Staszek să meargă la șeful lui, domnul Knox-Guilford, și să-l roage să întindă pentru noi niște antene neoficiale și să afle în ce ape se scaldă familia Silwani, cât de mânioși mai sunt și cum pot fi îmblânziți, cât de folositoare ar fi prezentarea personală a scuzelor și în ce spirit ar primi ei oferta noastră de a îndrepta lucrurile, pe când chibzuiau încă la planuri și la măsuri de cercetare, au venit sărbătorile evreiești mari. Şi chiar înainte de aceasta, în prima zi din septembrie 1947, Comitetul Special al Națiunilor Unite pentru Palestina a prezentat Adunării Generale recomandările sale.

Şi la Ierusalim, chiar dacă încă nu izbucnise violența, a fost ca și cum un mușchi invizibil s-ar fi încordat dintr-odată. Nu era o idee bună să mai calci prin acele zone.

Așa că tata a telefonat cu vitejie la biroul firmei Silwani și Fiii din strada Prințesa Mary, s-a prezentat în engleză și în franceză și a cerut, în amândouă limbile, să fie pus în legătură cu domnul al-Silwani senior. Un secretar tânăr i-a răspuns cu politețe rece, i-a cerut în engleză și franceză fluentă să aibă amabilitatea de a aștepta câteva clipe și a revenit spunând că a fost împuternicit să primească un mesaj pentru domnul Silwani. Așa că tata a dictat un mesaj scurt despre sentimentele noastre, regretele noastre, grija noastră

față de sănătatea dragului de copil, faptul că suntem gata să plătim toate cheltuielile medicale și dorința noastră sinceră de a ne întâlni cât mai curând pentru a limpezi lucrurile și a încerca să îndreptăm răul. (Tata vorbea engleza și franceza cu un accent foarte rusesc. Când pronunța *the* se auzea „zi“, în vreme ce *locomotive* era „locomoțif“.)

N-am primit nici un răspuns de la familia Silwani, nici direct, nici prin intermediul domnului Knox-Guilford, șeful lui Staszek Rudnicki. Oare tata s-a străduit pe alte căi să afle cât de grave erau rănile lui Awwad? Ce a spus și ce n-a spus Aisha despre mine? Dacă o fi reușit într-adevăr să afle ceva, mie nu mi-au spus nimic. Până în ziua în care a murit mama și mai apoi, până în ziua morții sale, tata și cu mine n-am vorbit niciodată despre acea sâmbătă. Nici măcar întâmplător. Şi chiar după mulți ani, la vreo cinci ani după Războiul de Şase Zile, la slujba de pomenire a Malei Rudnicki, când bietul Staszek a vorbit o jumătate de noapte, așezat în fotoliul său cu rotile, și a amintit de tot soiul de lucruri bune și rele, n-a pomenit de acea sâmbătă de la vila Silwani.

Şi odată, în 1967, după ce cucerisem Ierusalimul de est, am fost acolo de unul singur, într-o sâmbătă de vară, destul de devreme, pe același drum pe care am mers în acea sâmbătă de demult. Erau porți de fier noi, și în fața casei era parcată o mașină nemțească strălucitoare, cu perdelițe gri. În vârful zidului care înconjura grădina erau cioburi de sticlă de care nu-mi aminteam. Vârfurile verzi ale copacilor se arătau deasupra zidului. Steagul unui consulat important flutura pe acoperiș, și lângă porțile noi de fier erau o placă de alamă lucitoare cu numele statului respectiv, în litere arabe și latine, și stema lui. Un paznic în haine civile a ieșit și s-a uitat la mine curios. Am mormăit ceva și mi-am continuat drumul către muntele Scopus.

*

Tăietura din bărbie s-a vindecat în câteva zile. Doctorul Hollander, pediatrul de la clinica din strada Amos, mi-a scos firele puse la camera de gardă în acea sâmbătă dimineață.

Din ziua în care au fost scoase firele un văl a coborât asupra întregului episod. Tanti Mala și unchiul Staszek erau și ei înrolați în acțiunea de înăbușire a chestiunii. Nici o vorbă. Nici despre Sheikh Jarrah, nici despre copilași arabi, lanțuri de fier, livezi, duzi sau cicatrice pe bărbie. Tabu. Nu s-a întâmplat niciodată. Doar mama, în felul ei obișnuit, a înfruntat zidurile cenzurii. Odată, în locul nostru special, la masa din bucătărie, în momentul nostru special, când tata nu era acasă, mi-a spus o fabulă indiană:

> Au fost cândva doi călugări care se supuneau la tot soiul de restricții și suferințe. Printre altele, s-au hotărât să traverseze întreg subcontinentul indian pe jos. Şi au mai hotărât să facă drumul în tăcere deplină: să nu rostească un cuvințel, nici măcar în somn. Însă odată, pe când mergeau pe malul unui râu, au auzit strigătele de ajutor ale unei femei care se înneca. Fără o vorbă, călugărul mai tânăr a sărit în apă, a dus-o pe femeie în cârcă până la mal și a lăsat-o pe nisip fără să spună nimic. Cei doi asceți și-au continuat drumul în tăcere. Au trecut șase luni sau un an și dintr-odată călugărul mai tânăr l-a întrebat pe însoțitorul său: „Spune-mi, crezi că am păcătuit ducând femeia aceea în cârcă?“ Prietenul lui i-a răspuns cu o întrebare: „Cum, o mai duci încă?“

În ceea ce-l privește, tata s-a întors la cercetările lui. În acel moment era cufundat adânc în literaturile Orientului Apropiat antic, Akkadia și Sumeria, Babilonia și Asiria,

descoperirile unor arhive antice în Tel el-Amarna și Hatushash, legendara bibliotecă a regelui Assurbanipal, pe care grecii l-au numit Sardanapalius, povestirile lui Ghilgameș și scurtul mit al lui Adapa. Monografii și lucrări de referință se îngrămădeau pe biroul lui, înconjurate de armata de note și fișe. Încerca să ne amuze pe mama și pe mine cu una dintre poantele lui obișnuite: Dacă furi de la un autor ești plagiator; dacă furi din cinci cărți ești cărturar; dacă furi din cincizeci de cărți ești un mare cărturar.

Zi de zi acel mușchi invizibil de sub pielea Ierusalimului se încorda. Zvonuri nebunești circulau prin cartierul nostru; unele dintre ele îți înghețau sângele în vine. Unele ziceau că guvernul britanic de la Londra e pe cale să-și retragă armata, ca să permită forțelor regulate ale statelor membre ale Ligii Arabe, care nu erau altceva decât un braț al englezilor îmbrăcat în veșminte din deșert, să-i înfrângă pe evrei, să cucerească țara și apoi, după ce evreii vor fi plecat, să-i primească înapoi pe englezi pe ușa din dos. Ierusalimul, susțineau câțiva dintre strategii din băcănia domnului Auster, va fi curând capitala regelui Abdullah al Transiordaniei, iar noi, locuitorii evrei, vom fi urcați pe nave și duși în lagărele de refugiați din Cipru. Sau am putea fi împrăștiați prin lagărele pentru persoane strămutate aflate în insulele Mauritius și Seychelles.

Alții nu pregetau să afirme că mișcările evreiești ilegale, Irgun, Banda lui Stern și Haganah, prin acțiunile lor sângeroase împotriva englezilor, mai ales pentru că aruncaseră în aer cartierul general britanic din hotelul Regele David, au adus asupra noastră nenorocirea. Nici un imperiu din istorie n-a fost orb la așa provocări umilitoare, iar englezii hotărâseră deja să ne pedepsească printr-o sălbatică baie de sânge. Ofensele necugetate ale fanaticilor noștri conducători sioniști au făcut publicul englez să ne urască atât de tare, încât Londra a hotărât pur și simplu să-i lase pe arabi să ne măcelărească până la unul: până acum forțele armate engleze au stat între noi și un masacru general săvârșit de națiunile arabe, dar acum ei o să se dea deoparte, și sângele nostru va cădea pe capetele noastre.

Unii spuneau că unor evrei cu relații, bogătași din Rehavia, antreprenori și angrosiști care aveau legături cu englezii, slujbași civili de rang înalt din Administrația Mandatară, li s-a suflat la ureche că ar fi mai bine să plece în străinătate cât mai iute sau măcar să-și trimită familiile într-un loc sigur. Ei pomeneau despre cutare și cutare familie care a fost trimisă în America și despre diferiți oameni de afaceri prosperi care au părăsit peste noapte Ierusalimul și s-au stabilit cu familiile lor la Tel Aviv. Cu siguranță știu ei ceva ce noi, ceilalți, nu putem decât să ne închipuim. Sau ei puteau să-și închipuie ceea ce pentru noi nu era decât un coșmar.

Alții vorbeau despre grupuri de tineri arabi care cercetau noaptea străzile noastre, înarmați cu cutii de vopsea și pensule, marcând casele evreiești și repartizându-le dinainte. Ei afirmau că bande de arabi înarmate, sub comanda Marelui Muftiu din Ierusalim, luaseră deja în stăpânire toate dealurile din jurul orașului, iar englezii se făceau că nu-i văd. Ziceau că forțele Legiunii Arabe Transiordaniene, sub comanda generalului de brigadă englez Sir John Glubb, Glubb-pașa, erau deja desfășurate în diferite poziții-cheie din țară, astfel încât să-i poată strivi pe evrei înainte ca aceștia să poată măcar încerca să-și ridice capetele. Şi că luptătorii din Frăția Musulmană, cărora englezii le-au permis să vină din Egipt înarmați și să-și creeze poziții fortificate pe dealurile din jurul Ierusalimului, se instalează în tranșee chiar peste drum de kibbutzul Ramat Rahel. Unii își exprimau speranța că, atunci când englezii o să plece, președintele american, Truman, o să intervină, fie ce-o fi. O să-și trimită degrabă armata, două avioane de transport americane gigantice au fost văzute deja în largul Siciliei, îndreptându-se spre est; cu siguranță că președintele Truman nu va îngădui să se petreacă aici al doilea holocaust la mai puțin de trei ani după

Holocaustul celor Şase Milioane. Cu siguranță că evreii americani bogați și influenți o să-l preseze. Ei n-ar putea să stea pur și simplu cu mâinile în sân.

După părerea unora, conștiința lumii civilizate sau opinia publică progresistă, ori clasa muncitoare internațională, sau larg răspânditele sentimente de vinovăție față de soarta tristă a evreilor supraviețuitori vor acționa toate împotriva „complotului anglo-arab de a ne distruge“. Unii dintre prietenii și vecinii noștri se încurajau singuri la începutul acelei toamne ciudate, amenințătoare, cu un gând consolator: în cel mai rău caz, chiar dacă arabii nu ne vor aici, ultimul lucru pe care și-l doresc popoarele europene este să ne întoarcem și să inundăm iar Europa. Şi, dat fiind că europenii sunt mult mai puternici decât arabii, rezultă că există o șansă ca la urma urmei să fim lăsați aici. Ei o să-i silească pe arabi să înghită ceea ce Europa încearcă să scuipe.

Într-un fel sau altul, practic toată lumea prezicea războiul. Cei din ilegalitate difuzau pe unde scurte cântece înflăcărate. Crupele, uleiul, lumânările, zahărul, laptele praf și făina aproape că au dispărut de pe rafturile din băcănia domnului Auster: oamenii începeau să-și facă rezerve, pregătindu-se pentru ce avea să vină. Mama a umplut bufetul din bucătărie cu pungi de făină de grâu și *matso*, pachete de pesmeți, ovăz Quaker, ulei, conserve de legume și de carne, măsline și zahăr. Tata a cumpărat două canistre de parafină etanșate și le-a pus sub bazinul din baie.

Tata încă mai pleca în fiecare zi, ca de obicei, la șapte și jumătate dimineața, la serviciul lui de la Biblioteca Națională de pe muntele Scopus, cu autobuzul 9, care mergea din strada Geula prin Mea Sharim și traversa Sheikh Jarrah, nu departe de vila Silwani. Se întorcea acasă puțin înainte de cinci, cu cărți și articole în servieta jerpelită și altele îndesate sub braț. Însă mama l-a rugat de mai multe ori să nu șadă în autobuz la fereastră. Şi adăuga niște cuvinte în rusă. Ne-am întrerupt pe moment obișnuita plimbare de sâmbătă după-masa până la unchiul Joseph și mătușa Zipporah.

*

Aveam abia nouă ani și eram deja un zelos cititor de ziare. Un consumator avid al ultimelor știri. Un excelent comentator și orator. Un expert politic și militar ale cărui opinii erau prețuite de copiii vecinilor. Un strateg cu chibriturile, nasturii și piesele de domino de pe rogojină. Trimiteam trupe, executam mișcări tactice de învăluire prin flanc, făuream alianțe cu una sau alta dintre puterile străine, adunam argumente tranșante care erau în stare să cucerească cele mai împietrite inimi britanice și compuneam discursuri care nu numai că i-ar fi adus pe arabi la înțelegere și împăcare și i-ar fi făcut să ne ceară iertare, dar ar fi putut chiar să aducă în ochii lor lacrimi de simpatie pentru suferința noastră, amestecate cu admirația profundă față de inimile noastre nobile și măreția noastră morală.

Purtam în acea vreme discuții mândre și totuși pragmatice cu Downing Street, Casa Albă, Papa de la Roma, Stalin și cârmuitorii arabi. „Stat evreu! Imigrare liberă! “ strigau demonstranții din comunitatea afiliată, în timpul marșurilor sau întrunirilor; la una sau două dintre acestea mama i-a îngăduit tatei să mă ia și pe mine. În vreme ce în fiecare vineri mulțimi de arabi, mărșăluind furioase după ce ieșiseră din moschei, urlau „*Idbah al-Yahud!*“ (Să-i măcelărim pe evrei!) și „*Falastin hi arduna wa al-Yahud kilbuna!*“ (Palestina este țara noastră, iar evreii sunt câinii noștri!) Dacă aș fi avut ocazia, i-aș fi putut convinge cu ușurință, în mod rațional, că în vreme ce lozincile noastre nu conțineau nimic care să-i vatăme, lozincile lor, strigate de gloate înfierbântate, nu erau prea amabile ori civilizate și că de fapt ele îi puneau într-o lumină rușinoasă pe cei care le strigau. În zilele acelea eram mai puțin copil și mai mult un snop de argumente fariseice, un mic

șovin travestit în iubitor al păcii, un naționalist fățarnic și mieros, un propagandist sionist de nouă ani. Noi eram cei buni, noi aveam dreptate, noi eram victime nevinovate, noi eram David împotriva lui Goliat, un miel printre lupi, mielul de sacrificiu, în vreme ce ei – englezii, arabii și toată lumea neevreiască – erau lupii, răul, lumea ipocrită întotdeauna însetată de sângele nostru; cu atât mai mult să le fie rușine.

Când guvernatorul britanic și-a anunțat intenția de a-și încheia cârmuirea în Palestina și de a returna mandatul Organizației Națiunilor Unite, ONU a creat un Comitet Special pentru Palestina (UNSCOP) care să examineze situația de aici și, de asemenea, pe cea a sutelor de mii de evrei strămutați, supraviețuitori ai genocidului nazist, care trăiau de doi ani sau de mai multă vreme în lagărele europene pentru persoane strămutate.

La începutul lui septembrie 1947, UNSCOP și-a dat publicității raportul majoritar, recomandând ca mandatul britanic să se încheie cât mai curând. În locul lui, Palestina să fie împărțită în două state independente, unul pentru arabi și unul pentru evrei. Zonele alocate celor două state erau aproape la fel de mari. Granița complicată, șerpuitoare, care le despărțea era trasată în general conform distribuției demografice a populațiilor respective. Cele două state să aibă în comun economia, moneda etc. Comitetul recomanda ca Ierusalimul să fie un *corpus separatum* neutru, sub tutelă internațională, cu un guvernator numit de ONU.

Aceste recomandări erau supuse aprobării Adunării Generale și era nevoie de o majoritate de două treimi. Evreii au scrâșnit din dinți și au acceptat împărțirea propusă: teritoriul alocat lor nu includea Ierusalimul sau Galileea de Sus și de Vest, și trei sferturi din statul evreu propus era teren deșertic necultivabil. În schimb, conducerea arabilor palestinieni și toate națiunile Ligii Arabe au declarat pe loc că nu vor accepta nici un compromis și că intenționează „să se opună cu forța transpunerii în fapt a acestor propuneri și să înece în sânge orice încercare de a crea o entitate sionistă pe vreo palmă de pământ palestinian“. Ei susțineau că întreaga Palestină a fost pământ arab de sute de ani, până ce au venit englezii și au încurajat hoardele de străini să se răspândească peste tot, să niveleze dealurile, să scoată din rădăcini bătrânele crânguri de măslini, să cumpere pământ, parcelă cu parcelă, prin subterfugii, de la moșieri corupți, și să-i alunge pe țăranii care îl cultivaseră de generații întregi. Dacă nu erau opriți, șmecherii ăștia de coloniști evrei aveau să înghită întreaga țară, ștergând orice urmă a vieții arabe, acoperind-o cu coloniile lor europene cu acoperișuri roșii, corupând-o cu comportarea lor îngâmfată și desfrânată, și foarte repede vor pune mâna pe locurile sfinte ale Islamului, și apoi se vor revărsa în țările arabe învecinate. Cât ai bate din palme, datorită vicleniei și superiorității lor tehnice și cu sprijinul imperialismului britanic, vor face aici exact ceea ce le-au făcut albii populațiilor indigene din America, Australia și din alte părți. Dacă li se îngăduie să-și întemeieze aici un stat, chiar și unul mic, nu încape îndoială că îl vor folosi drept cap de pod, se vor revărsa înăuntru cu milioanele lor, ca lăcustele, se vor așeza pe orice deal și vale, vor jefui de caracterul lor arab aceste peisaje străvechi și vor înghiți totul înainte ca arabii să fi avut timp să se trezească din somn.

La mijlocul lui octombrie Înaltul Comisar britanic, generalul Sir Alan Cunningham, a rostit în fața lui David Ben Gurion, care era șeful executivului din Agenția Evreiască, o amenințare voalată: „Dacă încep tulburările“, a spus el cu tristețe, „mă tem că nu vom fi în stare să vă ajutăm; nu vom fi în stare să vă apărăm“.18

18. Dov Joseph, *The Faithful City: the Siege of Jerusalem, 1948* (Londra, 1962), pag. 31. (N. a.)

*

Tata a zis:

— Herzl a fost profet și o știa. La primul Congres Sionist, în 1897, a spus că, în cinci ani sau cel mai târziu în cincizeci de ani, va exista un stat evreu în Țara Israelului. Şi acum au trecut cincizeci de ani și statul stă literalmente în fața porții.

Mama a zis:

— Nu stă. Nu e nici o poartă. E un abis.

Dojana tatei a sunat ca o plesnitură de bici. A vorbit în rusă, ca să nu înțeleg.

Iar eu am zis, cu o bucurie pe care nu mi-o puteam ascunde:

— O să fie curând război la Ierusalim! Şi o să-i învingem pe toți!

Dar uneori, când eram singur în curte, spre amurg sau sâmbăta dimineața, când părinții mei și toți cei din cartier dormeau încă, înghețam, înjunghiat de groază, pentru că imaginea Aishei care lua de jos copilul leșinat și îl ducea în tăcere pe brațe semăna brusc ca un tablou creștin înspăimântător pe care tata mi l-a arătat și mi l-a explicat în șoaptă odată, pe când vizitam o biserică.

Îmi aminteam de măslinii pe care i-am văzut de la fereastra acelei case, care părăsiseră de veacuri întregi lumea celor vii și deveniseră o parte a tărâmului celor neînsuflețite.

’mai o clipă stai o clipă ’mai o stai o ’maio staio.

*

Prin noiembrie un soi de cortină începuse să împartă Ierusalimul în două. Autobuzele încă mai mergeau acolo și se întorceau, iar vânzătorii de fructe din satele arabe învecinate încă își mai făceau apariția obișnuită pe strada noastră, cărând tăvi cu smochine, migdale și fructe de cactus, însă unele familii de evrei se mutaseră deja din cartierele arabe, și familiile arabe începuseră să părăsească vestul orașului, ducându-se în părțile sudice și estice.

Doar în gândurile mele puteam să merg uneori până la prelungirea străzii St. George către nord-est și să mă uit cu ochii larg deschiși la celălalt Ierusalim: un oraș cu chiparoși bătrâni, mai mult negri decât verzi, străzi cu ziduri de piatră, grilaje împletite, cornișe și ziduri întunecate, Ierusalimul străin, tăcut, retras, înfășurat în văluri, orașul abisinian, musulman, pelerin, otoman, orașul ciudat, misionar, al cruciaților și templierilor, orașul grec, armean, italian, adâncit în gânduri, anglican, greco-ortodox, orașul monahal, copt, catolic, luteran, scoțian, sunit, șiit, sufit, alawit, străbătut de sunetele clopotelor și de jelania muezinului, înțesat cu pini, înspăimântător și totuși ademenitor, cu toate farmecele lui ascunse, cu labirinturile de străduțe înguste care ne erau interzise și ne amenințau din întuneric, un oraș secretos, vătămător, purtând în pântece nenorocirea.

*

Întreaga familie Silwani, mi s-a spus după Războiul de Şase Zile, a părăsit Ierusalimul iordanian în anii ’50 și la începutul anilor ’60. Unii au mers în Elveția și Canada, alții s-au stabilit în emiratele din Golf, câțiva s-au mutat la Londra și alții în America Latină.

Şi ce s-a întâmplat cu papagalii lor? „Cine o să fie ursitul meu? Cine o să fie prințul meu?“

Şi ce s-a întâmplat cu Aisha? Şi cu fratele ei olog? Unde oare cântă ea la pian, presupunând că încă mai are unul, presupunând că nu a ajuns bătrână și stafidită printre șandramalele pline de praf și de arșiță din cine știe ce tabără de refugiați, unde zoaiele se

scurg pe străzile nepietruite.

Şi cine sunt evreii norocoşi care trăiesc acum în casa care era cândva a familiei ei, în Talbieh, un cartier construit din piatră albăstruie şi trandafirie, cu bolţi şi arcade?

*

Nu din cauza războiului care se apropia, ci din alt motiv, mai profund, aveam să fiu cuprins dintr-odată de spaimă în acele zile din toamna lui 1947 şi aveam să simt durerea tânjirii amestecate cu ruşine şi cu certitudinea pedepsei iminente şi, de asemenea, un soi de durere nu prea bine definită: un fel de dor interzis, amestecat cu vinovăţie şi mâhnire. După acea livadă. După acea fântână acoperită cu o placă de metal verde şi bazinul cu plăci de faianţă albastre, unde peştişori aurii străluceau o clipă în soare înainte să dispară în pădurea de nuferi. După pernuţele moi, bordate cu dantelă fină. După covoarele groase, dintre care unul înfăţişa păsări ale paradisului printre copaci ai paradisului. După firele de trifoi din vitralii, care colorau fiecare lumina în altă nuanţă: frunză roşie, frunză verde, frunză aurie, frunză violetă.

Şi după papagalul care vorbea ca un fumător înrăit: „*Tfaddal! S'il vous plaît! Enjoy!*“ şi perechea lui soprană care răspundea cu o voce ca un clopoţel de argint: „*Mais oui, mais oui, chère mademoiselle*“.

Am fost acolo cândva, în acea livadă, înainte de a fi alungat din ea în mod ruşinos, am atins-o cândva, cu vârfurile degetelor…

„*Bas! Bas, ya eini! Bas min fadlak! Usqut! Bas wahalas!*“

Dimineaţa, devreme, mă trezeam la mirosul primei raze de lumină şi zăream printre lamelele de fier ale obloanelor închise rodiul care creştea în curtea noastră. Ascunsă în acest copac, în fiecare dimineaţă, o pasăre nevăzută repeta voios şi exact primele cinci note din *Für Elise*.

Ce nătărău meşter la vorbire, ce nătărău mic şi gălăgios.

În loc să-i vorbesc aşa cum Noul Tineret Evreu i-ar vorbi Nobilului Popor Arab sau cum ar aborda un leu alţi lei, poate că aş fi putut pur şi simplu să-i vorbesc ca un băiat care îi vorbeşte unei fete. Sau n-aş fi putut?

42

„Uite numai cum micul nostru strateg a ocupat iar tot apartamentul. Nu te mai poți mișca pe coridor, e înțesat de fortificații și turnuri făcute din cuburi, castele făcute din piese de domino, mine făcute din dopuri de plută și granițe făcute din bețișoare. În odaia lui, din perete în perete, sunt câmpuri de luptă din nasturi. Nu suntem îngăduiți acolo, e interzis. E un ordin. Şi chiar și în odaia noastră a împrăștiat cuțite și furculițe pe toată podeaua, probabil ca să marcheze vreo Linie Maginot, niște efective de marină sau blindate. Dacă o mai ține așa, tu și cu mine o să trebuiască să ne mutăm în curte. Sau pe stradă. Însă în clipa în care vine ziarul odrasla ta lasă totul baltă, probabil că a declarat un armistițiu general, se tolănește pe canapea și îl citește de la un capăt la celălalt, chiar și mica publicitate. Acum trage o linie telefonică din cartierul lui general din spatele șifonierului până la apartamentul din Tel Aviv, care se pare că e pe marginea căzii. Dacă nu mă înșel, tocmai se pregătește să se folosească de ea ca să vorbească cu Ben Gurion. La fel ca și ieri. Să-i explice ce ar trebui să facem în acest moment și la ce ar trebui să fim atenți. Poate că a și început să-i dea ordine lui Ben Gurion.“

*

Într-unul dintre sertarele de jos, în biroul meu de aici, din Arad, am găsit aseară o cutie de carton ponosită, cu diferite însemnări pe care le-am făcut pe când scriam romanele scurte ce alcătuiesc *Dealul Sfatului Nelegiuit*, acum mai bine de douăzeci și cinci de ani. Printre altele, sunt niște însemnări încâlcite pe care le-am făcut într-o bibliotecă din Tel Aviv în 1974 sau 1975, după ziarele din septembrie 1947. Şi așa, la Arad, într-o dimineață din vara lui 2001, ca o imagine reflectată într-o oglindă reflectată în altă oglindă, însemnările mele de acum douăzeci și șapte de ani îmi amintesc ce anume citea „micul strateg“ în ziarul din 9 septembrie 1947:

Poliția rutieră evreiască a început să acționeze în Tel Aviv cu consimțământul guvernatorului britanic. Ea e formată din opt polițiști care lucrează în două ture. O arăboaică de treisprezece ani va apărea în fața tribunalului militar, acuzată fiind că deține o pușcă, în satul Hawara, districtul Nablus. Imigranții „ilegali“ de pe *Exodus* sunt deportați la Hamburg și spun că vor lupta până în pânzele albe ca să nu fie debarcați. Paisprezece gestapoviști au fost condamnați la moarte la Lübeck. Domnul Solomon Chmelnik din Rehovot a fost răpit și bătut cu cruzime de o organizație extremistă, dar a fost înapoiat viu și nevătămat. Orchestra „Vocea Ierusalimului“ va fi dirijată de Hanan Schlesinger. Este a doua zi de post a lui Mahatma Gandhi. Cântărețul Edis de Philippe nu va putea cânta săptămâna aceasta la Ierusalim, iar Teatrul de Cameră a fost obligat să amâne reprezentația piesei *N-o poți lua cu tine*. În schimb, acum două zile s-a deschis noua Clădire a Colonadelor de pe Calea Jaffa, în care se află, printre alte magazine, Mikolinski, Freidmann & Bein și cabinetul doctorului podolog Scholl. Conform conducătorului arab Musa Alami, arabii nu vor accepta niciodată împărțirea țării; la urma urmei, regele Solomon a hotărât că mama care s-a împotrivit împărțirii e mama cea adevărată, iar evreii ar trebui să recunoască semnificația parabolei. Pe de altă parte, tovarășa Golda Myerson [ulterior Meir], din Comitetul Executiv al Agenției Evreiești, a declarat că evreii vor lupta pentru includerea Ierusalimului în statul evreu, deoarece Țara Israelului și Ierusalimul sunt

sinonime în inimile noastre.

După câteva zile ziarul spunea:

Seara trecută, târziu, un arab a atacat două fete evreice în apropiere de Bernardiya Café, între Beit Hakerem și Bayit Vagan. Una dintre fete a fugit, iar cealaltă a strigat după ajutor, și unii dintre locuitorii de acolo au auzit și au reușit să-l împiedice pe suspect să fugă. În cursul investigațiilor făcute de agentul de poliție O'Connor a reieșit că bărbatul e angajat la Serviciul de Radiodifuzare și se înrudește pe departe cu influenta familie Nashashibi. În ciuda acestui lucru, eliberarea pe cauțiune i-a fost refuzată, din cauza gravității presupusului delict. În apărarea sa, prizonierul a declarat că ieșise din cafenea beat și a avut impresia că cele două fete se fâțâiau pe acolo în întuneric, în pielea goală.

Şi altă zi din septembrie 1947:

Locotenent-colonelul Adderley a prezidat curtea marțială care a judecat cazul lui Shlomo Mansoor Shalom, distribuitor de manifeste ilegale, care a fost declarat alienat. Judecătorul de instrucție, domnul Gardewicz, a cerut ca prizonierul să nu fie trimis la un azil de nebuni, de teamă că starea lui s-ar putea înrăutăți, și le-a cerut în schimb judecătorilor ca el să fie izolat într-o instituție particulară, pentru ca mintea lui slabă să nu fie exploatată de fanatici în scopuri criminale. Lt.-col. Adderley a regretat că nu poate îndeplini cererea domnului Gardewicz, aceasta ieșind din competența sa; era obligat să-l pună pe nefericit în custodie, în așteptarea unei decizii a Înaltului Comisar, care reprezintă Coroana, cu privire la o posibilă indulgență. La radio, Cilla Leibowitz va da un recital de pian, și după știri ni s-a promis un comentariu făcut de domnul Goerdus; în încheierea serii, domnișoara Bracha Tsefira va oferi un buchet de melodii populare.

*

Într-o seară, tata le-a explicat prietenilor săi care veniseră la un pahar de ceai că încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, cu mult înainte de apariția sionismului modern și fără legătură cu el, evreii reprezentau majoritatea netă a populației Ierusalimului. La începutul secolului XX, tot înainte de începutul imigrațiilor sioniste, Ierusalimul, sub guvernare otomană, era deja cel mai populat oraș din țară: avea cincizeci și cinci de mii de locuitori, dintre care vreo treizeci și cinci de mii erau evrei. Iar acum, în toamna lui 1947, trăiau la Ierusalim vreo sută de mii de evrei și vreo șaizeci și cinci de mii de neevrei, printre care musulmani și arabi creștini, armeni, greci, englezi și multe alte naționalități.

Însă la nordul, estul și sudul orașului erau cartierele arabe întinse, printre care Sheikh Jarrah, Colonia Americană, cartierele musulmane și creștine din Orașul Vechi, Colonia Germană, colonia greacă, Katamon, Bakaa și Abu Tor. Erau și orașe arabe pe dealurile din jurul Ierusalimului, Ramallah și el-Bireh, Beit Jalla și Bethlehem, precum și multe sate arabe: el-Azaria, Silwan, Abu-Dis, et-Tur, Isawiya, Qalandria, Bir Naballah, Nebi Samwil, Biddu, Shuafat, Lifta, Beit Hanina, Beit Iksa, Qoloniya, Sheikh Badr, Deir Yassin (unde peste o sută de locuitori aveau să fie măcelăriți de Irgun și Banda lui Stern în aprilie 1948), Suba, Ein Karim, Beit Mazmil, el-Maliha, Beit Safafa, Umm Tuba și Sur Bahir.

La nordul, sudul, estul și vestul Ierusalimului erau zone arabe și doar câteva așezări

evreiești erau presărate ici și colo în jurul orașului: Atarot și Neve Yaakov la nord, Kalya și Beit ha-Arava pe malul Mării Moarte, la est, Ramat Rahel și Gush Etsion la sud și Motsa, Kiriat Anavim și Maale ha-Hamisha la vest. În războiul din 1948 cea mai mare parte a acestor așezări evreiești, împreună cu Cartierul Evreiesc dinăuntrul zidurilor Orașului Vechi au căzut în mâinile Legiunii Arabe. Toate așezările evreiești capturate de arabi în timpul Războiului de Independență, fără excepție, au fost rase de pe fața pământului, iar locuitorii lor evrei au fost uciși, luați în captivitate sau au fugit, însă armatele arabe nu au permis nici unui supraviețuitor să se întoarcă acolo după război. Arabii au efectuat în teritoriile cucerite o „purificare etnică“ mai intensă decât evreii: sute de mii de arabi au fugit sau au fost alungați de pe teritoriul Statului Israel în acel război, însă o sută de mii au rămas, în vreme ce în Cisiordania sau în Fâșia Gaza, în timpul guvernării iordaniene și egiptene nu mai erau deloc evrei. Nici unul. Așezările erau distruse, iar sinagogile și cimitirele rase de pe fața pământului.

*

Şi în viața oamenilor, și în cea a popoarelor, cele mai mari conflicte sunt adesea cele care izbucnesc între cei persecutați. Nu e decât o iluzie ideea că persecutații și asupriții se unesc, din solidaritate, și stau împreună pe baricade împotriva unui asupritor nemilos. În realitate, doi copii ai aceluiași tată brutal nu se solidarizează întotdeauna, uniți fiind de soarta comună. Adesea fiecare vede în celălalt nu un tovarăș de suferință, ci, în realitate, imaginea asupritorului lor comun.

Acesta ar putea fi cazul conflictului vechi de o sută de ani dintre arabi și evrei.

Europa care i-a maltratat, umilit și asuprit pe arabi prin imperialism, colonialism, exploatare și represiune este aceeași Europă care i-a asuprit și persecutat pe evrei și în cele din urmă le-a îngăduit nemților sau chiar i-a sprijinit să-i smulgă din rădăcini din orice colțișor al continentului și să-i ucidă aproape pe toți. Însă când arabii se uită la noi nu văd o ceată de supraviețuitori pe jumătate isterizați, ci o nouă mlădiță a Europei, cu colonialismul, sofisticarea tehnică și exploatarea ei, care s-a întors în mod iscusit în Orientul Mijlociu – în formă sionistă de data asta – ca să o ia de la capăt cu exploatarea, izgonirea și asuprirea. În vreme ce, atunci când ne uităm la ei, nici noi nu vedem tot victime, frați în vremuri de restriște, ci, cumva, vedem cazaci care fac pogromuri, antisemiți însetați de sânge, naziști deghizați, ca și cum persecutorii noștri europeni ar fi apărut iar, aici, în Țara Israelului, și-ar fi pus pe cap *keffiyeh*-uri și și-ar fi lăsat mustăți, dar sunt tot vechii noștri ucigași, care nu vor altceva decât să se distreze retezând beregate de evrei.

*

În septembrie, octombrie și noiembrie 1947 nimeni din Kerem Avraham nu știa dacă trebuie să se roage ca Adunarea Generală ONU să aprobe raportul majoritar al UNSCOP-ului sau mai bine să tragă nădejde că englezii n-o să ne lase în voia soartei, „singuri și fără apărare într-o mare de arabi“. Mulți sperau că va fi întemeiat în sfârșit un stat evreu liber, că vor fi ridicate restricțiile de imigrare impuse de englezi și că sutelor de mii de supraviețuitori evrei, care de la prăbușirea lui Hitler tânjeau în lagărele din Cipru pentru persoane strămutate, li se va îngădui în sfârșit să vină în țara pe care cei mai mulți dintre ei o considerau singura lor casă. Şi totuși, în spatele acestor speranțe, într-un fel, se temeau (în șoaptă) că cei un milion de arabi de aici, cu ajutorul armatelor regulate ale țărilor din Liga Arabă, s-ar putea ridica să-i omoare pe cei șase sute de mii de evrei de îndată ce se retrag englezii.

La băcănie, pe stradă, la farmacie, oamenii vorbeau în gura mare despre o mântuire iminentă, ziceau că Moshe Shertok și Eliezer Kaplan o să devină miniștri în guvernul evreu care va fi creat de Ben Gurion la Haifa sau la Tel Aviv și vorbeau (în șoaptă) despre faptul că generali evrei faimoși din străinătate, din Armata Roșie, din Aviația Militară Americană și chiar din Marina Regală au fost chemați să ia comanda forțelor armate evreiești care vor fi create când pleacă englezii.

Dar în taină, acasă, sub pături, după ce se stingea lumina, își șopteau unul altuia că, cine știe – poate că englezii o să-și anuleze totuși plecarea, poate că nu aveau intenția să plece, și toată chestiunea nu era decât un complot viclean din partea perfidului Albion, cu scopul de a-i face pe evrei să se întoarcă ei înșiși spre englezi, când se vor confrunta cu anihilarea iminentă, și să-i roage să nu-i lase în voia soartei. Atunci Londra ar putea cere, în schimbul menținerii protecției britanice, ca evreii să înceteze orice activitate teroristă, să scoată din uz unele stocuri de arme ilegale și să-i predea CID-ului pe conducătorii luptătorilor ilegali. Poate că englezii o să se răzgândească în ultima clipă și n-o să ne lase pe toți la mila cuțitelor arăbești. Poate că măcar aici, la Ierusalim, o să lase trupe regulate care să ne apere de pogromul arab. Sau poate că Ben Gurion și prietenii săi de acolo, din Tel Avivul confortabil, care nu era înconjurat din toate părțile de arabi, ar putea să-și vină în fire în ultima clipă și să renunțe la această aventură a unui stat evreu, în favoarea unui compromis modest cu lumea arabă și cu masele musulmane. Sau poate că Națiunile Unite vor trimite, cât mai e timp, niște trupe din țări neutre să preia ștafeta de la englezi și să apere cel puțin Orașul Sfânt, dacă nu întreaga Țară Sfântă, de pericolul unei băi de sânge.

*

Azzam-pașa, Secretarul General al Ligii Arabe, i-a prevenit pe evrei că, „dacă îndrăznesc să încerce să creeze o entitate sionistă pe un singur centimetru de pământ arab, arabii o să-i înece în propriul sânge“, iar Orientul Mijlociu o să vadă orori „în comparație cu care o să pălească atrocitățile cuceritorilor mongole“. Prim-ministrul irakian, Muzahim al-Bajaji, le-a cerut evreilor din Palestina „să-și facă bagajele și să plece cât mai e vreme“, pentru că arabii au jurat că după victorie o să-i cruțe doar pe puținii evrei care trăiesc în Palestina dinainte de 1917, și chiar și acestora „li se va îngădui doar să se refugieze sub aripa Islamului și vor fi tolerați sub flamura lui cu condiția să se trezească o dată pentru totdeauna din otrava sionismului și să redevină o comunitate religioasă care își cunoaște locul sub protecția Islamului și trăiește după legile și obiceiurile Islamului“. Evreii, adăuga un predicator la marea moschee din Jaffa, nu sunt un popor și nici nu au cu adevărat o religie: toată lumea știe că Allah însuși, cel îndurător, cel milos, nu-i putea suferi și prin urmare i-a condamnat să fie blestemați și disprețuiți pe veci în țările în care s-au împrăștiat. Evreii erau cei mai încăpățânați dintre încăpățânați: Profetul le-a întins mâna, și ei l-au scuipat; Issa (Isus) le-a întins mâna, și ei l-au ucis, ba chiar i-au ucis mereu cu pietre pe profeții propriei lor credințe demne de dispreț. Nu degeaba toate națiunile Europei s-au hotărât să scape de ei o dată pentru totdeauna, și acum Europa plănuiește să ni-i pună pe toți în cârcă, dar noi, arabii, nu vom îngădui europenilor să-și arunce peste noi mizeriile. Noi, arabii, vom zădărnici cu săbiile planul drăcesc de a transforma Țara Sfântă a Palestinei într-un morman de gunoi pentru toate rămășițele lumii.

Şi cum rămâne cu bărbatul din magazinul de îmbrăcăminte al lui tanti Greta? Arabul milos care m-a salvat din capcana întunecată și m-a dus în brațe când aveam doar patru sau cinci ani. Bărbatul cu pungi mari sub ochii blânzi și cu miros cafeniu, adormitor, cu metrul de croitorie verde și alb petrecut pe după gât, cu capetele bălăbănindu-i-se pe piept,

cu obrazul cald și țepii cenușii și plăcuți de pe față, bărbatul acela somnoros și blând, cu un zâmbet sfios care a pâlpâit o clipă și s-a stins sub mustața lui cenușie și moale? Cu ochelarii săi de citit pătrați, cu rame cafenii, pe care îi ținea coborâți până la jumătatea nasului, ca un tâmplar bătrân și bun la inimă, un fel de Gepetto, bărbatul care mergea atât de agale, târșâindu-și picioarele ca și cum ar fi fost obosit, prin desișul de haine pentru femei, și care, când m-a scos din carceră, mi-a zis cu vocea lui răgușită, o voce pe care întotdeauna o să mi-o amintesc cu dor: „Gata copil nu-i nimic copil nu-i nimic“. Cum, și el? Tocmai îșsi „ascute jungherul încovoiat, dându-i la tocilă tăișul și pregătindu-se să ne măcelărească pe toți“? Şi el o să se furișeze pe strada Amos în toiul nopții, ținând în dinți un cuțit lung și încovoiat, ca să-mi reteze beregata și beregatele părinților mei și să „ne înece pe toți în sânge“?

*

Îmbălsămată-i noaptea-n Canaan
și briza peste tot e revărsată.
Hiene dinspre Nil îngână
ai Siriei șacali, pe dată.
Abd el-Qadr, Spears și Khoury
clocesc fiertura-nveninată.

Vântul de marte se-nfoaie și urlă
cu nori cerul iar potopește.
Din tânărul, înarmatul și aprigul
Tel Aviv, să zburăm vitejește,
Manara cu fală veghează
*ochiul lui Huleh n-ațipește…*19

19. Natan Alterman, „Nopți în Canaan“, din *A cincea coloană*, vol. 1 (Tel Aviv, 1950), pag. 364. (N. a.)

Însă Ierusalimul evreiesc nu era nici tânăr, nici înarmat și aprig, era un oraș cehovian, derutat, îngrozit, bântuit de bârfe și zvonuri false, gata să-și iasă din minți, paralizat de tulburare și groază. Pe 20 aprilie 1948, David Ben Gurion și-a notat în jurnalul său, în urma unei discuții cu David Shealtiel, comandantul miliției Haganah din Ierusalim, impresia sa despre Ierusalimul evreiesc:

Elementele constitutive din Ierusalim: 20% oameni normali, 20% privilegiați (universitari etc.), 60% ciudați (provinciali, medievali etc.).20

20. David Ben Gurion, *Jurnal de război 1948*, ed. G. Rivlin & Dr. E. Oren, vol. 1 (Tel Aviv, 1983), pag. 359. (N. a.)

(E greu de spus dacă Ben Gurion a zâmbit sau nu când a scris aceasta în jurnalul lui; în orice caz, Kerem Avraham nu era inclus în prima categorie, și nici în a doua.)

La aprozar vecina noastră, doamna Lemberg, a zis:

— Dar deja nu mai am încredere în ei. Nu mai am încredere în nimeni. Nu e decât o mare uneltire.

Doamna Rosendorff a zis:

— În nici un caz nu trebuie să vorbești așa. Îmi pare rău. Trebuie să mă ierți, rogu-te, că ți-o spun: a vorbi așa pur și simplu strică moralul întregii națiuni. Ce-ți închipui? Că băieții noștri o să fie de acord să meargă să lupte pentru tine, să-și riște viețile lor tinere, dacă zici că totul nu e decât o uneltire?

Proprietarul, domnul Babaiof, a zis:

— Nu-i invidiez pe arabii ăia. Sunt ceva evrei în America, o să ne trimită curând aici niște bombe atomice.

Mama mea a zis:

— Ceapa asta n-arată bine. Nici castraveții.

Iar doamna Lemberg (care avea întotdeauna un iz de ouă fierte tari, transpirație și săpun rânced) a zis:

— Totul nu e decât o mare uneltire, ascultați ce vă spun! Joacă teatru! Comedie! Ben Gurion a acceptat deja pe ascuns să vândă tot Ierusalimul muftiului, bandelor de arabi și regelui Abdullah, și pentru asta englezii și arabii au acceptat poate să-i lase kibbutzurile și Nahalalul și Tel Avivul. Şi doar de astea le pasă! Şi ce-o să se întâmple cu noi, dacă o să ne omoare sau o să ne ardă pe toți, pe ei îi doare-n cot. La Ierusalim cel mai bine e să fie cu toții *faifen*, așa încât apoi, în statul pe care vor să și-l facă, să le rămână ceva mai puțini revizioniști, ceva mai puțini ultraortodocși, ceva mai puțini *intelligentsia*.

Celelalte femei s-au grăbit să o facă să tacă: Ce te-a apucat? Doamnă Lemberg! *Şa! Bist du meshigge? Es shteit da a kind! A farshtandiker kind!* (Taci! Ai înnebunit? E un copil aici! Un copil care pricepe!)

Farshtandiker kind-ul, copilul strateg, a recitat ce auzise de la tatăl lui sau de la bunic:

— Când englezii o să plece acasă, Haganah, Irgun și Banda lui Stern cu siguranță o să se unească și o să înfrângă dușmanul.

Între timp, pasărea nevăzută din rodiu o ținea una și bună: era de neclintit. „Ti-da-di-da-di.“ Iar și iar: „Ti-da-di-da-di“. Şi după un răstimp de cugetare: „Ti-da-di-da-di!“

43

În septembrie și octombrie 1947 ziarele erau pline de estimări, analize, afirmații și presupuneri. O să se voteze oare în Adunarea Generală împărțirea? O să reușească arabii să facă să se schimbe recomandările sau să se anuleze votarea? Şi dacă se ajunge la votare, oare o să avem o majoritate de două treimi?

În fiecare seară tata ședea între mama și mine la masa din bucătărie și, după ce se usca mușamaua, întindea niște fișe și începea să calculeze, cu creionul, în lumina galbenă și chioară, șansele de a câștiga votarea. Seară după seară moralul îi scădea. Toate calculele sale arătau o înfrângere sigură și zdrobitoare.

— Toate cele douăsprezece state arabe și musulmane vor vota, firește, împotriva noastră. Iar Biserica Catolică exercită cu siguranță presiuni asupra statelor catolice ca să voteze împotrivă, pentru că un stat evreiesc contrazice credința fundamentală a Bisericii și nimeni nu se compară cu Vaticanul când e vorba de tras sforile în culise. Așa că probabil vom pierde toate cele douăzeci de voturi ale țărilor din America Latină. Iar Stalin, fără îndoială, o să-și instruiască toți sateliții din blocul comunist să voteze în conformitate cu atitudinea lui rigidă antisionistă, ceea ce înseamnă alte douăsprezece voturi împotriva noastră. Ca să nu mai vorbim de Anglia, care întotdeauna agită spiritele împotriva noastră peste tot și mai ales în dominioanele ei, Canada, Australia, Noua Zeelandă și Africa de Sud, și o să se asocieze toate ca să zădărnicească orice șansă a unui stat evreu. Cum rămâne cu Franța și cu statele care o urmează? Franța n-o să riște niciodată să-și atragă mânia milioanelor de musulmani din Tunisia, Algeria și Maroc. Grecia are strânse legături comerciale cu întreaga lume arabă și există mari comunități grecești în toate țările arabe. Iar America însăși? Este America un sprijin pentru secvența finală a planului de împărțire? Ce se întâmplă dacă uneltirile companiilor petroliere gigantice și ale dușmanilor noștri din Ministerul Afacerilor Externe înclină balanța și atârnă mai greu decât conștiința președintelui Truman?

Tata calcula iar și iar echilibrul voturilor din Adunare. Seară după seară încerca să amortizeze lovitura, să născocească vreo coaliție de state care de obicei urmau Statele Unite, țări care ar putea avea propriile lor motive să-i ponegrească pe arabi și țări mici și respectabile ca Danemarca sau Olanda, care au fost martore ale ororilor genocidului poporului evreu, iar acum și-ar putea sufleca mânecile ca să acționeze așa cum le dictează conștiința, nu pe considerente de egoism și petrol.

*

Oare și cei din familia Silwani, în vila lor din Sheikh Jarrah (la numai patruzeci de minute de mers pe jos de aici), șed chiar în momentul ăsta în jurul unei bucăți de hârtie de pe masa lor din bucătărie și fac aceleași socoteli, invers? Îi îngrijorează și pe ei, ca și pe noi, cum o să voteze Grecia și ronțăie capătul unui creion cugetând la hotărârea finală a țărilor scandinave? Își au și ei optimiștii și pesimiștii, cinicii și profeții apocalipsei? Tremură și ei în fiecare noapte, închipuindu-și că urzim planuri, aţâţăm lumea, tragem cu viclenie sforile? Întreabă și ei, cu toții, ce o să se întâmple aici, ce o să fie? Sunt și ei la fel de speriați de noi cum suntem noi de ei?

Şi ce e cu Aisha și cu părinții ei din Talbieh? Şade toată familia ei într-o încăpere plină de bărbați mustăcioși și femei care poartă bijuterii, cu fețe mânioase și sprâncene îmbinate

deasupra nasului, strânși roată în jurul unor boluri cu coji de portocală zaharisite, șușotind între ei și plănuind să „ne înece în sânge“? Mai cântă uneori Aisha melodii învățate de la profesoara ei de pian evreică? Sau i s-a interzis?

Sau poate că stau într-un cerc tăcut în jurul patului băieţelului lor? Awwad. Piciorul i-a fost amputat. Din cauza mea. Sau moare de septicemie. Din cauza mea. Ochii lui curioși și nevinovați, ca de cățeluș, sunt închiși. Strâns închiși de durere. Fața îi e trasă și palidă ca gheața. Fruntea îi e scurmată de durere. Cârlionții lui drăgălași zac pe perna albă. ’mai o clipă stai o clipă. Gemând și zbuciumându-se de durere. Sau plângând încetișor, cu o voce ascuţită, de bebeluș. Şi sora lui șade lângă pat, urându-mă pentru că a fost din vina mea, totul a fost din vina mea, din vina mea a fost bătută cu atâta cruzime, atât de meticulos, iar și iar, peste spate, peste cap, peste umerii ei firavi, nu așa cum e bătută uneori o fată care a făcut ceva rău, ci un cal încăpățânat. A fost din vina mea.

*

Bunicul Aleksandr și bunica Shlomit veneau uneori în acele seri din septembrie 1947 să stea cu noi și să participe la bursa tatei de numărare a voturilor. Veneau și Hannah și Hayim Toren sau soții Rudnicki, tanti Mala și unchiul Staszek, soții Abramski sau vecinii noștri, Rosendorffii și Tosia și Gustav Krochmal. Domnul Krochmal avea o prăvălioară cu puțini mușterii în josul străzii Geula, unde ședea toată ziua cu un șorț de piele și ochelari cu ramă de baga, reparând păpuși:

Tămăduitor garantat din Danzig, doctor de jucării

Odată, pe când aveam vreo cinci ani, unchiul Gustav mi-a reparat pe gratis păpușa-balerină cu păr roșu, Tsilly, în atelierul lui miniatural. Nasul ei plin de pistrui fusese rupt. Cu îndemânare, folosind un clei special, domnul Krochmal a reparat-o atât de bine, încât cu greu puteai distinge cicatricea.

Domnul Krochmal credea în dialogul cu vecinii noștri arabi. După părerea sa, locuitorii din Kerem Avraham ar trebui să alcătuiască o delegație mică și aleasă care să meargă să vorbească cu *mukhtar*-ii, șeicii și alți demnitari din satele arabe cele mai apropiate. La urma urmei, am avut întotdeauna relații de bună vecinătate și, chiar dacă restul țării își ieșise din minți, nu era nici un motiv rațional ca aici, în Ierusalimul de nord-vest, unde nu fusese niciodată vreun conflict sau dușmănie între cele două părți…

Dacă ar vorbi un pic de arabă sau engleză, el însuși, Gustav Krochmal, care mulți ani la rând și-a folosit talentul de vindecător la păpuși arabe și evreiești deopotrivă, fără osebire, și-ar lua bastonul, ar traversa câmpul gol care ne desparte de ei, ar bate la ușile lor și le-ar explica, în cuvinte simple, mergând din casă în casă…

Sergentul Wilk, unchiul Dudek, un bărbat chipeș care arăta ca un colonel englez dintr-un film și chiar îi slujea pe englezi în acea vreme, ca polițist, a venit într-o seară pe la noi și a stat o vreme, și ne-a adus o cutie de *langues de chat* de la o fabrică de ciocolată specială. A băut o ceașcă de amestec de cafea și cicoare, a mâncat vreo doi biscuiți și mi-a luat ochii cu uniforma sa frumoasă, neagră, cu șirul ei de nasturi argintii, cureaua de piele care îi trecea de-a curmezișul pieptului și pistolul lui negru care se odihnea într-un toc de pe șold, ca un leu adormit (doar patul i se ițea, dându-mi fiori de câte ori mă uitam la el). Unchiul Dudek a stat cam un sfert de oră și numai după ce părinții mei și musafirii lor s-au rugat de el a făcut în cele din urmă una-două aluzii voalate la ceea ce culesese din aluziile voalate ale unor ofițeri englezi de rang înalt din poliție, care știau ce spun:

— E păcat de toate calculele și estimările voastre. N-o să fie nici o împărțire. N-o să

fie două state, dat fiind care [*sic!*] întregul Negev o să rămână în mâinile englezilor, ca să-şi poată proteja bazele din Suez, şi englezii o să se agaţe şi de Haifa, atât oraşul, cât şi portul, şi de principalele aeroporturi din Lydda, Ekron şi Ramat David, şi de grupul lor de tabere militare din Sarafand. Tot restul, inclusiv Ierusalimul, o să-l ia arabii, dat fiind care America vrea ca ei să fie de acord în schimb să-i lase pe evrei să aibă un soi de buzunar între Tel Aviv şi Hadera. Evreilor o să li se permită să-şi întemeieze un canton autonom în buzunarul ăsta, un fel de Vatican evreiesc, şi treptat o să fim lăsaţi să aducem în buzunarul ăsta până la o sută sau cel mult o sută cincizeci de mii de supravieţuitori din lagărele de persoane strămutate. La nevoie, buzunarul ăsta evreiesc o să fie apărat de câteva mii de marinari americani din Flota a Şasea, de pe avioanele lor transportoare gigantice, dat fiind care ei nu cred că evreii o să fie în stare să se apere singuri în condiţiile astea.

— Dar e un ghetou! a strigat domnul Abramski cu o voce cumplită. Un domiciliu forţat! O închisoare! Carceră!

În ce-l priveşte, Gustav Krochmal a zâmbit şi a sugerat, cu amabilitate:

— Ar fi mai bine dacă americanii ar lua Lilliputul ăsta pe care vor să ni-l dea nouă şi să ne dea în loc pur şi simplu cele două avioane de transport: am fi mai în largul nostru acolo, şi mai în siguranţă. Şi un pic mai puţin înghesuiţi.

Mala Rudnicki l-a rugat pe poliţist, l-a implorat, ca şi cum ar fi pledat în faţa lui pentru vieţile noastre:

— Şi cum rămâne cu Galileea? Galileea, dragă Dudek? Şi Văile? N-o să ne dea nici măcar Văile? De ce nu ne pot lăsa cel puţin asta? De ce trebuie să-i ia săracului cea din urmă mieluşea?

Tata a observat cu tristeţe:

— Nu există aşa ceva, cea din urmă mieluşea a săracului, Mala: săracul nu avea decât o mieluşea şi au venit şi i-au luat-o.

După o scurtă pauză, bunicul Aleksandr a explodat furios, înroşindu-se la faţă, umflându-se de parcă era pe cale să dea în clocot:

— Chiar că avea dreptate, secătura aia din moscheea din Jaffa! Chiar că avea dreptate! Suntem cu adevărat nişte rahaţi! *Nu*, ce: ăsta-i sfârşitul! *Vsio! Kvatit!* Gata! Toţi antisemiţii din lume au mare dreptate. Khmelnicki avea dreptate. Petliura avea dreptate. Şi Hitler avea dreptate: *nu*, ce. Chiar că suntem blestemaţi! Dumnezeu ne urăşte cu adevărat! În ce mă priveşte, a mormăit bunicul, roşu ca racul, împroşcând firişoare de salivă în toate părţile, dând cu pumnul în masă până ce a făcut să zăngăne linguriţele în pahare, *nu*, ce, *ti skazal*, aşa cum Dumnezeu ne urăşte pe noi, şi eu îl urăsc pe el! Îl urăsc pe Dumnezeu! De-ar muri! Antisemitul de la Berlin e scrum, dar acolo sus şade alt Hitler! Mult mai rău! *Nu*, ce! Şade acolo şi râde de noi, ticălosul!

Bunica Shlomit l-a înhăţat de braţ şi a poruncit:

— Zisya! Termină! *Şto ti govoriş! Genug! Iber genug!*

Cumva, au reuşit să-l potolească. I-au turnat un pic de coniac şi i-au pus în faţă nişte biscuiţi.

Dar unchiul Dudek, sergentul Wilk, se pare că a considerat că vorbe ca acelea urlate cu atâta disperare de bunicul nu trebuie să fie rostite în prezenţa poliţiei, aşa că s-a ridicat, şi-a pus splendida şapcă de poliţist, cu cozoroc, şi-a potrivit tocul pistolului pe şoldul stâng şi, din prag, ne-a oferit o şansă de păsuire, o rază de lumină, ca şi cum i-ar fi fost milă de noi şi ar fi catadicsit să răspundă pozitiv jalbei noastre, cel puţin până la un punct:

— Dar mai e un ofiţer, un irlandez, o mare figură, care o ţine una şi bună, că evreii au mai multă minte decât restul lumii la un loc şi că reuşesc întotdeauna să aterizeze pe picioare. Asta zice el. Problema e, pe ale cui anume picioare aterizează? Noapte bună

tuturor. Trebuie să vă rog să nu spuneți nimănui ce v-am spus, dat fiind care sunt informații secrete. (Toată viața, chiar și la bătrânețe, după ce a trăit la Ierusalim șaizeci de ani, unchiul Dudek zicea întotdeauna „dat fiind care“ și trei generații de fervenți apărători ai purității limbii n-au izbutit să-l învețe să spună altfel. N-au fost de folos nici măcar anii în care a fost ofițer superior de poliție și până la urmă șeful Poliției din Ierusalim, iar mai târziu director general-adjunct al Ministerului Turismului. A rămas întotdeauna exact așa cum era – „dat fiind care nu-s decât un evreu căpos!“)

44

Tata a explicat la cină, într-o seară, că la Adunarea Generală a Națiunilor Unite care se va ține pe 29 noiembrie la Lake Success, aproape de New York, va fi nevoie de o majoritate de cel puțin două treimi ca să fie adoptat raportul UNSCOP, ce recomandă crearea a două state pe teritoriul Mandatului Britanic, unul evreu și celălalt arab. Cei din blocul musulman, împreună cu Anglia, vor face tot ce le stă în puteri ca să nu se ajungă la această majoritate. Ei vor ca întreg teritoriul să devină un stat arab sub protecție britanică, așa cum alte state arabe, ca Egipt, Transiordania și Irak, sunt de facto sub protecție britanică. Pe de altă parte, președintele Truman acționa, împotriva propriului Minister al Afacerilor Externe, pentru acceptarea împărțirii propuse.

Uniunea Sovietică a lui Stalin se alăturase, în mod surprinzător, Statelor Unite, sprijinind și ea întemeierea unui stat evreu alături de unul arab: poate că prevăzuse că votarea în favoarea împărțirii ar putea duce la mulți ani de conflicte sângeroase în zonă, care ar permite URSS-ului să pună piciorul în zona de influență britanică din Orientul Mijlociu, aproape de câmpurile petroliere și de Canalul Suez. Socotelile complicate pe care și le făceau marile puteri coincideau între ele și se pare că se intersectau cu ambițiile religioase: Vaticanul spera să câștige o influență decisivă la Ierusalim, care în planul de împărțire trebuia să fie sub control internațional, adică nici musulman, nici evreiesc. Considerentele ținând de conștiință și de simpatie se împleteau cu altele cinice, egoiste: câteva guverne europene căutau o cale de a compensa cumva faptul că poporul evreu își pierduse o treime în mâinile ucigașilor nemți, precum și generațiile întregi de victime ale persecuțiilor. Însă aceleași guverne nu erau potrivnice canalizării valului de sute de mii de evrei săraci est-europeni, strămutați, care zăceau în lagăre de la înfrângerea Germaniei încoace, cât mai departe posibil de propriul teritoriu și, de fapt, de Europa.

Până în clipa votării efective a fost greu de prevăzut rezultatul. Presiunile și tentațiile, amenințările și uneltirile, chiar și mita, au reușit să mute într-o parte sau în alta voturile a trei-patru mici republici din America Latină și Extremul Orient. Guvernul statului Chile, care fusese în favoarea împărțirii, a cedat presiunii arabe și și-a instruit reprezentantul la ONU să voteze împotrivă. Haiti și-a anunțat intenția de a vota împotrivă. Delegația greacă avea de gând să se abțină, dar a decis și ea în ultima clipă să sprijine poziția arabă. Reprezentantul Filipinelor a refuzat să se implice. Paraguay-ul șovăia; delegatul său la ONU, doctorul César Acosta, s-a plâns că nu a primit instrucțiuni clare de la guvernul său. În Siam fusese o lovitură de stat, iar noul guvern și-a chemat înapoi delegația și n-a trimis alta în loc. Liberia a promis să sprijine propunerea. Haiti s-a răzgândit, sub presiunea americană, și a hotărât să voteze pentru.[21] Între timp, pe strada Amos, în băcănia domnului Auster sau la domnul Caleko, cel cu presa și papetăria, se vorbea despre un chipeș diplomat arab care și-a exercitat farmecul asupra reprezentantei unui stat mic și a reușit să o determine să voteze împotriva planului de împărțire, cu toate că guvernul ei le promisese evreilor să-i sprijine. „Dar pe dată“, a spus domnul Kolodni, proprietarul Tipografiei Kolodni, „au trimis un evreu isteț care să-i vândă pontul soțului diplomatei îndrăgostite și o evreică isteață care să-i vândă pontul soției donjuanului diplomat, iar în cazul în care asta n-ar fi mers, aranjaseră și să…“ (aici conversația a continuat în idiș, ca să nu pricep eu).

21. Vezi Jorge García Granados, *The Birth of Israel: The Drama as I Saw It* (New York, Alfred A.

Knopf, 1948). (N. a.)

Sâmbătă dimineață, ziceau ei, Adunarea Generală avea să se întrunească într-un loc numit Lake Success și acolo ne vor hotărî soarta. „Cine e pentru viață și cine e pentru distrugere“, a zis domnul Abramski. Şi doamna Tosia Krochmal a adus prelungitorul de la mașina de cusut din spitalul de păpuși al soțului ei, ca Lembergii să poată scoate din casă aparatul lor de radio negru și greu și să-l pună pe masa de pe balcon. (Era singurul aparat de radio de pe strada Amos, dacă nu chiar din întregul Kerem Avraham.) O să-l dea la maximum și noi o să ne adunăm în apartamentul Lembergilor, în curte, pe stradă, pe balconul apartamentului de deasupra și pe balconul de peste drum, și așa toată strada o să poată auzi transmisia în direct și o să afle verdictul și ce ne rezervă viitorul („dacă o mai fi vreun viitor după această sâmbătă“).

— Numele Lake Success, a observat tata, este opusul Mării Lacrimilor, care simbolizează la Bialik soarta poporului nostru. Înălțimii Voastre, a continuat el, i se va îngădui să participe la acest eveniment, întrucât se potrivește cu noul său rol de cititor fervent al ziarelor și de al nostru analist politic și militar.

Mama a spus:

— Da, dar cu un pulover pe el: e frig afară.

Dar sâmbătă dimineață s-a dovedit că fatidica ședință ce urma să aibă loc în acea după-amiază la Lake Success va începe aici de-abia seara, din cauza diferenței orare între New York și Ierusalim sau poate din cauză că Ierusalimul era un loc atât de izolat, atât de departe de lumea mare, peste dealuri și hăt departe, încât tot ce se petrece acolo nu ajunge la noi decât slab și întotdeauna cu întârziere. Votarea, au descoperit ei, se va face când va fi foarte târziu la Ierusalim, aproape de miezul nopții, oră la care copilul ăsta trebuie să fie de mult în pat, pentru că trebuie să ne trezim dimineață să mergem la școală.

Mama și tata au schimbat câteva fraze rapide, o scurtă conversație în polonă *ścifien*-ică și rusă *ianihaciu*-ică, la sfârșitul căreia mama a zis:

— Poate că ar fi mai bine, la urma urmei, să mergi în seara asta la culcare ca de obicei, dar noi o să stăm afară, la gard, și o să ascultăm transmisia din balconul Lembergilor, și dacă
rezultatul e pozitiv o să te trezim chiar și la miezul nopții și o să-ți spunem. Îți promitem.

*

După miezul nopții, spre sfârșitul votării, m-am trezit. Patul meu era sub fereastra care dădea spre stradă, așa că tot ce aveam de făcut era să mă ridic în genunchi și să mă uit printre lamelele obloanelor. M-am cutremurat.

Ca într-un vis de groază, mulțimi de umbre stăteau strânse laolaltă în tăcere la lumina galbenă a felinarului, în curtea noastră, în curțile învecinate, pe balcoane, pe mijlocul străzii, ca o adunare uriașă de stafii. Sute de oameni care nu scoteau nici un sunet, vecini, cunoștințe și străini, unii în hainele de culcare și alții cu haină și cravată, unii bărbați cu pălării sau șepci, unele femei cu capul descoperit, altele în capoate și cu eșarfe pe cap, unii ținând pe umeri copii somnoroși, iar la marginea mulțimii am observat ici și colo câte o femeie bătrână șezând pe un taburet sau un bărbat foarte bătrân care fusese cărat în stradă cu scaun cu tot.

Întreaga mulțime părea să fi fost prefăcută în piatră în acea tăcere înspăimântătoare a nopții, de parcă nu ar fi fost oameni adevărați, ci sute de siluete întunecate pictate pe

pânza întunericului pâlpâitor. De parcă ar fi murit în picioare. Nu se auzea nici o vorbă, tuse sau pas. Nici un țânțar nu bâzâia. Doar vocea profundă, aspră, a crainicului american zbiera din radioul dat la maximum și făcea să tremure aerul nopții sau poate că era vocea președintelui adunării, brazilianul Oswaldo Aranha. Unul după altul, citea numele ultimelor țări de pe listă, în ordinea alfabetică engleză, urmat imediat de răspunsul reprezentantului acestora. URSS: da. Anglia: se abține. Regatul Unit: se abține. URSS: da. USA: da. Uruguay: da. Venezuela: da. Yemen: nu. Iugoslavia: se abține.

Aici vocea s-a oprit brusc și o tăcere ca de pe altă lume a coborât și a înghețat întreaga scenă, o tăcere îngrozită, lugubră, o tăcere a sute de oameni care își țin răsuflarea, așa cum n-am mai auzit în viața mea, nici înainte, nici de atunci încoace.

Apoi vocea profundă, un pic răgușită, s-a întors, făcând aerul să tremure în vreme ce totaliza, cu o uscăciune aspră debordând de emoție: treizeci și trei pentru. Treisprezece împotrivă. Zece abțineri și o țară absentă de la votare. Rezoluția este aprobată.

Vocea lui a fost înghițită de un urlet care a izbucnit din radio, revărsându-se din galeriile sălii de la Lake Success și după vreo două clipe de șoc și neîncredere, de buze desfăcute ca de sete și ochi larg deschiși, strada noastră îndepărtată, de la marginea cartierului Kerem Avraham din nordul Ierusalimului, a urlat și ea pe loc, într-un prim strigăt cumplit care și-a croit drum prin întuneric, clădiri și copaci, pătrunzător, nu un strigăt de bucurie, neavând nimic din strigătele spectatorilor de pe terenurile de sport sau ale mulțimilor entuziaste care se dezlănțuie, poate mai degrabă ca un țipăt de groază și uimire, un strigăt cataclismic, un strigăt care ar fi putut muta stâncile, care-ți îngheța sângele, ca și cum tuturor morților care au murit vreodată aici și tuturor celor care urmează să moară li s-a oferit o scurtă ocazie să strige, și în clipa următoare țipătul de groază a fost înlocuit de urlete de bucurie și de un amestec de strigăte răgușite și „Poporul evreu trăiește“ și cineva încerca să cânte „Hatikvah“ și femeile țipau și băteau din palme și „Aici, în Țara pe care au iubit-o străbunii noștri“, și întreaga mulțime a început să se învârtă încet în jurul ei, ca și cum ar fi fost într-o imensă betonieră și nu mai existau interdicții, și am sărit în pantaloni, dar nu m-am mai obosit să-mi pun cămașă sau pulover și am țâșnit pe ușă și un vecin sau un străin m-a cules de jos ca să nu fiu călcat în picioare și am fost trecut din mână în mână până ce am aterizat pe umerii tatei, aproape de poarta noastră din față. Tata și mama stăteau acolo îmbrățișați ca doi copii pierduți în pădure, așa cum nu i-am mai văzut nici înainte, nici după aceea, și pentru o clipă am fost între ei, în îmbrățișarea lor, și peste o clipă eram înapoi pe umerii tatei, iar tatăl meu cel foarte cult și politicos stătea acolo strigând cât îl țineau bojocii, nu vorbe sau jocuri de cuvinte sau lozinci sioniste, nici măcar strigăte de bucurie, ci un singur strigăt lung și dezgolit, ca înainte de a fi fost născocite cuvintele.

Dar ceilalți cântau acum, toată lumea cânta, însă tata, care nu putea să cânte și nu știa cuvintele cântecelor îndrăgite, nu s-a oprit, ci a ținut-o mai departe cu strigătul lui lung, până la capătul plămânilor *aaaahhh* și când a rămas fără suflare a tras aer în piept ca un om care se înecă și a continuat să strige, bărbatul acesta care voia să fie un profesor faimos și merita să ajungă așa ceva și acum nu mai era decât *aaahhhh*. Şi am fost surprins să văd mâna mamei mângâindu-l pe capul ud și pe ceafă și apoi am simțit mâna ei pe capul și pe spatele meu, de asemenea, pentru că poate că fără să-mi dau seama îl ajutam pe tata să strige, și mâna mamei ne mângâia pe amândoi iar și iar, poate ca să ne aline sau poate că nu, poate că din adâncuri încerca și ea să împărtășească strigătul cu el și cu mine și cu întreaga stradă, întreg cartierul, întreg orașul și întreaga țară-mama mea cea tristă încerca să participe de data aceasta – nu, cu siguranță nu întreg orașul, doar zonele evreiești, pentru că Sheikh Jarrah, Katamon, Bakaa și Talbieh trebuie să ne fi ascultat în

noaptea aceea învăluite într-o tăcere ce poate că semăna cu tăcerea îngrozită așternută peste cartierele evreiești înainte de anunțarea rezultatului votării. În casa Silwanilor din Sheikh Jarrah, în casa Aishei din Talbieh și în casa bărbatului din magazinul de îmbrăcăminte, bărbatul cel drag Gepetto cu pungile de sub ochii lui milostivi, nu era sărbătoare în noaptea asta. Ei trebuie să fi auzit sunetele bucuriei de pe străzile evreiești, poate că au stat la ferestre să vadă cele câteva focuri voioase de artificii care au sfâșiat întunericul, strângând din buze în tăcere. Chiar și papagalii tăceau. Şi fântâna din bazinul din grădină. Chiar dacă nici Katamon, nici Talbieh sau Bakaa nu știau și n-aveau cum să știe că peste cinci luni o să cadă goale, neatinse, în mâinile evreilor și că alți oameni aveau să se mute în casele acelea boltite din piatră trandafirie și în acele vile cu multele lor cornișe și arcade.

*

Apoi au fost dansuri și plânsete pe strada Amos, în întregul Kerem Avraham și în toate cartierele evreiești; au apărut steaguri și lozinci scrise pe fâșii de pânză, claxoanele mașinilor mugeau, și „Înalță flamura sus către Sion“ și „Aici, în țara pe care au iubit-o străbunii noștri“, se auzeau sunete puternice de *shofar* din toate sinagogile, iar sulurile cu Tora erau scoase din chivoturile sfinte și se prindeau în dans, și „Dumnezeu va reclădi Galileea“ și „Vino să vezi / ce măreață e această zi“ și, mai târziu, la orele mici ale dimineții, domnul Auster și-a deschis dintr-odată prăvălia și toate chioșcurile de pe Strada Zephaniah și Strada Geula și Strada Cancelarului și Calea Jaffa și Calea Regele George s-au deschis și barurile s-au deschis în tot orașul și au oferit răcoritoare și gustări și chiar băuturi alcoolice până ce s-a crăpat de ziuă, sticle cu sucuri de fructe, bere și vin treceau din mână în mână și de la o gură la alta, străinii se îmbrățișau pe stradă și se sărutau, înlăcrimați, și polițiști englezi uluiți erau trași și ei în cercurile de dansatori și îmblânziți cu cutii de bere și cu lichioruri dulci, și petrecăreți frenetici se cățărau pe mașinile blindate englezești și fluturau drapelul statului ce nu se întemeiase încă, dar în noaptea asta, acolo, la Lake Success, se hotărâse că are dreptul să fie întemeiat. Şi avea să fie întemeiat după o sută șaizeci și șapte de zile și nopți, vineri, 14 mai 1948, însă unul din fiecare sută de bărbați, femei, bătrâni, copii și sugari din acele mulțimi de evrei care dansau, chefuiau, beau și plângeau de bucurie, un întreg procent din oamenii entuziasmați care s-au revărsat pe străzi în acea noapte aveau să moară în războiul pe care arabii l-au pornit înainte de a trece șapte ore de la decizia Adunării Generale de la Lake Success – și aveau să fie ajutați, după plecarea englezilor, de forțele armate regulate ale Ligii Arabe, coloane de infanterie, blindate, artilerie, avioane de vânătoare și bombardiere, de la sud, de la est și de la nord, armatele regulate din cinci state arabe care ne-au invadat cu intenția de a pune capăt noului stat în răstimp de una-două zile de la proclamarea lui.

Însă tata mi-a spus, pe când rătăceam pe acolo, în noaptea de 29 noiembrie 1947, și eram călare pe umerii lui, printre cercurile de dansatori și petrecăreți, nu ca și cum mi-ar fi cerut-o, ci de parcă ar fi știut și ar fi bătut în cuie ceea ce știa, uită-te bine, copile, uită-te foarte bine, fiule, să nu-ți scape nimic, pentru că n-o să uiți noaptea asta până la ultima ta suflare și o să le spui copiilor, nepoților și strănepoților tăi despre noaptea asta când noi o să fim de mult duși de pe lume.

*

Şi foarte târziu, la o oră la care copilul ăsta n-a avut niciodată voie să nu doarmă buștean în patul lui, poate la trei sau patru, m-am târât sub pătura mea pe întuneric,

complet îmbrăcat. Şi după o vreme mâna tatei a ridicat pătura pe întuneric, nu ca să mă certe că am intrat în pat cu hainele pe mine, ci ca să intre şi el şi să se culce lângă mine, şi era şi el cu hainele, care erau leoarcă de sudoare din înghesuiala mulţimii, la fel ca ale mele (şi aveam o regulă de fier: niciodată, indiferent din ce motiv, să nu intri în aşternut cu hainele de stradă). Tata a stat lângă mine câteva minute şi nu a zis nimic, cu toate că în mod normal nu putea suferi tăcerea şi se grăbea să o izgonească. Însă de data asta nu s-a atins de tăcerea care era între noi, era părtaş la ea, atâta doar că mâna lui îmi mângâia uşor părul. Ca şi cum în această beznă tata se transformase în mama.

Apoi mi-a spus în şoaptă, fără să mă numească vreodată Înălţimea Voastră sau Preacinstitul Domn, ce le-au făcut nişte huligani lui şi fratelui său, David, la Odessa, şi ce i-au făcut nişte băieţi neevrei la şcoala lui poloneză din Vilna, iar fetele s-au amestecat şi ele, iar a doua zi, când tatăl său, bunicul Aleksandr, a venit la şcoală să înregistreze o plângere, brutele au refuzat să-i înapoieze pantalonii rupţi şi l-au atacat pe tatăl lui, bunicul, sub ochii lui, l-au silit să se întindă pe pavaj şi i-au scos şi lui pantalonii, în mijlocul terenului de sport, iar fetele râdeau şi făceau glume neruşinate, zicând că evreii sunt aşa şi pe dincolo, în vreme ce profesorii se uitau şi nu ziceau nimic sau poate că râdeau şi ei.

Şi tot cu o voce de întuneric, cu mâna încă rătăcindu-i prin părul meu (pentru că nu era obişnuit să mă mângâie), tata mi-a spus sub pătura mea în primele ore ale lui 30 noiembrie 1947: „Brutele s-ar putea să se ia şi de tine cândva pe stradă sau la şcoală. S-ar putea să o facă tocmai pentru că eşti un pic ca mine. Însă de acum încolo, din clipa în care avem statul nostru, niciodată n-o să fii brutalizat doar pentru că eşti evreu şi pentru că evreii sunt aşa şi pe dincolo. Asta nu. N-o să se mai întâmple. Din noaptea asta s-a terminat. Pe veci“.

Am întins mâna somnoros să-i ating faţa, chiar sub fruntea lui înaltă, şi dintr-odată, în loc de ochelari, degetele mele au dat de lacrimi. Niciodată în viaţa mea, înainte sau după acea noapte, nici măcar când a murit mama, nu l-am văzut pe tata plângând. Şi, de fapt, nu l-am văzut plângând nici în noaptea aceea: era prea întuneric. Doar mâna mea stângă l-a văzut.

*

După câteva ore, la şapte, în vreme ce noi şi probabil şi toţi vecinii noştri dormeam, în Sheikh Jarrah s-a tras într-o ambulanţă evreiască aflată în drum spre centrul oraşului, spre spitalul Hadassah de pe muntele Scopus. În toată ţara arabii au atacat autobuzele evreieşti de pe şosele, au ucis şi au rănit pasagerii şi au tras cu arme uşoare şi cu mitraliere în suburbii şi în aşezările izolate. Comitetul Suprem Arab condus de Jamal Husseini a declarat grevă generală şi a trimis mulţimile pe străzi şi în moschei, unde conducătorii religioşi au cerut un jihad împotriva evreilor. După câteva zile, sute de arabi înarmaţi au ieşit din Oraşul Vechi, intonând cântece sângeroase, răcnind versete din Coran, urlând „*idbah al-Yahud*“ (să-i măcelărim pe evrei) şi trăgând rafale în aer. Poliţia engleză îi însoţea, iar maşinile blindate englezeşti, după cum s-a spus, au condus mulţimea care a năvălit în centrul comercial evreiesc din capătul de est al străzii Mamilla şi a jefuit şi a ars toată zona. Patruzeci de magazine au ars din temelii. Soldaţii şi poliţiştii englezi au format bariere pe strada Prinţesa Mary şi au împiedicat forţele de apărare Haganah să vină în ajutorul evreilor care au fost prinşi în centrul comercial, ba chiar le-au confiscat armele şi au arestat şaisprezece dintre ei. În ziua următoare, ca represalii, organizaţia paramilitară Irgun a ars complet cinematograful Rex, al cărui proprietar se pare că era arab.

În prima săptămână a tulburărilor au fost uciși vreo douăzeci de evrei. Până la sfârșitul celei de-a doua săptămâni au murit, în toată țara, circa două sute de evrei și arabi. De la începutul lui decembrie 1947 până în martie 1948 inițiativa a fost în mâinile forțelor arabe; evreii din Ierusalim și de prin alte părți au fost siliți să se mulțumească cu apărarea statică, deoarece englezii au zădărnicit încercările Haganahului de a lansa contraatacuri, i-au arestat membrii și le-au confiscat armele. Forțele arabe semiregulate, împreună cu sute de voluntari înarmați din țările arabe învecinate și vreo două sute de soldați englezi care fugiseră la arabi și luptau alături de ei, au blocat șoselele și au redus prezența evreiască la un mozaic spart de așezări asediate și grupuri de așezări care nu puteau fi alimentate cu hrană, combustibil și muniții decât prin intermediul convoaielor.

În vreme ce englezii continuau să guverneze și își foloseau puterea în principal ca să-i ajute pe arabi în războiul lor și ca să lege mâinile evreilor, Ierusalimul evreiesc era treptat despărțit de restul țării. Singurul drum care îl lega de Tel Aviv era blocat de forțele arabe, iar convoaiele care cărau hrană și alte provizii nu-și puteau croi drum decât în sus dinspre coastă, și asta cu prețul unor pierderi grele. Pe la sfârșitul lui decembrie 1947 părțile evreiești din Ierusalim erau asediate de facto. Forțele regulate irakiene, cărora administrația britanică le permisese să preia controlul asupra stației de pompare a apei de la Rosh ha-Ayin, au aruncat în aer instalațiile de pompare și Ierusalimul evreiesc a rămas fără altă apă decât cea din puțuri și rezervoare. Zonele evreiești izolate, cum erau Cartierul Evreiesc dintre zidurile Orașului Vechi, Yemin Moshe, Mekor Hayim și Ramat Rahel, au suferit un asediu în interiorul asediului, fiind izolate de celelalte părți evreiești ale orașului. Un „comitet de criză“ creat de Agenția Evreiască dirija raționalizarea hranei și cisternele care treceau pe străzi între bombardamente, distribuind o găleată de apă de persoană la două sau trei zile. Pâinea, legumele, zahărul, laptele, ouăle și alte alimente erau raționalizate cu strictețe și se distribuiau familiilor pe baza unui sistem de cupoane, până ce proviziile s-au epuizat și primeam în loc, din când în când, rații sărăcăcioase de lapte praf, pesmeți și praf de ouă cu miros ciudat. Medicamentele și
alte articole medicale aproape că se epuizaseră. Răniții erau uneori operați fără anestezie. Alimentarea cu energie electrică s-a întrerupt și, dat fiind că era practic imposibil să faci rost de parafină, am trăit luni întregi în întuneric sau la lumina lumânărilor.

*

Apartamentul nostru înghesuit, care era ca un fel de subsol, s-a transformat într-un adăpost antiaerian pentru locuitorii din apartamentele de deasupra noastră, fiind considerat mai sigur în caz de bombardament și focuri de armă. Toate geamurile au fost scoase și am baricadat ferestrele cu saci cu nisip. Am trăit într-un întuneric neîntrerupt, ca de peșteră, zi și noapte, din martie 1948 până în august sau septembrie. În acest întuneric adânc și în aerul urât mirositor, care nu avea pe unde să iasă, ni se alăturau din când în când vreo douăzeci sau douăzeci și cinci de persoane, vecini, străini, cunoștințe, refugiați din cartierele de pe linia frontului, care dormeau pe saltele și pe rogojini. Printre ei erau două femei foarte bătrâne care ședeau toată ziua pe podeaua coridorului privind în gol, un bătrân pe jumătate nebun care își zicea profetul Ieremia și jelea mereu distrugerea Ierusalimului și prevestea pentru noi toți camerele de gazare arabe de lângă Ramallah „unde au început deja să gazeze 2100 de evrei pe zi“, precum și bunicul Aleksandr, bunica Shlomit și fratele mai mare, văduv, al bunicului Aleksandr (mătușa Zipporah murise în 1946), unchiul Joseph însuși – profesorul Klausner – și cumnata sa Haya Elitsedek: cei doi au reușit, practic în ultimul minut, să fugă din Talpiot, care fusese izolat și încercuit, și s-au refugiat la noi. Acum stăteau culcați, îmbrăcați complet și încălțați, ba dormind, ba

treji – pentru că din cauza întunericului era greu de deosebit noaptea de zi – pe podeaua bucătărioarei noastre, care era considerat locul cel mai puțin zgomotos din apartament. (Şi domnul Agnon, ni s-a spus, plecase din Talpiot împreună cu soția sa și stăteau în Rehavia, la niște prieteni.)

Unchiul Joseph deplângea necontenit, cu vocea sa stridentă, aproape înlăcrimată, soarta bibliotecii și a manuscriselor sale prețioase pe care a trebuit să le lase în urmă în Talpiot și pe care cine știe dacă o să le mai vadă vreodată. Cât despre Haya Elitsedek, unicul ei fiu, Ariel, se înrolase și lupta ca să apere Talpiotul, și multă vreme n-am știut dacă era viu sau mort, rănit sau prizonier.22

22. Vărul tatălui meu, Ariel Elitsedek, a scris despre cele trăite de el în Războiul de Eliberare în cartea sa *Sabia însetată* (Ierusalim, Ahiasaf, 1950). (N. a.)

Soții Miudovnik, al căror fiu, Grișa, era cine știe unde, înrolat în Palmach, fugiseră din casa lor de pe linia frontului, din Beit Yisrael, aterizând și ei în apartamentul nostru, alături de alte familii ce se înghesuiau toate în cămăruța care înainte de război fusese odaia mea. Mă uitam la domnul Miudovnik cu venerație, pentru că s-a dovedit că este cel care a scris cartea verzuie pe care o foloseam cu toții la școala Tachkemoni: *Aritmetica pentru clasa a treia*. Domnul Miudovnik a plecat într-o dimineață și seara nu a venit înapoi. Nu s-a întors nici a doua zi. Așa că soția lui s-a dus la morga municipală, s-a uitat bine peste tot și s-a întors fericită, liniștită că soțul ei nu se află printre morți.

Cum domnul Miudovnik n-a venit înapoi nici în ziua următoare, tata a început să glumească, așa cum făcea de obicei când voia să alunge tăcerea sau să împrăștie mâhnirea. E limpede că dragul nostru Matya, a declarat el, și-a găsit vreo frumusețe combatantă în fustă kaki și acum e camaradul ei de trup (asta era jalnica lui încercare de a face o poantă).

Dar după un sfert de oră de veselie căznită, tata a devenit brusc serios și s-a dus el însuși la morgă, unde, datorită unei perechi de șosete de-ale sale pe care i le împrumutase lui Matityahu Miudovnik, a reușit să identifice cadavrul care fusese lovit de un obuz; se pare că doamna Miudovnik nu reușise să-l recunoască pentru că nu mai avea față.

*

În lunile de asediu, mama, tata și eu am dormit pe o saltea la capătul coridorului, și toată noaptea procesiuni de oameni se cățărau peste noi în drum spre closet, care puțea până la ceruri pentru că nu aveai ce apă să tragi și pentru că fereastra era blocată cu saci de nisip. La câteva minute o dată, când cădea un obuz, se zgâlțâia tot dealul, iar casele construite din piatră se zgâlțâiau și ele. Mă trezeau uneori strigăte înfiorătoare, când vreunul dintre cei care dormeau în apartament avea un coșmar.

Pe 1 februarie o mașină-capcană a explodat în dreptul clădirii ziarului evreiesc de limbă engleză, *Palestine Post*. Clădirea a fost distrusă în întregime și bănuiala a căzut pe polițiștii englezi care au dezertat, trecând de partea arabilor. Pe 10 februarie, cei care apărau Yemin Moshe au reușit să respingă un atac masiv al trupelor arabe semiregulate. Duminică 22 februarie, la zece și șase minute dimineața, o organizație care își zicea „Armata Britanică Fascistă“ a aruncat în aer trei camioane încărcate cu dinamită pe strada Ben Yehuda, în inima Ierusalimului evreiesc. Clădirile cu șase etaje au fost transformate în moloz și dintr-o mare parte a străzii au mai rămas doar ruine. Cincizeci și doi de evrei care locuiau acolo au fost uciși în casele lor, iar circa o sută cincizeci au fost răniți.

În acea zi, tatăl meu cel miop s-a dus la cartierul general al Gărzii Naționale, care fusese amplasat pe o alee îngustă ce se desprindea din strada Zephaniah, și s-a oferit să se înroleze. A trebuit să recunoască faptul că experiența lui militară anterioară se limita la compunerea unor afișe ilegale, în engleză, pentru Irgun („Rușine perfidului Albion!“, „Jos cu represiunea britanică nazistă!“ și altele asemenea).

Pe 11 martie mașina bine cunoscută a consulului general american, cu șoferul arab al consulului general la volan, a intrat în curtea clădirii Agenției Evreiești, sediul birourilor organizațiilor din Ierusalim și din întreaga țară. O parte a clădirii a fost distrusă în explozie și zeci de oameni au fost uciși sau răniți. În cea de-a treia săptămână din martie încercările de a aduce convoaie cu provizii dinspre coastă au eșuat: asediul s-a înăsprit, iar orașul era în pragul foametei, lipsit de apă și riscând epidemii.

*

Şcolile din zona noastră erau închise de la jumătatea lui decembrie 1947. Noi, copiii din clasele a treia și a patra de la Tachkemoni și Casa de Educație, am fost adunați într-o dimineață într-un apartament gol din strada Malachi. Un tânăr ars de soare, îmbrăcat lejer în kaki, care fuma o țigară și care ne-a fost prezentat pe numele lui conspirativ, Garibaldi, ne-a vorbit foarte serios timp de vreo douăzeci de minute, cu un soi de neutralitate ironică, pe care n-o mai întâlnisem decât la adulți. Garibaldi ne-a dat sarcina să scotocim prin toate curțile și magaziile după saci goi („o să-i umplem cu nisip“) și după sticle („cineva știe cum să le umple cu un cocteil care o să-i pară inamicului foarte gustos“).

Am mai fost instruiți și să culegem nalbă sălbatică, pe care o știam cu toții pe numele ei arab, *hubeizeh*, de pe parcele necultivate sau din curți dosnice părăginite. Această *hubeizeh* ajuta întru câtva la îndepărtarea ororii foametei. Mamele o fierbeau sau o prăjeau și apoi făceau din ea piure sau chiftele, care erau verzi ca spanacul, dar aveau gust mult mai rău. Mai aveam și o misiune îndeplinită prin rotație: câtă vreme era lumină, doi dintre noi trebuiau să supraveghem de pe un acoperiș bine amplasat din strada Obadiah tabăra armatei engleze din Cazarma Schneller, iar din când în când unul dintre noi fugea până la centrul de operațiuni din apartamentul de pe strada Malachi ca să-i spună lui Garibaldi sau unuia dintre adjuncții săi cu ce se îndeletnicesc englezii și dacă sunt semne de pregătire a plecării.

Băieții mai mari, din clasele a patra și a cincea, au fost instruiți de Garibaldi să ducă mesaje între diferitele posturi ale Haganahului de la capătul străzii Zephaniah și din jurul cartierului buharian. Mama m-a poftit să „dau dovadă de adevărată maturitate și să mă las de jocurile astea copilărești“, dar n-am putut să-i fac pe plac. Eram deosebit de priceput la adunarea sticlelor: într-o singură săptămână am izbutit să adun o sută patruzeci și șase de sticle goale și le-am cărat, în cutii și în saci, la cartierul general. Garibaldi însuși m-a bătut pe spate și mi-a aruncat o căutătură piezișă. Îmi amintesc exact vorbele pe care mi le-a spus, în vreme ce își scărpina părul de pe piept prin cămașa descheiată: „Foarte frumos. S-ar putea să mai auzim de tine într-o bună zi“. Cuvânt cu cuvânt. Au trecut de atunci cincizeci și trei de ani și n-am uitat nici în ziua de azi.

45

După mulți ani am descoperit că o femeie pe care o cunosc din copilărie, doamna Abramski, Zerta, soția lui Yakov-David Abramski (amândoi veneau des pe la noi), a ținut în aceste zile un jurnal. Parcă îmi amintesc că mama ședea uneori pe podea într-un ungher al coridorului, în timpul bombardamentului, cu un caiet sprijinit de o carte închisă de pe genunchii ei, scriind, ignorând obuzele care explodau și mortierele și rafalele de mitralieră, surdă la gălăgia hoardei de colocatari care se ciondăneau cât e ziua de lungă în submarinul nostru întunecat și urât mirositor, scriind în caietul ei, indiferentă la mormăielile încărcate de apocalipsă ale profetului Ieremia, jeluirile unchiului Joseph și plânsul străpungător, ca de sugar, al unei femei bătrâne, căreia fiica ei mută îi schimba scutecele ude în fața noastră. Nu voi ști niciodată ce scria mama: n-a ajuns la mine nici un caiet de-al ei. Poate că le-a ars pe toate înainte de a se sinucide. Nu am nici măcar o pagină întreagă scrisă de mâna ei.

În jurnalul Zertei Abramski am găsit scris, printre altele:

24 februarie 1948
Sunt obosită… atât de obosită… magazia plină de lucrurile celor uciși și răniți… Nu vine aproape nimeni să ceară aceste obiecte: n-are cine să le ceară, proprietarii lor sunt uciși sau zac răniți în spital. A venit un bărbat care a fost rănit la cap și la braț, dar putea merge. Soția i-a fost ucisă. I-a găsit lucrurile, fotografiile și niște rufărie… Şi lucrurile acestea care au fost cumpărate cu atâta dragoste și *joie de vivre* sunt îngrămădite în acest subsol… Şi a venit un tânăr, G., căutându-și lucrurile. Şi-a pierdut tatăl și mama, cei doi frați și sora în explozia mașinilor-capcană din strada Ben Yehuda. El a scăpat pentru că în noaptea aceea n-a dormit acasă, era de serviciu… Apropo: nu-l interesau atât obiectele, cât fotografiile. Printre sutele de fotografii… care au supraviețuit încerca să descopere câteva fotografii de familie.

14 aprilie 1948
În această dimineață au anunțat… că pentru un cupon din carnetul pentru parafină (carnetul capului de familie) poți primi un sfert de găină de familie, la anumiți măcelari. Unii dintre vecini m-au rugat să le iau și rația lor, dacă tot stau la coadă, pentru că aveau de lucru și nu o puteau face chiar ei. Yoni, fiul meu, s-a oferit să-mi țină loc la coadă înainte de a merge la școală, dar i-am spus că mă duc eu. L-am dus pe Yair la grădiniță și am mers la „Geula“, unde era măcelarul. Am ajuns la opt fără un sfert și am dat peste o coadă de vreo șase sute de persoane.
Ziceau că unii au venit la trei sau patru dimineața, pentru că zvonul că se dă carne de găină începuse să circule înainte de lăsarea serii. N-aveam nici un chef să stau la coadă, dar le promisesem vecinilor că le aduc rațiile și nu voiam să mă întorc acasă fără ele. M-am hotărât să „stau“ ca toți ceilalți.
Cât eram la coadă s-a auzit că „zvonul“ care circula de ieri s-a confirmat: da, o sută de evrei au fost arși de vii ieri, lângă „Sheikh Jarrah“; erau într-un convoi care suia spre Hadassah și Universitate. O sută de oameni. Printre ei erau distinși oameni de știință și cărturari, doctori și surori, muncitori și studenți, funcționari și pacienți.
E greu de crezut. Sunt atât de mulți evrei în Ierusalim și n-au fost în stare să-i salveze pe acești o sută de oameni care și-au aflat moartea la o depărtare de numai un

kilometru… Au zis că englezii nu i-au lăsat. Ce mai contează un sfert de găină când se petrec astfel de orori chiar în faţa ochilor tăi? Şi totuşi lumea stătea răbdătoare la coadă. Şi tot timpul nu auzi decât: „Copiii devin străvezii… n-au mai pus gura pe carne de luni de zile… nu e lapte, nu-s legume…“ E greu să stai la coadă şase ore, dar merită: va fi supă pentru copii… Ceea ce s-a întâmplat la Sheikh Jarrah e cumplit, dar cine ştie ce ne aşteaptă pe noi toţi aici, la Ierusalim… Morţii sunt morţi, iar cei vii continuă să trăiască… Coda înaintează încet. „Norocoşii“ pleacă acasă strângându-şi la piept sfertul de găină de familie… În cele din urmă trece pe lângă noi o înmormântare… La două după-masa mi-am primit raţia, ca şi pe cele ale vecinilor, şi m-am dus acasă.23

23. Zerta Abramski, „Extrase din jurnalul unei femei în timpul asediului Ierusalimului 1948“, în *Corespondenţa lui Yakov-David Abramski*, editată şi comentată de Shula Abranski (Tel Aviv, Sifriat Poalim, 5751/1991), pp. 288–289. (N. a.)

*

Tata trebuia să meargă pe muntele Scopus chiar în acel convoi, din 13 aprilie 1948, în care au fost ucişi şaptezeci şi şapte de doctori şi surori, profesori şi studenţi, mulţi dintre ei arşi de vii. Primise instrucţiuni de la Garda Naţională sau poate de la şefii săi de la Biblioteca Naţională să meargă şi să încuie anumite secţiuni ale depozitelor din subsolul bibliotecii, de vreme ce muntele Scopus era izolat de restul oraşului. Însă în seara dinaintea zilei în care trebuia să meargă a făcut temperatură şi doctorul i-a interzis cu desăvârşire să se scoale din pat. (Era miop şi firav şi ori de câte ori făcea temperatură ochii i se înceţoşau până ce ajungea aproape orb şi îşi pierdea şi echilibrul.)

La patru zile după ce Irgun şi Banda lui Stern au capturat satul arab Deir Yassin, de la vestul Ierusalimului, şi au măcelărit mulţi dintre locuitori, arabi înarmaţi au atacat convoiul care la nouă şi jumătate dimineaţa trecea prin Sheikh Jarrah, în drum spre muntele Scopus. Secretarul de stat britanic pentru colonii, Arthur Creech-Jones, îi promisese personal reprezentantului Agenţiei Evreieşti că atâta vreme cât armata britanică se află în Ierusalim va garanta programul regulat al convoaielor care să schimbe grupul minim ce păzea spitalul şi universitatea. (Spitalul Hadassah nu se ocupa doar de populaţia evreiască, ci de toţi locuitorii Ierusalimului.)

În convoi erau două ambulanţe, trei autobuze ale căror ferestre fuseseră întărite cu plăci de metal, de teama ţintaşilor de elită, câteva camioane cu provizii, inclusiv articole medicale, şi două maşini mici. La intrarea în Sheikh Jarrah era un ofiţer de poliţie englez care a semnalat convoiului, ca de obicei, că drumul e liber şi sigur. În inima Cartierului Arab, aproape la poalele vilei Marelui Muftiu Haj Amin al-Husseini – conducătorul pronazist exilat al arabilor palestinieni –, la vreo sută cincizeci de metri de vila Silwani, vehiculul din frunte a trecut peste o mină terestră. Pe dată o grindină de împuşcături a asaltat convoiul din ambele părţi ale drumului, plus grenade de mână şi cocktailuri Molotov. Împuşcăturile au continuat toată dimineaţa.

Atacul a avut loc la mai puţin de două sute de metri de postul militar britanic, al cărui rol era să asigure calea către spital. Câteva ore în şir soldaţii englezi au stat şi au privit atacul fără să mişte un deget. La 9.45 generalul Gordon H.A. MacMillan, comandantul suprem al forţelor britanice din Palestina, a trecut pe acolo cu maşina fără să oprească. (Mai târziu a susţinut, fără să clipească, că i s-a părut că atacul se terminase deja.)

La ora unu, și din nou după o oră, câteva vehicule englezești au trecut pe acolo fără să oprească. Când ofițerul de legătură al Agenției Evreiești a contactat cartierul general britanic și a cerut permisiunea să trimită Haganah ca să evacueze răniții și muribunzii, a fost informat că „armata controlează situația“ și cartierul general interzice Haganahului să intervină. Totuși, forțele de salvare ale Haganahului au încercat să ajute convoiul prins în capcană, atât dinspre oraș, cât și dinspre muntele Scopus. Au fost împiedicați să se apropie. La 13.45 rectorul Universității Ebraice, profesorul Judah Leon Magnes, i-a telefonat generalului MacMillan și a cerut ajutor. Răspunsul a fost că „armata încearcă să ajungă la fața locului, dar s-a încins o bătălie mare“.

Nu era nici o luptă. Pe la ora trei, două dintre autobuze luaseră foc și aproape toți pasagerii, dintre care cei mai mulți erau deja răniți sau pe moarte, au fost arși de vii.

Printre cei șaptezeci și șapte de morți se aflau directorul Organizației Medicale Hadassah, profesorul Chaim Yasski, profesorii Leonid Doljanski și Moshe Ben-David, membri fondatori ai Facultății de Medicină, fizicianul doctor Guenther Wolfsohn, profesorul Enzo Bonaventura, conducătorul Facultății de Psihologie, doctorul Abraham Chaim Freiman, expert în dreptul ebraic, și doctorul Binyamin Klar, lingvist.

Ulterior, Comitetul Suprem Arab a dat o declarație oficială în care măcelul era descris ca o faptă eroică săvârșită „sub comanda unui ofițer irakian“. În declarație englezii erau criticați pentru intervenția lor din ultima clipă și se spunea: „Dacă nu s-ar fi amestecat armata, nici un pasager evreu n-ar fi rămas în viață“.24 Doar printr-o coincidență, din cauza febrei și poate și pentru că mama se pricepea să-i țină în frâu fervoarea patriotică, tata n-a fost printre cei care au murit arși în acel convoi.

24. Pe baza unor surse diferite, printre care Dov Joseph, *The Faithful City: The Siege of Jerusalem, 1948* (Londra, 1962), p. 78. (N. a.)

*

Nu mult după acest masacru, Haganah a lansat pentru prima oară ofensive de mare amploare în toată țara și a amenințat că o să ridice armele împotriva armatei britanice dacă îndrăznește să intervină. Drumul principal de la coastă până la Ierusalim a fost deblocat printr-o ofensivă de mari proporții, apoi blocat iar, și iar deblocat, însă asediul Ierusalimului evreiesc a fost reluat odată cu invazia armatelor arabe regulate. Din aprilie și până la jumătatea lui mai, mari orașe arabe și mixte – Haifa, Jaffa, Tiberias și Safed –, precum și zeci de sate arabe din nord și din sud au fost capturate de Haganah. Sute de mii de arabi și-au pierdut casele în acele săptămâni și au devenit refugiați. Unii dintre ei au rămas refugiați până în ziua de azi. Mulți au fugit, dar mulți au fost înlăturați cu forța. Câteva mii au fost uciși.

Probabil că în acea vreme n-a fost nimeni în Ierusalimul asediat care să jelească soarta refugiaților palestinieni. Cartierul Evreiesc din Orașul Vechi, în care evreii locuiau de mii de ani (cu o singură întrerupere, după ce au fost cu toții masacrați sau expulzați de cruciați, în 1099), a căzut în mâinile Legiunii Arabe Transiordaniene, toate clădirile au fost jefuite și demolate, iar locuitorii au fost uciși, expulzați sau luați prizonieri. Și așezările din blocul Etzion au fost capturate și distruse, iar locuitorii lor au fost uciși sau luați prizonieri. Atarot, Neve Yaakov, Kaliya și Beit Ha-Arava au fost evacuate și distruse. Cei o sută de mii de locuitori ai Ierusalimului se temeau că îi așteaptă și pe ei aceeași soartă. Când postul de radio Vocea Apărătorului a anunțat fuga locuitorilor arabi din

Talbieh și Katamon, nu-mi amintesc să-mi fi părut rău pentru Aisha și fratele ei. Doar am lărgit, împreună cu tata, granița noastră din chibrituri pe harta Ierusalimului: lunile de bombardament, foame și frică îmi înăspriseră inima. Unde s-au dus Aisha și frățiorul ei? La Nablus? Damasc? Londra? Sau în tabăra de refugiați de la Deheisha? Astăzi, dacă mai trăiește, Aisha este o femeie de șaizeci și cinci de ani. Iar frățiorul ei, al cărui picior poate că l-am strivit, ar avea aproape șaizeci de ani acum. Ce-ar fi să mă apuc să-i caut? Să descopăr ce s-a întâmplat cu toate ramurile familiei Silwani, în Londra, America de Sud și Australia?

Dar să zicem că o găsesc pe Aisha, undeva în lume, sau pe persoana care a fost cândva acel băiețel dulce: cum să mă prezint? Ce aș putea spune? Ce aș putea să explic cu adevărat? Ce aș putea oferi?

Își mai amintesc oare? Şi dacă da, ce își amintesc? Sau ororile prin care trebuie să fi trecut de atunci i-au făcut pe amândoi să uite spectacolul prostesc din pom?

N-a fost numai vina mea. Nu în întregime. N-am făcut decât să vorbesc și să tot vorbesc. Şi Aisha e vinovată. Aisha e cea care mi-a spus, hai, să vedem cum te cațeri în copac. Dacă nu m-ar fi îmboldit nu mi-ar fi dat prin cap să mă cațăr în pom, iar fratele ei…

S-a terminat, definitiv. Nu poate fi schimbat.

*

La postul Gărzii Naționale din strada Zephaniah i-au dat tatei o pușcă foarte veche și l-au pus de gardă în schimbul de noapte pe străzile din Kerem Avraham. Era o pușcă grea, neagră, cu tot soiul de cuvinte și inițiale străine crestate pe patul ei ros. Tata a încercat, nerăbdător, să descifreze scrisul înainte de a se apuca să studieze pușca însăși. Se poate să fi fost o pușcă italiană din Primul Război Mondial sau o carabină americană veche. Tata a pipăit-o peste tot, a bâjbâit, a tras și a împins fără succes și, în cele din urmă, a pus-o pe podea și s-a apucat să verifice încărcătorul. Aici a avut un succes imediat și uluitor: a izbutit să scoată gloanțele. A ridicat o mână plină de gloanțe, iar în cealaltă a luat încărcătorul gol și le-a fluturat, jubilând, spre silueta mea firavă din prag, în vreme ce făcea un soi de glumă despre îngustimea spiritului celor care au încercat să-l stăvilească pe Napoleon Bonaparte.

Însă când a încercat să vâre gloanțele înapoi în încărcător, triumful lui s-a prefăcut într-o înfrângere totală: gloanțele prinseseră gustul libertății și refuzau cu încăpățânare să se întoarcă în închisoare. Toate stratagemele și lingușirile lui n-au avut nici cel mai mic efect. A încercat să le vâre în direcția corectă și a încercat să le vâre cu spatele în față, a încercat să o facă delicat și a încercat cu toată forța degetelor sale delicate de cărturar, ba chiar a încercat să le vâre alternativ, unul cu fața în sus și unul cu fața în jos și așa mai departe, dar totul în zadar.

Fără să se descurajeze, tata a încercat să le vrăjească să intre în încărcător recitându-le poezii cu o voce plină de patos: le-a oferit fragmente din poezia patriotică polonă, precum și din Ovidiu, Pușkin și Lermontov, poezii întregi de dragoste ebraice din Spania medievală – toate în limbile originale și cu accent rusesc, și totul fără succes. Într-un acces final de furie, a declamat din memorie fragmente din Homer în greaca veche, *Nibelungenlied* în germană, Chaucer în engleza medievală și, din câte știu eu, din *Kalevala* în traducerea ebraică a lui Cernikovski, din epopeea lui Ghilgameș, în toate limbile și dialectele posibile. Zadarnic.

Prin urmare, abătut, s-a înapoiat la postul Gărzii Naționale din strada Zephaniah, cu

pușca grea într-o mână și în cealaltă cu gloanțele prețioase puse într-o pungă brodată, care inițial era pentru sendvișuri, iar în buzunar (dea Domnul să nu-l uite acolo) cu încărcătorul gol.

La postul Gărzii Naționale s-au îndurat de el și i-au arătat la iuțeală ce ușor e să vâri gloanțele în încărcător, dar nu i-au dat înapoi arma sau muniția. Nu în ziua aceea și nici în zilele următoare. Niciodată. În schimb i-au dat o lanternă, un țignal și o brasardă impresionantă cu cuvintele „Garda Națională“. Tata s-a întors acasă bucuros de nu-și mai încăpea în piele. Mi-a explicat ce înseamnă „Garda Națională“, a aprins și a stins lanterna, a suflat iar și iar în țignal, până ce mama l-a atins ușor pe umăr și a zis: Gata acum, Arieh? Te rog?

*

La miezul nopții dintre vineri 14 și sâmbătă 15 mai 1948 și la capătul a treizeci de ani de Mandat Britanic, s-a născut statul a cărui întemeiere o anunțase Ben Gurion la Tel Aviv cu câteva ore înainte. După o pauză de vreo nouăsprezece secole, a declarat unchiul Joseph, cârmuirea evreiască a fost statornicită încă o dată aici.

Dar la un minut după miezul nopții, fără să se fi declarat război, coloanele de infanterie, artileria și blindatele armatelor arabe regulate s-au revărsat în țară, la sud din Egipt, la est din Transiordania și Irak și la nord din Liban și Siria. Sâmbătă dimineața Tel Avivul a fost bombardat de avioanele egiptene. Legiunea Arabă, armata pe jumătate engleză a regatului Transiordaniei și trupele regulate irakiene, precum și voluntari musulmani înarmați din alte câteva țări, fuseseră cu toții invitați de englezi să ocupe punctele-cheie din țară înainte de sfârșitul oficial al Mandatului.

Lațul se strângea în jurul nostru. Legiunea Transiordaniană a capturat Cartierul Evreiesc din Orașul Vechi, a tăiat șoseaua spre Tel Aviv și spre câmpia de coastă cu forțe masive, a preluat controlul asupra districtelor arabe din oraș, a amplasat artilerie pe dealurile din jurul Ierusalimului și a început un bombardament masiv al cărui scop era să producă pagube în rândul populației civile, să o descurajeze și să o facă să se supună. Regele Abdullah, protejatul Londrei, se vedea deja rege al Ierusalimului. Bateriile legiunii erau comandate de ofițeri de artilerie englezi.

În același timp, armata egipteană a ajuns la periferia sudică a Ierusalimului și a atacat kibbutzul Ramat Rahel, care a trecut de două ori de la o tabără la cealaltă. Avioanele egiptene aruncau asupra Ierusalimului bombe incendiare și, printre altele, au distrus căminul de bătrâni din Romema, nu departe de noi. Mortierele egiptene s-au alăturat artileriei transiordaniene la bombardarea populației civile. De pe un deal din apropierea mânăstirii Mar Elias egiptenii pisau Ierusalimul cu obuze de 4,2 țoli. Obuzele cădeau peste zonele evreiești în ritm de unul la două minute, iar străzile erau scurmate de împușcături permanente. Greta Gat, cea care avea grijă de mine și cânta la pian, care mirosea întotdeauna a lână udă și săpun de rufe, tanti Greta, care obișnuia să mă târască după ea prin magazinele de îmbrăcăminte și pentru care tata obișnuia să compună versuri stupide, a ieșit într-o dimineață pe verandă să atârne la uscat rufele spălate. Glonțul unui trăgător de elită iordanian, zicea lumea, i-a intrat prin ureche și a ieșit prin ochi. Zipporah Yannai, Piri, prietena cea sfioasă a mamei mele, care locuia pe strada Zephaniah, a ieșit o clipă în grădină să aducă o cârpă de șters pe jos și o găleată și a fost ucisă pe loc de o lovitură directă de obuz.

*

Şi aveam o broscuţă ţestoasă. În timpul vacanţei de Paşte din 1947, cu vreo şase luni înainte de începutul războiului, tata s-a alăturat unui grup de la Universitatea Ebraică într-o excursie de o zi la Jerash, în Transiordania. A plecat dis-de-dimineaţă, cu o pungă de sendvişuri şi un bidon de apă din cele soldăţeşti, original, pe care îl purta, mândru, atârnat de curea. S-a întors în seara aceea, plin de poveşti fericite despre excursie şi despre minunile marelui teatru roman, şi mi-a adus în dar o broscuţă ţestoasă pe care o găsise acolo, „la poalele unei uimitoare arcade de piatră romane“.

Cu toate că nu avea simţul umorului, şi poate că n-avea o idee limpede despre ce este simţul umorului, tatei îi plăceau întotdeauna glumele, vorbele de duh şi jocurile de cuvinte şi, ori de câte ori făcea pe cineva să zâmbească cu observaţiile lui, chipul i se lumina de mândrie modestă. Aşadar, a hotărât să-i dea ţestoasei numele comic de Abdullah-Gershon, în onoarea regelui Transiordaniei şi a oraşului Jerash (Gerash în ebraică). Când aveam musafiri o chema solemn pe broscuţă pe numele întreg, ca un maestru de ceremonii care anunţă sosirea vreunui duce sau ambasador, şi era întotdeauna uluit că nimeni dintre cei de faţă nu se ţine cu mâinile de burtă de râs. Prin urmare, simţea că e nevoie să-i lumineze în privinţa motivelor celor două nume. Poate trăgea nădejde că, dacă gluma nu li s-a părut amuzantă înainte de explicaţie, după aceea o vor considera bună. Uneori era atât de entuziast sau de neatent, că le spunea toată povestea unor musafiri care o mai auziseră de cel puţin două ori şi o ştiau de la cap la coadă şi de la coadă la cap.

Iubeam micuţa ţestoasă, care se târa în fiecare dimineaţă până la ascunzătoarea mea de sub rodiu şi mânca frunze de salată şi coji zemoase de castravete direct din mâna mea. Nu se temea de mine şi nu-şi trăgea capul în carapace, iar în vreme ce înfuleca făcea cu capul nişte mişcări amuzante, ca şi cum ţi-ar fi aprobat vorbele. (Semăna cu un anumit profesor chel din Rehavia, care şi el obişnuia să dea din cap cu entuziasm până ce terminai de vorbit, dar apoi aprobarea lui se transforma în batjocură, întrucât continua să dea din cap către tine în vreme ce îţi sfâşia ideile în bucăţele.)

Mângâiam capul ţestoasei mele cu degetul în vreme ce mânca, uimit de asemănarea dintre orificiile nărilor şi ale urechilor ei. În adâncul adâncurilor mele şi pe ascuns de tata, îi ziceam Mimi în loc de Abdullah-Gershon.

În timpul bombardamentului nu erau castraveţi sau frunze de salată şi nu mi se îngăduia să ies în curte, dar tot deschideam uneori uşa şi aruncam afară nişte resturi de mâncare pentru Mimi. Uneori o vedeam de departe şi alteori dispărea timp de mai multe zile.

*

În ziua în care au fost ucise Greta Gat şi prietena mamei, Piri Yannai, a fost ucisă şi broasca mea ţestoasă, Mimi. A fost tăiată în jumătate de o bucată de şrapnel. Când l-am întrebat pe tata, plângând, dacă pot măcar să o îngrop sub rodiu şi să pun o piatră de mormânt în amintirea ei, mi-a explicat că nu se poate, în principal din motive de igienă. Mi-a spus că a îndepărtat deja rămăşiţele. A refuzat să-mi spună unde le-a dus, dar a profitat ca să-mi ţină o mică prelegere despre înţelesul ironiei: Abdullah-Gershon al nostru era un imigrant din Regatul Transiordaniei, aşa că era o ironie faptul că bucata de şrapnel care l-a ucis venea dintr-un obuz tras de unul dintre tunurile regelui Abdullah al Transiordaniei.

În noaptea aceea nu am putut adormi. Am stat culcat pe spate pe salteaua noastră din colţul îndepărtat al coridorului, înconjurat de sforăieli, mormăieli şi gemetele neîntrerupte ale bătrânilor. Picura sudoarea de pe mine, cum stăteam culcat între părinţii mei, şi la lumina slabă şi tremurătoare a singurei lumânări din baie, în aerul împuţit, mi s-a părut

dintr-odată că văd forma unei țestoase, nu Mimi, broscuța țestoasă pe care îmi plăcea să o mângâi cu degetul (nu putea fi vorba de o pisică sau de un cățel: nu-ți face iluzii!), ci o țestoasă-monstru îngrozitoare, gigantică, din care curgeau sânge și oase zdrobite, plutind prin aer, mișcându-și labele cu gheare ascuțite și chicotind batjocoritor către mine de deasupra tuturor celor ce dormeau pe coridor. Fața îi era oribilă, strivită și sfâșiată de un glonț care intrase prin ochi și ieșise prin locul în care până și o țestoasă are un soi de gaură a urechii, cu toate că nu are o ureche adevărată.

Poate că am încercat să-l trezesc pe tata. Nu s-a trezit: stătea pe spate, nemișcat, respirând adânc, ca un prunc mulțumit. Însă mama mi-a luat capul și l-a apăsat pe pieptul ei. La fel ca toți ceilalți, dormea îmbrăcată, iar nasturii bluzei ei mi-au împuns un pic obrazul. M-a îmbrățișat strâns, dar n-a încercat să mă consoleze; a suspinat împreună cu mine, înăbușindu-și plânsul, ca să n-o audă nimeni, și buzele ei șopteau mereu: Piri, Piroshka, Piriii. N-am putut decât să o mângâi pe păr și pe obraji și să o sărut, și era ca și cum eu aș fi fost adultul și ea era copilul meu, și am șoptit: Liniștește-te, mămico, e în ordine, sunt aici.

Apoi am mai șușotit un pic, ea și cu mine. Înlăcrimați. Şi mai târziu, după ce lumânarea slabă și pâlpâitoare de la capătul coridorului s-a stins și numai vaierele obuzelor mai spărgeau tăcerea și dealul de pe cealaltă parte a peretelui nostru se cutremura la fiecare obuz care cădea, mama și-a pus capul ud pe pieptul meu. În noaptea aceea am înțeles pentru prima dată că o să mor și eu. Că toată lumea o să moară. Şi că nimic pe lume, nici chiar mama, nu mă poate salva. Şi că eu n-o pot salva. Mimi avea o carapace și la orice semn de primejdie se retrăgea, cu mâinile, picioarele și capul, în carapacea ei. Şi asta n-a salvat-o.

*

În septembrie, în timpul unui armistițiu care a întrerupt luptele din Ierusalim, într-o sâmbătă dimineața am avut musafiri: bunicul și bunica, soții Abramski și alții. Au băut ceai în curte și au discutat despre izbânzile armatei israeliene și cumplitele pericole ale planului de pace prezentat de mediatorul ONU, contele suedez Bernadotte, o schemă în spatele căreia pândesc, fără îndoială, englezii şi al cărei scop este să zdrobească definitiv tânărul nostru stat. Cineva adusese de la Tel Aviv o monedă nouă, destul de mare și urâtă: era prima monedă evreiască emisă și a trecut cu emoție din mână în mână. Era o monedă de douăzeci și cinci de *prutot* și avea pe ea imaginea unui ciorchine de struguri, un motiv despre care tata a spus că a fost luat direct de pe o monedă evreiască din perioada Celui de-al Doilea Templu, și deasupra ciorchinelui era o inscripție ebraică limpede: ISRAEL. Pentru mai multă siguranță, nu scria doar în ebraică, ci și în engleză și arabă.

Doamna Zerta Abramski a zis:

— Ce bine ar fi fost dacă părinții noștri răposați și părinții lor și toate generațiile ar fi avut privilegiul de a vedea și de a atinge această monedă. Bani evreiești…

Vocea i s-a înecat. Domnul Abramski a zis:

— Potrivit este să înălțăm mulțumire cu binecuvântarea de cuviință. *Binecuvântat ești, o Doamne Dumnezeul nostru, Stăpânitorul Universului, care ne-ai dat viață, ne-ai păzit și ne-ai îngăduit să apucăm aceste vremuri*.

Bunicul Aleksandr, elegantul, hedonistul meu bunic, atât de iubit de sexul frumos, n-a zis nimic, doar a dus la buze moneda de nichel exagerat de mare și a sărutat-o de două ori, încetișor, și ochii i s-au umplut de lacrimi. Apoi a dat-o mai departe. În acel moment strada a tresărit la vaietul unei ambulanțe aflate în drum spre strada Zephaniah, și după

zece minute sirena ei a urlat din nou, întorcându-se, iar tata poate că a văzut în asta un pretext ca să facă o glumă trasă de păr despre trâmbița Judecății de Apoi, sau ceva de soiul ăsta. Au discutat mai departe și poate că au mai băut un pahar de ceai, iar după vreo jumătate de oră soții Abramski s-au ridicat să plece, urându-ne toate cele bune, și domnul Abramski, căruia îi plăceau înfloriturile retorice, probabil că a rostit câteva fraze pompoase. Pe când stăteau încă în prag a venit un vecin și i-a chemat cu delicatețe într-un colț al curții și s-au grăbit atât de tare să-l urmeze, încât tanti Zerta și-a uitat poșeta. După un sfert de oră au venit Lembergii, arătând consternați, să ne spună că, în vreme ce părinții lui erau în vizită la noi, Yonatan Abramski, Yoni cel de doisprezece ani, se juca pe strada Nehemiah, când un trăgător de elită iordanian care ataca dinspre Școala de Poliție l-a lovit cu un singur glonț în mijlocul frunții, și băiatul a zăcut acolo, pe moarte, timp de cinci minute, a vomitat și și-a dat duhul înainte de sosirea ambulanței.

*

Am găsit aceasta în jurnalul Zertei Abramski:

23 septembrie 1948
Pe optsprezece septembrie, la zece și un sfert, sâmbătă dimineața, Yoni al meu, Yoni, copilul meu, viața mea, a fost ucis… A fost lovit de un trăgător de elită arab, îngerașul meu, n-a mai putut decât să zică „mămico“, să fugă câțiva metri (băiatul meu minunat, nevinovat, era lângă casă) înainte să se prăbușească… Nu i-am auzit ultimul cuvânt și nu i-am răspuns când m-a chemat. Când m-am întors, copilul meu dulce, iubit, nu mai trăia. L-am văzut la morgă. Arăta minunat de frumos, părea că doarme. L-am îmbrățișat și l-am sărutat. Îi puseseră sub cap o piatră. Piatra s-a mișcat, și capul lui, capul lui îngeresc, s-a mișcat un pic. Inima mea a zis: Nu e mort, fiul meu, se mișcă… Ochii îi erau pe jumătate închiși. Apoi au venit „ei“ – cei de la morgă –, au venit și m-au insultat și m-au dojenit aspru și m-au tulburat: nu aveam dreptul să-l îmbrățișez și să-l sărut… Am plecat.
Dar după câteva ore m-am întors. Era o „restricție de circulație“ (îi căutau pe ucigașii lui Bernadotte). La fiecare colț de stradă m-au oprit polițiștii… Mi-au cerut permisul de a umbla pe afară în timpul restricției de circulație. El, fiul meu ucis, era singurul meu permis. Polițiștii m-au lăsat să intru în morgă. Adusesem cu mine o perniță. Am luat piatra și am pus-o deoparte: nu puteam suferi să văd cum capul lui drag, minunat, se odihnește pe o piatră. Apoi „ei“ s-au întors și au încercat să mă facă să plec. Au spus că nu trebuie să-l ating. Nu i-am băgat în seamă. Am continuat să-l îmbrățișez și să-l sărut, comoara mea. Ei au amenințat că încuie ușa și mă lasă cu el, cu miezul întregii mele vieți. Era tot ce voiam. Apoi s-au răzgândit și au zis că o să cheme soldații. Nu mi-era frică de ei… Am plecat de la morgă a doua oară. Înainte de a pleca l-am îmbrățișat și l-am sărutat. A doua zi dimineață am venit iarăși la el, la copilul meu… L-am îmbrățișat și l-am sărutat încă o dată. M-am rugat încă o dată la Dumnezeu pentru răzbunare, răzbunare pentru pruncul meu, și încă o dată m-au alungat… Şi când am venit iar copilul meu minunat, îngerașul meu, era într-un sicriu închis, dar tot îmi amintesc chipul lui, pe el întreg, îmi amintesc totul despre el.25

25. Zerta Abramski, „Extrase din jurnalul unei femei în timpul asediului Ierusalimului 1948“, în *Corespondența lui Yakov-David Abramski*, editată și comentată de Shula Abranski (Tel Aviv, Sifriat Poalim, 5751/ 1991), pp. 310-311. (N. a.)

46

Două doamne finlandeze, misionare, locuiau într-un apartament micuț de la capătul străzii Ha-Turim din Mekor Baruh, Aili Havas și Rauha Moisio. Tanti Aili și tanti Rauha. Chiar și atunci când discuția ajungea la penuria de legume ele vorbeau o ebraică pompoasă, biblică, pentru că era singura ebraică pe care o știau. Dacă băteam la ușa lor să cer niște lemn pentru rugul de Lag Baomer, tanti Aili zicea cu un zâmbet blând, în vreme ce-mi înmâna o ladă veche de portocale: „Şi lumina unui foc învâlvorat în noapte!“ Dacă veneau pe la noi pentru un pahar de ceai și o conversație erudită în vreme ce eu luptam împotriva uleiului de pește, tanti Rauha se întâmpla să zică: „Peștii din mare se vor cutremura la ivirea Lui!“

Uneori noi trei le făceam o vizită în garsoniera lor spartană, care semăna cu un pension de fete auster din secolul al XIX-lea: două paturi simple de fier stăteau față în față, de o parte și de cealaltă a unei mese de lemn dreptunghiulare acoperite cu o față de masă albastru-închis, cu trei scaune simple de lemn. Lângă fiecare din paturile asemănătoare era o mică noptieră cu o veioză, un pahar cu apă și câteva cărți sfinte cu coperte negre. Două perechi de papuci de casă identici se iteau de sub paturi. În mijlocul mesei era întotdeaua o vază cu un buchet de imortele de pe câmpurile din apropiere. Un crucifix din lemn de măslin sculptat atârna în mijlocul peretelui, între cele două paturi. Iar la picioarele fiecărui pat era un scrin făcut dintr-un lemn gros și strălucitor din care nu aveam la Ierusalim, și mama spunea că e numit stejar și mă îndemna să îl ating cu vârfurile degetelor și să-mi trec mâna peste el. Mama susținea întotdeauna că nu e destul să cunoști diferitele nume ale obiectelor, ci trebuie să le cunoști mirosindu-le, atingându-le cu vârful limbii, pipăindu-le cu vârfurile degetelor, să le afli căldura și netezimea, mirosul, rugozitatea și duritatea, sunetul pe care îl scot când le lovești ușurel, toate acele lucruri pe care ea le numea „reacția“ sau „rezistența“. Orice material, zicea ea, orice veșmânt sau mobilă, orice unealtă, orice obiect are diferite caracteristici de reacție și de rezistență care nu sunt fixe, ci se pot schimba în funcție de anotimp sau de momentul din zi sau din noapte, de persoana care le atinge sau le miroase, de lumină și de umbră, și chiar niște înclinații vagi pe care noi nu avem cum să le înțelegem. Nu din întâmplare, zicea ea, limba ebraică folosește același cuvânt pentru un obiect neînsuflețit și o dorință. Nu numai noi simțim sau nu dorință față de un lucru sau altul, obiectele neînsuflețite și plantele au și ele o dorință interioară proprie și doar cineva care știe cum să pipăie, să asculte, să guste și să miroasă într-un mod lipsit de lăcomie poate uneori să o deslușească.

Tata observa, glumeț:

— Mămica noastră merge mai departe decât regele Solomon. Legenda spune că el înțelegea limba fiecărui animal și pasăre, dar mămica noastră stăpânește chiar și limba prosoapelor, cratițelor și periilor.

Şi continua, zâmbind maliții:

— Ea poate face copacii și bolovanii să vorbească atingându-i: Atinge munții și ei vor fumega, după cum spun psalmii.

Tanti Rauha zicea:

— Sau, cum a spus profetul Ioil, Muntele va picura vin nou, iar dealurile vor revărsa lapte. Şi e scris în Psalmul 29: Vocea Domnului face cerboaicele să fete.

Tata zicea:

— Venind de la cineva care nu e poet, aceste vorbe sună cumva, cum să zic,

împodobit. Ca și cum ar încerca să sune foarte profund. Foarte mistic. Foarte hilozoic. A încerca să faci cerboaicele să fete. Permiteți-mi să vă explic înțelesul acestor cuvinte dificile, mistic și hilozoic. În spatele ambelor e o dorință limpede, destul de nesănătoasă, de a înceţoşa realităţile, de a micşora lumina raţiunii, de a toci tăişul definiţiilor şi de a confunda între ele domenii distincte.

Mama zicea:

— Arieh?

Iar tata, cu un ton împăciuitor (pentru că, deşi îi plăcea să o tachineze, să o sâcâie, şi uneori asta chiar îl încânta, îi plăcea şi mai mult să se căiască, să-şi ceară iertare şi să strălucească de bunăvoinţă, întocmai ca tatăl său, bunicul Aleksandr), zicea:

— *Nu*, gata, Fanicica. Am isprăvit. Mă distram şi eu oleacă.

*

Cele două misionare n-au părăsit Ierusalimul în timpul asediului: aveau un puternic simţ al misiunii lor. Mântuitorul însuşi părea să le fi încredinţat sarcina de a le ridica moralul asediaţilor şi de a ajuta ca voluntare la îngrijirea răniţilor de la spitalul Shaarei Tsedek. Ele credeau că orice creştin are datoria de a încerca să răscumpere, mai degrabă prin fapte decât prin vorbe, ceea ce le făcuse Hitler evreilor. Considerau că întemeierea statului Israel este degetul lui Dumnezeu. Cum spunea tanti Rauha în limbajul ei biblic şi cu pronunţia ei bolovănoasă: „E ca ivirea curcubeului în nor, după potop“. Iar tanti Aili, cu un zâmbet mic, nu mai mult decât o tresărire a colţurilor buzelor: „Pentru că a însemnat pocăinţa în faţa lui Dumnezeu pentru tot acel mare rău şi El nu i-a mai distrus“.

Între bombardamente ele mergeau prin cartierul nostru, cu ghetele lor până la glezne şi capetele acoperite de eşarfe, cărând o geantă încăpătoare din iută cenuşie şi oferind un borcan cu castraveţi muraţi, o jumătate de ceapă, o bucată de săpun, o pereche de şosete de lână, o ridiche sau câteva boabe de piper negru oricui era pregătit să le primească de la ele. Cine ştie cum rostuiau acele comori. Unii dintre evreii ultraortodocşi respingeau dezgustaţi aceste daruri, unii le alungau cu trufie de la uşa lor pe cele două doamne, alţii primeau darurile, dar scuipau pe locul călcat de picioarele misionarelor de îndată ce acestea se întorceau cu spatele.

Ele nu se supărau. Citau mereu versete de consolare din Profeţi, care ni se păreau ciudate, cu accentul lor finlandez ce suna la fel ca ghetele lor grele călcând pe pietriş. „Căci voi apăra acest oraş şi-l voi mântui.“ „Nici un vrăjmaş sau neprieten nu va pătrunde prin porţile acestui oraş.“ „Cât de frumoase sunt pe munţi picioarele celui ce aduce veşti bune, ce vesteşte pacea… căci răul nu va ajunge la tine…“ „Nu te teme, o, Iacov, slujitorul meu, zice Domnul: căci sunt cu tine; căci voi stârpi toate naţiunile de acolo unde te-am mânat.“

Uneori, una sau cealaltă din ele se oferea să stea în locul nostru la coada lungă pentru apa care se distribuia dintr-o cisternă, o jumătate de găleată de familie doar sâmbăta, marţea şi joia, cu condiţia ca cisterna să nu fi fost străpunsă de un şrapnel înainte să ajungă pe strada noastră. Sau una din ele trecea prin apartamentul nostru mic şi baricadat, înmânând câte o jumătate de tabletă de „complex de vitamine“ fiecărui locuitor. Copiii primeau o tabletă întreagă. De unde rostuiau misionarele aceste daruri minunate? Unde îşi umpleau la loc geanta de iută cenuşie? Unii ziceau una, alţii alta, şi unii mă avertizau să nu primesc nimic de la ele pentru că singurul lor scop era să „profite de nefericirea noastră ca să convertească oamenii la acel Isus al lor“.

Odată mi-am luat inima-n dinţi şi am întrebat-o pe tanti Aili – chiar dacă ştiam care va fi răspunsul –: „Cine a fost Isus?“ Buzele i-au tremurat uşor când a răspuns, şovăielnic, că

el trăiește încă și că ne iubește pe toți, mai ales pe cei care îl batjocoresc sau îl disprețuiesc, și că, dacă îmi umplu inima cu iubire, el o să vină să locuiască în inima mea și să-mi aducă suferință, dar și o mare fericire, iar fericirea va străluci din suferință.

Aceste cuvinte păreau atât de ciudate și de pline de contradicții, încât am simțit nevoia să-l întreb și pe tata. El m-a luat de mână și m-a dus la salteaua din bucătărie, care era refugiul unchiului Joseph, și l-a rugat pe celebrul autor a cărții *Isus din Nazaret* să-mi explice cine și ce e Isus.

Unchiul Joseph stătea culcat pe salteaua lui, arătând epuizat, posomorât și palid, cu spatele rezemat de peretele înnegrit și cu ochelarii ridicați pe frunte. Răspunsul lui a fost foarte diferit de cel al lui tanti Aili: Isus din Nazaret a fost, după părerea sa, unul dintre cei mai mari evrei din toate timpurile, un moralist minunat care îi disprețuia pe cei cu inima necircumcisă și care s-a luptat să readucă iudaismul la simplitatea sa inițială și să-l smulgă din ghearele rabinilor chițibușari.

Nu știam cine sunt cei cu inima necircumcisă sau rabinii chițibușari. Nici nu știam cum să-l împac pe Isus al unchiului Joseph, care disprețuia și lupta, cu cel al lui tanti Aili, care nici nu disprețuia și nici nu lupta, ci făcea taman pe dos, îi iubea și mai mult pe păcătoși și pe cei ce îl disprețuiau.

*

Într-un dosar vechi am dat peste o scrisoare pe care tanti Rauha mi-a scris-o de la Helsinki în 1979, în numele amândurora. A scris în ebraică și, printre altele, spunea:

> … Şi noi ne-am bucurat că ați câștigat concursul Euroviziunii. Şi ce mai cântec!
> Noi, credincioșii de aici, am fost bucuroși că cei din Israel au cântat: *Aleluia!* Nu există cântec mai potrivit… Am reușit, de asemenea, să văd filmul *Holocaustul*, care a iscat lacrimi și mustrări de conștiință țărilor ce au persecutat în așa măsură, fără nici un scop, fără nici un rost. Țările creștine trebuie să le ceară multă iertare evreilor. Tatăl tău zicea odată că nu poate înțelege cum Dumnezeu îngăduie astfel de lucruri cumplite… I-am spus întotdeauna că taina Domnului este în ceruri. Isus suferă și el toate suferințele poporului lui Israel. Cei credincioși trebuie să-și rabde și ei partea din suferințele lui Isus pe care el îi lasă să o rabde… Totuși, ispășirea lui Hristos pe cruce acoperă toate păcatele lumii, ale întregii omeniri. Însă asta nu se poate înțelege niciodată cu creierul… Au fost naziști care au avut remușcări și s-au pocăit înainte de moarte. Însă pocăirea lor nu i-a înviat pe evreii care au murit. Isus spune: Nu te teme de cei care ucid trupul, căci ei nu sunt în stare să ucidă sufletul. Această scrisoare e de la mine și de la tanti Aili. M-am lovit rău la spate acum șase săptămâni, cînd am căzut în autobuz, iar tanti Aili nu vede prea bine.
> Cu dragoste,
> Rauha Moisio

Şi odată, când am fost la Helsinki, pentru că una dintre cărțile mele a fost tradusă în finlandeză, ele au apărut deodată în cafeneaua hotelului meu, amândouă cu șaluri negre care le acopereau capul și umerii, ca două țărănci bătrâne. Tanti Rauha se rezema într-un baston și ținea cu blândețe mâna lui tanti Aili, care era aproape oarbă. Tanti Rauha a ajutat-o să ajungă până la o masă dintr-un colț. Amândouă mi-au cerut îngăduința să mă sărute și să mă binecuvânteze. N-a fost ușor să le conving să-mi permită să le comand câte o cană de ceai, „dar nimic altceva, te rog!“

Tanti Aili a zâmbit ușor: nu era atât zâmbet, cât o mică tresărire a buzelor; era pe cale

să spună ceva, s-a răzgândit, și-a așezat pumnul drept în mâna stângă, de parcă ar fi pus un scutec pe un prunc, a dat din cap o dată sau de două ori, ca într-o tânguire, și în cele din urmă a zis:

— Lăudat fie Dumnezeu că ne-a îngăduit să te vedem aici, în țara noastră, cu toate că nu pricep de ce scumpilor tăi părinți nu le-a fost dat să fie printre cei vii. Dar cine sunt eu ca să pricep? Domnul are răspunsurile. Noi putem doar să ne întrebăm. Te rog, iartă-mă că îndrăznesc, îmi dai voie să-ți pipăi fața ta dragă? Asta pentru că ochii nu mă mai slujesc.

Tanti Rauha a spus despre tatăl meu: „Binecuvântată fie amintirea lui, era cel mai scump dintre oameni! Avea un spirit atât de nobil! Un spirit atât de uman!“ Şi despre mama a zis: „Ce suflet chinuit, odihnească-se în pace! A suferit mult, pentru că vedea în inimile oamenilor, și ceea ce vedea nu îi era ușor să rabde. Cum spune profetul Ieremia: «Inima e cea mai înșelătoare dintre toate lucrurile și cumplit de păcătoasă: cine o poate ști?»“.

Afară, la Helsinki, cădea lapoviță. Lumina zilei era slabă și mohorâtă, iar fulgii erau cenușii și se topeau. Cele două bătrâne purtau rochii negre aproape identice și șosete cafenii groase, ca fetele de la un pension respectabil. Când le-am sărutat, amândouă miroseau a săpun de rufe, pâine neagră și așternuturi. Un îngrijitor scund a pășit iute pe lângă noi, cu un pumn de creioane și pixuri în buzunarul salopetei. Tanti Rauha a scos dintr-o geantă mare care era sub masă un pachet înfășurat în hârtie cafenie și mi l-a înmânat. Dintr-odată am recunoscut geanta: era aceeași geantă de iută cenușie din care ne dădeau bucățele de săpun, șosete de lână, biscuiți, chibrituri, lumânări, ridichi sau un pachet prețios de lapte praf, în timpul asediului Ierusalimului, cu treizeci de ani înainte.

Am desfăcut pachetul, și era o Biblie tipărită la Ierusalim, în ebraică și finlandeză, pe pagini alăturate, o cutie muzicală mică, din lemn pictat, cu capac de alamă, și mai multe flori uscate, flori finlandeze necunoscute care erau frumoase chiar și în moarte, flori pe care nu le puteam numi și de care nu mai văzusem până în acea dimineață.

— Ne-au fost foarte dragi, a spus tanti Aili, în timp ce ochii ei nevăzători îi căutau pe ai mei, părinții tăi scumpi. Viața lor pe această lume nu a fost ușoară și nu întotdeauna au fost milostivi unul cu celălalt. Uneori era multă umbră între ei. Dar acum sălășluiesc în sfârșit în taina Atotputernicului, la adăpostul aripilor Domnului, acum cu siguranță că între părinții tăi există numai bunătate și adevăr, ca doi copii nevinovați care nu au cunoscut nici un gând nedrept, doar lumină, iubire și milă între ei pe veci, mâna lui stângă sub capul ei și mâna ei dreaptă îl îmbrățișează, și orice umbră s-a îndepărtat de mult de ei.

În ce mă privește, aveam de gând să le dăruiesc două exemplare din traducerea finlandeză a cărții mele, însă tanti Rauha a refuzat: O carte evreiască, a spus ea, o carte despre Ierusalim scrisă în orașul Ierusalim, trebuie să o citim, rogu-te, în ebraică, și nu în vreo altă limbă! Şi apoi, a spus ea cu un zâmbet de scuză, tanti Aili cu adevărat nu mai poate citi nimic, pentru că Domnul o luat la el ultima rămășiță de lumină din ochii ei. Îi citesc eu, dimineața și seara, doar din Vechiul și Noul Testament, din cartea noastră de rugăciuni și din cărțile sfinților, cu toate că și ochii mei slăbesc, și în curând vom fi amândouă oarbe.

Iar când nu îi citesc și tanti Aili nu ascultă vorbele mele, atunci ședem amândouă la fereastră și ne uităm la copaci și păsări, zăpadă și vânt, dimineață și seară, lumina zilei și luminile nopții, și amândouă îi mulțumim cu toată smerenia bunului Dumnezeu pentru toată îndurarea Sa și toate minunile Sale: Facă-se voia Sa precum în ceruri, așa și pe pământ. Nu vezi și tu uneori, doar atunci când ești liniștit, cum cerul și pământul, copacii și pietrele, câmpurile și pădurile sunt toate pline de mari minuni? Toate sunt luminoase și strălucesc și cu toate, ca o mie de martori, dovedesc măreția miracolului grației divine.

47

Iar în iarna dintre 1948 și 1949 războiul s-a sfârșit. Israelul a semnat un acord de armistițiu cu țările învecinate, mai întâi cu Egiptul, apoi cu Transiordania și, în cele din urmă, cu Siria și Libanul. Irakul și-a retras forța expediționară fără să semneze nici un document. În ciuda tuturor acestor acorduri, toate țările arabe au continuat să proclame că într-o bună zi vor porni o „a doua rundă“ a războiului, ca să termine cu un stat pe care refuzau să-l recunoască; ei declarau că însăși existența lui este un act de permanentă agresiune și îl numeau „statul artificial“, „*al-dawla al-mazuma*“.

La Ierusalim, comandantul transiordanian, locotenent-colonelul Abdullah al-Tall, și cel israelian, locotenent-colonelul Moshe Dayan, s-au întâlnit de mai multe ori pentru a trasa o linie de demarcație între cele două părți ale orașului și a ajunge la o înțelegere în privința trecerii convoaielor către campusul universității de pe muntele Scopus, care rămânea o enclavă israeliană în zona aflată sub controlul armatei transiordaniene. Pereți înalți de beton au fost ridicați de-a lungul liniei, pentru a bloca străzile care erau jumătate în Ierusalimul israelian și jumătate în Ierusalimul arab. Din loc în loc au fost puse paravane din fier ruginit ca să-i ascundă pe trecătorii din Ierusalimul de vest de trăgătorii de elită de pe acoperișurile din partea estică a orașului. O fâșie de sârmă ghimpată, terenuri minate, poziții de tragere și posturi de observație traversau întregul oraș, încercuind secțiunea israeliană la nord, est și sud. Doar vestul rămăsese deschis, și un singur drum șerpuit lega Ierusalimul de Tel Aviv și de restul noului stat. Dar întrucât o parte a acestui drum era încă în mâinile Legiunii Arabe, trebuia să se construiască o derivație și să se instaleze o nouă conductă de apă de-a lungul acesteia, în locul celei instalate de englezi, care fusese parțial distrusă, și să se înlocuiască stațiile de pompare care rămâneau sub controlul arabilor. Noul drum a fost numit Calea Burma. După un an sau doi a fost construită și asfaltată o nouă derivație; a fost botezată Calea Eroismului.

În acele zile aproape totul din noul stat a primit numele celor care au murit în luptă sau nume legate de eroism sau de luptă, de imigrarea ilegală și de împlinirea visului sionist. Israelienii erau foarte mândri de victoria lor și se adăposteau în dreptatea cauzei lor și în sentimentul superiorității lor morale. Oamenii nu stăteau să se gândească la soarta sutelor de mii de refugiați palestinieni și de persoane strămutate, dintre care multe fugiseră și multe altele fuseseră alungate din orașele și satele cucerite de armata israeliană.

Războiul era un lucru cumplit, desigur, și plin de suferință, zicea lumea, dar cine i-a pus pe arabi să-l înceapă? La urma urmei, noi acceptasem compromisul împărțirii care a fost aprobat de ONU, și arabii au fost cei care au respins orice compromis și au încercat să ne măcelărească pe toți. În orice caz, se știe bine că orice război își cere victimele, milioane de refugiați din cel de-al Doilea Război Mondial încă mai bântuiau prin Europa, populații întregi au fost dezrădăcinate și altele s-au stabilit în locul lor, nou-createle state Pakistan și India au schimbat între ele milioane de persoane, așa cum au făcut și Grecia, și Turcia. Şi apoi noi am pierdut Cartierul Evreiesc din Orașul Vechi al Ierusalimului, am pierdut așezările din blocul Etzion, Kfar Darom, Atarot, Kalia și Neve Yaakov, așa cum au pierdut și ei Jaffa, Ramla, Lifta, el-Maliha și Ein Karim. În locul sutelor de mii de arabi strămutați au venit aici sute de mii de refugiați evrei care au fost alungați din țările arabe. Oamenii se fereau de cuvântul „expulzare“. Masacrul de la Deir Yassin a fost lepădat la ușa „extremiștilor iresponsabili“.

S-a lăsat o cortină de beton, care ne-a despărțit de Sheikh Jarrah și de celelalte cartiere

arabe ale Ierusalimului.

De pe acoperişul nostru puteam vedea minaretele din Shuafat, Biddu şi Ramallah, turnul singuratic de peste Nebi Samwil, Şcoala de Poliţie (de unde a ţintit un trăgător de elită iordanian şi l-a împuşcat pe Yoni Abramski pe când se juca în curtea casei sale), împresuratul Munte Scopus şi Muntele Măslinilor, care erau acum în mâinile Legiunii Arabe, şi acoperişurile din Sheikh Jarrah şi Colonia Americană.

Uneori îmi închipuiam că pot identifica, printre coroanele dese ale copacilor, un colţ al acoperişului vilei Silwani. Credeam că o duc mult mai bine decât noi: n-au fost bombardaţi luni întregi, n-au suferit de foame şi de sete, n-au fost siliţi să doarmă pe saltele în subsoluri urât mirositoare. Şi totuşi, adesea vorbeam cu ei în sinea mea. La fel ca domnul Gustav Krochmal, reparatorul de păpuşi din strada Geula, tânjeam să-mi pun cele mai bune haine şi să merg la ei în fruntea unei delegaţii de pace şi împăcare, să le dovedim că noi avem dreptate, să ne cerem iertare şi să primim scuzele lor, să fim serviţi cu biscuiţi şi cu coajă de portocală confiată, să le demonstrăm clemenţa şi mărinimia noastră, să semnăm cu ei un acord de pace, prietenie şi respect reciproc, şi poate, de asemenea, să-i conving pe Aisha şi pe fratele ei şi pe întreaga familie Silwani că accidentul nu a fost în întregime din vina mea sau nu numai din vina mea.

Uneori eram treziţi dis-de-dimineaţă de rafale de mitralieră din direcţia liniei de armistiţiu, cam la un kilometru şi jumătate de casa noastră, sau de vaierul muezinului din cealaltă parte a noului hotar: ca o jelanie care îţi face părul măciucă, zbieretul rugăciunii lui ne pătrundea în somn.

*

Apartamentul nostru s-a golit de toţi vizitatorii care se adăpostiseră în el. Familia Rosendorff s-a înapoiat în apartamentul de deasupra noastră; bătrâna doamnă cu mintea dusă şi fiica ei şi-au împăturit aşternuturile într-un sac şi au dispărut; a plecat şi Gita Miudovnik, văduva bărbatului care a scris manualul de aritmetică şi al cărui corp mutilat a fost identificat de tatăl meu datorită şosetelor pe care i le împrumutase. Iar unchiul Joseph, împreună cu cumnata sa Haya Elitsedek, s-a întors în casa lui Klausner din Talpiot, cu placa de alamă pe care era mottoul IUDAISM ŞI UMANISM, deasupra uşii de la intrare. Au avut destul de lucru la casă, pentru că a fost deteriorată în timpul luptelor. Câteva săptămâni profesorul şi-a jelit miile de cărţi care fuseseră azvârlite de pe rafturi pe podea sau folosite pentru baricadarea ferestrelor şi construirea de adăposturi împotriva gloanţelor trase prin ferestrele casei, care deveniseră poziţii de tragere. Ariel Elitsedek, fiul risipitor, a fost găsit viu şi nevătămat după război, dar se tot certa şi îl blestema pe ticălosul de Ben Gurion care ar fi putut elibera Oraşul Vechi şi Muntele Templului şi n-a făcut-o, care ar fi putut să-i mâne pe toţi arabii în ţările arabe şi n-a făcut-o, toate astea pentru că el şi tovarăşii lui roşii care au înşfăcat conducerea statului nostru iubit au fost pervertiţi de pacifismul socialist şi vegetarianismul tolstoian. Curând, credea el, o să se ridice o nouă şi mândră conducere naţională, şi forţelor noastre li se va da frâu liber să elibereze în sfârşit toate părţile patriei de sub jugul cuceritorului arab.

Însă cei mai mulţi dintre locuitorii Ierusalimului nu râvneau la alt război, şi nu le păsa de soarta Zidului Plângerii şi a Mormântului Raşelei, care dispăruseră dincolo de cortina de beton şi de câmpurile de mine. Oraşul zdrobit îşi lingea rănile. În toată acea iarnă şi în primăvara şi vara următoare cozi lungi şi cenuşii se formau în faţa băcăniilor, aprozarelor şi măcelăriilor. Venise regimul de austeritate. Se făceau cozi în spatele căruţei omului care vindea gheaţă, se adunau cozi în spatele căruţei omului care vindea parafină. Alimentele

erau distribuite în schimbul cupoanelor din carnetele de raţii. Vânzarea ouălor şi a unor bucăţele de găină era limitată la copii şi la invalizii cu certificat medical. Laptele era drămuit. Rareori se vedeau fructe şi legume la Ierusalim. Uleiul, zahărul, crupele şi făina apăreau cu întreruperi, lunar sau o dată la două săptămâni. Dacă voiai să cumperi haine simple, încălţări sau mobilă trebuia să foloseşti cupoane preţioase din carnetele de raţii care se topeau. Pantofii erau făcuţi din imitaţie de piele, iar tălpile lor erau subţiri ca un carton. Mobila era proastă. În loc de cafea, lumea bea erzaţ sau cicoare, iar praful de ouă şi de lapte înlocuia produsele adevărate. Şi cu toţii ajunseserăm să urâm fileul de cod congelat pe care trebuia să-l mâncăm în fiecare zi, un surplus al stocurilor norvegiene pe care noul guvern îl cumpărase la un preţ derizoriu.

În primele luni de după război era nevoie de un permis special ca să pleci din Ierusalim şi să te duci la Tel Aviv şi în restul ţării. Însă tot soiul de tipi isteţi sau arivişti, oricine avea nişte bani şi se pricepea la bursa neagră, oricine avea pile la noua administraţie, nu simţeau restricţiile. Şi unii au reuşit să înşface apartamente şi case din prosperele cartiere arăbeşti ale căror locuitori au fugit sau au fost alungaţi sau din zonele închise în care trăiseră înainte de război familiile englezilor din armată şi din serviciile civile: Katamon, Talbieh, Bakaa, Abu Tor şi Colonia Germană. Arabii mai săraci din Musrara, Lifta şi el-Maliha au fost înlocuiţi de mii şi mii de familii de evrei săraci care au fugit sau au fost azvârlite din ţările arabe. Tabere de tranzit uriaşe au fost create în Talpiot, Cazarma Allenby şi Beit Mazmil, şiruri de barăci din fier ruginit, fără energie electrică, apă curentă sau canalizare. Iarna cărările dintre barăci deveneau un terci cleios, iar frigul pătrundea până la os. Contabili din Irak, aurari din Yemen, comercianţi şi prăvăliaşi din Maroc şi ceasornicari din Bucureşti erau înghesuiţi în aceste colibe şi angajaţi, pentru o leafă de mizerie, în proiecte guvernamentale de curăţare de bolovani sau reîmpădurire a dealurilor Ierusalimului.

Gata cu „anii eroici“ ai celui de-al Doilea Război Mondial, genocidul evreilor europeni, înrolarea în masă în armata britanică şi Brigada Evreiască pe care o formaseră englezii pentru războiul cu nazismul, anii de luptă împotriva englezilor, imigrarea ilegală, noile aşezări săteşti „turn şi palisadă“, războiul pe viaţă şi pe moarte cu palestinienii şi cu armatele regulate din cinci state arabe.

Acum, că se sfârşiseră anii de euforie, trăiam brusc în „dimineaţa de după“: cenuşiu, jilav, mediocru şi meschin. (Am încercat mai târziu să-i prind aroma în romanul *Soţul meu, Michael*.) Aceştia au fost anii cu lame Okava boante, pastă de dinţi Fildeş fără nici un gust, ţigări Knesset puturoase, comentatorii sportivi urlători Nehemia Ben-Avraham şi Alexander Alexandroni de la Vocea Israelului, ulei de peşte, carnete de raţii, Shmulik Rozen şi programele lui „Cine ştie câştigă“, comentatorul politic Moshe Medzini, ebraizarea patronimicelor, raţionalizarea alimentelor, proiecte de muncă guvernamentale, cozi la băcănie, cămări ascunse în zidurile bucătăriilor, sardele ieftine, conserve de carne Inkoda, Comitetul Mixt Israelo-Iordanian de Armistiţiu, infiltraţi arabi de dincolo de linia armistiţiului, companii de teatru – Ohel, Habima, Doh-Re-Mi, Chisbatron –, comicii Djigan şi Schumacher, trecerea Porţii Mandelbaum, raiduri de represalii, spălarea părului copiilor cu parafină pentru a scăpa de păduchi, „Ajutor pentru Taberele de Tranzit“, „proprietate abandonată“, Fondul de Apărare, spaţiul neutru dintre tranşeele inamice şi „Sângele nostru nu va mai fi vărsat fără pedeapsă“.

*

Şi din nou am mers la cursuri în fiecare dimineaţă la Şcoala Băieţilor Evlavioşi „Tachkemoni“, de pe strada Tachkemoni. Elevii erau copii săraci, învăţaţi cu bătăile, ai

căror părinți erau artizani, muncitori cu brațele și mici comercianți; veneau din familii de opt sau zece suflete, unora dintre ei le lăsa întotdeauna gura apă după sendvișurile mele; unii erau raşi în cap şi cu toţii purtam berete negre înclinate într-o parte. Se coalizau împotriva mea la robinetele din curte și mă împroșcau cu apă, pentru că au descoperit iute că eu sunt singurul copil la părinți, cel mai slab dintre ei, și că sunt ușor de jignit sau de necăjit. Când săreau peste cal cu noile umilințe pe care le născoceau pentru mine, uneori stăteam, gâfâind, în mijlocul cercului călăilor mei care rânjeau, bătut, plin de praf, un miel printre lupi, și dintr-odată, spre uimirea dușmanilor mei, începeam să mă lovesc singur, să mă zgârii isteric și să-mi muşc braţul atât de rău, încât apărea un contur ca de ceas însângerat. Așa cum a făcut mama în prezența mea de două sau de trei ori, când era copleșită.

Însă uneori născoceam pentru ei povestiri cu suspans, în serial, povești care îi țineau cu sufletul la gură, în spiritul filmelor de acțiune pe care le vedeam la cinematograful Edison. În aceste povestiri nu șovăiam să-l prezint pe Tarzan lui Flash Gordon sau pe Nick Carter lui Sherlock Holmes, sau să amestec lumea indienilor și cowboy-lor a lui Karl May și Mayne Reid cu Ben Hur, cu misterele spațiului cosmic sau cu bande de tipi răi, „baddies“ din suburbiile New Yorkului. Obișnuiam să le dau câte un episod în fiecare recreație, ca Şeherezada când își amâna sfârșitul cu poveștile ei, oprindu-mă întotdeauna în momentul de maximă încordare, chiar când părea că eroul e osândit și nu mai e nici o nădejde, lăsând nemilos urmarea (pe care încă nu o născocisem) pe a doua zi.

Așa că în recreații mă preumblam pe terenul de joacă precum Rabbi Nahman cu ceata lui de discipoli nerăbdători să-i soarbă învățăturile; o luam într-o direcție și în alta, înconjurat de ascultătorii care se înghesuiau, trudindu-se să nu piardă nici un cuvințel, și printre ei se aflau uneori capii persecutorilor mei, pe care de fiecare dată îi invitam cu mărinimie în cercul cel mai apropiat și le făceam favoarea de a le oferi un indiciu prețios despre o posibilă cotitură a intrigii sau vreun eveniment care îți făcea părul măciucă, din următorul episod, transformându-l astfel pe deținător într-o figură influentă care avea puterea de a dezvălui sau de a păstra pentru sine, după bunul plac, informații neprețuite.

Primele mele povestiri erau pline de peșteri, labirinturi, catacombe, păduri, adâncuri de oceane, temnițe, câmpuri de bătălie, galaxii locuite de monștri, polițiști viteji și războinici fără frică, conspirații, trădări groaznice însoțite de minunate acte de cavalerism și generozitate, cotituri baroce, incredibil devotament, gesturi foarte emoționante de abnegație și iertare. Din câte îmi amintesc, personajele din primele mele opere erau atât eroi, cât și ticăloși. Şi erau unii ticăloși care se pocăiau și își ispășeau păcatele prin acte de devotament sau printr-o moarte eroică. Erau și sadici însetați de sânge, și tot soiul de nemernici și de coțcari mărunți, precum și personaje modeste care își jertfeau viața cu un surâs. Pe de altă parte, personajele feminine erau toate, fără excepție, nobile: iubeau în ciuda faptului că erau exploatate, sufereau, dar erau miloase, erau chinuite și chiar umilite, însă întotdeauna mândre și neîntinate, plăteau prețul nebuniei bărbaților, și totuși erau generoase și iertătoare.

Însă dacă strângeam prea tare hățurile, sau nu destul, atunci, după câteva episoade sau la sfârșitul povestirii, în clipa în care răul era zădărnicit și mărinimia își primea în sfârșit răsplata, sărmana Şeherezadă era azvârlită în cușca leilor și plouau asupra ei loviturile și insultele la adresa neamului său. De ce nu era niciodată în stare să-și țină gura?

*

Tachkemoni era școală de băieți. Chiar și profesorii erau cu toții bărbați. În afară de asistenta medicală a școlii, nu călca pe acolo picior de femeie. Băieții mai îndrăzneți se

cocoțau uneori pe zidul Şcolii de Fete „Laemel“, ca să arunce o privire la viața de dincolo de cortina de fier. Fetele cu fuste albastre lungi și bluze cu mâneci scurte și bufante, așa umbla vorba, se plimbau în pauze pe terenul de joacă, două câte două, jucau șotron, își împleteau una alteia părul și uneori se stropeau una pe alta cu apa de la robinete, întocmai cum făceam și noi.

În afara mea, aproape toți băieții de la Tachkemoni aveau surori mai mari, cumnate și verișoare, așa că am fost chiar cel din urmă care a auzit șoapte despre ceea ce au fetele și noi nu, și invers, și ce le fac frații mai mari prietenelor lor pe întuneric.

Acasă nu se sufla un cuvințel pe această temă. Niciodată. Poate cu excepția vreunui musafir dus de val care făcea glume legate de viața boemă sau de soții Bar-Yizhar-Itselevici, care respectau atât de scrupulos porunca de a rodi și a te înmulți, și era imediat amuțit de ceilalți cu dojana: *Şto s toboi?! Vidiș malcik riadom s nami!!* (Ce te-a apucat?! Nu vezi că e aici băiatul!!)

Băiatul o fi fost el acolo, dar nu pricepea o boabă. Când colegii lui îi azvârleau în față cuvântul arab pentru ceea ce au fetele, când se adunau și treceau din mână în mână o poză cu o femeie sumar îmbrăcată sau când cineva aducea un pix în care era o fată în costum de tenis, iar când întorceai pixul cu susul în jos hainele dispăreau, chicoteau cu toții răgușit, dându-și coate unul altuia în coaste, străduindu-se din răsputeri să sune ca frații lor mai mari, și numai eu simțeam o groază cumplită, ca și cum un dezastru vag începea să ia formă departe, la orizont. Încă nu era aici, încă nu mă atingea, însă făcea deja să-mi înghețe sângele în vine, ca un foc în pădurile de pe culmile îndepărtate ale dealurilor de jur împrejur. Nimeni nu avea să scape din el nevătămat. Nimic nu avea să fie ca înainte.

Când șopteau cu răsuflarea tăiată în recreații despre o anume „Tali săracă cu duhul care locuiește pe alee“, care bântuie prin pădurile de la Tel Arza și i-o dă oricui îi oferă o jumătate de liră, sau despre văduva grasă de la prăvălia cu ustensile de bucătărie care duce câțiva băieți din clasa a VIII-a în magazia din spatele prăvăliei ei și le arată ce are, și în schimb se uită la ei cum se masturbează, eu simțeam un strop de tristețe ciugulindu-mi inima, ca și cum o mare grozăvie ne aștepta pe fiecare, bărbați și femei de-a valma, o grozăvie crudă, răbdătoare, o grozăvie târâtoare care țesea alene o pânză de păianjen lipicioasă și invizibilă, și poate că eram deja infectat, fără să o știu.

Când am ajuns în clasa a VI-a sau a VII-a, asistenta medicală a școlii, o femeie posacă, milităroasă, a venit brusc în clasa noastră și a stat acolo timp de o lecție dublă, singură în fața a treizeci și opt de băieți buimăciți, dezvăluindu-ne toate adevărurile. Fără teamă, ne-a descris organele și funcțiile, a desenat pe tablă cu cretă colorată schemele instalației, nu ne-a cruțat de nimic: sămânță și ouă, glande, membrane și tuburi. Apoi a trecut la spectacolul de groază și ne-a oferit descrierile înspăimântătoare ale celor doi monștri care pândesc la poartă, monstrul lui Frankenstein și vârcolacul lumii sexului, calamitățile gemene ale gravidității și infecției.

Căpiați și copleșiți de rușine, am plecat de la conferință și am intrat în lumea care acum îmi părea un imens câmp minat sau o planetă asuprită de ciumă. Copilul care eram pe atunci a priceput, mai mult sau mai puțin, ce anume se presupunea că trebuie să fie împins în ce, ce anume se presupunea că trebuie să primească ce, dar nici în ruptul capului nu înțelegea de ce un bărbat sau o femeie în toate mințile ar vrea să se aventureze în acele labirintice vizuini de balauri. Asistenta îndrăzneață care n-a pregetat să dezgolească totul în fața noastră, de la hormoni până la regulile de igienă, a uitat să pomenească, fie și doar tangențial, că s-ar putea să fie ceva plăcere implicată în toate procedurile acelea complicate și primejdioase, fie pentru că voia să ne apere inocența, fie pentru că pur și simplu nu știa.

*

Profesorii noştri de la Tachkemoni purtau în general costum cenuşiu-închis sau cafeniu, un pic ros, sau sacouri vechi şi pretindeau în permanenţă de la noi respect şi teamă: domnul Monzon, domnul Avisar, domnul Neimann senior şi domnul Neimann junior, domnul Alkalai, domnul Duvshani, domnul Ophir, domnul Michaeli, autoritarul domn Ilan, directorul, care purta întotdeauna un costum cu vestă, şi fratele lui, tot domnul Ilan, dar cu costum fără vestă.

Trebuia să ne ridicăm în picioare când unul dintre aceşti bărbaţi intra în clasă şi nu ne puteam aşeza până ce nu ne arăta el cu mărinimie că meritărm să o facem. Ne adresam profesorilor cu „domnul profesor“ şi întotdeauna la persoana a treia. „Domnul profesor mi-a cerut să aduc o notă de la părinţii mei, dar părinţii mei au plecat la Haifa. Îmi îngăduie el să aduc nota duminică?“ Sau: „Dacă îngăduie domnul profesor, nu crede el oare că el exagerează un pic aici?“ (Cel de-al doilea „el“ din frază nu se referea, desigur, la profesor – pe care nici unul dintre noi n-ar fi cutezat vreodată să-l acuze că exagerează un pic –, ci la profetul Ieremia sau poetul Bialik, a cărui mânie aprinsă o studiam în acel moment.)

Cât despre noi, elevii, ne pierdusem cu totul prenumele din clipa în care păşisem pragul şcolii. Profesorii ne strigau doar Bozo, Saragosti, Valero, Ribatski, Alfasi, Klausner, Hajaj, Schleifer, De La Mar, Danon, Ben-Naim, Cordovero sau Axelrod.

Aveau o droaie de pedepse, acei profesori de la şcoala Tachkemoni. O palmă peste faţă, o lovitură cu rigla peste mâna întinsă, scuturatul de ceafă, alungarea pe terenul de joacă, chemarea părinţilor la şcoală, notă proastă în carnet, copierea de douăzeci de ori a unui capitol din Biblie, să scrii de cinci sute de ori: „Nu trebuie să trăncănesc la oră“ sau „Temele pentru acasă trebuie să fie făcute la timp“. Cei care nu scriau destul de frumos erau puşi să scrie acasă pagini peste pagini cu o caligrafie „la fel de curată ca un pârâu din munţi“. Cei care nu aveau unghiile tăiate, ale căror urechi nu erau imaculate sau care aveau gulerul cămăşii un pic murdar erau trimişi acasă, căzuţi în dizgraţie, dar nu înainte de a fi puşi să stea în faţa clasei şi să recite tare şi răspicat: „Sunt băiatul cel murdar / Murdăria-i un păcat / Dacă nu am să mă spăl / La gunoi voi fi aruncat!“

În fiecare dimineaţă prima lecţie la Tachkemoni o începeam cântând „*Modeh ani*“:

A mea mulţumire ţi-am dat / O, tu, Doamne cel veşnic şi viu,
Care în mila ta sufletul mi-ai ’napoiat: / Mare cinstire Ţie.

După care scoteam triluri stridente, dar pline de entuziasm:

O, al lumii Stăpân, ce domneai / Pe când nici o făptură n-a fost…
Şi după ce toate se vor săvârşi / Doar cel temut singur va domni…

Numai după ce toate cântecele şi rugăciunile de dimineaţă (prescurtate) erau împlinite, ne porunceau profesorii noştri să deschidem manualele şi caietele, să ne pregătim creioanele, şi în general se lansau direct într-o dictare lungă şi plicticoasă care continua până ce răsuna clopoţelul libertăţii sau uneori chiar mai mult. Acasă trebuia să învăţăm pe de rost: fragmente din Biblie şi în întregime poezii şi vorbele rabinilor. Până în ziua de azi pot să recit chiar şi trezit în toiul nopţii replica dată de profet lui Rabshakeh, trimisul regelui Asiriei: „Fecioara, fiica Sionului / Te-a disprețuit și ți-a râs în nas; / Fiica Ierusalimului / A scuturat din cap către tine. / Pe cine ai mustrat și ai blestemat? / Şi

împotriva cui ridicat-ai glasul?… Am să-mi pun cârligul în nasul tău, / Şi zăbala între buzele tale, / Şi am să te întorc îndărăt pe calea pe care ai venit“. Sau din *Etica Părinților*: „Pe trei lucruri se reazemă lumea… Vorbește puțin și fă mult… N-am aflat nimic mai prielnic trupului ca tăcerea… Să știi ce e deasupra ta… Nu te despărți de adunare și nici nu te încrede în tine până în ziua morții și nu-ți judeca tovarășul până ce nu te-ai pus în locul lui… iară într-un loc în care nu sunt oameni străduiește-te să fii om“.

*

La Şcoala Tachkemoni am studiat ebraica. Era ca și cum sfredelul nimerise un filon bogat în minerale, pe care l-am atins pentru prima oară la orele și în curtea domnișoarei învățătoare Zelda. Eram atras puternic de expresiile solemne, de cuvintele aproape uitate, de sintaxa exotică și ocolișurile limbii puțin călcate de picior de om de veacuri încoace și de emoționanta frumusețe a limbii ebraice: „Dar când s-a făcut ziuă, iată era Lia“; „înainte să fi luat formă vreo creatură“; „cu inima necircumcisă“; „o *seah*[26] de suferință“; sau „Încălzește-te la focul înțelepților; dar păzește-te de jăraticul lor înroșit, să nu te arzi, căci mușcătura lui e mușcătura unei vulpi, iar înțepătura lui e înțepătura unui scorpion… și toate vorbele lor sunt ca jăraticul din foc“.

26. Măsură biblică. (N. tr.)

Aici, la Tachkemoni, am studiat Pentateuhul cu comentariul spiritual, înaripat, al lui Rashi, aici m-am îmbibat de învățătura înțelepților, folclor și legi, rugăciuni, imnuri, comentarii, supracomentarii, cărți de rugăciuni pentru sabat și pentru sărbători și legile din *Masa Pusă*. Am întâlnit și prieteni de acasă, ca războaiele macabeilor, răscoala lui Bar Kochba, istoria comunităților evreiești din diaspora, viețile marilor rabini și povestirile hasidice cu morala atașată. De asemenea, câte ceva din juriștii rabinici și poezia ebraică din Spania și Bialik și, uneori, la lecțiile de muzică ale domnului Ophir, vreun cântec al pionierilor din Galileea și din Văi, care era la fel de nelalocul lui la Tachkemoni ca o cămilă în zăpezile Siberiei.

Domnul Avisar, profesorul de geografie, ne lua cu el în călătorii aventuroase spre Galileea, Negev, Transiordania, Mesopotamia, piramide și grădinile suspendate din Babilon, cu ajutorul hărților de pe pereți și din când în când al unei lanterne magice uzate. Domnul Neimann junior ne declama furia profeților în cascade bubuitoare, urmate pe dată de râulețe blânde de încurajare și consolare. Domnul Monzon, profesorul de engleză, ne bătea la cap cu eterna diferență între „I do“, „I did“, „I have done“, „I have been doing“, „I would have done“, „I should have done“ și „I should have been doing“: „Chiar și regele Angliei în persoană!“ tuna el ca Domnul pe Muntele Sinai, „chiar și Churchill! Shakespeare! Gary Cooper! – toți se supun acestor reguli ale limbii, fără nici o scuză și numai tu, Onorabile, domnule Abulafia, se pare că ești mai presus de lege! Cum, ești mai presus de Churchill?! Ești mai presus de Shakespeare?! Ești mai presus de regele Angliei?! Rușine să-ți fie! Dezonoare! Acum observă te rog asta, atenție toată clasa, scrieți-o, ca să înțelegeți bine: *Este* o rușine, dar tu, Prea-Onorabile Domn Abulafia, *ești* o dezonoare!!!“

Însă profesorul meu preferat dintre toți era domnul Michaeli, Mordechai Michaeli, ale cărui mâini moi erau întotdeauna parfumate, ca ale unui dansator, și a cărui față era sfioasă, ca și cum veșnic s-ar fi rușinat de ceva; se așeza, își scotea pălăria și o punea pe

catedră, în fața lui, își aranja calota micuță și, în loc să ne bombardeze cu cunoștințe, petrecea ore întregi spunându-ne povești. De la Talmud trecea la povești folclorice ucrainene, iar apoi plonja brusc în mitologia greacă, povestiri beduine și farse în idiș și continua până ce ajungea la basmele Fraților Grimm și ale lui Hans Christian Andersen și la povestirile proprii, pe care le compunea, cum făceam și eu, pe măsură ce le povestea.

Cei mai mulți dintre băieții din clasa mea profitau de firea blândă și de neatenția domnului Michaeli și picoteau la orele lui, cu capul odihnindu-se pe brațele puse pe pupitru. Sau uneori își trimiteau bilete sau chiar aruncau o minge de hârtie printre pupitre: domnul Michaeli nu observa sau poate că nu-i păsa.

Nici mie nu-mi păsa. Se uita țintă la mine cu ochii lui obosiți și blânzi și îmi spunea doar mie poveștile lui. Sau doar la doi sau trei dintre noi, care nu ne luam ochii de la buzele lui ce păreau să creeze lumi întregi în fața ochilor noștri.

48

Prietenii și vecinii au început iar să apară în curticica noastră în serile de vară, ca să vorbească despre politică sau probleme culturale la un pahar de ceai și o prăjitură. Mala și Staszek Rudnicki, Hayim și Hannah Toren, soții Krochmal, care își redeschiseseră prăvălioara de pe strada Geula și din nou reparau păpuși și făceau părul să crească iar pe ursuleți ce năpârleau. Yakov-David și Zerta Abramski erau și ei musafiri obișnuiți. (Amândoi încărunțiseră mult în lunile scurse de la uciderea fiului lor, Yoni. Domnul Abramski era și mai vorbăreț ca înainte, în vreme ce Zerta devenise foarte tăcută.) Părinții tatei, bunicul Aleksandr și bunica Shlomit, veneau și ei uneori, foarte eleganți și înveșmântați în suficiență odesită. Bunicul Aleksandr înlătura pe loc orice zicea fiul lui cu un „*Nu*, ce“ și o mișcare disprețuitoare a mâinii, dar niciodată n-avea curaj să o contrazică pe bunica Shlomit. Bunica îmi trântea pe obraji două țocăituri umede și îndată își ștergea buzele cu un șervețel de hârtie, și obrajii mei cu alt șervețel, strâmba din nas la aperitivele pregătite de mama sau la șervețelele care nu erau împăturite cum se cuvine, ori la sacoul fiului ei, care i se părea prea țipător și apropiat de prostul gust oriental:

— Zău așa, Lonia, e atât de *ieftin*! Unde ai găsit cârpa asta? În vreo prăvălie arăbească din Jaffa? Şi fără să-i acorde mamei mele măcar o ocheadă adăuga cu tristețe: Doar în cele mai mici *ștetluri*, unde cultura era doar un pic mai mult decât un zvon, ai fi putut vedea pe cineva îmbrăcat așa!

Şedeau cu toții roată în jurul căruciorului negru pentru servit ceaiul, care fusese scos pe post de masă de grădină, binecuvântau unanim vânticelul de seară răcoros și, în vreme ce beau ceai și mâncau prăjituri, analizau ultima mișcare vicleană a lui Stalin sau hotărârea de care dădea dovadă președintele Truman, discutau declinul Imperiului Britanic sau împărțirea Indiei, iar de acolo conversația trecea la politica tânărului stat și devenea mai animată. Staszek Rudnicki ridica vocea, în vreme ce domnul Abramski îl ridiculiza cu mișcări exuberante ale mâinii și într-o ebraică pompoasă, biblică. Staszek credea cu tărie în kibbutzuri și în noile ferme colective și susținea că guvernul ar trebui să trimită acolo *en masse* toți noii imigranți, direct de pe vapoare, cu sau fără voia lor, ca să se vindece o dată pentru totdeauna de mentalitatea și de complexul persecuției din diaspora; acolo, prin muncă grea la câmp, se va făuri Noul Evreu.

Tata își exprima resentimentul față de despotismul bolșevic al conducerii Histadrutului, care nu le permitea să muncească celor ce nu aveau cartea roșie. Domnul Gustav Krochmal afirma cu timiditate că Ben Gurion, în ciuda greșelilor lui, era eroul vremii: ne-a fost trimis în mod providențial într-o vreme în care politicarzii cu minți înguste ar fi putut fi descurajați de enormitatea acțiunii și ar fi ratat momentul potrivit pentru întemeierea statului. „Tineretul nostru a fost acela!“ a zbierat bunicul Aleksandr. „Tineretul nostru minunat a fost cel care ne-a adus victoria și miracolul! Fără nici un Ben Gurion! Tineretul!“ Drept care bunicul s-a aplecat spre mine și m-a mângâiat de câteva ori, cu gândul în altă parte, ca și cum ar fi răsplătit tânăra generație pentru câștigarea războiului.

Femeile nu se amestecau aproape niciodată în discuție. În vremea aceea se obișnuia să le faci femeilor complimente pentru că sunt „minunate ascultătoare“, pentru prăjituri și biscuiți sau pentru atmosfera plăcută, dar nu pentru contribuția la conversație. De exemplu, Mala Rudnicki dădea fericită din cap, aprobator, când vorbea Staszek și clătina din cap dacă cineva îl întrerupea. Zerta Abramski își prindea umerii cu mâinile, de parcă i-

ar fi fost frig. De la moartea lui Yoni ședea, chiar și când era cald, cu capul înclinat, ca și cum s-ar fi uitat la vârfurile chiparoșilor din grădina învecinată, ținându-și umerii în palme. Bunica Shlomit, care era o femeie hotărâtă, voluntară, intervenea uneori, cu vocea ei profundă de alto: „Cât de adevărat este!“ sau „E mult mai rău decât ai zis, Staszek, mult, mult mai rău!“ Sau: „Nuuu! Ce vrei să zici, domnule Abramski! E pur și simplu imposibil!“

*

Doar mama încălca uneori această regulă. Când era o clipă de tăcere, zicea ceva ce la prima vedere părea fără nici o legătură, dar apoi se putea vedea că deplasase cu blândețe, dar total, centrul de greutate, fără să schimbe subiectul sau să-i contrazică pe cei care vorbiseră înainte, ci mai degrabă ca și cum ar fi deschis o ușă într-un perete din spate al conversației, care până atunci nu păruse să aibă în el vreo ușă.

După ce făcea observația tăcea, zâmbind amabil și privind triumfătoare nu la musafiri sau la tata, ci la mine. După ce vorbea mama, întreaga conversație părea că și-a mutat greutatea de pe un picior pe celălalt. Curând după aceea, continuând să surâdă cu surâsul ei delicat care părea că se îndoiește de ceva în vreme ce descifrează altceva, se ridica și le oferea musafirilor săi alt pahar de ceai: Mai vrei? Cât de tare? Și încă o bucată de prăjitură?

Pentru copilul care eram pe atunci, intervenția scurtă a mamei în conversația bărbaților era destul de neplăcută, poate pentru că percepeam o undă invizibilă de stingherealã printre vorbitori, o căutare aproape imperceptibilă a unei scăpări, ca și cum ar fi simțit pe moment o teamă vagă că au spus sau au săvârșit din neatenție ceva ce a făcut-o pe mama să râdă pe ascuns de ei, dar nici unul nu știa ce anume. Poate că frumusețea ei retrasă, iradiind, era cea care îi stingherea întotdeauna pe bărbații aceia inhibați și îi făcea să se teamă că s-ar putea să nu-i placă de ei sau să-i pară un pic respingători.

Cât despre femei, intervenția mamei stârnea în ele un amestec ciudat de neliniște și speranță că într-o zi tot o să calce greșit și poate că și un dram de plăcere văzând zăpăceala bărbaților.

De exemplu, Hayim Toren, scriitorul și scribul Uniunii Scriitorilor, zice:

— Cu siguranță toată lumea își dă seama că nu poți conduce un stat așa cum ții o băcănie. Sau precum consiliul municipal al unui *ștetl* uitat de Dumnezeu.

Tata zice:

— Poate că e prea devreme ca să judecăm, dragul meu Hayim, însă oricine are ochi de văzut distinge din când în când în tânărul nostru stat motive de dezamăgire profundă.

Domnul Krochmal, doctorul păpușilor, adaugă sfios:

— Ca să nu mai spunem că nici măcar nu repară caldarâmul. Două scrisori i-am trimis primarului și n-am primit nici un răspuns. Nu zic asta ca să contrazic ce a spus domnul Klausner, ci în același spirit.

Tata îndrăznește să facă unul dintre jocurile sale de cuvinte:

— Singurele lucruri care merg în țara asta a noastră sunt lucrările la drumuri.

Domnul Abramski citează:

— „Sângele vărsat curge peste sânge“, a spus profetul Osea, „pentru aceasta țara e în mare jale“. Ceea ce a mai rămas din națiunea evreiască a venit aici ca să reclădească regatul lui David și Solomon și am căzut cu toții în mâinile transpirate ale diferiților vistiernici înfumurați, cu puțină credință, din kibbutz și ale altor politicarzi rubiconzi cu inima necircumcisă, „a căror lume e mai îngustă decât cea a unei furnici“. Prinți rebeli și părtași de hoți, asta sunt toți, care își împart între ei parcelă cu parcelă fâșia jalnică din

patrie pe care națiunile au lăsat-o în mâinile noastre. De ei, și nu de alții, vorbea profetul Iezechiel când a spus: „De strigătul cârmacilor tăi se vor cutremura împrejurimile“.

Iar mama, cu zâmbetul ei care plutește în jurul buzelor și abia le atinge:

— Poate că atunci când o să isprăvească de împărțit parcelele o să se apuce să repare pavajul? Şi atunci o să repare caldarâmul din fața prăvăliei domnului Krochmal.

*

Acum, la cincizeci de ani după ce a murit, îmi închipui că aud în vocea ei, pe când rostește aceste vorbe sau altele de felul acesta, un amestec încordat de seriozitate, scepticism, sarcasm ascuțit, fin, și tristețe omniprezentă.

În anii aceia ceva a măcinat-o. În mișcările ei începuse să se facă simțită o încetineală sau ceva ce aducea cu o ușoară neatenție. Nu mai dădea meditații la istorie și literatură. Uneori, pentru o plată de mizerie, corecta gramatica și stilul unor articole scrise, într-o ebraică nemțească schiloadă, de profesori din Rehavia și le edita pentru publicare. Încă mai făcea singură toată treaba din casă, îndemânatică și sprintenă: toată dimineața fierbea, prăjea, cocea, mergea la cumpărături, tăia, amesteca, ștergea, curăța, freca, spăla, atârna la uscat, călca, împăturea, până ce tot locul sclipea, iar după prânz ședea într-un fotoliu și citea.

Avea un fel ciudat de a ședea când citea: cartea era întotdeauna sprijinită de genunchi, iar spatele și gâtul îi erau aplecate peste ea. Când ședea așa citind arăta ca o fetișcană sfioasă care își apleacă ochii către genunchi. Adesea stătea la fereastră, privind îndelung strada noastră liniștită. Sau își scotea pantofii și se întindea pe spate îmbrăcată, peste cuvertură, cu ochii deschiși ațintiți asupra unui punct de pe tavan. Uneori se ridica deodată, își punea cu înfrigurare hainele de stradă, promitea că se întoarce într-un sfert de oră, își îndrepta fusta, își netezea părul fără să se uite în oglindă, își punea pe umăr geanta simplă din paie și ieșea iute, ca și cum i-ar fi fost teamă că pierde ceva. Dacă îi ceream să merg cu ea sau dacă o întrebam unde se duce, mama zicea: „Am nevoie să fiu singură un pic. Ce-ar fi să stai și tu singur“. Şi iarăși: „Mă întorc într-un sfert de oră“.

Se ținea întotdeauna de cuvânt: se întorcea foarte repede, cu o sclipire în ochi și cu obrajii îmbujorați, ca și cum ar fi mers prin aer foarte rece. Ca și cum ar fi alergat pe tot drumul. Sau ca și cum i s-a întâmplat pe drum ceva foarte emoționant. Era mai frumoasă când se întorcea decât atunci când pleca.

Odată m-am luat după ea fără să mă vadă. Am urmărit-o de departe, furișându-mă pe lângă pereți și tufe, așa cum învățasem de la Sherlock Holmes și din filme. Nu era prea rece afară și mama nu alerga, mergea iute, de parcă îi era teamă că a întârziat. La capătul străzii Zephaniah a făcut la dreapta și a păşit mai departe sprintenă, cu pantofii ei albi, până ce a ajuns la capătul străzii Malachi. Acolo s-a oprit lângă cutia poștală și a șovăit. Tânărul detectiv care o urmărea a ajuns la concluzia că a ieșit să trimită pe furiș scrisori și eram plin de curiozitate și de o teamă nedefinită. Însă mama n-a pus nici o scrisoare. A stat un moment lângă cutia de scrisori, pierdută în gânduri, și apoi brusc și-a dus o mână la frunte și s-a întors, pornind spre casă. (După ani și ani cutia aceea de scrisori roșie era tot acolo, prinsă pe un zid de beton și purtând literele RG, de la Regele George V.) Așa că am trecut printr-o curte care m-a dus la o scurtătură prin a doua curte și am ajuns acasă cu un minut sau două înainte să apară ea, gâfâind un pic, cu obrajii îmbujorați ca și cum ar fi mers prin zăpadă, cu un licăr ștrengar și afectuos în ochii ei căprui pătrunzători. În acel moment mama semăna foarte mult cu tatăl său, bunicul Papa. Mi-a luat capul, l-a apăsat ușor pe burta ei și mi-a spus cam așa:

— Dintre toți copiii mei, tu ești cel pe care îl iubesc cel mai mult. Poți să-mi spui, o dată pentru totdeauna, ce anume din tine mă face să te iubesc cel mai mult?

Precum și:

— E mai ales candoarea ta. N-am mai întâlnit în viața mea candoare ca a ta. Chiar și după ce vei fi trăit mulți ani și vei fi avut tot felul de experiențe, candoarea n-o să te părăsească. Niciodată. Întotdeauna o să rămâi candid.

Precum și:

— Există femei care pur și simplu îi devorează pe candizi și există altele, iar eu mă număr printre ele, care iubesc bărbații candizi și simt o dorință tainică să-și întindă asupra lor o aripă ocrotitoare.

Precum și:

— Cred că atunci când o să crești o să fii un fel de cățeluș flecar ca tatăl tău și o să fii, de asemenea, un bărbat tăcut și plin și închis ca o fântână dintr-un sat părăsit de toți locuitorii. Ca mine. Poți fi amândouă, da. Sunt convinsă că poți. Ți-ar plăcea să ne jucăm acum de-a născocirea unei povești? O să povestim pe rând până facem un capitol. Încep eu? A fost odată un sat părăsit de toți locuitorii. Până și de pisici și câini. Până și păsările îl părăsiseră. Așa că satul a stat tăcut și părăsit ani la rând. Acoperișurile de paie erau răvășite de ploaie și vânt, pereții colibelor erau crăpați de grindină și zăpadă, grădinile de zarzavaturi erau năpădite de bălării, doar copacii și tufele continuau să crească și, cum nu era nimeni care să îndepărteze uscăturile, se îndeseau din ce în ce mai mult. Într-o seară de toamnă un călător care se rătăcise a ajuns în satul părăsit. Şovăielnic, a bătut la ușa primei colibe și… vrei să zici tu mai departe?

*

Cam în acea vreme, în iarna dintre 1949 și 1950, cu doi ani înainte de moarte, a început să aibă des dureri de cap. Avea adesea gripă și durere în gât și nici când se făcea bine nu-i treceau migrenele. Își ducea scaunul la fereastră și ședea acolo ore în șir, într-un capot albastru din flanelă, privind țintă ploaia, cu cartea deschisă pusă în poală cu coperta în sus, și, în loc să citească, tamburina cu degetele pe copertă. Şedea țeapănă o oră sau două, uitându-se la ploaie sau la vreo pasăre udă leoarcă, și nu înceta o clipă să tamburineze pe carte cu toate cele zece degete. Ca și cum ar fi repetat la pian aceeași melodie, iar și iar.

Treptat a trebuit să renunțe la o parte din treburile casnice. Încă mai izbutea să rânduiască farfuriile, să strângă și să arunce orice hârtiuță sau firimitură. Încă mai mătura zilnic apartamentul și spăla podeaua o dată la două sau trei zile. Dar nu mai făcea mâncăruri complicate. Se mulțumea cu hrană simplă: cartofi fierți, ochiuri, legume crude. Din când în când bucăți de găină plutind în supă de găină. Sau orez fiert cu ton din conservă. Nu se plângea aproape niciodată de cumplitele ei dureri de cap care țineau uneori zile întregi. Tata mi-a spus de ele. Mi-a spus încetișor, nu de față cu ea, într-un soi de discuție ca de la bărbat la bărbat. Mi-a înconjurat umerii cu brațul și m-a rugat să promit că vorbesc încet de-acum când e mama acasă. Că nu strig și că nu fac tărăboi. Şi trebuie să promit în mod special că n-o să trântesc ușile, ferestrele sau obloanele. Trebuie să am grijă să nu scap din mână oale, conserve sau capacele cratițelor. Şi n-o să bat din palme în casă.

Am promis și m-am ținut de cuvânt. Mi-a spus că sunt un băiat minunat și o dată sau de două ori mi-a zis „tinere“.

Mama îmi zâmbea tandru, dar era un zâmbet fără zâmbet. În iarna aceea i s-au înmulțit

ridurile de la colțul ochilor.

Aveam puțini musafiri. Lilenka – Lilia Kalish, Lea Bar-Samkha, învățătoarea care scrisese două cărți renumite despre psihologia copilului – venea uneori; ședea în fața mamei și flecăreau în rusă sau polonă. Aveam senzația că vorbesc despre orașul lor natal, Rovno, și despre prietenii și profesorii lor care au fost împușcați de nemți în pădurea Susenki. Pentru că pomeneau uneori numele lui Issachar Reiss, carismaticul lor director de care erau îndrăgostite toate fetele de la Tarbuth, precum și numele altor profesori – Buslik, Berkowski, Fanka Zeidmann – și ale unor străzi și parcuri din copilăria lor.

Bunica Shlomit venea câteodată, inspecta răcitorul și cămara, se strâmba, discuta un pic în șoaptă cu tata la capătul coridorului, lângă ușa băii mici care era și closet, apoi privea pe furiș în camera în care se odihnea mama și o întreba cu vocea mieroasă:

— Ai nevoie de ceva, draga mea?

— Nu, mulțumesc.

— Atunci de ce nu te culci?

— Mi-e bine așa. Mulțumesc.

— Nu ți-e frig? Să-ți aprind radiatorul?

— Nu, mulțumesc, nu mi-e frig. Mulțumesc.

— Şi doctorul? Când a venit?

— N-am nevoie de doctor.

— Zău? *Nu*, și cum anume știi că nu ai nevoie de doctor?

Tata îi spunea ceva mamei lui în rusă, sfios, și imediat își cerea iertare de la amândouă. Bunica îl dojenea:

— Ține-ți gura, Lonia. Nu te băga. Vorbesc cu ea, nu cu tine. Ce exemplu, fie-mi iertat, îi dai copilului.

Copilul se grăbea să o șteargă de acolo, însă o dată a reușit să o audă pe bunica șoptindu-i tatei, pe când o conducea către ușă:

— Da. Teatru. Ca și cum i s-ar cuveni luna de pe cer. Nu mă mai contrazice. S-ar zice că e singura care o duce greu aici. S-ar zice că toți ceilalți ne lăfăim în lux. Ar trebui să-i deschizi un pic fereastra. Poți muri de-a binelea înăbușit acolo.

Doctorul a fost chemat totuși. La puțină vreme după aceea a fost chemat iar. Mama a fost trimisă la clinică pentru analize complete și chiar a trebuit să petreacă vreo două nopți la spitalul Hadassah, în localul lui temporar din Piața Davidka. Rezultatele analizelor au fost neconcludente. La două săptămâni după ce s-a întors de la spital, palidă și abătută, doctorul nostru a fost chemat din nou. Odată a fost chemat chiar în toiul nopții și m-a trezit vocea lui blândă, groasă și aspră precum cleiul de lemn, glumind cu tata pe coridor. Lângă canapeaua care se deschidea noaptea într-un pat dublu, pe partea mamei, au apărut tot felul de cutii și sticluțe, vitamine, pilule pentru migrenă, ceva numit APC și flacoane de medicamente. Ea refuza să stea în pat. Şedea liniștită pe scaunul ei de lângă fereastră ore în șir și uneori părea să fie foarte binedispusă. În iarna aceea vorbea cu tata blând și amabil, ca și cum el ar fi fost bolnavul, ca și cum el ar fi fost cel care se cutremura dacă cineva ridica vocea. Se obișnuise să i se adreseze ca unui copil, cu dulceață, tandru, uneori chiar în limbajul copiilor. În vreme ce mie îmi vorbea așa cum te adresezi unui confident.

— Te rog să nu te superi pe mine, Amos, zicea, străpungându-mi sufletul cu ochii ei. Nu mi-e prea ușor în acest moment. Vezi și tu cât mă străduiesc ca totul să meargă bine.

Mă trezeam devreme și măturam prin casă înainte de a pleca la școală, iar de două ori pe săptămână spălam podeaua cu apă cu săpun și apoi o ștergeam. Am învățat să tai legumele pentru salată, să ung pâinea cu unt, să-mi fac un ou ochi pentru cină, pentru că mama suferea în general de o ușoară greață seara.

Cât despre tata, în această perioadă a început dintr-odată să dea semne de voioșie, fără vreun motiv vizibil, și se străduia din răsputeri să le ascundă. Fredona, chicotea fără motiv, și odată, când nu m-a observat, l-am văzut sărind și țopăind prin curte de parcă l-ar fi înțepat ceva. Adesea ieșea seara și nu se întorcea decât după ce adormeam. Trebuia să iasă, zicea el, pentru că la mine în cameră lumina se stingea la ora nouă, iar în odaia lor mama nu putea suporta lumina electrică. În fiecare seară ea ședea pe întuneric pe scaunul de lângă fereastră. El încerca să șadă cu ea, alături de ea, în tăcere, ca și cum i-ar fi împărtășit suferința, însă firea lui voioasă, nerăbdătoare, nu-l lăsa să stea așa nemișcat mai mult de trei-patru minute.

49

La început tata se retrăgea seara în bucătărie. Încerca să citească sau să-şi împrăştie cărţile şi fişele pe muşamaua roasă şi să lucreze un pic. Dar bucătăria era prea mică şi înghesuită şi se simţea ca în cuşcă. Era un bărbat căruia îi pria anturajul, îi plăcea să se contrazică şi să glumească, iubea lumina, şi dacă era silit să şadă de unul singur seară de seară în acea bucătărie deprimantă, fără jocuri de cuvinte iscusite, fără dezbateri istorice sau politice, ochii i se înceţoşau cu un soi de îmbufnare copilărească.

Mama izbucnea în râs şi-i zicea:

— Du-te şi joacă-te un pic pe-afară.

Şi adăuga:

— Numai să ai grijă. Pe acolo sunt tot soiul de oameni. Nu toţi sunt la fel de buni la inimă şi sinceri ca tine.

— *Şto ti ponimaieş?!* exploda tati. *Ti ne normalnaia? Vidiş malcik!!*

Mama zicea:

— Scuză-mă.

El îi cerea întotdeauna voie să plece. Niciodată nu pleca înainte de a fi terminat corvezile: să pună la locul lor cumpărăturile, să spele, să atârne rufele, să strângă rufele. Apoi îşi lustruia pantofii, făcea duş, îşi dădea cu noul aftershave pe care şi-l cumpărase, lua o cămaşă curată, alegea cu grijă o cravată potrivită şi, cu sacoul încă în mână, se apleca spre mama şi zicea:

— Eşti sigură că nu te superi dacă merg la nişte prieteni? Să stăm la taclale despre politică? Să vorbim despre muncă? Spune-mi adevărul.

Mama nu se împotrivea niciodată. Dar refuza cu încăpăţânare să-l asculte când voia să-i spună unde se duce.

— Doar încearcă să nu faci prea mult zgomot când vii, Arieh.

— Bine.

— Noapte bună. Du-te.

— Chiar nu te superi dacă mă duc? N-o să întârzii mult…

— Chiar nu mă supăr. Şi poţi să vii acasă când vrei.

— Îţi mai trebuie ceva?

— Mulţumesc. Nu, nu-mi trebuie nimic. E aici Amos care să aibă grijă de mine.

— N-o să întârzii.

Şi după altă mică tăcere şovăielnică:

— Bine, atunci. E în ordine? Plec? Pe curând. Sper să te simţi mai bine. Aşază-te în pat, nu adormi pe scaun.

— Aşa o să fac.

— Atunci, noapte bună? Pe curând? Promit să nu fac nici un zgomot când vin, n-o să fie târziu.

— Du-te.

Îşi îndrepta sacoul, îşi aranja cravata şi pleca, fredonând pe când trecea pe sub fereastra mea, cu o voce caldă, dar atât de fals, că ţi se făcea părul măciucă: „Ce lungă e calea şi drumul şerpuit, tu eşti mai departe ca luna…“ Sau „Ce spun ei, ochii tăi, ochii tăi, fără să rostească vreodată o vorbă…“

*

Insomnia ei venea de la migrenă. Doctorul i-a prescris tot felul de somnifere și tranchilizante, dar nici unul n-a fost de folos. Îi era frică să se culce și își petrecea nopțile pe scaun, înfășurată într-o pătură, cu o pernă sub cap și alta peste față; poate că încerca să adoarmă așa. Cel mai mic zgomot o făcea să tresară: jelania pisicilor înamorate, împușcăturile îndepărtate, în Sheikh Jarrah sau Isawia, chemarea muezinului în zori, de pe un minaret din Ierusalimul arab, peste graniță. Dacă tata stingea toate luminile, îi era teamă de întuneric; dacă lăsa o lumină pe coridor, i se agrava migrena. Se pare că el se întorcea puțin înainte de miezul nopții, binedispus, dar copleșit de rușine, și o găsea așezată pe scaun, trează, ațintind cu ochii uscați fereastra întunecată. O întreba dacă vrea niște ceai sau lapte cald, o ruga să încerce să se urce în pat și să doarmă oferindu-se să șadă în locul ei pe scaun, dacă asta ar ajuta-o să doarmă un pic, în sfârșit. Uneori se simțea atât de vinovat, încât îngenunchea și îi punea șosete de lână, dacă avea picioarele reci.

Când venea acasă în toiul nopții probabil că făcea duș îndelung, fredonând voios, nerușinat de fals, „Am o grădină / Şi am o fântână“, dându-și seama pe la jumătate și amuțind pe loc, rușinat și zăpăcit, se dezbrăca într-o tăcere vinovată, își punea pijamaua cu dungi, repeta amabil oferta de ceai, lapte sau o băutură rece, și poate că încerca încă o dată să o facă să se culce, alături de el sau în locul lui. Şi o ruga să-și alunge gândurile negre și să-și imagineze în schimb lucruri plăcute. În vreme ce se așeza în pat și se ghemuia sub pătură propunea tot felul de lucruri plăcute la care ea ar putea visa, și în cele din urmă adormea ca un prunc cu toate acele gânduri plăcute. Însă îmi închipui că, fiind un bărbat plin de simțul răspunderii, se trezea de două sau de trei ori pe noapte ca să vadă ce face bolnava de pe scaun, îi aducea medicamentele și un pahar de apă, îi așeza pătura și apoi adormea iar.

*

Pe la sfârșitul iernii ea a încetat aproape cu totul să mănânce. Uneori înmuia un pesmet într-un pahar cu ceai și spunea că îi e destul, îi este un pic greață și nu are poftă de mâncare.

— Nu-ți face griji pentru mine, Arieh, nu ies aproape deloc din casă. Dacă aș mânca aș ajunge la fel de grasă ca mama mea. Nu-ți face griji.

Tata îmi spunea, cu tristețe:

— Mami nu se simte bine și doctorii nu pot descoperi ce are. Am vrut să chem alți doctori, dar nu mă lasă.

Şi odată mi-a spus:

— Mama ta se pedepsește singură. Anume ca să mă pedepsească pe mine.

Bunicul Aleksandr a zis:

— *Nu, știo*. Chestiune psihică. *Melancholia*. Toane. E semn că inima e încă tânără.

Tanti Lilenka mi-a spus:

— Nu poate fi ușor nici pentru tine. Ești un copil atât de strălucit, de simțitor. Într-o zi o să fii scriitor. Iar mama ta zice că ești o rază de soare în viața ei. Chiar ești o rază de soare. Nu ca o anumită persoană, căreia egoismul copilăresc îi îngăduie să iasă la cules de boboci de trandafir într-un astfel de moment, fără să-și dea seama că nu face decât să înrăutățească lucrurile. Nu contează. Vorbeam cu mine acum, nu cu tine. Ești un copil mai singuratic și poate că acum ești și mai singuratic ca de obicei. Așa că, de câte ori ai nevoie să stăm de vorbă de la suflet la suflet, să nu șovăi, amintește-ți, te rog, că Lilia nu e doar o prietenă a mamei tale, ci, dacă îmi îngădui, și buna ta prietenă. O prietenă care nu se uită la tine doar așa cum se uită adulții la copii, ci este cu adevărat un spirit înrudit.

Se poate să fi înțeles că atunci când tanti Lilia a zis „să iasă la cules de boboci de trandafir“ se referea la obiceiul tatei de a ieși seara să-și vadă prietenii, cu toate că nu vedeam ce boboci de trandafir credea ea că or crește în apartamentul înghesuit al soților Rudnicki, cu pasărea năpârlită și cea făcută dintr-un con de pin și turma de animale din rafie din spatele ușilor cu geamuri ale bufetului, sau în apartamentul mizer, dărăpănat, singurul pe care și-l puteau permite soții Abramski și în care aproape că încetaseră să curețe și să facă ordine de când îșI jeleau fiul. Sau poate în acei boboci de trandafir ai lui tanti Lilia ghiceam ceva imposibil. Şi poate că de aceea refuzam să înțeleg sau să fac vreo legătură cu lustruirea grijulie a pantofilor sau cu noul lui aftershave.

*

Memoria mă înșală. Tocmai mi-am amintit un lucru pe care l-am uitat cu totul după ce s-a întâmplat. Mi l-am mai amintit o dată când aveam șaisprezece ani și l-am uitat din nou. Iar în această dimineață mi-am amintit nu evenimentul însuși, ci amintirea anterioară, care ea însăși a fost acum mai bine de patruzeci de ani, ca și cum o lună de odinioară s-a oglindit într-un geam din care s-a oglindit într-un lac, de unde memoria scoate nu oglindirea însăși, care nu mai există, ci numai oasele ei albite.

Așadar, iată. Aici și acum, la Arad, într-o zi de toamnă, la șase și jumătate dimineața, pot vedea foarte clar imaginea mea și a prietenului meu Lolik mergând pe Calea Jaffa, aproape de Piața Sion, într-o amiază noroasă din iarna lui 1950 sau 1951, și Lolik îmi dă un pumn ușor în coaste și șoptește, hei, ia uită-te, nu-i tăticul tău cel care șade acolo? Hai s-o tundem până nu ne vede și se prinde că am chiulit de la ora lui Avisar. Așa că am șters-o, dar pe când ne îndepărtam l-am văzut pe tata prin geamul de la Sichel’s Café cum ședea înăuntru, râzând, împreună cu o tânără aflată cu spatele la geam, și îi ținea mâna – ea avea o brățară – lipită de buzele lui; și am fugit de-acolo, am fugit de Lolik, și nici până acum nu m-am oprit de-a binelea din fugă.

Bunicul Aleksandr săruta întotdeauna mâna tuturor femeilor. Tata o făcea uneori, dar de obicei le prindea doar mâna și se apleca să se uite la ceas și să-l compare cu al lui, făcea asta întotdeauna, cu aproape toată lumea, ceasurile erau hobby-ul său. Aceea a fost singura dată când am chiulit și am făcut-o atunci doar ca să văd tancul egiptean ars pe care îl expuseseră în Complexul Rusesc. Nicicând n-aveam să mai chiulesc. Niciodată.

*

L-am urât. Vreo două zile. De rușine. Şi după două zile am început să o urăsc pe mama, cu migrenele și teatrul ei și șederea pe scaunul ei de la fereastră, ea era vinovata, pentru că ea l-a împins să caute semne de viață. Apoi m-am urât pe mine pentru că l-am lăsat pe Lolik să mă ispitească, precum vulpea și pisica din *Pinocchio*, să chiulesc de la ora domnului Avisar. De ce n-am nici măcar un strop de tărie de caracter? De ce sunt atât de ușor de influențat? Iar după o săptămână îmi ieșise cu totul din cap și nu mi-am adus aminte ceea ce văzusem prin geamul din față de la Sichel’s Café decât într-o noapte rea din kibbutzul Hulda, când aveam șaisprezece ani. Am uitat, așa cum am uitat cu totul de dimineața în care m-am întors de la școală devreme și am găsit-o pe mama stând liniștită în capotul ei albastru de flanelă nu pe scaunul de la geam, ci afară, în curte, pe un șezlong, sub rodiul desfrunzit, stând acolo calmă, cu o expresie care arăta a zâmbet, dar nu era; cartea îi era pusă ca de obicei în poală, cu coperta în sus, și ploaia torențială curgea peste ea și trebuie să fi curs o oră sau două, pentru că atunci când am ridicat-o în picioare și am tras-o în casă era udă până la piele și înghețată ca o pasăre murată care n-o să mai zboare niciodată. Am făcut-o să intre în baie și i-am dus niște haine uscate din șifonier și am

dojenit-o ca un adult și i-am dat instrucțiuni prin ușa băii, și nu mi-a răspuns, dar a făcut tot ce i-am spus să facă, numai că nu și-a întrerupt zâmbetul acela care nu era deloc zâmbet. Nu i-am spus nimic tatei, pentru că ochii mamei m-au rugat să păstrez secretul. Iar lui tanti Lilia i-am spus cam așa:

— Dar te înșeli cu totul, tanti Lilia. N-o să fiu niciodată scriitor sau poet, și nici vreun cărturar, în nici un caz n-am să fiu, pentru că n-am sentimente. Sentimentele mă scârbesc. O să fiu fermier. O să trăiesc într-un kibbutz. Sau poate că într-o zi o să fiu un otrăvitor de câini. Cu o seringă plină de arsenic.

*

Primăvara s-a simțit mai bine. În dimineața sărbătorii de primăvară Tu Biskvat, în ziua în care Chaim Weizmann, ca Președinte al Consiliului Provizoriu de Stat, a deschis ședința Adunării Constituante care a devenit primul Knesset, mama și-a pus rochia albastră și ne-a rugat pe tata și pe mine să mergem cu ea la o mică plimbare prin pădurile de la Tel Arza. Mă gândeam că se comportă bine și e frumoasă în rochia aceasta, iar când în cele din urmă am părăsit subsolul nostru plin de cărți și am ieșit în soarele de primăvară, în ochii ei s-a ivit un licăr cald de tandrețe. Tata a luat-o de braț, iar eu am alergat înainte, la o mică distanță de ei, ca un cățel, ca să le dau ocazia să-și vorbească sau poate doar pentru că eram atât de fericit.

Mama făcuse câteva sendvișuri cu brânză și felii de roșie, ou fiert tare, ardei iute și anșoa, iar tata umpluse o ploscă cu suc călduț de portocale pe care le storsese el însuși. Când am ajuns în pădure am pus pe jos o bucată de prelată și ne-am întins pe ea, trăgând în piept mirosul pinilor care băuseră pe săturate ploile de iarnă. Coaste stâncoase pe care crescuse un puf gros verde trăgeau cu ochiul la noi printre copaci. Zăream casele din satul arab Shuafat, de dincolo de hotar, și minaretul din Nebi Samwil se desena în zare, subțire și înalt. Tata a remarcat că acel cuvânt ebraic care înseamnă „păduri“ este asemănător cuvintelor care înseamnă „surd“, „tăcut“, „industrie“ și „arând“, ceea ce a dus la o scurtă conferință despre farmecul limbii. Mama, dat fiind că era într-o dispoziție atât de bună, i-a dat o listă de alte cuvinte asemănătoare.

Apoi ea ne-a povestit despre un vecin ucrainean, un băiat ager și chipeș care putea să prezică exact ziua în care avea să răsară secara și aveau să se ivească primele lujere de sfeclă. Toate fetele neevreice erau moarte după băiatul ăsta, Stephan, îi ziceau Stepașa sau Stiopa, dar el era îndrăgostit până peste cap de o profesoară evreică de la școala Tarbuth, așa de tare încât odată a încercat să se înece într-un vârtej din râu, însă era atât de bun înotător, încât nu s-a putut îneca, apa l-a dus până la o moșie de pe mal, iar moșiereasa l-a cucerit și după câteva luni i-a cumpărat un han, și probabil că e încă acolo, urât și burtos de la atâta băutură și umblat după fuste.

De data asta tata a uitat să o facă să tacă atunci când a folosit expresia „umblat după fuste“ și nici măcar n-a strigat „*Vidiș malcik!*“. Şi-a pus capul pe genunchiul ei, s-a întins pe prelată și a ronțăit un fir de iarbă. Am făcut și eu la fel: m-am culcat pe prelată, mi-am pus capul pe genunchiul mamei, am ronțăit un fir de iarbă și mi-am umplut plămânii cu aerul călduț, amețitor, plin de mirosuri proaspete și de zumzetul insectelor îmbătate de primăvară și limpezit de vântul și ploaia din iarnă. Ce bine ar fi fost să se oprească timpul și să se oprească și scrierea aceasta, cu vreo doi ani înainte de moartea ei, la tabloul cu noi trei în pădurea de la Tel Arza la acea sărbătoare de primăvară: mama în rochia ei albastră, cu o eșarfă de mătase roșie legată grațios în jurul gâtului, șezând dreaptă și arătând minunat, apoi rezemându-se cu spatele de trunchiul unui copac, cu capul tatei pe un

genunchi și al meu pe celălalt, mângâindu-ne fața și părul cu mâna ei răcoroasă, cu mulțimi de păsări țipând asurzitor deasupra noastră, prin pinii dezgoliți de primăvară.

*

Chiar s-a simțit mult mai bine în acea primăvară. Nu mai ședea ziua și noaptea pe scaunul de la fereastră, nu se ferea de lumina electrică și nu mai tresărea la orice zgomot. Nu mai neglija treburile casei și orele de lectură pe care le iubea. Avea mai puține migrene și aproape că și-a recăpătat pofta de mâncare. Şi din nou a fost destul să petreacă cinci minute în fața oglinzii, un pic de pudră, o umbră de ruj și de creion de ochi, o periere a părului, alte câteva minute alegând cu atenție în fața ușii deschise a șifonierului, ca să ni se arate tuturor misterioasă, frumoasă și radioasă. Musafirii obișnuiți au apărut iar în apartamentul nostru, soții Bar-Yitzahar-Itselevici, soții Abramski, revizioniști fervenți care urau guvernul laburist, Hannah și Hayim Toren, soții Rudnicki, precum și Tosia și Gustav Krochmal din Danzig, care aveau „Spitalul de Păpuși“ de pe strada Geula. Bărbații îi aruncau uneori mamei o privire iute, stingherită, după care se grăbeau să se uite în altă parte.

Şi din nou ne-am dus în serile de vineri să aprindem lumânări și să mâncăm *gefilte fish* sau gâturi de găină umplute și cusute la loc cu ac și ață, la masa cea rotundă de la bunica Shlomit și bunicul Aleksandr. Sâmbăta dimineața mergeam uneori în vizită la soții Rudnicki, iar după-masa, aproape în fiecare sâmbătă, traversam tot Ierusalimul, de la nord la sud, în pelerinajul la unchiul Joseph, în Talpiot.

Odată, după cină, mama s-a pornit dintr-odată să ne vorbească despre un lampadar care stătea lângă fotoliul din camera pe care o închiriase la Praga, pe când era studentă acolo. A doua zi, când se întorcea acasă de la lucru, tata s-a oprit la două magazine de mobilă de pe Calea Regele George V și la un magazin de articole electrice de pe strada Ben Yehuda: a comparat, s-a întors la primul magazin și a venit acasă cu cel mai frumos lampadar. Îl costase aproape un sfert din salariul lunar. Mami ne-a sărutat pe amândoi pe frunte și ne-a promis, cu zâmbetul ei ciudat, că lampadarul o să ne dea lumină mult după ce ea n-o să mai fie. Tata, îmbătat de victorie, n-a auzit aceste vorbe ale ei, pentru că niciodată n-a fost un bun ascultător și pentru că torentul lui de energie verbală îl furase deja, către rădăcina protosemitică însemnând „lumină“, NWR, forma aramaică *menarta* și echivalentul arab *manar*.

Eu am auzit, dar n-am priceput. Sau am priceput, dar n-am prins tâlcul.

Apoi ploaia s-a pornit din nou. Din nou tata cerea voie, după ce eram trimis la culcare, „să iasă să vadă niște oameni“. Promitea să nu se întoarcă prea târziu și să nu facă nici un zgomot, îi aducea o cană de lapte cald și ieșea, cu pantofii lui superstrălucitori, cu un triunghi de batistă albă ițindu-se din buzunarul sacoului, la fel ca tatăl său, lăsând în urmă o aromă de aftershave. Când trecea pe sub fereastra mea îl auzeam deschizând umbrela cu un clic, în timp ce fredona fals „Ce mâini gingașe avea / Nici un bărbat nu cuteza să o ati-i-ingă“ sau „Ochii ei erau ca Steaua Polară / Dar inima îi era fierbinte ca deșe-e-ertul“.

*

Însă mama și cu mine trișam când nu ne vedea. Cu toate că era atât de ferm în privința orei mele de culcare, „nouă fix și nici o secundă mai târziu“, de cum se stingea sunetul pașilor lui pe strada udă săream din pat și fugeam la ea, să tot ascult povești. Ea ședea pe scaun într-o odaie ai cărei pereți erau căptușiți cu cărți, cu alte cărți îngrămădite pe podea, și eu îngenuncheam pe preș la picioarele ei, în pijama, cu capul rezemat de coapsa ei

caldă, ascultând cu ochii închiși. Nu era altă lumină în apartament în afara noului ei lampadar de lângă scaun. Vântul și ploaia izbeau în obloane. Din când în când salve de tunete se rostogoleau peste Ierusalim, la mică înălțime. Tata plecase și ne lăsase pe mama și pe mine cu poveștile ei. Odată mi-a povestit despre apartamentul gol de deasupra camerei pe care o închiriase la Praga, când era studentă. Nimeni nu locuia acolo de doi ani, în afară de fantomele a două fetițe, după cum spuneau în șoaptă vecinii. Fusese un mare incendiu în apartament și a fost imposibil să salveze fetițele, Emilia și Jana. După tragedie părinții fetelor au emigrat. Apartamentul înnegrit de funingine a fost încuiat și obloanele au fost închise. Nu a fost renovat sau închiriat din nou. Uneori, șopteau vecinii, se auzeau sunete înăbușite de râs și de pozne sau plânsete în toiul nopții. N-am auzit niciodată astfel de sunete, a zis mama, dar uneori eram aproape sigură că erau deschise robinetele, era mutată mobila, picioare desculțe lipăiau prin încăperi. Poate folosea cineva apartamentul drept cuib de amoruri tainice sau în alt scop dubios. Când o să crești o să descoperi că aproape tot ce aud urechile tale noaptea poate fi interpretat în mai multe feluri. De fapt, nu numai noaptea și nu numai urechile tale. Şi ceea ce văd ochii tăi, chiar în plină lumină a zilei, aproape întotdeauna poate fi înțeles în mai multe feluri.

În alte nopți mi-a povestit despre Euridice, Hades și Orfeu. Mi-a vorbit despre fata de opt ani a unui nazist faimos, un ucigaș brutal care a fost spânzurat de aliați la Nürenberg după război: fetița a fost trimisă într-o instituție pentru delincvenți juvenili doar pentru că a fost surprinsă pe când punea flori la fotografia lui. Mi-a povestit despre un tânăr vânzător de lemne dintr-un sat de lângă Rovno care s-a rătăcit în pădure într-o noapte cu viscol și a dispărut, însă după șase ani cineva a așezat pe furiș în crucea nopții cizmele lui scâlciate la picioarele patului văduvei. Mi-a povestit despre bătrânul Tolstoi care la capătul vieții și-a părăsit casa și și-a dat duhul în căsuța șefului de gară de la un nod de cale ferată îndepărtat, numit Astapovo.

Mama și cu mine eram ca Peer Gynt și mama sa, Åse, în acele nopți de iarnă:

Flăcăiașul meu și cu mine eram tovarăși de mâhnire…
Cum ședeam aici, în casă, micul meu Peer și cu mine –
mângâiere cătând și binecuvântată liniștire…
Așa porneam să toarcem tot soiul de-ntâmplări
cu prinți și troli și fel de fel de dobitoace;
precum și mirese răpite. O, dar cine ar fi crezut
că poveștile alea afurisite îi vor rămâne-n minte?[27]

27. Henrik Ibsen, *Peer Gynt*, actul II, scena 2. (N. a.)

În acele nopți jucam adesea un joc, născoceam o poveste, pe rând: mama începea, eu continuam, apoi firul trecea înapoi la ea, și iar la mine și tot așa. Tata se întorcea acasă puțin înainte sau după miezul nopții și la sunetul pașilor lui stingeam pe loc lumina, săream în paturi ca doi copii neascultători și ne făceam că dormim buștean. Pe jumătate adormit îl auzeam mișcân-du-se prin apartamentul micuț, dezbrăcându-se, bând lapte din răcitor, mergând la baie, deschizând robinetul, închizându-l, trăgând apa la closet, deschizând și închizând iar robinetul, fredonând încetișor un vechi cântec de dragoste, mai bând niște lapte și lipăind desculț până la odaia cu cărți și cu canapeaua care fusese desfăcută în pat dublu, probabil culcându-se lângă mama care se făcea că doarme, cotinuând să fredoneze în gând, fredonând în sine încă un minut sau două și apoi

scufundân-du-se în somn și dormind ca un prunc până la șase dimineața. La șase se trezea primul, se rădea, se îmbrăca și își punea șorțul mamei ca să ne stoarcă nouă portocale, și încălzea sucul, ca întotdeauna, într-o cratiță cu apă clocotită, pentru că se știe că sucul rece te face să răcești, și apoi ne aducea fiecăruia la pat câte un pahar de suc.

*

Într-una dintre aceste nopți mama iar n-a putut dormi. N-a răbdat să stea culcată pe canapea, lângă tata care dormea buștean, în vreme ce ochelarii lui se odihneau pe raft, lângă el, așa că s-a ridicat și, în loc să meargă să se așeze pe scaunul ei de lângă fereastră sau în bucătăria sumbră, a venit în patul meu, m-a strâns în brațe și m-a sărutat până ce m-am trezit. Apoi m-a întrebat în șoaptă, vorbindu-mi chiar în ureche, dacă n-aș vrea să șușotim amândoi în noaptea asta. Doar noi doi. Îmi pare rău că te-am trezit, dar am cu adevărat nevoie să vorbesc cu tine în noaptea asta. Şi de data aceasta am auzit prin întuneric în vocea ei un zâmbet care era adevărat, nu umbra unui zâmbet:

Când Zeus a descoperit că Prometeu a izbutit să fure o scânteie din focul pe care el, ca pedeapsă, îl interzicea muritorilor, aproape că a explodat de furie. Rareori îl văzuseră ceilalți zei pe regele lor așa de ursuz și de mânios. Zi după zi își lăsa tunetul să se rostogolească și nimeni nu cuteza să se apropie de el. În turbarea lui, mâniosul părinte al zeilor s-a hotărât să aducă o mare nenorocire pe capul muritorilor, sub forma unui dar minunat. Așa că i-a poruncit lui Hefaistos, zeul fierar, să facă din lut o femeie frumoasă. Zeița Atena a învățat-o să toarcă și să coasă și a înveșmântat-o în haine minunate. Zeița Afrodita a înzestrat-o cu farmece grațioase, care îi vrăjeau pe toți bărbații și le aţâțau dorința. Hermes, zeul negustorilor și al hoților, a învățat-o să mintă fără să clipească, să cucerească și să înșele. Frumoasa ademenitoare a fost numită Pandora, însemnând „cea care are toate darurile“. Şi apoi Zeus, însetat de răzbunare, a poruncit să-i fie dată de nevastă nechibzuitului frate al lui Prometeu. În zadar l-a prevenit Prometeu pe fratele lui să se păzească de darurile zeilor. Când fratele a văzut-o pe această frumoasă între frumoase, s-a repezit fericit la Pandora, care adusese cu ea ca zestre o cutie plină cu daruri de la toți zeii din Olimp. Într-o zi Pandora a ridicat capacul cutiei și din ea s-au revărsat boala, singurătatea, nedreptatea, cruzimea și moartea. Iată cum au ajuns pe lumea asta toate necazurile pe care le vedem în jur. Dacă n-ai adormit, vreau să-ți spun că, după părerea mea, necazurile existau deja. Erau necazurile lui Prometeu și ale lui Zeus, și necazurile Pandorei înseși, ca să nu mai vorbesc de cele ale oamenilor de rând, ca noi. Necazurile n-au venit din cutia Pandorei, cutia Pandorei a fost născocită din pricina necazurilor. Şi deschisă a fost tot din pricina necazurilor. Mâine după ore să te duci să te tunzi. Uite cum ți-a crescut părul.

Uneori părinții mei mă luau cu ei când mergeau „în oraș“, adică pe Calea Regele George V sau pe strada Ben Yehuda, la una dintre cele trei sau patru mari cafenele care poate că aminteau de cafenelele din Europa Centrală interbelică. În aceste cafenele, ziarele în ebraică și în limbi străine erau la dispoziția clienților, prinse pe bețe lungi, ca și o serie de publicații săptămânale și lunare în diferite limbi. Sub candelabrele din alamă și cristal un murmur străin reținut se amesteca cu fumul cenușiu-albăstrui de țigară și în izul de alte lumi, în care vieți liniștite de studiu și tovărășie se scurgeau într-un ritm pașnic.

Doamne îngrijite și domni cu înfățișare distinsă ședeau la mese, discutând liniștiți. Chelneri și chelnerițe cu haină albă și șervet alb împăturit frumos pe braț pluteau printre mese, servind cafea aburindă pe care pluteau îngeri curați și cârlionți de frișcă, ceai de Ceylon cu esența servită separat, în ceainice de porțelan, prăjituri umplute cu lichior, *croissants*, ștrudel cu mere și smântână, tort de ciocolată cu glazură de vanilie, vin fiert cu mirodenii în serile de iarnă și păhărele de coniac și de vișinată. (În 1949 și 1950 cafeaua încă mai era erzaț, iar ciocolata și smântâna erau probabil tot erzaț.)

În aceste cafenele părinții mei se întâlneau uneori cu un grup de cunoștințe diferit, foarte departe de cercul lor obișnuit de reparatori de păpuși sau funcționari la poștă. Aici ne întrețineam cu importanți cunoscuți, ca domnul Pfeffermann, care era șeful tatei de la Secția de ziare a bibliotecii, publicistul Joshua Czaczik, care venea uneori de la Tel Aviv la Ierusalim cu treburi, tineri și promițători filologi și istorici de vârsta părinților mei, care tocmai își începeau cariera universitară, și alți cărturari tineri, printre care asistenți universitari al căror viitor părea să fie asigurat. Uneori părinții mei se întâlneau cu un grup mic de scriitori din Ierusalim, pe care tata se simțea onorat să-i cunoască: Dov Kimche, Shraga Kadari, Itzhak Shenhar, Yehuda Yaari. Azi sunt aproape uitați, până și cei mai mulți dintre cititorii lor au plecat pe drumul tuturor celor făcuți din carne, însă în vremea lor erau foarte cunoscuți, iar cărțile lor erau citite de multă lume.

Tata se pregătea pentru aceste întâlniri spălându-se pe cap, lustruindu-și pantofii până ce sclipeau, prinzându-și cravata preferată, cea cu dungi cenușii și albe, cu un ac de cravată de argint și explicându-mi nu o dată, ci de mai multe ori regulile comportării politicoase și datoria mea de a răspunde la orice întrebare scurt și frumos. Uneori se rădea anume înainte de a pleca de-acasă, cu toate că o făcuse deja dimineața. Mama purta cu această ocazie colierul de coral, care îi punea în valoare perfect tenul măsliniu și adăuga o notă exotică frumuseții ei destul de reținute, făcând-o să arate a italiancă sau grecoaică.

Faimoșii cărturari și scriitori erau impresionați de precizia și erudiția tatei. Știau că se pot baza întotdeauna pe cunoștințele lui vaste atunci când dicționarele și lucrările lor de referință îi lăsau baltă. Dar chiar mai mult decât se foloseau de tata și profitau de știința lui, erau încântați fățiș de compania mamei mele. Atenția ei profundă, stimulatoare îi îmboldea spre neobosite tururi de forță verbale. Ceva din prezența ei meditativă, întrebările ei neașteptate, înfățișarea ei, observațiile ei puneau într-o lumină nouă și surprinzătoare subiectul discutat și îi făcea să vorbească și iar să vorbească, de parcă ar fi fost chercheliți, despre munca lor, strădaniile lor creatoare, planurile și realizările lor. Uneori mama dădea un citat ales în mod pertinent din propriile scrieri ale vorbitorului, observând o anumită asemănare cu ideile lui Tolstoi, sau identifica o calitate stoică în ceea ce se spusese, sau observa, cu o ușoară înclinare a capului – în astfel de clipe vocea ei devenea întunecată, ca un vin –, că aici urechea ei prindea o notă aproape scandinavă în

lucrarea unui scriitor dintre cei de față, un ecou al lui Hamsun sau Strindberg, sau chiar al scrierilor mistice ale lui Emmanuel Swedenborg. Cu aceasta mama își relua tăcerea dinainte și atenția vie, ca un instrument bine acordat, în vreme ce ei revărsau încântați asupra ei tot ce aveau sau nu aveau în minte, întrecându-se să-i atragă atenția.

După ani de zile, când s-a întâmplat să dau nas în nas cu unul sau doi dintre ei, mi-au spus că mama a fost o femeie absolut fermecătoare și o cititoare cu adevărat inspirată, genul de cititor la care visează orice scriitor când muncește din greu în singurătatea biroului lui. Ce păcat că n-a lăsat scrieri proprii: s-ar putea ca moartea ei prematură să ne fi lipsit pe toți de un scriitor plin de talent, într-o vreme când femeile care scriau în ebraică puteau fi numărate pe degetele de la o mână.

Dacă aceste persoane remarcabile îl întâlneau pe tata la bibliotecă sau pe stradă, flecăreau un pic cu el despre scrisoarea ministrului educației, Dinur, către conducerea universității, sau despre încercarea lui Zalman Shneour de a deveni la bătrânețe Walt Whitman, sau cine o să ia catedra profesorului Klausner când se va pensiona, și apoi îl băteau pe umăr și ziceau, cu o lucire în ochi și o expresie radioasă: Te rog să o saluți călduros pe soția ta din partea mea, ce femeie cu adevărat minunată, ce femeie cultă și pătrunzătoare! Cu atâta gust!

În vreme ce îl băteau afectuos pe umăr, în adâncul inimii lor poate că îl invidiau pentru soție și se mirau ce-o fi găsit ea la el, pedantul ăla, chiar dacă era extraordinar de cult și de sârguincios și chiar, relativ vorbind, nu era un cărturar neînsemnat, dar, între noi fie vorba, o persoană destul de scolastică, deloc creativă.

*

Eu aveam un rol bine definit în aceste conversații de la cafenea. Întâi de toate trebuia să dau răspunsuri politicoase și inteligente, ca un adult, la întrebări atât de grele cum ar fi câți ani am, în ce clasă sunt, dacă fac colecție de timbre sau am un album cu tăieturi din presă, ce se învață în zilele noastre la geografie, ce ne învață la ebraică, dacă sunt cuminte, ce am citit de Dov Kimche (sau Yaari, sau Kadari, sau Even-Zahav, sau Shenhar), dacă îmi plac toți profesorii mei. Şi, câteodată, dacă am început deja să fiu interesat de domnișoare. Şi ce vreau să mă fac când o să fiu mare – tot profesor? Sau pionier? Sau feldmareșal în armata Israelului? (În acea vreme ajunsesem în adâncul inimii la concluzia că scriitorii sunt cam impostori și chiar cam ridicoli.)

În al doilea rând trebuia să nu le stau în cale.

Trebuia să fiu non-existent, invizibil.

Conversația lor de la cafenea dura cel puțin șaptezeci de ore în șir și pe toată durata acestei eternități trebuia să întrupez o prezență și mai tăcută decât a ventilatorului din tavan care zumzăia ușurel.

Pedeapsa pentru abuzul de încredere în prezența străinilor putea fi arestul complet în casă, din momentul în care ajungeam de la școală, în fiecare zi, timp de o săptămână, sau pierderea privilegiului de a mă juca cu prietenii, sau anularea dreptului de a citi în pat în următoarele douăzeci de zile.

Marele premiu pentru o sută de ore de singurătate era o înghețată. Sau chiar porumb fiert.

Aproape niciodată nu aveam voie să mănânc înghețată, căci era dăunătoare pentru gât și te făcea să răcești. Cât despre porumbul fiert, care se vindea la colțuri de stradă dintr-un vas cu apă clocotită așezat pe un primus, acel porumb fierbinte, aromat, pe care bărbatul cel neras ți-l înfășura într-o frunză verde și-l presăra cu sare, nu-mi era îngăduit aproape

niciodată, pentru că bărbatul cel neras arăta clar nespălat, iar prin apa lui probabil că mișunau în voie germenii. „Însă dacă Înălțimea Voastră se poartă desăvârșit azi la Café Atara, i se va îngădui să aleagă în drum spre casă: înghețată ori porumb fiert, ce preferă.“

Așa că acolo, în cafenele, pe fondul unor conversații nesfârșite între părinții mei și prietenii lor, despre politică, istorie, filozofie și literatură, despre luptele pentru putere dintre profesori și intrigile redactorilor și editorilor, conversații al căror conținut nu-l puteam înțelege, acolo am devenit treptat un mic spion.

Am creat un mic joc pe care îl puteam juca ore în șir fără să mă mișc, fără să vorbesc, fără accesorii, nici măcar creion și hârtie. Mă uitam la străinii din cafenea și încercam să ghicesc, după hainele și gesturile lor, după ziarele pe care le citeau sau băuturile pe care le comandau, cine sunt, de unde vin, ce fac, ce au făcut înainte de a intra acolo și unde se duc de acolo. Acea femeie care tocmai zâmbise singură de două ori – încercam să deduc după expresia ei la ce se gândește. Acel tânăr slab, cu șapcă, nu-și lua ochii de la ușă și era dezamăgit de câte ori intra cineva: la ce se gândește? Cum arată persoana pe care o așteaptă? Îmi ciuleam urechile și prindeam din aer frânturi din discuții. Mă aplecam și-mi mijeam ochii să văd ce citește fiecare. Observam cine se grăbește să plece și cine se instalează pentru multă vreme.

Pe baza unor semne exterioare nesigure, născoceam povești complicate, dar captivante, despre viața lor. De exemplu, acea femeie cu buze crispate de amărăciune și rochie decoltată care ședea la o masă din colț învăluită într-un nor gros de fum de țigară: în răstimpul unei ore bătute de ceasul mare de pe peretele din spatele casei de marcat de trei ori s-a ridicat, a dispărut la toaleta doamnelor și s-a întors să șadă în fața cănii goale, fumând țigară după țigară cu portțigaretul ei cafeniu, aruncând din când în când o privire către personajul bronzat, cu vestă, așezat la o masă de lângă cuierul cu pălării. O dată s-a ridicat și s-a dus la bărbatul cu vestă, s-a aplecat, i-a spus câteva cuvinte la care el a răspuns doar înclinând capul, și acum ea șade iar și fumează. Câte posibilități există! Cât de amețitor de bogat e caleidoscopul de intrigi și povești pe care le pot țese din aceste fragmente! Sau poate că l-a întrebat doar dacă poate să-i dea ei ziarul pe care îl citește, după ce termină.

Ochii mei încearcă zadarnic să se ferească de profilul pieptului bogat al femeii, dar când îi închid el se apropie, pot să-i simt căldura, aproape că îmi învăluie fața. Genunchii încep să-mi tremure. Femeia își așteaptă iubitul, care i-a promis că vine, dar a uitat, și de aceea șade ea aici fumând cu atâta disperare țigară după țigară, bând șvarț după șvarț, ca să-i dispară nodul din gât. Dispare din când în când la toaleta doamnelor ca să-și pudreze fața și să-și ascundă urmele de lacrimi. Chelnerița i-a adus bărbatului cu vestă o cupă de lichior, ca să-și înece amarul pentru că nevasta l-a părăsit pentru un iubit mai tânăr. Poate că exact în acest moment perechea e îmbarcată pe un vapor al iubirii, dansând, cu obrajii lipiți, la lumina lunii care se reflectă în ocean, la un bal dat de căpitan, muzica visătoare de la cinematograful Edison plutind în jurul lor în vreme ce dansează, în drum spre vreo stațiune scandaloasă: St. Moritz, San Marino, San Francisco, Sa~o Paulo, Sans Souci.

Îmi țes mai departe pânza. Iubitul mai tânăr, pe care mi-l imaginez cu chipul marinarului mândru, viril, de pe pachetul de tutun Nelson Navy Cut, este de fapt bărbatul care i-a promis femeii ce fumează țigară după țigară că se va întâlni cu ea aici astă-seară, iar acum el e hăt departe. Ea așteaptă în zadar. „Şi dumneavoastră, domnule, ați fost lăsat baltă? Şi dumneavoastră, ca și mine, ați fost lăsat singur-singurel?“ Iată cum i s-a adresat, în limbajul vechilor povestiri romantice, bărbatului cu vestă când s-a dus la masa lui, puțin mai înainte, s-a aplecat către el, iar el i-a răspuns dând din cap. În curând cei doi abandonați vor pleca din cafenea împreună, și afară, pe stradă, se vor lua de braț fără să fie

nevoie de cuvinte.

Unde o să meargă împreună?

Închipuirea mea pictează bulevarde și parcuri, o bancă luminată de lună, o alee ce duce la o căsuță din spatele unui zid din piatră, lumina lumânărilor, obloane închise, muzică, și aici povestea îmi devine prea dulce și cumplită ca să mi-o mai spun sau ca să o îndur, și mă grăbesc să o părăsesc. În schimb îmi ațintesc privirea asupra celor doi bărbați de vârstă mijlocie, de la o masă apropiată de a noastră, care joacă șah și vorbesc ebraică germană. Unul din ei suge și mângâie o pipă neaprinsă din lemn roșiatic, celălalt își șterge din când în când transpirația invizibilă de pe fruntea înaltă cu o batistă în carouri. O chelneriță vine și îi șoptește ceva bărbatului cu pipa, care îi cere celuilalt scuze în ebraica lui germană, îi cere scuze și chelneriței și traversează localul către telefonul aflat lângă ghișeul pentru servit. Când termină de vorbit închide, stă o clipă acolo, arătând stingher și pierdut, apoi se împleticește până la masa lui și se pare că îl roagă pe partenerul de șah să-l scuze, apoi îi explică ceva, în germană de data aceasta, pune grăbit pe masă câteva monede și se întoarce să plece; prietenul lui e supărat și încearcă aproape cu forța să-i pună banii înapoi în buzunar, dar celălalt se împotrivește, și deodată monedele zăngănesc pe podea pe sub câteva mese, iar cei doi domni s-au oprit din ciorovăială și s-au lăsat în genunchi ca să le culeagă.

Prea târziu: am hotărât deja că sunt veri, singurii supraviețuitori ai unei familii asasinate de nemți. Le-am îmbogățit deja povestea cu o moștenire enormă și un testament excentric conform căruia câștigătorul partidei de șah va primi două treimi din moștenire, în vreme ce învinsul va trebui să se mulțumească cu o treime. Apoi introduc în poveste o orfană de vârsta mea care a fost trimisă din Europa cu Aliya Tineretului într-un kibbutz sau o instituție de învățământ, și ea, nu jucătorii de șah, este adevărata moștenitoare. În acest punct intru eu însumi în poveste, în rolul cavalerului în armură strălucitoare, apărătorul orfanilor, care va smulge moștenirea legendară din ghearele celor ce nu au dreptul la ea și o va înapoia posesoarei îndreptățite, nu pe degeaba, ci în schimbul iubirii. Dar când ajung la iubire ochii mi se închid iar și simt nevoia presantă să opresc brusc povestea și să încep să spionez altă masă. Sau pe chelnerița șchioapă cu ochii ei negri, profunzi. Şi acesta este, se pare, începutul vieții mele de scriitor: în cafenele, așteptând înghețata sau porumbul fiert.

*

Până în ziua de azi șterpelesc așa. Mai ales de la străini. Mai ales în locuri publice aglomerate. La coada de la clinică, de exemplu, sau în vreo sală de așteptare de la servicii publice, în gară sau în aeroport. Uneori chiar și când conduc mașina, într-un ambuteiaj, privind pe furiș în mașina de lângă mine. Privind pe furiș și născocind povești. Privind iarăși pe furiș și născocind alte povești. De unde vine ea, după haine, expresie, gesturile cu care își reface machiajul? Cum arată casa ei? Cum arată soțul ei? Sau iată-l pe băiatul acela cu favoriți demodat de lungi, care ține telefonul mobil în mâna stângă, în vreme ce cu cealaltă mână face mișcări de tăiere, semne de exclamație, semnale de îngrijorare: de ce se pregătește să zboare mâine la Londra? Ce afacere i se prăbușește? Cine îl așteaptă acolo? Cum arată părinții lui? De unde vin? Cum arăta când era mic? Şi cum are de gând să-și petreacă seara și noaptea după ce aterizează la Londra? (Acum nu mă mai opresc îngrozit la ușa dormitorului. Plutesc înăuntru, nevăzut.)

Dacă străinii îmi prind privirea cercetătoare, le zâmbesc absent, în chip de scuză, și mă uit în altă parte. Nu vreau să-i stingheresc. Trăiesc cu teama că voi fi prins asupra faptului

și o să mi se ceară să dau explicații. Dar, oricum, după un minut sau două nu mai am nevoie să-i privesc pe furiș pe eroii poveștilor mele accidentale; am văzut destul. O jumătate de minut și sunt prinși în invizibilul meu aparat foto de paparazzi.

De exemplu, așteptând la casa de la supermarket: femeia din fața mea e scundă și durdulie, la patruzeci și ceva de ani, foarte atrăgătoare pentru că ceva din atitudinea sau din expresia ei sugerează că a încercat tot ce se poate și acum nu mai poate fi șocată; chiar și cea mai ciudată experiență nu va reuși decât să-i trezească o curiozitate amuzată. Tânărul soldat cu aer melancolic din spatele meu, care n-are decât vreo douăzeci de ani, o ațintește cu o privire lihnită pe femeia aceasta cunoscătoare. Fac o jumătate de pas într-o parte, ca să nu-i împiedic privirea, și pregătesc pentru ei o odaie cu covor gros, închid obloanele, stau rezemat cu spatele de ușă, și acum viziunea e în plină desfășurare, cu toate amănuntele, inclusiv nota comică a febrilității lui sfielnice și nota înduioșătoare a generozității ei milostive. Până ce femeia de la casă trebuie să ridice vocea: Următorul, vă rog! Cu un accent care nu e de-a binelea rusesc, ci poate că vine dintr-o republică din Asia Centrală? Şi iată-mă deja la Samarkand, în minunata Bukhara: cămile bactriene, moschei din piatră trandafirie, săli de rugăciune rotunde cu cupole senzuale și covoare mă însoțesc în stradă, cu cumpărăturile mele.

*

După ce mi-am făcut stagiul în armată, în 1961, Comitetul kibbutzului Hulda m-a trimis la Ierusalim să studiez doi ani la Universitatea Ebraică. Am studiat literatura pentru că în kibbutz era nevoie urgentă de un profesor de literatură și am studiat filozofia pentru că am stăruit să o fac. În fiecare duminică, de la patru la șase după-masa, ne adunam o sută de studenți în marea sală din Clădirea Meiser să-l ascultăm pe profesorul Samuel Hugo Bergman ținând o prelegere despre „Filozofia în dialoguri, de la Kierkegaard la Martin Buber“. Şi mama mea, Fania, a studiat filozofia cu profesorul Bergman în anii ’30, când Universitatea era încă pe muntele Scopus, înainte să se mărite cu tata, și avea amintiri dragi despre el. În 1961 Bergman se pensionase deja, era profesor emerit, dar eram fascinați de înțelepciunea lui lucidă, aprigă. Mă electriza gândul că bărbatul care stătea în fața noastră fusese coleg de școală cu Kafka la Praga și, așa cum ne-a spus odată, chiar a stat în aceeași bancă cu el doi ani, până ce a apărut Max Brod și i-a luat locul lângă Kafka.

În iarna aceea Bergman ne-a invitat pe cinci sau șase dintre discipolii lui preferați sau cei mai interesanți să mergem la el acasă pentru câteva ore, după cursuri. În fiecare duminică, la ora opt, luam autobuzul 5 din campusul nou, de pe Givat Ram, până la modestul apartament din Rehavia al profesorului Bergman. Un miros plăcut de cărți vechi, pâine proaspătă și mușcate umplea întotdeauna încăperea. Şedeam pe canapea sau pe jos, la picioarele marelui nostru maestru, prieten din copilărie cu Kafka și Martin Buber și autor al cărților din care am învățat istoria epistemologiei și principiile logicii. Așteptam în tăcere să grăiască. Samuel Hugo Bergman era un bărbat viguros, în ciuda vârstei înaintate. Cu coama lui de păr alb, ridurile ironice, amuzate, din jurul ochilor, o privire străpungătoare care arăta sceptică și totuși nevinovată ca a unui copil curios, Bergman semăna izbitor cu Albert Einstein în fotografiile de la bătrânețe. Cu accentul lui din Europa Centrală, se plimba prin limba ebraică nu cu pas firesc, ca și cum ar fi fost în largul lui, ci cu un soi de exaltare, ca un pretendent fericit că iubita l-a acceptat în sfârșit și hotărât să se depășească pe sine ca să-i dovedească ei că n-a ales greșit.

Aproape unicul subiect care îl interesa pe profesorul nostru la aceste întâlniri era

supraviețuirea sufletului sau șansele, dacă este vreuna, de existență după moarte. Despre asta ne-a vorbit în serile de duminică în toată acea iarnă, cu ploaia biciuind ferestrele și vântul urlând în grădină. Uneori ne cerea părerea și asculta cu atenție, deloc ca un profesor răbdător care îndrumă pașii elevilor, ci mai curând ca un om care ascultă o anumită notă dintr-o piesă muzicală complicată, ca să hotărască dacă e corectă sau falsă.

— Nimic, ne-a spus el într-una din serile de duminică, și eu n-am uitat, în așa măsură încât cred că pot repeta aproape cuvânt cu cuvânt ce-a spus, nu dispare vreodată. Însuși cuvântul „dispare“ implică faptul că universul este, ca să zic așa, finit, și că este posibilă plecarea din el. Dar ni-i-i-mic (lungea anume cuvântul) nu poate pleca vreodată din univers. Şi nimic nu poate intra în el. Nici un firișor de praf nu poate să apară sau să dispară. Materia se transformă în energie și energia în materie, atomii se adună și se risipesc, totul se schimbă și este transformat, dar ni-i-i-mic nu poate trece vreodată de la a fi la a nu fi. Nici măcar cel mai mic perișor care crește pe coada vreunui virus. Conceptul de infinit este într-adevăr deschis, infinit de deschis, dar în același timp este și închis, și etanșat. Nimic nu pleacă și nimic nu intră.

Pauză. Un surâs șiret și inocent s-a întins ca un răsărit de soare peste peisajul încrețit al feței lui puternice, fascinante:

— Şi atunci de ce, dacă poate cineva să-mi explice și mie, o țin ei morțiș că singura excepție de la regulă, singurul lucru dintre toate care e sortit pieirii, care poate să devină nimic, singurul lucru dintre toate care e sortit curmării, în întregul univers din care nici măcar un atom nu poate fi eliminat, este sărmanul meu suflet? Oare totul, fiece firișor de praf, fiece strop de apă o să continue să existe veșnic, chiar dacă în forme diferite, în afară de sufletul meu?

— Nimeni, a murmurat un tânăr geniu deștept dintr-un ungher al încăperii, n-a văzut vreodată sufletul.

— Nu, a fost pe dată de acord Bergman. Nici nu întâlnești legile fizicii sau matematicii într-o cafenea. Sau înțelepciunea, sau nesăbuința, sau dorința, sau teama. Nimeni n-a luat încă un eșantion de bucurie sau de dor și l-a pus într-o eprubetă. Dar cine este, tânărul meu prieten, cel care îți vorbește în clipa asta? Sunt umorile lui Bergman? Splina lui? Poate că vorbește intestinul gros al lui Bergman? Cine a fost acela care, scuză-mă că spun asta, a lățit zâmbetul acela deloc plăcut pe fața ta? Nu era sufletul tău? Erau cartilajele tale? Sucurile tale gastrice?

Altă dată a spus:

— Ce ne așteaptă după ce murim? Ni-i-i-meni nu știe. În nici un caz nu știe ceva care poate fi verificat sau demonstrat. Dacă vă spun în seara asta că aud uneori vocea morților și că îmi pare mult mai limpede și mai inteligibilă decât cele mai multe dintre vocile celor vii, sunteți îndreptățiți să ziceți că bătrânul ăsta a dat în mintea copiilor. Şi-a pierdut mințile de groaza morții iminente. Așadar, n-o să vă vorbesc în seara asta despre voci, în seara asta o să vorbesc despre matematică: dat fiind că ni-i-i-meni nu știe dacă e ceva de cealaltă parte a morții noastre sau dacă nu este nimic, putem deduce din această completă ignoranță că șansele ca să fie ceva acolo sunt exact la fel de mari ca șansele să nu fie nimic. Cincizeci la sută pentru pieire și cincizeci la sută pentru supraviețuire. Pentru un evreu ca mine, un evreu din Europa Centrală, din generația holocaustului nazist, o astfel de probabilitate a supraviețuirii nu e rea deloc.

Gershom Scholem, prietenul și rivalul lui Bergman, a fost și el fascinat și poate chiar chinuit de problema vieții de după moarte. În dimineața în care i-au anunțat la radio moartea, am scris:

Gershom Scholem a murit în noaptea asta. Şi acum știe.

Şi Bergman știe acum. Şi Kafka. La fel și mama și tatăl meu. Şi prietenii și cunoștințele lor și cei mai mulți dintre bărbații și femeile din acele cafenele, atât cei pe care i-am folosit ca să-mi spun singur povești, cât și cei uitați cu desăvârșire. Cu toții știu acum. Într-o zi o să știm și noi. Iar până atunci o să continuăm să culegem mici amănunte. Pentru orice eventualitate.

51

Pe când eram în clasele a patra și a cincea la școala Tachkemoni eram un copil de un naționalism înverșunat. Am scris un roman istoric în serial intitulat *Sfârșitul domniei lui Iuda* și câteva poezii despre cucerire și despre măreția națională, care semănau cu versurile patriotice ale bunicului Aleksandr și voiau să imite marșurile naționaliste ale lui Vladimir Jabotinski, cum este Imnul Beitar: „… Sângele dă-ți, și sufletul prinos! / Sporește ardoarea / I-un smârc nemișcarea / Al luptei noastre țel e luminos!“ Eram influențat și de cântecul partizanilor evrei din Polonia și al răsculaților din ghetou: „… Sângele ni-l vărsăm, ce-are-a face? / Spiritul nostru cu fapte viteze-nflorește!“ Şi de poeziile lui Saul Cernikovski pe care mi le citea adesea tata, cu patos tremurător în voce: „…un cânt de foc și sânge! / Deci, sus pe deal, supune valea, și tot ce vezi cu ochii – cucerește!“ Poezia care mă entuziasma cel mai tare era *Ostașii fără de nume*, de Avraham Stern, alias Yair, conducătorul Bandei lui Stern. O recitam cu patos, dar în șoaptă, în pat, după ce eram trimis la culcare: „Suntem fără de nume ostași, libertății deplin căuzași; / Împrejur umbra morții răsare. / În veci ne-am angajat în asalt necurmat – / Pân’ la ultima noastră suflare… / În ziua în roșu-mbrăcată, cu sângele nostru scăldată / În a nopții de chinuri fântână, / Peste orașe ca și peste sate, steagul nostru în vânt se va zbate / Căci dreptatea la luptă ne mână!“

Torentele de sânge, pământ, foc și fier mă îmbătau. Mă închipuiam iar și iar căzând eroic pe câmpul de luptă, îmi închipuiam tristețea și mândria părinților mei, și în același timp, fără vreo contradicție, după moartea mea eroică, după ce savuram înlăcrimat entuziasmantele discursuri funebre rostite de Ben Gurion, Begin și Uri Tsvi, după ce jeleam după mine și admiram cu emoție și cu un nod în gât statuile de marmură și cântecele de laudă în memoria mea, întotdeauna mă ridicam viu și nevătămat din moartea temporară, scăldat în autoadmirație, mă numeam singur comandant suprem al forțelor armate israeliene și îmi conduceam legiunile la eliberarea prin sânge și foc a tot ceea ce viermele lui Iacob cel efeminat și crescut în diaspora nu cutezase să smulgă din mâinile dușmanului.

*

Menachem Begin, legendarul comandant din ilegalitate, era în acea vreme cel mai mare dintre idolii copilăriei mele. Chiar și mai devreme, în ultimul an al Mandatului Britanic, comandantul fără nume al mișcării ilegale îmi aprinsese imaginația. În minte îi vedeam forma învăluită în nori de triumf biblic. Mi-l închipuiam în cartierul lui general secret din râpele sălbatice ale Deșertului Iudaic, desculț, încins cu o curea de piele, aruncând scântei ca profetul Ilie printre stâncile Muntelui Carmel, trimițând ordine din peștera lui retrasă prin niște tineri cu înfățișare nevinovată. Noapte după noapte brațul lui lung ajungea până în inima forței britanice de ocupație, dinamitând cartiere generale și instalații militare, trecând prin ziduri, aruncând în aer depozite de muniții, revărsându-și mânia asupra fortărețelor inamicului care era numit în afișele compuse de tata „dușmanul anglo-nazist“, „Amalek“, „perfidul Albion“. (Mama a spus odată despre englezi: „Amalek sau nu, cine știe dacă n-o să le ducem curând dorul“.)

După ce a fost întemeiat statul Israel, comandantul suprem al forțelor ilegale evreiești și-a părăsit în sfârșit ascunzătoarea, și poza i-a apărut într-o zi în ziar, deasupra numelui:

nu ceva eroic ca Ari Ben-Shimshon sau Ivriahu Ben-Kedumin, ci Menachem Begin. Am fost șocat: numele Menachem Begin s-ar fi potrivit unui negustor de mărunțișuri vorbitor de idiș din strada Zephaniah sau unui tip cu dinți de aur care confecționează *sheitel*-e și corsete pe strada Geula. Mai mult, spre dezamăgirea mea, eroul copilăriei arăta în fotografia din ziar ca un bărbat șubred și slăbănog, cu ochelari mari cățărați pe fața palidă. Doar mustața stătea mărturie puterilor lui ascunse; însă după câteva luni mustața a dispărut. Chipul, vocea, accentul și dicția domnului Begin nu-mi aminteau de cuceritorii biblici ai Canaanului sau de Iuda Macabeul, ci de profesorii mei plăpânzi de la școala Tachkemoni, care erau și ei bărbați debordând de fervoare naționalistă și de mânie dreaptă, însă din spatele eroismului lor izbucneau câteodată o ipocrizie nervoasă și o acreală tăinuită.

*

Şi într-o bună zi, mulțumită lui Menachem Begin, mi-am pierdut brusc dorința de „sângele să-mi dau, și sufletul prinos“ și de „să lupt pentru țelul luminos“. Am abandonat ideea că „i-un smârc nemișcarea“; după o vreme am ajuns la părerea opusă.

O dată la câteva săptămâni, jumătate de Ierusalim se aduna la ora unsprezece, sâmbătă dimineața, ca să asculte discursurile înflăcărate ale lui Menachem Begin la adunările mișcării Herut din sala de conferințe Edison, care era cea mai mare sală din oraș. Pe fațada ei erau afișe mari care anunțau apariția iminentă a Operei Israelului, sub bagheta lui Fordhaus Ben-Zisi. Bunicul își punea cu această ocazie minunatul lui costum negru și o cravată de satin bleu. Un triunghi de batistă albă răsărea din buzunarul de la piept ca un fulg de zăpadă într-un val de căldură. Când am intrat în sala de conferințe, cu o jumătate de oră înainte de începerea adunării, și-a ridicat pălăria în toate direcțiile, salutând, și chiar s-a înclinat în fața prietenilor săi. Am mers alături de bunicul, solemn și frumos pieptănat, cu cămașă albă și pantofi lustruiți, până la rândul al doilea sau al treilea, unde erau rezervate locuri de onoare pentru cei ca bunicul Aleksandr, membri ai comitetului de la Ierusalim al „Mișcării Herut – fondată de Irgun, Organizația Militară Națională“. Ne-am așezat între profesorul Yosef Yoel Rivlin și domnul Eliahu Meridor sau între doctorul Israel Sheib-Eldad și domnul Hanoch Kalai, sau lângă domnul Isak Remba, redactorul ziarului *Herut*.

Sala era deja plină până la refuz cu suporteri ai Irgunului și admiratori ai legendarului Menachem Begin, aproape toți bărbați, printre care părinții multor dintre colegii mei de clasă de la Tachkemoni. Însă exista o linie fină de demarcație, invizibilă, între primele trei-patru rânduri, rezervate membrilor de frunte ai intelectualității, veteranilor din campaniile Frontului Național, activiștilor din mișcarea revizionistă, foștilor comandanți ai Irgunului, care veneau mai ales din Polonia, Lituania, Rusia albă și Ucraina, și gloata de sefarzi, bukharieni, yemeniți, kurzi și evrei din Alep care umpleau restul sălii. Această gloată ușor de atâțat umplea galeriile și gangurile, se înghesuia în pereți și se revărsa în foaier și în piața din fața sălii de conferințe. În primele rânduri vorbirea era naționalistă, vorbire revoluționară cu înclinație către victoriile glorioase, și citau din Nietzsche și Mazzini, dar era o atmosferă dominantă mic-burgheză de bună-creștere și curtoazie: pălării, costume și cravate, etichetă și un anumit formalism de salon, plin de înfloriturі, care chiar și atunci, la începutul anilor ’50, avea un iz de mucegai și naftalină.

În spatele acestui miez se întindea un ocean de credincioși adevărați și înflăcărați, o gloată loială, devotată, de mici comercianți, prăvăliași, muncitori, mulți dintre ei cu calote, venind direct de la sinagogă ca să-l asculte pe eroul lor, conducătorul lor, domnul Begin,

evrei îmbrăcați sărăcăcios, care munceau din greu, vibrând de idealism, cu inima fierbinte, supărăcioși, ușor de ațâțat și gălăgioși.

La începutul adunării au intonat cântece ale Beitarului și la urmă au cântat imnul Mișcării și imnul de stat, *Hatikva*. Scena era împodobită cu o mulțime de steaguri israeliene, o fotografie uriașă a lui Vladimir Jabotinski, erau două rânduri perfect aliniate de membri ai Tineretului Beitar, strălucitori în uniformele lor și cu cravate negre – tare mai râvneam să intru în rândurile lor când aveam să mă fac mai mare – și lozinci mobilizatoare ca „Jotapata, Masada, Beitar!“, „De te-oi uita, o, Ierusalimule, fie ca mâna mea dreaptă să sece!“ și „Prin sânge și foc Iudeea s-a prăbușit, prin sânge și foc Iudeea se va înălța iarăși!“

După câteva cuvântări „de încălzire“ rostite de membrii comitetului filialei din Ierusalim, toată lumea a părăsit deodată scena. Chiar și cei din Tineretul Beitar au mărșăluit afară. Peste sala de conferințe Edison s-a lăsat o tăcere profundă, evlavioasă, ca un foșnet ușor de aripi. Toți ochii erau ațintiți asupra scenei goale și toate inimile erau pregătite pentru ce avea să vină. Această tăcere plină de așteptare a durat destul de mult și deodată ceva s-a mișcat în spatele scenei, cortina de catifea s-a despicat și un bărbat scund și slab, singur, a pășit grațios până la microfon și a rămas în picioare în fața publicului, cu capul aplecat modest, ca și cum ar fi fost copleșit de propria sfială. De-abia după câteva secunde de tăcere pătrunsă de venerație s-au înălțat din public câteva aplauze șovăielnice, ca și cum mulțimii nu-i venea să-și creadă ochilor, ca și cum ar fi fost buimăciți, de fiecare dată, să descopere că Begin nu e un uriaș care aruncă pe gură flăcări, ci un bărbat firav, arătând aproape șubred. Dar pe dată au izbucnit în aplauze, iar în spate aplauzele s-au transformat rapid în urlete de afecțiune care au însoțit aproape întreg discursul lui Begin.

Câteva secunde bărbatul a stat nemișcat, cu capul aplecat, cu umerii căzuți, ca și cum ar fi spus: „Nu merit aceste semne de aprobare“, sau „Sufletul meu este înclinat până în praf sub povara iubirii voastre“. Apoi și-a întins brațele de parcă ar fi binecuvântat mulțimea, a zâmbit timid, a făcut liniște și a început șovăielnic, ca un tânăr actor cuprins de trac:

— Sabat bun tuturor, fraților și surorilor. Camarazilor evrei. Locuitori ai Ierusalimului, veșnicul nostru oraș sfânt.

Şi s-a oprit. Dintr-odată a spus liniștit, trist, aproape funebru:

— Fraților și surorilor. Acestea sunt zile triste pentru iubitul nostru stat tânăr. Zile din cale-afară de grele. Zile cumplite pentru noi toți.

Încetul cu încetul și-a învins tristețea, și-a adunat puterile și a continuat, încă liniștit, dar cu o forță reținută, ca și cum dincolo de vălul calmului pândea o amenințare înăbușită, dar foarte gravă:

— Din nou dușmanii noștri scrâșnesc din dinți în întuneric și urzesc răzbunare pentru înfrângerea rușinoasă pe care i-am făcut să o sufere pe câmpul de luptă. Marile Puteri uneltesc iarăși. Nu e o noutate. La fiecare generație sunt oameni ce se ridică împotriva noastră, să ne nimicească. Dar noi, fraților și surorilor, îi vom înfrunta iarăși. Așa cum i-am înfruntat nu o dată sau de două ori, ci în multe rânduri în trecut. Îi vom înfrunta cu curaj și dăruire. Cu capul sus. Niciodată, niciodată n-or să mai vadă națiunea asta în genunchi. Niciodată! Până la ultima generație!

La cuvintele „Niciodată, niciodată“ a ridicat vocea până la un strigăt răsunător scos din inimă, plin de vibrații îndurerate. De data asta publicul n-a strigat, ci a urlat cu turbare și teamă.

— Cel Veșnic al lui Israel, a spus el cu o voce liniștită, autoritară, ca și cum tocmai s-ar fi întors de la o ședință operativă de la cartierul general al Celui Veșnic al lui Israel,

Stânca lui Israel, se va înălța iarăși și va zădărnici și va sfărâma toate urzelile dușmanilor noștri.

Acum mulțimea era îmbătată de recunoștință și de afecțiune, lucru pe care îl exprima scandând „Begin! Begin!“. Şi eu am țâșnit în picioare și i-am urlat numele cu toată puterea pe care am reușit s-o adun în vocea mea, care în acea vreme era în schimbare.

— Cu o condiție, a spus vorbitorul solemn, aproape aspru, ridicându-și mâna, și apoi s-a oprit, ca și cum ar fi cântărit natura acestei condiții și s-ar fi întrebat dacă se cuvine sau nu să o împărtășească publicului. O condiție unică, crucială, vitală, fatidică.

Iar s-a oprit. Capul i s-a aplecat. Ca și cum ar fi fost încovoiat de cumplita povară a condiției. Publicul asculta atât de concentrat, încât auzeam zumzetul ventilatoarelor de pe tavanul înalt al sălii.

— Cu condiția ca în fruntea noastră, fraților și surorilor, să fie o conducere națională, și nu o adunătură de evrei din ghetou panicați care se tem și de umbra lor! Cu condiția ca guvernul cel nevolnic – care ne face nevolnici –, înfrânt, defetist, demn de dispreț al lui Ben Gurion să facă loc pe dată unui guvern evreiesc mândru și cutezător, un guvern de criză care să știe cum să-i facă pe dușmani să tremure de groază, întocmai cum armata noastră glorioasă, armata Israelului, aduce teamă și tremur în inimile tuturor inamicilor Israelului, oriunde s-ar afla ei!

La aceste vorbe tot publicul a clocotit și a părut că-și sfărâmă malurile. Pomenirea „guvernului demn de dispreț al lui Ben Gurion“ a stârnit fornăieli de ură și dispreț din toate părțile. De la una dintre galerii cineva a strigat răgușit „Moarte trădătorilor!“, și din alt colț al sălii s-a înălțat scandarea sălbatică „Begin prim-ministru, Ben Gurion du-te acasă!“.

Însă vorbitorul i-a făcut să tacă și a declarat lent, calm, ca un profesor care își dojenește elevii:

— Nu, fraților și surorilor. Nu aceasta este calea. Strigătele și violența nu sunt calea cea dreaptă, ci alegerile pașnice, pline de respect, democratice. Nu cu metodele acelor roșii, nu cu înșelăciune și huliganism, ci cu purtarea integră și demnă pe care am învățat-o de la marele nostru mentor Vladimir Jabotinski. Curând o să-i vedem cum își iau tălpășița, nu cu ură între frați, nu cu răzmeriță, ci cu dispreț rece. Da, o să-i facem să-și ia tălpășița pe toți cei care vând pământul patriei noastre și pe cei care și-au vândut sufletele lui Stalin. Înfumuraţii ăia din kibbutzuri, și tiranii aroganți, condescendenți, din Histadrutul bolșevic, toți Jdanovii meschini laolaltă cu tâlharii cei mari. Afară cu ei! Nu ne tot împuiază ei urechile cu munca manuală și asanarea mlaștinilor? Păi, foarte bine. O să-i trimitem, cu ma-a-are respect, să facă niște muncă manuală. Au uitat de mult ce înseamnă vorba „muncă“. Va fi interesant să vedem dacă vreunul dintre ei mai știe să țină o cazma! Noi, fraților și surorilor, o să facem o treabă bună cu asanarea mlaștinilor – foarte curând, fraților și surorilor, foarte curând, aveți un pic de răbdare –, o să asanăm o dată pentru totdeauna mlaștina acestui guvern laburist! O dată pentru totdeauna, fraților și surorilor! O vom asana definitiv, ireversibil! Acum repetați după mine, oameni buni, ca un singur om, tare și limpede, acest jurământ solemn: O dată pentru totdeauna! O dată pentru totdeauna! O dată pentru totdeauna! Ireversibil! Ireversibil! Ireversibil![28]

28. Discursul lui Begin este reconstruit din amintire și din experiență. (N. a.)

Mulțimea a înnebunit. Şi eu. Ca și cum am fi devenit cu toții celule ale unui singur trup uriaș, arzând de mânie, clocotind de indignare.

*

Şi acesta este punctul în care s-a întâmplat. Căderea. Izgonirea din rai. Domnul Begin a vorbit mai departe despre războiul iminent şi despre cursa înarmărilor care se desfăşura în întreg Orientul Mijlociu. Însă domnul Begin vorbea ebraica generaţiei sale şi era evident că nu ştia de schimbările de sens. O linie de demarcaţie îi separa pe cei sub vârsta de aproximativ douăzeci şi cinci de ani, care crescuseră în Israel, de cei peste această vârstă sau care învăţaseră ebraica din cărţi. Cuvântul care pentru domnul Begin, ca şi pentru alţii din generaţia sa, din toate partidele, însemna „armă“, pentru noi ceilalţi însemna organul sexual masculin şi nimic altceva. Iar verbul lui, „a înarma“, însemna pentru noi acţiunea corespunzătoare.

Domnul Begin a luat câteva înghiţituri de apă, a privit atent publicul, a dat din cap de câteva ori, ca şi cum şi-ar fi dat singur dreptate sau s-ar fi plâns şi, cu o voce răguşită, acuzatoare, ca un procuror care înşiră nişte acuzaţii incontestabile, s-a lansat în tiradă:

— Preşedintele Eisenhower i-o trage regimului Nasser!

Bulganin i-o trage lui Nasser!

Guy Mollet şi Anthony Eden i-o trag lui Nasser!

Întreaga lume le-o trage duşmanilor noştri arabi zi şi noapte!

Pauză. Vocea i s-a umplut de ură şi dispreţ:

— Dar cine i-o va trage guvernului Ben Gurion?

O tăcere uluită s-a instalat în sală. Însă domnul Begin n-a observat. Şi-a înălţat vocea şi a croncănit triumfător:

— Dacă eu aş fi prim-ministru astăzi – toată lumea, toată lumea ne-ar trage-o nouă!! Toa-tă lu-mea!!

S-au auzit câteva aplauze slabe de la askenazii din primele rânduri. Însă restul celor din mulţimea imensă şovăiau, părând că nu-şi pot crede urechilor, sau poate că erau şocaţi. În acel moment de tăcere stânjenită numai un copil naţionalist, un copil de doisprezece ani care era implicat politic până în vârful unghiilor, un beginit devotat cu cămaşă albă şi pantofi bine lustruiţi, nu a reuşit să se abţină şi a izbucnit în râs.

Copilul încerca din răsputeri să-şi stăpânească râsul, îi venea să intre în pământ de ruşine, însă râsul lui contorsionat, isteric, era de neoprit: era un râs sugrumat, aproape cu lacrimi, un râs răguşit cu urlete stridente, un râs care semăna cu suspinul şi cu sufocarea.

Priviri îngrozite şi alarmate îl aţinteau din toate părţile. De fiecare parte sute de degete erau apăsate pe sute de buze, în vreme ce-l şâşâiau şi ştştâiau. Ruşine! Scandal! Personajele importante din jur se uitau mânioase, cu reproş, la bunicul Aleksandr care era oripilat. Copilul avea impresia că departe, în fundul sălii, un râs turbulent a răsunat ca un ecou, urmat de altul. Dar acele râsete, dacă au fost cu adevărat, izbucniseră în suburbiile îndepărtate ale naţiunii, în vreme ce râsul lui explodase în mijlocul celui de-al treilea rând, care era plin de veterani din Beitar şi demnitari din Herut, cu toţii personaje bine-cunoscute şi respectabile.

Şi acum vorbitorul l-a observat şi şi-a întrerupt discursul; aştepta răbdător, cu un zâmbet indulgent, plin de tact, în vreme ce bunicul Aleksandr, roşu la faţă şi clocotind ca un om a cărui lume s-a prăbuşit în jurul lui, a înşfăcat urechea copilului, l-a ridicat furios în picioare şi l-a târât de ureche, în faţa întregului rând trei, în faţa înghesuiţilor iubitori ai patriei din Ierusalim, zbierând disperat în vreme ce smucea şi trăgea. (Cam aşa trebuie să fi fost târât bunicul Aleksandr însuşi până la rabinul din New York de către formidabila bunică Shlomit atunci când, după ce se logodise cu ea, s-a îndrăgostit brusc de altă doamnă pe vapor, în drum către America.)

Şi după ce toți trei au ieșit din sala de conferințe Edison, cel care târa, clocotind de furie, cel care era târât, înecându-se și râzând cu lacrimi, și sărmana ureche care de-acum se făcuse roșie ca sfecla, bunicul și-a ridicat mâna dreaptă și mi-a tras tata-marele unei palme pe obrazul drept, apoi și-a ridicat mâna stângă și m-a pălmuit pe celălalt obraz cu toată puterea urii lui pentru stânga și, pentru că era atât de mult de dreapta, mi-a mai dat o palmă pe cel drept, nu o palmă diasporică slabă, slugarnică, în spiritul viermelui lui Iacob, ci o cutezătoare, șoimană, patriotică palmă, mândră, magnifică și furioasă.

Jotapata, Masada și Beitar pierduseră: poate că se vor înălța iar cu adevărat în glorie și putere, însă fără mine. Cât despre Mișcarea Herut și Partidul Likkud, au pierdut pe cineva care ar fi putut deveni un mic moștenitor al lor, un orator înflăcărat, poate că un membru elocvent al Knessetului sau chiar un ministru-adjunct fără portofoliu.

De atunci nu m-am mai amestecat niciodată cu încântare într-o mulțime extatică și n-am mai fost o moleculă oarbă a unui trup gigantic suprauman. Dimpotrivă, am prins o frică morbidă de mulțimi. Versul „I-un smârc nemișcarea“ îmi pare acum dovada unei maladii periculoase, larg răspândite. În expresia „foc și sânge“ pot simți gustul sângelui și mirosi carnea omenească arsă. Ca pe câmpiile de la nord de Sinai în timpul Războiului de Şase Zile și printre tancurile în flăcări de pe Înălțimile Golan în Războiul de Yom Kippur.

Autobiografia profesorului Klausner, unchiul Joseph, din care m-am inspirat pentru cele scrise aici despre istoria familiei Klausner, se numește *Calea mea către renaștere și mântuire*. În acea sâmbătă, în vreme ce blândul bunic Alexandru, fratele unchiului Joseph, mă trăgea de urechi afară făcând niște zgomote care sunau a suspine de groază și de nebunie, se pare că am început să fug de renaștere și de mântuire. Încă mai fug.

Însă nu era singurul lucru de care am fugit. Sufocarea vieții din acel subsol, între tata, mama, ei doi și toate acele cărți, ambițiile, dorul reprimat, refuzat, de Rovno și Vilna, de o Europă întrupată într-un cărucior negru pentru servit ceaiul și șervete strălucitor de albe, povara ratării vieții lui, rănile ei, ratări pe care eu eram însărcinat tacit cu responsabilitatea de a le preface în victorii când va veni vremea, toate acestea mă apăsau atât de tare, încât aș fi vrut să fug. În alte vremuri, tinerii părăseau casa părintească și mergeau să se regăsească – sau să se piardă – în Eilat sau în Deșertul Sinai, mai apoi la New York sau Paris, și mai târziu în ashramuri din India sau jungle din America de Sud, sau în Himalaya (unde merge copilul singur la părinți, Rico, din cartea mea *Aceeași mare*, după moartea mamei lui). Însă la începutul anilor ’50 polul opus apăsării din casa părintească era kibbutzul. Acolo, departe de Ierusalim, „peste dealuri și hăt departe“, în Galileea, Sharon, Negev sau în Văi – așa ne închipuiam la Ierusalim în acea vreme – se năștea o nouă rasă aspră de pionieri, puternici, serioși, dar nu complicați, laconici, putând să țină un secret, în stare să se lase purtați de valul turbulent al dansului amețitor, dar putând și să fie singuratici și gânditori, potriviți pentru viața pe câmpuri și sub pânza cortului: tineri și tinere plini de forță, gata pentru orice soi de muncă grea, și totuși cu o viață culturală și intelectuală bogată și cu sentimente delicate, reținute. Voiam să fiu ca ei, ca să nu fiu ca tata sau ca mama sau ca oricare dintre acei cărturari refugiați mohorâți de care era plin Ierusalimul evreiesc. După o vreme m-am înscris în mișcarea cercetaşilor, ai cărei membri intenționau în acea vreme să se înscrie la terminarea școlii în Nahal, formațiunea militară specializată în crearea de noi kibbutzuri de-a lungul graniței, și să continue „munca, apărarea și kibbutzul“. Tatei nu i-a căzut bine, dar pentru că râvnea să fie un liberal adevărat s-a mulțumit să observe cu tristețe: „Mișcarea cercetaşilor. Prea bine. Așa să fie. De ce nu. Dar kibbutzul? Kibbutzul e pentru oameni simpli și puternici, și tu nu ești nici una, nici alta. Ești un copil talentat. Şi individualist. Cu siguranță că ar fi mai bine ca atunci când vei fi mare să slujești țara noastră dragă cu talentele tale, nu cu mușchii. Care

nu sunt prea dezvoltați“.

Mama era pe atunci departe. Ne întorsese spatele.

Şi am fost de acord cu tata. De aceea m-am silit să mănânc de două ori mai mult și să-mi întăresc mușchii nevolnici prin alergare și gimnastică.

*

După trei sau patru ani, după moartea mamei și recăsătorirea tatei, în kibbutzul Hulda, într-o dimineață de sâmbătă, la patru și jumătate, i-am spus lui Ephraim Avneri despre Begin și arme. Ne trezisem devreme pentru că fusesem puși să culegem mere. Aveam cincisprezece sau șaisprezece ani. Ephraim Avneri, la fel ca ceilalți care au fondat Hulda, avea patruzeci și ceva de ani, dar el și prietenii săi erau numiți – de noi, și își ziceau chiar între ei – „bătrânii“.

Ephraim a ascultat istorisirea și a zâmbit, dar timp de un minut a părut să nu priceapă care e poanta, pentru că și el aparținea generației pentru care „înarmarea“ era o chestiune cu tancuri și puști. După un moment a zis:

— A, da, îmi dau seama, Begin vorbea despre „înarmare“ cu arme și tu ai luat-o în sensul argoului. Chiar că e destul de hazliu. Dar ascultă aici, tinere prieten (stăteam pe scări, pe părțile opuse ale aceluiași copac, vorbind în vreme ce culegeam, însă frunzișul ne împiedica să ne vedem unul pe altul), mi se pare că nu te-ai prins de poanta principală. Treaba atât de hazlie cu ei, Begin și toată gașca lui gălăgioasă, nu este că folosesc cuvântul „armă“, ci felul în care folosesc cuvintele în general. Ei împart totul în „evreiesc diasporic slugarnic“, pe de o parte, și „evreiesc viril“, pe de altă parte. Nu observă cât de evreiesc diasporică este însăși împărțirea. Toată obsesia lor copilărească a paradelor militare, a machismului găunos și a armelor vine drept din ghetou.

Apoi a adăugat, spre marea mea surprindere:

— În esență e un om bun, Begin ăla. Demagog, ce-i drept, dar nu fascist sau dintre cei care ațâță la război. Dimpotrivă, e un om mai degrabă moale. De o mie de ori mai moale ca Ben Gurion. Ben Gurion e tare ca granitul, dar Menahem Begin e făcut din carton. Şi e tare demodat, Begin. Tare anacronic. Un soi de *yeshiva bocher* perimat care crede că dacă noi, evreii, începem să strigăm cât ne țin bojocii că nu suntem așa cum obișnuiau să fie evreii, nu suntem turmă pentru abator, nu suntem nevolnici, ci dimpotrivă, când periculoși, când lupi îngrozitori, atunci toate adevăratele animale de pradă o să se sperie de noi și o să ne dea tot ce poftim, o să ne lase nouă întreaga țară, o să ne lase să luăm toate locurile sfinte, să înghițim Transiordania, și o să mai fim și tratați cu respect și admirație de întreaga lume civilizată. Ei, Begin și fârtații lui, vorbesc de dimineața până seara despre putere, dar n-au nici cea mai mică idee ce e puterea, din ce e ea făcută, care sunt slăbiciunile ei. La urma urmei, în putere e și ceva foarte primejdios pentru cel ce o are. N-a zis odată ticălosul ăla de Stalin [*sic*] că religia e opiul maselor? Ei pine, ascultă un pic aici la moșu’: îți zic eu că puterea e opiul claselor conducătoare. Şi nu numai al claselor conducătoare. Puterea e opiul întregii omeniri. Puterea e ispita diavolului, aș zice, dacă aș crede în diavol. De fapt, chiar cred un pic în el. Ei pine, unde rămăsesem? (Ephraim și unii dintre camarazii lui galițieni pronunțau întotdeauna „pine“ în loc de „bine“.) Vorbeam de Begin și râsul tău zdravăn. Ai râs de el în ziua aceea dintr-un motiv greșit, flăcăule. Ai râs de el pentru că vorba „armă“ poate fi luată în mai multe feluri. Ei pine, așa să fie. Dar știi de ce ar fi trebuit să râzi cu adevărat? N-ar fi trebuit să râzi de „înarmare“, ci pentru că Menachem Begin chiar crede că, dacă ar fi el prim-ministru, cu toții, lumea întreagă, i-ar părăsi pe dată pe arabi și ar trece de partea lui. De ce? De ce ar face ei asta? Pentru ce? Pentru ochii lui frumoși? Pentru vorbirea lui șlefuită? În memoria

lui Jabotinski, poate? Ar fi trebuit să te ții cu mâinile de burtă râzând de el, pentru că asta e exact politica după care se dădeau în vânt pierde-vară ăia din *ștetl*. Cât e ziulica de lungă ședeau lângă sobă în casa de învățătură și făceau soiul ăsta de politică. Gesticulau cu degetele mari, ca învățătorii talmudici: „Mai *antăi* trimitem o delegație la Țarul Nicolae, o delegație importantă, care o să-i vorbească foarte frumos și o să-i promită țarului că-i aranjăm ceea ce vrea Rusia mai mult ca orice, o ieșire la Mediterana. Apoi îi cerem Țarului ca în schimb să pună o vorbă bună pentru noi la prietenul său, Kaizerul Wilhelm, așa încât Țarul să-l facă pe Kaizerul ăsta să-i spună bunului său prieten, Sultanul Turciei, să le dea evreilor pe loc, fără cârteală, întreaga Palestină, de la Eufrat la Nil. Doar apoi, când am rezolvat întreaga mântuire o dată pentru totdeauna, putem hotărî, după cum avem chef, dacă Ponia (așa-i ziceam noi Țarului Nicolae) merită să ne ținem de cuvânt și să-i dăm o ieșire la Mediterana, sau nu“. Dacă ai terminat cumva acolo, ei pine, hai să mergem amândoi să ne golim coșurile în container și să trecem la pomul următor. Pe drum putem vedea dacă Alec sau Alioșka și-au amintit să ia cu ei o carafă cu apă, ori o să trebuiască să mergem să ne plângem Țarului Nicolae.

*

Peste un an sau doi clasa mea participa deja la gărzile de noapte în Hulda; învățasem la antrenamentul premilitar să folosim o pușcă. Erau nopțile cu fedaini și raiduri de represalii dinaintea campaniei din Sinai din 1956. Aproape în fiecare noapte fedainii atacau un *moshav*, un kibbutz sau suburbia unui oraș, aruncau în aer case cu oamenii dinăuntru, împușcau sau aruncau grenade de mână prin ferestrele oamenilor și lăsau în urma lor mine.

La zece zile o dată era rândul meu să fac de gardă de-a lungul gardului ce înconjura kibbutzul, care era la doar vreo patru kilometri de linia de armistițiu dintre Israel și Iordania, la Latrun. În fiecare oră mă furișam în clubul pustiu, încălcând regulamentul, ca să ascult știrile de la radio. Retorica fariseică, eroică, a societății asediate domina acele transmisii, așa cum domina educația noastră din kibbutz. Nimeni nu folosea în acea vreme cuvântul „palestinieni“ – li se zicea „teroriști“, „fedaini“, „dușmanul“ sau „refugiați arabi însetați de răzbunare“.

Într-o seară de iarnă m-am nimerit de gardă cu Ephraim Avneri. Purtam bocanci, uniforme de camuflaj uzate și pălării de lână aspră. Plescăiam prin noroi de-a lungul gardului din spatele magaziilor și staulelor. O duhoare de coji de portocale care fermentau, de la siloz, se amesteca cu alte mirosuri agricole: compost, paie putrezinde, aburi calzi dinspre țarcurile cu oi, praf cu miros de pene din cotețele de găini. L-am întrebat pe Ephraim dacă a omorât vreodată, în Războiul de Independență sau în timpul tulburărilor din anii ’30, pe careva dintre ucigașii ăia.

În întuneric nu puteam vedea fața lui Ephraim, dar era o limpede ironie subversivă, o ciudată tristețe sarcastică în vocea lui când a răspuns, după o scurtă tăcere meditativă:

— Ucigași? Dar la ce te așteptai de la ei? Din punctul lor de vedere noi suntem extratereștri care am aterizat în țara lor și le-am încălcat proprietatea, am pus treptat gheara pe părți din ea și, în vreme ce le jurăm că am venit aici ca să-i scăldăm în tot soiul de bunătăți – să-i vindecăm de tenie și trahomă, să-i eliberăm de înapoiere, ignoranță și oprimare feudală –, am înșfăcat cu viclenie din ce în ce mai mult din țara lor. Ei pine, ce-ți închipuiai? Că o să ne pupe mâinile? Că o să ne iasă în cale cu surle și trâmbițe? Că o să ne înmâneze cu plecăciuni cheile întregii țări doar pentru că strămoșii noștri au trăit aici cândva? E de mirare că au ridicat armele împotriva noastră? Şi acum, că am avut o

victorie zdrobitoare asupra lor și sute de mii dintre ei trăiesc în tabere de refugiați, ce, te aștepți să sărbătorească împreună cu noi și să ne ureze noroc?

Am fost șocat. Chiar dacă mă îndepărtasem mult de retorica Herutului și de familia Klausner, eram încă un produs conformist al unei educații sioniste. Vorbele lui Ephraim care răsunau în noapte m-au uimit și chiar m-au înfuriat. Pe atunci acest fel de gândire era considerat trădare. Eram atât de uluit, încât l-am întrebat sarcastic:

— În cazul ăsta ce faci aici cu pușca în mână? De ce nu emigrezi? Sau să-ți iei pușca și să lupți de partea lor?

Îl puteam auzi zâmbind în întuneric:

— De partea lor? Dar partea lor nu mă vrea. Nicăieri în lume nu mă vor. Nimeni pe lume nu mă vrea. Asta e toată problema. Se pare că sunt prea mulți ca mine în orice țară. Ăsta e singurul motiv pentru care sunt aici. Ăsta e singurul motiv pentru care am o pușcă, pentru ca să nu-mi dea un șut în spate de aici așa cum mi-au dat șuturi în spate de peste tot. Dar n-o să mă auzi folosind cuvântul „ucigași“ în legătură cu arabii care și-au pierdut satele. Cel puțin, nu cu ușurință. Despre naziști, da. Despre Stalin, la fel. Şi despre oricine fură pământul altor oameni.

— Nu reiese oare din ce spui că și noi am furat pământul altor oameni? Dar n-am trăit noi aici acum două mii de ani? N-am fost alungați de aici?

— Uite cum stă treaba, a spus Ephraim. E foarte simplu. Unde e țara evreilor, dacă nu aici? În adâncul mării? Pe lună? Sau poporul evreu o fi singurul popor de pe lume care nu merită să aibă o țărișoară a lui?

— Şi cum rămâne cu ce am luat de la ei?

— Ei pine, poate oi fi uitat că în ’48 au încercat să ne omoare pe toți? Atunci, în ’48, a fost un război cumplit și ei înșiși au pus problema simplu, ori ei, ori noi, și noi am câștigat și am luat pământul de la ei. Nu-i nimic cu care să te mândrești! Însă, dacă ne-ar fi învins în ’48, am fi avut și mai puțin de ce să ne mândrim: ei n-ar mai fi lăsat în viață nici un evreu. Şi e adevărat că azi nu mai e picior de evreu în sectorul lor. Dar asta e esența: pentru că am luat ce am luat de la ei în ’48 avem ceea ce avem acum. Şi pentru că acum avem ceva, nu mai trebuie să luăm nimic de la ei. Asta e. Şi asta e întreaga diferență dintre mine și domnul Begin al tău: dacă luăm și mai mult de la ei într-o zi, acum, că avem deja ceva, va fi un mare păcat.

— Şi dacă fedainii apar aici, acum?

— Dacă apar, a oftat Ephraim, ei pine, nu ne rămâne decât să ne trântim în noroi și să tragem. Şi o să facem pe dracu-n patru ca să tragem mai bine și mai iute ca ei. Dar n-o să tragem în ei pentru că sunt un neam de ucigași, ci pentru simplul motiv că și noi avem dreptul să trăim și pentru simplul motiv că și noi avem dreptul la o țară a noastră. Nu numai ei. Şi acum, mulțumită ție, uite-mă vorbind ca Ben Gurion. Acum, cu îngăduința ta, mă duc în staul să fumez în tihnă, iar tu să fii cu ochii în patru aici până mă întorc. Fii cu ochii în patru pentru amândoi.

La câțiva ani după această conversație nocturnă, cu opt sau nouă ani după ce Menachem Begin și tabăra lui m-au pierdut în sala de conferințe Edison, l-am întâlnit pe David Ben Gurion. În vremea aceea era prim-ministru și ministrul apărării, dar era considerat de mulți „marele om al vremii sale“, fondatorul statului, marele învingător în Războiul de Independență și în Campania Sinai. Dușmanii săi îl urau și ridiculizau cultul personalității care îl înconjura, în vreme ce admiratorii săi îl vedeau deja ca „Părintele Neamului“, un soi de amestec miraculos între regele David, Iuda Macabeul, George Washington, Garibaldi, un Churchill evreu și chiar Mesia al lui Dumnezeu Atotputernicul.

Ben Gurion se vedea pe sine nu doar ca un om de stat, ci și – poate că în primul rând – ca un gânditor original și mentor intelectual. A învățat singur greaca, pentru a-l citi pe Platon în original, s-a scufundat în Hegel și Marx, s-a interesat de budism și de gândirea extrem-orientală și l-a studiat pe Spinoza atât de profund, încât se considera un spinozist. (Filozoful Isaiah Berlin, un bărbat cu mintea ascuțită ca briciul, pe care Ben Gurion obișnuia să-l ia cu el când dădea iama prin librăriile din Oxford în căutare de cărți de filozofie, pe când era deja prim-ministru, mi-a spus odată: „Ben Gurion s-a dat peste cap să treacă drept intelectual. Treaba asta s-a bazat pe două greșeli. Prima, el credea, greșit, că Chaim Weizmann era intelectual. A doua, credea, de asemenea, tot greșit, că Jabotinski era intelectual“. Astfel, Isaiah Berlin a ucis fără milă trei păsări de vază cu o singură piatră isteață.)

Din când în când prim-ministrul Ben Gurion umplea suplimentul de weekend al lui *Davar* cu lungi reflecții teoretice pe teme filozofice. Odată, în ianuarie 1961, a publicat un eseu în care susținea că egalitatea între oameni e imposibilă, cu toate că ei pot ajunge la un anumit grad de fraternitate.

Considerându-mă un apărător al valorilor kibbutzului, am așternut un răspuns scurt în care am afirmat, cu modestia și respectul cuvenit, că tovarășul Ben Gurion se înșală.[29] Când a apărut, articolul meu a stârnit mare mânie în kibbutzul Hulda. Membrii lui erau înfuriați de impertinența mea: „Cum cutezi să nu fii de acord cu Ben Gurion?“

29. David Ben Gurion, „Reflecții“, *Davar*, 27 ianuarie 1961; Amos Oz, „Fraternitatea nu este un înlocuitor al egalității“, *Davar*, 20 februarie 1961. (N. a.)

Însă după numai patru zile porțile Raiului mi s-au deschis: Părintele Neamului a coborât din înălțimile lui și a catadicsit să publice un răspuns lung și curtenitor la articolul meu; întins pe câteva coloane ce săreau în ochi, apăra părerile „marelui om al vremii sale“ împotriva criticii celui mai umil dintre umili.[30]

30. David Ben Gurion, „Alte reflecții“, *Davar*, 24 februarie 1961. (N. a.)

Aceiași membri ai kibbutzului, care cu doar câteva zile înainte voiau să mă trimită în vreo instituție de reeducare din cauza impertinenței mele, acum zâmbeau cu gura până la urechi și se grăbeau să-mi strângă mâna sau să mă bată pe spate: „Ei pine, ai reușit! Ai

ajuns nemuritor! Numele tău o să fie într-o zi în indexul culegerii de scrieri ale lui Ben Gurion! Şi acolo o să fie şi numele kibbutzului Hulda, mulţumită ţie!“

*

Însă Epoca Miracolelor de-abia începuse.

După câteva zile a venit convorbirea telefonică.

N-a venit la mine – nu aveam încă telefon în odăiţele noastre –, ci la oficiul poştal al kibbutzului. Bella P., o membră veterană care se nimerise să fie la poştă în acel moment, a venit în goana mare la mine, palidă şi tremurând ca frunza, aşa de tulburată de parcă tocmai ar fi văzut carele zeilor învăluite în flăcări, şi mi-a spus, ca şi cum ar fi fost ultimele ei cuvinte, că secretarul prim-ministrului-şi-ministrului-apărării m-a convocat a doua zi dimineaţa devreme, exact la ora şase, la biroul ministrului apărării, la Tel Aviv, pentru o întâlnire personală cu prim-ministrul-şi-ministrul-apărării, la invitaţia personală a lui David Ben Gurion. Pronunţa cuvintele „prim-ministrul-şi-ministrul-apărării“ de parcă ar fi zis „Cel Preasfânt Binecuvântat Fie El“.

Acum a fost rândul meu să pălesc. Mai întâi că eram încă în uniformă, eram soldat înrolat, sergent-major în armată, şi mă temeam un pic că încălcasem vreo normă sau regulă când mă lansasem într-o dispută ideologică în coloanele ziarului cu comandantul meu suprem. În al doilea rând, nu aveam nici o încălţăminte în afară de bocancii mei militari cu ţinte. Cum să mă arăt în faţa prim-ministrului-şi-ministrului-apărării? În sandale? În al treilea rând, era absolut imposibil să ajung la Tel Aviv la şase şi jumătate dimineaţa: primul autobuz din kibbutzul Hulda nu pornea decât la şapte şi nu ajungea la Staţia Centrală de Autobuze decât la opt şi jumătate, asta dacă aveam noroc.

Aşa că am petrecut toată noaptea rugându-mă în sinea mea să vină o catastrofă: război, cutremur, atac de cord – al lui sau al meu, oricare ar fi fost bun.

Iar la patru şi jumătate mi-am lustruit pentru a treia oară bocancii cu ţinte, i-am încălţat şi am legat strâns şireturile. Purtam pantaloni civili kaki bine călcaţi, o cămaşă albă, un pulover şi un vindiac. Am ieşit la şoseaua principală şi printr-un miracol am reuşit să găsesc o ocazie şi am ajuns, pe jumătate leşinat, la biroul ministrului apărării. Acesta nu era în monstruoasa clădire a ministerului apărării, înţesată de antene, ci într-o curte din spate, într-o cabană fermecătoare, idilică, în stil bavarez, cu două etaje, cu acoperiş de ţiglă roşie şi învelită de o plantă căţărătoare verde, construită în secolul al XIX-lea de templierii germani care au fondat o colonie agricolă liniştită în nisipurile de la nord de Jaffa şi în cele din urmă au fost azvârliţi din ţară de englezi la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

Secretarul cel amabil mi-a ignorat trupul tremurător şi gâtul ţeapăn; m-a instruit rapid, cu o căldură aproape intimă, de parcă ar fi uneltit cu mine în spatele divinităţii din odaia învecinată:

— Bătrânul, a început el, folosind porecla afectuoasă care era utilizată pe larg de când Ben Gurion avea cincizeci de ani, are în aceste zile, mă-nţelegi, cum să-i zicem, o tendinţă să se lase prins în lungi conversaţii filozofice. Însă timpul lui, sunt sigur că îţi închipui, e ca praful de aur. Încă se mai ocupă el însuşi practic de toate treburile statului, de la pregătirile de război şi relaţiile cu marile puteri până la greva poştaşilor. Desigur, ai să execuţi o retragere plină de tact după douăzeci de minute, aşa încât să putem salva cumva programul lui pentru restul zilei.

Nu exista pe lume vreun lucru pe care să mi-l doresc mai aprig decât să „execut o retragere plină de tact“, nu după douăzeci de minute, ci chiar atunci. Pe loc. Doar gândul

că Atotputernicul însuși era acolo, în persoană, chiar în spatele ușii aceleia cenușii, și că peste un minut o să fiu în puterea sa, aproape că mă făcea să leșin de venerație și groază.

În așa măsură, încât secretarul n-a avut de ales, a trebuit să mă împingă cu blândețe de la spate în Sfânta Sfintelor.

Ușa s-a închis în spatele meu și am rămas acolo, tăcut, cu spatele lipit de ușa pe care intrasem, cu genunchii tremurându-mi. Biroul regelui David era o încăpere obișnuită, cu puțină mobilă, doar un pic mai mare decât una dintre odăile noastre modeste din kibbutz. În fața mea era o fereastră acoperită cu o perdea rustică, adăugând puțină lumină naturală celei electrice. La dreapta și la stânga ferestrei era câte un fișier de metal. Un birou mare, acoperit cu sticlă, era în mijlocul încăperii, ocupând aproape un sfert din spațiu; pe el se aflau trei sau patru teancuri de cărți, reviste și ziare, precum și diferite hârtii și dosare, unele deschise și altele închise. De o parte și de alta a biroului era câte un scaun de birou cenușiu, din metal, din cele pe care le poți vedea zilnic în orice birou administrativ sau militar, din cele pe al căror fund scria întotdeauna „Proprietatea Statului Israel“. În încăpere nu erau alte scaune. Un perete întreg, din tavan până la podea și de la un colț la altul era ocupat de o hartă mare a întregului bazin mediteraneean și a Orientului Mijlociu, de la Strâmtoarea Gibraltar până la Golful Persic. Israelul, de mărimea unui timbru, era marcat cu o linie groasă. Pe alt perete erau trei rafturi pline până la refuz cu cărți, ca și cum pe cineva l-ar fi putut apuca brusc o frenezie a cititului care nu îngăduia întârziere.

În această odaie spartană se afla un bărbat care se plimba încolo și-ncoace cu pași mici și iuți, cu mâinile împreunate la spate și ochii în podea, cu capul lui mare împins în față, ca pentru a izbi. Bărbatul arăta întocmai ca Ben Gurion, dar n-avea cum să fie cu adevărat Ben Gurion. În acea vreme orice copil din Israel, chiar și de la grădiniță, știa și în somn cum arată Ben Gurion. Dar întrucât nu exista încă televizor, pentru mine era limpede că Părintele Neamului e un uriaș al cărui cap ajunge la nori, în vreme ce impostorul ăsta era un bărbat scund, dolofan, care nu avea nici măcar un metru șaizeci.

Eram neliniștit. Aproape ofensat.

Şi totuși, în cele două-trei minute de tăcere neîntreruptă care au părut o eternitate, cu spatele încă lipit de ușă, îngrozit, m-am desfătat privind înfățișarea ciudată, hipnotică, a acestui bărbat mititel și masiv, plin de forță, ceva între un muntean puternic, patriarhal, și un pitic bătrân plin de energie, care se plimba neîncetat încolo și-ncoace, cu mâinile la spate, cu capul împins înainte ca un berbece, cufundat în gânduri, îndepărtat, care nu catadicsea să dea nici cel mai mic semn că și-ar fi dat seama de aterizarea bruscă în biroul său a cuiva, a ceva, a unui firișor de praf plutitor. David Ben Gurion avea la vremea aceea vreo șaptezeci și cinci de ani, iar eu abia împlinisem douăzeci.

Avea o coamă argintie de profet care-i înconjura chelia din creștet, ca un amfiteatru. La marginea de jos a frunții lui masive erau două sprâncene cenușii groase, stufoase, de sub care o pereche de ochi albaștri-cenușii ascuțiți ca briciul străpungeau aerul. Avea un nas mare și gros, un nas nerușinat de urât, un nas pornografic, ca o caricatură antisemită. În schimb, buzele sale erau subțiri și supte, însă falca lui îmi părea falca proeminentă, sfidătoare, a unui bătrân lup de mare. Avea pielea aspră și roșie cum e carnea crudă. Sub un gât scurt, umerii erau lați și puternici. Pieptul era masiv. Cămașa descheiată la gât îi dezvăluia pe o lățime de palmă pieptul păros. Burta țuguiată neobrăzat, semănând cu cocoașa unei balene, arăta la fel de solidă de parcă ar fi fost din beton. Însă toată această măreție se sfârșea, spre uimirea mea, cu o pereche de picioare de pitic pe care, dacă nu ar fi fost o blasfemie, ai fi fost tentat să le numești aproape ridicole.

Încercam să răsuflu cât mai puțin. Poate că-l invidiam pe Gregor Samsa din *Metamorfoza* lui Kafka, cel care a reușit să se împuțineze, prefăcându-se într-un gândac.

Sângele mi-a fugit din extremități și mi s-a adunat în ficat.

Primele cuvinte care au spart tăcerea au fost rostite de vocea străpungătoare, metalică, pe care cu toții am auzit-o practic în fiecare zi la radio și până și în visele noastre. Atotputernicul mi-a azvârlit o privire mânioasă și a zis:

— *Nu!* Da' de ce nu șezi! Şezi!

M-am așezat fulgerător pe scaunul din fața biroului. Şedeam drept ca un par, dar numai pe marginea scaunului. Nici nu putea fi vorba să mă reazem de spătar.

Tăcere. Părintele Neamului continua să se plimbe încolo și încoace, cu pași mici și grăbiți, ca un leu în cușcă sau ca o persoană hotărâtă să nu întârzie undeva. După o jumătate de eternitate a spus dintr-odată:

— Spinoza!

Şi s-a oprit. După care s-a dus până la fereastră, s-a răsucit și a zis:

— L-ai citit pe Spinoza? L-ai citit. Dar poate că nu ai înțeles? Puțini îl înțeleg pe Spinoza. Foarte puțini.

Şi apoi, încă plimbându-se încolo și încoace, între fereastră și ușă, a izbucnit într-o amplă prelegere matinală despre gândirea lui Spinoza.

În toiul prelegerii ușa s-a crăpat șovăielnic și secretarul lui și-a vârât capul încetișor, a zâmbit și a încercat să îngaime ceva, însă asupra lui s-a dezlănțuit răgetul unui leu rănit:

— Ieși de-aici! Du-te! Nu ne deranja! Nu vezi că port una dintre cele mai interesante conversații pe care le-am avut de nu știu când? Așa că șterge-o!

Bietul om a dispărut cât ai clipi.

Până atunci nu scosesem nici o vorbă. Nici un sunet.

Însă Ben Gurion, după cum s-a dovedit, adora să țină prelegeri despre Spinoza înainte de șapte dimineața. Şi a continuat, într-adevăr, câteva minute, fără întrerupere.

Deodată s-a oprit în mijlocul unei propoziții. Aproape că-i simțeam răsuflarea pe ceafa mea împietrită, dar n-am cutezat să mă întorc. Am șezut mai departe țeapăn, cu genunchii strâns lipiți unul de altul în unghi drept și coapsele în unghi drept cu spatele meu încordat. Fără vreo urmă de semn de întrebare în voce, Ben Gurion a azvârlit spre mine:

— Nu ai mâncat nimic de dimineață!

N-a așteptat vreun răspuns. Eu n-am scos nici un sunet.

Dintr-odată, Ben Gurion s-a făcut nevăzut în spatele biroului său, ca un bolovan în apă; până și coama lui argintie s-a făcut nevăzută.

După o clipă a revenit la suprafață, ținând într-o mână două pahare și în cealaltă o sticlă de suc ieftin de fructe. Plin de energie, a umplut un pahar pentru el, apoi a umplut unul și pentru mine și a declarat:

— Bea-l!

L-am băut pe tot, dintr-o suflare. Până la ultima picătură.

Între timp, David Ben Gurion a sorbit de două ori, ca un țăran însetat, și și-a reluat prelegerea despre Spinoza.

— Ca spinozist îți spun fără umbră de îndoială că toată esența lui Spinoza poate fi rezumată după cum urmează. Un om trebuie să rămână întotdeauna liniștit! Nu trebuie niciodată să-și piardă calmul! Tot restul e despicarea firului în patru și parafrază. Stăpânire de sine! Calm în orice situație! Iar restul – farafastâcuri! (Cu intonația lui aparte, Ben Gurion apăsa pe ultima silabă a fiecărui cuvânt cu un fel de mic răcnet.)

Dar de-acum nu mai puteam răbda terfelirea onoarei lui Spinoza. Nu puteam rămâne tăcut fără să-mi trădez filozoful preferat. Așa că mi-am luat inima în dinți, am clipit și prin nu știu ce minune am îndrăznit să deschid gura în prezența Stăpânului Întregii Creațiuni, și chiar să chițăi ușurel:

— E adevărat că există calm și stăpânire de sine la Spinoza, dar cu siguranță că nu e corect să zicem că aceasta este întreaga esență a gândirii lui Spinoza! Cu siguranță că mai este și…

Atunci foc și pucioasă și șuvoaie de lavă topită au erupt peste mine din gura vulcanului:

— Am fost spinozist toată viața mea! Am fost spinozist încă din tinerețe! Stăpânire de sine! Calm! Asta e esența întregii gândiri a lui Spinoza! Ăsta e miezul ei! Liniște! La bine sau la rău, în victorie sau în înfrângere, un om nu trebuie să-și piardă niciodată liniștea sufletească! Niciodată!

Pumnii lui puternici, de tăietor de lemne, au izbit dintr-odată cu mânie sticla de pe birou, făcând cele două pahare ale noastre să sară și să zăngăne speriate.

— Un om nu trebuie niciodată să-și iasă din fire! (Cuvintele acestea au fost azvârlite către mine ca tunetul din ziua Judecății de Apoi.) Niciodată! Şi dacă nu ești în stare să vezi asta, nu meriți să fii numit spinozist!

Cu asta s-a liniștit. S-a luminat la față.

S-a așezat în fața mea și și-a desfăcut brațele larg pe birou, ca și cum era pe cale să strângă la piept tot ce era acolo. O lumină plăcută, care îți încălzea inima, a radiat din el când a arborat deodată un zâmbet simplu și fericit, și părea că nu numai fața și ochii îi zâmbesc, ci tot trupul lui strâns ca un pumn s-a destins și a zâmbit odată cu el, și întreaga încăpere a zâmbit și ea, ba chiar și Spinoza. Ochii lui Ben Gurion, care din cenușiul noros deveniseră de un albastru sclipitor, mă cercetau peste tot, fără să se sinchisească de bunele maniere, ca și cum m-ar fi pipăit cu degetele. Era ceva negustoresc în el, ceva neliniștit și feroce. Argumentele lui erau ca loviturile de pumn. Şi totuși, când s-a luminat brusc, pe nepusă masă, s-a transformat dintr-o zeitate răzbunătoare într-un bunic încântător, radiind sănătate și mulțumire. O căldură cuceritoare izvora din el și pentru o clipă și-a arătat acea calitate fermecătoare, ca un copil obraznic cu o curiozitate nestinsă.

— Şi cum e cu tine? Scrii poezii? Da?

A făcut cu ochiul ștrengărește. Ca și cum mi-ar fi întins în glumă o mică cursă. Şi câștigase jocul.

Am fost uimit din nou. Tot ce publicasem până în acel moment erau două-trei poezii nevrednice în publicații trimestriale de mâna a șaptea, editate de mișcarea kibbutzurilor (și care sper că s-au prefăcut în praf până acum, împreună cu jalnicele mele încercări poetice). Însă Ben Gurion probabil le-a văzut. Se spunea că are obiceiul să cerceteze atent tot ce se publica: reviste lunare de grădinărit, reviste pentru iubitorii naturii sau ai șahului, studii despre ingineria agricolă, jurnale de statistică. Curiozitatea sa nu avea margini.

De asemenea, se părea că are o memorie fotografică: atunci când vedea ceva nu mai uita niciodată.

Am mormăit ceva.

Însă prim-ministrul și ministrul apărării nu mai era cu mine. Spiritul lui neastâmpărat trecuse deja mai departe. Acum, că explicase o dată pentru totdeauna, într-o lovitură zdrobitoare, tot ce rămăsese neexplicat din gândirea lui Spinoza, a început să-mi țină o prelegere pasionată despre alte subiecte: scăderea fervorii sioniste în rândurile tineretului nostru sau poezia ebraică modernă, care se bălăcea prin tot soiul de experimente stranii, în loc să-și deschidă ochii și să cânte miracolul care se petrecea aici zilnic, în fața ochilor noștri: renașterea neamului, renașterea limbii ebraice, renașterea Deșertului Negev!

*

Şi, pe neașteptate, din nou fără veste, în mijlocul monologului, aproape în mijlocul unei propoziții, s-a săturat.

A sărit de pe scaun ca din pușcă, m-a pus să mă ridic și eu și, în vreme ce mă împingea spre ușă – mă împingea fizic, așa cum secretarul lui mă împinsese înăuntru cu trei sferturi de oră înainte –, a spus cu căldură:

— Ce plăcut a fost să stăm de vorbă! Tare plăcut! Şi ce-ai mai citit în ultima vreme? Ce citește tineretul? Te rog să vii să mă vezi de câte ori ești în oraș. Treci pur și simplu pe-aici, nu te teme!

Şi în vreme ce mă împingea pe ușă, cu bocancii mei cu ținte și cu cea mai bună cămașă a mea albă, de sabat, tot striga voios:

— Treci pe-aici! Oricând! Ușa mi-e întotdeauna deschisă!

*

Au trecut mai bine de patruzeci de ani de la acea dimineață spinozistă din biroul spartan al lui Ben Gurion. Am întâlnit de atunci oameni celebri, printre care și conducători politici, personalități fascinante, unii dintre ei emanând mult farmec personal, însă nimeni nu mi-a lăsat o impresie atât de limpede a prezenței sale fizice sau a voinței sale electrizante. Ben Gurion avea, cel puțin în acea dimineață, o energie hipnotică.

Isaiah Berlin avea dreptate cu observația sa crudă. Ben Gurion n-a fost intelectual, cu tot Platon și Spinoza. Nici gând. După părerea mea, a fost un țăran vizionar. Era ceva primitiv în el, ceva ce nu ținea de vremea aceasta. Simplitatea minții lui era aproape biblică; voința lui părea o rază de laser. În tinerețea sa din *ștetlul* Plonsk, din estul Poloniei, se pare că avea două idei simple: că evreii trebuie să-și restabilească patria în Țara Israelului și că el era omul potrivit ca să-i conducă. Niciodată în viața lui nu s-a clintit din aceste două hotărâri din tinerețe; tot restul le era subordonat lor.

Era un om cinstit și crud; ca toți vizionarii, nu s-a oprit să judece prețul. Ori poate că s-a oprit o clipă și a hotărât: cu orice preț.

Dat fiind că mi-am petrecut copilăria printre Klausneri și semenii lor antistângiști din Kerem Avraham, mi s-a spus întotdeauna că Ben Gurion e răspunzător pentru toate necazurile poporului evreu. Acolo unde am crescut el era cel rău, întruparea tuturor calamităților regimului de stânga.

Însă când am crescut m-am împotrivit lui Ben Gurion din unghiul opus, din stânga. La fel ca mulți din elita intelectualilor israelieni din vremea mea, îl consideram o personalitate aproape despotică și disprețuiam felul dur în care se purtase cu arabii în Războiul de Independență și în raidurile de represalii. Doar în ultimii ani am început să citesc despre el și să mă întreb dacă nu cumva avea dreptate.

Nu e simplu să-ți faci o părere despre el.

Şi, pe neașteptate, scriind cuvintele „felul dur“, revăd cu deplină limpezime felul în care Ben Gurion ținea paharul cu suc ieftin, pe care și-l turnase mai întâi lui. Şi paharul era ieftin, era din sticlă groasă, și degetele lui erau groase și scurte, strângând paharul ca pe o grenadă. Eram neliniștit: dacă fac un pas greșit și zic ceva ce i-ar declanșa mânia, Ben Gurion ar putea să-mi arunce în față conținutul paharului sau să dea cu paha-rul de perete. Sau ar putea strânge mai tare sticla, spărgând-o. Acela era felul uluitor în care ținea paharul. Până ce s-a luminat dintr-odată și mi-a arătat că știe totul despre încercările mele de a scrie poezie și a zâmbit încântat văzându-mi zăpăceala, și pentru o clipă a arătat aproape ca un hâtru bun de glume care a jucat un mic renghi și acum se întreabă: ce facem mai departe?

53

Toamna, spre sfârșitul lui 1951, starea mamei s-a înrăutățit din nou. I-au revenit migrenele, precum și insomnia. Iarăși ședea toată ziua la fereastră numărând păsările sau norii. Şedea acolo și noaptea, cu ochii larg deschiși.

Tata și cu mine ne împărțeam treburile din casă. Eu curățam legumele și el le tăia, făcând o salată gustoasă. El tăia pâinea și eu o ungeam cu margarină și brânză sau margarină și gem. Eu măturam, spălam podeaua și ștergeam praful de peste tot, iar tata golea coșurile de gunoi și cumpăra pentru răcitor o treime dintr-un bloc de gheață, o dată la două-trei zile. Eu mergeam la cumpărături la băcănie și la aprozar, în vreme ce tata se ocupa de măcelărie și farmacie. Amândoi adăugam lucrurile necesare pe lista de cumpărături pe care o scriam pe una dintre fișele lui de cartotecă și o țintuiam pe ușa bucătăriei. Pe măsură ce cumpăram lucrurile, le ștergeam de pe listă. În fiecare sâmbătă seara începeam o listă nouă:

Roșii. Castraveți. Ceapă. Cartofi. Ridichi.
Pâine. Ouă. Brânză. Gem. Zahăr.
Să vedem dacă există clementine și când apar portocalele.
Chibrituri. Ulei. Lumânări pentru penele de curent.
Detergent pentru vase. Săpun de rufe. Pastă de dinți Fildeș.
Parafină.
Un bec de 40 de wați. De reparat fierul de călcat. Baterii.
Garnitură nouă pentru robinetul chiuvetei din baie. De reparat robinetul, pentru că nu se deschide complet.
Iaurt. Margarină. Măsline.
De cumpărat șosete de lână pentru mama.

În acea vreme, scrisul meu a început să semene din ce în ce mai mult cu al tatei, așa încât era aproape imposibil să deosebești care din noi a scris „parafină“ sau a adăugat „Avem nevoie de o nouă cârpă de spălat pe jos“. Până în ziua de azi scrisul meu arată ca al tatei: viguros, nu întotdeauna citeț, dar întotdeauna energic, ascuțit și arătând o apăsare puternică asupra uneltei de scris, spre deosebire de scrisul mamei calm, rotunjit, cu litere ca niște perle, ușor aplecate pe spate, precis și plăcut la vedere, scris cu o mână ușoară și disciplinată, literele perfecte și cu spații egale, ca dinții ei.

Eram foarte apropiați în acea vreme, tata și cu mine: ca o pereche de brancardieri care duc un rănit pe o pantă abruptă. Îi duceam un pahar cu apă și o puneam să ia tranchilizantele prescrise de doi doctori. Aveam și pentru asta una dintre micile fișe ale tatei: scriam numele fiecărui medicament și orele la care trebuia să-l ia, le bifam pe cele luate și puneam o cruce în dreptul celor pe care refuzase să le înghită sau pe care le vomase. De cele mai multe ori era ascultătoare și lua medicamentul chiar când îi era greață. Uneori se silea să ne ofere un mic surâs, care era și mai dureros decât paloarea ei sau decât semilunile întunecate care îi apăruseră sub ochi, pentru că era un surâs atât de găunos, ca și când n-ar fi avut nimic de-a face cu ea. Şi uneori ne făcea semn să ne aplecăm și ne mângâia amândouă capetele cu o mișcare circulară uniformă. Ne mângâia multă vreme, până ce tata îi lua blând mâna și o așeza pe pieptul ei. Şi eu făceam la fel.

În fiecare seară, la cină, tata și cu mine țineam un fel de ședință de lucru în bucătărie. Îi spuneam cum a fost la școală și el îmi spunea câte ceva despre lucrul lui din acea zi, la Biblioteca Națională, sau îmi descria un articol pe care voia să-l termine la timp pentru următorul număr din *Tarbiz* sau *Metsuda*.

Vorbeam despre politică, despre asasinarea regelui Abdullah sau despre Begin și Ben Gurion. Vorbeam de la egal la egal. Inima mi se umplea de dragoste pentru acest bărbat obosit când conchidea serios:

— Se pare că au rămas zone considerabile de dezacord între noi. Așadar, pe moment va trebui să fim de acord că nu suntem de acord.

Apoi vorbeam despre treburile casei. Notam pe una dintre micile fișe ale tatei ceea ce mai aveam de făcut și tăiam lucrurile pe care le făcusem deja. Tata vorbea uneori cu mine chiar și despre bani: încă două săptămâni până la leafă, și am cheltuit deja atâta și atâta. În fiecare seară mă întreba despre temele pentru acasă, iar eu îi înmânam lista de teme de la școală și caietul în care îmi făcusem temele date, pentru comparație. Uneori se uita la ce scrisesem și făcea comentariile potrivite; știa, de fapt, mai multe despre orice subiect decât profesorii mei și chiar decât autorii manualelor. De cele mai multe ori zicea:

— Nu-i nevoie să te verific. Ştiu că mă pot baza pe tine și îți pot acorda încredere absolută.

Când auzeam aceste cuvinte mă simțeam inundat de o mândrie tainică și de recunoștință. Uneori simțeam și un val de milă.

Pentru el, nu pentru mama. În acea vreme nu-mi era milă de ea: nu era decât o serie lungă de îndatoriri și cerințe zilnice. Şi o sursă de stinghereală și de rușine, pentru că trebuia să le explic cumva prietenilor de ce nu pot veni niciodată pe la mine și trebuia să le răspund vecinilor care mă interogau mieros la băcănie de ce n-o mai văd deloc. Ce s-a întâmplat cu ea? Nici măcar unchilor și mătușilor, nici măcar bunicului și bunicii tata și cu mine nu le spuneam întregul adevăr. Minimalizam lucrurile. Ziceam că are gripă chiar și când nu avea. Ziceam: Migrenă. Ziceam: O sensibilitate specială la lumina zilei. Uneori ziceam și: E foarte obosită. Încercam să spunem adevărul, dar nu întregul adevăr.

Nu cunoșteam întregul adevăr. Dar știam, chiar și fără să ne scriem unul altuia bilete, că nici unul dintre noi nu spune cuiva tot ce știm amândoi; nu împărtășeam lumii exterioare decât câteva lucruri. Noi doi nu vorbeam niciodată despre starea ei. Nu vorbeam decât despre ce avem de făcut a doua zi, împărțirea treburilor zilnice și nevoile gospodăriei. Nici măcar o dată n-am vorbit despre ce nu era în ordine cu ea, în afară de refrenul tatei: „Doctorii ăia, habar n-au de nimic. De nimic.“ N-am vorbit nici după moartea ei. Din ziua morții mamei până în ziua morții tatei, după douăzeci de ani, n-am vorbit nici măcar o dată despre ea. Nici un cuvânt. Ca și cum ea n-ar fi trăit niciodată. Ca și cum viața ei ar fi fost doar o pagină cenzurată, ruptă dintr-o enciclopedie sovietică. Sau ca și cum, la fel cu Atena, m-aș fi născut direct din capul lui Zeus. Eram un fel de Isus răsturnat: născut dintr-un bărbat virgin, prin duhul nevăzut. Şi în fiecare dimineață, la ivirea zorilor, eram trezit de glasul unei păsări din ramurile rodiului din grădină, care saluta ziua cu primele cinci note din *Für Elise* a lui Beethoven: „Ti-da-di-da-di!“ Şi iar, mai emoționată: „Ti-da-di-da-di!“ Şi de sub pătură o completam cu entuziasm: „da-di-da-da!“ În sinea mea i-am pus păsării numele Elise.

*

În acea vreme îl compătimeam pe tata. Ca și cum ar fi căzut victimă, cu toate că nu era vinovat cu nimic, unui soi de abuz prelungit. Ca și cum mama se purta rău cu el dinadins.

Era foarte obosit și trist, chiar dacă se străduia, ca întotdeauna, să fie voios și vorbăreț tot timpul. Ura dintotdeauna tăcerile și își reproșa orice tăcere ivită. Ochii lui, la fel ca ai mamei, aveau dedesubt semiluni întunecate.

Uneori pleca de la lucru în timpul zilei ca să o ducă la controale. Ce controale n-au făcut în acele luni: inima, plămânii și undele cerebrale, digestia, hormonii, nervii, problemele feminine și circulația. Fără rost. El nu s-a uitat la bani, a chemat diferiți doctori și a dus-o la specialiști particulari; poate că a trebuit chiar să împrumute niște bani de la părinții săi, cu toate că nu suporta să aibă datorii și ura felul în care mama lui, bunica Shlomit, se bucura să fie „ținută la curent“ și își băga nasul în căsnicia lui.

Tata se trezea în fiecare zi înainte de ivirea zorilor ca să deretice prin bucătărie, să sorteze rufele pentru spălat, să stoarcă fructe și să ne aducă mamei și mie sucul la temperatura camerei, ca să ne întărească, și mai reușea înainte de a pleca la lucru să scrie răspunsuri rapide la scrisori primite de la redactori și de la cărturari. Apoi se grăbea spre stația de autobuz, cu o plasă de sfoară pentru cumpărături împăturită în servieta ponosită, ca să ajungă la timp la Blocul Terra Sancta, în care a fost transferată secția de periodice de la Biblioteca Națională atunci când campusul universității de pe muntele Scopus a fost izolat de restul orașului, în vremea Războiului de Independență.

Venea acasă la cinci, după ce se oprise pe drum la măcelărie, la magazinul cu articole electrice sau la farmacie, și se ducea direct la mama să vadă dacă se simte mai bine, sperând că poate izbutise să pună geană pe geană cât a fost el plecat. Încerca să-i dea cu lingura un pic de piure de cartofi sau de orez fiert, pe care el și cu mine reușisem cumva să învățăm să-l gătim. Apoi încuia ușa pe dinăuntru, o ajuta să se schimbe și încerca să-i vorbească. Poate chiar încerca să o distreze cu glume citite în ziar sau auzite la bibliotecă. Înainte de lăsarea întunericului se grăbea din nou să meargă la cumpărături, să rezolve diferite lucruri, fără să se odihnească, studiind prospectul vreunui medicament nou, fără să se așeze măcar, încercând să o atragă pe mama într-o discuție despre viitorul Balcanilor.

Apoi venea în odaia mea să mă ajute să-mi schimb așternutul sau să-mi pună naftalină în șifonier, pentru iarnă, în vreme ce fredona vreo baladă sentimentală, enervant de fals, sau încerca să mă atragă într-o dispută pe tema viitorului Balcanilor.

*

După căderea nopții ne vizita uneori tanti Lilenka – tanti Lilia, tanti Leah Kalish-Bar-Samkha –, cea mai bună prietenă a mamei, care era din același oraș, Rovno, și a fost în aceeași clasă cu ea la școala Tarbuth, cea care scrisese două cărți despre psihologia copilului.

Tanti Lilia aducea niște fructe și un chec cu stafide. Tata servea ceaiul cu biscuiți și checul ei cu stafide, în vreme ce eu spălam și aduceam fructele, cu farfurii și cuțite, și apoi le lăsam singure. Tanti Lilia stătea închisă cu mama o oră sau două, și când ieșea ochii îi erau înroșiți. Însă mama era la fel de liniștită și senină ca întotdeauna. Tata își înfrâna suficient de mult antipatia față de această doamnă cât să o invite politicos să rămână la cină. Ce-ar fi să ne dai ocazia să te răsfățăm un pic? Şi asta ar bucura-o și pe Fania. Dar ea se scuza întotdeauna stingherită, ca și cum i s-ar fi cerut să participe la o faptă indecentă. Nu voia să deranjeze, Doamne ferește, și oricum o așteptau acasă, și în curând ar începe să-și facă griji pentru ea.

Uneori veneau bunicul și bunica, îmbrăcați la patru ace, ca pentru bal. Bunica, în pantofi cu tocuri înalte și rochie de catifea neagră, cu colierul ei alb, făcea un tur al bucătăriei înainte de a se așeza lângă mama. Apoi examina pachetele de pilule și

sticlușele, îl trăgea pe tata spre ea și se uita la interiorul gulerului lui și se strâmba dezgustată când îmi inspecta unghiile. Găsea de cuviință să observe cu tristețe că știința medicală este de-acum conștientă că majoritatea bolilor, dacă nu chiar toate, își au originea în minte, și nu în trup. Între timp bunicul Aleksandr, mereu fermecător și neastâmpărat ca un cățel jucăuș, îi săruta mâna mamei și îi lăuda frumusețea, „chiar și bolnavă fiind, cu atât mai mult când o să te faci bine cu totul, mâine, dacă nu chiar în seara asta. *Nu, șto!* Deja ești înfloritoare! Întru totul fermecătoare! *Krasavitsa!*“

*

Tata încă ținea morțiș să mă culc la nouă fix în fiecare seară. Mergea în vârful picioarelor în cealaltă încăpere, cea cu cărți, salon-cameră-birou-și-dormitor, punea un șal pe umerii mamei, pentru că toamna se apropia și nopțile se răceau, ședea lângă ea, îi lua mâna rece în mâna lui care era întotdeauna caldă și încerca să o antreneze într-o conversație simplă. La fel ca prințul din poveste, încerca să o trezească pe Frumoasa Adormită. Dar chiar dacă ar fi sărutat-o, nu o putea trezi: vraja mărului nu putea fi ruptă. Poate că nu o săruta cum trebuie sau poate că ea nu aștepta în visurile sale o moară neferecată cu ochelari, un expert în toate ramurile cunoașterii, care tot timpul făcea glume și își făcea griji pentru viitorul Balcanilor, ci cu totul alt fel de prinț.

El îi ședea alături pe întuneric, pentru că în acea vreme ea nu suporta lumina. În fiecare dimineață, înainte să plece la lucru sau înainte să plec eu la școală, trebuia să închidem toate obloanele și să tragem draperiile, ca și cum mama ar fi devenit sărmana femeie îngrozitoare din pod, din *Jane Eyre*. El ședea pe întuneric, ținând-o pe mama de mână în tăcere, fără să se miște. Sau poate că îi ținea amândouă mâinile în mâna lui.

Când nu mai putea suporta întunericul și tăcerea, își ducea cărțile și nenumăratele fișe în bucătărie, își făcea un pic de loc pe mușama, ședea pe un taburet și lucra un pic. Dar curând îl deprima izolarea asta singuratică în bucătăria înnegrită de funingine. Așa că o dată sau de două ori pe săptămână se ridica, ofta, își punea costumul, se pieptăna, se spăla bine pe dinți, își dădea cu niște aftershave și arunca pe furiș o privire în odaia mea, să vadă dacă dorm dus (de dragul lui mă prefăceam întotdeauna că dorm). Apoi mergea la mama, îi spunea ce-i spunea, îi promitea ce-i promitea, și ea cu siguranță nu-l oprea, dimpotrivă, îl mângâia pe cap și zicea, du-te, Arieh, du-te și joacă-te pe-afară, nu toată lumea e pe jumătate adormită, ca mine.

Când pleca, purtând o pălărie gen Humphrey Bogart și cu o umbrelă legănându-i-se pe braț, pentru orice eventualitate, tata trecea pe sub fereastra mea fredonând cumplit de fals și cu un distinct accent askenaz: „Capul meu pe pieptu-ți mi-am lăsat / Rugile mele cuibul și-au aflat“ sau „Precum două turturele ochii tăi cei minunați / Iară vocea ta răsu-u-u-nă ca un clo-o-o-pot!“

Nu știam unde se duce și cumva știam fără să știu și cumva nu voiam să știu și cumva îl iertam pe tata. Speram că se distrează acolo un pic. Nu aveam nici un chef să-mi închipui ce se petrecea acolo, în acel „acolo“ al lui, dar ceea ce nu voiam să-mi închipui venea la mine noaptea și mă azvârlea într-o învolburare și nu mă lăsa să dorm. Eram un băiat de doisprezece ani. Trupul meu începuse să fie un dușman necruțător.

*

Uneori aveam senzația că atunci când casa se golea, în fiecare dimineață, mama de fapt se așeza în pat și dormea în timpul zilei. Și uneori se ridica și se plimba prin casă, întotdeauna desculță, în ciuda rugăminților tatei și a papucilor de casă pe care i-i adusese:

în sus și în jos, în sus și în jos străbătea mama coridorul care fusese adăpostul nostru în timpul războiului și acum era ticsit de cărți și, cu hărțile de pe pereți, întruchipa centrul de operațiuni din care tata și cu mine supravegheam securitatea Israelului și apărarea Lumii Libere.

Chiar și în timpul zilei pe coridor era beznă, în afară de cazul în care aprindeai lumina. În beznă mama plutea încolo și încoace, monoton, timp de o jumătate de oră sau o oră, așa cum merg prizonierii în jurul curții unei închisori. Şi uneori începea să cânte, de parcă s-ar fi luat la întrecere cu tata, dar cu mult mai puține note false. Vocea cu care cânta era întunecată și caldă, ca gustul vinului fiert cu mirodenii într-o seară de iarnă. Nu cânta în ebraică, ci în rusă cu sunet dulce, în polonă visătoare sau, uneori, în idișul sunând a lacrimi înăbușite.

În nopțile în care pleca de acasă, tata se ținea întotdeauna de cuvânt și se întorcea înainte de miezul nopții. Îl auzeam cum se dezbracă până la lenjeria de corp, apoi își face un ceai, se așază pe un taburet din bucătărie și îngână liniștit o melodie în vreme ce înmoaie un biscuit în ceaiul dulce. Apoi făcea un duș rece (ca să ai apă caldă trebuia să faci focul în boiler cu trei sferturi de oră înainte, cu lemne pe care trebuia să le stropești cu parafină). Apoi venea pâș-pâș în odaia mea ca să se asigure că dorm și să-mi îndrepte așternutul. Doar apoi se ducea în vârful picioarelor în camera lor. Uneori îi auzeam vorbind încetișor până ce adormeam în cele din urmă. Şi alteori era o tăcere deplină, ca și cum n-ar fi fost nici o ființă acolo.

Tata a început să se teamă că el însuși este de vină pentru insomnia mamei, pentru că stă în patul cel mare. Uneori insista să o culce pe canapeaua care se transforma în fiecare seară în pat (când eram mic noi îi ziceam „canapeaua lătrătoare“, pentru că atunci când o deschideai arăta ca fălcile unui câine furios), iar el să doarmă pe scaunul ei. Zicea că ar fi cu adevărat mai bine pentru toată lumea dacă el ar dormi pe scaun și ea în pat, pentru că el dormea buștean oriunde îl puneai, „chiar și pe un grătar încins“. De fapt, ar dormi mult mai bine pe scaun știind că ea doarme în pat, decât în pat știind că ea stă trează ore în șir pe scaun.

*

Şi odată, spre miezul nopții, ușa camerei mele s-a deschis fără zgomot, și silueta tatei s-a aplecat peste mine prin întuneric. Ca de obicei, m-am prefăcut la iuțeală că dorm. În loc să-mi îndrepte așternutul l-a ridicat și s-a așezat în pat lângă mine. Ca atunci. Ca pe 29 noiembrie, după votul pentru crearea statului, când mâna mea i-a văzut lacrimile. M-am îngrozit și mi-am tras repede genunchii în sus și i-am apăsat tare pe burtă, sperând și rugându-mă să nu-și dea seama ce anume mă împiedicase să adorm: dacă ar fi observat, aș fi murit pe loc. Mi-a înghețat sângele-n vine când tata s-a culcat lângă mine și eram atât de disperat să nu mă prindă în spurcăciune, încât a trecut o vreme până am priceput, ca într-un coșmar, că silueta care se strecurase în patul meu nu era a tatei.

Ea a tras așternutul până peste capetele noastre, m-a strâns în brațe, și a șoptit: „Dormi mai departe“.

Iar dimineața nu mai era acolo. În noaptea următoare a venit iar în odaia mea, dar de data asta luase cu ea una dintre saltelele de pe „canapeaua lătrătoare“ și a dormit pe podea, la picioarele patului meu. În noaptea următoare am stăruit, străduindu-mă să imit cât mai bine stilul autoritar al tatei, ca ea să doarmă în patul meu, și eu pe saltea, la picioarele ei.

Era ca și cum am fi jucat o variantă îmbunătățită a scaunelor muzicale. Prima rundă: normal – amândoi părinții mei pe patul lor dublu, și eu în patul meu. Apoi, în runda următoare, mama dormea pe scaun, tata pe canapea, și eu tot în patul meu. În runda a

treia, mama și cu mine eram în patul meu de o persoană, în vreme ce tata era singur în patul dublu. În runda a patra, tata era tot acolo și eu eram iar singur în patul meu, iar mama pe saltea la picioarele mele. Apoi ea și cu mine schimbam locurile, ea trecea sus, eu treceam jos, iar tata rămânea la locul lui.

Dar încă nu terminasem.

Pentru că după câteva nopți în care am dormit pe saltea în camera mea, la picioarele mamei, ea m-a speriat în toiul nopții cu niște sunete sparte care aduceau cu o tuse, dar nu întru totul. Apoi s-a liniștit și am adormit la loc. Dar după o noapte sau două iar m-a trezit tusea ei care nu era tuse. M-am sculat, cu ochii lipiți, am pornit-o pe coridor buimac, înfășurat în pătură, și m-am cățărat alături de tata în patul dublu. Pe dată am adormit la loc. Şi am dormit acolo și în nopțile următoare.

Aproape până în ultimele ei zile mama a dormit în odaia mea, în patul meu, și eu am dormit cu tata. După câteva zile toate tabletele și sticluțele cu tranchilizante, pilule pentru migrenă și alte medicamente s-au mutat în locul ei cel nou.

N-am scos nici o vorbă despre schimbările legate de dormit. Nici unul dintre noi nu le-a pomenit. Era ca și cum totul se întâmplase de la sine.

Şi chiar așa a fost. Fără vreo hotărâre luată în familie. Fără o vorbă.

Dar în săptămâna dinainte de cea din urmă, mama n-a petrecut noaptea în patul meu, ci s-a întors pe scaunul ei de la fereastră, atâta doar că scaunul fusese mutat din camera noastră – a mea și a tatei – în odaia mea, care devenise a ei.

Nici măcar când s-a terminat totul n-am vrut să mă întorc în acea cameră. Voiam să stau cu tata. Şi când în cele din urmă m-am întors în fosta mea cameră n-am putut dormi: era ca și cum ea ar fi fost încă acolo. Zâmbindu-mi fără zâmbet. Tușind fără tuse. Sau ca și cum mi-ar fi lăsat moștenire insomnia care o urmărise până la sfârșit și acum mă urmărea pe mine. Noaptea în care m-am întors în patul meu a fost atât de rea, încât în nopțile următoare tata a trebuit să-și aducă una dintre saltelele de pe „canapeaua lătrătoare“ și să doarmă cu mine. Timp de o săptămână sau poate două, tata a dormit la picioarele patului meu. După aceea s-a întors la locul lui și ea, sau insomnia ei, l-a urmat.

Era ca și cum un vârtej mare ne-ar fi supt, ne-ar fi adunat și ne-ar fi despărțit, ne-ar fi vânturat încolo și încoace și ne-ar fi învălmășit, până ce fiecare dintre noi a fost azvârlit pe un țărm care nu era al lui. Şi eram cu toții atât de osteniți, încât am acceptat în tăcere mutarea. Pentru că eram tare osteniți. Nu doar mama și tata aveau semiluni întunecate sub ochi: în acele săptămâni le-am văzut în oglindă și sub ochii mei.

Eram legați și înghesuiți laolaltă în toamna aceea ca trei condamnați împărțind aceeași celulă. Şi totuși fiecare dintre noi era de unul singur. Căci ce ar fi putut el sau ea să știe despre murdăria nopților mele? Despre spurcăciunea trupului meu hain? Cum ar fi putut părinții mei să știe că mă avertizasem singur de nu știu câte ori, cu dinții încleștați de rușine, Dacă nu termini cu asta, dacă nu te oprești în noaptea asta, atunci jur pe viața mea că o să înghit toate pilulele mamei, și cu asta am terminat.

Părinții mei nu bănuiau nimic. Ne despărțeau o mie de ani-lumină. Nu ani-lumină: ani-întuneric.

Dar ce știam eu despre cele pe care le îndurau ei?

Şi ei doi? Ce știa tata despre chinul ei? Cât înțelegea mama din suferința lui?

O mie de ani-întuneric despărțea toată lumea. Chiar și trei prizonieri dintr-o celulă. Chiar și în ziua aceea la Tel Arza, în acea dimineață de duminică în care mama ședea cu spatele rezemat de copac, iar tata și cu mine ne-am așezat capetele pe genunchii ei, câte un cap pe fiecare genunchi, și mama ne-a mângâiat pe amândoi, chiar și în acea clipă, care este cel mai prețios moment din copilăria mea, ne despărțeau o mie de ani fără lumină.

În culegerea de poezii ale lui Jabotinski, după „Cu sânge și sudoare / Vom înălța o rasă“, „Două maluri are Iordanul“ și „Din ziua în care am fost chemat către minunatele / Beitar, Sion și Sinai“ veneau traducerile lui melodioase din poezia universală, printre care „Corbul“ și „Annabel Lee“ ale lui Edgar Allan Poe, „Prințesa îndepărtată“ a lui Edmond Rostand și sfâșietorul „Cântec de toamnă“ al lui Paul Verlaine.

Foarte repede am învățat pe de rost aceste poezii și umblam cât e ziulica de mare îmbătat de neliniștea romantică și de chinurile macabre care o învăluiau.

Alături de versurile militar-patriotice pe care le scriam în splendida agendă neagră, un dar din partea unchiului Joseph, am început să scriu și poezii de *Weltschmertz*, pline de furtuni, păduri și mare. Şi unele poezii de dragoste, înainte chiar de a ști despre ce e vorba. Sau nu înainte de a ști, dar încercam zadarnic să aflu vreo potrivire între westernurile în care cel ce ucidea cei mai mulți indieni primea ca premiu o fată frumoasă și jurămintele înlăcrimate făcute de Annabel Lee și iubitul ei, și iubirea lor de dincolo de mormânt. Nu era ușor să le împac. Şi cu atât mai greu să fac un soi de pace între ele și labirintul de membrane-ovule-și-tuburi-falopiene al asistentei medicale de la școală. Şi spurcăciunea nocturnă care mă tortura atât de crud, încât aș fi vrut să mor. Sau să fiu iar așa cum eram înainte de a cădea în ghearele acelor cotoroanțe de noapte batjocoritoare: în fiecare noapte mă hotăram să le omor o dată pentru totdeauna și în fiecare noapte Şeherezadele alea dezvăluiau privirii mele uimite intrigi atât de îndrăznețe, încât cât era ziua de lungă așteptam cu nerăbdare să ajung înapoi în pat. Uneori nu mai aveam răbdare și mă închideam în closetul împuțit de pe terenul de joacă de la Tachkemoni sau în baia noastră de acasă și ieșeam după câteva minute cu coada între picioare și simțindu-mă mizerabil ca o cârpă.

Dragostea față de fete și tot ce era legat de ea îmi părea o catastrofă, o cursă îngrozitoare din care nu puteai scăpa: începeai plutind visător într-un palat fermecat de cristal și te trezeai scufundat până-n gât într-o hazna.

Am fugit și mi-am căutat adăpost în cetatea sănătoasă a cărților de mister, aventuri și bătălii: Jules Verne, Karl May, Fenimore Cooper, Mayne Reid, Sherlock Holmes, *Cei trei mușchetari*, *Căpitanul Hatteras*, *Fiica lui Montezuma*, *Prizonierul din Zenda*, *Prin foc și sabie*, *Cuore* a lui De Amicis, *Insula comorilor*, *Douăzeci de mii de leghe sub mări*, *Prin deșert și prin junglă*, *Aurul din Caxamalca*, *Insula misterioasă*, *Contele de Monte Cristo*, *Ultimul mohican*, *Copiii căpitanului Grant*, cele mai întunecate unghere ale Africii, grenadieri și indieni, răufăcători, cavaleriști, hoți de vite, jefuitori, cowboy, pirați, arhipelaguri, hoarde de indigeni însetați de sânge, cu pene în păr și vopsiți în culorile războiului, strigăte de luptă care îți îngheață sângele în vine, vrăji, cavaleri ai dragonului și călăreți sarazini cu iatagane, monștri, vrăjitori, împărați, tipi răi, stafii și mai ales povești despre adolescenți scunzi și palizi meniți unor fapte mărețe dacă izbutesc să-și învingă propria abjecție. Voiam să fiu ca ei și voiam să fiu în stare să scriu ca oamenii care i-au creat. Poate că nu făceam încă deosebirea între a scrie și a învinge.

*

Mihail Strogoff al lui Jules Verne a imprimat în mine ceva ce mă însoțește și azi. Țarul rus l-a trimis pe Strogoff într-o misiune secretă, să ducă un mesaj fatidic forțelor rusești asediate în adâncul Siberiei. Pe drum trebuie să treacă prin regiuni aflate sub dominația

tătarilor. Mihail Strogoff e prins de străjile tătare și e dus la conducătorul lor, Marele Han, care poruncește să fie orbit cu o sabie încinsă în foc, așa încât să nu-și poată continua misiunea în Siberia. Strogoff învățase pe de rost mesajul fatidic, dar cum să se strecoare printre tătari și să ajungă în Siberia dacă nu mai vede? Chiar și după ce fierul strălucitor i-a atins ochii, mesagerul credincios își continuă drumul pe bâjbâite spre est, până ce, într-un moment crucial al intrigii, cititorului i se dezvăluie faptul că el nu și-a pierdut vederea, de fapt: pe când se apropia de ochi, sabia încinsă până devenise albă a fost răcită de lacrimile lui! Pentru că, în momentul crucial, Mihail Strogoff s-a gândit la familia lui iubită pe care nu avea să o mai vadă niciodată, și gândul i-a umplut ochii de lacrimi, care au răcit lama și i-au salvat vederea, precum și fatidica misiune, care a fost încununată cu izbândă și a dus la victoria țării sale asupra tuturor dușmanilor.

Așadar, lacrimile lui Strogoff au fost cele care l-au salvat pe el și întreaga Rusie. Însă acolo unde trăiam eu bărbaților nu li se îngăduia să verse lacrimi! Lacrimile erau rușinoase! Doar femeilor și copiilor li se permitea să plângă. Chiar și la cinci ani mi-era rușine să plâng, iar la opt sau nouă ani am învățat să mă stăpânesc, așa încât să pot intra în rândul bărbaților. De aceea am fost atât de mirat în noaptea de 29 noiembrie, când mâna mea stângă a atins pe întuneric obrazul ud al tatei. De aceea n-am vorbit niciodată despre asta, nici cu tata, nici cu altcineva. Şi uite-l acum pe Mihail Strogoff, un erou fără prihană, un bărbat de fier care putea răbda orice greutăți sau torturi, și totuși când se gândește deodată la iubire nu dovedește nici o stăpânire de sine: plânge. Mihail Strogoff nu plânge de teamă sau de durere, ci din cauza intensității sentimentelor sale.

Mai mult, plânsul lui Mihail Strogoff nu-l coboară la statutul de nemernic demn de milă, de femeie sau de epavă umană; el este acceptabil atât pentru autor, Jules Verne, cât și pentru cititor. Şi, ca și cum n-ar fi destul că dintr-odată este acceptabil ca un bărbat să plângă, și el, și întreaga Rusie sunt salvați de lacrimile lui. Şi astfel, acest bărbat între bărbați își învinge toți inamicii datorită „laturii lui feminine“ care s-a ridicat din adâncurile sufletului lui în momentul crucial, fără să-i vatăme sau să-i slăbească „latura masculină“ (așa cum ne îndoctrinau să zicem în acea vreme): dimpotrivă, o completa și făcea pace cu ea. Așadar, poate că exista o cale onorabilă de a ieși din dilema care mă chinuia în acele zile, alegerea între emoție și bărbăție? (După doisprezece ani, Hannah din *Soțul meu, Michael* e și ea fascinată de personajul Mihail Strogoff.)

Şi apoi a fost căpitanul Nemo din *Douăzeci de mii de leghe sub mări*, mândrul, viteazul indian care detesta regimurile exploatatoare și oprimarea popoarelor și a indivizilor de către tiranii lipsiți de inimă și puterile egoiste. Ura lui față de condescendența arogantă a țărilor nord-occidentale amintește de Edward Said, dacă nu de Franz Fanon, așa că a hotărât să se despartă de toate acestea și să creeze o mică utopie în adâncul oceanului.

Aceasta se pare că a stârnit în mine, printre altele, o pulsație de sensibilitate sionistă. Lumea întotdeauna ne persecuta și ne nedreptățea: de aceea ne-am retras într-o parte, să ne creăm mica bulă de aer independentă în care să putem duce „o viață de puritate și libertate“, departe de cruzimea prigonitorilor noștri. Însă, precum căpitanul Nemo, n-o să continuăm să fim victime neajutorate, ci, prin forța geniului nostru creativ, ne vom înarma *Nautilusul* cu rafinate raze ale morții. Nimeni nu va mai cuteza să uneltească împotriva noastră. Brațul nostru lung va ajunge până la capătul lumii, dacă va fi nevoie.

*

În *Insula misterioasă* a lui Jules Verne un grup de supraviețuitori ai unui naufragiu reușesc să creeze un petic de civilizație pe o insulă pustie și aridă. Supraviețuitorii sunt

toți europeni, bărbați, cu toții bărbați raționali și generoși, plini de intenții bune, cu toții axați pe tehnologie, cutezători și inventivi: sunt însăși imaginea felului în care secolul al XIX-lea dorea să vadă viitorul, sănătos, luminat, viril, capabil să rezolve orice problemă prin forța rațiunii și în conformitate cu principiile noii religii a progresului. (Cruzimea, instinctele josnice și răul se pare că au fost exilate pe altă insulă, de mai târziu: cea din *Împăratul mușteloг* a lui William Golding.)

Prin hărnicie, bun-simț și entuziasm pionieresc, grupul reușește să supraviețuiască și să construiască pe insula pustie, pornind de la zero, cu mâinile goale, o gospodărie prosperă. Asta m-a încântat, pătruns cum eram de etosul pionieresc al sionismului pe care îl moștenisem de la tata: laic, luminat, rațional, idealist, optimist militant și progresiv.

Şi totuși, erau momente în care pionierii din *Insula misterioasă* erau amenințați de forțele naturii cu o catastrofă, momente în care erau încolțiți și creierele lor nu le mai erau de folos, și în astfel de momente fatidice o mână misterioasă intervenea întotdeauna în intrigă, o providență miraculoasă, atotputernică, salvându-i iar și iar de la pieire. „Dacă există dreptate, atunci să strălucească pe loc“, a scris Bialik: în *Insula misterioasă* era dreptate, și chiar strălucea pe loc, iute ca fulgerul, când nu mai era nici o speranță.

Însă acesta era tocmai celălalt etos, diametral opus raționalismului tatei. Era logica povestirilor pe care mi le spunea mama noaptea, povești cu demoni, miracole, povestea unui bătrân care adăpostea sub acoperișul lui un bărbat și mai bătrân, povești despre rău, mister și îndurare, cutia Pandorei, în care la sfârșit rămânea speranța dincolo de toată disperarea. Era și logica plină de miracole a povestirilor hasidice în fața cărora m-a pus mai întâi domnișoara învățătoare Zelda, și pe care profesorul meu povestitor de la Tachkemoni, Mordechai Michaeli, le-a continuat de unde le lăsase ea.

Era ca și cum aici, în *Insula misterioasă*, ar fi avut în sfârșit loc un soi de împăcare între cele două ferestre opuse prin care mi-a fost dezvăluită lumea, la începutul vieții mele: fereastra de bun-simț, optimistă, a tatei, opusă ferestrei mamei, care se deschidea spre peisaje sumbre, forțe supranaturale ciudate, rău, dar și milă și blândețe.

La sfârșitul *Insulei misterioase* se dovedește că forța providențială care intervenise iar și iar ca să salveze „întreprinderea sionistă“ a supraviețuitorilor naufragiului ori de câte ori erau amenințați cu pieirea a fost de fapt intervenția discretă a căpitanului Nemo, căpitanul cu ochi mânioși din *Douăzeci de mii de leghe sub mări*. Însă aceasta n-a scăzut deloc plăcerea împăcării pe care mi-a dat-o cartea, eliminarea contradicției dintre fascinația mea copilărească față de sionism și nu mai puțin copilăreasca mea fascinație față de gotic.

Era ca și cum tata și mama reușiseră în cele din urmă să se împace și trăiau împreună în deplină armonie. E adevărat că nu aici, la Ierusalim, ci pe o insulă pustie. Însă tot puteau să se împace.

*

Bunul domn Marcus, care vindea cărți noi și la mâna a doua în strada Jonah, aproape de colțul cu strada Geula, avea și o bibliotecă de împrumut, și în cele din urmă mi-a permis să schimb cartea în fiecare zi. Uneori chiar de două ori pe zi. La început n-a crezut că am citit cu adevărat toată cartea și când înapoiam o carte la numai câteva ore de când o luasem mă verifica punându-mi tot soiul de întrebări iscusite și pline de chichițe. Treptat neîncrederea i s-a transformat în uluială și, în fine, în adorație. Era convins că dotat fiind cu o astfel de memorie uimitoare și capacitatea de a citi așa de repede, mai ales dacă învățam și limbile principale, într-o zi aș putea ajunge secretarul particular ideal al unuia dintre marii noștri conducători. Cine știe, poate că aș putea ajunge secretarul lui Ben Gurion sau al lui Moshe Sharet. Prin urmare, a hotărât că merit o investiție pe termen

lung, că ar trebui să-și împrăștie pâinea deasupra apei: cine știe, poate că va avea într-o zi nevoie de un permis, ar putea avea nevoie să nu stea la o coadă sau să ungă roțile afacerii cu editura la care plănuia să se asocieze, și atunci cu siguranță că legăturile sale de prietenie cu secretarul particular al unuia dintre cei mai mari din lumea mare vor valora cât greutatea lui în aur.

Uneori domnul Marcus le arăta cu mândrie unor clienți aleși pe sprânceană fișa mea de cititor plină până la refuz, ca și cum s-ar fi bucurat de roadele investiției sale. Ia uitați ce avem aici! Un șoarece de bibliotecă! Un fenomen! Un copil care devorează în fiecare lună nu doar cărți, ci rafturi întregi cu cărți!

Așa că am primit permisiunea specială a domnului Marcus să mă simt ca la mine acasă în biblioteca lui. Puteam împrumuta patru cărți deodată, ca să nu flămânzesc în timpul sărbătorilor, când biblioteca era închisă. Puteam să răsfoiesc – cu grijă! – cărțile de-abia apărute, care erau la vânzare, nu la împrumut. Puteam chiar să mă uit la cărți ce nu erau de nasul cuiva de vârsta mea, cum ar fi romanele lui Somerset Maugham, O. Henry, Stefan Zweig, chiar și picantul Maupassant.

Iarna alergam în întuneric, prin torente de ploaie pătrunzătoare și vânt puternic, ca să ajung la prăvălia domnului Marcus înainte de închidere, la șase seara. Era foarte frig la Ierusalim în acele zile, un frig mușcător, și urși polari flămânzi veneau din Siberia să bântuie pe străzile din Kerem Avraham în acele nopți de la sfârșitul lui decembrie. Alergam fără palton, așa că puloverul se făcea leorcă și împrăștia toată seara un miros deprimant și înțepător de lână udă.

Câteodată se întâmpla să rămân fără nimic de citit, în acele lungi sâmbete pustii când pe la zece dimineața terminasem toată muniția adusă de la bibliotecă. Înhățam frenetic tot ce-mi cădea în mână din biblioteca tatei: *Till Eulenspiegel* în traducerea lui Shlonsky, *O mie și una de nopți* tradusă de Rivlin, cărțile lui Israel Zarchi, Mendele Mocher Sforim, Sholem Aleichem, Kafka, Berdiczewski, poeziile lui Rahel, Balzac, Knut Hamsun, Yigal Mossensohn, Feierberg, Natan Shaham, Gnessin, Brenner, Hazaz, chiar și cărțile domnului Agnon. Nu pricepeam aproape nimic, în afară poate de ceea ce vedeam prin ochelarii tatei, adică faptul că viața în *ștetl* era vrednică de dispreț, respingătoare și chiar ridicolă. În inima mea nechibzuită, nu eram deloc surprins de sfârșitul ei groaznic.

Tata avea cele mai multe dintre lucrările de căpătâi ale literaturii universale în limbile originale, așa că nu puteam nici să mă uit la ele. Dar tot ce era acolo în ebraică, dacă n-am citit de-a binelea, măcar am amușinat. N-am lăsat nici un ungher nescormonit.

*

Desigur, am citit și secțiunea săptămânală pentru copii din *Davar*, și acele cărți pentru copii care erau în meniul de desert al tuturor: poezii de Leah Goldberg și Fania Bergstein, *Insula copiilor* de Mira Lobeh, precum și toate cărțile lui Nahum Guttmann. Africa lui Lobengula, Parisul lui Beatrice, Tel Avivul înconjurat de dune, livezi și mare, toate acestea au fost destinațiile primelor mele hoinăreli hedonistice prin lume. Diferența dintre Ierusalim și Tel Avivul-care-era-legat-de-restul-lumii-mari mi se părea diferența dintre viața noastră iernatică, în alb și negru, și o viață plină de culori, vară și lumină.

O carte care mi-a captivat în mod special imaginația a fost *Peste ruine* de Tsvi Liebermann-Livne, pe care am citit-o și recitit-o. Cândva, în vremea Celui de-al Doilea Templu, era un sat evreiesc îndepărtat, culcușit în tihnă printre dealuri, văi și podgorii. Într-o zi au venit legiunile romane, i-au măcelărit pe toți locuitorii, bărbați, femei și bătrâni, au prădat, au pus foc caselor și și-au văzut de drum. Dar sătenii reușiseră înainte de masacru să-și ascundă într-o peșteră dintre dealuri copiii mai mici, cei care nu

împliniseră doisprezece ani și nu puteau lua parte la apărarea satului.

După nenorocire copiii au ieșit din peșteră, au văzut prăpădul și, în loc să dispere, au hotărât, într-o discuție care semăna cu adunarea generală dintr-un kibbutz, că viața trebuie să continue și că trebuie să reconstruiască satul ruinat. Așa că au alcătuit comitete, în care erau și fetele, pentru că acești copii nu erau doar curajoși și harnici, ci și uimitor de progresiști și luminați la minte. Treptat, muncind ca furnicile, au reușit să recupereze vitele rămase, să repare staulele și grajdurile, să reclădească locuințele arse, au cultivat din nou câmpurile și au creat o comunitate-model a copiilor, un fel de kibbutz idilic: o comună a lui Robinson Crusoe fără vreun Vineri.

Nici un nor nu umbrea traiul în tovărășie și egalitate al acestor copii din vis: fără lupte pentru putere, fără rivalități și invidii, fără sex scârbos sau fantome ale părinților morți. Era exact opusul lucrurilor care li s-au întâmplat copiilor din *Împăratul muștelor*. Tsvi Livne a încercat, cu siguranță, să le ofere copiilor din Israel o însuflețitoare alegorie sionistă: întreaga generație a sălbăticiei a murit și în locul ei s-a înălțat generația Țării, cutezătoare, ridicându-se prin propriile eforturi din catastrofă la eroism și din întuneric la lumina mare. În versiunea mea, din Ierusalim, în urmarea pe care am compus-o în minte, copiii nu se mulțumeau să mulgă vacile și să culeagă măsline și struguri, ci descopereau o ascunzătoare cu arme sau, și mai bine, reușeau să născocească și să construiască mitraliere, mortiere și blindate. Sau Palmach-ul reușea să ducă pe ascuns aceste arme cu o sută de generații înapoi, către mâinile întinse ale copiilor din *Peste ruine*. Înarmați cu toate acestea, copiii lui Tsvi Livne (și ai mei) mergeau degrabă la Masada și ajungeau în ultima clipă. Cu un foc de baraj devastator, din spate, cu salve lungi, de mare precizie, și cu salve mortale de mortiere îi luau prin surprindere pe legionarii romani – tocmai legionarii care le omorâseră părinții și acum construiau o rampă de pe care să dea iureș asupra cetății de pe stânci, Masada. Şi așa, chiar în clipa în care Eleazar Ben Yair era pe cale să-și încheie nemuritorul discurs de adio și ultimii apărători ai Masadei se pregăteau să se înfigă în propriile săbii, ca să nu cadă în mâinile romanilor, tinerii mei și cu mine ne năpusteam în sus pe munte, salvându-i pe ei de la moarte și neamul nostru de dezonoarea înfrângerii.

Apoi duceam război pe teritoriul inamicului: ne amplasam mortierele pe cele șapte dealuri ale Romei, făceam țăndări Arcul lui Titus și îl îngenuncheam pe împărat.

*

Poate că era ascunsă aici și altă plăcere interzisă, una care fără îndoială că nu i-a trecut prin cap lui Tsvi Livne pe când scria cartea, o plăcere întunecată, oedipiană. Pentru că acei copii și-au îngropat părinții. Pe toți. N-a mai rămas nici un adult în tot satul. Nici o rudă, nici un învățător, vecin, unchi, bunic, bunică, domn Krochmal, unchi Joseph, Mala și Staszek Rudnicki, soții Abramski, soții Bar-Yizhar, tanti Lilia, Begin și Ben Gurion. Şi astfel a fost îndeplinită în mod miraculos o dorință adânc tăinuită a etosului sionist și a copilului care eram pe atunci: ca ei să moară. Pentru că erau atât de străini, erau o povară atât de mare. Aparțineau diasporei. Erau generațiile sălbăticiei. Erau întotdeauna plini de pretenții și porunci, nu te lăsau deloc să-ți tragi sufletul. Doar după moartea lor vom putea să le arătăm în sfârșit că putem face totul noi înșine. Tot ce voiau să facem, tot ce așteptau de la noi, o să facem în mod strălucit: o să arăm și o să culegem, o să construim, o să luptăm și o să învingem, numai că fără ei, pentru că noua națiune evreiască trebuie să se elibereze de ei. Pentru că totul aici e făcut să fie tânăr, sănătos și dur, în vreme ce ei sunt bătrâni, hodorogiți, complicați, un pic dezgustători și mai mult decât un pic ridicoli.

Așa că în *Peste ruine* întreaga generație a sălbăticiei s-a evaporat, lăsând în urmă

orfani fericiți și sprinteni, liberi ca păsările pe cerul senin, azuriu. N-a mai rămas nimeni care să-i bată la cap cu accent din diaspora, să peroreze, să impună purtări mucegăite, să otrăvească viața cu tot soiul de depresii, traume, cerințe și ambiții. N-a supraviețuit nici unul ca să țină predici cât e ziua de lungă – asta-i voie, asta-i interzis, asta-i dezgustător. Doar noi. Singuri pe lume.

Moartea tuturor adulților ascundea o vrajă misterioasă și puternică. Şi așa, la vârsta de paisprezece ani și jumătate, la vreo doi ani după moartea mamei, am omorât pe tata și întregul Ierusalim, mi-am schimbat numele și m-am dus de capul meu în kibbutzul Hulda, să trăiesc acolo peste ruine.

L-am omorât mai ales prin schimbarea numelui. Mulți ani tata a trăit în umbra imensă a învățatului său unchi, cu „reputația lui mondială“ (un concept pe care tata îl rostea cu o voce scăzută, evlavios). Mulți ani Yehuda Arieh Klausner a visat să calce pe urmele profesorului Joseph Gedalyahu Klausner, care a scris *Isus din Nazaret*, *De la Isus la Pavel*, *O istorie a perioadei Celui de-al Doilea Templu*, *O istorie a literaturii ebraice* și *Când un popor luptă pentru libertatea sa*. În adâncul inimii lui, tata visa chiar să fie succesorul profesorului care nu avea copii, atunci când ar fi venit vremea. De aceea a învățat la fel de multe limbi străine precum unchiul lui. De aceea ședea încovoiat peste biroul său noaptea, cu micile fișe îngrămădite în jur. Şi când a început să-și piardă nădejdea că va ajunge într-o zi profesor celebru, poate că a început în adâncul inimii lui să se roage ca torța să-mi fie trecută mie și ca el să fie acolo să vadă asta.

Tata se asemuia câteodată, în glumă, cu neînsemnatul Mendelssohn, bancherul Abraham Mendelssohn, a cărui soartă a fost să fie fiul celebrului filozof Moses Mendelssohn și tatăl marelui compozitor Felix Mendelssohn-Bartholdy. („Mai întâi am fost fiul tatălui meu, apoi am devenit tatăl fiului meu“, a glumit odată Abraham Mendelssohn.)

Ca într-o farsă, ca și cum ar fi râs de mine din cauza unor sentimente de afecțiune nedezvoltate, tata ținea morțiș să mi se adreseze încă de când eram foarte mic cu „Preacinstitul Domn“ sau „Înălțimea Voastră“. De-abia după mulți ani, în noaptea zilei în care a murit, mi-a dat brusc prin cap gândul că în spatele acestei glume fixe, enervante, aproape supărătoare, poate că se ascundeau propriile ambiții zădărnicite, precum și o tristă nevoie de a se împăca cu propria mediocritate și dorința tainică de a-mi încredința mie misiunea să îndeplinesc, la vremea potrivită, obiectivele pe care el le-a ratat.

Mama, în singurătatea și deprimarea ei, mi-a spus povești cu minuni, orori și duhuri, care poate că nu erau prea diferite de cele pe care văduva Åse i le spunea tânărului Peer Gynt în nopțile de iarnă. Tata, în felul lui, era Jon Gynt, tatăl lui Peer, pentru mama mea – Åse, nădăjduind la „lucruri mari“.

„Kibbutzul“, a observat tata cu tristețe, „poate că nu e un fenomen nesemnificativ, însă are nevoie de muncitori manuali puternici, cu nivel de inteligență mediu. Tu știi de-acuma că nu ești cu siguranță de nivel mediu. Nu vreau să defăimez kibbutzul în sine, kibbutzurile au merite clare în viața statului, însă tu nu o să te poți dezvolta acolo. În consecință, mă tem că nu pot fi de acord cu asta. Sub nici o formă. Şi cu asta, basta. Am încheiat discuția.“

*

După moartea mamei și recăsătorirea lui, cam la un an după aceea, noi doi aproape că nu mai vorbeam decât despre nevoile vieții de zi cu zi, politică, descoperiri științifice sau valori și teorii morale. (De acum locuiam în alt apartament, pe Bulevardul Ben Maimon, la numărul 28, în Rehavia, acea zonă din Ierusalim unde tânjea de ani de zile să locuiască.) Neliniștile anilor mei de adolescență, a doua lui căsătorie, sentimentele lui, sentimentele mele, ultimele zile de viață ale mamei, moartea ei, absența ei, toate acestea erau subiecte despre care nu vorbeam niciodată. Uneori ne înfruntam, cu ostilitate reciprocă politicoasă, însă foarte intensă, în privința lui Bialik, a lui Napoleon, a socialismului, care începuse să mă fascineze și pe care tata îl considera „epidemia roșie“,

și o dată am avut o ceartă cumplită pe tema Kafka. Însă de cele mai multe ori ne purtam ca doi colocatari ai unui apartament mic. Baia e liberă. E nevoie de margarină și de hârtie igienică. Nu ți se pare că s-a făcut cam rece? Să pornesc radiatorul?

Când am început să plec în weekend și de sărbători în vizită la surorile mamei, Haya și Sonia, la Tel Aviv sau la casa bunicului Papa din Kiriat Motskin, tata îmi dădea bani de drum și adăuga câteva lire: „Ca să nu fie nevoie să ceri bani de la nimeni de-acolo“. „Și nu uita să spui cuiva de-acolo că nu trebuie să mănânci nimic prăjit.“ Sau „Te rog să nu uiți să întrebi pe cineva de acolo dacă vor să pun lucrurile din sertarul ei într-un plic, pentru data viitoare când te duci“.

Cuvântul „ea“ acoperea amintirea mamei ca o piatră fără nici o inscripție. Cuvintele „cuiva de acolo“ sau „cineva de acolo“ semnalau ruperea tuturor legăturilor dintre el și familia mamei mele, care nu se mai refăcuseră. Ei îl acuzau pe el. Relațiile lui cu alte femei, așa credeau surorile mamei, la Tel Aviv, umbriseră viața surorii lor. Pe lângă toate acele nopți în care el ședea la birou, cu spatele la ea și cu mintea la cercetările lui și la fișe. Tata a fost șocat de această acuzație și rănit profund. Privea călătoriile mele la Tel Aviv și la Haifa cam așa cum statele arabe, în acele vremuri de boicot și respingere, priveau vizita în Israel a unor personalități neutre: nu vă putem opri să mergeți, duceți-vă unde poftiți, dar vă rugăm să nu rostiți în fața noastră numele acelui loc și să nu ne spuneți nimic despre el când vă întoarceți. Nici bune, nici rele. Și să nu le pomeniți de noi. Nu vrem să auzim și nu ne interesează. Și aveți grijă să nu vă pună pe pașaport vreo ștampilă nedorită.

La vreo trei luni după sinuciderea mamei a fost ziua *bar mitzvah*-ului meu. N-a fost nici o petrecere. S-au mulțumit să fiu chemat să citesc Tora sâmbătă dimineața, la sinagoga Tachkemoni, și să bolborosesc lectura acelei săptămâni. A venit întreaga familie Mussman, de la Tel Aviv și Kiriat Motskin, însă și-au găsit un colț separat în sinagogă, cât mai departe posibil de Klausneri. Cele două tabere nu au schimbat între ele nici un cuvânt. Poate că Tsvi și Buma, soții mătușilor mele, au dat din cap aproape imperceptibil. Iar eu alergam într-o parte și în alta ca un cățel zăpăcit, între cele două lagăre, încercând din răsputeri să arăt ca un băiețel fericit, vorbind fără încetare, ca o imitație a tatei, care ura întotdeauna tăcerile, dădea vina pe sine pentru orice tăcere și se simțea obligat să o împrăștie.

Numai bunicul Aleksandr a traversat fără șovăială cortina de fier, le-a sărutat pe bunica de la Haifa și pe cele două surori ale mamei pe amândoi obrajii, de trei ori, stângul dreptul stângul, în stilul rusesc, și m-a strâns lângă el, exclamând încântat: „*Nu, șto?* Nu-i așa că e un tânăr fermecător? Un tânăr *molodiets*! Și foarte talentat! Foarte, foarte talentat! Foarte!“

*

La câtva timp după ce tata s-a recăsătorit, activitatea mea școlară a intrat într-un declin atât de puternic, încât am fost amenințat cu exmatricularea (în anul de după moartea mamei fusesem mutat de la Tachkemoni la liceul Rehavia). Tata a luat-o ca pe un afront personal și a fost scandalizat; m-a pedepsit în diferite feluri. Treptat, în minte i-a încolțit bănuiala că aceasta era forma mea de gherilă, care nu se va opri până ce n-o să-l determin să mă lase să merg în kibbutz. A ripostat și el: de câte ori intram în bucătărie se ridica și pleca fără o vorbă. Însă într-o vineri și-a dat osteneala să mă însoțească până la vechea stație a autobuzelor Egged, la mijlocul Căii Jaffa. Înainte de a mă urca în autobuzul de Tel Aviv a spus dintr-odată:

— Te rog, dacă vrei, întreabă-i pe cei de acolo ce cred despre această idee a ta cu

kibbutzul. Nu mai e nevoie să spun că părerea lor nu ne obligă și nici nu ne prea interesează, însă de data asta nu mă împotrivesc să aud ce cred ei despre această posibilitate.

Cu mult înainte de moartea mamei, de la începutul bolii ei, și poate chiar mai devreme, mătușile mele de la Tel Aviv îl considerau pe tata un bărbat egoist și poate că un pic dominator; erau convinse că de la moartea ei gemeam sub jugul oprimării lui și că, de când s-a recăsătorit, mama vitregă mă maltratează și ea. Mereu țineam cu tot dinadinsul, de parcă voiam anume să le supăr pe mătuși, să spun lucruri frumoase despre tata și soția lui, cu cât devotament se îngrijesc de mine și cum se străduiesc din răsputeri să nu duc lipsă de nimic. Mătușile refuzau să asculte: mă priveau surprinse, erau furioase, erau jignite, ca și cum aș fi încercat să-i ridic în slavă pe Abdel Nasser și regimul său, sau i-aș fi apărat pe fedaini. Amândouă îmi spuneau să tac de câte ori începeam să-l preaslăvesc pe tata. Mătușa Haya zicea:

— Gata. Te rog să termini. Mă rănești. Se pare că-ți spală creierul foarte bine.

Mătușa Sonia nu-mi făcea reproșuri în aceste momente: pur și simplu izbucnea în plâns.

În ochii lor iscoditori adevărul vorbea de la sine: arătam slab ca un țâr, palid, nervos, și nu spălat așa cum se cuvine. Probabil că cei de acolo mă neglijează. Dacă nu mai rău. Şi ce-i cu rana aia de pe obraz? Cei de-acolo nu te trimit la doctor? Şi zdreanța aia de pulover – e singurul pe care-l ai? Şi când ți-au cumpărat ultima oară lenjerie? Şi cum e cu banii de întoarcere? Au uitat să-ți dea? Nu? De ce ești așa de căpos? De ce nu ne lași să-ți băgăm în buzunar câteva lire, pentru orice eventualitate?

De cum ajungeam la Tel Aviv mătușile se repezeau la geanta cu lucrurile pentru weekend și scoteau cămașa, pijamaua, șosetele, lenjeria și chiar batista de rezervă, se tot țâțâiau fără alte vorbe și condamnau totul la spălare, fierbere, aerisire zdravănă câteva ore, pe balcon, călcat aprig cu fierul și, uneori, la distrugere totală, ca și cum ar fi eliminat riscul de ciumă sau ar fi trimis toate lucrurile mele la un curs de reeducare. Întotdeauna eram pus mai întâi să fac duș, și în al doilea rând era: Şezi pe balcon, la soare, o jumătate de oră, ești alb ca peretele, și nu vrei un strugure? Un măr? Niște morcov crud? Apoi o să mergem să-ți cumpărăm niște lenjerie. Sau o cămașă ca lumea. Sau niște șosete. Amândouă încercau să mă facă să înghit ficat de pasăre, ulei de pește, sucuri de fructe și grămezi de legume crude. Ca și cum aș fi venit direct din ghetou.

Cât despre a mă duce în kibbutz, mătușa Haya a declarat pe loc:

— Da, cu siguranță. Trebuie să pleci de la ei o vreme. Într-un kibbutz o să crești și o să te întărești, și treptat o să duci o viață mai sănătoasă.

Mătușa Sonia a propus cu tristețe, cu brațul pe după umerii mei:

— Încearcă kibbutzul, da. Şi dacă, Doamne ferește, o să te simți la fel de nefericit acolo, pur și simplu mută-te aici, la noi.

*

Spre sfârșitul celui de-al nouălea an (clasa a cincea la Şcoala Rehavia) am renunțat brusc să mai merg la cercetași și aproape că nu m-am mai dus nici la școală. Zăceam pe spate în camera mea toată ziua, doar în chiloți, devorând o carte după alta și mormane de dulciuri, care erau aproape singurul lucru pe care puneam gura atunci. Eram deja îndrăgostit până peste urechi, cu lacrimi înăbușite și fără umbră de speranță, de una dintre prințesele din clasa mea: nu iubire tinerească dulce-amară ca în cărțile pe care le citeam, în care se arăta cum sufletul suferă de durere, dar se înalță și înflorește, ci ca și cum aș fi

fost lovit în cap cu o rangă. Şi, ca să înrăutăţească şi mai tare lucrurile, trupul meu, în acea vreme, mă chinuia fără încetare noaptea şi chiar şi ziua cu spurcăciunea lui nesătulă. Voiam să mă eliberez, să scap o dată pentru totdeauna de aceşti doi duşmani, trupul şi sufletul. Voiam să fiu un nor. Să fiu o piatră de pe suprafaţa lunii.

În fiecare seară mă sculam, ieşeam din casă şi rătăceam pe străzi două-trei ore sau mă plimbam pe câmpurile pustii din afara oraşului. Uneori mă simţeam atras de gardul de sârmă ghimpată şi de zonele minate care împărţeau oraşul şi, odată, în întuneric, rătăcind poate printr-una dintre zonele neutre, am călcat din greşeală pe o cutie goală, făcând un zgomot ce s-a auzit la fel de tare ca o alunecare de teren, şi pe dată au răsunat două împuşcături destul de aproape în întuneric şi am fugit. Însă m-am întors în a doua seară şi în cele următoare la marginea zonei neutre, ca şi cum m-aş fi săturat de toate. Ba chiar am coborât în uedurile îndepărtate, până ce nu mai vedeam nici o lumină, doar silueta dealurilor şi o mână de stele, în mirosul de smochini şi de măslini, de pământ de vară însetat. Ajungeam acasă la zece, unsprezece sau la miezul nopţii, refuzând să spun unde am fost, ignorând ora de culcare, cu toate că tata o extinsese de la nouă la zece, nebăgând în seamă plângerile lui, fără să răspund la eforturile lui şovăielnice de a face din glumele lui răsuflate un pod peste tăcerea dintre noi:

— Şi pe unde oare, dacă îmi este îngăduit să întreb, şi-a petrecut Excelenţa Voastră seara până aproape de miezul nopţii? A avut un randevu? Cu o tânără frumoasă doamnă? A fost poftită Înălţimea Voastră la o orgie în palatul reginei Sheba?

Tăcerea mea îl speria chiar mai mult decât scaieţii agăţaţi de hainele mele sau faptul că nu mai învăţam. Când şi-a dat seama că mânia şi pedepsele nu aveau nici un efect, le-a înlocuit cu un sarcasm meschin. Bombănea, dând din cap: „Dacă asta vrea Înălţimea Voastră, aşa să fie“. Sau: „Când eram de vârsta ta aproape terminasem gimnaziul. Nu floare la ureche ca şcoala ta! Gimnaziu clasic! Cu disciplină de fier, militărească! Cu lecţii de greacă veche şi latină! Îi citisem pe Euripide, Ovidiu şi Seneca în original! Şi tu ce faci? Zaci pe spate douăsprezece ore în şir citind prostii! Benzi desenate! Reviste scârboase! *Dwarf* şi *Stalag*! Zdrenţe dezgustătoare destinate scursurilor omenirii! Când te gândeşti că nepotul profesorului Klausner a ajuns un terchea-berchea! Un huligan!“

Până la urmă sarcasmul lui a fost înlocuit de tristeţe. La micul dejun se uita o clipă la mine cu ochi căprui şi trişti ca de căţel şi pe dată îşi ferea privirea şi şi-o ascundea în dosul ziarului. Ca şi când el era cel care o luase razna şi trebuia să se ruşineze.

În sfârşit, cu inima grea, tata a propus un compromis. Nişte prieteni din kibbutzul Sde Nehemia, în Galileea de Sus, erau de acord să stau acolo în lunile de vară: puteam să văd cum mă împac cu muncile agricole şi să aflu dacă mi se potriveşte sau nu viaţa printre tinerii de vârsta mea, dormind în dormitorul comun. Dacă se dovedea că experienţa din vară îmi ajunge, trebuia să îmi iau angajamentul că mă întorc la şcoală şi mă ocup de studii cu seriozitatea pe care o merită. Însă dacă până la sfârşitul verii tot nu mi-a venit mintea la cap, atunci noi doi o să şedem iar şi o să avem o discuţie de adulţi adevăraţi şi o să încercăm să găsim o soluţie acceptabilă pentru amândoi.

Unchiul Joseph însuşi, bătrânul profesor pe care partidul Herut îl numise în acea vreme candidat la preşedinţia ţării împotriva profesorului Chaim Weizmann, candidatul Centrului şi al Stângii, a auzit despre intenţia mea supărătoare de a mă alătura unui kibbutz şi s-a alarmat. El considera kibbutzurile o ameninţare la adresa etosului naţional, dacă nu chiar o extensie a ideilor lui Stalin. Aşa că m-a invitat la el acasă pentru o discuţie particulară serioasă, între patru ochi, nu într-unul dintre pelerinajele noastre de sabat, ci, pentru prima oară în viaţa mea, într-o zi de lucru. M-am pregătit pentru această întâlnire cu inima bubuindu-mi în piept, şi chiar mi-am notat trei sau patru idei principale. Aveam să-i

amintesc unchiului Joseph de ceea ce proclama chiar el dintotdeauna: nevoia de a înota împotriva curentului. Individul hotărât trebuie întotdeauna să apere cu vitejie lucrurile în care crede cu tot sufletul, chiar și împotriva opoziției puternice a celor mai dragi ființe de pe lume. Însă unchiul Joseph a fost silit să-și retragă invitația în ultima clipă din cauza unei chestiuni urgente care i-a stârnit indignarea profundă.

Așa că, fără binecuvântarea lui și fără această înfruntare dintre David și Goliat, m-am trezit la cinci dimineața în prima zi din vacanța de vară, ca să merg la stația centrală de autobuze de pe Calea Jaffa. Tata se trezise cu o jumătate de oră înaintea mea: până când a sunat deșteptătorul meu îmi pregătise deja două sendvișuri groase cu brânză și roșii, două cu ouă și roșii, un castravete curățat, un măr și o bucată de cârnat, și le-a împachetat în hârtie cerată, plus o sticlă cu apă cu dopul strâns foarte bine, să nu curgă pe drum. Se rănise la deget tăind pâinea și sângera, așa că înainte de a pleca l-am bandajat. La ușă m-a îmbrățișat nehotărât, apoi m-a îmbrățișat iar, mai puternic, și-a aplecat capul spre umărul meu și a zis:

— Dacă te-am rănit în vreun fel în ultima vreme, te rog să mă ierți. Nici mie nu mi-a fost ușor.

Dintr-odată s-a răzgândit, și-a pus repede un sacou și cravată și m-a condus până la stația de autobuz. Căram împreună sacul de voiaj, în care se aflau toate bunurile mele de pe lume, pe străzile Ierusalimului pustii înainte de ivirea zorilor. Pe tot drumul, tata n-a încetat cu glumele și jocurile de cuvinte. A vorbit despre originile hasidice ale termenului *kibbutz*, care înseamnă „a se strânge laolaltă“, și paralela interesantă între ideologia kibbutzului și ideea grecească de *koinonia*, comunitate, de la *koinos*, care înseamnă „comun“. A arătat că *koinonia* era originea cuvântului ebraic *kenounia*, „ciocnire“, și poate că și a termenului muzical „canon“. S-a urcat cu mine în autobuzul de Haifa și m-a contrazis în privința locului pe care ar trebui să șed, apoi și-a luat din nou rămas-bun, și trebuie să fi uitat că asta nu era una dintre vizitele mele de sâmbătă la mătușile din Tel Aviv, pentru că mi-a urat sabat plăcut, cu toate că era luni. Înainte să coboare din autobuz a glumit cu șoferul și l-a rugat să conducă deosebit de grijuliu, pentru că transportă o mare comoară. Apoi a fugit să cumpere un ziar, s-a oprit pe peron căutându-mă cu privirea și și-a fluturat mâna spre alt autobuz.

56

La sfârșitul verii mi-am schimbat numele și m-am mutat cu sacul de voiaj de la Sde Nehemia la Hulda. La început am fost un elev extern în pensiune la liceul local (care își zicea cu modestie „școală complementară“). Când am terminat cursurile, chiar înainte de a-mi începe serviciul militar, am devenit membru al kibbutzului. Hulda avea să fie casa mea din 1954 până în 1985.

Tata s-a recăsătorit cam la un an după moartea mamei mele, și apoi, după un an, după ce m-am mutat în kibbutz, el și soția lui s-au dus la Londra. El a trăit acolo vreo cinci ani. La Londra s-au născut sora mea Marganita și fratele meu David, acolo a învățat tata în cele din urmă – cu imensă greutate – să șofeze, și la Universitatea din Londra a obținut titlul de doctor în filologie cu teza „Un manuscris necunoscut al lui I.L. Peretz“. Ne trimiteam periodic ilustrate. Din când în când îmi trimitea articole de-ale sale. Uneori îmi trimitea cărți și mici obiecte care se voiau aluzii delicate la adevăratul meu destin, cum ar fi tocuri și penare, agende frumoase și un cuțit ornamental pentru hârtie.

În fiecare vară venea acasă în vizită, ca să vadă cum o duc cu adevărat și dacă viața din kibbutz chiar îmi priește, și în același timp să vadă starea apartamentului și ce mai face biblioteca lui. Într-o scrisoare amănunțită tata mă anunța la începutul verii lui 1956 că

în ziua de miercuri din săptămâna viitoare, dacă nu e prea mare deranjul pentru tine, mi-am propus să vin să-ți fac o vizită la Hulda. M-am interesat și am aflat că există un autobuz care pleacă din stația centrală de autobuze din Tel Aviv în fiecare zi la ora 12 și ajunge la Hulda în jurul orei 13.20. Acum iată întrebările mele: 1. Poți să mă aștepți în stația de autobuz? (Dar dacă ți-e greu – de exemplu, dacă ești ocupat –, pot să întreb unde ești și să te găsesc singur.)
2. Trebuie să mănânc ceva înainte de a urca în autobuz la Tel Aviv, sau putem mânca împreună când ajung în kibbutz? Cu condiția să nu fie nici un deranj pentru tine, firește.
3. Am aflat că după-masa este doar un autobuz de la Hulda la Rehovot, de unde pot lua al doilea autobuz până la Tel Aviv și apoi al treilea până la Ierusalim. Dar în cazul acesta n-o să avem la dispoziție decât vreo două ore și jumătate. Oare o să ne ajungă?
4. Sau, altă variantă, poate că aș putea rămâne peste noapte și să plec de la Hulda cu autobuzul de la 7 dimineața? Aceasta cu trei condiții: A. să nu-ți fie greu să-mi găsești un loc în care să stau (un pat foarte simplu sau chiar și o saltea ar fi de ajuns); B. ca acest lucru să nu fie văzut cu ochi răi în kibbutz; C. ca pe tine însuți să nu te deranjeze o vizită atât de lungă. Te rog, anunță-mă pe dată orice hotărăști. 5. Ce ar trebui să iau cu mine, în afară de obiectele personale? (Prosop? Cearșafuri? N-am mai stat niciodată într-un kibbutz!) Firește, o să-ți spun toate noutățile (nu-s multe) când ne vedem. Şi o să-ți spun despre planurile mele, dacă te interesează. Şi dacă vrei, poți să-mi vorbești și tu despre planurile tale. Sper că ești sănătos și în dispoziție bună (este o legătură certă între cele două!). Cât despre restul, o să vorbim foarte curând.

Cu drag,
Tata

*

În acea miercuri am terminat cursurile la unu și am cerut să fiu scutit de cele două ore

de muncă pe care trebuia să le efectuăm după prânz (în acea vreme lucram la cotețele de găini). Şi totuși, după ultima oră de curs m-am repezit acasă să-mi pun salopeta albastră plină de praf și bocancii grei, apoi am alergat la șopron, am găsit cheile tractorului Massey-Ferguson ascunse sub perna de pe scaun, am pornit motorul și am huruit până la stația de autobuz, într-un nor de praf, la câteva minute după sosirea autobuzului de la Tel Aviv. Tata, pe care nu-l văzusem de mai bine de un an, era deja acolo, cu mâna streașină la ochi, așteptând nervos să vadă de unde o să-i vină salvarea. Purta – spre totala mea uimire – pantaloni kaki, cămașă bleu cu mâneci scurte și o pălărie ca de kibbutz, fără urmă de sacou și cravată. De la distanță arăta aproape ca unul dintre „bătrânii“ noștri. Îmi închipui că se gândise mult până să se îmbrace așa, în semn de respect față de o civilizație pe care o stima întru câtva, chiar dacă nu se potrivea cu etosul și cu principiile lui. Într-o mână își ținea servieta ponosită, iar în cealaltă avea o batistă cu care își ștergea fruntea. Am huruit până la el, am frânat aproape în dreptul nasului lui și, aplecându-mă spre el, cu o mână pe volan și cealaltă așezată pe aripă, cu un gest de proprietar, am zis: *Shalom*. S-a uitat în sus la mine cu ochii măriți de ochelari, așa încât arăta ca un copil înspăimântat, și mi-a răspuns în grabă la salut, cu toate că nu prea știa cine sunt. Când m-a recunoscut a părut uimit.

După o clipă a zis:

— Tu ești?

Şi după altă clipă:

— Ai crescut atât de mult. Arăți mai sănătos.

Şi în sfârșit, după ce și-a revenit:

— Dă-mi voie să observ că n-a fost prea prudentă năvala asta a ta. Ai fi putut să mă calci.

L-am rugat să aștepte acolo, ferit de soare, și am dus înapoi în șopron Massey-Fergusonul: rolul lui în dramă se încheiase. Apoi l-am dus pe tata în sala de mese, unde ne-am dat brusc seama că suntem acum la fel de înalți; am fost amândoi stingheriți, și tata a glumit pe tema asta. Mi-a pipăit mușchii, curios, ca și cum s-ar fi întrebat dacă să mă cumpere sau nu, și a făcut altă glumă despre culoarea întunecată a pielii mele în comparație cu pielea lui albă: „Micuțul negru Sambo! Ești la fel de negricios ca un yemenit!“

În sala unde se mânca, cele mai multe dintre mese fuseseră strânse; mai era doar una așternută, și l-am servit pe tata cu pui fiert cu morcovi și cartofi și cu un castron de supă de pui cu crutoane. A mâncat cu mare grijă, manierat, ignorând felul meu de a mânca dinadins zgomotos, țărănesc. În vreme ce beam ceai din pahare de plastic, tata s-a pornit să discute politicos cu Tsvi Butnik, unul dintre cei vechi, care ședea la masa noastră. Tati era foarte atent să nu atingă nici un subiect care ar putea degenera într-o dispută ideologică. L-a întrebat pe Butnik din ce țară vine, și, când acesta a spus că e din România, chipul tatei s-a luminat și a început să vorbească o română pe care, nu se știe de ce, Tsvi n-o prea pricepea în felul în care o vorbea tata. Apoi a trecut la frumusețea peisajului și a câmpiei litorale, la prorocița biblică Hulda și la Porțile Huldei din Templu, subiecte care probabil că i s-au părut fără nici un risc de dezacord. Însă înainte de a ne despărți de Tsvi tata n-a rezistat să nu-l întrebe cum se simt avându-l printre ei pe fiul lui. Reușea el să se adapteze? Tsvi Butnik, care habar n-avea dacă mă adaptez în Hulda și în ce fel, a zis:

— Ce întrebare! Foarte bine!

Şi tata a răspuns:

— Ei bine, pentru aceasta vă sunt recunoscător tuturor!

În vreme ce plecam din sala de mese i-a spus lui Tsvi, fără să se sinchisească de sentimentele mele, ca atunci când iei un câine lăsat în pensiune:

— Era în stare destul de proastă din mai multe puncte de vedere când a venit, şi acum pare să fie într-o formă excelentă.

L-am târât într-un tur complet de-a lungul şi de-a latul kibbutzului. Nu m-am ostenit să-l întreb dacă n-ar vrea mai degrabă să se odihnească. Nu m-am ostenit să-i ofer un duş rece sau să-i arăt unde sunt toaletele. Ca un sergent-major de la o bază pentru recruţi, l-am zorit pe bietul tata, roşu ca racul, gâfâind, ştergându-şi tot timpul faţa, de la staulele oilor la cotețele de găini şi la grajduri, şi apoi la atelierul de tâmplărie şi atelierul de lăcătuşerie şi fabrica de ulei de măsline de pe culmea dealului, şi tot timpul i-am predicat despre principiile kibbutzului, economia agricolă, avantajele socialismului, contribuţia kibbutzului la victoriile militare ale Israelului. Nu l-am cruţat de nici un amănunt. Eram posedat de un soi de zel didactic răzbunător prea puternic ca să-l pot reprima. Nu l-am lăsat să scoată nici un cuvânt. I-am respins încercările de a pune întrebări. Am vorbit şi-am vorbit şi-am vorbit.

De la blocul copiilor l-am târât, cu ultimele lui puteri, la locuinţele veteranilor, la clinică şi la sălile de clasă, până ce în sfârşit am ajuns la căminul cultural şi la bibliotecă, unde am dat peste bibliotecarul Sheftel, tatăl lui Nily, cea care avea să-mi devină soţie peste câţiva ani. Blândul şi zâmbitorul Sheftel şedea acolo, în haine albastre de lucru, fredonând abia auzit o melodie hasidică şi dactilografiind ceva cu două degete pe un şablon din hârtie cerată. Ca un peşte muribund care printr-o minune a fost aruncat înapoi în apă în ultima clipă, tata, care abia mai răsufla de căldură şi de praf şi era sufocat de mirosul bălegarului, şi-a revenit: vederea cărţilor şi a unui bibliotecar i-au redat viaţa, şi pe loc s-a pornit să reverse păreri.

Cei doi viitori cuscri au stat la taclale vreo zece minute despre lucrurile discutate între bibliotecari. Apoi sfiala lui Sheftel a învins, şi tati l-a lăsat şi s-a întors să cerceteze aşezarea bibliotecii şi toate ungherele şi cotloanele, ca un ataşat militar vigilent, care observă cu ochi de profesionist manevrele unei oştiri străine.

Apoi ne-am mai plimbat un pic, tati şi cu mine. Am primit cafea şi prăjituri acasă la Hanka şi Ozer Huldai, care se oferiseră să fie familia mea adoptivă. Aici tata şi-a desfăşurat deplin cunoştinţele despre literatura polonă şi, după ce le-a cercetat un pic biblioteca, a avut chiar o conversaţie însufleţită cu ei în polonă: el a citat din Julian Tuwim, iar Hanka i-a răspuns citându-l pe Slovacki; el l-a pomenit pe Mickiewicz, şi ei au replicat cu Iwaszkiewicz, el a pomenit numele lui Rejmont, şi ei au răspuns cu Wyspianski. Tati părea că merge în vârful picioarelor când vorbea cu oamenii din kibbutz, ca şi cum ar fi avut mare grijă să nu lase să-i scape ceva cumplit, cu consecinţe iremediabile. Le vorbea cu mare delicateţe, ca şi cum socialismul lor i s-ar fi părut o boală incurabilă ai cărei nefericiţi purtători nu-şi dădeau seama cât de gravă e starea lor, iar el, vizitatorul din afară care vedea şi ştia, trebuia să aibă grijă să nu spună din greşeală ceva care ar putea să-i alerteze în privinţa gravităţii situaţiei lor.

Aşa că a avut grijă să-şi exprime admiraţia faţă de ceea ce vedea, a arătat un interes politicos, a pus câteva întrebări („Culturile merg bine?“, „Cum o duc animalele?“) şi şi-a exprimat iar admiraţia. Nu i-a înecat într-o etalare a erudiţiei sale, nici n-a încercat să facă jocuri de cuvinte. S-a stăpânit. Poate că se temea să nu-mi facă mie rău.

*

Însă spre seară asupra lui a coborât un fel de melancolie, ca şi cum i se terminaseră vorbele de duh şi îi secase fântâna de anecdote. A întrebat dacă am putea şedea împreună

pe o bancă umbrită din spatele căminului cultural, aşteptând apusul. Când soarele a început să apună s-a oprit din vorbit şi am şezut alături în tăcere. Antebraţul meu cafeniu, pe care răsărise deja un puf blond, se rezema de spătarul băncii aproape de braţul lui alb cu păr negru. De data aceasta tata nu mi s-a adresat cu Înălţimea Voastră sau Preacinstite Domn, nici măcar nu s-a purtat ca şi cum ar fi fost responsabil cu izgonirea oricărei tăceri. Arăta atât de stângaci şi de trist, încât eram gata-gata să-i ating umărul. Dar n-am făcut-o. M-am gândit că încearcă să-mi spună ceva, ceva important şi chiar urgent, şi nu e în stare să înceapă. Pentru prima oară în viaţa mea, tatăl meu părea să se teamă de mine. Mi-ar fi plăcut să-l ajut, chiar să încep o discuţie în locul lui, însă eram la fel de inhibat ca el. În cele din urmă a spus brusc:

— Bine, atunci.

Şi am repetat după el:

— Bine.

Şi am tăcut iar. Mi-am amintit deodată de grădina de legume pe care am încercat să o facem împreună pe pământul tare ca betonul al curţii noastre din spate în Kerem Avraham. Mi-am amintit cuţitul pentru hârtie şi ciocanul obişnuit, care îi erau uneltele agricole. Răsadurile pe care le-a adus de la Casa Femeilor Pioniere sau Ferma Femeilor Muncitoare şi le-a plantat noaptea, pe ascuns de mine, ca să compenseze eşecul semînţelor pe care le semănasem noi.

*

Tata mi-a adus în dar două dintre cărţile scrise de el. Pe prima pagină din *Romanul scurt în literatura ebraică* a scris această dedicaţie: „Fiului meu crescător de găini, de la tatăl tău (fost) bibliotecar“, în vreme ce în textul de pe *Istoria literaturii* poate că era un reproş voalat care îi exprima dezamăgirea: „Fiului meu, Amos, cu nădejdea că o să-şi graveze un loc în literatura noastră“.

Am dormit într-un dormitor gol cu două paturi de copii şi un cufăr de transport cu o draperie, pentru aşezarea hainelor. Ne-am dezbrăcat şi am vorbit vreo zece minute pe întuneric. Despre alianţa NATO şi Războiul Rece. Apoi ne-am spus noapte bună şi ne-am întors unul cu spatele la celălalt. Poate că, la fel ca mine, tata nu reuşea să adoarmă. Trecuseră câţiva ani de când noi doi n-am mai dormit în aceeaşi încăpere. Răsuflarea lui părea greoaie, ca şi cum n-ar fi avut destul aer sau ar fi respirat pe gură, printre dinţii încleştaţi. N-am mai dormit în aceeaşi încăpere de la moartea mamei, din ultimele ei zile, când s-a mutat în odaia mea, iar eu am fugit şi m-am culcat alături de el, în patul dublu, şi în primele nopţi după moartea ei, când el a trebuit să vină şi să doarmă pe o saltea aşezată pe podeaua camerei mele, pentru că eram îngrozit.

Şi de data aceasta a fost o clipă de groază. M-am trezit speriat spre dimineaţă şi mi s-a părut la lumina lunii că patul tatei e gol, că el şi-a tras fără zgomot un scaun şi şade la fereastră liniştit, nemişcat, cu ochii deschişi, privind ţintă toată noaptea luna şi numărând norii care trec. Mi-a îngheţat sângele în vine.

Dar, de fapt, el dormea profund şi liniştit în patul pe care i-l aşternusem, şi ceea ce arăta ca o persoană şezând tăcută pe scaun, cu ochii deschişi aţintiţi spre lună, nu era tatăl meu sau vreo stafie, ci hainele lui, pantalonii kaki şi cămaşa bleu simplă, pe care le alesese cu atâta chibzuială, ca să nu pară superior membrilor kibbutzului. Ca să nu-i ofenseze, Doamne fereşte.

*

La începutul anilor ’60 tata s-a întors de la Londra la Ierusalim, împreună cu soția și copiii. S-au stabilit într-o suburbie numită Beit Hakerem. Din nou tata s-a dus zilnic la lucru la Biblioteca Națională, nu la secția de periodice, ci în secția bibliografică, creată în acea vreme. Acum, că avea în fine un doctorat de la Universitatea din Londra și o carte de vizită frumoasă, chiar dacă modestă, care atesta acest lucru, a încercat din nou să obțină un post în învățământ, dacă nu la Universitatea Ebraică din Ierusalim, domeniul răposatului său unchi, atunci poate măcar la una dintre universitățile noi: Tel Aviv, Haifa, Beersheba. Şi-a încercat norocul o dată chiar și la universitatea religioasă, Bar Ilan, cu toate că se considera un anticlerical declarat.

În zadar.

Trecut de-acum de cincizeci de ani, era prea bătrân ca să devină asistent sau lector, și nu suficient de apreciat pentru a aspira la o poziție academică superioară. Nu era dorit nicăieri. (Aceea era și o perioadă în care reputația profesorului Klausner a suferit un declin dramatic. Prin anii ’60 toate lucrările unchiului Joseph legate de literatura ebraică începuseră să pară depășite și destul de naive.) Așa cum scrie Agnon despre unul dintre personajele sale, în povestirea „Pe vecie“:

> Timp de douăzeci de ani Adiel Amzeh a cercetat tainele din Gumlidatha, care a fost un mare oraș și mândria unor neamuri puternice, până ce hoardele gotice s-au lăsat peste el și l-au prefăcut într-un morman de praf, iar pe locuitorii lui în sclavi veșnici, și în toți anii în care a trudit nu s-a înfățișat înțelepților din universități și nici femeilor și copiilor lor; acum, că venea să le ceară o favoare, ochii lor radiau atâta mânie rece, încât ochelarii lor scânteiau pe când i se adresau cu aceste cuvinte: „Cine sunteți, domnule, noi nu vă cunoaștem“. Umerii i s-au lăsat în jos și s-a despărțit de ei dezamăgit. Şi totuși, treaba nu a fost fără folos, pentru că a învățat că, dacă dorești să fii recunoscut de oameni, trebuie să fii apropiat de ei. Însă nu era un bărbat care să știe cum să fie apropiat de oameni…[31]

31. S.Y. Agnon, „Pe vecie“, în *Opera completă a lui S.Y. Agnon*, vol. 8 (Ierusalim/Tel Aviv, 1962), pag. 315-316. (N. a.)

Tata n-a învățat niciodată „cum să se apropie de oameni“, cu toate că s-a străduit întotdeauna din răsputeri să o facă, prin glume și vorbe de duh, o permanentă bucurie de a ajuta cu orice preț pe oricine, etalarea erudiției și jocuri de cuvinte. N-a știut niciodată să lingușească și nu stăpânea arta de a se ataşa de grupuri academice influente și de cabale; nu era sluga nimănui și n-a scris vreodată laude despre oameni decât după moartea lor.

În cele din urmă se pare că s-a resemnat. Timp de încă vreo zece ani și-a petrecut zilele într-o celulă fără ferestre, în secția bibliografică din noua clădire a Bibliotecii Naționale din Givat Ram, strângând note de subsol. Când se întorcea acasă de la lucru, se așeza la birou și compila articole pentru *Enciclopedia ebraică*, elaborată în acea vreme. A scris mai ales despre literatura polonă și lituaniană. Treptat a transformat unele capitole din teza lui de doctorat despre J.L. Peretz în articole pe care le-a publicat în ziare ebraice, și o dată sau de două ori a reușit chiar să publice în franceză. Printre articolele tipărite separat pe care le am aici, în casa din Arad, am găsit lucrări despre Saul Cernikovski („Poetul în patria lui“), Immanuel din Roma, *Daphnis și Chloe* a lui Longos și un articol intitulat „Studii despre Mendele“, pe care tata a scris:

În amintirea soției mele, o femeie cu discernământ
și bun-gust, care m-a părăsit pe 8 Tebeth 571232

32. 6 ianuarie 1952, după calendarul gregorian. (N. a.)

*

În 1960, cu câteva zile înainte de căsătoria mea cu Nily, tata a avut primul atac de cord. Asta l-a împiedicat să asiste la ceremonia care a avut loc la Hulda, sub un baldachin sprijinit pe patru furci. (Era o tradiție înrădăcinată la Hulda ca baldachinul mirilor să fie sprijinit pe două pușți și două furci, simbolizând unirea dintre muncă, apărare și kibbutz. Nily și cu mine am stârnit un scandal cu refuzul nostru de a ne căsători la umbra puștilor. La adunarea generală a kibbutzului, Zalman P. m-a numit „suflet gingaș“, în vreme ce Tsvi K. s-a interesat batjocoritor dacă în unitatea militară în care eram mi se permitea să patrulez înarmat cu o furcă sau cu o mătură.)

Tata și-a revenit la două-trei săptămâni după căsătorie, însă chipul lui nu mai arăta la fel: era cenușiu și obosit. De pe la jumătatea anilor ’60 vioiciunea l-a părăsit treptat. Încă se mai trezea dis-de-dimineață plin de entuziasm și dornic de muncă, însă după prânz capul începea să-i cadă în piept, obosit, și pe la sfârșitul după-amiezii se așeza în pat să se odihnească. Apoi vigoarea a început să-i scadă pe la prânz. La sfârșit nu mai avea decât primele două-trei ore ale dimineții, după care devenea cenușiu și stins.

Încă îi plăceau glumele și jocurile de cuvinte și încă se delecta explicându-mi, de exemplu, că termenul ebraic pentru robinet, *berez*, derivă din termenul neogrec *vrisi*, „arc“, iar ebraicul *mahsan*, „prăvălie“, ca și cuvântul *magazine* din engleză vin din arabul *mahzan*, „depozit“, care poate că derivă din rădăcina semitică *HSN*, însemnând „puternic“. Cât despre cuvântul *balagan*, „zăpăceală“ sau „confuzie“, spunea el, pe care mulți îl considerau în mod eronat cuvânt rusesc, vine de fapt din persanul *balakan*, ce desemna o verandă dosnică unde erau azvârlite cârpele netrebuincioase, din care a derivat cuvântul englez *balcony*.

Se repeta din ce în ce mai mult. În ciuda memoriei sale odinioară excelente, acum spunea de câte două ori o glumă sau o explicație în aceeași discuție. Era obosit și retras, și uneori îi era greu să se concentreze. În 1968, când mi-a apărut cartea *Soțul meu, Michael*, a citit-o în câteva zile și apoi mi-a telefonat la Hulda să-mi spună că „există niște descrieri destul de convingătoare, dar de fapt cărții îi lipsește o scânteie a viziunii inspiratoare, îi lipsește o idee principală“. Iar când i-am trimis povestirea mea „Iubire târzie“, mi-a scris o scrisoare în care își exprima bucuria că

> fiicele tale sunt minunate și principalul e că o să ne vedem în curând… Cât despre povestire, nu e rea. Totuși, în afară de personajul principal, restul sunt doar caricaturi, după umila mea părere. Însă personajul principal, așa neatrăgător și ridicol cum este, e viu. Câteva observații: 1. pg. 3, „enormul fluviu al galaxiilor“: „galaxie“ vine de la grecescul *gala*, „lapte“, și înseamnă „Calea Laptelui“. Este preferabil singularul. Din câte știu eu, nu există nici o bază pentru plural. 2. pg. 3 (și în alte locuri), „Liuba Kaganov*ska*“: este forma *polonă*; în rusă ar trebui să fie „Kaganov*skaia*“. 3. La pg. 7 ai scris *viazhma*: ar trebui să fie *viazma* (*z*, nu *zh*!).

Şi tot așa și iar așa, până la observația numărul 23, când nu i-a mai rămas la sfârșitul

paginii decât un spațiu mic, în care a scris: „Salutări de la noi toți, Tati“.

Însă după câțiva ani Hayim Toren mi-a spus: „Tatăl tău alerga prin camerele Bibliotecii Naționale, radios, arătându-ne ce a scris Gershom Shaked despre cartea ta *Acolo unde urlă șacalii* și cum a lăudat Avraham Shanaan *Altundeva, poate*. Odată mi-a explicat mânios cum s-a apucat profesorul Kurzweil să împroaște cu noroi *Soțul meu, Michael*. Cred că l-a sunat chiar și pe Agnon, anume ca să i se plângă de recenzia lui Kurzweil. Tatăl tău era mândru de tine în felul lui, chiar dacă era prea timid ca să ți-o spună și poate că se temea și să nu ți se urce la cap“.

*

În ultimul an de viață umerii i s-au prăbușit. Avea crize cumplite de furie, când azvârlea cu reproșuri și acuzații în toți cei din jur și se închidea în biroul lui, trântind ușa. Însă după cinci sau zece minute ieșea și își cerea scuze pentru izbucnire, dând vina pe sănătatea lui proastă, pe oboseală, pe nervi, și ne ruga sfios să-l iertăm pentru că a spus lucruri atât de nedrepte și nemeritate.

Folosea adesea cuvintele „nedrept și nemeritat“, așa cum spunea adesea „categoric“, „desigur“, „fără îndoială“, „cu siguranță“ și „din mai multe puncte de vedere“.

În acea vreme, când tata nu se simțea bine, bunicul Aleksandr, trecut deja de nouăzeci de ani, era încă în culmea prosperității lui fizice și în plină înflorire romantică. Trandafiriu la chip ca un prunc, plin de vlagă ca un mire, se perinda pe acolo toată ziua, explodând și exclamând: „*Nu, șto!*“ sau „Ce *paskudniaks!* Ce nemernici! *Juliks!* Escroci!“ sau „*Nu, davai!* Înainte, marș! *Horoșo!* Terminați odată!“ Femeile se îmbulzeau în jurul lui. Adesea, chiar și dimineața, sorbea „o picăturică de coniac“ și pe dată fața lui trandafirie se făcea roșie ca răsăritul soarelui. Dacă tata și bunicul stăteau de vorbă în grădină sau se plimbau pe trotuar în fața casei, contrazicându-se, cel puțin prin limbajul lor corporal, bunicul Aleksandr părea mult mai tânăr decât fiul lui cel mic. Avea să trăiască cu patru decenii mai mult decât fiul cel mare, David, și decât primul nepot, Daniel Klausner, care au fost uciși de nemți la Vilna, cu două decenii mai mult decât soția sa și cu șapte ani mai mult decât ultimul fiu.

*

Într-o zi, pe 11 octombrie 1970, la vreo patru luni după cea de-a șaizecea sa aniversare, tata s-a sculat devreme, ca de obicei, cu mult înaintea celorlalți din casă, s-a ras, și-a dat cu niște apă de toaletă, și-a udat părul înainte de a-l peria pe spate, a mâncat o chiflă cu unt și a băut două căni de ceai, a citit ziarul și a oftat de câteva ori, a aruncat o privire spre agenda care stătea întotdeauna deschisă pe biroul lui, ca să poată tăia de pe listă ceea ce făcuse, și-a pus un sacou și cravată, și-a făcut o mică listă de cumpărături și a luat-o în jos spre Piața Danemarca, unde Bulevardul Beit Hakerem se întâlnește cu Calea Herzl, ca să cumpere niște articole de papetărie de la mica prăvălie din subsol de unde cumpăra tot ce-i trebuia pentru birou. A parcat și a încuiat mașina, a coborât cele șase trepte, a stat la coadă și chiar i-a cedat politicos locul unei femei în vârstă, a cumpărat tot ce era pe listă, a glumit cu proprietăreasa prăvăliei pe tema cuvântului „clamă“, care poate fi și substantiv, și verb33, i-a spus ceva despre neglijența primăriei, a plătit, a numărat restul, și-a luat sacoșa cu cumpărături, i-a mulțumit proprietăresei cu un zâmbet, a rugat-o să nu uite să-i transmită salutări dragului ei soț, i-a urat o zi bună și împlinită, a salutat doi necunoscuți care stăteau la coadă după el, s-a întors și a pornit spre ușă și a căzut mort din cauza unui atac de cord. Şi-a donat trupul cercetării științifice, iar eu i-am moștenit biroul. La el sunt scrise aceste pagini, nu cu lacrimi, pentru că tata era în mod fundamental împotriva lacrimilor, în special la bărbați.

33. Este situația din limba engleză (*clip*). (N. tr.)

Iată ce am găsit scris în agenda lui de pe birou: „*Papetărie: 1. Bloc de scris. 2. Carnet cu spirală. 3. Plicuri. 4. Clame. 5. Să întreb de dosare de carton*.“ Toate acestea, inclusiv dosarele, se aflau în sacoșa pe care erau încă încleștate degetele lui. Așa că atunci când am ajuns la casa tatei, în Ierusalim, la o oră sau o oră și jumătate după ce a murit, am luat creionul lui și am tăiat lista, așa cum tati tăia întotdeauna lucrurile de îndată ce le îndeplinea.

Când am plecat de acasă și m-am dus să trăiesc în kibbutz, la cincisprezece ani, am scris câteva hotărâri pe care le luasem, ca un test pe care trebuia cu orice preț să-l trec. Dacă voiam cu adevărat să încep o nouă viață, trebuia mai întâi să mă bronzez în două săptămâni, ca să arăt ca oricare dintre ei; trebuia să mă opresc o dată pentru totdeauna din visarea cu ochii deschiși; trebuia să-mi schimb numele de familie; trebuia să fac zilnic două sau trei dușuri reci; trebuia neapărat să mă silesc să nu mai fac noaptea lucrul acela spurcat; nu mai trebuia să scriu poezii; trebuia să mă opresc din trăncănit; și nu trebuia să spun povești: trebuia să apar în noua mea casă ca un bărbat tăcut.

Apoi am rupt lista. În primele patru sau cinci zile chiar am reușit să nu fac lucrul spurcat și să nu trăncănesc. Când eram întrebat ceva de felul „O să fie de-ajuns o pătură?“ sau „Vrei să te așezi în colțul clasei, aproape de fereastră?“, răspundeam cu o mișcare a capului, fără nici un sunet. La întrebarea dacă mă interesează politica sau dacă aș vrea să mă alătur unui cerc de lectură a ziarelor, răspundeam „Hm“. Dacă eram întrebat despre viața mea dinainte, de la Ierusalim, răspundeam în mai puțin de zece cuvinte, pe care le rosteam dinadins după câteva secunde, ca și cum aș fi fost cufundat în gânduri: lasă-i să știe că sunt un soi de bărbat rezervat, ascuns, cu viață interioară. Am reușit chiar și în privința dușurilor reci, cu toate că era un act de eroism să mă despoi la dușurile băieților. Se părea chiar că în primele săptămâni am putut să mă opresc din scris.

Dar nu din citit.

În fiecare zi, după lucru și școală, copiii din kibbutz mergeau acasă la părinții lor, în vreme ce pensionarii externi se odihneau la club sau jucau baschet. Seara erau diferite activități – de exemplu, dans sau cor – pe care le evitam ca să nu par ridicol. Când toți ceilalți dispăreau, mă tolăneam pe jumătate gol în iarba din fața dormitorului nostru, la soare, și citeam până se întuneca. (Aveam mare grijă să evit să stau culcat pe patul meu în camera goală, pentru că acolo mintea mea spurcată mă aștepta plină de fantezii din lumea Şeherezadei.)

*

O dată sau de două ori pe săptămână, spre seară, îmi verificam în oglindă bronzul, înainte de a-mi pune cămașa, apoi îmi luam inima-n dinți și mergeam la blocul veteranilor ca să beau un pahar de suc de fructe și să mănânc o bucată de prăjitură cu „părinții“ mei din kibbutz, Hanka și Oizer Huldai. Acest cuplu de dascăli, amândoi din Lodz, Polonia, prezidau an după an viața culturală și educativă a kibbutzului. Hanka, învățătoare la școala primară, era o femeie durdulie și energică, întotdeauna încordată ca un arc și înconjurată de un nimb de dăruire și fum de țigară. Pe umerii ei se sprijinea întreaga sarcină a organizării sărbătorilor evreiești, nunților, aniversărilor, organizarea producțiilor artistice și modelarea tradiției locale de viață proletară rustică. Această tradiție, în viziunea Hankăi, trebuia să îmbine aroma Cântării Cântărilor cu gustul ebraic de măsline-și-roșcove al noilor plugari biblici, melodiile hasidice din Europa de Est cu purtarea grosolană, însă energică a țăranilor polonezi și a altor copii ai naturii, care își trag inocența, puritatea spiritului și mistica *joie de vivre* de-a dreptul din *Rodul pământului*, ca la Knut Hamsun, de sub picioarele lor goale.

Cât despre Ozer sau Oizer Huldai, directorul „școlii complementare“ sau al liceului, era un bărbat dur, vânos, ale cărui riduri evreiești erau arate de suferință și de o agerime a minții plină de ironie. Uneori o scânteie strengărească de zburdălnicie anarhică licărea o

clipă printre liniile astea chinuite. Era un bărbat uscățiv, ciolănos, scund, dar cu privire de oțel, nimicitoare, și o prezență hipnotică. Avea darul vorbirii și un sarcasm radioactiv. Putea emana o tandrețe a cărei căldură topea până la supunere totală pe toți cei expuși la ea, dar era în stare și de accese de furie vulcanice care îi puteau umple pe cei din jurul lui de groaza Judecății de Apoi.

Oizer combina ascuțimea intelectuală a cărturarului talmudic lituanian cu un extaz ditirambic hasidic, care îl putea face să-și mijească brusc ochii și să izbucnească într-un cântec extatic, ce încerca să se elibereze din legăturile lumii trupești. În altă vreme sau alt loc, Oizer Huldai ar fi putut deveni un venerat *rebbe* hasidic, un făcător de minuni charismatic, cu o ceată de admiratori fermecați înghesuindu-se în jurul lui. Ar fi putut ajunge departe dacă ar fi ales să fie politician, tribun al poporului, lăsând în urmă o dâră înspumată de admirație viscerală la unii și de ură nu mai puțin viscerală la alții. Însă Oizer Huldai a ales să ducă o viață de director de școală din kibbutz. Era un bărbat puternic, cu principii de neclintit, căruia îi plăcea să lupte și putea fi dominator și chiar tiranic. Preda, cu același grad de competență amănunțită și zel aproape erotic, ca un predicator rătăcitor din *ștetl*, Biblia, biologia, muzica barocă, arta Renașterii, gândirea rabinică, principiile ideologiei socialiste, ornitologia, taxonomia, flautul și subiecte ca „Napoleon și reprezentarea lui în literatura și arta din Europa secolului al XIX-lea“.

*

Inima îmi bubuia în piept când pătrundeam în căsuța cu o cameră și jumătate, cu un mic cerdac în față, din blocul dinspre nord, la marginea locuințelor veteranilor, față în față cu aleea de chiparoși. Pereții erau împodobiți cu reproduceri după tablouri de Modigliani și Paul Klee și cu un desen precis, aproape japonez, al unei flori de migdal. Între două fotolii simple, pe o măsuță de cafea, se afla o vază înaltă care aproape întotdeauna conținea nu flori, ci un aranjament artistic din crenguțe. Perdelele luminoase, în stil rustic, erau brodate manual cu un model vag oriental, amintind de orientalismul modificat și adaptat al cântecelor populare evreiești scrise de compozitorii evrei germani, care încercau să încorporeze captivantul spirit arab sau biblic al Orientului Mijlociu.

Oizer, dacă nu mergea cu pași repezi încolo și încoace pe aleea din fața casei lui, cu mâinile la spate și bărbia proeminentă despicând aerul, ședea în colțul lui, fumând, fredonând și citind. Sau cerceta cu lupa vreo plantă înflorită, răsfoind manualul de botanică. Între timp, Hanka mergea energic prin cameră, cu pas milităros, îndrepta o rogojină, golea și spăla o scrumieră, cu buzele strânse, aranja cuvertura de pe pat sau tăia forme ornamentale din hârtie colorată. Dolly mă întâmpina cu câteva lătrături, până ce Oizer o speria cu o dojană tunătoare: „Rușine să-ți fie, Dolly! Uite la cine latri! Uite la cine cutezi să ridici glasul!“ Sau uneori: „Zău așa! Dolly! Sunt revoltat! Sunt de-a dreptul revoltat de purtarea ta! Cum cutezi?! Cum de nu-ți tremură glasul?! Nu faci decât să te înjosești cu acest spectacol rușinos!“

Cățeaua, la auzul acestor torente de furie profetică, se dezumfla ca un balon, căuta cu disperare în jur un loc în care să-și ascundă rușinea, și în cele din urmă se târa sub pat.

Hanka Huldai îmi zâmbea și se adresa unui public invizibil: „Iată! Iată cine e aici! O cană de cafea? Prăjitură? Sau niște fructe?“ Nici nu apucau bine aceste opțiuni să se desprindă de pe buzele ei că, parcă la fluturarea unei baghete magice, cafeaua, prăjitura și fructele aterizau pe masă. Ascultător, dar cu o strălucire caldă în mine, beam politicos cafeaua, mâncam niște fructe, cu măsură, și stăteam la taclale cu Hanka și Oizer vreun sfert de oră despre chestiuni presante, cum ar fi pedeapsa cu moartea sau dacă natura omenească este cu adevărat bună din naștere și este coruptă de către societate, sau

instinctele noastre sunt înnăscut rele și numai educația le-ar putea ameliora într-o anumită măsură și în anumite condiții. Cuvintele „decadență“, „rafinament“, „caracter“, „valori“ și „ameliorare“ umpleau adesea acea încăpere rafinată, cu rafturile ei albe pentru cărți, atât de diferite de rafturile din casa părinților mei, din Ierusalim, pentru că aici cărțile erau despărțite de fotografii, figurine, o colecție de fosile, colaje de flori sălbatice presate, ghivece cu plante bine îngrijite și, într-un colț, un gramofon cu o grămadă de discuri.

Uneori conversația despre rafinament, corupție, valori, eliberare și oprimare era însoțită de sunetul tânguitor al viorii sau de behăitul liniștit al unui flaut: Shai cel cârlionțat stătea acolo și cânta, cu spatele la noi. Sau Ron îi șoptea viorii lui, Ronny cel costeliv, căruia mama lui îi zicea întotdeauna „cel mic“, și cu care era mai bine să nu încerci să vorbești, nici măcar ce-mai-faci-ce-se-mai-aude, pentru că era întotdeauna închis în sfiala sa zâmbitoare și rareori îți oferea o propoziție scurtă, cum ar fi „Bine“, sau una mai lungă, cum ar fi „Nu-i nimic“. Aproape la fel cu cățeaua Dolly care se ascundea sub pat până ce-i trecea stăpânului mânia.34

34. Din 1998 Ron Huldai a fost primarul Tel Avivului. (N. a.)

Uneori îi găseam pe toți trei băieții Huldai, Oizer, Shai și Ronny, așezați pe iarbă sau pe treptele cerdacului din față, ca un grup klezmer din *ștetl*, stârnind aerul serii cu notele prelungi, obsedante, ale flautului, care îmi dădeau o senzație plăcută de dor amestecat cu o umbră de tristețe pentru nevrednicia mea, pentru că eram altfel, pentru faptul că nici un bronz de pe lume nu m-ar fi putut face să fiu cu adevărat unul dintre ei, întotdeauna aveam să fiu doar un cerșetor la masa lor, cineva din afară, un prâslea răzvrătit din Ierusalim, dacă nu chiar un jalnic impostor. (L-am înzestrat pe Azaria Gitlin din cartea mea *O pace deplină* cu unele dintre rămășițele acestei senzații.)

*

La asfințit mergeam cu cartea la Casa Herzl, căminul cultural, aflat la marginea kibbutzului. Acolo era o sală cu ziare unde găseai în fiecare seară câțiva dintre burlacii mai bătrâni din kibbutz care devorau jurnalele și săptămânalele și se angajau în dezbateri politice înflăcărate care îmi aminteau un pic de disputele din Kerem Avraham între Staszek Rudnicki, domnul Abramski, domnul Krochmal, domnul Bar-Yizhar și domnul Lemberg. (Când am ajuns eu acolo, „burlacii mai bătrâni din kibbutz“ aveau în jur de patruzeci sau patruzeci și cinci de ani.)

În spatele sălii cu ziare era o alta, aproape pustie, numită camera de studiu, folosită uneori pentru întruniri ale comitetelor sau pentru diferite activități de grup, însă de cele mai multe ori era liberă. Într-o vitrină erau rânduri peste rânduri mohorâte de exemplare ponosite, pline de praf, din *Tânărul muncitor*, *Revista lunară a femeilor muncitoare*, *Câmpul*, *Ceasul* și *Anuarul Davar*.

Acolo mergeam în fiecare seară ca să citesc până aproape de miezul nopții, până ce mi se lipeau pleoapele. Şi tot acolo m-am apucat iar de scris, când nu mă privea nimeni, ruşinat de mine însumi, simțindu-mă josnic și nevrednic, dezgustat de mine: doar n-am părăsit Ierusalimul și m-am mutat în kibbutz ca să scriu poezii și povestiri, ci ca să renasc, să întorc spatele mormanelor de cuvinte, să mă bronzez până în măduva oaselor și să devin agricultor, unul dintre cei ce lucrează pământul.

*

Dar curând am priceput la Hulda că până și cel mai agricol dintre muncitorii agricoli de aici citea noaptea cărți și discuta despre ele cât era ziua de lungă. În vreme ce culegeau măsline se certau aprig în privința lui Tolstoi, Plehanov și Bakunin, în privința revoluției permanente față de revoluția într-o țară, în privința social-democrației lui Gustav Landauer și a veșnicei tensiuni dintre valorile egalității și libertății și dintre acestea două și idealul de fraternitate. În vreme ce sortau ouă în coteț discutau despre modalitatea de a reînsufleți vechile sărbători evreiești pentru a le celebra într-un cadru rural. În vreme ce curățau rândurile de viță-de-vie se contraziceau în privința artei moderne.

Unii dintre ei chiar scriau articole modeste, în ciuda faptului că se dedicaseră agriculturii și a totalului lor devotament față de munca manuală. În general scriau despre aceleași subiecte pe care le dezbăteau între ei toată ziua, însă în textele pe care le publicau o dată la două săptămâni în buletinul local își îngăduiau din când în când să dea frâu liber lirismului, între un argument zdrobitor și un contraargument și mai zdrobitor.

Întocmai ca acasă.

Încercasem să întorc spatele o dată pentru totdeauna lumii de erudiție și dezbateri din care veneam și m-am trezit sărind din lac în puț, „ca atunci când un om fuge de un leu și dă nas în nas cu un urs“. E adevărat, aici dezbătătorii erau mai bronzați decât cei care ședeau în jurul mesei de la unchiul Joseph și tanti Zipporah, purtau șepci de pânză, salopete de lucru și bocanci grei, și în loc de ebraică pompoasă cu accent rusesc vorbeau o ebraică glumeață cu o aromă savuroasă de idiș galițian sau basarabean.

Bibliotecarul Sheftel, la fel ca domnul Marcus, proprietarul librăriei și bibliotecii de împrumut de pe strada Jonah, s-a îndurat de setea mea nestinsă de cărți. Mi-a îngăduit să împrumut câte cărți voiam, mult mai multe decât permiteau regulile bibliotecii, pe care le alcătuise el însuși și le dactilografiase la mașina de scris a kibbutzului, cu litere de-o șchioapă, și le țintuise în diferite puncte vizibile de pe domeniul său, al cărui miros puțin prăfos de lipici vechi și de alge mă atrăgea cum e atrasă viespea de dulceață.

Ce n-am citit la Hulda în acea vreme? I-am devorat pe Kafka, Yigal Mossensohn, Camus, Tolstoi, Moshe Shamir, Cehov, Natan Shaham, Brenner, Faulkner, Pablo Neruda, Hayyin Guri, Alterman, Amir Gilboa, Leah Goldberg, Shlonski, O. Hillel, Yizhar, Turgheniev, Thomas Mann, Jakob Wassermann, Hemingway, *Eu*, *Claudius*, toate volumele din *Cel de-al Doilea Război Mondial* de Winston Churchill, Bernard Lewis despre arabi și islam, Isaac Deutscher despre Uniunea Sovietică, Pearl Buck, *Procesul de la Nürnberg*, *Viața lui Troțki*, Stefan Zweig, istoria așezării sioniste în Țara Israelului, saga scandinavă și originile ei, Mark Twain, Knut Hamsun, mitologia greacă, *Memoriile lui Hadrian* și Uri Avneri. Totul. În afară de cărțile pe care Sheftel nu m-a lăsat să le citesc, în ciuda tuturor implorărilor mele, de exemplu, *Cei goi și cei morți* (cred că și după ce m-am însurat Sheftel ezita să mă lase să-i citesc pe Norman Mailer și pe Henry Miller).

Arcul de triumf, un roman pacifist al lui Erich Maria Remarque, a cărui acțiune se petrece în anii ’30, începe cu descrierea unei femei singure care se reazemă de parapetul unui pod, noaptea, pe cale să-și ia viața sărind în râu. În ultima clipă un necunoscut se oprește și vorbește cu ea, o ia de braț, îi salvează viața și petrece cu ea o noapte toridă. Asta era fantezia mea: așa aveam să întâlnesc și eu iubirea. Ea va sta singură pe un pod pustiu într-o noapte cu furtună, și eu am să mă ivesc în ultima clipă ca să o salvez de ea însăși și să ucid balaurul – nu un balaur în carne și oase ca aceia pe care îi omoram cu zecile când eram mic, ci balaurul lăuntric al disperării.

Aveam să ucid acest balaur lăuntric pentru femeia pe care o iubeam și aveam să-mi

primesc răsplata de la ea, așa că fantezia se dezvolta în direcții prea dulci și prea grozave ca să mă mai gândesc la ele. Nu mi-am dat seama atunci că femeia disperată de pe pod era, de fiecare dată, mama mea moartă. Cu disperarea ei. Propriul ei balaur.

Sau să luăm *Pentru cine bat clopotele* a lui Hemingway, o carte pe care am citit-o de patru sau cinci ori în acei ani, plină de *femmes fatales* și de bărbați cu înfățișare aspră, care ascundeau un suflet poetic în spatele înfățișării lor dure. Visam că într-o zi o să fiu ca ei: un bărbat posac, viril, cu trupul unui toreador și fața plină de dispreț și mâhnire, poate cam ca în fotografia lui Hemingway însuși. Şi dacă nu izbuteam să fiu ca ei într-o bună zi, cel puțin aveam să învăț și eu să scriu despre astfel de bărbați: viteji care știu să zeflemisească și să disprețuiască, sau cum să pocnească în bărbie vreo brută dacă e cazul, care știu exact ce să comande într-un bar și ce să-i spună unei femei, unui rival sau unui camarad, cum să folosească o pușcă și cum să facă dragoste minunat. Şi, de asemenea, despre femei nobile, niște seducătoare vulnerabile și totuși de neatins, femei enigmatice care își împart cu generozitate favorurile, însă numai unor bărbați aleși pe sprânceană, care știu să-și bată joc și să deteste, să bea whisky, să dea tare cu pumnul etc.

Filmele care ne erau date în fiecare miercuri în sala din Casa Herzl sau pe o pânză albă ridicată pe pajiștea de lângă cantină aduceau dovezi clare că lumea cea mare e populată mai ales de bărbați și femei din paginile lui Hemingway sau Knut Hamsun. Același tablou răsărea și din poveștile spuse de soldații cu beretă roșie din kibbutz, care veneau acasă în permisia de weekend direct din raidurile de represalii efectuate de celebra unitate 101, bărbați puternici și tăcuți, strălucitori în uniformele lor de paraşutiști, înarmați cu Uzi, „în veșminte de lucru, cu bocanci încălțați și în roua tinereții evreiești îmbăiați“.

Aproape că renunțasem, disperat: era sigur că pentru a scrie ca Remarque sau Hemingway trebuie să pleci de aici în lumea reală, să te duci în locuri în care bărbații sunt virili ca un pumn strâns și femeile tandre ca noaptea, în care poduri îmbrățișează râuri late, iar serile strălucesc de luminile barurilor în care se desfășoară cu adevărat viața. Nimeni care nu are experiența acestei lumi n-ar putea primi nici măcar jumătate dintr-un permis temporar de a scrie povestiri sau romane. Locul unui scriitor adevărat nu e aici, ci acolo, afară, în lumea cea mare. Până ce nu plec și nu trăiesc într-un loc adevărat nu-i nici o nădejde să pot găsi ceva despre care să scriu.

Un loc adevărat: Paris, Madrid, New York, Monte Carlo, deșerturile africane sau pădurile scandinave. La nevoie, s-ar putea scrie despre un oraș provincial din Rusia sau chiar despre un *ștetl* evreiesc din Galiția. Însă aici, în kibbutz, ce există aici? Un coteț, un staul, casele copiilor, comitete, registrul turelor, magazioara de provizii. Femei și bărbați obosiți care se trezesc devreme în fiecare dimineață ca să meargă la lucru, se contrazic, fac duș, beau ceai, citesc un pic în pat și adorm epuizați înainte de ora zece seara. Chiar și în Kerem Avraham, de unde veneam, nu părea să fie nimic despre care să merite să scrii. Ce era acolo, în afară de oameni șterși care duc vieți cenușii, sordide? Cam ca aici, la Hulda. Ratasem până și Războiul de Independență: m-am născut prea târziu ca să capăt altceva decât firimituri jalnice, să umplu saci cu nisip, să adun sticle goale, să alerg cu mesaje de la postul Apărării Civile la postul de veghe de pe acoperișul familiei Slonimsky și înapoi.

E adevărat, în biblioteca kibbutzului am dat peste doi sau trei romancieri puternici care au reușit să scrie povestiri aproape hemingway-ene despre viața din kibbutz: Natan Shaham, Yigal Mossensohn, Moshe Shamir. Însă ei aparțineau generației care a adus în țară pe furiș imigranți și arme, a aruncat în aer cartiere generale britanice și a respins armatele arabe; povestirile lor îmi păreau învăluite în cețuri de coniac, țigări și miros de praf de pușcă. Şi trăiau cu toții la Tel Aviv, care era mai mult sau mai puțin legat de lumea

adevărată, un oraș cu cafenele în care tinerii artiști șed la un pahar de lichior, un oraș cu cabarete, scandaluri, teatre și o viață boemă plină de iubire interzisă și pasiune disperată. Nu ca Ierusalimul sau Hulda.

Cine a mai văzut coniac la Hulda? Cine a mai auzit aici de femei îndrăznețe sau de iubire sublimă?

Dacă voiam să scriu ca acei scriitori trebuia mai întâi să ajung la Londra sau la Milano. Dar cum? Fermierii de rând din kibbutzuri nu merg dintr-odată la Londra sau la Milano ca să se inspire pentru scrisul lor creativ. Dacă voiam să am o șansă să ajung la Paris sau la Roma trebuia mai întâi să fiu celebru. Trebuia să scriu o carte de succes, ca unul dintre acei scriitori. Însă înainte de a putea să scriu cartea de succes trebuia să locuiesc la Londra sau la New York. Un cerc vicios.

*

Sherwood Anderson a fost cel care m-a scos din cercul vicios și „mi-a eliberat mâna care scrie“. Îi voi fi veșnic recunoscător.

În septembrie 1959 Editura Am Oved a scos, în colecția „Biblioteca pentru toți“, o traducere ebraică a cărții lui Anderson *Winesburg, Ohio*, făcută de Aharon Amir. Înainte de a citi această carte nu știam că Winesburg există și nu auzisem niciodată de Ohio. Sau poate că îmi aminteam vag de el din *Tom Sawyer* și *Huckleberry Finn*. Apoi a apărut această carte modestă și m-a entuziasmat până în străfunduri: aproape o întreagă noapte de vară, până la trei și jumătate dimineața, m-am plimbat pe aleile kibbutzului ca beat, vorbind singur, tremurând ca un flăcău pălit de iubire, cântând și țopăind, suspinând de atâta bucurie pătrunsă de venerație și de atâta extaz: Evrika!

La trei și jumătate dimineața mi-am pus hainele de lucru și bocancii, am alergat la șopronul tractorului cu care ne-am dus la un câmp numit Mansura să plivim bumbacul, am înhățat o săpăligă din grămadă și până la prânz m-am năpustit printre rândurile de bumbac, depășindu-i pe ceilalți de parcă mi-ar fi crescut aripi, amețit de fericire, alergând și dând cu săpăliga și vociferând, alergând și dând cu săpăliga și predicându-mi mie și dealurilor și adierii, dând cu săpăliga și făcând jurăminte, alergând, ațâțat și înlăcrimat.

Întreg *Winesburg, Ohio* este un șirag de povestiri și episoade care cresc unul din celălalt și sunt legate între ele, în primul rând pentru că toate se petrec într-un singur oraș de provincie sărac, uitat de Dumnezeu. Este plin de oameni neînsemnați: un tâmplar bătrân, un tânăr distrat, un proprietar de hotel și o slujnică. Povestirile sunt legate între ele și pentru că personajele alunecă dintr-una în alta: cele care au fost personaje principale într-o poveste reapar în alta ca personaje secundare, de decor.

Toate povestirile din *Winesburg, Ohio* se învârtesc în jurul unor întâmplări banale, de zi cu zi, bazate pe frânturi de bârfă locală sau pe visuri neîmplinite. Un tâmplar bătrân și un scriitor bătrân discută despre facerea unui pat, în vreme ce un tânăr visător pe nume George Willard, care lucrează ca reporter novice la ziarul local, îi ascultă gândindu-se la ale lui. Şi există un bătrân excentric pe nume Biddlebaum, poreclit „Aripă“ Biddlebaum. Şi o femeie înaltă cu părul negru care dintr-un motiv oarecare se mărită cu un bărbat numit doctorul Reefy, dar moare peste un an. Apoi sunt Abner Groff, brutarul orașului, și doctorul Percival, „un bărbat mare cu gura fleșcăită acoperită de o mustață galbenă. Purta veșnic o vestă albă din buzunarele căreia se iteau multe trabucuri dintre cele negre, numite *stogies*35“, și alte personaje de același soi, indivizi care până în noaptea aceea presupuneam că nu-și au locul în literatură, în afară de cazul în care sunt personaje de decor care le oferă cititorilor în cel mai bun caz o jumătate de minut de zeflemea

amestecată cu milă. Iar aici, în *Winesburg, Ohio*, evenimente și persoane despre care eram sigur că nu sunt nici pe departe demne de literatură, cu mult sub pragul ei de acceptare, ocupă centrul scenei. Femeile lui Sherwood Anderson n-au nimic îndrăzneț, nu sunt niște seducătoare misterioase. Iar bărbații lui nu sunt tipi puternici și tăcuți, învăluiți în fum de țigară și mâhnire bărbătească.

35. Un fel de havane ieftine. (N. tr.)

*

Așa încât povestirile lui Sherwood Anderson au adus înapoi ceea ce lăsasem în urmă când am plecat din Ierusalim sau mai degrabă pământul pe care au călcat picioarele mele pe toată durata copilăriei și spre care nu mă ostenisem nicicând să mă aplec ca să-l ating. Caracterul sordid al vieții părinților mei. Izul de pastă de făină și apă și de hering murat care plutea întotdeauna în jurul soților Krochmal, cuplul care dregea păpuși și alte jucării stricate. Apartamentul sărăcăcios și cafeniu al domnișoarei învățătoare Zelda, cu servanta ei de pe care se cojea lacul. Domnul Zarchi, scriitorul bolnav de inimă, și soția lui care avea veșnice migrene. Bucătăria plină de funingine a Zertei Abramski și cele două păsări pe care le țineau în colivie Staszek și Mala Rudnicki, cea bătrână și năpârlită și cealaltă, făcută dintr-un con de pin. Şi casa plină de pisici a doamnei învățătoare Isabella Nahlieli și soțul ei Getzel, casierul cu gura căscată din prăvălia cooperativei. Şi Stakh, bătrânul câine trist al bunicii Shlomit, cu ochii lui melancolici din nasturi, pe care îl îndopau cu naftalină și îl băteau cu cruzime ca să scape de praf, până ce într-o zi ea nu l-a mai vrut, l-a înfășurat într-un ziar vechi și l-a aruncat în coșul de gunoi.

Am înțeles de unde veneam: dintr-o încâlceală mohorâtă de tristețe și amăgire, de tânjire, absurditate, inferioritate și fudulie provincială, educație sentimentală și idealuri anacronice, traume reprimate, resemnare și disperare. Disperare din soiul acru, casnic, în care mincinoși mărunți pretind că sunt terorişti periculoși și luptători pentru libertate plini de eroism, în care legători de cărți nefericiți născocesc formula pentru mântuirea universală, în care dentiști le spun în mare taină tuturor vecinilor despre îndelungata lor corespondență personală cu Stalin, în care profesoare de pian, educatoare și casnice se foiesc în pat toată noaptea, înlăcrimate, din cauza tânjirii înăbușite după o viață artistică plină de emoție, în care scriitori compulsivi așternesfârșite scrisori pline de iritare către redactorul de la *Davar*, în care brutari în vârstă îi văd în vis pe Maimonides și pe Baal Shem Tov, în care sindicaliști înfipți și farisei supraveghează cu ochi de *apparatcik* restul localnicilor, în care casieri de la cinematograf sau de la prăvălia cooperativei scriu noaptea poezii și pamflete.

Şi aici, în kibbutzul Hulda, trăiau un văcar expert în mișcarea anarhistă din Rusia, un învățător care fusese pus cândva pe locul optzeci și patru de pe lista candidaților laburişti la alegerile pentru Al Doilea Knesset, precum și o cusătoreasă nurlie îndrăgostită de muzica clasică și care își petrecea serile desenând peisajul satului ei natal din Basarabia, așa cum și-l amintea, înainte să fie distrus. Mai era și un burlac bătrâior căruia îi plăcea să șadă singur pe o bancă în răcoarea serii și să se uite la copilițe, un șofer de camion cu voce plăcută de bariton care visa în taină să ajungă cântăreț de operă, doi ideologi aprigi care se copleșeau reciproc cu batjocuri și dispreț, prin viu grai și în tipărituri, de douăzeci și cinci de ani încoace, o femeie care fusese cea mai frumoasă fată din clasa ei pe când era în Polonia și chiar a apărut odată într-un film mut, iar acum ședea în fiecare zi pe un taburet

grosolan în partea din spate a magaziei de alimente, cu un șorț pătat, grasă, roșie la față și șleampătă, curățând mormane de legume și ștergându-și din când în când fața cu șorțul – o lacrimă, transpirația sau amândouă.

Winesburg, Ohio mi-a arătat cum era lumea în viziunea lui Cehov înainte ca eu să fi dat peste Cehov însuși: nu mai era lumea lui Dostoievski, Kafka sau Knut Hamsun, nici cea a lui Hemingway sau Yigal Mossensohn. Fără femei misterioase, poduri sau bărbați cu gulerul ridicat în baruri pline de fum.

Această carte modestă m-a izbit ca o revoluție copernicană inversată. În vreme ce Copernic a arătat că lumea noastră nu este centrul universului, ci doar o planetă printre celelalte din sistemul solar, Sherwood Anderson mi-a deschis ochii ca să scriu despre ceea ce este în jurul meu. Mulțumită lui am înțeles dintr-odată că lumea scrisă nu depinde de Milano sau de Londra, ci se rotește întotdeauna în jurul mâinii care scrie, oriunde se întâmplă să scrie: acolo unde ești este centrul universului.36

36. După ani de zile am reușit să plătesc câțiva bănuți din datorie. În America, minunatul Sherwood Anderson, prieten și contemporan cu William Faulkner, era aproape uitat; doar într-o mână de catedre de limba engleză încă mai trăiau o parte din poveștile lui. Apoi am primit într-o zi o scrisoare de la editorii lui (Norton), care scoteau din nou o ediție a povestirilor lui, intitulată *Moarte în pădure și alte povestiri*, și auziseră că sunt un admirator al lui: aș avea oare amabilitatea să scriu câteva cuvinte de laudă pentru coperta din spate a cărții? M-am simțit ca un umil violonist dintr-un restaurant care e întrebat dintr-odată dacă ar vrea să accepte să-i fie folosit numele pentru a promova muzica lui Bach. (N. a.)

Așa că mi-am ales o masă din colțul camerei de studiu pustii și aici, în fiecare seară, deschideam caietul școlăresc cafeniu, pe care scria „maculator“ și „patruzeci de pagini“. Alături de el așezam un pix marca Globus, un creion cu gumă, pe care era gravat numele unui magazin sindical și o cană de plastic cu apă de la robinet.

Şi acesta era centrul universului.

*

În sala ziarelor, de cealaltă parte a zidului subțire, Moishe Kalker, Alioșka și Alec au o dispută furibundă în privința discursului lui Moshe Dayan, care a „aruncat o piatră pe fereastra de la etajul cinci“ din Blocul Sindicatelor, unde se întrunește Comitetul Central. Trei bărbați, nici unul chipeș sau măcar tânăr, care se ceartă psalmodiind ca studenții la *yeshiva*. Alec, un bărbat viguros, energic, încearcă întotdeauna să joace rolul tipului cumsecade căruia îi place să spună lucrurilor pe nume. Soția lui, Zușka, nu se simte bine, dar el își petrece cele mai multe seri cu burlacii. Încearcă zadarnic să se bage în vorbă între Alioșka și Moishe Kalker: „Stați o clipă, vă înșelați amândoi“, sau: „Dați-mi doar un minut să vă zic ceva ce o să rezolve disputa voastră“.

Alioșka și Moishe Kalker sunt amândoi burlaci, au concepții opuse în aproape toate privințele și totuși aproape întotdeauna sunt împreună seara: întotdeauna mănâncă împreună la cantină, apoi se plimbă împreună și merg împreună în sala ziarelor. Alioșka, timid ca un băiețel, e un bărbat modest și cumsecade, cu o față rotundă și zâmbitoare, însă ochii lui nedumeriți sunt întotdeauna abătuți, de parcă viața însăși ar fi ceva rușinos și umilitor. Însă atunci când discută se aprinde uneori și începe să arunce scântei, iar ochii aproape că îi ies din orbite. Atunci chipul lui blând și copilăros nu arată atât mânios, cât speriat și ofensat, ca și cum s-ar simți umilit din pricina propriilor păreri.

Pe de altă parte, Moishe Kalker, electricianul, este un bărbat subțire, vânos, sardonic și

când se prinde într-o dispută se strâmbă și aproape că îți trage o ocheadă lubrică, îți zâmbește cu un aer malițios și mulțumit de sine și iar face cu ochiul, cu veselie mefistofelică, de parcă ar fi descoperit în sfârșit ceea ce căuta în toți acești ani, locul unui smârc pe care ai izbutit să-l ascunzi de lume, dar nu-l poți ascunde de acei ochi ai lui, care îți străpung masca și se bucură tocmai de smârcul pe care l-au descoperit în tine: toată lumea te crede un om atât de rezonabil, de respectabil, cu o imagine atât de pozitivă, însă amândoi cunoaștem adevărul dezgustător, chiar dacă în cea mai mare parte a timpului reușești să-l acoperi cu șaptezeci și șapte de văluri. Le văd pe toate, frățâne, chiar și firea ta ticăloasă, totul se arată ochilor mei, și asta nu-mi aduce decât desfătare.

Alec încearcă, amabil, să stingă cearta dintre Alioşka și Moishe Kalker, însă cei doi adversari se aliază împotriva lui și amândoi strigă la el, pentru că după părerea lor el nici măcar n-a început să priceapă despre ce e vorba.

Alioşka zice:

— Scuză-mă, Alec, dar pur și simplu nu te rogi după aceeași carte de rugăciuni ca noi.

Moishe Kalker zice:

— Alec, când toată lumea mănâncă borș, tu cânți imnul de stat; când toată lumea postește de Tisha Be-Av, tu sărbătorești Purimul.

Alec, jignit, se ridică să plece, însă cei doi burlaci, ca de obicei, stăruie să-l însoțească până la ușa casei lui, în vreme ce continuă să discute, iar el, ca de obicei, îi poftește să intre, De ce nu, Zuşka o să fie încântată și o să bem niște ceai, însă ei refuză politicos. Refuză întotdeauna. De ani de zile el îi invită pe amândoi la ceai acasă la el, după sala ziarelor, Intrați, intrați un pic, o să bem un pahar de ceai, de ce nu, Zuşka o să fie încântată, însă an după an ei îi refuză întotdeauna invitația, politicos. Până într-o zi…

Iată, așa am să scriu povestirile.

Şi pentru că afară e noapte și șacalii urlă flămânzi foarte aproape de gardul din jurul kibbutzului, am să-i bag și pe ei în poveste. De ce nu. Lasă-i să jelească pe sub ferestre. Şi pe paznicul de noapte, care și-a pierdut fiul într-un raid de represalii. Şi pe văduva bârfitoare căreia i se zice pe la spate Văduva Neagră. Şi câinii care latră și mișcarea chiparoșilor care tremură ușor în adiere, în întuneric, ceea ce mă face deodată să mă gândesc la ei ca la un șir de oameni care se roagă murmurând.

Şi era la Hulda o educatoare sau învăţătoare pe care am să o numesc Orna, o învăţătoare de vreo treizeci şi cinci de ani, angajată de altundeva, care locuia în ultima cameră într-unul dintre blocurile vechi. În fiecare joi pleca la soţul ei şi se întorcea duminică dis-de-dimineaţă. Într-o seară m-a invitat împreună cu câteva fete din clasa mea în odaia ei, să vorbim despre o carte de poezii a lui Natan Alterman, *Stele afară*, şi să ascultăm concertul de vioară de Mendelssohn şi octetul de Schubert. Gramofonul stătea pe un taburet de răchită într-un colţ al odăii în care mai erau un pat, o masă, două scaune, o cafetieră electrică, un şifonier acoperit cu o draperie înflorată şi un tub de obuz în chip de vază, din care izbucnea un aranjament de ciulini purpurii.

Orna împodobise pereţii camerei cu două reproduceri după tablourile lui Gauguin, cu tahitiene dolofane, somnoroase, pe jumătate dezbrăcate, şi câteva desene în creion făcute de ea, pe care le înrămase singură. Poate că sub influenţa lui Gauguin desenase şi ea femei goale cu trup plin, culcate sau rezemate pe spate. Toate femeile, ale lui Gauguin şi ale ei, arătau satisfăcute şi destinse, ca şi cum tocmai ar fi făcut dragoste. Şi totuşi, atitudinea lor îmbietoare sugera că erau dornice să mai dea multă plăcere oricui nu se săturase încă.

Pe etajera cu cărţi de la capul patului Ornei am descoperit *Rubaiatele* lui Omar Khayyam, *Ciuma* lui Camus, *Peer Gynt*, Hemingway, Kafka, poezii de Alterman, Rahel, Shlonski, Leah Goldberg, Hayyim Guri, Natan Yonatan şi Zerubbabel Gilead, povestirile scurte ale lui S. Yizhar, *Calea unui bărbat* de Yigal Mossensohn, *Poemele zorilor* de Amir Gilboa, *Ţara amiezii* de O. Hillel şi două cărţi de Rabindranath Tagore. (După câteva săptămâni i-am cumpărat *Licuricii* lui din banii mei de buzunar, şi pe foaia albă i-am scris o dedicaţie sentimentală care includea cuvântul „emoţionat“.)

Orna avea ochi verzi, gât suplu, voce mângâietoare, melodioasă, mâini mici cu degete delicate, însă pieptul îi era plin şi tare, iar coapsele puternice. Faţa ei de obicei liniştită şi serioasă se schimba atunci când zâmbea: avea un zâmbet cuceritor, aproape sugestiv, ca şi cum ar fi putut privi în cele mai tainice unghere ale minţii tale, dar te ierta. Subsuorile îi erau rase, dar inegal, ca şi cum şi-ar fi umbrit una dintre ele cu creionul de desen. Când stătea în picioare, de obicei se lăsa pe piciorul stâng, astfel încât îşi arcuia inconştient coapsa dreaptă. Îi plăcea să-şi exprime părerile despre artă şi inspiraţie şi a găsit în mine un ascultător devotat.

*

După câteva zile mi-am luat inima-n dinţi şi m-am înarmat cu *Fire de iarbă* a lui Walt Whitman, în traducerea lui Halkin (despre care îi spusesem în prima seară), şi am bătut la uşa ei seara – de data aceasta singur. Era exact felul în care alergam acasă la domnişoara învăţătoare Zelda cu zece ani înainte. Orna purta o rochie lungă, încheiată în faţă cu un şir de nasturi mari. Rochia era de culoare crem, însă lumina electrică filtrată printr-un abajur din rafie portocalie îi dădea o nuanţă roşiatică. Când a stat între mine şi lampă, prin ţesătură s-a desenat linia coapselor şi a chiloţilor ei. De data aceasta pusese la gramofon *Peer Gynt*. S-a aşezat lângă mine pe patul cu cuvertura lui tipică din Orientul Mijlociu şi mi-a explicat sentimentele evocate de fiecare dintre părţi. Cât despre mine, i-am citit din *Fire de iarbă* şi m-am lansat într-o ipoteză privind influenţa lui Walt Whitman asupra poeziei lui O. Hillel. Orna mi-a curăţat mandarine, mi-a turnat apă rece dintr-un urcior de lut acoperit cu o bucată de muselină, şi-a pus mâna pe genunchiul meu ca să mă opresc

din vorbit un moment și mi-a citit o poezie morbidă de Uri Tsvi Greenberg, nu din antologia *Străzile râului*, din care îi plăcea tatei să recite, ci dintr-un volum subțire, necunoscut mie, cu titlul ciudat *Anacreon la Polul Tristeții*. Apoi mi-a cerut să-i spun câte ceva despre mine, și n-am știut ce și am zis tot soiul de lucruri încâlcite despre ideea de frumusețe, până ce Orna și-a așezat palma pe ceafa mea și a spus: E destul, ce-ar fi să ședem un pic în tăcere? La zece și jumătate m-am ridicat, am spus noapte bună și m-am dus să mă plimb la lumina stelelor printre staule și cotețe de găini, plin de fericire pentru că Orna mă invitase să o vizitez iar într-o seară, poimâine, chiar mâine.

Într-o săptămână sau două s-a dus vestea în tot kibbutzul și mi se spunea de-acum „noul tăuraș al Ornei“. Avea în kibbutz mai mulți adoratori sau parteneri de conversație, dar nici unul dintre ei nu avea doar șaisprezece ani și nici unul dintre ei nu putea recita pe de rost poezii de Natan Alterman sau de Leah Goldberg, ca mine.

Din când în când unul dintre ei pândea în întuneric lângă eucalipții din fața casei ei, așteptând să plec. Gelozia mă făcea să zăbovesc pe la gard și reușeam să-l văd intrând în odaia în care ea tocmai îmi făcuse cafea arăbească groasă, îmi spusese că sunt „remarcabil“ și îmi îngăduise să fumez o țigară împreună cu ea, cu toate că încă nu eram decât un mic palavragiu din clasa a XI-a. Stăteam acolo cam un sfert de oră, o siluetă umbroasă între umbre, până ce stingeau lumina.

*

Odată, în acea toamnă, m-am dus acasă la Orna la opt, dar nu era acolo. Întrucât lumina slabă, portocalie, a lămpii ei se revărsa printre draperiile trase și întrucât ușa nu era încuiată, am intrat și m-am întins pe preș ca să o aștept. Am așteptat mult, până ce vocile bărbaților și femeilor de pe verande s-au stins și au fost înlocuite de sunetele nopții, urletul șacalilor, lătratul câinilor, mugetul vacilor în depărtare, *ceac-ceac*-ul aspersoarelor și coruri de broaște și greieri. Două molii se zbăteau între bec și abajurul portocaliu. Ciulinii din vaza făcută dintr-un tub de obuz aruncau un fel de umbră strivită pe plăcile de gresie și pe preș. Femeile lui Gauguin de pe pereți și schițele în creion de nuduri ale Ornei mi-au dat brusc o idee vagă despre cum ar arăta trupul ei gol sub duș sau în acest pat, noaptea, după ce plec eu, nu singură, poate cu Yoav sau Mendi, cu toate că avea pe undeva un soț, ofițer de carieră.

Fără să mă scol de pe preș am ridicat draperia din fața șifonierului ei și am văzut lenjerie albă și colorată și o cămașă de noapte ca piersica, aproape transparentă. Cum eram întins pe spate pe preș, degetele au bâjbâit după această piersică a ei, iar cealaltă mână a trebuit să caute ridicătura din pantalonii mei și ochii mi s-au închis și știam că ar trebui să mă opresc, trebuie să mă opresc, dar nu chiar acum, încă un pic numai. În cele din urmă, la limită, m-am oprit și, fără să-mi desprind degetele de pe piersică sau mâna de pe ridicătura din pantaloni, am deschis ochii și am văzut că Orna se întorsese fără să-mi dau seama și stătea la marginea prețului, uitându-se la mine, cu greutatea lăsată pe piciorul stâng, astfel încât șoldul ei drept era puțin ridicat, și cu o mână rezemată pe acest șold, în vreme ce cu cealaltă își mângâia ușor umărul, pe sub părul lăsat liber. Așadar stătea și se uita la mine cu zâmbetul cald și maliții pe buze și râsul din ochii ei verzi, ca și cum ar fi spus: Știu, știu că ai vrea să mori pe loc, știu că ai fi mai puțin speriat dacă ar sta aici un hoț cu o mitralieră ațintită spre tine, știu că din cauza mea te simți cum nu se poate mai nenorocit, dar de ce ar trebui să te simți nenorocit? Uită-te la mine, nu sunt deloc șocată, așa că n-ar mai trebui să te simți nenorocit.

Eram atât de îngrozit și disperat, încât am închis ochii și m-am făcut că dorm, ca Orna

să-și poată închipui că nu s-a întâmplat nimic sau că, dacă s-a întâmplat, a fost doar în vis, caz în care eram într-adevăr vinovat și dezgustător, însă mult mai puțin decât dacă aș fi făcut-o treaz.

Orna a zis: Te-am întrerupt. Nu râdea când a spus asta, dar a continuat zicând: Îmi pare rău, și apoi a executat un soi de dans complicat din șolduri și a spus voioasă că nu, de fapt nu-i pare chiar rău, i-a plăcut să se uite la mine, pentru că fața mea arăta chinuită și iluminată în același timp. Apoi n-a mai zis nimic, a început să-și descheie rochia, de la nasturele de sus către talie, și stătea în fața mea ca să pot vedea și să continui. Dar cum aș fi putut? Am închis ochii strâns și apoi am clipit și apoi m-am uitat pe furiș la ea și zâmbetul ei încântat mă ruga să nu mă tem, nu-i nimic rău, totul e în ordine, iar sânii ei tari păreau și ei să mă roage. Şi apoi a îngenuncheat pe preș la dreapta mea și mi-a luat mâna de pe ridicătura din pantaloni și a pus în loc mâna ei și apoi a desfăcut și a eliberat și o dâră de scântei dure, ca o ploaie deasă de meteoriți, mi-a trecut prin tot trupul și am închis iar ochii, dar nu înainte de a o vedea cum se ridică și se ghemuiește, și apoi s-a culcat peste mine și s-a încovoiat și mi-a luat mâinile și le-a îndrumat, acolo și acolo, și buzele ei mi-au atins fruntea și mi-au atins ochii închiși și apoi a dus mâna în jos și m-a făcut să intru cu totul și pe dată m-au străbătut câteva tunete blânde urmate de fulgere străpungătoare și pentru că pereții din carton erau atât de subțiri a trebuit să-și apese mâna tare pe gura mea și când a crezut că s-a terminat și și-a ridicat degetele ca să pot răsufla a trebuit să le pună la loc iute pentru că nu se terminase. Şi după aceea a râs și m-a mângâiat ca pe un băiețel și m-a sărutat iar pe frunte și mi-a înfășurat capul în părul ei și eu cu lacrimi în ochi am început să presar sărutări sfioase de recunoștință pe fața ei pe părul ei pe dosul mâinii ei și voiam să spun ceva, dar nu m-a lăsat și mi-a acoperit iar gura cu mâna ei până ce am renunțat.

După o oră sau două m-a trezit și trupul meu i-a cerut mai mult și eram plin de rușine și stinghereală, dar ea nu m-a cruțat, mi-a șoptit ca și cum ar fi zâmbit: Vino, ia, și a șoptit: Uite ce sălbăticuț, și picioarele îi erau cafenii-gălbui și pe coapsele ei era un pufușor auriu aproape invizibil, și după ce mi-a înăbușit iar cu mâna strigătele țâșniturii m-a tras în picioare și m-a ajutat să-mi închei hainele și mi-a turnat apă rece din urciorul ei de lut cu acoperământul lui de muselină albă, și m-a mângâiat pe cap și mi l-a apăsat pe sânii ei, m-a mai sărutat o dată pe vârful nasului și m-a trimis afară în înghețul tăcerii groase de la ora trei dintr-o dimineață de toamnă. Însă când m-am întors a doua zi ca să spun că îmi pare rău, sau ca să mă rog să se repete minunea, a spus: Uite la el, e alb ca varul. Ce-i cu tine, uite, ia un pahar cu apă. Şi m-a așezat pe un scaun și a spus ceva de genul: Uite, nu-i nici o supărare, dar de acum încolo vreau ca totul să fie ca înainte de ieri, bine?

Îmi era greu să-i fac pe voie și Orna trebuie să fi simțit și ea asta, așa că serile noastre de poezie însoțită de muzica lui Schubert, Grieg sau Brahms la gramofon s-au veștejit, și după vreo două încercări au încetat, iar surâsul ei mă ațintea doar de departe, când ne încrucișam drumurile, un zâmbet care radia bucurie, mândrie și afecțiune, nu ca o binefăcătoare care îi zâmbește cuiva căruia i-a dat ceva, ci mai degrabă ca o artistă privind tabloul pe care l-a pictat, și cu toate că a trecut mai departe la alte tablouri încă e mulțumită de munca ei, e mândră să i se amintească de el și bucuroasă să se uite iar la el, de departe.

*

Şi de atunci încoace m-am simțit bine în compania femeilor. La fel ca bunicul meu Aleksandr. Şi chiar dacă, în timp, am învățat unul sau două lucruri și uneori mi-am ars

degetele, încă am senzația – ca în acea seară din odaia Ornei – că femeile dețin cheile desfătării. Expresia „ea i-a acordat favorurile“ pare mai corectă, pare să fie mai pertinentă decât celelalte. Favorurile femeilor stârnesc în mine nu doar dorință și minunare, ci și o recunoștință copilărească și dorința de a mă înclina adânc în fața lor: nu sunt demn de aceste minuni; aș fi recunoscător și pentru un strop, darmite pentru oceanul acesta. Şi întotdeauna mă simt ca un cerşetor la poartă: doar o femeie are puterea de a alege să acorde sau nu.

Mai poate fi și o urmă de gelozie față de sexualitatea feminină: o femeie e infinit mai bogată, mai blândă, mai subtilă, ca diferența dintre o vioară și o tobă, sau poate fi un ecou al unei amintiri de la începutul însuși al vieții mele: un sân față de un cuțit. De cum am venit pe lume era acolo o femeie care mă aștepta și, cu toate că i-am produs o durere cumplită, ea m-a răsplătit cu blândețe și mi-a dat sânul ei. Pe de altă parte, sexul masculin aștepta deja, cu mâna încleștată pe cuțitul de circumcizie.

*

În acea noapte Orna avea vreo treizeci și cinci de ani, mai mult decât încă o dată vârsta mea. A presărat un întreg râu de purpură, carmin și azur și o puzderie de perle în fața unui purceluș care n-a știut să facă cu ele altceva decât să înșface și să înghită pe nemestecate, încât aproape că m-am sufocat. După câteva luni ea a renunțat la postul din kibbutz. N-am știut unde s-a dus. După câțiva ani am auzit că a divorțat și s-a recăsătorit, iar o vreme a avut o rubrică într-o revistă pentru femei. Nu demult, în America, după o conferință, înainte de recepție, dintr-o masă de oameni care întrebau și discutau dintr-odată a strălucit spre mine Orna, cu ochii ei verzi, luminată, doar un pic mai bătrână decât atunci când eram adolescent, într-o rochie deschisă la culoare cu nasturi, cu ochii scânteind de zâmbetul ei știutor, seducător, milostiv, zâmbetul din acea noapte, și ca într-o vrajă m-am oprit la mijlocul unei fraze, mi-am croit drum către ea prin îmbulzeală, împingându-i pe toți din cale, chiar și pe bătrâna cu fața inexpresivă din scaunul cu rotile pe care îl împingea Orna, și am prins-o, am strâns-o în brațe, i-am rostit de două ori numele și am sărutat-o cu căldură pe buze. Ea s-a desprins ușurel și, fără să stingă acel zâmbet care vorbea de favoruri și care m-a făcut să roșesc ca un adolescent, a arătat spre scaunul cu rotile și a spus în engleză: Ea e Orna. Eu nu sunt decât fiica ei. Din nefericire, mama nu mai poate vorbi. Şi aproape că nu mai recunoaște pe nimeni.

59

Cu vreo săptămână înainte de moarte, mama s-a simțit deodată mult mai bine. Un nou somnifer prescris de un nou doctor a făcut peste noapte minuni. A luat două pastile seara, a adormit complet îmbrăcată la șapte și jumătate, pe patul meu care devenise patul ei, și a dormit aproape douăzeci și patru de ore, până a doua zi la cinci după-amiaza, când s-a sculat, a făcut duș, a băut un pic de ceai și trebuie să fi luat altă pastilă sau poate două, pentru că a adormit iar la șapte și jumătate și a dormit până dimineața, iar când tata s-a trezit, s-a ras și a stors două pahare de suc de portocale și le-a încălzit până la temperatura camerei, mama s-a sculat și ea, și-a pus un capot și un șorț, s-a pieptănat și ne-a pregătit un mic dejun adevărat, ca înainte de a se îmbolnăvi, cu ochiurile făcute pe amândouă părțile, salată, pahare de iaurt și felii de pâine pe care mama știa să le taie mult mai fin decât „scândurile“ tatei, cum le numea ea tandru.

Așa că am șezut din nou la șapte dimineața pe cele trei taburete de răchită la masa din bucătărie cu mușamaua ei înflorată și mama ne-a spus o poveste despre un blănar bogat care trăise în orașul ei natal, Rovno, un evreu curtenitor care era vizitat de cumpărători chiar și de la Paris și Roma, datorită blănurilor lui rare de vulpe argintie, care scânteiau precum chiciura la lumina lunii.

Într-o bună zi acest blănar s-a lepădat de carne și a devenit vegetarian. A lăsat întreaga afacere, cu toate filialele ei, în mâinile socrului său, care îi era partener. După o vreme și-a construit o colibă în pădure și s-a mutat acolo, pentru că îi părea rău de miile de vulpi pe care vânătorii lui le omorâseră pentru el. În cele din urmă bărbatul a dispărut și n-a mai fost văzut niciodată. Şi, a spus ea, când surorile mele și cu mine voiam să ne speriem una pe alta stăteam culcate pe podea pe întuneric și povesteam pe rând cum blănarul cel odată bogat bântuie gol prin pădure, poate că bolnav de turbare, scoțând prin tufișuri urlete de vulpe care îngheață sângele în vine, și, dacă cineva are ghinionul să dea în pădure peste bărbatul-vulpe, părul îi încărunțește pe loc de groază.

Tata, căruia nu-i plăceau deloc astfel de povești, s-a strâmbat și a zis:

— Scuză-mă, ce-ar vrea să fie asta? O alegorie? O superstiție? Un fel de *bubbemeiseh*?

Însă era atât de mulţumit să o vadă pe mama arătând mult mai bine, încât a adăugat:

— N-are importanță.

Mama ne-a grăbit să plecăm, ca tata să nu întârzie la lucru și eu să nu întârzii la școală. La ușă, pe când tata își trăgea galoșii peste pantofi și eu mă încălțam cu cizmele de cauciuc, am scos brusc un urlet lung, din cele care îngheață sângele în vine, care l-a făcut să tresară și să se cutremure de spaimă, iar când și-a revenit, tocmai era pe cale să-mi tragă una când mama s-a așezat între noi, m-a strâns la piept și ne-a liniștit pe amândoi, spunând, „Asta e din cauza mea. Îmi pare rău“. Atunci m-a strâns în brațe pentru ultima oară.

Am plecat de acasă pe la șapte și jumătate, tata și cu mine, fără să ne vorbim, pentru că era încă supărat pe mine din cauza urletului de vulpe turbată. La poarta din față el a luat-o la stânga, spre Blocul Terra Sancta, iar eu la dreapta, spre școala Tachkemoni.

*

Când m-am întors de la școală am găsit-o pe mama îmbrăcată cu fusta ei ușoară, cu două rânduri de nasturi și puloverul marinăresc. Era frumoasă și copilăroasă. Fața îi arăta

bine, ca și cum toate lunile de boală ar fi dispărut peste noapte. Mi-a spus să-mi las jos ghiozdanul, dar să rămân cu haina pe mine, și-a pus și ea trenciul, avea o surpriză pentru mine:

— Azi nu mâncăm acasă. Am hotărât să-i duc pe cei doi bărbați ai vieții mele să prânzească la restaurant. Dar tata nu știe încă nimic. Ce zici, să-i facem o surpriză? Hai să facem o plimbare prin oraș și apoi ne ducem la Blocul Terra Sancta și-l scoatem cu forța de-acolo, ca pe o molie cu ochii mijiți dintr-un morman de praf de pe cărți, iar apoi mergem cu toții să mâncăm într-un loc pe care nu ți-l spun nici ție, ca să ai și tu parte de un pic de suspans.

N-o mai recunoșteam pe mama. Vocea nu îi era cea obișnuită, era solemnă și puternică, de parcă ar fi rostit o replică dintr-o piesă de la școală; era plină de lumină și căldură când a zis „hai să facem o plimbare“, dar a tremurat un pic la cuvintele „molie cu ochii mijiți“ și „praf de pe cărți“; o clipă m-a făcut să simt o teamă nedeslușită, care a făcut loc pe dată fericirii pentru surpriză, pentru veselia mamei, pentru bucuria întoarcerii ei la noi.

*

Părinții mei nu mâncau aproape niciodată în oraș, cu toate că ne întâlneam adesea cu prietenii lor în cafenele de pe Calea Jaffa sau de pe Calea Regele George V.

O dată, în 1950 sau 1951, când noi trei am fost la mătușile de la Tel Aviv, în ultima zi, literalmente înainte de a pleca la Ierusalim, tata, contrar firii lui, s-a declarat „baronul Rothschild din acea zi“ și a invitat pe toată lumea, surorile mamei cu soții respectivi și fiii lor unici, să ia masa de prânz la restaurantul Hamozeg de pe strada Ben Yehuda, colț cu strada Sholem Aleichem. A fost aranjată o masă pentru toți nouă. Tata ședea în capul mesei, între cele două cumnate, și ne așezase în așa fel încât nici una dintre surori nu ședea lângă soțul ei și nici unul dintre copii nu ședea între părinții săi: ca și cum și-ar fi pus în cap să amestece toate cărțile. Unchiul Tsvi și unchiul Buma erau un pic bănuitori, pentru că nu pricepeau ce urmărește, și au refuzat cu hotărâre să bea cu el un pahar de bere, întrucât nu erau obișnuiți cu băutura. Au preferat să nu vorbească și i-au lăsat scena tatei, care se pare că a considerat că subiectul cel mai presant și interesant trebuie să fie Manuscrisele de la Marea Moartă care fuseseră găsite în Deșertul Iudaic. Așa că s-a lansat într-o prelegere amănunțită care a ținut cât am mâncat supa și felul doi, despre semnificația manuscriselor găsite în niște peșteri de lângă Qumran și posibilitatea ca alte și alte neprețuite comori ascunse să aștepte să fie descoperite printre râpele din deșert. În cele din urmă mama, care ședea între unchiul Tsvi și unchiul Buma, a spus ușurel:

— Poate că e destul, Arieh?

Tata a priceput și s-a oprit, și până la sfârșitul mesei conversația s-a împărțit în discuții separate. Vărul meu mai mare, Yigal, a întrebat dacă poate merge cu vărul meu mai mic, Ephraim, pe plaja din apropiere. După câteva minute am hotărât și eu că mi-a ajuns tovărășia adulților și am plecat din restaurantul Hamozeg să caut plaja.

*

Dar cine și-ar fi închipuit că mama o să hotărască deodată să ne scoată în oraș la prânz? Prea ne obișnuisem să o vedem șezând zi și noapte cu privirea ațintită pe fereastră, fără să se miște. Doar cu câteva zile mai devreme renunțasem la dormitorul meu și fugisem de tăcerea ei ca să dorm cu tata în patul cel dublu de pe canapea. Ea arăta așa de frumoasă și de elegantă cu jerseul ei marinăresc și fusta ușoară, cu ciorapii ei de nailon cu dungă și pantofii cu toc înalt, încât necunoscuții se întorceau să se uite după ea. Își ținea pe un braț trenciul și cu celălalt ținea brațul meu în vreme ce mergeam:

— Azi o să fii cavalerul meu.

Şi, ca şi cum ar fi adoptat şi rolul normal al tatei, a adăugat:

— Un cavaler este un călăreț: *cheval* înseamnă în franceză cal, iar *chevalier* înseamnă călăreț sau cavaler.

Apoi a zis:

— Sunt o mulțime de femei atrase de bărbați tiranici. Ca moliile de o flacără. Şi există femei care nu au nevoie de un erou şi nici măcar de un iubit furtunos, ci de un prieten. Amintește-ți când o să fii mare. Ferește-te de iubitoarele de tirani şi încearcă să le găsești pe cele care caută un bărbat ca prieten nu pentru că ele însele se simt goale pe dinăuntru, ci pentru că le place să te facă să te simți şi tu plin. Şi amintește-ți că prietenia dintre o femeie şi un bărbat este ceva mult mai prețios şi mai rar decât iubirea: iubirea este în realitate ceva destul de grosolan şi chiar stângaci în comparație cu prietenia. În prietenie există o doză de sensibilitate, atenție, generozitate şi un foarte fin simț al măsurii.

— Bine, am zis eu, pentru că voiam să nu mai vorbească despre lucruri care nu aveau nimic de-a face cu mine şi să vorbească mai bine despre altceva.

Nu vorbisem de săptămâni întregi şi era păcat să irosim timpul acestei plimbări, care era doar al ei şi al meu. Pe când ne apropiam de centrul orașului şi-a strecurat iar brațul pe sub al meu, a râs uşurel şi a întrebat deodată:

— Ti-ai dori un frățior? Sau o surioară?

Şi, fără să aştepte răspunsul, a adăugat, cu un fel de tristețe glumeață, sau mai curând o tristețe învăluită într-un zâmbet pe care nu-l puteam vedea, însă îl auzeam în vocea ei când a spus:

— Într-o zi, cînd o să te însori şi o să ai o familie a ta, sper din tot sufletul să nu ne iei pe mine şi pe tatăl tău ca exemplu de cum ar trebui să fie viața conjugală.

Nu creez din nou aceste cuvinte din amintire, aşa cum am făcut cu vreo zece rânduri mai sus în privința vorbelor ei despre iubire şi prietenie, pentru că îmi amintesc această implorare a ei, să nu iau ca exemplu căsătoria părinților mei, exact aşa cum mi-a fost adresată, cuvând cu cuvânt. Şi îmi amintesc exact şi vocea ei plină de zâmbet. Eram pe Calea Regele George V, mama şi cu mine, trecând braț la braț pe lângă clădirea numită Talitha Kumi, în drum spre Blocul Terra Sancta ca să-l luăm pe tata de la lucru. Era unu şi jumătate după-amiază. Un vânt rece amestecat cu stropi mărunți de ploaie sufla dinspre apus. Era destul de puternic ca să-i facă pe trecători să-şi închidă umbrelele, care altfel s-ar fi dat peste cap. Noi nici măcar n-am încercat să le deschidem pe ale noastre. Braț la braț, mămica şi cu mine treceam prin ploaie pe lângă Talitha Kumi şi Blocul Frumin, care era sediul temporar al Knessetului, şi apoi am trecut de clădirea Hamaalot. Era începutul primei săptămâni din ianuarie 1952. Cu cinci sau patru zile înainte de moartea ei.

*

Şi, cum ploaia se tot întețea, mama a zis, pe un ton aproape amuzat:

— Ce-ar fi să stăm un pic într-o cafenea? Tăticul nostru n-o să fugă nicăieri.

Am şezut vreo jumătate de oră într-o cafenea germano-evreiască de la intrarea în Rehavia, pe strada JNF, peste drum de clădirea Agenției Evreieşti, unde se afla în acea vreme biroul prim-ministrului. Până s-a oprit ploaia. Între timp mămica a scos din poşetă o pudrieră mică şi un pieptene şi a reparat stricăciunile produse părului şi feței ei. Simțeam un amestec de emoții: mândrie față de înfățişarea ei, bucurie că îi este mai bine, responsabilitatea de a o apăra de o umbră a cărei existență nu puteam decât să o ghicesc. De fapt nu ghiceam, doar simțeam pe jumătate o uşoară neliniște, ciudată, la nivelul pielii.

Așa cum un copil pricepe fără să priceapă cu adevărat lucrurile care îi depășesc înțelegerea, le simte și e neliniștit fără să știe de ce:

— Te simți bine, mămico?

A comandat o cafea tare și neagră pentru ea și o cafea cu lapte pentru mine, cu toate că n-aveam voie niciodată, cafeaua-nu-i-pentru-copii, și o înghețată de ciocolată, cu toate că știam cu toții prea bine că înghețata îți dă dureri de gât, mai ales într-o zi friguroasă de iarnă. Ca să nu mai vorbim că era înainte de masa de prânz. Simțul răspunderii m-a silit să iau doar două sau trei linguriță de înghețată și să o întreb pe mama dacă nu îi este frig așezată acolo. Dacă nu e obosită. Sau amețită. La urma urmei, de-abia își revenise dintr-o boală. Și ai grijă, mămico, atunci când mergi la toaletă, e întuneric și sunt două trepte. Inima îmi era plină de mândrie, sinceritate și neliniște. Ca și cum câtă vreme noi doi ședeam aici, la cafeneaua Rosh-Rehavia, rolul ei era să fie o fată neajutorată care are nevoie de un prieten generos, iar eu eram cavalerul ei. Sau poate că tatăl ei:

— Te simți bine, mămico?

*

Când am ajuns la Blocul Terra Sancta, unde au fost mutate câteva dintre facultățile Universității Ebraice după ce drumul către campusul de pe muntele Scopus a fost blocat, în Războiul de Independență, am întrebat unde este secția de periodice și am urcat scările către etajul doi. (Într-o zi de iarnă ca aceasta Hannah din *Soțul meu, Michael* alunecă tocmai pe aceste trepte, și și-ar fi putut scrânti glezna, iar studentul Michael Gonen o prinde de cot și deodată zice că îi place cuvântul „gleznă“. Mama și cu mine am fi putut foarte bine să trecem pe lângă Michael și Hannah fără să-i observăm. Treisprezece ani despărțeau ziua de iarnă în care am fost cu mama în Blocul Terra Sancta de ziua de iarnă în care am început să scriu *Soțul meu, Michael.*)

Când am intrat în secția de periodice l-am văzut cu fața spre noi pe director, blândul, amabilul Doctor Pfeffermann, care și-a ridicat privirea peste vraful de hârtii de pe birou, a zâmbit și ne-a făcut semn cu amândouă mâinile să intrăm. L-am văzut și pe tata, din spate. A trecut destul de mult până să-l recunoaștem, pentru că purta un halat cenușiu de bibliotecar ca să-și protejeze hainele de praf. Stătea în picioare pe o scăriță, cu spatele la noi și cu toată atenția concentrată asupra sertarelor mari cu fișe pe care le scotea dintr-un raft de sus, scotocea printr-unul și-l punea la loc, apoi lua altul și altul, pentru că se pare că nu reușea să găsească ceea ce căuta.

În toată această vreme blândul Doctor Pfeffermann n-a scos o vorbă, ci a rămas așezat comod pe scaunul lui, în spatele biroului mare, cu zâmbetul amabil din ce în ce mai larg, într-un fel amuzat, și două sau trei alte persoane care lucrau în acea secție s-au oprit din lucru și au rânjit uitându-se la noi și la spatele tatei, fără să zică nimic, ca și cum s-ar fi prins în jocul Doctorului Pfeffermann și așteptau cu o curiozitate amuzată să vadă când o să-și observe omul vizitatorii care stăteau răbdători în prag, privindu-i spatele, femeia cea frumoasă cu mâna rezemată pe umărul băiețelului.

De acolo de unde stătea, pe ultima treaptă a scării, tata s-a răsucit către șeful lui și a zis, „Scuzați-mă, domnule Doctor Pfeffermann, cred că aici e ceva…“, și deodată a observat zâmbetul larg al directorului – și poate că s-a neliniștit, pentru că nu pricepea ce anume îl face să zâmbească – și ochii Doctorului Pfeffermann au călăuzit privirea ascunsă după ochelari a tatei de la birou la ușă. Și când ne-a văzut cred că s-a albit la față. A pus sertarul mare cu fișe pe care îl ținea cu amândouă mâinile la locul lui, pe ultimul raft de sus, și a coborât cu atenție scara, s-a uitat în jur și a văzut că toți ceilalți angajați zâmbesc

și, ca și când n-ar fi avut de ales, și-a amintit să zâmbească și el și ne-a spus: „Ce surpriză! Ce mare surpriză!“, și cu o voce mai scăzută a întrebat dacă totul e în ordine, dacă, Doamne ferește, s-a întâmplat ceva.

Fața îi era la fel de crispată și de neliniștită ca a unui copil care în toiul unui joc de-a sărutatul de la o petrecere cu alți copii se uită în sus și-și vede părinții stând țepeni în ușă; și cine știe de câtă vreme or sta acolo în liniște, uitându-se, sau ce or fi văzut.

Mai întâi a încercat să ne împingă ușurel afară, cu ambele mâini, spre coridor, și privind înapoi a spus către întreaga secție, și în special către Doctorul Pfeffermann: „Vă rog să mă scuzați câteva minute“.

Însă după o clipă s-a răzgândit, nu ne-a mai îndepărtat, ci ne-a tras înapoi înăuntru, în biroul directorului, și a început să ne prezinte, după care și-a amintit și a spus: „Domnule Doctor Pfeffermann, îmi cunoașteți deja soția și fiul“. Şi apoi ne-a răsucit și ne-a prezentat oficial restului angajaților din secția de periodice, cu cuvintele: „Aș dori să vi-i prezint pe soția mea, Fania, și pe fiul meu, Amos. Elev. În vârstă de doisprezece ani și jumătate“.

Când am ieșit cu toții pe coridor, tata a întrebat îngrijorat și cu o urmă de reproș:

— Ce s-a întâmplat? Părinții mei sunt bine? Şi părinții tăi? Toată lumea e bine?

Mama l-a liniștit. Însă ideea de a merge la restaurant l-a tulburat: la urma urmei, doar nu e azi ziua de naștere a nimănui. A șovăit, a pornit să zică ceva, s-a răzgândit, și după o vreme a zis:

— Desigur. Desigur. De ce nu. O să mergem să sărbătorim vindecarea ta, Fania, sau, în orice caz, această clară și bruscă ameliorare a stării tale. Da. Cu siguranță trebuie să sărbătorim.

Însă expresia lui, în vreme ce vorbea, era mai degrabă neliniștită decât sărbătorească.

Dar apoi tata s-a înveselit brusc și, aprins de entuziasm, ne-a luat pe amândoi pe după umeri, a obținut permisiunea Doctorului Pfeffermann să plece de la lucru puțin mai devreme, și-a luat rămas-bun de la colegi, și-a scos halatul cenușiu și ne-a oferit un tur amănunțit al câtorva secții ale bibliotecii, subsolul, secția manuscriselor rare, ne-a arătat până și noua mașină de fotocopiat și ne-a explicat cum funcționează, și ne-a prezentat cu mândrie tuturor celor pe care îi întâlneam, entuziasmat ca un adolescent care își prezintă părinții cei faimoși profesorilor de la școala sa.

Restaurantul era un loc plăcut, aproape gol, retras pe o străduță îngustă dintre strada Ben Yehuda și strada Shammai sau Hillel. Ploaia s-a pornit iar în clipa în care am ajuns, lucru pe care tata l-a considerat semn bun, ca și când ar fi așteptat să ajungem noi la restaurant. Ca și cum astăzi cerul ne-ar fi zâmbit.

S-a corectat imediat:

— Adică asta aș spune dacă aș crede în semne sau dacă aș crede că cerul se sinchisește de noi. În afară de *homo sapiens*, întregul univers este indiferent. Cei mai mulți oameni sunt și ei indiferenți, că veni vorba. Cred că indiferența este cea mai proeminentă trăsătură a întregii realități.

S-a corectat din nou:

— Şi, în orice caz, cum aș putea spune că cerul ne zâmbește când e atât de întunecat și jos, și plouă cu găleata?

Mama a zis:

— Nu, voi doi comandați primii, pentru că azi eu fac cinste. Şi o să fiu foarte mulțumită dacă alegeți cele mai scumpe feluri din meniu.

Însă meniul era modest, potrivit cu acei ani de lipsuri și de austeritate. Tata și cu mine am comandat ciorbă de legume și chiftele de pui cu pireu. Ca un conspirator, m-am abținut să-i spun tatei că pe drumul spre Terra Sancta mi s-a îngăduit să gust pentru prima

oară cafeaua. Şi să mănânc îngheţată de ciocolată înainte de masă, cu toate că era iarnă.

Mama s-a uitat multă vreme la meniu şi apoi l-a aşezat cu faţa în jos pe masă şi numai după ce tata i-a amintit iar a comandat în cele din urmă un bol de orez fiert fără nimic altceva. Tata s-a scuzat amabil faţă de chelneriţă şi a explicat că aşa şi pe dincolo şi că mama încă nu şi-a revenit pe de-a-ntregul. În vreme ce tata şi cu mine ne-am înfipt cu poftă în mâncare, mama a ciugulit un pic din orez, ca şi cum s-ar fi forţat să mănânce, după care s-a oprit şi a comandat o cafea neagră şi tare.

— Te simţi bine, mămico?

Chelneriţa s-a întors cu o ceaşcă de cafea pentru mama şi un pahar de ceai pentru tata şi mi-a pus în faţă un bol cu un jeleu galben tremurător. Pe dată tata şi-a scos nerăbdător portofelul din buzunarul interior al sacoului. Însă mama şi-a apărat drepturile. Pune-l la loc, te rog. Azi sunteţi amândoi oaspeţii mei. Iar tata s-a supus, nu înainte de a face o glumă trasă de păr despre cum a moştenit ea, se pare, un puţ de petrol, ceea ce îi explica noua bogăţie şi extravaganţa. Am aşteptat să se mai domolească ploaia. Tata şi cu mine şedeam cu faţa spre bucătărie, iar chipul mamei, aşezată în faţa noastră, privea printre umerii noştri la ploaia încăpăţânată, prin fereastra care dădea spre stradă. Nu-mi amintesc despre ce am vorbit, dar probabil tata a alungat orice tăcere. Poate că ne-a vorbit despre relaţiile Bisericii Creştine cu poporul evreu sau ne-a oferit o trecere în revistă a istoriei aprigei dispute care a izbucnit la mijlocul secolului al XVIII-lea între Rabbi Jacob Emden şi adepţii lui Shabbetai Tsvi, în special Rabbi Jonathan Eybeschütz, care era suspectat de înclinaţii sabbatiene.

Singurii clienţi care mai erau în restaurant în acea amiază ploioasă erau două doamne în vârstă care vorbeau o germană foarte rafinată, cu voci scăzute, bine educate. Arătau la fel, cu păr cenuşiu ca oţelul şi trăsături ca de pasăre accentuate de mărul lui Adam proeminent. Cea mai bătrână dintre ele arăta de peste optzeci de ani, şi după ce m-am uitat mai bine am presupus că este mama celeilalte. Şi am hotărât că mama şi fiica sunt amândouă văduve şi locuiesc împreună, pentru că nu mai au pe nimeni altcineva pe lume. În gând le-am numit doamna Gertrude şi doamna Magda şi am încercat să-mi imaginez apartamentul lor micuţ, strălucind de curăţenie, aflat poate pe undeva prin această parte a oraşului, să zicem în faţa hotelului Eden.

Dintr-odată una dintre ele, doamna Magda, cea mai puţin bătrână dintre ele, a ridicat vocea şi a azvârlit spre bătrâna din faţa ei un singur cuvânt în germană. L-a pronunţat cu furie veninoasă, străpungătoare, ca un vultur care se năpusteşte asupra prăzii, după care a dat cu ceaşca de perete.

În liniile adânc săpate pe obrajii femeii mai bătrâne, pe care o numisem Gertrude, au început să curgă lacrimi. Plângea fără sunet şi fără să se schimonosească. Plângea cu chipul neclintit. Chelneriţa s-a aplecat şi a adunat în tăcere cioburile ceştii. Când a terminat s-a făcut nevăzută. Nu s-a mai rostit nici un cuvânt după strigăt. Cele două femei au şezut în continuare faţă în faţă fără să scoată un sunet. Amândouă erau foarte slabe şi amândouă aveau păr cenuşiu cârlionţat care începea foarte sus pe frunte, ca la un bărbat care chelește. Cea mai bătrână dintre văduve încă mai plângea, fără să-şi boţească faţa, cu lacrimi tăcute; i se scurgeau în jos până la bărbia ascuţită de unde picurau pe piept ca stalactitele dintr-o peşteră. N-a încercat să-şi stăpânească plânsul sau să-şi şteargă lacrimile. Cu toate că fiica ei, cu o expresie crudă, i-a întins în tăcere o batistă albă frumos călcată. Dacă o fi fost într-adevăr fiica ei. Nu şi-a retras mâna, care stătea întinsă pe masă în faţa ei, cu batista frumos călcată pusă deasupra. Întreaga imagine a stat încremenită multă vreme de parcă mama şi fiica nu erau decât o fotografie sepia veche şi ştearsă dintr-un album prăfuit. Deodată am întrebat:

— Te simți bine, mămico?

Asta pentru că mama, nesocotind regulile de bună purtare, își răsucise puțin scaunul și se uita țintă la cele două femei. În acel moment m-a izbit faptul că fața mamei devenise iar foarte palidă, ca în toată vremea când a fost bolnavă. Puțin mai târziu a zis că îi pare foarte rău, se simte un pic obosită și vrea să meargă acasă și să se culce puțin. Tata a dat din cap, s-a ridicat, a întrebat chelnerița unde este cea mai apropiată cabină telefonică și s-a dus să cheme un taxi. Când am ieșit din restaurant, mama a trebuit să se sprijine pe brațul și pe umărul tatei; eu le-am ținut ușa deschisă, le-am atras atenția asupra treptei și le-am deschis portiera taxiului. După ce am așezat-o pe mama pe bancheta din spate, tata s-a întors în restaurant ca să achite nota. Ea a șezut în taxi foarte dreaptă și cu ochii ei căprui larg deschiși. Prea larg.

*

În seara aceea a fost chemat doctorul cel nou și când a plecat tata a trimis și după cel vechi. Nu era nici un dezacord între ei: amândoi doctorii au prescris odihnă totală. În consecință, tata a culcat-o pe mama în patul meu, care devenise patul ei, i-a dus un pahar de lapte cald cu miere și a implorat-o să ia câteva înghițituri împreună cu noile ei somnifere. A întrebat-o câte lumini vrea să fie lăsate aprinse. După un sfert de oră am fost trimis să trag cu ochiul prin crăpătura ușii și am văzut că doarme. A dormit până a doua zi dimineața, când iarăși s-a trezit devreme și s-a sculat să ne ajute pe tata și pe mine la diferitele treburi de dimineață. Ne-a făcut iar ochiuri, în vreme ce eu am pus masa, iar tata a tăiat foarte mărunt diferite legume pentru salată. Când a venit vremea să plecăm, tata la Terra Sancta, iar eu la școala Tachkemoni, mama s-a hotărât brusc să iasă și ea și să mă conducă până la școală, pentru că prietena ei bună Lilenka, Lilia Bar-Samkha, locuia aproape de Tachkemoni.

Mai târziu am aflat că Lilenka nu era acasă, așa că s-a dus la altă prietenă, Fania Weissmann, și ea fostă colegă de la școala Tarbuth din Rovno. De la Fania Weissmann s-a dus aproape de amiază la stația centrală a autobuzelor Egged, la jumătatea Căii Jaffa, și s-a urcat într-un autobuz spre Tel Aviv, ca să-și vadă surorile, sau poate că voia să ia alt autobuz la Tel Aviv și să se ducă la Haifa și Kiriat Motskin, la coliba părinților ei. Însă când a ajuns la stația centrală de autobuze din Tel Aviv mama se pare că s-a răzgândit: a băut o cafea neagră într-o cafenea și s-a întors la Ierusalim spre sfârșitul după-amiezii.

Când a ajuns acasă s-a plâns că este foarte obosită. A mai luat două sau trei din noile somnifere. Sau poate că a încercat să se întoarcă la cele vechi. Însă în noaptea aceea n-a putut să adoarmă, i-a revenit migrena și a șezut la fereastră, complet îmbrăcată. La două noaptea mama s-a hotărât să calce. A aprins lumina în odaia mea, care devenise odaia ei, a așezat scândura de călcat, a umplut o sticlă cu apă ca să stropească hainele și a călcat câteva ore în șir, până ce s-a crăpat de ziuă. Când a terminat hainele a luat lenjeria de pat din dulap și a călcat-o din nou. Când a terminat și cu asta a călcat până și cuvertura de pe patul meu, însă era atât de obosită sau de slăbită, încât a ars-o; mirosul de ars l-a trezit pe tata care m-a trezit și pe mine și amândoi am constatat cu uimire că mama călcase fiecare șosetă, batistă, șervet și față de masă din casă. Ne-am repezit să ducem cuvertura cuprinsă de flăcări în baie și apoi am așezat-o pe mama la loc pe scaunul ei și am îngenunchеat ca să-i scoatem pantofii: tata i-a scos unul, iar eu i l-am scos pe celălalt. Apoi tata mi-a spus să plec din cameră câteva minute și m-a rugat să închid ușa după mine. Am închis ușa, dar de data asta m-am lipit de ușă pentru că voiam să aud. Au vorbit între ei o jumătate de oră în limba rusă. Apoi tata m-a rugat să am grijă de mama câteva minute și s-a dus la

farmacie să cumpere nişte pastile sau sirop, şi de acolo l-a sunat pe unchiul Tsvi la biroul lui de la spitalul Tsahalon din Jaffa şi l-a sunat şi pe unchiul Buma la lucru, la clinica Zamenhof din Tel Aviv. După aceste telefoane tata şi mama au căzut de acord ca ea să plece la Tel Aviv chiar în dimineaţa aceea, joi, ca să stea la una dintre surorile ei, să se odihnească un pic şi să schimbe aerul şi mediul. Putea sta cât de mult dorea, până duminică sau chiar până luni dimineaţa, pentru că luni după-masa Lilia Bar-Samkha reuşise să-i aranjeze o consultaţie pentru un test la spitalul Hadassah de pe strada Heneviim, consultaţie pentru care fără legăturile speciale ale lui tanti Lilenka ar fi trebuit să aşteptăm câteva luni.

Şi, pentru că mama se simţea slăbită şi se plângea de ameţeli, tata a insistat ca de data aceasta să nu călătorească singură până la Tel Aviv, ci să meargă el cu ea şi să o ducă până la mătuşica Haya şi unchiul Tsvi, şi ar putea sta chiar şi peste noapte: dacă ia primul autobuz înapoi a doua zi de dimineaţă, vineri, ar putea reuşi să ajungă la serviciu pentru câteva ore măcar. N-a ţinut seama de protestele mamei că nu e nevoie să meargă cu ea şi să lipsească o zi de la lucru, că e perfect capabilă să ia singură autobuzul până la Tel Aviv şi să ajungă acasă la sora ei. N-o să se rătăcească.

Însă tata nu voia să asculte. De data aceasta era posomorât şi încăpăţânat, şi nu s-a dat bătut. I-am promis că după ore mă duc direct la bunica Shlomit şi bunicul Aleksandr, pe Aleea Praga, le explic ce s-a întâmplat şi rămân la ei peste noapte, până ce se întoarce tăticul. Da’ să nu fii pacoste pe capul bunicii şi bunicului, să-i ajuţi frumos, să strângi masa după cină şi să te oferi să duci afară gunoiul. Şi fă-ţi toate temele: nu lăsa nici una pentru weekend. Mi-a zis că sunt un fiu deştept. Poate că mi-a zis chiar tinere. Şi de afară ni s-a alăturat în acel moment pasărea Elise, care a trilurit frântura ei matinală din Beethoven de trei sau patru ori, cu voioşie luminoasă şi limpede: „Ti-da-di-da-di…“ Pasărea cânta cu uimire, veneraţie, recunoştinţă, exaltare, de parcă niciodată până atunci nu s-ar mai fi sfârşit vreo noapte, ca şi cum dimineaţa aceasta era prima dimineaţă din univers şi lumina ei era o lumină minunată, aşa cum nu mai izbucnise vreuna până acum, traversând imensa întindere a întunericului.

60

Aveam vreo cincisprezece ani când m-am dus la Hulda, la doi ani și jumătate după moartea mamei: o față palidă printre cei arși de soare, un tânăr costeliv printre uriași bine clădiți, un palavragiu neobosit printre taciturni, un versificator printre muncitorii agricoli. Toți noii mei colegi de clasă aveau minte sănătoasă în trup sănătos, numai eu aveam o minte visătoare într-un trup aproape străveziu. Ba mai rău: m-au prins de câteva ori șezând prin unghere retrase ale kibbutzului și încercând să pictez acuarele. Sau pitindu-mă în sala de studiu din spatele sălii ziarelor de la parterul Casei Herzl și mâzgălind de zor. În curând s-a răspândit o rumoare mccarthiană că sunt legat cumva de partidul Herut, că am crescut într-o familie revizionistă și am fost suspectat de legături cu detestatul demagog Menachem Begin, dușmanul de moarte al mișcării laburiste. Pe scurt: o educație deformată și gene corupte iremediabil.

Faptul că venisem la Hulda pentru că m-am răsculat împotriva tatălui meu și a familiei lui nu mi-a fost de nici un folos. Nu mi s-a acordat încredere pentru că eram un renegat al Herutului și nici pentru râsul meu imposibil de stăpânit în timpul discursului lui Begin din sala de conferințe Edison: tocmai viteazul băiețel din „Hainele noi ale împăratului“ era bănuit aici, la Hulda, că e în slujba croitorilor escroci.

Degeaba m-am străduit să fiu bun la munca în fermă și să eșuez la școală. Degeaba m-am prăjit ca un biftec în efortul de a deveni la fel de cafeniu ca toți ceilalți. Degeaba în Grupul de Discuții despre Treburile Curente m-am dovedit cel mai socialist socialist din Hulda, dacă nu din întreaga clasă muncitoare. Nimic nu mi-a fost de folos: pentru ei eram un soi de extraterestru, astfel încât colegii mei de clasă mă hărțuiau fără milă ca să mă facă să renunț la comportamentul meu ciudat și să devin o persoană normală, ca ei. O dată m-au trimis în goana mare la staul cu o lanternă, în toiul nopții, ca să verific și să raportez dacă vreuna dintre vaci e în călduri și necesită atenția urgentă a taurului. Altă dată m-au înscris la curățarea prin rotație a closetelor. Iar altă dată am fost trimis la ferma copiilor ca să triez bobocii după sex. Nu cumva, Doamne ferește, să uit de unde am venit sau să-mi fac idei greșite despre locul în care am aterizat.

În ce mă privește, am răbdat totul cu umilință, pentru că știam că procesul de eliminare a Ierusalimului din mine și zvârcolirile renașterii pricinuiesc pe drept suferințe. Consideram justificate farsele și umilința nu pentru că aș fi suferit de vreun complex de inferioritate, ci pentru că eram cu adevărat inferior. Ei, băieții aceia voinici pârjoliți de soare și de praf și fetele acelea cu pas mândru, erau sarea pământului, stăpânii creațiunii. La fel de chipeși ca niște semizei, la fel de frumoase ca nopțile din Canaan.

Toți, în afară de mine.

Nimeni nu se lăsa păcălit de bronzul meu: cu toții știau prea bine – o știam eu însumi – că, în ciuda faptului că în cele din urmă pielea mea a prins un bronz cafeniu-închis, pe dinăuntru rămâneam palid. Cu toate că m-am silit să învăț cum să întind furtunuri de irigație prin fânețe, să conduc un tractor, să nimeresc ținta la poligon cu o pușcă cehoslovacă veche, încă nu reușisem să mă curăț de pete: prin toate plasele de camuflaj cu care mă acopeream încă se vedea băiatul acela de la oraș, nevolnic, milos, flecar, care își lăsa fantezia să zburde și născocea tot soiul de povestiri ciudate care nu s-ar fi putut întâmpla niciodată și nu interesau pe nimeni.

În vreme ce ei îmi păreau magnifici: băieții aceia zdraveni care puteau să bage un gol de la douăzeci de metri cu stângul, să frângă fără clipire gâtul unei găini, să spargă

noaptea magaziile ca să șterpelească provizii pentru un ospăț nocturn, și fetele acelea îndrăznețe care puteau face un drum de cincisprezece kilometri cărând în spate o povară de peste treizeci de kilograme și încă le mai rămânea destulă vigoare ca să danseze până noaptea târziu, cu fustele lor albastre rotindu-se ca și cum forța de gravitație ar fi fost anulată în cinstea lor, apoi să șadă în cerc cu noi până în zori și să ne cânte sub cerul înstelat, să cânte melodii sfâșietoare, în canon, să cânte rezemate spate în spate, să cânte în vreme ce radiază o strălucire nevinovată care îți taie picioarele tocmai pentru că e atât de nevinovată, atât de cerească, la fel de pură cum sunt corurile îngerilor.

*

Da, într-adevăr: îmi cunoșteam lungul nasului. Nu te întinde mai mult decât ți-e plapuma. Nu-ți face gânduri mai presus de tine. Nu-ți băga nasul în ceea ce este destinat celor mai buni ca tine. E adevărat, toți oamenii se nasc egali, acesta este principiul fundamental al kibbutzului, însă domeniul dragostei ține de tărâmul naturii, nu de Comitetul Egalitarist. Şi domeniul dragostei aparține cedrilor puternici, nu buruienilor firave.

Totuși, până și o pisică se poate uita la un rege, cum zice proverbul. Așa că mă uitam la ei cât e ziua de lungă, și noaptea, în pat, când ochii îmi erau închiși, nu încetam niciodată să le contemplu, frumusețile acelea cu părul înfoiat. Şi mai ales mă uitam la fete. Cum mă mai uitam! Îmi aținteam asupra lor ochii înfierbântați. Chiar și în somn îmi întorceam cu disperare spre ele ochii de vițel melancolic. Nu că aș fi nutrit vreo nădejde falsă: știam că nu sunt pentru mine. Băieții aceia erau cerbi superbi, iar eu eram un vierme jalnic. Fetele erau gazele grațioase, iar eu eram un șacal vagabond care urlă dincolo de gard. Şi printre ele – perla coroanei – era Nily.

Toate fetele acelea erau strălucitoare ca soarele. Fiecare dintre ele. Însă Nily – ea era înconjurată întotdeauna de un cerc fremătător de bucurie. Nily cânta întotdeauna când mergea, pe cărare, pe pajiște, în pădure, între straturile de flori, cânta singură mergând. Şi chiar și când mergea fără să cânte arăta de parcă ar fi cântat. Ce-i cu ea, mă întrebam uneori din adâncurile celor șaisprezece ani ai mei chinuiți, de ce cântă tot timpul? Ce-o fi atât de grozav în lumea asta? Cum poate cineva să scoată „Din astă soartă crudă / Din lipsuri și-ntristare / Dintr-un ieri necunoscut / Şi-un mâine fără zare“ o asemenea *joie de vivre*? N-a auzit ea oare că „Munților lui Ephraim, iată / Din nou tânără jertfă le-a fost dată / …Şi ca tine-ntocmai ne vom da / De dragul țării ale noastre vieți“?

Era o minune. Aproape că mă scotea din sărite, dar mă fascina: ca un licurici.

*

Kibbutzul Hulda era înconjurat de întuneric adânc. În fiecare noapte un abis negru începea la câțiva metri dincolo de cercurile galbene de lumină ale lămpilor de pe gardul înconjurător și continua până la capetele nopții, până la stelele depărtate de pe cer. Dincolo de gardul cu sârmă ghimpată pândeau câmpuri pustii, livezi părăsite, dealuri fără suflare de om, plantații abandonate vântului nopții, ruine ale satelor arăbești – nu ca astăzi, când vezi peste tot în jur blocuri dense de lumină. În anii ’50 noaptea în exteriorul Huldei era complet pustie. Şi în această mare pustietate agenți infiltrați, fedaini, se strecurau în inima nopții. Şi în această mare pustietate erau pădurea de pe deal, crângul de măslini, lanurile, printre care bântuiau șacali cu balele curgând, ale căror urlete lunatice, care îngheață sângele în vine, pătrundeau în somnul nostru și ne înghețau spre dimineață.

Chiar și înăuntrul complexului kibbutzului, înconjurat cu gard și păzit, nu era prea

multă lumină noaptea. Din loc în loc câte o lampă slabă arunca o baltă de lumină săracă, și apoi întunericul dens domnea până la următoarea lampă. Paznicii de noapte înfofoliți își făceau rondul printre cotețele de găini și staule, și la fiecare jumătate de oră sau oră femeia de gardă din sectorul copiilor mici își lăsa lucrul de mână și făcea o tură de la creșă până la locuințele copiilor și înapoi.

Trebuia să facem zgomot în fiecare seară ca să nu cădem în ghearele pustietății și tristeții. În fiecare seară ne adunam și făceam ceva zgomotos, aproape sălbatic, până la miezul nopții sau mai târziu, ca să împiedicăm întunericul să se furișeze în odăile noastre și în oasele noastre și să ne stingă sufletele. Cântam, strigam, ne îndopam, ne certam, înjuram, bârfeam, glumeam, toate astea ca să alungăm întunericul, tăcerea și urletul șacalilor. În vremea aceea nu era televizor, nu era video, nu erau casetofoane, nu erau internet sau jocuri pe calculator, nu erau nici măcar discoteci și baruri și nu era muzică disco; era doar un film la Casa Herzl sau pe pajiștea principală o dată pe săptămână, miercurea.

În fiecare seară trebuia să ne strângem laolaltă și să încercăm să ne creăm singuri niște lumină și distracție.

Printre membrii mai vechi ai kibbutzului, cărora le ziceam bătrânii, cu toate că majoritatea de-abia împliniseră patruzeci de ani, erau câțiva a căror lumină interioară pălise de la prea multe sarcini, angajamente, dezamăgiri, ședințe, comitete, amănunte ale culesului fructelor, discuții, registre ale turelor, zile de studiu și activități de partid, prea mult culturalism și uzura rutinei zilnice. Câțiva dintre ei erau deja stinși. La nouă și jumătate sau zece fără un sfert luminile chioare se stingeau una după alta la ferestrele apartamentelor minuscule din sectorul veteranilor: a doua zi iar se sculau la patru și jumătate ca să culeagă fructe, să mulgă vacile, să muncească pe câmp sau la bucătăriile comunale. În acele nopți lumina era la Hulda un produs rar și prețios.

Iar Nily era un licurici. Mai mult decât un licurici: un generator, o întreagă centrală electrică.

*

Nily emitea un fel de *joie de vivre* îmbelșugată. Bucuria ei era nemărginită și neînfrânată, exista pur și simplu, fără motiv, nu era nevoie să se întâmple ceva anume ca ea să fie plină ochi de veselie. Desigur, o vedeam uneori tristă, plângând fără să se ascundă atunci când credea, pe drept cuvânt sau nu, că fusese nedreptățită sau jignită, sau suspinând fără jenă la un film trist, sau plângând la o pagină dureroasă dintr-un roman. Însă tristețea ei era întotdeauna bine închisă într-o paranteză de *joie de vivre* puternică, la fel ca un izvor de apă fierbinte pe care nici zăpada, nici gheața nu-l pot răci, pentru că fierbințeala i se trage de-a dreptul din miezul pământului.

Se prea poate ca asta să-i fi venit de la părinți. Mama, Riva, auzea muzică în mintea ei chiar și atunci când nu era muzică în jur. Iar Sheftel, bibliotecarul, cânta în vreme ce umbla prin kibbutz în tricoul lui cenușiu, cânta muncind în grădină, cânta săltând saci grei pe umăr, și, când îți spunea „O să fie bine“, întotdeauna credea că este adevărat, fără umbră de îndoială sau de reținere: „Nu-ți face griji, curând o să fie bine“.

Ca intern de cincisprezece sau șaisprezece ani la școala din kibbutz, mă uitam la bucuria care radia din Nily așa cum privești luna plină: depărtată, de neatins, dar fascinantă și încântătoare.

Desigur, numai de la distanță. Eram nevrednic. Celor de soiul meu nu li se îngăduia decât să privească la așa lumini strălucitoare. În ultimii doi ani de școală și pe perioada serviciului militar am avut o prietenă din afara Huldei, în vreme ce Nily avea un șirag

strălucitor de adoratori princiari, și în jurul lor avea al doilea cerc, o suită de admiratori năuciți, vrăjiți, și apoi al treilea cerc de adoratori blânzi, umili, și al patrulea cerc de admiratori de la distanță, iar în cercurile cinci și șase intram și eu, o buruiană firavă care era atinsă uneori, pe neașteptate, de o unică rază somptuoasă, care nu-și putea închipui ce a făcut atingerea ei trecătoare.

*

Când am fost prins mâzgălind poezii în odaia sărăcăcioasă și dosnică a căminului cultural din Hulda, a fost limpede în sfârșit pentru toată lumea că n-o să iasă niciodată ceva bun din mine. Şi totuși, ca să scoată un folos chiar și din pacoste, au hotărât să-mi dea sarcina să compun versuri potrivite pentru diferite ocazii: festivități, sărbători familiale, cununii și sărbători religioase și, la nevoie, elogii funebre și texte pentru broșuri comemorative. Cât despre poeziile sentimentale, izbuteam să le ascund (adânc, în paiele unei saltele vechi), însă uneori nu mă puteam abține și i le arătam lui Nily.

De ce tocmai Nily?

Poate că simțeam nevoia să văd dacă poeziile mele de întuneric o să se facă mici fărâme în clipa în care o să fie înfățișate razelor soarelui și dacă o să supraviețuiască ceva. Până în ziua de azi Nily este primul meu cititor. Când găsește într-o ciornă ceva greșit zice: Asta nu merge. Taie. Așază-te și scrie din nou. Sau: Am mai auzit asta. Ai scris-o deja altundeva. Nu-i nevoie să te repeți. Însă când îi place ceva ridică ochii de pe foaie și îmi aruncă o anumită privire, și camera se face mai mare. Iar când apare ceva trist zice: Mi-au dat lacrimile la pasajul acesta. Sau dacă e ceva amuzant râde în hohote. După ea citesc fiicele și fiul meu: toți au ochi ageri și ureche bună. După o vreme, câțiva prieteni citesc ce am scris, și apoi cititorii, și după ei vin experții literari, cărturarii, criticii și plutoanele de execuție. Dar atunci eu deja nu mai sunt acolo.

*

În anii aceia Nily umbla cu stăpânii creațiunii, iar eu nu ținteam sus: dacă prințesa, înconjurată de un roi de adoratori, trecea pe lângă coliba unui rob, el nu putea decât cel mult să se uite în sus la ea o clipă, să fie năucit și să înalțe rugi de mulțumire pentru acest noroc. De aceea s-a stârnit vâlvă în Hulda și chiar și în satele din jur atunci când s-a dovedit într-o zi că soarele a luminat dintr-odată fața întunecată a lunii. În acea zi la Hulda vacile au făcut ouă, din ugerele oilor a ieșit vin iar eucalipții au revărsat lapte și miere. Urși polari s-au arătat de după țarcul oilor, împăratul Japoniei a fost văzut preumblându-se pe lângă spălătorie și recitând din operele lui A.D. Gordon, munții au picurat vin, iar dealurile s-au topit. Soarele a stat neclintit șaptezeci și șapte de ceasuri deasupra chiparoșilor și a refuzat să apună. Iar eu m-am dus la dușurile băieților, care erau pustii, m-am încuiat înăuntru, m-am așezat în fața oglinzii și am întrebat cu glas tare: Oglindă-oglinjoară, spune-mi cum s-a întâmplat asta? Ce am făcut ca să o merit?

61

Mama avea treizeci și opt de ani când a murit. La vârsta mea de acum aș fi putut să fiu tatăl ei.

După înmormântarea ei tata și cu mine am stat câteva zile acasă. El nu s-a dus la lucru și eu nu m-am dus la școală. Ușa apartamentului era deschisă toată ziua. Era o perindare continuă de vecini, cunoștințe și neamuri. Vecinii cumsecade aveau grijă să fie răcoritoare pentru toți vizitatorii și cafea, prăjituri și ceai. Din când în când eram chemat acasă la ei ca să mănânc ceva cald. Înghițeam politicos o lingură de supă și o jumătate de chiftea, apoi fugeam înapoi la tata. Nu voiam să-l las acolo singur. Nu că ar fi fost singur. De dimineață până la zece sau zece și jumătate seara apartamentul nostru era ticsit de consolatori. Vecinii au făcut rost de niște scaune și le-au așezat roată de-a lungul pereților din camera cu cărți. Mormane de paltoane străine zăceau cât e ziua de mare pe patul părinților mei.

Bunicul și bunica erau exilați în cealaltă odaie în cea mai mare parte a zilei, la cererea tatei, pentru că prezența lor i se părea prea greu de suportat. Bunicul Aleksandr izbucnea într-un plâns rusesc zgomotos, întrerupt de sughițuri, în vreme ce bunica Shlomit tot timpul fugea încolo și încoace printre vizitatori, aproape că le smulgea din mâini ceștile și farfuriile de desert, le spăla straşnic cu detergent de vase, le clătea bine, le usca și le punea în bufet. Orice linguriță care nu era spălată imediat după folosire îi părea bunicii Shlomit un agent periculos al forțelor care ne aduseseră pe cap nenorocirea.

Așa încât bunicul și bunica stăteau în cealaltă odaie cu aceia dintre vizitatori care stătuseră destul cu tata și cu mine, însă simțeau că se cuvine să mai stea un pic. Bunicul Aleksandr, care își iubise nora și întotdeauna s-a temut de tristețea ei, pășea încolo și încoace prin cameră, dând din cap cu un fel de ironie furioasă, și din când în când izbucnea în vaiete puternice:

— De ce?! Of, de ce?! Așa de frumoasă! Așa de tânără! Şi așa de talentată! Așa de înzestrată! De ce?! Spuneți-mi și mie, de ce?!

Şi stătea într-un colț, cu spatele spre cameră, suspinând tare, ca și cum ar fi sughițat, cu umerii cutremurându-i-se puternic.

Bunica îl dojenea:

— Zusia, încetează, te rog. Gata. Lonia și copilul nu suportă să te porți așa. Termină! Stăpânește-te! Zău așa! Învață de la Lonia și de la copil cum să te porți! Zău așa!

Bunicul îi dădea pe loc ascultare, se așeza și-și îngropa fața în mâini. Dar după un sfert de oră alt răcnet disperat izvora din inima lui:

— Așa de tânără! Așa de frumoasă! Ca un înger! Așa de tânără! Așa de talentată! De ce?! Spuneți-mi și mie, de ce?!

*

Au venit prietenele mamei: Lilia Bar-Samkha, Ruchele Engel, Esterka Weiner, Fania Weissmann și încă o femeie sau două, prietene din copilărie, de la școala Tarbuth. Au băut ceai și au vorbit despre școala lor. Şi-au amintit de mama când era copilă, de directorul lor charismatic, Issachar Reiss, de care fuseseră îndrăgostite în taină toate fetele, și de căsnicia lui destul de nereușită. Au vorbit și despre alți profesori. Apoi tanti Lilenka s-a gândit un pic și l-a întrebat pe tata cu delicatețe dacă îl supără că ele vorbesc așa, amintindu-și, povestind. Ar prefera oare să vorbească despre altceva?

Însă tata, care ședea toată ziua, arătând obosit, neras, pe scaunul pe care își petrecuse mama nopțile fără somn, a dat doar din cap, apatic, și le-a făcut semn să continue.

Tanti Lilia, Doctor Lilia Bar-Samkha, a stăruit ca ea și cu mine să avem o discuție de la suflet la suflet, cu toate că am încercat să scap în mod politicos. Dat fiind că odaia cealaltă era ocupată de bunicul și bunica și de alți membri ai familiei tatei, iar bucătăria era plină de vecinii cumsecade și bunica Shlomit era într-un veșnic du-te-vino, ca să curețe orice bol și linguriță, tanti Lilia m-a luat de mână, m-a dus în baie și a încuiat ușa în urma noastră. Mi s-a părut ciudat și destul de dezgustător să fiu zăvorât împreună cu femeia asta în baie. Însă tanti Lilia mi-a zâmbit, s-a așezat pe capacul closetului și m-a așezat în fața ei, pe marginea căzii. M-a privit în tăcere un minut sau două, cu milă, cu lacrimi izvorându-i din ochi, și apoi a început să vorbească, nu despre mama sau despre școala din Rovno, ci despre marea putere a artei și legătura dintre artă și viața interioară a sufletului. Ceea ce spunea ea mă făcea să mă crispez.

Apoi, cu altă voce, mi-a vorbit despre noua mea răspundere de adult, să am grijă de acum încolo de tata, să aduc niște lumină în viața lui întunecată și să-i dau un pic de mulțumire – de exemplu, învățând foarte bine. Apoi a trecut la sentimentele mele: trebuia să știe ce am gândit când am aflat ce s-a întâmplat. Ce simțeam în acest moment? Ce simțeam acum? Ca să mă ajute, a început să enumere diferite sentimente, ca și cum m-ar fi invitat să aleg sau să le tai pe cele care nu se potriveau. Tristețe? Teamă? Neliniște? Dor? Un pic de mânie, poate? Surpriză? Vinovăție? Pentru că ai auzit poate sau ai citit că, în astfel de cazuri, pot să apară uneori sentimente de vinovăție? Nu? Dar poate o senzație de neîncredere? Durere? Sau refuzul de a accepta noua realitate?

Am spus frumos că îmi pare rău și m-am ridicat să plec. O clipă m-am îngrozit la gândul că atunci când a încuiat ușa ar fi putut să ascundă cheia în buzunar și n-o să mi se îngăduie să plec decât după ce voi fi răspuns la toate întrebările ei, una câte una. Dar cheia era în broască. Plecând îi auzeam încă în urma mea vocea îngrijorată:

— Poate că această conversație are loc puțin prea devreme pentru tine. Ține minte doar că în clipa în care hotărăști că ești pregătit pentru ea nu mai trebuie să șovăi, vino la mine și o să vorbim. Cred că Fania, sărmana ta mamă, ar fi vrut foarte mult să rămână între tine și mine o legătură profundă.

Am fugit.

*

Trei sau patru personaje bine-cunoscute ale partidului Herut din Ierusalim stăteau cu tata, se întâlniseră mai înainte cu soțiile lor într-o cafenea și au venit împreună, ca o mică delegație, să-și prezinte condoleanțele. Stabiliseră dinainte să încerce să-i abată tatei gândurile cu discuții despre politică: în acea vreme Knessetul era pe cale să dezbată acordul de compensare a daunelor pe care prim-ministrul Ben Gurion îl semnase cu Cancelarul Adenauer al Germaniei Federale, acord pe care partidul Herut îl considera o rușine și o mârșăvie, o terfelire a amintirii victimelor nazismului și o pată de neșters pe conștiința tânărului stat. Unii dintre consolatorii noștri susțineau ideea că e de datoria noastră să contracarăm cu orice preț acest acord, chiar dacă asta ar însemna vărsare de sânge.

Tata n-a participat aproape deloc la conversație, doar a dat din cap de câteva ori, însă eu am găsit curajul să le spun câteva fraze acestor granguri de la Ierusalim, ca să mai elimin din suferința pe care mi-o provocase discuția din baie: vorbele lui tanti Lilia încă mă zgâriau pe dinăuntru precum o cretă tabla. Mulți ani după aceea fața mi se crispa involuntar ori de câte ori îmi aminteam de acea discuție din baie. Până și în ziua de azi

când mi-o amintesc mă simt de parcă aș fi mușcat dintr-un fruct putred.

Apoi șefii Herutului s-au dus în cealaltă odaie, ca să-i aducă alinare bunicului Aleksandr cu indignarea lor în privința acordului de compensare a daunelor. M-am dus cu ei, pentru că voiam să particip în continuare la discutarea planurilor unei lovituri care să combată aceast acord abominabil cu ucigașii noștri și, în cele din urmă, să răstoarne regimul roșu al lui Ben Gurion. Şi mai era un motiv pentru care i-am însoțit: tanti Lilia venise din baie și îl sfătuia pe tata să ia un sedativ excelent pe care îl adusese cu ea, asta o să-l facă să se simtă mult mai bine. Tata s-a strâmbat și a refuzat. De data asta a uitat până și să-i mulțumească.

*

Au venit soții Toren și Lembergii, și familiile Rosendorff și Bar-Yizhar, au venit Getzel și Isabella Nahlieli de la „Tărâmul Copiilor“, și alte cunoștințe și vecini din Kerem Avraham, unchiul Dudek, șeful poliției, a venit împreună cu prietenoasa lui soție Tosia, a venit Doctorul Pfeffermann, împreună cu personalul din secția de periodice, au venit și alți bibliotecari, din toate secțiile Bibliotecii Naționale. Au venit Staszek și Mala Rudnicki și tot soiul de cărturari și librari, și domnul Joshua Czeczik, editorul de la Tel Aviv al tatei. Chiar și unchiul Joseph, profesorul Klausner, a venit într-o seară, foarte mâhnit și tulburat; a lăcrimat bătrânește, în tăcere, pe umărul tatei și a murmurat niște condoleanțe oficiale. Au venit cunoștințele noastre din cafenele și scriitorii din Ierusalim, Yehuda Yaari, Shraga Kadari, Dov Kimche și Itzhak Shenhar, și profesorul Halkin cu soția, și profesorul Bennet, specialistul în istoria islamică, și profesorul Itzhak (Fritz) Baer, specialistul în istoria evreilor din Spania creștină. Au venit și trei sau patru conferențiari tineri, stele în ascensiune pe firmamentul universității. Au venit doi dintre profesorii mei de la Şcoala Tachkemoni și câțiva dintre colegii mei de clasă, și soții Krochmal, Tosia și Gustav, reparatorii de păpuși și de alte jucării, a căror prăvălioară fusese rebotezată „Spitalul de Păpuși“. Au venit Zerta și Yakov-David Abramski: cei al căror fiu mai mare, Yonatan, fusese ucis de un trăgător de elită iordanian la sfârșitul Războiului de Independență. Glonțul trăgătorului de elită l-a nimerit în frunte pe Yoni cel de doisprezece ani pe când se juca în curtea lor, în acea dimineață de sâmbătă de acum câțiva ani, și în acel moment părinții lui erau la noi, bând ceai și mâncând prăjituri. Şi ambulanța a trecut urlând pe strada noastră ca să-l ia, și după câteva minute a trecut înapoi cu sirena văicărindu-se, spre spital, și când mama a auzit sirena a zis: Ne petrecem toată vremea făcând planuri și totuși e cineva acolo, în întuneric, care râde de noi și de planurile noastre. Şi Zerta Abramski a zis: E adevărat, așa e viața, și totuși oamenii o să-și facă întotdeauna planuri, pentru că altfel ne-ar copleși disperarea. După zece minute a venit un vecin și i-a chemat cu delicatețe pe soții Abramski și nu le-a spus întregul adevăr, iar ei s-au grăbit atât de tare să alerge după el, încât tanti Zerta și-a uitat poșeta cu portofelul și toate actele. Când ne-am dus la ei a doua zi ca să le prezentăm condoleanțe, tata i-a înmânat în tăcere poșeta, după ce i-a îmbrățișat pe ea și pe domnul Abramski. Acum ei ne-au îmbrățișat înlăcrimați pe tata și pe mine, dar nu ne-au adus o poșetă.

Tata își reținea lacrimile. În orice caz, n-a plâns niciodată în fața mea. Era ferm convins că lacrimile sunt potrivite pentru femei, dar nu și pentru bărbați. Şedea cât e ziua de mare pe scaunul vechi al mamei, cu fața din ce în ce mai întunecată, dat fiind că nu se mai rădea, în semn de doliu, și își saluta vizitatorii cu o plecăciune a capului, și dădea din nou din cap către ei când plecau. În acele zile nu a vorbit aproape deloc, ca și cum moartea mamei l-ar fi vindecat de obiceiul de a rupe orice tăcere. Acum ședea tăcut zile în

șir, lăsându-i pe ceilalți să vorbească, despre mama, despre cărți și cronici ale cărților, despre meandrele politicii. Mă străduiam să șed în fața lui: nu-mi luam aproape deloc ochii de la el toată ziua. Şi de câte ori treceam pe lângă el mă mângâia ostenit, o dată sau de două ori, pe braț sau pe spate. Nu erau decât aceste atingeri, nu ne vorbeam.

*

Părinții mamei și surorile ei nu au venit la Ierusalim în perioada de doliu și în zilele ce au urmat: stăteau și jeleau separat, în apartamentul din Tel Aviv al mătușii Haya, pentru că îl învinuiau pe tata pentru cele petrecute și nu suportau să-l vadă. Chiar și la înmormântare, după cum mi s-a spus, tata a mers împreună cu părinții lui, în vreme ce surorile mamei au mers cu părinții lor, iar cele două tabere nu au schimbat nici un cuvânt.

Nu am fost la înmormântarea mamei: tanti Lilia, Leah-Kalish-Bar-Samcha, care era considerată specialistă în sentimente în general și în creșterea copiilor în special, se temea că înmormântarea ar putea avea un efect negativ asupra psihicului copilului. Şi de atunci Mussmanii n-au mai pus piciorul în casa noastră din Ierusalim, iar tata, în ce-l privește, nu s-a dus să-i vadă și nu i-a contactat în nici un fel, pentru că era rănit profund de bănuielile lor. Ani de zile eu am fost mijlocitorul. În prima săptămână chiar am dus mesaje indirecte în legătură cu lucrurile mamei, și de câteva ori am transportat acele lucruri. În anii următori mătușile mă întrebau prudent despre viața de zi cu zi de acasă, despre sănătatea tatei și a bunicilor, despre noua soție a tatei și chiar despre starea noastră materială, însă de fiecare dată îmi retezau răspunsurile cu: Nu mă interesează să aflu. Sau: E destul; ceea ce am auzit deja ajunge și prisosește.

Şi tata, pe partea lui, îmi punea uneori una sau două întrebări vagi despre mătuși, familiile lor sau bunicii din Kiriat Motskin, însă la două minute după ce începusem să răspund fața i se îngălbenea de durere și îmi făcea semn să mă opresc și să nu intru în amănunte. Când a murit bunica Shlomit, în 1958, mătușile mele și bunicii din partea mamei mi-au cerut să-i transmit condoleanțe bunicului Aleksandr, pe care Mussmanii îl considerau singurul membru al familiei Klausner care are inima cu adevărat caldă. Şi după cincisprezece ani, când i-am spus bunicului Aleksandr de moartea celuilalt bunic, și-a frânt mâinile și apoi și-a astupat cu ele urechile și a ridicat glasul, mai mult cu mânie decât cu tristețe, și a zis: „*Boje moi!* Era încă atât de tânăr! Un bărbat simplu, dar interesant! Profund! Iar tu să le spui tuturor că inima mea plânge pentru el! Ai grijă să le spui chiar cu vorbele astea: inima lui Aleksandr Klausner plânge la moartea prea timpurie a dragului domn Hertz Mussman!“

*

Chiar și după ce s-a încheiat perioada de doliu, când apartamentul s-a golit în sfârșit, iar tata și cu mine am încuiat ușa și am rămas singuri, nu vorbeam între noi aproape deloc. Doar despre lucrurile absolut esențiale. S-a înțepenit ușa bucătăriei. Azi n-au venit scrisori. Baia e liberă, dar nu este hârtie igienică. Ne feream și să ne privim în ochi, ca și cum am fi fost rușinați de ceva ce făcusem amândoi și ar fi fost mai bine să n-o fi făcut, și ar fi fost mai bine dacă măcar am fi putut cel puțin să fim rușinați în liniște, fără un partener care să știe despre tine tot ce știi tu despre el.

Nu am vorbit niciodată despre mama. Nici un cuvânt. Sau despre noi. Sau despre orice avea cât de cât de-a face cu emoțiile. Vorbeam despre Războiul Rece. Vorbeam despre asasinarea regelui Abdullah și amenințarea unei a doua runde de lupte. Tata îmi explica diferența dintre un simbol, o parabolă și o alegorie, și diferența dintre o saga și o legendă.

Îmi oferea, de asemenea, o prezentare limpede și exactă a diferenței dintre liberalism și democrație socială. Şi în fiecare dimineață, chiar și în acele dimineți de ianuarie cenușii, umede, cețoase, la prima rază de lumină venea întotdeauna dinspre crengile îmbibate cu apă și golașe de afară ciripitul jalnic al păsării rebegite, Elise: „Ti-da-di-da-di…“ dar în toiul iernii nu relua cântecul de câteva ori, așa cum o făcuse vara, ci spunea ce avea de spus o dată și tăcea. N-am vorbit aproape deloc despre mama până acum, până ce am ajuns să scriu aceste pagini. Nici cu tata, nici cu soția mea, nici cu copiii mei sau cu altcineva. După ce a murit tata n-am vorbit aproape deloc nici despre el. De parcă aș fi fost un copil de pripas.

*

În primele săptămâni de după nenorocire casa a fost lăsată în paragină. Nici tata, nici eu nu curățam resturile de mâncare de pe masa din bucătărie acoperită cu mușama, nu ne atingeam de farfuriile pe care le scufundam în apa întunecată din chiuvetă, până ce nu mai rămânea nici una curată și trebuia să pescuim câteva farfurii, furculițe și cuțite și să le clătim la robinet, și după ce le foloseam le puneam înapoi pe teancul de farfurii care începuse să duhnească. Coșul de gunoi dădea pe dinafară și puțea, pentru că nici unul dintre noi nu voia să-l golească. Ne aruncam hainele pe cel mai apropiat scaun și dacă aveam nevoie de un scaun pur și simplu azvârleam tot ce era pe el pe podeaua care era acoperită cu un strat gros de cărți și hârtii și coji de fructe și batiste murdare și ziare îngălbenite. Ghemotoace cenușii de praf se rostogoleau pe podea. Chiar și când se înfunda closetul nici unul dintre noi nu mișca un deget. Mormane de rufărie murdară se revărsau din baie pe coridor, unde se uneau cu o harabaură de sticle goale, cutii de carton, plicuri folosite și hârtie de împachetat. (Cam așa descriu apartamentul Fimei din *Fima*.)

Şi totuși, în tot haosul, un respect reciproc profund predomina în casa noastră tăcută. Tata a renunțat în sfârșit la ora mea de culcare fixă și m-a lăsat să hotărăsc când sting lumina. În ce mă privește, când mă întorceam de la școală în apartamentul gol și neîngrijit, îmi făceam ceva simplu de mâncare: un ou fiert tare, brânză, legume și niște sardele sau ton din conservă. Şi pregăteam câteva felii de pâine cu ou și roșii și pentru tata, chiar dacă el de obicei mâncase câte ceva, mai devreme, la cantina de la Terra Sancta.

În ciuda tăcerii și rușinii, tăticul și cu mine eram apropiați în acea vreme, așa cum fusesem în iarna cealaltă, cu un an și o lună înainte, când starea mamei s-a înrăutățit, iar el și cu mine eram ca o pereche de brancardieri care duc un rănit în sus pe un drum foarte înclinat.

De data asta ne duceam unul pe celălalt.

Toată acea iarnă n-am deschis niciodată vreo fereastră. Ca și cum ne-am fi temut că pierdem mirosul special al apartamentului. Ca și cum fiecare dintre noi s-ar fi simțit bine cu mirosurile celuilalt. Chiar și atunci când deveneau foarte grele și intense. Sub ochii tatei au apărut semiluni întunecate, ca acelea ale mamei când nu putea să doarmă. Mă trezeam noaptea speriat și trăgeam cu ochiul în odaia lui ca să văd dacă șade ca ea, cu privirea tristă ațintită pe fereastră. Însă tata nu ședea la fereastră privind fix norii sau luna. Şi-a cumpărat un mic radio Philips fără antenă, cu un ochi verde, l-a pus lângă pat, și stătea culcat pe întuneric ascultând tot. La miezul nopții, când Vocea Israelului își încheia emisia, înlocuită de un bâzâit monoton, întindea mâna și căuta BBC World Service de la Londra.

*

Într-o după-amiază, târziu, s-a ivit brusc bunica Shlomit cu două farfurii cu mâncare

pe care o făcuse pentru noi. În clipa în care am deschis ușa s-a îngrozit de ceea ce i-au văzut ochii sau de duhoarea care i-a asaltat nările. Aproape fără o vorbă s-a răsucit și a fugit mâncând pământul. Însă a doua zi dimineață la șapte era înapoi, de data asta înarmată cu două femei de serviciu și un întreg arsenal de articole pentru curățenie și dezinfectante. Şi-a stabilit cartierul general tactic pe o bancă din curtea aflată în fața ușii principale, de unde dirija operațiunile de dereticare ce au durat trei zile.

Așa că apartamentul a fost pus în ordine, iar tata și cu mine n-am mai neglijat treburile gospodărești. Una dintre femeile de serviciu a fost angajată să vină de două ori pe săptămână. Apartamentul a fost aerisit și curățat cum se cuvine, iar după câteva luni am hotărât chiar să zugrăvim.

Însă de la acele săptămâni de haos sufăr de o dorință compulsivă de ordine, care face un iad viața celor din jurul meu. Orice bucățică de hârtie care nu e la locul ei, orice ziar care nu e bine împăturit sau ceașcă nespălată îmi amenință seninătatea, dacă nu chiar sănătatea mintală. Până în ziua de azi, ca un soi de polițist din forțele secrete sau ca monstrul lui Frankenstein, sau cu ceva din obsesia bunicii Shlomit față de curățenie și rânduială, cutreier casa o dată la câteva ore și exilez fără milă în fundul Siberiei orice biet obiect care are ghinionul să se afle pe o suprafață, sau ascund în vreun sertar uitat de Dumnezeu orice scrisoare sau broșură pe care a lăsat-o cineva pe masă pentru că a fost chemat la telefon, și golesc, clătesc și pun cu gura în jos în mașina de spălat vase o ceașcă cu cafea pe care una dintre victimele mele a lăsat-o să se răcească un pic, curăț fără cruțare masa de chei, ochelari, note, medicamente, o bucată de prăjitură de la care cineva a fost destul de neînțelept încât să-și ia ochii o clipă: toate cad între fălcile acestui monstru lacom, așa încât să fie în sfârșit un pic de rânduială în casa asta cu fundul în sus. Așa încât să nu fie nici măcar o aluzie la felul în care tata și cu mine am trăit în acea vreme în care am căzut tacit de acord că ar trebui să ședem în cenușă și să ne scărpinăm cu un ciob, așa încât ea să știe.

*

Şi apoi într-o zi tata a atacat furios sertarele mamei și partea ei din șifonier: singurele lucruri care au supraviețuit mâniei sale au fost câteva lucruri pe care surorile și părinții ei le ceruseră ca amintire, prin mine, și chiar le-am luat cu mine într-una dintre călătoriile mele la Tel Aviv, într-o cutie de carton legată cu o sfoară zdravănă. Pe toate celelalte, rochii, fuste, pantofi, lenjerie de corp, agende, ciorapi, eșarfe, baticuri și chiar plicuri pline cu fotografii din copilăria ei, le-a îndesat în saci impermeabili pe care i-a adus de la Biblioteca Națională. L-am însoțit ca un cățel din odaie în odaie și m-am uitat la activitatea lui frenetică: nici nu l-am ajutat, nici nu i-am stat în cale. Fără să scot un sunet, mă uitam la tata cum trage furios sertarul noptierei ei și golește tot conținutul, bijuterii ieftine, agende, cutii cu medicamente, o carte, o batistă, farduri și niște mărunțiș împrăștiat, într-unul din sacii lui. N-am spus nimic. Şi cutia cu pudră a mamei, și peria de cap, și lucrurile ei de toaletă și periuța ei de dinți. Totul. Mă rezemam, amuțit și îngrozit, de tocul ușii și mă uitam cum tata îi smulge capotul albastru din cârligul din baie, cu un sunet de sfâșiere, și îl îndeasă într-unul dintre saci. Oare așa stăteau vecinii creștini și priveau, consternați, neștiind ce simt cu adevărat din cauza emoțiilor care se băteau cap în cap, cum vecinii lor evrei sunt luați cu forța și înghesuiți în camioane pentru vite? Unde a dus sacii, dacă a dat totul oamenilor sărmani din lagărele de tranzit sau victimelor inundațiilor din acea iarnă, nu mi-a spus. Până seara nu a mai rămas nici o urmă a ei. Însă după un an, când s-a instalat la noi noua soție a tatei, a apărut un pachet cu șase ace de păr simple, care reușise să supraviețuiască un an întreg ascuns într-o crăpătură mică dintre

noptieră și latura șifonierului. Tata s-a strâmbat și l-a aruncat și pe acesta.

*

La câteva săptămâni după ce au venit femeile de serviciu și apartamentul a fost curățat, tata și cu mine am reînceput treptat să ținem un soi de consiliu zilnic în bucătărie, seara. Începeam eu, spunându-i pe scurt despre cele petrecute la școală. El îmi povestea despre conversația interesantă pe care a avut-o în acea zi, în picioare printre rafturile cu cărți, cu profesorul Goitein sau cu Doctorul Rotenstreich. Ne împărtășeam părerile despre situația politică, despre Begin și Ben Gurion sau despre lovitura militară a generalului Neguib din Egipt. Din nou atârnam în bucătărie o fișă și notam, cu scrisurile noastre care nu mai erau identice, ce trebuie să cumpărăm de la băcănie sau de la aprozar și că trebuie să mergem amândoi să ne tundem luni după-masa sau să cumpărăm un mic cadou pentru tanti Lilenka, pentru diploma ei, sau pentru ziua bunicii Shlomit, a cărei vârstă era un secret bine păzit.

După alte câteva luni tata iar a început să-și lustruiască pantofii până străluceau atunci când ajungea la ei lumina electrică, să se radă la șapte seara, să-și pună o cămașă apretată și o cravată de mătase, să-și umezească părul înainte de a-l peria pe spate, să-și dea cu aftershave și să iasă „să stea la taclale cu prietenii“ sau „la o discuție despre muncă“.

Rămâneam singur acasă, să citesc, să visez, să scriu și să rescriu. Sau mă duceam să bântui prin ueduri, verificând starea gardurilor din jurul teritoriului neutru și al câmpurilor de mine de-a lungul liniei de încetare a focului care împărțea Ierusalimul între Israel și Iordania. În vreme ce mergeam prin întuneric îngânam Ti-da-di-da-di. Nu mai tânjeam „să mor sau să cuceresc muntele“. Voiam să se termine totul. Sau cel puțin voiam să plec de-acasă și să plec din Ierusalim pentru totdeauna și să trăiesc într-un kibbutz: să las în urmă toate cărțile și sentimentele și să duc o viață sătească simplă, o viață de frăție și de muncă manuală.

62

Mama și-a pus capăt vieții în apartamentul surorii ei, pe strada Ben Yehuda, la Tel Aviv, în noaptea dintre sâmbătă și duminică, pe 6 ianuarie 1952. În acel moment în țară era o dispută isterică, dacă trebuie sau nu ca Israelul să ceară și să accepte despăgubiri din partea Germaniei în privința proprietăților evreilor uciși în vremea lui Hitler. Unii erau de acord cu Ben Gurion că nu trebuie să li se îngăduie ucigașilor să moștenească proprietatea jefuită de la evrei și că valoarea în bani trebuie cu siguranță să fie returnată Israelului, pentru a ajuta la absorbirea supraviețuitorilor. Alții, conduși de liderul opoziției, Menahem Begin, declarau cu durere și mânie că este imoral și o pângărire a memoriei celor uciși ca propria țară a victimelor să-i vândă Germaniei o iertare lesnicioasă în schimbul unui câștig spurcat.

În acea iarnă 1951-1952 a plouat cu găleata peste întreg Israelul, aproape fără întrerupere. Râul Ayyalon, Wadi Musrara, și-a ieșit din matcă și a inundat cartierul Montefiore din Tel Aviv amenințând să inunde și alte cartiere. Inundațiile mari au provocat pagube serioase în lagărele de tranzit cu corturile și colibele din fier ruginit sau din pânză, unde erau înghesuiți sute de mii de refugiați evrei care fugiseră din țările arabe, lăsând în urmă tot ce aveau, și cei care fugiseră de Hitler din Europa de Est și din Balcani. Unele lagăre de tranzit erau izolate de către ape și exista pericolul de foamete și de epidemii. Statul Israel încă nu împlinise patru ani și trăiau în el puțin peste un milion de cetățeni; aproape o treime dintre ei erau refugiați fără un ban în buzunar. Din cauza cheltuielilor mari pentru apărare și absorbția imigranților, ca și din cauza excesului de birocrație și a administrării nepricepute, vistieria statului era goală, iar educația, sănătatea și serviciile sociale erau pe punctul de a se prăbuși. La începutul acelei săptămâni, Daniel Horowitz, directorul-general al Trezoreriei, a luat avionul spre America, în misiune de urgență, să obțină într-o zi sau două un credit pe termen scurt de vreo zece milioane de dolari ca să prevină dezastrul. Tata și cu mine am vorbit despre toate astea când s-a întors de la Tel Aviv. O dusese joi pe mama la mătușica Haya și unchiul Tsvi și dormise acolo, iar când s-a întors, vineri, aflase de la bunica Shlomit și bunicul Aleksandr că eu păream să fi răcit, dar am ținut morțiș să mă scol și să mă duc la școală. Bunica ne-a propus să stăm și să petrecem cu ei sabatul: i se părea că amândoi arătam ca și cum am fi luat oarece virus. Însă noi am preferat să mergem acasă. Pe când ne întorceam de la casa lor de pe aleea Praga, tata a găsit de cuviință să-mi povestească sincer, ca între adulți, că atunci când au ajuns la mătușica Haya starea de spirit a mamei s-a îmbunătățit pe dată: toți patru s-au dus joi seara la o cafenea micuță de la colțul străzilor Dizengoff și Jabotinski, la o azvârlitură de băț de locuința lui Haya și Tsvi. Intenția lor era să stea doar un pic, dar iată că au rămas până aproape de ora închiderii, vorbind despre oameni și cărți. Tsvi a povestit tot soiul de lucruri interesante despre viața de la spital, iar mama arăta bine și participa la conversație, și în noaptea aceea a dormit câteva ore bune, cu toate că se pare că s-a sculat spre dimineață și s-a dus în bucătărie, ca să nu deranjeze pe nimeni. Dis-de-dimineață, când tata a plecat de acolo ca să ajungă la Ierusalim la timp pentru câteva ore de lucru, mama l-a asigurat că nu trebuie să-și facă griji pentru ea, ce-a fost mai rău a trecut, și l-a rugat să aibă mare grijă de copil: cu o zi înainte, când au plecat la Tel Aviv, avusese impresia că l-a prins o răceală.

Tata a zis:

— Mama ta a avut dreptate cu răceala, așa că să sperăm că a avut dreptate și când a zis

că ceea ce a fost mai rău a trecut.

Eu am zis:

— Mi-au mai rămas doar puține teme de făcut. După ce termin ai timp să lipim în album câteva dintre timbrele noi?

Sâmbătă a plouat aproape toată ziua. A plouat și a tot plouat. Nu se mai oprea. Tata și cu mine am petrecut câteva ore cercetând colecția mea de timbre. Uneori capetele ni se atingeau. Comparam fiecare timbru cu imaginea lui din catalogul englezesc gros, iar tata îi găsea locul potrivit în album, fie într-o serie pe care o începusem deja, fie pe o pagină nouă. Sâmbătă după-masa ne-am culcat amândoi, el în patul lui și eu în patul care devenise de curând patul de boală al mamei. După odihnă eram invitați din nou la bunica și bunicul să mâncăm pește *gefilte* într-un sos auriu, înconjurat de felii de morcov fiert, însă cum eram deja amândoi răciți zdravăn și tușeam, iar afară încă ploua, am hotărât că ar fi mai bine să stăm acasă. Cerul era atât de întunecat, încât la ora patru a trebuit să aprindem lumina. Tata s-a așezat la biroul lui și a lucrat câteva ore la un articol la care prelungise deja de două ori termenul de predare, cu ochelarii alunecându-i pe nas, încovoiat peste cărțile și fișele lui. În vreme ce lucra eu stăteam culcat pe covor la picioarele lui citind o carte. Mai târziu am jucat dame: tata m-a bătut o dată, eu am câștigat o dată, iar a treia oară am făcut remiză. E greu de spus dacă el a făcut să iasă așa sau a fost pură întâmplare. Am mâncat ceva ușor și am băut ceai fierbinte și am luat amândoi câteva tablete de Palgin sau APC din colecția de pilule a mamei. Ca să ne ajute să învingem răceala. Apoi m-am dus la culcare și amândoi ne-am sculat la șase dimineața, iar la șapte, Tsippi, fiica farmacistului, a venit să ne spună că tocmai ne-au căutat la telefon de la Tel Aviv și o să sune iar în zece minute, domnul Klausner trebuie să meargă imediat la farmacie, și tatăl ei a zis că e foarte urgent, vă rog.

*

Mătușica Haya mi-a spus că vineri unchiul Tsvi, care era directorul administrativ al spitalului Tsahalon, chemase un specialist, care s-a oferit să treacă pe la ei după lucru. Specialistul a consultat-o pe mama cu de-amănuntul, fără grabă, oprindu-se ca să stea la taifas cu ea și continuând apoi consultația, iar când a isprăvit a spus că e obosită, tensionată și la capătul puterilor. În afară de insomnie nu i-a găsit nici o problemă. Adesea sufletul este cel mai mare dușman al trupului: nu lasă trupul să trăiască, nu-l lasă să se simtă bine atunci când ar vrea sau să se bucure de odihna de care are mare nevoie. De-am putea măcar să-l scoatem, așa cum scoatem amigdalele sau apendicele, am duce cu toții vieți sănătoase și mulțumite până la o sută de ani. Credea că nu prea are rost să facă luni acele teste la spitalul Hadassah din Ierusalim, dar n-au ce să strice. I-a recomandat repaus total și evitarea oricărei emoții. Era deosebit de important, a spus el, ca pacienta să iasă din casă cel puțin o oră sau chiar două ore în fiecare zi, s-ar putea îmbrăca gros și să ia o umbrelă și pur și simplu să se plimbe prin oraș, uitându-se la vitrine sau la tinerii chipeși, n-are importanță, lucrul esențial era să iasă la aer. De asemenea, i-a scris o rețetă pentru niște somnifere noi, foarte puternice, care se pare că erau chiar mai noi și mai puternice decât noile pilule pe care i le prescrisese noul doctor din Ierusalim. Unchiul Tsvi s-a repezit la farmacia de serviciu de pe strada Bugrashov ca să cumpere pilulele, pentru că era vineri după-masa și toate celelalte farmacii se închiseseră deja pentru sabat.

Vineri seara au venit mătușica Sonia și unchiul Buma cu o oală cu mâner în care era supă pentru toată lumea și un compot ca desert. Cele trei surori s-au înghesuit în bucătărioară vreo oră, pregătind cina. Mătușica Sonia a propus ca mama să stea la ea, pe

strada Wessely, ca Haya să se poată odihni un pic, dar mătușica Haya nici n-a vrut să audă și chiar a dojenit-o pe sora ei mai mică pentru această propunere ciudată. Mătușica Sonia a fost jignită de perdaful ăsta, dar n-a zis nimic. La cina de sabat atmosfera a fost un pic umbrită de îmbufnarea Soniei. Mama se pare că a preluat rolul obișnuit al tatei și a încercat să mențină cu orice preț conversația. La sfârșitul serii s-a plâns că se simte obosită și le-a cerut iertare lui Haya și Tsvi că nu se simte în stare să-i ajute să strângă masa și să spele vasele. A luat noile tablete pe care i le prescrisese specialistul de la Tel Aviv și, pentru orice eventualitate, a luat și câteva dintre noile tablete pe care i le dăduse specialistul de la Ierusalim. La ora zece a căzut într-un somn adânc, dar s-a trezit după câteva ore și și-a făcut o cafea tare și a petrecut restul nopții așezată pe un taburet din bucătărie. Puțin înainte de Războiul de Independență camera în care stătea mama a fost închiriată șefului serviciului de informații din Haganah, Yigael Yadin, care mai târziu, când s-a creat statul, a devenit generalul Yigael Yadin, adjunctul șefului de stat-major și șeful operațiunilor din noua armată a Israelului, dar a continuat să stea acolo cu chirie. Prin urmare, bucătăria în care a stat mama în noaptea aceea, ca și în noaptea dinainte, era o bucătărie istorică, deoarece în timpul războiului s-au ținut acolo câteva întruniri care au influențat în mod crucial cursul conflictului. Nu se poate ști dacă mama s-a gândit sau nu la asta în noaptea aceea, între o cafea tare și alta, însă dacă a făcut-o nu e sigur că i s-a părut interesant.

*

Sâmbătă dimineața le-a spus Hayei și lui Tsvi că s-a hotărât să urmeze sfatul specialistului și să meargă la plimbare și să se uite la tinerii chipeși, așa cum sunau recomandările doctorului. A împrumutat de la sora ei o umbrelă și o pereche de cizme de cauciuc căptușite și s-a dus să se plimbe prin ploaie. Nu puteau fi prea mulți oameni pe străzile din nordul Tel Avivului în acea dimineață de sâmbătă cu ploaie și vânt. În acea dimineață, pe 5 ianuarie 1952, temperatura la Tel Aviv era de cinci sau șase grade Celsius. Mama a plecat din apartamentul surorii ei, de pe strada Ben Yehuda, numărul 175, pe la opt sau opt și jumătate. Poate că a traversat strada Ben Yehuda și a luat-o spre stânga, sau spre nord, către Bulevardul Nordau. A trecut pe lângă puține vitrine în drumul ei, în afară de vitrina neluminată de la Lăptăria Tnuva, în care un afiș verzui prins pe dinăuntrul geamului cu patru fâșii de hârtie de lipit cafenie înfățișa o tânără săteancă durdulie pe un fundal de pajiști verzi, iar deasupra capului ei, pe cerul de un albastru strălucitor, o legendă voioasă declara: „Lapte-n fiecare dimineață, lapte seara la culcare / Atunci o să ai în viață sănătate, desfătare“. În iarna aceea mai erau printre clădirile de pe strada Ben Yehuda multe spații goale, rămășițele dunelor, pline de ciulini morți și ceapă-de-mare, năpădite de melci albi și fier vechi și gunoaie îmbibate de ploaie. Mama a văzut șirurile de clădiri tencuite care, la trei-patru ani după construire, dădeau deja semne de deteriorare: vopsea care se cojește, tencuială care se sfărâmă și se înverzește de la igrasie, balustrade de fier care ruginesc în aerul sărat al mării, balcoane închise cu panouri din lemn sau placaj, ca într-o tabără de refugiați, firme de prăvălii scoase din balamale, prin grădini copaci muribunzi din lipsa îngrijirii iubitoare, magazii dărăpănate printre clădiri, făcute din scânduri refolosite, tablă ruginită și pânză gudronată. Șiruri de lăzi de gunoi, unele dintre ele răsturnate de pisicile vagaboande, cu conținutul revărsat pe dalele din beton cenușiu. Sârme de rufe întinse peste stradă, de la un balcon la altul. Ici și colo rufe albe și colorate se răsuceau deznădăjduit pe sârme în rafalele de vânt. Mama era foarte obosită în dimineața aceea și capul trebuie să-i fi fost greu de la lipsa de somn, foame și toată acea cafea tare și somnifere, așa încât mergea încet, ca somnambulii. Poate că a părăsit strada

Ben Yehuda înainte de a ajunge la bulevardul Nordau și a cotit la dreapta, pe aleea Belvedere, care în ciuda numelui ei nu are nici o privelişte, ci clădiri tencuite joase, din blocuri de ciment, cu balustrade ruginite, și această alee a dus-o pe bulevardul Motskin, care nu era deloc un bulevard, ci o stradă scurtă, lată și goală, doar pe jumătate construită și în parte nepavată, și de la bulevardul Motskin picioarele ei obosite au purtat-o spre Calea Tahon și strada Dizengoff, unde a început să plouă cu găleata, dar ea a uitat de umbrela care îi atârna pe braț și a mers prin ploaie cu capul gol, cu poșeta ei frumoasă atârnată pe umărul impermeabilului, și a traversat strada Dizengoff și s-a dus încotro au purtat-o picioarele, poate pe strada Zangwill și apoi pe aleea Zangwill, și acum se rătăcise de-a binelea, nu mai avea nici cea mai mică idee cum să se întoarcă acasă la sora ei sau de ce trebuia să se întoarcă și nu știa de ce ieșise din casă, în afară de nevoia de a urma recomandările specialistului care îi spusese să se plimbe pe străzile Tel Avivului ca să se uite la tinerii chipeși. Dar nu erau tineri chipeși în această dimineață ploioasă de sâmbătă nici pe strada Zangwill sau pe aleea Zangwill sau pe strada Sokolov din care a ajuns pe strada Basle, și nici pe strada Basle sau altundeva. Poate că s-a gândit la livada deasă și umbroasă din spatele casei părintești de la Rovno sau la Ira Steletskaya, soția inginerului din Rovno care și-a dat foc în coliba părăsită a lui Anton, fiul vizitiului Phillip. Sau la școala Tarbuth și la privelиștile cu râu și pădure. Sau la străduțele din vechea Pragă și la zilele ei de studenție de acolo și la cineva despre care se pare că mama nu ne-a vorbit niciodată nouă, nici surorilor, nici celei mai bune prietene, Lilenka. Din când în când trecea în fugă cineva pe lângă ea, grăbit să scape de ploaie. Din când în când trecea câte o pisică și mama o chema, încercând să întrebe ceva, să schimbe păreri, sau sentimente, să ceară vreun sfat felin simplu, dar toate pisicile cărora li se adresa fugeau de ea speriate, ca și cum ar fi mirosit chiar și de departe că e osândită.

*

Pe la prânz s-a întors acasă la sora ei, unde au fost șocați văzând cum arată, pentru că era înghețată și udă până la piele, și pentru că s-a plâns în glumă că nu era nici un tânăr chipeș pe străzile Tel Avivului: dacă ar fi dat peste unul poate că ar fi încercat să-l seducă, bărbații se uitau întotdeauna la ea cu ochii plini de dorință, dar curând, foarte curând, nu va mai rămâne nimic de dorit. Sora ei Haya s-a grăbit să-i pregătească o baie fierbinte, și mama a intrat în cadă; a refuzat să pună gura pe mâncare, pentru că orice mâncare o îngrețoșa; a dormit câteva ore și spre sfârșitul după-amiezii s-a îmbrăcat, și-a pus impermeabilul ud și cizmele care erau încă umede și reci de la plimbarea de dimineață și a ieșit iar, pentru că doctorul i-a prescris să caute pe străzile Tel Avivului tineri chipeși. Şi în această după-amiază, pentru că ploaia a mai slăbit, străzile nu mai erau așa de goale, și mama n-a mai umblat fără țintă, a reușit să ajungă la colțul străzii Dizengoff cu Bulevardul JNF și de acolo a mers în jos pe strada Dizengoff dincolo de intersecțiile cu strada Gordon și cu strada Frishman, cu frumoasa ei poșetă neagră atârnată pe umărul impermeabilului, uitându-se la vitrinele minunate ale magazinelor și la cafenele și făcându-și o idee despre ceea ce Tel Avivul considera viață boemă, cu toate că în ochii ei se arăta atât de țipătoare și ieftină, ca imitația unei imitații a ceva, care îi părea jalnică. Toate astea păreau să merite și să aibă nevoie de milă, însă mila ei se isprăvise. Spre seară s-a întors acasă, a refuzat iar să mănânce, a băut o ceașcă de cafea neagră și apoi încă una și s-a așezat să se uite la o carte care a căzut cu fața în jos la picioarele ei când i s-au închis ochii, și timp de vreo zece minute mătușicii Haya și unchiului Tsvi li s-a părut că aud un sforăit ușor, neregulat. Apoi s-a trezit și a spus că are nevoie de odihnă, că simte că specialistul a avut mare dreptate când i-a spus să se plimbe prin oraș câteva ore în fiecare

zi și că simte că în noaptea asta o să adoarmă curând și o să reușească în sfârșit să doarmă foarte adânc. Pe la opt și jumătate sora ei i-a făcut din nou patul, cu cearșafuri curate, și a pus sub pătură o sticlă cu apă caldă, pentru că nopțile erau reci și ploaia tocmai se pornise iar și izbea în obloane. Mama s-a hotărât să doarmă complet îmbrăcată și, ca să se asigure că nu se mai trezește iar ca să petreacă o noapte chinuită în bucătărie, și-a turnat un pahar de ceai din termosul pe care sora ei i-l lăsase lângă pat, a așteptat să se răcească un pic, și când l-a băut a luat somniferele. Dacă aș fi fost în acel moment acolo cu ea, în acea odaie care dădea spre curtea din spate a apartamentului lui Haya și Tsvi, la opt și jumătate sau la nouă fără un sfert, în acea seară de sâmbătă, cu siguranță că aș fi încercat din răsputeri să-i explic de ce nu trebuie să o facă. Şi, dacă nu aș fi reușit, aș fi făcut tot posibilul ca să-i stârnesc mila, să o fac să se îndure de unicul ei copil. Aș fi plâns și aș fi implorat-o fără nici o rușine și i-aș fi îmbrățișat genunchii, poate m-aș fi făcut chiar că leșin sau m-aș fi lovit și zgâriat până îmi dădea sângele, așa cum am văzut-o pe ea făcând în clipele de disperare. Sau aș fi atacat-o ca un ucigaș, i-aș fi spart în cap o vază fără șovăială. Sau aș fi lovit-o cu fierul de călcat care stătea pe un raft în colțul odăii. Sau aș fi profitat de slăbiciunea ei ca să mă culc peste ea și să-i leg mâinile la spate și aș fi luat pilulele și tabletele și pungușele și soluțiile și poțiunile și siropurile alea ale ei și le-aș fi distrus pe toate. Dar nu mi s-a îngăduit să fiu acolo. Nu mi s-a îngăduit nici măcar să merg la înmormântarea ei. Mama a adormit și de data asta a dormit fără coșmaruri, n-a avut insomnie, spre dimineață a vomitat și a adormit iar, tot îmbrăcată, și, pentru că Tsvi și Haya au început să bănuiască ceva, au chemat o ambulanță puțin înainte de ivirea zorilor și doi brancardieri au purtat-o cu grijă, ca și cum nu voiau să-i tulbure somnul, și la spital ea n-a vrut să-i asculte nici pe cei de acolo și, cu toate că au încercat prin diferite metode să-i tulbure somnul cel bun, ea nu i-a băgat în seamă, și nici pe specialistul de la care auzise că sufletul e cel mai mare dușman al trupului, și nu s-a trezit nici dimineața, și nici când s-a luminat mai tare, și din crengile ficusului din grădina spitalului pasărea Elise a chemat-o cu uimire, și a chemat-o iar și iar zadarnic, și totuși a continuat să o tot cheme iar și iar, și încă mai încearcă uneori.

Arad, decembrie 2001